

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI**

**GAZETECİLERDE PROLETERLEŞME VE SINIF KAPASİTESİ:
ÇALIŞMA VE YAŞAM KOŞULLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

DOKTORA TEZİ

ÇAĞRI KADEROĞLU BULUT

**Ankara
2017**

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI

GAZETECİLERDE PROLETERLEŞME VE SINIF KAPASİTESİ:
ÇALIŞMA VE YAŞAM KOŞULLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

DOKTORA TEZİ

ÇAĞRI KADEROĞLU BULUT
11923201

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Gamze YÜCESAN-ÖZDEMİR

Ankara
2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI

GAZETECİLERDE PROLETERLEŞME VE SINIF KAPASİTESİ:
ÇALIŞMA VE YAŞAM KOŞULLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Gamze Yücesan-Özdemir

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Gamze Yücesan-Özdemir
Prof. Dr. Örsan Ö. Akbulut
Prof. Dr. Gökhan Atılgen
Doç. Dr. Selma Bulut
Prof. Dr. Metin Özgürler

İmzası

Gamze Özdemir
Akbulut
Atılgen
Bulut
Özgürler
M. Özgürler

Tez Sınavı Tarihi: 27 / 12 / 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

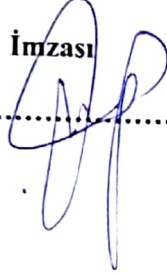
Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(27/12/2017)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Çağrı KADEROĞLU BULUT

İmzası

.....

TEŞEKKÜR

Bu çalışma benim için oldukça öğretici ve bir o kadar da dayanışmayı hissettiğim bir süreç olarak ortaya çıktı. Teze giden süreçte, doktora ders aşamasından başlayarak, tezin hazırlanması, alan araştırmasının gerçekleştirilmesi ve nihayet tezin yazılması gibi birçok aşamada üzerimde emeği olan ve hayatın her alanında destek ve katkılarını benden esirgemeyen birçok insana teşekkür etmem gerekiyor. Hayatımda oldukları ve gerek kişisel gerek akademik gelişimimde tuttıkları yer için kendimi oldukça şanslı addediyorum.

İlk olarak, benim için her zaman bir tez danışmanından fazlası olan, üzerimdeki emeği kelimelere sığdıramayacak denli büyük Prof. Dr. Gamze Yücesan-Özdemir'i anmam gerekiyor. Yalnız tez yazım sürecinde değil, en zor zamanlarımda ve akademik üretimimin her aşamasında desteğini ve teşviklerini gördüğüm, bana her konuda yol açan ve gerek insanlığı gerekse üretkenliğini benimle paylaşan sevgili hocama özel olarak teşekkür ediyorum. Öğrencisi olmaktan kıvanç duyuyorum.

Aynı şekilde, en zor zamanlarda desteğini yanımda hissettiğim, en küçük sohbetlerimizde dahi kendisinden hep öğrenerek ilerlediğim, gerçekleştirdiğimiz atölye çalışmalarında, tezin gelişimi için emeği ve zamanını harcamayı göze alarak bitmek bilmez sorularımı dinleyen, onları büyük bir sabır ve anlayışla cevaplayan, Prof. Dr. Metin Özügürlü'ya da özel teşekkürlerimi sunuyorum.

Hem doktora ders sürecinde takip ettiğim dersleri ile üzerimde, hem de tezde önemli etkileri bulunan, gerek tez izleme komitelerinde gerekse diğer sohbetlerimizde öneri, eleştiri ve katkılarını esirgemeyen Prof. Dr. Gökhan Atılğan'a da çok teşekkür ediyorum.

Gamze Hoca, Metin Hoca ve Gökhan Hoca, tez izleme komitesinin üyeleri olarak tezin oluşması ve ilerlemesinde oldukça hayati katkılar ve müdahalelerde bulundular. Bu benim için yalnız entelektüel değil, mesleki bir öğrenme süreci de oldu. Sağ olsunlar.

Jürinin diğer üyeleri Prof. Dr. Örsan Akbulut ve Doç. Dr. Selda Bulut ise pek çok bakımdan ufkumu açtılar. Teze ilişkin katkıları çalışmayı zenginleştirdi. Kendilerine özel olarak teşekkür ediyorum.

Tez sürecinde yalnız akademik alanı değil, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'ndeki mesaimi ve gündelik hayatımı da anlamlı kılan, destekleri ve neşeleri ile beni hep diri tutan, eleştiri ve katkıları ile tezin şekillenmesinde etkileri bulunan arkadaşlarım Şafak Elike, Sevtap Demir, Ezgi Kaya, Gizem Ekin Çelik ve Tuğrul Çomu'ya özel olarak teşekkür ediyorum. Şafak'a tüm bunlara ek olarak süreç boyunca giriştiği pek çok zahmet ve ev yapımı pastaları için ayrıca müteşekkirim.

Akademide çalışmaya başladığım Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde kendilerinden çok şey öğrendiğim, çok şey paylaştığım sevgili arkadaşlarım Emrah Öztürk ve Eda Turancı'ya da bu süreçte beni hiç yalnız bırakmadıkları için teşekkür ediyorum.

Elif Hacısalihoğlu ve Denizcan Kutlu ise hem arkadaşlıkları ile her türlü desteği sundular hem de tezlerinin oluşması sürecinde izledikleri yol benim yolumu bulmamı kolaylaştırdı, her şey için sağ olsunlar.

Hayatımın her alanındaki varlığı ve paylaşımları ile eski değil eskimeyen dostum sevgili Gözde Gayde'ye destek ve katkıları için ayrıca teşekkürlerimi sunuyorum. Sevgili dostum Derya Gökmen'e de hayatıma kattığı incelikler için teşekkür ediyorum. Adını anmadan geçemeyeceğim, bilgeliği, inceliği ve olgunluğu

ile her zaman örnek aldığım sevgili arkadaşım, abim İnönü Alpat’a da neşesi ve kendisinden öğrendiğim tüm insanlık dersleri için sonsuz teşekkürler.

Aileme de bu süreçte hayatımı kolaylaştırdıkları ve ihtiyacım olan her an yanımda oldukları için müteşekkirim. Hayatının en güzel yıllarını bize adayan canım anneannem Akkız Çolak başta olmak üzere, gücümü ve dirayetimi aldığım sevgili annem Ayşe Kaderoğlu ile okuma ilgimi, düşünsel kavrayışımı, dünya görüşümü borçlu olduğum babam sevgili Yusuf Kaderoğlu’na sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Kız kardeşlerim sevgili Çağıl ve Dilek’in ise üzerimde büyük emekleri var. Varlıkları, destekleri ve hayatımı şenlendirdikleri için ne kadar teşekkür etsem az. İyi ki varlar.

Bu tez Gökhan Bulut’un desteği, inancı, anlayışı ve hayatımı kolaylaştırmak için yaptığı onca fedakarlık olmasaydı olmazdı. Tez sürecindeki ufuk açıcı tartışmaları ve gazeteciler dünyasına dahil olmamdaki eşsiz yeri, tezin gerçekleşmesini sağladı. Hayatımdaki tüm izleri için kendisine sonsuz teşekkürlerimi, sevgilerimi sunuyorum.

Bunun dışında, üzerinde hareket ettiğim; tartıştığım ya da benimsediğim ama her halükarda beslendiğim entelektüel birikimi yaratan insanlara teşekkür etmem gerekiyor. Ayrıca, hayatın akışı içinde üzerimde ve bu çalışmada etki bırakan, izleri olan, burada adlarını tek tek anmamın mümkün olmadığı pek çok insan var. Memleketin her köşesinde sosyal araştırmanın “olgusal dayanaklarını” oluşturan bu isimsiz emektarlara, sıradan ama sahici dip dalgalarına, bizlere öğrettikleri ve yeniden öğrettikleri her şey için teşekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak, paylaşımları ve yardımları ile bu çalışmayı mümkün kılan tüm gazetecilere müteşekkirim. Böylesi bir ortamda görüşmek ve samimiyetle düşüncelerini paylaşmak cesaret isteyen bir durumdu. Anlatımları ve paylaşımları,

gelecek için bana bırakılmış emanetlerdi. Umarım emanetlerinin hakkını verebilmişimdir.

Bu çalışmayı genç yaşta talihsiz bir şekilde yitirdiğimiz kuzenim, kardeşim sevgili Haydar Çolak'ın anısına adıyorum. Olgunluğu, iyi niyeti, sevinci ve masumiyeti ile hep örnek oldu. Ona olan sevgilerimle...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER.....	v
GİRİŞ.....	1
<i>Gazetecileri “Sınıf Kapasitesi” ile Kavramak.....</i>	<i>8</i>

BİRİNCİ KISIM

GAZETECİLER VE SINIF TARTIŞMALARI: KURAMSAL VE TARİHSEL BAĞLAR

BİRİNCİ BÖLÜM

GAZETECİLERİ KONUMLANDIRMAK

1.1. GAZETECİLER, BASIN, TOPLUM: BİR YAKLAŞIM ÖNERİSİ	27
1.1.1. Dördüncü Güç Efsanesi ve Gazeteciliğin Tarihsel Oluşumu	29
1.1.2. Eleştirel Yaklaşım ve Sorunlar	40
1.1.3. Mücadele Odaklı Yaklaşım.....	45
1.2. GAZETECİLER VE GAZETECİLİK: DÖNÜŞÜMÜ ANLAMLANDIRMAK	52
1.3. TÜRKİYE’DE GAZETECİLER: DÜNDEN BUGÜNE	74
1.4. GAZETECİ VE GAZETECİLİK: GENEL HUKUKSAL TANIMLAR VE TARTIŞMALAR	110

İKİNCİ BÖLÜM
GAZETECİLERDE PROLETERLEŞME:
TARTIŞMANIN KAPSAMI VE İÇERİĞİ

2.1. PROLETERLEŞMENİN EKSENİ: ORTA SINIF TARTIŞMALARI	118
2.1.1. Geleneksel Toplumdan Kapitalizme “Orta Sınıf”ın Serüveni	118
2.1.2. “Orta Sınıf”ın Yükselişi: Tarihsel ve Toplumsal Arka Plan.....	131
2.1.3. Gazeteciler ve Orta Sınıf Tartışmaları: Bilgi İşçileri	148
2.2. GAZETECİLER VE PROLETERLEŞME ÖRÜNTÜLERİ	170
2.2.1. Proleterleşme Tartışmaları: Klasik ve Çağdaş Biçimler	172
2.2.2. Gazetecilerde Proleterleşmenin İçeriği	191

İKİNCİ KISIM
GAZETECİLER ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE
SAHANIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

3.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE YÖNTEMİ	208
3.2. SAHA ÇALIŞMASININ VERİ TOPLAMA TEKNİĞİ VE ALANDAN NOTLAR	213
3.3. SAHANIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ	219

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EMEK SÜRECİ DENEYİMLERİ

4.1. EMEK PİYASASI DENEYİMİ	236
4.2. ÇALIŞMA KOŞULLARI	258
4.3. VASIF, DENETİM VE TEKNOLOJİ	274

BEŞİNCİ BÖLÜM

GÜNDELİK HAYAT DENEYİMLERİ

5.1. GÜNDELİK HAYAT TARTIŞMALARI VE ÇALIŞMANIN KONUMLANIŞI	287
5.2. GEÇİM, GELİR VE BORÇLULUK	297
5.3. İŞ DIŞI YAŞAM PRATİKLERİ	310

ALTINCI BÖLÜM

ÖRGÜTLENME DENEYİMLERİ

6.1. TÜRKİYE’DE GAZETECİ ÖRGÜTLENMESİ: KISA BİR TARİHÇE VE MEVCUT DURUM	322
6.2. ÖRGÜTLENME VE İTİRAZ PRATİKLERİ	337

SONUÇ	355
KAYNAKÇA	367
ÖZET	399
ABSTRACT	400
EKLER	401
EK 1: Bölümlerin Ekleri	402
EK 2: Görüşme Formu	419
EK 3: Görüşmeciler Tablosu	427

*“anlamak, sevgilim, o, bir müthiş bahtiyarlık,
anlamak gideni ve gelmekte olanı”
N.Hikmet*

GİRİŞ

2000 yılında gazetecilik okumak üzere üniversite eğitimime başladığımda annemin ilk söylediği “sırtına bir yastık saralım, coplara karşı ancak dayanırsın” oldu. Bu söz o yıllarda Türkiye toplumunun yaşadığı geniş çaplı dönüşümlere ve bunun kamusal alandaki yansımalarının “dayak yiyen gazeteciler” imgesinde cisimleşmiş haline işaret etmekteydi. Tabi bunu o yıllarda idrak edebilmek benim açımdan mümkün değildi. “Dayak yiyen gazeteciler”, 2000’li yılların hemen başında “popülerleşen” bir olgu olarak, 1980’lerdeki “araştırmacı gazeteciler” ve 1990’lardaki “öldürülen gazeteciler” sürecinin ardından Türkiye toplumunun içerisinde bulunduğu yeni dönemin bir ifadesiydi. Gazeteciler artık yalnız siyasi şiddet ile karşılaşmıyor, polisin (ya da kimi zamanlarda sivil halkın) doğrudan ve sıradan “dayağına” maruz kalıyorlardı. Bu, gazetecilerin yaşamakta olduğu iktisadi, toplumsal ve mesleki erozyonun da önemli bir göstergesiydi.

Yıllar sonra, yazdığım tezin araştırma sahasının gazeteciler olmasına karar verdiğimde aklıma gelen ilk şeyin annemin sözü olması da 2000’lerden günümüze gelen süreçte gazetecilik alanında yaşanan farklılaşmanın görünürde bariz bir tezatlık, derinde ise radikal bir süreklilik halini almasıyla ilgiliydi. Tezatlık, yalnızca medyanın güç odakları ile kurduğu ilişkilerin değişmesi değildi; aynı zamanda artık “dayak yiyen

gazeteci” de kalmamıştı!¹ Süreklilik ise, gazetecilerin o yıllarda görünür olmaya başlayan iktisadi, siyasi, ideolojik alanlardaki erozyonik dönüşümünün belirli bir eğilim oluşturacak şekilde artarak ve genişleyerek devam etmesiydi.

Söz konusu dönüşüm pek çok çalışmaya konu olmasına karşın inceleme nesnesi olarak gazetecileri ele alan araştırmalar neredeyse hiç yoktur. Analizlerin genel eğilimi, medyanın dönüşümü ve siyasal alan ilişkisi üzerinden gerçekleşmektedir. Bu analizlerin inceleme nesnesi “medya sektörü” ya da belirli bir “medya grubu” iken analiz birimi ise bir kurum olarak medya ya da sermayedir. Bu tez ise farklı bir noktadan hareketle katkı sunma çabasıdadır. Tezin konusu, gazetecilerin toplumsal durumunu ve dönüşümünü, proleterleşme tartışmaları etrafında irdelemek ve bunu gazetecilerin sınıf kapasitesi ekseninde tartışmaktır. Tezin inceleme nesnesi gazeteciler iken analiz birimi toplumsal sınıf ilişkileridir. Dolayısıyla bu çalışmada, gazeteciler esas olarak “meslek grubu” özellikleriyle değil, sınıfsal nitelikleriyle ele alınmaktadır.

Buna karşın gazetecilik mesleğinin oluşumu, kapitalizmin tarihsel gelişimi içinde incelenmekte ve gazetecilik faaliyetinin dönüşümü sürecinde gazetecilerin sınıfsal güzergahlarının nasıl belirlendiği tartışılmaktadır. Buradaki temel iddia, gazeteciliğin 19. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan meslekleşmesi sürecinin, gazetecilerin proleterleşmesinin ilk kapsamlı aşaması olduğudur.

Ardından, gazetecilerin son kırk yıldır yaşadıkları toplumsal dönüşümün kavramsal çerçevesi olarak (yeniden) proleterleşme tartışmaları ve bunun gazeteciler alanındaki yansımaları tartışılmaktadır. Söz konusu sürecin yarattığı koşullar ile bu

¹ Burada sözü edilen kapsam ana akım medya çalışanları ve onların popülerleşen imgeleridir. Yoksa gazeteciler için öldürülmek, tutuklanmak ya da çeşitli baskı ve saldırılara maruz kalmak bugün de maalesef artarak geçerliliğini koruyan bir olgudur.

koşulların gazetecilerce deneyimlenme biçimleri, aralarındaki çizgilerin giderek bulanıklaştığı üretim ve yeniden üretim alanlarındaki toplumsal örüntüler üzerinden incelenmektedir.

Proleterleşmeye önemli bir itiraz orta sınıf tartışmaları olarak öne çıkar. Gazeteciler, gerek kendilerine yüklenen toplumsal sorumluluklar, gerek ekonomik, siyasal ve kültürel elitlere yakınlıkları nedeniyle ayrıcalıklı bir grup olarak kavranmaları, gerekse de profesyonel meslek tartışmaları içindeki ayrıksı konumları² nedeniyle özgün bir toplumsal kesimi oluşturmaktadırlar. Üretim ilişkileri ve sınıfsal pratiklerinden ziyade kazançları, yaşam tarzları ve yukarıda sayılan özellikleriyle ele alınan gazeteciler, “beyaz yakalı bir meslek grubu” olarak “orta sınıf”ın birer örneği/bileşeni olarak görülmektedirler. Diğer yandan, kol emeğinden farklı olarak, “ayrıcalıklı” bir emek biçimi olarak tarif edilen kafa emeğine dayalı üretim türleri, orta sınıf tartışmaları içinde de belirleyici bir noktada durmaktadır. Gazeteciler ise, kafa emeğinin belirgin olduğu ve buna ilaveten toplumsal olarak anlam yüklü bir meslek grubu olarak bu kavrayışlardan azade değildirler.

Orta sınıf tartışmalarının ise, toplumsal sınıf ilişkilerinin belki de en “çetrefilli”, en “alacakaranlık” alanı olduğu belirtilebilir. “Orta sınıf” olarak anılan ve klasik işçi sınıfıyla ilişkileri her zaman sorgulanan, çoğunlukla da sınıfın dışına atılan bu gölgeli kesimi araştırmak elbette oldukça sıkıntılıdır. Bu nedenle tezde bir yandan gazetecilerin orta sınıf yaklaşımları içerisine yerleştirilmesini sağlayan toplumsal

² Gazeteciliğin doktorluk, avukatlık ya da mühendislik gibi tanımlı profesyonel meslekler karşısında özgün bir yeri vardır. Bu özgünlük iki temel unsur içerir. Öncelikle gazetecilikte, (doktorluk, avukatlık ya da mühendisliğin aksine) mesleğin olmazsa olmaz koşulu olarak resmi eğitim şartı aranmaz. İkinci olarak bu alan, meslek odaları vb. gibi mesleği düzenleyecek, meslek yapabilme izinlerini kontrol edebilecek ve meslektaşların üye olması zorunlu korporatist yapılar/birliklerle düzenlenmemiştir. Yine de toplumsal işbölümünde gazeteciliğe atfedilen işlev ve gazeteciliğe yönelik “ifade özgürlüğü” “halkın haber alma hakkı” gibi talepler, liberal tabirle “dördüncü güç olma misyonu” onun “ayrıcalıklı” bir meslek olarak kabul edilmesine neden olmuştur.

süreç ve buna karşı eleştirel tartışmalar ortaya konmaktadır. Diğer yandan ise sınıf örüntüleri kendi gerçek ilişkileri içerisinde incelenmeye çalışılarak gazetecilerin orta sınıf olarak tartışılmasını şüpheli kılan sürecin (proleterleşme süreci) kuramsal ve olgusal dayanakları serimlenmektedir.

Bu çerçeveye içinde tezde gazetecilerin sınıf kapasitesi, üretim, yeniden üretim ve örgütlenme süreçlerindeki sınıf örüntülerine bakılarak analiz edilecektir. Sınıf örüntüleri, gazetecilerin deneyimlerinde görünür hale gelen ve çeşitli biçimlerde ifade edilen ortaklıklar, kavrayışlar ve yönelimleri tarif etmektedir.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, tek bir üretim ilişkisi içerisinde yer alan homojen bir “gazeteciler” topluluğundan söz etmek mümkün değildir. Çünkü “gazeteci” kavramı, bir mesleki adlandırma olarak kullanılmaktadır. Ancak alanın özgünlüğü nedeniyle, söz konusu meslek, yapılan tek bir tür işi kapsamamakta, aynı üretim zincirine dahil edilebilecek pek çok farklı üretim etkinliği gazeteci kavramı altında anılmaktadır. Örneğin; muhabirler, genel yayın yönetmenleri, köşe yazarları vb. gibi aynı üretim zincirindeki çeşitli çalışma ve üretim pratikleri, gazeteci kavramıyla tanımlanmaktadır. Aynı şekilde serbest çalışan (free-lance) gazeteciler de dikkate değer bir kesimi oluşturmaya başlamışlardır.

Bu nedenle, tezde sözü edilen gazeteci kesimini belirli ölçütlerle daraltmak ve bu meslek içerisindeki belirli bir kesime bakmak anlamlı görünmektedir. Bu çalışmada, gazetecilik mesleğinin temeli olarak kabul edilen doğrudan haber üretim aşamasında yer alan ve ücretli çalışan, ulusal basındaki muhabirler, editörler ve haber müdürleri üzerinde yoğunlaşılacaktır.³

³ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde yer yer zikredilecek “gazeteci” sözcüğü, bu çerçeveyi ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Yine de alan görüşmeleri sırasında Ankara temsilcileri ile de örnek görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Tezin temel problem alanı çerçevesinde, “gazetecilik mesleği ve proleterleşme ilişkisi nasıl kurulabilir ve hangi tarihsel momentlere sahiptir”; “proleterleşmenin gazeteciler üzerindeki etkileri nelerdir”; proleterleşme süreçleri ile gazetecilerin sınıf kapasitesi arasında nasıl bir ilişki vardır” sorularına, aralarındaki çizgilerin giderek bulanıklaştığı üretim ve yeniden üretim alanlarındaki sınıf örüntüleri üzerinden cevap aranacaktır.

Bu noktada, tezin ele aldığı konudan kaynaklanan temel bir mesele ortaya çıkmaktadır. Bir yandan gazetecilerin sınıfsal olarak denk düştüğü nesnel alanın belirlenmesi, yani sömürü ilişkileri içindeki nesnel coğrafyanın ortaya konması zorunlu bir başlangıç olarak görülmektedir. Diğer yandan ise, söz konusu tartışma üretim noktasından üretim dışı alanlara da genişletilmelidir. Bunun temelde iki sebebi bulunmaktadır.

Öncelikle, herhangi bir toplum kesimini “sınıf” olarak kavrayıp analiz edebilmek, onu var eden tarihsel sosyal bütünlüğü ve bu kesimin bir sınıf olarak realize olduğu ilişkiselliği ele almayı gerektirmektedir. Bu nedenle söz konusu sürecin iktisadi olduğu kadar tarihi, siyasi ve ideolojik boyutlarını da tartışmaya dahil etmek önemlidir.

Çalışmanın yalnızca üretim alanı ile sınırlı kalmamasının ikinci sebebi ise, çalışma alanından kaynaklanmaktadır. Muhabirlerin çalışma etkinlikleri artık yalnızca gazete bürolarıyla sınırlı kalmamakta, özellikle yeni teknolojiler ve istihdam biçimleri neticesinde gazetecilerin emek süreçleri köklü bir biçimde dönüşmekte ve yeniden üretim alanları birer üretim alanı/anı haline gelmektedir. Bu kapsamda, yeniden üretim alanındaki sınıf deneyimlerinin en azından bir kısmının da yine üretim süreci bağlamında gerçekleştiği görülmekte, bunun da muhabirleri sınıfsal olarak kavrama

abasinda gz önünde bulundurulması gereken önemli bir nokta olduğu dşnlmektedir.

Çalışmanın planı, yukarıdaki tartışmalar ışığında şekillenmiştir. Tarihsel ve kuramsal tartışmanın yürütüldüğü ilk kısımda, gazetecilik mesleğinin oluşumu ve günümüze kadarki dönüşünü ile gazetecileri proleterleşme ekseninde incelemeyi mümkün kılacak kavramsal ereve tartışılmaktadır.

Bu ereve içinde tezin ilk kısmı iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, gazetecilerin tarihsel ve toplumsal oluşum süreçlerine odaklanmakta ve araştırma nesnesini bu bağlamda konumlandırmayı hedeflemektedir.

İkinci bölüm ise gazetecilerin sınıf kapasitesini koşullandıran nesnel sınıf konumları ve sınırlarını ele almaktadır. Orta sınıf ve proleterleşme tartışmaları, gazeteciler açısından sundukları açıklama erevesi bakımından değerlendirilmektedir. Bu bölümde, gazetecilerin proleterleşme görünümleri kuramsal sınırlarla ortaya konulmaktadır Böylece gazetecilerin proleterleşme süreçlerinin -emek süreci ve toplumsal yaşamda değersizleşme biçiminde olmak üzere- iki temel aks üzerinden ilerlediği iddia edilerek, alan araştırmasına dayanak oluşturacak kuramsal ereve oluşturulmuştur.

Tezin alan verilerinin sunulduğu ikinci kısımda ise, yine bu tartışmalara paralel olarak gazetecilerin üretim ve yeniden üretim alanlarındaki örüntüler ile onların bir arada hareket etme potansiyellerini, direniş ve rıza pratiklerini kapsayan bir üretim ilişkileri erevesi çizilmeye çalışılmıştır. Böylece kuramsal tartışmalar alandan verilerle somutlanmakta ve gazetecilerin sınıf kapasitesi bulgular ışığında değerlendirilmektedir.

Alan bulguları, Ankara’da ulusal ölçekte çalışan 100 gazeteciye uygulanan anket ve 23 gazeteci ile yapılan derinlemesine görüşmelerden toplanan verilerin kategorik endekslenmesi yoluyla oluşturulmuştur. Tezin üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı bölümleri alan verilerinin incelenmesine ayrılmıştır.

Üçüncü bölüm, araştırmanın metodolojik çerçevesinin ortaya konduğu, saha notlarının aktarıldığı ve araştırmanın kapsadığı örneklemin genel demografik özelliklerinin tartışıldığı bölümdür.

Dördünü, beşinci ve altıncı bölümler ise araştırma bulgularının belirli temalar etrafında ortaya konduğu ve incelendiği bölümlerdir. Bu bölümler “emek süreci”, “gündelik hayat deneyimleri” ve “örgütlenme deneyimleri” şeklinde yapılandırılmıştır.

Emek süreci bölümü, emek piyasası, çalışma koşulları ve vasıf-denetim-teknoloji başlıkları altında gazetecilerin üretim sürecindeki deneyimlerini ve ortaya çıkan örüntüleri incelemektedir.

Gündelik hayat deneyimleri başlıklı bölüm, gazetecilerin yeniden üretim alanları olarak gündelik hayat deneyimlerini ve bunları çevreleyen koşulları ele almaktadır. Bu bölümde ayrıca literatürdeki gündelik hayat kavrayışlarına ve bu çalışmanın söz konusu kavrayışlar içerisindeki konum alışına ilişkin bir tartışma da gerçekleştirilmektedir.

Son bölüm olan örgütlenme deneyimleri ise, üretim ve yeniden üretim alanlarının bilgisine ek olarak gazetecilerin itiraz, direniş ya da boyun eğme pratiklerini ve örgütlenme durumlarını tarihsel süreç ve güncel deneyimler ekseninde incelemektedir. Gazetecilerin örgütlenme ya da dayanışmaya ilişkin algı ve değerlendirmeleri ile örgütlenmenin önündeki engeller bu bölümde tartışılmaktadır.

Alana ilişkin aktarımlarda gerçek isim ve kurum adları kullanılmamıştır. Bunun temel olarak iki nedeni bulunmaktadır. Öncelikle görüşme yapılan kişilerin mahremiyeti, çalışma güvenliği ve kurumlarıyla ilişkileri nedeniyle isimler gizli tutulmuştur. Çalışan-çalıştıran ilişkilerinin çatışmalı doğası bu gerekçede de kendini göstermektedir. Diğer neden ise, Türkiye’deki medya mimarisinin özellikle 2007’den sonra neredeyse her gün yeniden yapılanması ve siyasal alandaki harekete paralel olarak bu alanın da biçiminin değişmesidir. Bu nedenle medya kurumları adlarından ziyade, toplumsal ve siyasal işlevleri bağlamında ele alınmaya çalışılmaktadır. Böylelikle tezde gerçekleştirilen tartışmaların daha uzun soluklu bir kapsama yayılması istenmektedir.

Belirtilmesi gereken bir nokta da sınıf kapasitesi tartışmasına ilişkindir. Sınıf kapasitesi kavramı, Türkiye’deki sosyal bilim literatüründe yaygın bir kullanıma sahip değildir. Bu nedenle asgari düzeyde de olsa açıklanmaya muhtaçtır. Çalışmanın sorunsalının netleştirilmesi bakımından aşağıda, sınıf kapasitesinin çerçevesi, içeriği ve gazetecilerin sınıf kapasitesi tartışmasına açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Bu tez Nazım’ın başta bahsettiği bahtiyarlığa ulaşma isteğinin, toplumsal dönüşümü ve bu dönüşümün geleceğe dair olasılıklarını anlayabilme, açıklayabilme çabasının bir ürünüdür. Umarım çalışmanın bu bahtiyarlığa yaklaşmamızda bir nebze olsun katkısı olur.

Gazetecileri “Sınıf Kapasitesi” ile Kavramak

Gazetecilerin çalışma ve yaşama örüntülerini sınıf kapasitesi sorunsalı ile tartışmak, bu alanda yaşanan iktisadi, siyasi ve ideolojik dönüşümün yarattığı olanak ve sınırlılıkları toplumsal boyutlarıyla analitik olarak ele almayı mümkün kılmaktadır.

Zira gazetecilerin yaşamakta olduğu (yeniden) proleterleşme sürecinin, onların mesleki ve toplumsal geleceklerini sınıf çelişkileri alanına her zamankinden daha çok dahil hale getirdiğı belirtilebilir. Bu süreç yalnız gazetecileri değil, bir kurum olarak medyayı, bir toplumsal ürün olarak haberi ve bir meslek olarak gazeteciliğı de dönüştürmekte ve tüm bu alanı sınıflar mücadelesinin içsel bir bileşeni haline getirmektedir. Bu nedenle, söz konusu süreçte gazetecilerin çalışma ve yaşama örüntülerini araştırmak, aynı zamanda onların sınıfsal potansiyellerini incelemeyi gerekli kılmaktadır.

Toplumsal bir grup olarak gazetecilerin sınıf özellikleri gösteren bir niteliğe kavuşma potansiyelleri, gazetecilerin kendileri ile sınırlı kalmayan, toplumsal boyutları itibariyle de önem taşıyan bir olgudur. Gazetecilerin toplumsal mücadele alanına dahil olma olanakları ve engelleri, toplumsal yaşamın tümü için belirgin sonuçlar doğuracak niteliktedir.

Bu nedenlerle çalışmanın temel sorunsalı gazetecilerin sınıf kapasitesi olarak belirlenmiştir. Sınıf kapasitesi burada, gazetecilerin mevcut koşullar içerisinde gerek yaşama ve çalışma koşullarını iyileştirme gerekse de mesleklerini yapabilir hale gelme mücadelelerinin olanak ve sınırları ile bunun tarihsel-toplumsal boyutlarını ifade eden, gazetecilerin bir sınıf bileşeni olarak oluşmasını ya da oluş(a)mamasını anlamaya yardımcı bir kavramsal araç olarak kullanılmaktadır.

Sınıf kapasitesinin sınıf oluşumu kavrayışı⁴ ile oldukça yakın ve içsel bağlantıları olmasına karşın, sınıf oluşumundan farkı, sınıf oluşumunun ima ettiği

⁴ Bu yaklaşım için bkz. Thompson (2004). Thompson'ın yaptığı, alana yaptığı ufuk açıcı yöntemsel katkının önemiyle dikkat çekerken, "kültürelcilik" ve "öznellik" eleştirilerine de uğramıştır. Gerçekten onun öyküsü – kuşkusuz İngiltere örneğinin özgüllüğünün de etkisiyle- büyük ölçüde bir kültürel dönüşüm tarihidir. Halk kültürü, popüler kültür, gelenekler gibi temalar onun anlatısında geniş bir yer kaplar. Diğer taraftan sanayi devriminin zorlu etkilerine maruz kalan işçilerin deneyimlerini,

geniş zamansal yayılma sürecini, daha kısa zamanlarda aktüel düzeyde ele alabilmeyi mümkün kılıyor olmasıdır. Bu yanıyla, oluşumun haldeki biçiminin somut görünümüleri olarak da kabul edilebilir. Keza Therborn'da (1983: 38) benzer bir vurguyla, Thompson'da somutlaşan, emek tarihçilerinin 19. yüzyıl ve öncesi dönemler için giriştikleri sınıf oluşumu araştırmalarına karşılık kendisinin 19. yüzyılın açıklananı (explanandum) olarak değil, yirminci yüzyılın açıklayıcısı (explanans) olarak sınıf oluşumunu ele aldığını belirtir. Sınıf kapasitesi, sürecin bu güncel boyutunda kullanıma sokulmaktadır.

Bu çalışmanın temel eksenini olarak gazetecilerin sınıf kapasitesi ise, yukarıda bahsedilen somut görünümüleri incelemeyi daha dar tarihsel dönemler için mümkün kılmaktadır. Bu nedenle sınıf kapasitesi, görece uzun tarihsel dönemlerde gözlenebilecek olan sınıf oluşumunun orta vadeli dönemsel görünümünü ele alabilmeyi mümkün kılmaktadır. Bu yanıyla sorun sadece zamansal bir farklılık olarak görülmektedir. Öte yandan, sınıf kapasitesi kavramı ile, sınıf oluşumunun dayanaklarını oluşturan kültür, bilinç, eylemlilik gibi alanlara ek olarak, oluşumun görece daha nesnel yanlarına, örgütsel, stratejik⁵, hegemonik temellerine ilişkin bir katkı da yapılabilmekte, somutlama düzeyi yükseltilebilmektedir. Sınıf kapasitesi ve sınıf oluşumu arasındaki ilişkiye dair Therborn (1983: 39), bir sınıfın kabiliyetinin yalnızca öz-bilinçlenme derecesi ile değil, aynı zamanda somut ekonomik konumuyla ve kullanabileceği örgütsel ve güç kaynakları ile de anlaşılabilirliğini belirtir. Lembcke (akt. Koçak, 2008a: 5) de sınıf kapasitesi yaklaşımının emek tarihi

arayışlarını merkeze alan anlatısının, nesnel belirleyicileri kimi zaman ihmal ettiği de söylenmiştir (Koçak, 2008a: 3).

⁵ Burada sözü edilen strateji, önceden bilinçli şekilde belirlenmiş olmasalar bile tutarlı, düzenlilikler gösteren ve toplumsal olarak anlaşılabilen örüntüler oluşturan, nesnel olarak belirlenmiş "eylem hatları"na (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 31) atıfta bulunmaktadır.

çalışmalarındaki hakim bakışta önemli bir yöntemsel kırılma yarattığını ve bir zaman-mekan matrisi oluşmasını sağlayarak daha diyalektik bir emek hareketi analizine imkan sağladığını vurgular. Benzer şekilde Koçak da (2008a: 5) bilinç gibi soyut ve spekülatif niteliği ağır basabilen bir ölçüt yerine kapasite gibi daha somut ve gözlenebilir bir ölçütü emek tarihine bakarken kullanmanın nesnellik düzeyini artıracak bir yaklaşım olduğunu ifade etmektedir. Bu yaklaşımlardan hareketle, kapasitenin, sınıf oluşumunu, içerdiği kapsam itibariyle genişletirken, zamansal olarak daraltmakta ve güncelleştirmekte olduğunu söyleyebiliriz. Bu yanıyla kapasite tartışması, sınıf oluşumu sürecinin bir alt bileşeni olarak ele alınabilir.

Sınıf kapasitesi kavramının dikkat çeken yönü, gerek fizik gibi temel bilimler gerekse de işletme ya da psikoloji gibi sosyal bilimler alanında kullanılan ve işlevi itibariyle melez bir terim olan “kapasite”nin sınıf çalışmaları içerisinde konumlandırılmasıdır.⁶ Kapasite terimi, “içine alma”, “sığdırma sınırı” ya da “kapsama gücü” anlamında kullanılmaktadır. Sınıf kapasitesi ise, genel olarak bir toplumsal sınıfın sahip olduğu ortak hareket etme ve etkileme gücüne/kabiliyetine işaret eder. Bu anlamda sınıf kapasitesi, *kapasiteyi* terimden kavrama çıkaran⁷ bir soyutlama olarak kabul edilebilir.

⁶ Sınıf kapasitesi genel kullanımda sosyo-ekonomik mobilitiyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Amerikan ana akım kuramlarında bu kavram, bir sosyal sınıfın kapasitesinin, mevcut siyasi seçeneklerin kapsamını daraltan parti politikaları, seçimler ve siyaseti etkilemek üzere hareket etmesi olduğunu ifade eder. Bkz. <http://www.urbandictionary.com/define.php?term=Social%20class> Bu, “lobicilik” faaliyetlerine benzer bir nitelemedir. Sosyo-ekonomik mobilitiyi gibi teknisist ve çekişmeci toplum kuramlarına yaslanan kavramlara düşmeden, kavramın bağlamını sınıflar mücadelesi perspektifi ile oluşturmak kritiktir.

⁷ Atılın (2016), terimlerin “özel bir bilim, sanat ya da uzmanlık alanına özgü sözcükler” olduğunu, kavramların ise olguları çözümlemekte kullanılan zihinsel imgeler ve soyut dilsel birimleri ifade ettiğini belirtir. Boratav (2009) da terim ve kavram arasında benzer bir ayrımı vurgular. Terimlerin açıklama gücü olmadığını fakat nitelemeler olarak kullanıldığını ifade eden Boratav’a göre, terimler zararsız olabileceği gibi zihinleri bulandırmaya dönük, bilimsel açıklamanın önünü tıkayan terimler de mevcuttur. Boratav, kavramların “yalnızca bilimsel çözümlemenin değil, tutarlı düşünmenin de vazgeçilmez yapı taşları” olduğunu belirtir. Bu tartışmalardan hareketle terimlerin, düşünsel soyutlamalarda daha altta bulunan, çözümleme gücü düşük ve çoğu zaman betimsel nitelikteki ifadeler olduğu söylenebilir. Kavramlar ise, toplumsal olguların oluşturduğu örüntülere ilişkin olarak, analitik

Sınıf kapasitesi tartışmaları literatürde görece yeni bir kullanıma sahiptir. Kavramın ilk tartışmaları 1970'lerin sonunda ABD'li sosyolog E. O. Wright tarafından oluşturulmuştur. Wright söz konusu tartışmayı ilk kez 1978 yılında *Class, Crisis and the State* adlı kitabında ortaya koymuştur. Wright bu kavramla bir toplumsal sınıfın yapısal ve örgütsel durumunu açıklamaktadır.

Sınıf kapasitesini, kendi sınıf kuramının bileşenleri içinde konumlandıran Wright (1979: 102-108), kapasite sorunsalını sınıf yapısı, sınıf oluşumu ve sınıf mücadelesi ekseninde tanımlar. Sınıf kapasitesi, sınıf oluşumu düzeyinde oluşmakla birlikte, sınıf yapısı ve sınıf mücadelesi düzeylerinin merkezi bağlantı noktası görevini görür. Örneğin Wright sınıf yapısının sınıf kapasitelerini sınırlandırıcı etkileri olduğunu söylerken, sınıf kapasitesinin de sınıf mücadelesinin biçimleri üzerinde büyük etkisi olduğunu belirtir. Sınıf mücadelesini ise sınıf çıkarlarını sınıf kapasitesine bağlayan karmaşık bir süreç olarak tanımlar. Anlaşılabileceği gibi, sınıf kapasitesinin, Wright'ın kuramında, sınıf yapısı-sınıf oluşumu-sınıf mücadelesi⁸ ilişkilerinin harcı görevi gördüğü söylenebilir.

Aynı çalışmasında Wright (1979: 98) sınıf kapasitesini, “bir sınıfın üyelerini sınıf oluşumuna doğru daha fazla veya daha az ölçüde birleştiren, sınıfın içindeki toplumsal ilişkiler” olarak tanımlamaktadır. Ona (2000: 962) göre sınıfın gücü “sınıf çıkarlarını realize edecek bireysel ve örgütsel kapasite”ye bağlıdır. Kapasite (1979: 98) sınıf mücadelesindeki sınıf çıkarlarının realizasyonu için potansiyel bir temel oluşturur. Buradan hareketle bir sınıfın toplumsal etki gücü üzerinde durulmaktadır.

değeri ve boyutları bulunan bütünüleyici ve genelleyici düşünce içeriklerinin sözselleşmesi olarak tanımlanabilir.

⁸ Wright bu üç düzeye sonraki yıllarda (1985 yılındaki *Sınıflar* eserinde) bir dördüncüsünü (sınıf bilinci) ilave eder.

Sonraki bir ortak çalışmada Levine ve Wright (1980: 58) Marx'ın tarih teorisinde, sınıf kapasitesi sorununu görmezden geldiğini ya da sorunu minimize ettiğini belirtirler. Buna karşın kavramı yeniden ele alan yazarlar sınıf kapasitesini, “sınıf mücadelesi içinde sınıflar için mevcut bulunan örgütsel, ideolojik ve maddi kaynaklar” olarak tanımlamaktadırlar. Dikkat edileceği üzere, Wright'ın kapasiteye ilişkin tanımları sınıf içi toplumsal *ilişkilerden, mevcut kaynaklara* doğru bir dönüşüm yaşamıştır. Kanımca bu dönüşüm, Amerikan kökenli kaynak mobilizasyonu ve kolektif hareket tartışmalarının⁹, “yeni toplumsal hareketler” üzerinden sınıf çalışmaları alanına yansımalarıyla ilgilidir.

Wright (1979: 99; 2000: 962), sınıf kapasitesini yapısal ve örgütsel kapasite olarak ikiye ayırmaktadır. Yapısal kapasite, işçilerin ekonomik sistemdeki konumları ve sosyo-ekonomik yapı içinde oluşur. Örneğin (1979: 99), işçilerin büyük ölçekli fabrikalarda yoğunlaşması ve üretimin aşamalara bölünmesiyle, metalar artık bireysel işçiler tarafından değil, pek çok işçinin kolektif emeğiyle üretilir. Böylece emek sürecindeki işçiler arasında nesnel bağlantılar oluşur ve bu bağlantılar gittikçe güçlenir ve derinleşir. Böylesi yerlerde işçiler birbirleriyle ortak hareket etme ve isteklerini kabul ettirmek için üretimi durdurma olanağına sahiptir. Buna karşın (1979: 100) yapısal kapasite yalnızca üretim süreçleriyle belirlenmez. Onun toplumda köklenen bir boyutu da vardır. Üretimin dışında, işçiler arasındaki sosyal ilişkiler de yapısal kapasitenin oluşumunda etkilidirler. Belirli koşullarda, toplum temelli bağlantılar, en az işçiler arasındaki üretim sürecindeki sosyal ilişkiler kadar önemli olabilir. Wright bu konuda, madenci kasabalarındaki sınıf dayanışmalarının önemli bir örnek teşkil

⁹ Bu kuramları yeni toplumsal hareket tartışmaları bağlamında ele alan bir çalışma için bkz. Kaderoğlu Bulut (2014).

ettiğini vurgular.¹⁰ Ona göre, işçilerin toplum içindeki ve üretimdeki yapısal kapasiteleri arasındaki ilişki son derece önemlidir. Wright'ın bu vurgularından hareketle, yapısal kapasitenin üretim ve yeniden üretim alanlarını kapsadığı ve söz konusu kapasitenin bunlar arasındaki ilişki ile ortaya konabileceği söylenebilir. Wright (2000: 962) yapısal kapasitenin örgütsel kapasiteyi etkileyeceğini vurgular. Bu yönüyle yapısal kapasite, “sınıfların öz-örgütlenmeleri için yapılandırılmış olanaklar” (1979: 101) olarak düşünülebilir.¹¹

Örgütsel kapasite ise, işçi sınıfının farklı biçimlerdeki kolektif örgütlenmelerine işaret eder. Örgütsel kapasite, bir sınıfın üyeleri arasında sınıf örgütleri tarafından yaratılan gerçek bağlantılar oluşturur (1979: 101). Bu anlamda örgütsel kapasite, sendikalar, partiler, konseyler gibi biçimleri içerdiği kadar, işçi katılımlı örgütlenmelerin yönetim kurullarındaki işçilerin kurumsal temsillerini ve hatta bazı koşullarda topluluk örgütlenmeleri gibi pek çok farklı örgütlenme formunu kapsamaktadır (2000: 962). Bu örgütlenme formu (topluluk örgütlenmeleri), yapısal kapasite boyutunda da vurgulanan, sınıfın üretim dışındaki alanlarını işaret eder.

Buradan hareketle örgütlenme kapasitesinin, tıpkı yapısal kapasite gibi, biri üretim alanı diğeri üretim dışı alan olmak üzere iki farklı kesiti olduğu tespit edilebilir. Buradaki farklılık, örgütsel kapasitenin üretim dışı alanlarında politik partiler gibi makro siyaset ölçeğinde tanımlanmayan oluşumların (topluluk örgütlenmeleri vb.) varlığıdır. Dolayısıyla örgütsel kapasitenin geleneksel örgütlenme formları kadar

¹⁰ Türkiye’de 1950’lerden itibaren görünür olan “işçi mahalleleri” ya da “gecekondu mahalleleri” de yapısal kapasitenin toplumsal boyutu için bir örnek oluşturabilir. Buradan hareketle, kentleşme süreçleri ve bunun işçi sınıfının farklı katmanları üzerindeki etkilerine ilişkin çalışmalar, sınıfın kapasitesine olan etkileri bağlamında yeniden düşünülebilir.

¹¹ Wright (1979: 101) bu noktada, *Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i* eserinde Marx’ın, dönemin sınıflarının yapısal ve örgütsel kapasiteleri arasındaki ilişkinin analizini yaptığını ifade eder.

kapitalizmin yeni iş örgütlenmesinin getirdiği yeni formları ve yeniden üretim alanlarındaki pek çok farklı kolektiviteyi kapsadığı söylenebilir.

Örgütsel kapasiteyi etkileyen kimi faktörleri ise Wright (2000: 990-991), toplumsal hareketin mevcut kaynakları, politik partiler, kurumsal düzenlemeler, esnek emek biçimleri, refah devleti (ya da neoliberal devlet) politikaları ve düzenlemeleri ile mücadelenin birikmiş deneyimleri olarak açıklar.

Wright'a (1979: 101-102) göre işçi sınıfının yapısal kapasitesinin örgütsel kapasiteye dönüşmesi önlenmiş olduğu ölçüde kapitalist sınıf, kapitalizmdeki yaygın çelişkileri içerebilir/mass edebilir. Dolayısıyla işçilerin sınıf çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesi, kısmen kapitalistlerin gücüne karşı koyma kapasitelerine bağlıdır (2000: 962).

Wright'ın ardından sınıf kapasitesi üzerine eğilen ve bir kavram olarak onu belirginleştiren isim Therborn'dur. Therborn (1983: 40) sınıf kapasitesini tartıştığı makalesinde, sınıf kapasitesini *içsel (intrinsic)* ve *hegemonik kapasite* olmak üzere ikiye ayırır. İçsel kapasite (*özel nitelikler* olarak anlaşılabilir), sınıfta mevcut bulunan güç kaynaklarını (toplumsallaşma, emek sürecinden gelen güç kaynakları vb.) harekete geçirme yeteneğini ifade eder. Hegemonik kapasite ise, bir sınıfın karşıtı sınıfa karşı kendi içsel kapasitesini yayma, genişletme becerisidir. Hegemonik kapasitenin esası, bir sınıfın, karşı sınıfın kendi içsel kapasitesini üretmesi sürecine müdahale etme kabiliyetine dayanır. Artz ve Murphy (2000: 229), bu çerçeveye bir ekleme yaparak hegemonik kapasitenin, sınıfın liderlik kabiliyetini ve maddi, politik, kültürel, sembolik kaynakları kullanarak sınıfın mevcut ve potansiyel müttefiklerinin çıkarlarını temsil edebilme yeteneğini içermesi gerektiğini vurgularlar.

Kapitalist sınıfın başarısı, birikimin çelişki ve çatışmalı etkilerini işçi sınıfının kolektifleşmesini azaltarak engellerken, birikim sürecini sürdürebilme yeteneğine bağlıdır; böylece kendi içsel kapasitesini üretmeye devam eder (Lembcke, 1991: 86). Hegemonik kapasite bu süreci tanımlar. Bir başka deyişle hegemonik kapasite, bir sınıfın kendi içsel kapasitesini üretirken, karşı sınıfın kapasitesini mass etmek, özgüvenini yıkmak ya da kendine tabi kılmak gibi yollarla onu çözmeye/engellemeye çalışmasıdır. Bu, işçi sınıfı için “karşı sınıfı izole etmek, sindirmek, bölmek ya da grev yapmak gibi amaçlara dair kabiliyet ve olanakları” (Therborn, 1983: 40) işaret eder. Therborn (1983: 40) bu noktada, hegemonik kapasitenin yalnızca politik liderliğe atfedilmemesi gerektiğini, onun aynı zamanda genel toplumsal ilişkilerde ve pratikte tezahür ettiği gibi, genel anlamda sınıfa ait bir şey olarak görülmesi gerektiğini vurgular.

Therborn’a (1983: 43-44) göre, sınıfın gücü sıfır toplamı bir oyun değildir. Yani, bir sınıfın gücü mutlaka kendi karşıt sınıfının zayıflığı değildir. İşçi sınıfının, kapitalist sınıfın zenginlik birikiminden kaynaklanan vasıfsızlaşması ve yoksullaşması, sınıfın süreç boyunca daha da güçsüz kalacağı anlamına gelmez. Sermayenin maddi gücünün çoğalması her zaman işçi sınıfının güçsüzleşmesini gerektirmemektedir. Çünkü kapitalist sermaye birikimi yoluyla kapitalist sınıfın gücünü arttıran süreç, aynı zamanda çelişkili olarak işçi sınıfını da kolektifleştirir ve böylece onu güçlendirir. Ancak bu maddi değil, toplumsal yollarla gerçekleşir. Bu, sınıfların kapasitelerinin birbirlerinden bağımsız işlediği anlamına gelmemektedir. Therborn, sınıfların güçlerini harekete geçirme yeteneklerinin birbirlerinden bağımsız olmadığını, her iki sınıfın sınıf kapasitesinin de birbirlerine bağlı olarak gerçekleşebildiğini belirtir. Buna paralel olarak Artz ve Murpy (2000: 228) de her

sınıfın kendi toplumsal konumunu ve yaşam kalitesini geliştirmek için mücadele ettiğini ve bunu diğer sınıfa ve maddi olanaklarına göre gerçekleştirdiğini ifade eder.

Sınıf analizine ilişkin kimi sorunları Amerikan işçi sınıfı çalışmaları üzerinden inceleyen Lembcke (1991) de sınıf kapasitesi sorunsalını üç farklı düzlemde ele almaktadır. İlki, kapitalist gelişme ve sınıf kapasitesi arasındaki ilişkidir. İkincisi, sınıf kapasitesinin nasıl tanımlanacağına ilişkin kavramsal düzlemdir. Üçüncüsü ise, ilk iki düzleme ilişkin metodolojik bir kavrayış geliştirme çabasıdır.

20 yüzyılın ortalarından itibaren işçi sınıfını hem toplumsal hem de bilimsel analizin dışında bırakma eğilimine karşı Braverman'ın emek süreci teorisinin 1970'lerde önemli bir kanal açtığını belirten Lembcke (1991: 84-85), emek süreci çalışmalarının giderek iş süreci ve vasıf kaybı tartışmaları¹² ile sınırlı kaldığını, analiz biriminin bireysel işçiler ya da iş pozisyonları etrafına sıkıştığını belirtir. Bunun bir sonucu olarak, işçi aristokrasisi ya da küçük burjuvazinin tarihsel süreçte merkezi bir öneme yükseltildiğini savunur. Bunun sosyolojideki sonucu ise, zihinsel meşguliyetin orta sınıfa yönelmesidir.

Buna karşı Lembcke (1991: 84), sınıf analizinin, atomize edici iş süreçleri söyleminin dışına çıkarılmasını, analiz birimi olarak bireysel işçilerden daha çok sınıfa odaklanılmasını ve sınıf analizinin gerçek nesnesinin ne olacağının netleştirilmesini önermektedir. Bu noktada analizin nesnesinin vasıf düzeyi ya da benzeri görüngüler değil, sınıf kapasitesi olması gerektiğini vurgular. Sınıf kapasitesini ise kapitalizmin temel toplumsal ilişkilerini dönüştürmede sınıfın kendi çıkarları (ki bunlar kapitalist sınıfın çıkarlarının karşısındadır) doğrultusunda hareket edebilme kabiliyeti

¹² Lembcke (1991: 85) Engels'e atıfla, bireysel iş süreçleri üzerindeki kontrol kaybının toplumsal bireyciliğin de kırılmasını ve sermayenin toplumsal sahipliği ve kontrolü için işçilerin kolektif hareket etmelerinin koşullarını yaratabileceğini belirtir. Emek süreci çalışmalarının vasıfsızlaşmanın kötü buna karşı direnmenin ise erdemli bir hareket olduğu kabulüyle karakterize olduğunu söyler.

(Lembcke, 1991: 85) olarak tanımlar. Bu, işçi sınıfının kendini kapitalist sınıfa tabiyetinden (subsumption) özgürleştirmesi için kullanabileceği araçlara da atıfta bulunmaktadır.

Sınıf kapasitesini tartışan bir başka isim de Urry'dir. Ona göre (1995: 62) kapitalizmde devlet ve toplumun değişimi, sadece egemen sınıf göz önünde bulundurularak değil, aynı zamanda yönetilen sınıfın kapasitesinin analizi yapılarak anlaşılabilir. Sınıf kapasitesini oluşturan kaynakları örgütsel ve kültürel olarak ikiye ayıran Urry (1995: 57) için sınıf kapasitesi, “belirli bir zaman ve mekan içinde gruplaşmanın harekete geçirebileceği örgütsel ve kültürel kaynakların gücüdür” (1995: 62). Kültürel kaynaklar, dil, ideolojiler, bilimsel, toplumbilimsel söylemler ve dayanışma normları gibi alanlar iken, işçi sınıfı için ana örgütsel kaynaklar sendikalar ve politik partidir. Sermaye içinse yatırımın kendisi ile yatırımlar ve formel işveren birlikleri arasındaki enformel işbirlikleri, sınıf kapasitesinin örgütsel kaynakları olarak ortaya çıkar.

Doğrudan sınıf kapasitesi kavramını kullanmasalar da bu konuda önemli bir kavramsallaştırma Offe ve Wiesenhal (1980) tarafından yapılmıştır. Yazarlar, kapitalistler ve işçi sınıfının kurumsal olarak birlik olma pratiklerini inceleyerek her iki grubun toplumsal pratiklerini “kolektif hareketin iki mantığı” olarak tartışmaktadırlar. Onlara göre, her toplumsal sınıf farklı güç kaynaklarına ve farklı toplumsal olanaklara yaslanmaktadır. Bu farklılıklar onların birlik olma pratiklerinde de önemli farklılıklar yaratır. Bu farklılıklar, *girdi faktörleri*, *işsel süreçler* ve *örgütsel çıktılar* düzeyinde gözlemlenir. Kapitalist sınıfın gücü sermaye birikimine dayanırken, işçi sınıfının gücü işçilerin birliğine dayanır. Kapitalist sınıf kendi amaçları doğrultusunda sermayeyi, işçi sınıfı ise insan kaynağını (işçileri) mobilize eder. Bu

yanıyla işçi örgütleri (sendikalar), üyelerinin hareket etme isteğine önemli ölçüde bağlıdır.

Offe ve Wiesenenthal'a (1980: 80-81) göre, sendikaların gücü onların (kapalist sınıfa karşı) yaptırım gücüne bağlıdır. Yaptırım gücü ise, sendikanın üyelerinde harekete geçme istekliliği oluşturmaya bağlıdır. Bunun da maddi ve motivasyonel olmak üzere iki temel kaynağı vardır. Dolayısıyla, işçi sınıfı örgütleri için aslolan, yaptırım gücünün belirli kaynaklarını mobilize edebilme yeteneğidir. Yazarlar bunu *harekete geçme isteği üretme kapasitesi* (capacity to generate willingness to act) (1980: 81) olarak tanımlamaktadırlar. Buradan hareketle, sınıf kapasitesinin örgütsel formlara dayandığı durumlarda, kapasitenin sınıfın kendinde değil ama sendika vb. birliklerde olduğu ve kapasitenin sürecin sonucu değil, süreci oluşturan başlangıç noktası olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu yanıyla kapasite, hem sınıfın örgütlerinin güçlerini koruyabilmesi için yapısal bir zorunluluk hem de örgütsel bir görev olarak ortaya konmuş olmaktadır.

Therborn (1983: 41), Offe ve Wiesenenthal'ın farklı sınıfların farklı güç kaynaklarına sahip oldukları yargısına bir ekleme yapmaktadır. Ona göre küçük burjuva kesimlerin sahip olduğu güç kaynakları ile işçi sınıfının sahip olduğu güç kaynakları farklıdır. Küçük burjuvazi için güç kaynağı emek sürecinde sahip olunan özerklik iken işçi sınıfı için güç kaynağı onun kolektivitesidir. Dolayısıyla işçi sınıfı analizi ve stratejilerini belirlerken sınıfın bu iki kesiminin farklılıklarını göz önüne almak gereklidir.

Therborn'un vurgusu, işçi sınıfının nesnel olarak birlik olma zorunluluğuna işaret ederken, küçük burjuva kesimler için böyle bir nesnelliğin yokluğunu ima etmektedir. Bu nedenle de kolektivite, bu kesimler için nesnel bir zemin değildir. Fakat

emek sürecindeki özerkliklerin dışında (belki onları da aşarak) gerçekleştirilmesi gereken bir nitelikler. Böylece “Therborn, kolektif hareketin iki değil fakat üç mantığı [kapitalist sınıf ve işçi sınıfının iki farklı kesimi olarak mavi yakalı işçiler ve küçük burjuvazi] olduğunu göstermektedir” (Lembcke, 1991: 86). Bu kavrayış, Lembcke’nin yukarıda Engels’e atıfla vurguladığı konu ile benzerlik taşır: Emek sürecinde kolektivitinin oluşabilmesinin önkoşulunun, vasıfsızlaşma ve denetimi yitirme gibi nesnel temellerinin olması gerektiği kabulü öne çıkar. Ancak üretim süreçlerinin hızla işyerinin dışına taşındığı, çalışma zamanı-boş zaman sınırlarının radikal biçimlerde eridiği ve “ayrıcalıklı” sınıf katmanlarının proleterleşmekte olduğu günümüzde, emek sürecindeki özerkliğin ne kadar “koruma” sağlayabileceği şüphelidir. Gelineen noktada bu nosyonun (özerklik), kolektivite yokluğunun nesnel zeminini mi yoksa onun ideolojik alanını mı oluşturduğu sorgulanmalıdır.

Bir başka nokta da, emeğin kolektivitesinin nesnel zemininin yalnızca üretim sürecinde aranmaması gerektiğidir. Çünkü kolektivitenin nesnel zemini, üretim noktasındaki parçalanmaya rağmen emeğin toplumsallaşmasının sonuçlarıyla da bağlantılıdır. Emeğin toplumsallaşması, kapitalist gelişmenin emek süreçlerinde bireysel-özerk alanlar yaratabilmesine karşın emeğin toplumsal işbölümündeki ve mübadele temelli toplumsal ilişkiler ağı içerisindeki yerinin genişlemesi, derinleşmesi ve karşılıklı olarak bağımlılaşmasını da beraberinde getirmektedir. Therborn (1983: 41) da bu duruma vurgu yapar. Ona göre, sınıfın içindeki bu çelişkili duruma karşın, modern işçi sınıfının gücü, gittikçe artan bir şekilde müşterek çalışma süreci yoluyla yoğunlaşan ve birbiriyle ilişkili olan, kişisel olarak “özgür” bireylerin varoluş tarzına dayanmaktadır.

Sınıf kapasitesine ilişkin bir tartışma Öngen’de (1996: 229-242) de bulunabilir. Sınıfların tarihsel özneler olarak toplumsal dönüşümde oynadıkları rolün ancak ekonomi ve siyaset arasındaki diyalektik ilişki ile kavranabileceğini belirten Öngen, sınıfın ancak bu yolla ekonomik bir kategori olmanın ötesine uzanabileceğini vurgular. Öngen (1994: 209-210) nesnel sınıf çıkarlarının bir araya getirdiği insan gruplarının siyasal ve toplumsal bir özne haline gelmeleri ve dönüşümün etkin güçleri olabilmeleri sürecini “sınıf kapasitesi” kavramıyla ifade etmektedir. Diğer deyişle sınıf kapasitesi, “bir sınıfın harekete geçme yeteneğini gösteren” bir olgudur (Öngen, 1996: 237). Bu yanıyla Öngen, sınıf kapasitesini, mevcut nesnel çıkarlar üzerine bina edilen siyasal ve ideolojik bir kapsam ile ele almaktadır. Dolayısıyla nesnel sınıf çıkarları, üretim ilişkileri düzeyinde; sınıf kapasitesi ise toplumsal formasyon düzeyinde tanımlanır. “Nesnel sınıf çıkarları ile sınıf kapasitesi aynı olgular değildir; daha çok aralarında diyalektik bir ilişki bulunan farklı toplumsal gerçekliklerdir” (Öngen, 1994: 210). Ona göre (1994: 211) nesnel sınıf çıkarları sınıf kapasitesinin gerçekleşmesi için gerekli koşulları yaratmaktadır. Bu yanıyla Öngen, nesnel sınıf çıkarlarını “kendinde sınıf” nosyonu ile eşleştirirken, sınıf kapasitesini ise “kendisi için sınıf” uğrağının yapısal ögesi olarak tanımlamaktadır. Öngen’e (1994: 278) göre işçi sınıfının “kendinde sınıf” konumundan “kendi için sınıf” konumuna geçememesi sınıf kapasitesinin daraldığının bir göstergesidir.¹³

Öngen (1994: 214) nesnel sınıf çıkarı kavramını, sınıfın yakın dönemli ya da pragmatist beklentilerini karşılayan “yakın çıkarlar” ve uzun dönemli büyük dönüşümleri gerektiren çıkarlarını kapsayan “temel çıkarlar” olarak ele almaktadır.

¹³ Bu ifade, Wright’ın yukarıda sözü edilen, “yapısal sınıf kapasitesinin örgütsel kapasiteye dönüşmemesi” vurgusunu hatırlatır. Ancak belirtmek gerekir ki Wright (1997: 380), kendinde sınıf-kendi için sınıf kategorilerini teleolojik olduğu gerekçesiyle kullanmamaktadır.

Nesnel çıkarlar, bu anlamda sınıf kapasitesinin koşullarını belirlerken, sınıf kapasitesinin bir boyutunun da sınıfın yakın ve temel çıkarları arasındaki ayrımın aşılması ya da bununla baş edilmesi üzerine bir çabayı kapsayabileceği de düşünülebilir. Zira bu iki çıkar düzeyi arasındaki makasın açılması sınıf kapasitesini daraltan etkilerde bulunabilmektedir.

Nesnel sınıf çıkarı ve sınıf kapasitesini, sınıf mücadelesinin kurucu unsurları olarak kavrayan Öngen (1994: 214; 278) de, sınıf kapasitesini gerçekleştiremeyen bir sınıfın, ortak sınıf çıkarları çerçevesinde gelişecek kolektif hareketlere yönelmesinin ve bunları birbiriyle eşgüdümleyebilmesinin gittikçe zorlaşacağını vurgular.

Öngen'in tartışmasında dikkat çeken unsur, sınıf kapasitesinin tanımlanma “yönü” ile ilgilidir. Öngen (1994: 221) sınıf kapasitesinin sürekli kapitalist sınıfın gücü ekseninde, işçi sınıfının üretim araçlarından soyutlanması ve baskı altında bulunmasına bağlı olarak “negatif” bir biçimde tanımlanmasının yanlışlığını vurgulamaktadır. Ona göre kapasite tanımı, “pozitif” bir biçimde emeğin üretim süreci içindeki toplumsallaşması olgusuna dayanarak yapılmalıdır. Öngen bu yolla, sınıf kapasitesinin nesnel belirleyenlerini görmezden gelmek değil ama bunun yerleştirileceği/anlamlandırılacağı bağlamın işçi sınıfı yönünden oluşturulmasının önemi vurgulamış olmaktadır.

Benzer şekilde Koçak (2014: 38) da “işçi sınıfı kapasitesinin temelinde onun karşılıklı destek, toplu eylem gibi pratiklerinin doğurduğu kolektif niteliğinin yattığını” belirtir. Böylece “işçi sınıfı örgütleri ile örgütlenme eylem ve pratiklerinin sınıf oluşumundaki yeri önem kazanmış olur”.

Söz konusu pratikler yalnızca sendikalar gibi kurumsal örgütlenmelerle sınırlı olmak zorunda değildir. Kapasite, sınıfın ortaya çıkardığı her türlü formel ve enformel

birlikteliğin, sınıfın toplumsal dönüşüm sürecinde etkili olabilmesini sağlayacak biçimlerde değerlendirilmesini içermelidir. Bu yanıyla, sınıf oluşumu yaklaşımına getirilen öznellik ve kültürelcilik eleştirilerine karşı önemli bir direnç noktası oluşturulabilir.

Yukarıdaki tartışmalardan da anlaşılacağı gibi, sınıf kapasitesi üzerine ortaklaşmış genel bir tanım henüz oluşmamıştır. Zira kapasiteden söz edildiğinde sınıfın mevcut nesnel koşullarından mı, bunları harekete geçirme kabiliyetinden mi yoksa sınıfın ulus ölçeğinde hegemonik bir sınıf olmak yolunda giriştiği pratiklerden mi bahsedildiği önemli ölçüde değişmektedir. Yine de hemen tüm düşünürlerin uzlaştıkları asgari zemin, açık ya da örtük olarak, genelde sınıf çıkarları ve kolektif hareket (dolayısıyla siyaset) arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı sorusuna cevap aramalarıdır.

Sınıf kapasitesi tartışmalarında bir diğer ortak nokta, toplumsal sınıfların güçlerinin kaynağı meselesinde, kapitalist sınıfın gücüne ve kaynaklarına rağmen işçi sınıfını tarihsel olarak ayırdedici kılanın, onun “toplumsal gücünün kaynağında emeğin toplumsallaşmasının” (Öngen, 1994: 217) bulunduğunu vurgulamalarıdır.

Dolayısıyla kavram temelde, “üretim ve emek süreci içindeki mücadelelerle toplumsal sistem içindeki mücadelelerin organik birliğini sağlayacak” (Öngen, 1994: 278) sınıf pratiklerinin gelişebilmesiyle ilgilidir. Yukarıdaki tartışmaların ışığında, sınıf kapasitesini, ekonomi ile siyaset arasındaki bölünmeyi aşabilecek nitelikte düşünce ve eylem kabiliyeti ile bu kabiliyeti hegemonik bir toplumsal proje olarak örgütleyebilme becerisi ve pratikleri olarak tanımlamak mümkündür.

Görüleceği üzere, sınıf kapasitesinin temel karakteristiği, maddi yaşamın ve mücadelenin pek çok boyuttaki ikiliklerinin organik bir bütünlük oluşturmak üzere

aşılabilmesi yeteneğidir. Bu temel eğilimin/ihtiyacın toplumsal varoluşun hangi farklı alanlarında ve düzeylerinde, hangi farklı biçimlerde ve içerikte gerçekleşeceği, belirli bir tarihsel dönemdeki kapasitenin genişliği ya da yoğunluğuyla ilgilidir.

Sınıf kapasitesi; işçi sınıfının üretim süreçlerindeki imkan ve kısıtlılıklarını, hegemonik gücünü (bu yanıyla ideoloji ve kültürünü), sınıf bilinci süreçlerini, dayanışma ve örgütlenme yeteneğini, kolektif hareket imkanlarını ve nihayetinde siyasal tutumlarını içeren nesnel ve öznel koşulların çerçevesini ve araçlarını tanımlar. Bu yanıyla ne yalnızca toplumsal formasyon düzeyi ile sınırlıdır ne de sadece araçsal-stratejik bir mobilizasyondur. Sınıf kapasitesinin, temelde, sınıfın kendi maddi yaşam koşullarına ve bunların dönüşümüne ilişkin düşünce ve eylem birliğini gerçekleştirme kabiliyeti olduğu söylenebilir. Bu noktada asıl konunun “sınıfı, belirli bir bilinç düzeyi veya onu bilinçli bir politik güç yapan örgütlenme ile özdeşleştirmek değil, dikkatimizi böyle bir güç olma veya kendisini böyle bir güç haline getirme sürecindeki sınıfa” (Wood, 2008: 121) odaklamak olduğu savunulabilir.

Sınıf kapasitesinin içe dönük ve dışa dönük olmak üzere iki farklı yönünden bahsetmek de mümkündür. İçe dönük yönü, belirli bir sınıfsal katmanın kendi içinde ya da tüm bir sınıfın kendi içindeki olanaklar ve bunları kullanabilme becerisi olarak düşünülebilir. Dışa dönük boyutu ise, tüm toplumu kapsama, kendi çıkarlarını toplumun ortak çıkarları olarak örgütleme (kendini ulus olarak örgütleme) yeteneğidir. İçe ve dışa dönük boyutlar elbette ancak bir arada ve ilişkili bir şekilde var olabilirler. Sınıf kapasitesinin yalnızca araçsal ve kurumsal bir teknik açıklamaya indirgenmemesi ya da Amerikan kökenli mobilizasyon kuramlarının rasyonel-işletme temelli kavrayışlarına dönüşmeden tanımlanabilmesi¹⁴ önemli fakat oldukça zor bir

¹⁴ Sınıf kapasitesinin içeriğinin oluşturulmasından önce (belki de eşzamanlı olarak) gözetilmesi gereken temel prensip, kavramın yaslanacağı epistemolojik ve metodolojik zeminin toplumsal gerçekliği

gerekliliktir. Söz konusu gereklilik, bu çalışmanın yazarının sınırlarını bir hayli aşmaktadır.

Bu çalışmada sınıf kapasitesini şekillendiren temel olgu, proleterleşme olarak ele alınmaktadır. Zira orta sınıf olarak anılan kesimleri işçi sınıfının sınırları bağlamında ve proleterleşme süreçleriyle ele almak, “iç çeşitliliğe sahip olan işçilerin birleşik bir sınıf olarak oluşmaları, çözümleri ve yeniden oluşmalarını analitik ilginin odağına” (Özuğurlu, 2005: 60) yerleştirmeyi içerir. Bu noktada sınıflar orijinal şekillerini edinen gerçek jeolojik oluşumlar olarak değil, devamlı oluşan, yeniden üretilen, yeniden oluşan ve bozulan bir fenomen olarak anlaşılmalıdır (Therborn, 1983: 39). Dolayısıyla sınıf kapasitesinin, sınıfın oluşma, dağılma, yeniden oluşma süreçlerinin içeriğini işaret ettiği belirtilebilir.

Elinizdeki çalışma, yukarıdaki tartışmalar ve değerlendirmeler ışığında, gazetecilerin proleterleşme süreçleri ve sınıf kapasitesi ilişkisini üretim, yeniden üretim ve örgütlenme alanlarındaki örüntüler üzerinden araştırmayı denemektedir.

açıklamadaki imkanlarının gözetilmesidir. Ancak bu yolla kapasitenin ifade ettiği olgusal gerçeklikler, ampirik bir veri olarak sınırlanmadan, bütüncül ve ilişkisel bir analizin parçası haline gelebilir.

BİRİNCİ KISIM
GAZETECİLER VE SINIF TARTIŞMALARI:
KURAMSAL VE TARİHSEL BAĞLAR

Çalışmanın bu kısmında, temel sorunsalı oluşturan tarihsel ve kuramsal tartışma yürütülmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede gazetecilik mesleğinin oluşumu ve günümüze kadarki dönüşünü ile gazetecileri proleterleşme ekseninde incelemeyi mümkün kılacak kavramsal çerçeve elinmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GAZETECİLERİ KONUMLANDIRMAK

1.1. GAZETECİLER, BASIN, TOPLUM: BİR YAKLAŞIM ÖNERİSİ

Gazeteciliğin gerek gazeteciler nezdinde bireysel olarak, gerekse kurumsallaşmış bir faaliyet olarak basın/medya formunda olsun, ayrıcalıklı bir konumu bulunduğu genel kabul gören bir anlayıştır. Ancak bu genel anlayış, üzerinde uzlaşıya varılmış yekpare bir bütünlük oluşturmaz. Felsefi ve politik kökenleri itibariyle birbirinden oldukça farklı tartışmaları ve kavrayışları bulunan çözümleme çerçevelerini içerir. Kaya (2016: 49-50) da medyanın yaşamın biçimlenişindeki rolünün toplumsal düşüncede nasıl kavrandığının, sosyal bilimlerin en önemli sorun alanlarından birini oluşturduğunu söyler. Medya pratiklerine ilişkin kavrayışın yaslandığı sosyal teorinin, medyaya ilişkin açıklama çerçevesini belirlediğini vurgular.

Bu eksenle, geleneksel basın tarihi anlatısının¹⁵, gazeteciliğin doğuşunu, ilk basılı yayınların ortaya çıktığı 17. yüzyıla kadar götüren çizgisinin¹⁶ kimi tuzaklar taşıdığını belirten Taş (2010: 30), bu anlatının temelinde, liberalizmin tarihsel gelişimi

¹⁵ Yaygın tarih anlatısına göre, gazeteciliğin temelleri 15. yüzyılın ortalarında matbaanın icadı ve Avrupa’da yaygınlaşmasıyla başlayıp, 16. yüzyılın başlarında belirli olayların (savaş, deprem vb.) aktarımına dönük ilk haber bültenlerinin dolaşıma girmesiyle oluşmuştur. 16. yüzyılın ikinci yarısında sürekli haber bültenlerinin ve 17. yüzyılın başlarında görece düzenli ve sık yayınlanan ilk gazetelerin ortaya çıkışı önemli bir adımdır. Öyle ki, “1620’ye gelindiğinde Amsterdam, askeri, siyasi ve ticari faaliyetlerle ilgili enformasyonun düzenli olarak çeşitli Avrupa şehirlerine yayıldığı, hızla büyüyen bir *haber ticareti* merkezine dönüşmüştür” (Thompson, 2013: 208). Bu yıllar aynı zamanda İngiltere’de, çeşitli hükümet kontrollerine (ruhsat düzenlemeleri, vergiler vb.) tabi olarak hızla gelişen bir gazete endüstrisinin de doğuşuna sahne olmuştur. 18. yüzyılın başlarında Londra’da ilk günlük gazete (1702) ve haftada bir-iki ya da üç gün yayınlanan yaklaşık 20 gazete bulunmaktaydı. İlk yıllardaki tirajların düşüklüğüne karşın 18. yüzyıl boyunca günlük gazetelerin sayısı ve tirajları gittikçe arttı. Gazeteler diğer şehir ve kasabalara dağıtmaya başlandı. 17. ve 18. yüzyıl boyunca İngiltere’nin yanı sıra Fransa, Almanya, Hollanda ve ABD’de günlük gazeteler ortaya çıktı. Bu koşullar içinde burjuva devrimleri süreciyle birlikte 19. yüzyıla gelindi. Bu gelişmelere dair bkz. Thompson (2013), Dağtaş ve Dağtaş (2003), Kaya (2016), Tokgöz (2010); Abadan (1961); Cangöz (2015).

¹⁶ Taş (2012: 32), 15. yüzyıldan 19. yüzyıldaki modern gazetecilik pratiklerine uzanan bu süreci “gazeteciliğin tarih öncesi” olarak adlandırır.

içinde basın kesintisiz bir özgürleşme alanı taşıdığı ve “halkın” demokratik iktidarına destek olduğu varsayımının gizli olduğunu vurgular. Buna karşın gazeteciliğin, İngiltere ve ABD’deki siyasal, iktisadi ve kültürel gelişmelerin ürünü olan bir 19. yüzyıl fenomeni olduğunu savunur. Buna göre, modern gazeteciliğin kökenlerinde 19. yüzyılda belirginleşen (ve ana akım tarih anlatılarının dikkate almadığı) sınıf savaşmaları, ideolojik mücadeleler ve kültürel değişimler yatmaktadır.

Dolayısıyla, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla getirilen geleneksel basın tarihi anlatısı içinde, sözü edilmeyen bir kopuşun varlığından bahsedilebilir. Bu kopuş önemlidir çünkü bugün dahi gazeteciliğin tanımlanması, işlevleri ve meşruiyet zeminine ilişkin yaygın kanılara temel oluşturan bir niteliği bulunmaktadır.

Gazetecilik mesleğinin ve basın alanının ayrıcalıklı konumuna ilişkin temelde iki farklı yaklaşım tespit edebilmek mümkündür. İlki, çoğunlukla liberal kuramlardan beslenen ve basının dördüncü güç olmasıyla şematize edilen gazetecilik, kamusal alan ve demokrasi ilişkisidir. Buna göre, gazeteciliğin ayrıcalıklı bir meslek olması, onun demokrasinin tesisinde önemli bir bilgi ağı olması, iktidarları denetlemesi ve bu nedenle toplumun tümü için gerekli bir işlev yerine getirmesiyle ilgilidir. Bunun pratik bir boyutu da vardır. Gazetecilik yoluyla toplum, hayatını devam ettirmesine ve çevresinde olup bitenlerden haberdar olarak kendini bu gelişmelere göre ayarlamasına yarayan pratik bilgileri de edinmektedir.

Diğer yaklaşım ise, eleştirel iletişim çalışmalarında yapısalcılık ve araçsalcılık olarak adlandırılan iki düşünce hattının ortak mecrasını oluşturmaktadır. Buna göre gazeteciliğin ayrıcalıklı konumu, mesleğin doğuşundan beri onun sermaye sınıfı ile iç içe olmasından kaynaklanır. Bu kavrayış, basının (ve artık medyanın) sermayenin en önemli denetleme ve ekonomik-toplumsal yeniden üretim aracı olduğunu savunur. Bu

yaklaşımında medya hem ekonomik, hem siyasi hem de ideolojik boyutlarıyla bir yönetim aygıtı olarak konumlandırılır.

1.1.1. Dördüncü Güç Efsanesi ve Gazeteciliğin Tarihsel Oluşumu

19. yüzyılda gazetecilik faaliyetlerinin kurumsallaştırıldığı basın (ya da basının kurumsallaştırıldığı gazetecilik pratikleri)¹⁷, toplumsal işlevi bağlamında gerek ana akım kuramlarda gerekse yaygın ortak duyuda “dördüncü güç” olarak değerlendirilir. Liberal toplum kuramlarının içinden geliştirilen dördüncü güç teorisini, basit ve bilinçli bir “yanıltma” ya da “çarpıtma” olarak değerlendirmek eksik bir yaklaşım olacaktır. Kuramın büyük toplumsal dönüşümlere yaslanan tarihsel bir arka planı bulunmaktadır. Bohere (1986: 1), bu fikrin, kapitalizmi ve moderniteyi oluşturan koşulların (matbaanın icadı, posta hizmetlerinin gelişmesi, düşünceyi açıklama özgürlüğü, okur-yazarlığın büyük oranda artması, baskı tekniklerinin gelişmesi, gazete fiyatlarının düşmesi, kara-hava-demir yolu şebekelerinin yaygınlaşması vb.) belirip yerleşiklik kazanmaya başlamasıyla oluştuğunu belirtir.¹⁸ Basının, enformasyon ve görüşlerin aktarılmasının en önemli aracı haline gelmesiyle, dördüncü güç olarak anılmaya başlamasının iç içe geliştiğini vurgular.¹⁹

¹⁷ 19. yüzyılın ilk yarısındaki siyasi içerikli fikrîsel mücadele alanı olarak basının, yüzyılın ikinci yarısından itibaren mesleki kodlarla bezeli “yansız” ve kitlesel bir gazetecilik alanına dönüştürüldüğü, eleştirel gazetecilik çalışmalarında vurgulanan yaygın bir kabuldür. Bkz. Curran (2006); Conboy (2004); Chalaby (1998). Bu konu bir sonraki başlıkta tartışılmaktadır.

¹⁸ Benzer şekilde gazeteciliği ve basını ortaya çıkaran teknik ve tarihsel önkoşullara ilişkin olarak ayrıca bkz. Cangöz (2015); Kaya (2016); Abadan (1961). Dolayımlanmış iletişim biçimleri ve medyanın, modernizmin kurucu öğelerinden biri olduğuna ilişkin dikkat çeken bir tartışma için bkz. Thompson (2013).

¹⁹ Bu konuda iletişim ve sermaye ilişkisini Marksist bir yaklaşımla ele alan kuramcı De la Haye’in ifadeleri önemlidir: “[zamanla] iletişim, sermayenin yağlama işlemlerini maskeleyen genel terim haline gelir. Makine için yağ neyse sermaye için de enformasyon odur; onun içinde dolaşır, aşırı ısınmayı sınırlandırmak ve çatlamaları ortadan kaldırmak için tüm sürtünme noktalarını kaplar” (akt. Yüksel, 2014: 38). Dolayısıyla burjuva toplum düzeni yerleştikçe, hem ekonomik anlamda piyasalar, hammadde sağlayıcısı ülkeler ve rekabeti etkileyecek koşullar hakkında bilgi sahibi olmak için, hem de siyasi ve ideolojik alanda toplumsal denetimin sağlanması için basın ve iletişim ağları önemli bir araç olarak kullanılmıştır.

Taş (2010: 30-31) da ana akım kuramlarda modern gazeteciliğin kökenlerinin, iki ana dağıtım sistemi olarak siyaset ve pazarın kesişme noktasında kurulduğunu belirtir. Eşit oya dayanan siyaset anlayışı, özerk bireylerin katılımıyla oluşacak kamusal aklın buna uygun sonuçlar üreteceği varsayımına dayanırken, pazar da iktisadi dinamizmi ve gelişmeyi garanti altına almaktadır. Taş, bu kurgunun, liberal demokrasi fikrini içkin olarak barındırdığını ifade eder. Buna göre basının özgür olması, onun toplumsal gücünden ileri gelir. Bu özgürlük, basın üzerindeki sansürün kaldırılması, devlet kontrolünün zayıflaması ve gazetelerin pazar ilişkilerinin gelişmesine bağlıdır. Bu anlamda basının gelişimi sürekli olarak siyasal katılımın genişlemesi ve basın öncülüğünde halkın siyasal iktidara karşı mücadelesi olarak görülmüştür.

Görüleceği üzere, bu fikrin gerisinde, doğal haklar kuramcılarının başlayıp burjuva devrimlerine uzanan ve oradan da çağdaş kapitalist siyaset söylemini oluşturan sivil toplum-devlet ikiliği yatmaktadır. Bu ikilikte basın, devletin kontrolüne karşı sivil toplumun (söylemde halk olarak cisimleşir) hem iktisadi hem de siyasi gelişimi ve özgürleşimini ifade etmektedir.²⁰

Nitekim modern gazetenin oluşmasında ve gelişmesinde anahtar rolü ticaret burjuvazisi üstlenmiştir. Ticaret burjuvazisinin, rakipleriyle rekabet edebilmek için pazarın bilgisine ulaşması; ticaret ile ilgili konularda ya da gemicilik veya teknolojik ilerlemeler hakkındaki gelişmeler ve yorumlardan haberdar olması gerekli idi. Aynı

²⁰ Bu tarz yaklaşımları besleyen liberal anlatının kökeninde *Whig yorumu* denilen bir kavrayışın yattığı iddia edilmektedir. Whig yorumu kavramı tarihçi Butterfield (1931) tarafından ortaya atılmıştır. Butterfield, İngiliz siyaset sahnesinde Tory'ler ve Whigler (muhafazakarlar ve liberaller) arasındaki karşıtlığa atfen, çoğu İngiliz tarihçisinin klasik liberalizm anlayışından ve Whig siyasetinden yana örtülü bir tercihi olduğunu iddia etmiştir. Bu yazarlar, tarihi, bilimsel gelişme, liberal demokrasinin açılımı ve bireysel özgürlüklerin artması yönündeki ilerlemeci bir kavrayışla ele almaktadırlar. Whig yorumu, bu anlayışı eleştirmek üzere kullanılmaktadır (akt. Taş, 2010: 31).

şekilde siyasi gelişmeler ve oluşumlar da ticari etkinlikleri doğrudan etkileyen faktörlerdi ve bunların da bilgisine ulaşmak elzemdi. Modern gazeteler, bu ihtiyaçlara yanıt olarak ortaya çıkmışlardır (Kaya, 2016: 99; Thompson, 2013: 208; Tokgöz, 53-56).

Basının gelişimi ve kutsanması, burjuva devrimler çağında özellikle geçerlilik bulmuş ve burjuvazinin aristokrasiye karşı mücadelesinde, basının önemli bir araç haline gelmesi ile basın özgürlüğü savunusu önemli bir kanal olmuştur. Bu yıllarda basının devletten (devrim öncesi monarşik nitelikli bir devlettir bu) özgür olması ana temadır. Bu kapsamda basın üzerindeki sansüre ve kısıtlayıcı mali düzenlemelere karşı basın özgürlüğü (ve buna bağlı düşünce ve ifade özgürlüğü) savunusu, insanın doğal hakları içerisinde kabul edilerek önemli bir mevzi oluşturmuştur.

Devrimlerin kurumsallaştığı 19. yüzyılda ise, yeni hakim sınıf olarak burjuvazinin, iktidarını sağlamlaştırmak ve meşruiyetini sağlamak üzere basını, demokrasinin bekçisi olarak, demokratik kurumların (yasama-yürütme-yargı) yanına dördüncü bir güç olarak yerleştirdiği belirtilebilir. Bu yıllarda, basın üzerindeki sansür ve mali kısıtlamalar²¹ devam etmesine karşın, yükselen işçi sınıfı talepleri ve illegal işçi sınıfı basınının yaygınlaşmasına²² karşı dördüncü güç söyleminin uzlaştırıcı bir

²¹ Bu kısıtlamalardan en önemlisi “bilgi üzerindeki vergiler” (taxes on knowledge) olarak bilinen düzenlemedir. Bu düzenleme, basın kuruluşlarına ciddi vergi yükümlülükleri getirerek önemli bir denetim aracı olmuştur. 1712 yılında yürürlüğe konulan bu vergiler, yürürlükten kaldırıldığı 1836 yılına kadar artarak sürdürülmüş ve esasen yayınların fiyatlarının yüksek tutulmasına sebep olarak okuyucu kitlesinin seçkinlerle sınırlı kalmasına ve gazete sahipliğinin de belirli bir maddi güç gerektirmesine neden olmuştur. Böylece basını gerek sahiplik gerekse de okur kitlesi olarak toplumun önemli bir kesiminin erişimine kapatmıştır. Bkz. Thompson (2004); Sparks (1995). Taş (2010: 8), “bilgi üzerindeki vergiler”in dolaylı ve amaçlanmayan sonucunun, yüksek vergileri reddeden ve izinsiz dağıtılan işçi basınının ortaya çıkması olduğunu belirtir. Bilgi üzerindeki vergilerin toplumun belli bir kesimini basın ve gazetecilik alanından (ve bunun siyasal olanaklarından) mahrum bırakması işçi sınıfı liderlerini yükselen sınıf bilincinin ifade edilmesi için bir arayışa itmiş ve bu durum 1800–1830 yılları arasında işçi sınıfı basınının büyük ölçüde gelişmesine yol açmıştır. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bir inceleme için ayrıca bkz. Thompson (2004).

²² Chalaby’nin (1998: 14) aktardığına göre, bu dönemde yasal Tory gazeteleri 25 bin, Whig gazeteleri 18 bin civarında satılırken işçi sınıfı gazetelerinin toplam satışı haftalık 200 bin civarına ulaşmıştır. 1830’a gelindiğinde işçi sınıfı gazetelerinin tirajı iki milyona yükselmiştir. Bu rakam o dönemin tüm

araç olması öngörülmüştür. Ancak ilginç bir şekilde, toplumun yüksek gelirli kesimlerine hitap eden yüksek fiyatlı gazetelerin basın özgürlüğü söylemi dördüncü güç üzerinde yükselirken, işçi sınıfı basınının basın özgürlüğü söyleminde böyle bir vurguya rastlanmaz (Sparks, 1995: 54).

Keza Erdoğan'ın (1999) belirttiğine göre gazete\basın için “dördüncü güç” kavramı ilk olarak 1828 yılında kullanılmıştır.²³ Buna göre 19. yüzyılın başında İngiliz parlamentosunda üç güç vardır: Lords of spiritual (Lordlar Kamarası'nın ruhani lordlarını oluşturan 26 kişilik psikoposlar grubu), Lords of temporal (Lordlar Kamarası'nın seküler üyeleri: Eski aristokratlar, ödüllendirme yoluyla lord olanlar ve yüksek mahkemede görev yapan lordlar) ve Avam Kamarası. Macaulay'a göre gazetecilerin oturduğu “gallery” (basına ayrılan balkon) dördüncü güç alanı olmuştur. Daha sonra parlamentodaki bu üç güç, yasama, yürütme ve yargı gücü biçimine dönüşmüştür. Basın, bu güçlerin geliştiricisi, “halk için” gözetleyicisi ve teftiş edicisi olarak, doğruyu ve haklıyı temsil eden bir kurum olarak anlamlandırılmıştır. Sparks (1995: 47) da basına dönük bu kavrayışın güçler ayrılığı ilkesinin yerleşiklik kazanmasıyla aynı süreçte oluştuğunu vurgular. Taş'ın (2012: 51) belirttiğine göre, burada basın, diğer üç gücün karşısında değil yanında konumlandırılır. Böylece, yasama sürecinin bir eklentisi gibi görülür.

gazetelerinin üstündedir. İşçi sınıfı basınının illegal olması, onun bilgi üzerindeki vergileri karşılayamayacak durumda olmasıyla ilgilidir. Bu dönemde “kaçak” olarak gelişen işçi sınıfı basını, vergi ödeyen gazetelere basılan pula/damgaya sahip değildir. Bu nedenle pulsuzlar ya da damgasızlar (unstamped) olarak adlandırılmıştır. Wiener, işçi sınıfı basınının vergilerin kalkması ve basın özgürlüğü üzerine mücadelesini “pulsuzların savaşı” (war of the unstamped) olarak tanımlar. Bu konuda ayrıntılı iki inceleme için bkz. Thompson (2004); Wiener (1970).

²³ Lord Thomas Babington Macaulay tarafından “Hallam's Constitutional History” adlı makalede kullanılmıştır.

Dikkat edileceği üzere kavramın ilk kullanıldığı tarih, yeni toplumsal düzen içerisinde işçi sınıfı hareketlerinin belirli siyasal talepler etrafında örgütlenmeye başladığı ve işçi sınıfı basınının yükseldiği yıllara denk gelmektedir.

Bu anlamda İngiltere’de modern basının kurulması sürecinin en dikkat çekici yanlarından birisi “basın özgürlüğü”nün evrensel bir değer olarak ilan edilmesidir. Stuart Hall’e göre, 19. yüzyılda yükselen burjuvazi tarafından basın özgürlüğünün kutsanması ve yerleşik elitin işçi basınının gelişimini korkuyla karşılayıp onu denetim altında tutma çabaları sınıf ilişkilerindeki değişime yönelik siyasal tepkilerin türevidir. Başka bir deyişle, gazeteciliğe değer biçme, aynı zamanda yöneten ile yönetilen sınıflar arasındaki değişen ilişkiyi anlamlandırma çabasıdır (Taş, 2010: 34).

Bu noktada Curran’ın (1978: 60) vurgusu da önemlidir. Ona göre basın ancak, sınıf savaşımının olmadığı, mevcut çatışmanın yalnızca cehalet ile aydınlanma, birey ile devlet arasında tasarlandığı bir zımni toplum modelinde hükümete karşı halkın topyekûn bekçisi ve koruyucusu olarak tasarlanabilirdi. Dolayısıyla dördüncü güç teması, böylesi bir ihtiyacın karşılığı olarak oluşmuştu.

Öyle ki, ana akım anlatılarda geç Viktoryen dönem (1860-1890), gazeteciliğin altın çağı olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde tirajlar hiç olmadığı kadar artmış, partizan basın²⁴ etkisini yitirmeye yüz tutarken kitle basını doğmuştur. Hükümet denetimlerinin kaldırıldığı ve piyasanın meşruiyetinin yerleştiği bu ortamda tam anlamıyla özgür basının hüküm sürdüğü ve kamuoyunun koruyucu sesi olduğu kabul

²⁴ *Partizan basın (patisan press)*, 19. yüzyılın özellikle ilk yarısında yoğunlaşan, toplumsal tarafını ilan ederek bu tarafın sahiplendiği fikirleri kamuya yayma ve savunma amaçlı fikir ve mücadele basınıdır. Bu yalnızca işçi sınıfı basınına değil, tüm bir gazetecilik alanını kapsamaktadır. İngiltere’de Whig ve Torry partileri taraftarı gazeteleri nitelemek için kullanılır. ABD’de de aynı dönemlerde aynı içerikle kullanılmıştır. Bu, gazeteciliğin ilk ve temel biçimi olarak kabul edilir. Bu gazetecilik biçimi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sönümlenmeye yüz tutmuş ve kitle gazeteciliğinin gelişimiyle birlikte terk edilmiştir. Bu konuda kimi çalışmalar için bkz. Chalaby (1998); Ward (2004), Baughman (2011).

edilmektedir. (Taş, 2010: 31; Kaya, 2016: 65). Bu durum, ana akım yaklaşımlarda, hem işçi sınıfı basınının güçsüzleşmeye başlaması hem de siyaset bağımlı gazetecilik pratiklerinin ticaret odaklı kitle gazeteciliği pratiklerine dönüşmesi bakımından oldukça olumlu karşılanan bir durumdur.²⁵

Kaya (2016: 52) da modern anlamda gazeteciliğin ve basın oluşumunda 19. yüzyılın toplumsal ve iktisadi yapılanışına vurgu yapmaktadır. Ona göre, ulaşılan üretici güçler düzeyinde yeni oluşan kapitalist toplumsal biçimlenişe koşut olarak yeni ve özgün iletişim araçları da gelişmekte ve diyalektik bir etkileşim çerçevesinde bu tür toplumsal gelişmelere ivme kazandırıcı yeni bir toplumsal kurum olarak günlük yaşamdaki yerini almaktadır. Kapitalist yapının yerleşmesi yalnızca üretimin maddi koşulları ve üretim teknolojileri çerçevesinde değil, toplumsal düzene egemen olan değerler dizgesi ve yeni toplumsal kurumsallaşmalarla birlikte düşünülmelidir. Keza Marx'ın (2012: 122) ifadesiyle, bu serbest rekabet toplumunda birey, daha önceki tarihi dönemlerde kendisini belirli, sınırlı bir insan yığınının bir eklemi haline getiren doğal bağlardan kopmuş olarak belirir.

Bu noktada Yüksel (2014: 38) kapitalizmin gelişmesiyle birlikte yerel bağlarından kopan ve tüm referans çerçevesi allak bullak olan kitlelerin, yeni üretim biçimine uygun bir mantıkla donatılması gerektiği için, 19. yüzyılda sermayeye hizmet sunan enformasyon ağlarının yanında kitle basınının da geliştiğini belirtir. Bu kapsamda ilerlemeye, bilime ve icatlara, fetihlere dair haberler yayınlanarak değişimi/dönüşümü yücelten yeni bir referans çerçevesi yaygınlaştırılmıştır.

De la Haye (akt. Yüksel, 2014: 38), her iki tip iletişimin (enformasyon ağları ve kitle basını) de aynı genel kurallar dâhilinde idare edildiğini, amacın kapitalist

²⁵ Öyle ki kimi yazarlar (Andrews 1847; Herd 1952 gibi), basın tarihi kitaplarında gazeteciliğin Viktoryen dönem öncesi halini “entelektüel bir sefalet” olarak tanımlamaktadır (akt. Taş, 2010: 32).

üretim biçiminin akılcılığı doğrultusunda davranışları, refleksleri ve yargıları normalleştirmek olduğunu, bunun birinde finansal raporlar, faiz oranları, hisse senedi ve hammadde kotasyonları vs. şeklini aldığını; diğerindeyse hikâyelerin, reklamların, üçüncü sayfa haberlerinin ve başyazıların öne çıktığını belirtmektedir. Ayrıca her iki ağın birbirinden yalıtılmış olduğunu; kapitalistlere yönelik ekonomik ağların üretim alanına ilişkin enformasyon ve bilgi üstünde tekel oluşturduklarını; yatırım kararları, şirket satın almalar, araştırma programları, çalışma koşulları gibi konularda filtreleme yaparak kamunun bu alana dâhil olmasının önüne geçtiklerini vurgular. Buradan hareketle dördüncü güç kavramının, iletişim ve basın alanının işçi sınıfına kapalı niteliğini (ironik bir söylem olarak) örtbas ettiği düşünülebilir.

Erdoğan (1999) da dördüncü güç tanımlamasıyla basın için, toplumun üretim (mülkiyet) ilişkileri yapısı dışında, bu ilişkilerin belirleyiciliğinden bağımsız, ideal bir görevsellik tanımlandığını vurgular. Bu görevselliğin, hakim sınıf için yukarıda bahsedilen meşruiyet arayışı ve toplumsal denetim ihtiyacıyla şekillendiği belirtilebilir. Zira tüm 19. yüzyıl boyunca, yeni düzenin hakim sınıfı olarak burjuvazinin basını denetim altında tutma çabalarına tanık olunur. Bu çabaların temel güdüsü bir yandan yükselen işçi sınıfı mücadelesi karşısında toplumsal denetimi ve meşruiyeti sağlamaktır. Diğer yandan ise burjuvazinin farklı kanatları arasındaki siyasi mücadelede basının siyasi kararları etkilemek üzere kullanılmasıdır.²⁶

Bu süreçte dördüncü güç teması da kimi yan anlamlar kazanarak yerleşik hale gelmiştir. Cuilenburg'un (2010: 100) belirttiğine göre, gazeteler, 19. ve 20. yüzyıllarda

²⁶ Bu süreçte basının kullanımıyla ilgili öne çıkan ikinci bir etmenden de bahsedilmektedir. Bu, sermaye sahiplerince basının etkili bir spekülâtif manipülasyon aracı olarak kullanılması çabasıdır. Özellikle borsa oyunlarından kazançlı çıkabilmek üzere basının “manipülasyon” gücü kullanılmış ve borsada belirli değerlerin düşüp belirli değerlerin yükselmesi sağlanmıştır. Bu yanıyla basın, kolay bir kazanç kaynağı haline de gelmiştir (Kaya, 2016: 59; Alemdar, 1981: 95). Bu konuda kimi tarihsel yolsuzluk örnekleri için ayrıca bkz. Jeanneney (1998).

siyasal partiler ve hükümetler için olduğu kadar, ticaret ve sanayi için de toplumsal iletişimin önemli araçları haline gelmişlerdir. Bu basın, bir yandan toplumsal sinir sisteminin önemli bir parçası olarak gösterilirken, diğer yandan basına toplumun ‘vicdanı’ olarak yaklaşmıştır.

Böylece, basın ve gazetecilik faaliyetlerinin etrafında “toplumun sinir sistemi”, “vicdanı”, “toplum adına kamu denetçisi”, “kamuoyunun bekçisi” ve “denge mekanizması” gibi birçok anlamı içinde barındıran güncel bir “dördüncü güç” halesi oluşmuştur.

Dördüncü güç temasının yerleşik hale gelmesi aynı zamanda basının ve gazetecilik faaliyetlerinin bugünkü anlamıyla fiilen ve toplumsal algıda kurumsallaşması sürecine de işaret eder. 20. yüzyılın başında, partizan basının yok olmaya yüz tuttuğu ve “taraf sahibi” basının artık meşruiyetinin kalmadığı bir ortamda, basın bugünkü yerleşik anlamına kavuşmaya başlamıştır. “Siyasetler üstü” ve bu tür ilişkilerden “bağımsız” bir basın kavrayışı, ona kitlesel ve bu nedenle tarafsız bir niteliğin atfedilmesiyle tamamlanır. Bu çerçevede içinde gazeteciye biçilen rol de radikal biçimde farklılaşmıştır. Zira Taş’ın (2012: 53) ifadesiyle, 19. yüzyılın ortalarından itibaren ticari gazeteciliğin dördüncü güç söylemi, profesyonelleşme iddialarıyla birlikte ikiz ideolojiler olarak gelişmiştir.²⁷

Böylece basının (ve giderek medyanın) dördüncü güç olma işlevi 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarından itibaren ivme kazanan bir yaklaşım olmuştur. “Tarafsız-bağımsız” basının varlığı ve işlevi, toplumsal alanda demokrasinin varlığı ve işlevi ile ilişkilendirilmiş, toplumdaki tüm fikirlerin denk ağırlıklarla tartışıldığı

²⁷ Bu konu bir sonraki alt başlıkta “gazetecilerin dönüşümü” başlığı altında ele alınmaktadır.

sağlıklı bir kamusal alanın²⁸ demokrasinin temeli olduğu kavrayışı, basın bu işlevini pekiştirmiştir.²⁹ Zira kamusal alandaki tartışma ve değerlendirmelerin kaynağı basın yoluyla dolaşıma sokulan bilgilerdir: Yönetilenlerin, yönetenler hakkındaki bilgilere sağlıklı bir şekilde ulaşması ve tartışmasına dayanan kamusal alanın oluşumu basın yoluyla mümkün olmaktadır. Şakar (2002: 17) da 20. yüzyılda basının sınai ve ticari bir işletme olarak örgütlenmesinin yanı sıra, kamuoyu oluşturma ve açıklama gücüne sahip sosyal, ekonomik ve siyasal işlevler yüklenmiş kültürel bir kurum haline geldiğini belirtir. Bu yolla basının (ve zamanla giderek medya) kamusal alanın oluşumunda kurucu bir güç odağı olarak görülmesi mümkün olmuştur.³⁰

Ancak aynı yıllarda, kitleselleşmiş ve sermaye ilişkilerine dahil olmuş basının siyasi ve ticari ilişkilerle çevrilmiş olması, dördüncü güç-kamusal alan-demokrasi söyleminin yükselişine karşıt olarak fakat aynı sürecin içinde gerçekleşmiştir. Basın ve ifade özgürlüğü de bu sürecin pratikleri ekseninde yeniden biçimlenmiştir.

Erdoğan'a (1999) göre birçok ülkede, 1920'lere gelindiğinde, basın ve ifade özgürlüğü, karşıt fikirler için ortadan kaldırılmış ve "egemen güçlerin hoşuna giden ve çıkarı paralelinde veya çıkarına tehlike olmayan fikirlerin" özgürlüğü biçimine

²⁸ Kamusal alanın gelişimi ve kamusal alana dönük kimi yaklaşımlar için bkz. Özbek (2015) ve kamusal alan üzerine en çok tartışılan yaklaşımlardan biri için bkz. Habermas (2003). Kamusal alan tartışmalarında alternatif bir yaklaşım için bkz. Negt ve Kluge (1993). Kamusal alan ve medya ilişkisini yayıncılık ve ideoloji boyutlarıyla tartışan iki çalışma için bkz. Keane (1997); Verstraeten (1997).

²⁹ Söz konusu yapılanma eşitlik ve özgürlük idealleri üzerinde tanımlanan bir kamusal alanın dolaşım kurumu olarak basını varsaymaktadır. Bu varsayımın burjuva kökenlerine ilişkin açıklayıcı bir yorum Marx'ta bulunur. Marx (2012: 236-237) Grundrisse'de bunu şöyle ifade eder: Mübadele değerleri mübadelesi aynı zamanda tüm eşitlik ve özgürlüğü üreten gerçek temelin ta kendisidir. Saf idealar olarak eşitlik ve özgürlük, bu temelin idealize edilmiş ifadeleridir; hukuki, siyasi toplumsal ilişkiler biçiminde gelişmeleri ise sadece aynı temelin bir başka düzeyde tezahürüdür.

³⁰ Burada tarihsel bir farklılığa yeniden dikkat çekmek gerekir. 18. ve 19. yüzyıllarda basın, "kamuoyunu oluştururken" fikir, yorum ve tartışma odaklı, küçük ölçekli işletmeler ekseninde örgütlenmiş ve işçi sınıfı basınının varlığı ortamında faaliyet gösteren bir yapıdadır. 20. yüzyıl ile birlikte basın işletmeleri büyük sermaye yapılarının altına girmiş, gazetecilik faaliyeti fikir ve yorum odaklı niteliğini tarafsızlık iddiası ile olguculuğa ve sansasyonel içeriğe bırakmıştır. Bu konu bir alt bölümde tartışılmaktadır.

bürünmüştür.³¹ Basın burjuvazinin feodal-monarşik devletlere karşı egemenlik mücadelesinde özgürlükçü ve ilerici bir karakterdeyken, burjuvazinin hakim sınıf haline gelme sürecinde tutucu bir karaktere dönüşmüştür. 20. yüzyılla birlikte ise kapitalist siyasal yapının ücretli kölelik sisteminin korunmasını amaçlayan egemen ve entegral bir parçası olurken, aynı zamanda, devletin sansürüne ve kısıtlamalarına karşı özgürlüğü ve savunulmasını temsil eden mücadelecî güç gibi görünmeye devam etmiştir.³²

Günümüzde de yalnız ana akım anlatılarda değil, genel popüler algıda da basın, önemli bir ayrıcalıkla dördüncü güç olarak tanımlanmaktadır.³³ Öyle ki, basın ve gazeteciliğe dönük güvenin sarsılması, onun siyasî ya da ticarî çıkarlar ekseninde “dördüncü güç olma” niteliğini kaybetmesiyle ilişkilendirilir. Kurt Öncel’in (2013: 21) belirttiğine göre bu düşünce özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ağırlık kazanmış, basın/medyanın demokrasinin işleyişi için görevlerini yerine getirmediği, temel eleştiri noktası olmuştur.

Yine 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan yoğunlaşan kimi eleştiriler ise dördüncü güç kavrayışının “uygulanamamasına” değil, onun yapısal sınırlarına ve

³¹ Bunun bir yandan “ulusal güvenlik ve çıkarların korunması” ya da “kamu/devlet güvenliği” gibi politik içerikli gerekçeleri, diğer yandan ise “tam rekabet” ya da “marka imajının korunması” gibi ticarî içerikli gerekçeleri de oluşturulmuş ve yasallaştırılmıştır.

³² Günümüzde de basının dördüncü güç olarak tanımlanması temelde onun yasama, yürütme ve yargıyı gözleyen/denetleyen (monitör) bir toplumsal kurum olmasını vurgular. Buna göre basın toplumun diğer üç gücü arasında bir kontrol ve denge mekanizması olarak işlevlendirilir (Simons, 2013: 149). İçel (akt. Şuğle, 2001: 15) bunu “kontrol erki” olarak adlandırır. Kurt Öncel (2013: 63) de bu erkin içeriğini yasama-yürütme-yargıyı denetleme, kamuyu bilgilendirme olarak ifade eder.

³³ Günümüzde bu kavrayış, popüler algıya ve ana akım anlatıya paralel olarak gazeteciliğe dair hukuksal ve siyasal düzenlemelerin geliştirilmesi sürecinde de kendini göstermektedir. Dördüncü güç yaklaşımının gücü salt ana akım ya da popüler imgede yer etmesinden değil, alanın hukukî ve siyasî düzenlemelerinin temelinde yatan mantık olmasından ileri gelmektedir. Öyle ki, basın ve gazeteciliğe dönük güvenin sarsılması, onun siyasî ya da ticarî çıkarlar ekseninde “dördüncü güç olma” niteliğini kaybetmesiyle ilişkilendirilir. Bu konuda Türkiye’den örnekler için bkz. Şuğle (2001); Şakar (2002). Bu yaklaşım ayrıca siyaset ve bürokrasinin yetkili organlarınca da dile getirilmektedir. Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürü’nün konuyla ilgili bir konuşması için bkz. <http://www.milliyet.com.tr/basin-is-kanunu-2-calistayi-erzurum-erzurum-yerelhaber-460306/>

niteliklerine dönüktür. Sparks (1995: 52) dördüncü gücün ifade ettiği diğer üç güçten bağımsızlık ve denetleme rolünün kime yönelik olduğunun belirsizliğine dikkat çeker. Buna göre basının halk ve kamu otoriteleri arasındaki konumunda basının kime daha yakın durduğu, sorumluluğunun kime dönük olduğunun ve mesafenin nasıl korunduğunun belirsizliğini vurgular. Buradan hareketle dördüncü güç kavrayışının bir mit olduğunu ifade eden Boyce (akt. Taş, 2012: 53), bu mitin en belirleyici ve naif yanının siyasal yaşamın gerçeklerini bilmezlikten gelmesi ve ekonomik gerçekliklerin göz ardı edilmesi olduğunu savunur. Ona göre, “dördüncü güç düşüncesinin paradoksu, kafasının siyasete uzanırken ayaklarının piyasaya gömülü oluşudur.”

Erdoğan’a (1999) göre de basının demokrasiyi oluşturan “güç” olması ya da “demokrasiyi oluşturan üç gücü denetleyen ve gözetleyen” dördüncü güç olması, günümüzün kapitalist toplumlarının yapısal gerçeğinde geçersizdir. Bu geçersizlik daha önce fikir basının ortadan kalkmasıyla çok daha belirgin bir biçimde kendini göstermiştir. Benzer şekilde Taş (2012: 53) da dördüncü güç teorisinin, basının kendi içinde varlık gösterebilecek iktidar ilişkileri hakkında hiçbir şey söylemediğini vurgular. Ticari gazetecilik olgusu düşünüldüğünde bu durumun daha da kritik hale geldiğini belirten Taş, gazeteciliğin kendisini kamunun temsilcisi olarak ortaya koyamayacak ölçüde pazara bağlı hale geldiğini hatırlatır.³⁴

“Medyanın etkileme gücü ile ekonomik gücün entegre bir güç odağı haline geldiği” (Bourdieu, 1997: 27) 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren (özellikle de 1970’lerden bu yana) ise dördüncü güç teorisi yalnız eleştirel kanattan değil, ana akım tartışmanın ve profesyonellerin kendi deneyimleri içinden de giderek daha fazla

³⁴ Bu bağımlılığın önemli bir boyutuna değinen Şakar (2002: 20) da eğer gazetecinin emeği ve bağımsızlığı korunup güvence altına alınmazsa, basının değil, basın işverenlerinin “dördüncü kuvvet” olduklarını söylemenin daha doğru olacağını vurgular.

şekilde sorgulanır hale gelmiştir. Süreç “dördüncü gücün ölümü”³⁵ olarak değerlendirilmektedir.³⁶

1.1.2. Eleştirel Yaklaşım ve Sorunlar

Gazeteciliğin toplumsal konumuna ve toplumsal güç ilişkileri içerisindeki yerine dönük eleştirel yaklaşımların en önemlilerinden biri araçsalcılık olarak tariflenen hattır. Medya çalışmaları içerisinde araçsalci gelenek, çoğunlukla Kuzey Amerika kökenli çalışmaları ifade etmektedir. Bu yaklaşım, basın ve medyayı, sermaye sınıfının doğrudan bir aparatı olarak değerlendirmektedir.

Araçsalci yaklaşım, yoğun bir biçimde ideolojik etkiye maruz kalanların, ekonomik ve/veya siyasi seçkinlerden oluşan yönetici sınıfın ideolojik kurumlar yardımıyla ürettiği yanıltıcı enformasyonların etkisi altında, çoğu zaman bu durumdan habersiz olduklarını varsaymaktadır (Çam, 2006: 173). Bu ideolojik kurumların başında medya gelir. Mevcut sistemin devamlılığı medya, entelektüeller ve akademi gibi günümüz kapitalist toplumlarında oldukça etkin olduğu varsayılan kurumların ideolojik çarpıtmaları, yanılgıları ya da abartıları yaygınlaştırma yolunda iş görmesiyle sağlanmaktadır (Çam, 2006: 174). Medya ve gazetecilik pratikleri de bu yanıltıcı enformasyonun üretildiği ve kitlelerin bu yolla etkilendiği bir mecradır.

³⁵ Bazı örnekler için bkz. Cockburn (2006); Brown (1991); O’Conner (2014); Simons (2013).

³⁶ Erdoğan’a (1999) göre, Amerika’nın kendi basın profesyonelleri dahi, 1970’lerden beri olan gelişmelerde bu durumu çok iyi görmekte ve hissetmektedir. Örneğin, ABD’li gazeteci-editor Squires “dördüncü gücün ölümü”nü şöyle ifade eder: Basın geleneksel olarak halk merkezli, özel mülkiyette, kamu ruhlu, öncelikle demokrasinin korunmasıyla ilgilenen, siyasal bakımdan aktif teşebbüstü. Basın bu üstün karakterini kaybetmiştir; Artık kamu çıkarına kendini adanmış kurum değil, onun yerine en yüksek seviyede kar sağlama peşinde koşan ticarettir. 1972’den beri basında kamu ilgisi, sosyal ve siyasal konuları anlama seviyesi sürekli bir şekilde geriledi. ‘Toplumun kendini gördüğü ayna olan’ gazetecilik, büyük ölçüde çarpıtılmış, pratikleri ticarileşmiş ve farklı amaçlar için kullanılmaktadır (Squires, 1994:9-10’dan akt. Erdoğan, 1999).

Öyle ki, araçsalci yaklaşımın önde gelen ismi Chomsky'nin Herman ile birlikte (2004: 36) geliştirdiği propaganda modelinde, medyanın yanlılığına ve medyada ifade özgürlüğünün kısıtlanmasına neden olan temel unsurun, medya çalışanları üzerindeki doğrudan sansür olmadığı (ki bu da zaman zaman gerçekleşir ama aslolan bu değildir), çalışanlar zaten güç odaklarının çıkarlarını benimseyip içselleştirdikleri için onlar tarafından yanlı ve çarpıtılmış gerçeklerin doğallaştırılması olduğunu belirtirler.

Bu çerçevede yürütülen tartışmalarda sermayenin medyadaki etkinliğinin toplumun ortak çıkarı adına değil, sermayenin toplumsal çıkarları adına tesis edildiği, 1980'lerle birlikte neoliberalizmin belirleyiciliğinde bu niteliğin gittikçe daha baskın hale geldiği belirtilir. Bu konuda McChesney (2006: 17) medya sisteminin, halkın yaşamsal çıkarlarını korumak için değil, kapalı kapılar ardında politika üretenlerin (ve kâr güdümlü medya şirketlerinin) çıkarlarına hizmet etmek için kurulduğunu vurgular. Chomsky ve arkadaşları da (2004: 23) de benzer şekilde, medyanın, devlete ve özel sektör etkinliklerine hükmeden özel çıkarlara destek sağlama işlevini yerine getirdiğini ve olayın iç yüzünü bütün açıklığıyla görebilmek için medyanın bu çerçevede çözümlenmesi gerektiğini ifade eder.

Bu yaklaşımın temelinde, aktif ve istediğini alan yöneticiler ile neye maruz kaldığını anlamayan edilgin kitleler ikiliği bulunmaktadır. Görüleceği üzere, kitlelerin üzerine kapanan, sistematik ve planlı bir medya sistemi³⁷ ile onu (doğrudan ve dolaylı olarak) yöneten, görece homojen bir yöneticiler kesimi ve onlarla sorunsuz işbirliği içinde bulunan medya çalışanları, bu yaklaşımın temel unsurlarıdır.

³⁷ Schiller (1993) bunu, izleyicilerin bilinçlerini ve zihinlerini yönlendiren bir mekanizma olarak; Smyte (1977) "bilinç endüstrisi" olarak, Herman (2004) ise "Amerikan İmparatorluğu/İmparatorluk" olarak adlandırır. Bu tartışmaların öncülleri, Frankfurt Okulu'nun "Kültür Endüstrisi" yaklaşımında da gözlemlenebilir.

Araçsalcılığın işaret ettiği işleyişin ve bulguların yanlış olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak, bu bulguları ve mekanizmaları çözümleme ve toplumsal sınıflar arası ilişkileri bu çözümlemede işler kılma konularında kimi aksaklıklar taşıdığı da belirtilmelidir. Bu yanıyla söz konusu yaklaşımın toplumu gözetken radikal muhalif karakterine rağmen, toplumsal gerçekliği anlamak ve açıklamakta ciddi yöntemsel sorunlar barındırdığı iddia edilebilir.

Bu sorunların başında, toplumsal aktörler olarak sınıflar arasındaki ve sınıfların kendi içindeki çelişkileri görememesi gelmektedir. Aynı şekilde, kapitalist koşullar altında emeğini satarak yaşamak zorunda olan kesimleri, içinde çalıştıkları toplumsal kurumun işlevleri ile bütünlük içinde tanımlamakta ve böylece toplumsal oluşumun pek çok boyutundaki mücadeleyi devre dışı bırakmaktadır. Buna paralel olarak, mücadelenin yalnızca “aydınlatılmış” öznelerce verileceğine ilişkin bir önkabulü bulunmakta ve mücadeleyi ancak bu “aşama”dan sonra başlatmaktadır. Dolayısıyla söz konusu yaklaşımın, tarihi sınıf mücadelelerinin tarihi olarak değil, sermayenin etkinliğinin tarihi³⁸ olarak kavradığı iddia edilebilir. Bu durum, araçsalcılığın, içinde geliştiği Marksist düşünsel geleneğin yöntemsel araçlarını kenara bırakması gibi ironik bir sonuç ortaya çıkarmaktadır.

Gazetecilik mesleğinin ve içinde yer aldığı medyanın ayrıcalıklı konumunu eleştirel düşünsel hattan tartışan bir diğer yaklaşım yapısalcılıktır. Bilindiği üzere, yapısalcılığın Marksizm içindeki kurucu düşünürü Althusser’dir. Düşüncesini, altyapı-üstyapı ikiliği arasındaki ilişkileri açıklamak ve ekonomik belirlenimci olmayan bir

³⁸ Bu düşünme biçimi Wood’un (2007: 20) “burjuva paradigması” olarak adlandırdığı yaklaşıma benzerdir. Buna göre, feodal toplumlardan moderniteye ve kapitalizme geçiş sürecinde burjuva ve kapitalist özdeşleştirilmekte; kapitalizm, ticarileşme ve şehirleşmenin kaçınılmaz doğal sonucu olarak ele alınmaktadır. Böylece kentlerdeki “orta sınıf” yani burjuvazi, kapitalist tarihsel ilerlemenin temel taşıyıcısı (“ilerlemenin tarihsel ajanı”) olarak işaret edilmektedir. Buna karşın Wood, kapitalistleşme sürecinde farklı tarihsel-toplumsal koşulların ve çeşitli sınıf kesimlerinin mücadelesine dikkat çeker.

Marksizm kurmak üzere geliştiren Althusser (2006; 2002), toplumsal oluşumu ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerdeki yapılarla tanımlamaktadır. İdeoloji burada, altyapının dolaysız bir yansıması değil, ancak “son kertede” onun tarafından belirlenen görece özerk bir düzey olarak kurulmaktadır. İdeolojinin görece özerkliği, Althusser için, onun toplumsal formasyonun sürdürülebilmesindeki kilit rolünden kaynaklanmaktadır. Althusser (2006: 62-68) toplumsal kurumları, devletin baskı ve ideolojik aygıtları olarak ele alır. Baskı aygıtları hükümet, ordu ve yargı gibi zor kullanımını içeren güçlerken, ideolojik aygıtlar eğitim, kilise, aile ve medya (Althusser “haberleşme-basın, radyo, televizyon vb.” olarak kullanır) gibi hegemonik kurumlardır.

Althusser’e (2006: 46) göre toplumsal formasyonun devamlılığının sağlanabilmesi, üretim koşullarının yeniden üretilebilmesine bağlıdır. Bu ise hem üretici güçlerin hem de var olan üretim ilişkilerinin yeniden üretimini kapsamaktadır. Dolayısıyla devletin ideolojik aygıtlarının temel işlevi, kapitalizmin yeniden üretimini her iki boyutta da sorunsuz bir şekilde sağlamaktır. Böylece sömürü ilişkileri genişleyerek yeniden üretilebilmektedir.

Devletin ideolojik aygıtları olarak tanımlanan gazetecilik pratiği ve medya, böylece medya hakim ideolojinin işlemesinin ve öznelerin ideolojinin taşıyıcıları olarak görev yapabilmelerinin aygıtı olarak kavranır.

Yapısalcı yaklaşım, medyanın sadece ve basitçe olgusal gerçekliği yeniden üretmediğini, gerçekliğin ne olduğunu belirli bir tarzda tanımladığını vurgulamaktadır (Çam, 2006: 239). Dolayısıyla bu pratiklerde gerçeklik yansıtılmaz, yeniden inşa edilir.

Yapısalcı yaklaşımın araçsalcı yaklaşımdan ayrıldığı bir nokta, medya çalışanlarının pratiklerine dönük kavrayıştır. Yapısalcı yaklaşımda, medyanın, şeyleri anlamlandırmaya yönelik seçimleri doğrudan medya profesyonellerinin ya da kurumlarının niyetlerini, çarpıtmalarını ya da önyargılarını yansıtmaz. Buradaki kritik nokta, kodlayıcının kasti tercihleriyle kodlama yapması değil, kodlamanın kendisi ve kodlama tarzıyla ilgilidir (Çam, 2006: 242). Görüleceği üzere bu yaklaşımda, Althusser kaynaklı “tüm toplumsal gerçekliği kaplayan ideoloji” mefhumu medyanın işleyişinde de etkilidir. Ancak bu basit ve bilinçli bir araçsallaştırma yoluyla değil, ideolojinin işleyiş pratiğine uygun olarak çoğunlukla bilinçdışı biçimde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla gazetecilik ve medyanın ayrıcalıklı konumu, bu yaklaşımda, “gerçeğin anlamlandırılmasında medyanın üstlendiği kurucu role odaklanmak” (Çam, 2006: 258) şeklinde ele alınır.

Bennett (1982) de, medyanın gerçekliği tanımlama pratiği ile ilgili olarak, bu pratiğin gerisinde yerleşik uzlaşım politikalarının yattığına gönderme yapmaktadır. Bu konum içerisinden değerlendirildiğinde, medya çalışanlarının mesleki ideolojilerinde ve çalışma pratiklerinde özellikle parlamenter demokrasinin temel varsayımlarının verili olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu kapsamda medyada neyin söylenip, neyin söylenemeyeceğine ilişkin, medya çalışanları için bile bilinçdışı bir şekilde işleyen bir anlam üretim süreci söz konusudur. Statükonun olumlanmasına yönelik olarak işleyen bu bilinçdışı sürecin etkili oluşuyla ideolojinin çok daha etkin olduğu vurgulanmaktadır (akt. Çam, 2006: 260-262).

Görüleceği üzere, her iki yaklaşımda da gazetecilik ve medya pratikleri, hakim sınıfın ya da sınıf ideolojisinin aparatı olarak ele alınmaktadır. Bu çerçevede gazeteciler, ya sermayenin tasarımlarına bilinçli ve aktif şekilde katılanlar ya da

bilinçdışı biçimde hakim ideolojinin taşıyıcılığını yapanlar olarak kavranmaktadır. Belirtmek gerekir ki, araçsalcı yaklaşım daha çok medyaya dönük sermaye yapıları ekseninde, zihin yönlendirme endüstrisi kavrayışıyla ekonomi-politik bir hatta ilerlerken, yapısalcılık ideoloji ve belirlenim ilişkileri ekseninde üstyapısal alanlara odaklanarak çalışmaktadır.

Yine de her iki yaklaşımda medyanın, kitlelerin kendilerine ve dünyaya dönük algı ve düşün dünyalarını belirlemek/zapt etmek üzerine kurulu olduğuna dair bir temel bulunmaktadır. Ancak karmaşık toplumsal ilişkiler sistemi içerisinde, ideolojik denetimin medyanın en önemli işlevi olsa da biricik işlevi olduğundan söz edilememektedir.³⁹ Bu hem medyanın içinde bulunduğu toplumsal ilişkilerin çok boyutluluğu ile hem de medyanın gittikçe artan ve çeşitlenen karmaşık üretim ve dağıtım ağları ile ilgilidir. Bu ağlar yalnız içerik üretmemekte, ekonomik bir sektör olarak da faaliyet göstermektedir. Bunun bir uzantısı, medya sahipliği aracılığıyla, mülkiyet ilişkileri ile siyasal otorite arasında bağ kuran, sermaye fraksiyonları arasında bir siyasal ilişkinin de üretilmesidir. Bu ilişki medyanın “manivela etkisi”⁴⁰ olarak kavramsallaştırılabilir. Bu nedenle özellikle günümüzde, medyanın ideolojik işlevlerinin yanında ekonomik ve siyasi işlevleri de önemli hale gelmiştir.

1.1.3. Mücadele Odaklı Yaklaşım

Bu çalışmada gazeteciliğin toplumdaki ayrıcalıklı konumu gözetilirken gerek dördüncü güç tartışmalarından gerekse de araçsalcılık ve yapısalcılıktan farklılaşan üçüncü bir yaklaşım izlenecektir. Bu yaklaşım, sınıflar mücadelesini temel almayı ve

³⁹ Yeni iletişim teknolojilerinin varlığı ve sağladığı olanaklar ise bu konuda ayrıca düşünmeyi gerektirmektedir. Medyanın ideolojik işlevinin yanı sıra ticari bir etkinlik de olduğuna ilişkin tartışmalar için bkz. Doyle (2004); Bagdikian (1997); Kaya (2016); Yücesan-Özdemir ve Kaderoğlu Bulut (2016).

⁴⁰ Bu tartışma için ayrıca bkz. Yücesan-Özdemir ve Kaderoğlu Bulut (2016).

toplumsal gerçeğin kurumlar şeklinde kristalize olmuş ilişkilerini, mücadelenin tarihsel ve şimdiki durumu olarak kavramayı içerir.

Bu anlamda modern basın/medyanın, Batılı toplumların kapitalist bir toplumsal formasyona dönüşümleri çerçevesinde ortaya çıktığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu yanıla basının, “sermaye ve devletin yeniden örgütlenmeleri ile sonuçlanan tüm dönüşümlere hep eşlik ederek oluştuğu ve geliştiği” (Hall (1979)’dan akt. Kaya, 2016: 79) vurgusu önemlidir. Ancak bu durum medyayı, tamamen ve her zaman sermayenin rakipsiz alanı yaptığı düşüncesi eksik bir yaklaşım olacaktır.

Bu sürecin, yurttaşlık mekanizmalarının burjuva toplumda yerleşiklik kazanması ve medyanın bir toplumsal kurum olarak kitlesel bir niteliğe bürünmesiyle paralel olduğu da söylenebilir. Bu anlamda basının ve gazeteciliğin gelişiminin yalnız sermaye sınıfının aparatı olarak değil, sınıflar mücadelesinde her iki tarafın da kullanımına –eşitsiz şekilde de olsa- açık olan tarihsel bir niteliği olduğundan bahsedilebilir.⁴¹ 18. yüzyılda burjuva devrimler çağının rüzgarıyla, aydınlanma filozoflarının yaklaşımı (sivil toplumu genişletmek üzere devleti sınırlamak) çerçevesinde savunulan basın ve ifade özgürlüğü, 19. yüzyılda kitlesel işçi sınıfı mücadeleleri içinde sahiplenilmiş ve dönüştürülmüştür.⁴²

⁴¹ Örneğin İngiltere’de ilk kez 1712’de çıkarılan ve 150 yıl boyunca uygulamada kalan “bilgi üzerindeki vergiler”, gazetelerin halkın geniş kesimi için çok pahalı tutulmasına neden olmuştur. Bu vergilerin dolaylı ve amaçlanmayan sonucu, yüksek vergileri reddeden ve izinsiz dağıtılan işçi basınının ortaya çıkmasıdır. İşçi sınıfı basınının ortaya çıkışı, proleter kamusal alanının yükselişiyle doğrudan ilişkilidir. Bilgi üzerindeki vergilerin “toplumun belli bir kesimini “halk kürsüsü”nden mahrum bırakması”, işçi liderlerini yükselen sınıf bilincinin ifade edilmesi için bir arayışa itmiş ve bu durum 1800–1830 yılları arasında işçi sınıfı basınının gelişmesine yol açmıştır (Taş, 2010: 8).

⁴² Mosco (2017: 26-27), Marx’ın hayatı boyunca gazetecilik yaptığını ve sansüre karşı basın ve ifade özgürlüğünü tutarlı biçimde ve devamlı savunduğunu belirtir. Bu yolla otoriter siyasal düzeni deşifre etmeye girişmiştir. Marx, aynı zamanda basın ve ifade özgürlüğünün burjuva içerikleri ile de tartışmıştır. Gazete yazılarında ticaret özgürlüğünün yalnızca ticaret olduğunu, bu özgürlüğün basında çalışan gazetecilerin özgürlüğünün üzerine çöküp bu alanı işgal etmesinin, özgürlüğün ortadan kalkması olduğunu belirtir. Dolayısıyla basın özgürlüğünü ticaret özgürlüğünün bir çeşidi yapmanın, savunmadan önce onu öldüren bir hareket olduğunu ifade eder (akt. Erdoğan, 2017: 131). Bu yaklaşım, 19. yüzyılda

Dolayısıyla gazeteciliğin kurumsallaştığı basın, tarihsel gelişimi içinde işçi sınıfının basıncıyla da şekillenmiştir. Özellikle 18. yüzyıldan 19. yüzyıla uzanan işçi basını geleneği⁴³, bu süreçte önemli bir pay sahibidir (Taş, 2012: 21). Bu yalnızca işçi sınıfı basınının varlığı gibi ayrı bir alanı ifade etmez. Aynı zamanda toplumsal denetim süreçlerinin kurulması ile bunlara karşı direniş pratikleriyle de ilgilidir. Bu basınç, belirli tarihsel dönemlerde (özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında ve 21. yüzyılın başında) sermayenin basın ile organik birliğinin –yok olmasa da- sarsılmasına ve söz konusu ilişkinin belirli sınırlar gözetmek durumunda kalmasına ilişkin bir potansiyel taşımaktadır.

Gazeteler ve gazetecilik faaliyeti işçi sınıfı tarafından da kullanılagelen bir mücadele aracıdır. Dolayısıyla, gazetecilik mesleği ve basının, ortaya çıktığı andan itibaren sermayenin gölgesinde ilerleyen ve toplumsal ilişkileri yeniden üreten bir alan olduğunu unutmadan, ancak bu yeniden üretimin her zaman “planlandığı” gibi olmadığını da vurgulayarak, sürecin çelişkili yapısını gözetmek önemlidir. Açıklanmaya çalışılan bu yaklaşım Garnham’ın (2001: 134) şu sözlerinde de izlenebilir:

“Solda geniş ölçüde yaygın olan kapitalist bir komplo fikrini şiddetle reddediyorum. Hükümetler ve büyük kapitalist gruplar, ellerinin altında pahalı enformasyon ağları, ekipleri, araştırmacıları vesaire olması gibi iyi bir maddi nedenden dolayı, sizden ya da benden daha fazlasını bilebilirler ve bilmektedirler... Ancak kaynakların kontrolü, kaynakların kendisi kadar önemli olsa da bu, aktörlere, kendilerini içinde buldukları durum üzerinde kontrol gücü sağlamaz. Mevcut dünya düzeni bunu yeterince açığa vurmaktadır. Sonuç olarak kapitalistlerin stratejileri vardır, fakat bu stratejiler başarısızlığa uğrayabilir.”

işçi sınıfı basınının, mücadeledeki yerini ve bu ekseninde basın özgürlüğünün işçi sınıfı tarafından “zorlandığını” göstermesi kadar, ana akım gazetecilik pratiklerinde de basın özgürlüğünü talep etmenin önemini vurgulamaktadır.

⁴³ Thompson (2004: 249) bu geleneği, daha geniş bir işçi sınıfı oluşum süreci içine yerleştirmektedir. Ona göre, 1790-1830 yılları arasındaki dönemde, işçi sınıfının kendi bilincine sahip kurumları, örgütleri, entelektüel gelenekleri, davranış kalıpları ve duygu yapısı vardır. İşçi sınıfı yayınları ve basını da bu sürecin önemli bir bileşenini oluşturmuştur.

Garnham'ın bahsettiği süreci belirleyecek olan sınıflar mücadelesidir. Medya (ve onun şekillendirdiği gazetecilik faaliyeti), bir yandan endüstrileşme ve sermaye birikimi diğer yandan toplumsal rıza ve meşruiyetin üretimi işlevlerinden dolayı bir sınıf mücadelesi alanıdır. Medyanın bir sınıf mücadelesi alanı olması salt iktisadi bir temelde anlaşılmalıdır. Siyasi-toplumsal etki ve politik ittifaklar/operasyonlar da bu alandaki sınıflar mücadelesinin önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır. Mücadele, yalnızca emek ve sermaye arasında değil, sermaye fraksiyonları arasında da gerçekleşmektedir. Bu durum, sınıflar mücadelesinin çok boyutlu doğasını ortaya koyar. Buna karşılık medya etkinlikleri ve gazetecilik pratiklerinin, sınıfların toplumsal etkinlikleri içerisinde anlam bulduğuna işaret eder.⁴⁴

Mücadele yaklaşımı, medya çalışanları olarak gazetecileri de mücadelenin bir parçası olarak konumlandırmayı gerektirmektedir. Gazetecilerin gerek iş ilişkileri içinde gerekse de mesleki faaliyetlerini yerine getirirken kazandıkları/kaybettikleri mevziler (bunlar güç ilişkileri karşısında mesleğin meşruiyet temelini ve anlam çerçevesini oluşturan kamusal faydanın ve toplumun savunulması vb.dir) ve bu süreçte mesleğin ve gazetecilerin dönüşümü, sınıflar mücadelesi çerçevesinde kavranmalıdır. Dolayısıyla ne basın/medya alanını ne de gazetecilik faaliyetini kendi üzerine kapanmış, müdahale edilmesi olanaksız, kendi içinde yekpare bir “kale” olarak görmemek gerekmektedir; gerek sınıflar arası gerekse sermaye fraksiyonları arası çelişkilerle oluşan ve dönüşen bir ilişkiler alanıdır. Bu nedenle sınıfın geniş taleplerinin ve etkilerinin dışlanma girişimlerine karşı mücadelenin sürdürülmesi gereken bir toplumsal kurum ve pratikler alanı olarak değerlendirilebilir.⁴⁵

⁴⁴ Gazetecilik ve medya alanını sınıflar mücadelesi içinde kavramsallaştıran kimi çalışmalar için bkz. Mattelart (1979, 1983); McChesney (2000); Lenin (2008).

⁴⁵ Dyer-Witheford (2004: 63), Marx ve Engels'in, gerek iletişim sistemlerine gerekse de basına nasıl yaklaştıklarını şöyle anlatır: Sermaye kendi ulus ötesi dolaşımının imkanlarını yaratırken; istemeden

Dolayısıyla gazeteciliğin ayrıcalıklı konumu, ne toplumsal güç ilişkilerini görmeyen naif bir söylemle gazeteciliği olumlayarak ne de sermayenin “ajanı” veya “beşinci kolu” olarak görüp reddederek değil, onun sermayenin bir kolu olarak şekillendirilmesine karşın bir sınıflar mücadelesi alanı olarak kavranmasına ilişkindir. Bir mücadele alanı olarak, gazeteciliğin sermaye ile ilişkilerinin ve bu eksenindeki içeriğinin sınırlandırılmasını ve dönüştürülmesini gözetmek önemli görünmektedir. Gazetecilik alanını (ve medyayı) bir mücadele alanı ve aracı olarak değerlendirmenin onu olduğu gibi kabullenmekten de sermayeye terk edip bırakmaktan da daha yararlı olduğu öne sürülebilir.

Bu kavrayış “medyanın göreceli özerkliği” olarak da tanımlanabilir. Medyanın durumu, toplumdaki sınıflar arası ve sınıf fraksiyonları arasındaki ilişkilerin bir göstergesi olarak ele alınabilir. Sınıflar mücadelesinin zayıfladığı anlarda sermaye medyayı daha doğrudan ve açık biçimlerde aparatlaştırabilir. Ancak bunun tersinin de geçerli olduğu düşünmelidir. Bu nedenle gazetecilik ve medyayı tamamen reddeden ve onu kendi dünyasında “özgür” bırakan bir kavrayış yerine, mevcut hakim medyayı gerçekleri talep etme ve toplumsal sorumluluk taşıması doğrultusunda sıkıştırmak, gazeteciliğin ve medyanın mücadele içinde kavranmasında oldukça önemli bir boyuttur. Çünkü sınıflar mücadelesinin seyri, mücadelenin bütünlüğünü kurabilme ve

dünya üstünde farklı yerlerdeki hareketler arasında haber, diyalog, tartışma ve desteğin küresel karşı-akışının yollarını da açmıştır. Marx için, telgraf, buharlı gemi ve demiryolları, fabrika üretiminin gelişmesinin ayrılmaz sonuçları, hammadde ve üretilen mallar için dünya pazarını yaratma araçları, sermayenin üretim araçlarını durmaksızın devrimciileştirmesinin uzantısıydılar. Bunlar, burjuvaziyi yerkürenin tüm yüzeyinde izleyen, onu her yere yuvalanmaya, her yere yerleşmeye ve her yerde ilişkiler kurmaya iten acımasız bir dinamiğin görünümleiydi. Diğer yandan ise Marx, ondokuzuncu yüzyılın iletişim devriminde kurtarıcı olanaklar olduğunu düşünmüştü. Telgraf, hızlı posta hizmetleri ve seyahat, dar kafalılığı, yerelliği ve kapalı ulusal çıkarları parçalıyordu. Bunlar, özünde proleter enternasyonalizminin potansiyel katalizörleiydi. Marx, hayatı boyunca bu tür olanaklardan yararlanmak istedi. Öyle ki Marx ve Engels kendilerini daha geniş bir çevreye duyurabilmek için solcu bir basın ajansı aracılığıyla Brüksel’deki uluslararası telgraf ajanslarına sızmayı planlamışlardı. Bu konuda Komünist Manifesto’da da önemli tespitler bulunur. Bunun için bkz. Marx ve Engels (2010: 30).

hegemonik hale gelme pratiklerinde yoğrulmaktadır. Dolayısıyla gazetecilik ve medya alanının, hegemonik sınıf kapasitesinin önemli bir boyutu olarak işlediği iddia edilebilir.⁴⁶

Mosco (2017: 28) da bu bağlamı Marx'tan bir örnek vererek destekler. Ona göre, Marx ne kadar radikal de olsa başlıca fikirlerinin geniş biçimde dolaşacağı ana akım bir yayın için çalışmanın öneminin farkındaydı. Marx bunu gazetecilik yoluyla gerçekleştirdiği siyasi görevinin bir parçası olarak görmüştür.⁴⁷ Sınıflar arası çelişkilerin, sınıfların kapasitelerinin ve sınıflar mücadelesinin seyrine göre medyanın ve onun içinde bir pratik olarak gazeteciliğin seyrinin de değişeceği öngörülebilir. Yukarıda belirtildiği gibi gazeteciliğin tarihsel süreci bu görüşü doğrular niteliktedir.

Hem dünyada hem de Türkiye’de son on beş yılda yaşananlar, neoliberal koşullarda egemen medyanın nasıl bir sınıf aygıtı haline gelebileceğinin önemli kanıtlarını sunmaktadır.⁴⁸ Gazetecilik pratiğinin çerçevesi olarak medyanın, bir endüstriyel kurum olarak sermayenin projelerinin ve illüzyonlarının kamusallaştırıldığı, pekiştirildiği ve dahi üretildiği bir alan olarak işlev gördüğü sıklıkla vurgulanır. Ancak medyanın sınıfsal temelleri yalnızca “sermaye sınıfı”ndan

⁴⁶ Bu durum ana akım medyayı bir mücadele alanı haline getirmekle ilgili olduğu kadar, toplumsal aktörlerin kendi medyalarına ilişkin bir boyutu da barındırabilmektedir. Buna bir örnek, Lenin’in Sovyet Devrimi sürecinde gazetenin toplumsal ve örgütsel işlevine dair tespitleridir. “Kolektif örgütleyici olarak gazete” şeklinde özetlenebilecek bu yaklaşımda Lenin, dönemin en yaygın kitle iletişim aracı olan ve tüm Rusya çapında çıkarılacak bir gazetenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Ona göre, “bir gazete yalnızca bir kolektif propagandacı ve kolektif ajitatör değil, aynı zamanda kolektif bir örgütleyicidir de. Bu bakımdan, yapım halindeki bir binanın çevresinde kurulan iskeleyle benzetilebilir; yapının dış kenarlarını belirtir ve yapıcılarının birbirleriyle temasını, işbölümünü ve örgütlü çalışmalarının meydana getirdiği ortak sonuçları görmelerini sağlar” (Lenin, 2008: 177). Dolayısıyla gerek ana akım mecralar gerekse de belirli toplumsal taraflarca oluşturulan alternatif/muhafız mecralar, toplumsal mücadelenin tüm tarafları için önemli bir mücadele alanı ve aracı konumunda bulunmaktadır. Bu çalışmada ise, söz konusu tartışma ana akımdaki gazetecilik pratikleri boyutu ile ele alınmaktadır.

⁴⁷ When bunu “başka hiçbir şey yapmamış olsaydı bile Marx 19. yüzyılın büyük gazetecilerinden biri olarak hatırlanmaya layık olacaktı” diyerek açıklar.

⁴⁸ Gerek Latin Amerika ve Avrupa’daki toplumsal isyanlarda küresel medyanın takındığı tavır, gerek 2008 krizinde ABD ve Avrupa medyasının sermaye yanlısı açık tutumu, gerekse Türkiye’deki Gezi Direnişi süreci bu konuda önemli veriler barındırmaktadır.

ve onun etkinliklerinden ibaret bir nitelik taşımamaktadır.⁴⁹ Medyanın gerek iktisadi bir faaliyet alanı gerekse toplumsal bir mekanizma olarak, sınıflar mücadelesinin hem alanı hem de aracı konumunda bulunduğu iddia edilebilir. Bu mücadele alanı ve aracı, toplumsal sınıfların güçlerine, yeteneklerine ve müdahale kabiliyetlerine bağlı olarak şekillenmektedir. Sınıflar mücadelesinin güç kaybettiği dönemlerde tüm toplumsal kurumların, her türlü dolayım ilişkilerini seyreterek sermaye tabiyetine daha açık biçimlerde girmesi olağandır. Medya bağımlı gazetecilik pratiklerinin de bu işleyişe dahil olduğu söylenebilir.

Buna karşın gazeteciliğin toplumsal meşruiyeti tam da tüm toplumun yararına bir faaliyet gerçekleştirildiği iddiasıyla şekillenir. Bu nedenle bir kamu hizmeti olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla medyanın toplumsal temellerini sarsmak için (yani sermaye ile ilişkileri geriletmek ve bunun doğurduğu ekonomik-politik-ideolojik sonuçlarla mücadele için) yine aynı meşruiyet temellerine başvurmak, gazeteciliğin kamusal işlevini talep etmek, mücadele yaklaşımında önemli görünmektedir. Medyanın mücadele içindeki çift yanlı doğası⁵⁰ bu yaklaşımın temel kaidesidir. Dolayısıyla bu kavrayışın, medyaya ilişkin toptan bir reddiye yerine onu mücadelenin konusu ve aracı haline getirecek formları gündeminde barındırdığı belirtilebilir.⁵¹

Bu çalışmanın önerdiği yaklaşım, yukarıda vurgulandığı gibi, medyanın sınıflar mücadelesi içinde çift yanlı doğasını gözetmek çerçevesinde şekillenmektedir. Böylece bir yandan gazetecilik pratiklerinin ve gazetecilerin tarihsel dönüşüm

⁴⁹ Bu konuda kimi tartışmalar ve tarihsel dayanaklar için bkz. McChesney (2000); Curran (1978), Taş (2010).

⁵⁰ Sermayenin kontrolündeki araç ve sistemlerin aynı zamanda işçi sınıfının kullanımında önemli olanaklar ve mücadele kapasiteleri yaratacağına ilişkin bu çift yanlı kavrayışı Dyer-Witthford (2004: 182) “sermayenin, cini şişeden çıkardığını” söyleyerek karşılamaktadır.

⁵¹ Dolayısıyla, medya ve gazetecilik pratiklerinin toplumsal gerçeklikteki rolünü anlamaya dönük eleştirel çabaların, “özellikle tarihsel materyalizm geleneği ile bağlarını [yalnız içeriksel değil, metodolojik olarak da] yeniden inşa etme”si (Garnham, 2001: 126) gerektiği söylenebilir.

süreçleri, sermaye sınıfının etkinliği ile sınırlı yaklaşımların ya da teleolojik kavrayışların dışında ele alınabilecektir. Diğer yandan ise, gazetecilerin sınıf kapasitesinin bu çift yanlı salınım içinde daha isabetli bir şekilde anlamlandırılabilceğı düşünölmektedir.

1.2. GAZETECİLER VE GAZETECİLİK: DÖNÜŞÜMÜ ANLAMLANDIRMAK

Gazetecilerin günümüzdeki koşullarını ve bunun toplumsal anlamını irdeleyebilmek için, gerek gazetecileri gerekse gazetecilik faaliyetlerini, tarihsel bağlamında ele almak ve sürecin 18. yüzyıla uzanan köklerini ve yaşanan dönüşümü serimlemek gereklidir.

Bu dönüşüm, bir önceki bölümde tartışıldığı gibi, 17. yüzyılın sonlarında feodal-monarşik devletlere karşı burjuvazinin özgürleşme mücadelesinden başlayıp, 19. yüzyılda işçi sınıfı basınının varlığında şekillenen yeni basın ve gazetecilik ortamını kat ederek, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmaya başlayan kitle basını ile 20. yüzyıla ulaşır. 20. yüzyıl boyunca ise basının hem ekonomik hem de nitelik itibariyle sermaye tabiyetine daha fazla girdiğı, ancak toplumsal mücadelelerin yükseldiğı 20. yüzyılın ikinci yarısında basın-sermaye ilişkisinde görelî bir sarsılmanın yaşandığı belirtilebilir. 20. yüzyılın sonlarından günümüze ise gazetecilikte sermaye etkinliğinin ekonomik, politik ve ideolojik alanlarda oldukça arttığı bir süreç yaşanmaktadır.

Bu kapsamda *basın* diyebileceğimiz faaliyetlerin yaklaşık 250 yıllık bir geçmişi olduğu, “bildiğimiz anlamda” modern gazetecilik faaliyetlerinin ise 100 yıllık

bir tarihinin olduğu belirtilmelidir.⁵² Chalaby (1998), gazeteciliğin bu kısa tarihine atıf yaparak, gazeteciliğin düşünülenden çok daha yeni bir “icat” olduğunu vurgular. Bu yanıyla, söz konusu süreç oldukça kısa olmasına karşın, kapitalizmin ve sınıflar mücadelesinin seyrine bağılı olarak oldukça radikal bir dönüşümü içermektedir.⁵³ Söz konusu tarihsel manzara, gazeteciliği şekillendirdiği kadar gazetecilerin toplumsal durumlarını (üretim ve yeniden üretimdeki mesleki, iktisadi, politik, ideolojik boyutları) da önemli oranda şekillendirmektedir.

Bu kapsamlı dönüşümü inceleyebilmek üzere süreç dört eksenle kategorize edilebilir. Bunlar, *niteliğin, içeriğin, ölçek ve sahipliğin, gazetecilerin* dönüşümüdür.

Niteliğin Dönüşümü

Gazetecilik faaliyetinde niteliğin dönüşümü, fikir ve yorum ağırlıklı, kamuya fikir aktarma ve savunma odaklı partizan gazetecilik/fikir gazeteciliği yaklaşımının dönüşümünü içerir. Gazetecilik pratiği, 18. yüzyılda, burjuvazinin aristokrasiye karşı mücadelesi yükselirken önemli bir fikirsel mücadele aracı halindedir. Bu dönemde ifade ve basın özgürlüğü, toplumun en önemli değerlerinden sayılmış ve temel insan haklarından biri olarak savunulmuştur.

Basın özgürlüğü fikri özellikle doğal haklar ve aydınlanma kuramcılarınca (Locke, Hume, Kant, Rousseau) geliştirilmiş, toplumun en önemli bileşenlerinden biri olarak ortaya atılmıştır.⁵⁴ Bu fikirler, aydınlanma süreci boyunca yerleşmiş ve

⁵² Bu konuda benzer yorumlar için bkz. Chalaby (1998); Taş (2012).

⁵³ Belki de bu nedenle gazeteciliğe dönük kimi popüler değerlendirmelerde ya da ortak duyuda gazetecilikten kimi zaman fikir haberciliğine ilişkin beklentiler bulunmaktadır. Bu beklentilerin çoğunlukla siyasal yelpazenin solunda bulunan kesimlerde yoğunlaştığı da gözlemlenebilir. Buna karşın 21. yüzyıl Türkiye’inde partizan basının yeniden doğuşuna tanıklık edildiği söylenebilir. Ancak kritik nokta, partizan gazeteciliğin “tarafsızlık” iddiasıyla yapıyor olmasıdır. Bu konuda benzer bir çalışma için bkz. Uzun (2014).

⁵⁴ Cangöz (2015: 48) basın özgürlüğü üzerine girilen mücadelelerin 17. yüzyıldaki reform hareketlerinden Amerikan ve Fransız Devrimlerine gelen uzun bir süreci kapsadığını ve üç dönemde

yayılmıştır. Köker (1998: 122-140) de bu süreci benzer şekilde tanımlayarak, basın özgürlüğü çağrısının İngiltere’de doğup olgunlaştığını, sonrasında Avrupa ve Amerika’ya sıçrayan bir talep halini aldığını belirtir. Ona göre basın özgürlüğü için verilen mücadele modern liberal devleti şekillendiren en temel kurucu öğelerden biridir. Bu talebin ilk dönemleri, monarşik devletin açık sansür uygulamalarına karşı mücadeleye odaklıdır.⁵⁵

Amerikan (1776) ve Fransız (1789) devrimlerinin⁵⁶ ardından ise, basın özgürlüğü kavramı bir çeşit dönüşüm geçirmiştir. Arka planında artık sansüre karşı mücadeleden daha çok kapitalist üretim ilişkileri ve ulus devletin gerekli kıldığı rızayı yaratmaya dönük çabalar yer almıştır. Yeni hakim sınıf olarak burjuvazi, basını ve basın özgürlüğünü, iktidarının tesisinde önemli bir mevzi olarak konumlandırmış ve bu çerçevede sınırlandırmaya gayret etmiştir. İşçi sınıfının örgütlü bir toplumsal aktör olarak tarih sahnesine çıkmaya başladığı 19. yüzyıl başlarında basın özgürlüğünün tesisi için ciddi bir mücadele gerçekleşmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısında işçi basınının yükselişi, basın özgürlüğü kavramını da önemli ölçüde etkilemiştir.⁵⁷

Örneğin, gazete yazılarında basın özgürlüğü kavramının sınıfsal karakterini vurgulayarak burjuva içeriğini eleştiren Marx (1842) için basın özgürlüğü sorunu, bu özgürlüğün bir imtiyaz mı yoksa genel bir hak mı olduğu sorunudur. Soru, basın özgürlüğünün olup olmaması değildir. Soru, basın özgürlüğünün belli bireylerin

incelenebileceğini vurgular. İlk dönem 16. yüzyıl sonlarından 17. yüzyıl sonlarına kadar gelir. İkinci dönem 17. yüzyılın ortalarından 18. yüzyıl sonlarına (Amerikan ve Fransız Devrimleri) kadar sürmüştür. Üçüncü dönem ise, 18. yüzyıl sonrasını kapsamaktadır.

⁵⁵ Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için ayrıca bkz. Keane (1999).

⁵⁶ Tokgöz (2010: 56-57), bu iki olayı gazeteciliğin çizgisini değiştiren en önemli olaylar olarak tarif eder. Ona göre, bu devrimler sayesinde “basının özgür olması anlayışı kabul görmüş ve gerek Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’nde gerekse Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nde yazılı olarak yer almıştır.

⁵⁷ Bu konuda kimi çalışmalar için bkz. Curran (2006); Chalaby (1998); Abadan (1961); Williams (1978).

imtiyazı mı yoksa insan beyninin bir imtiyazı mı olduğudur. “Beynin/akılın özgürlüğü”nün “beyne/akla karşı özgürlük”ten daha çok hakka sahip olup olmadığıdır. Aynı şekilde, genç burjuva toplumda basın özgürlüğünün ticaret özgürlüğü ile eşdeğer hale getirilmesi de Marx’ın eleştirdiği⁵⁸ bir diğer önemli noktadır (akt. Erdoğan, 2017: 130-131). Buna karşın Marx, basın özgürlüğünü hiçbir zaman reddetmemiş, tam tersine onun tutarlı bir savunucusu olmuştur. Mosco (2017: 26-27), Marx’ın hayatı boyunca gazetecilik yaptığını ve sansüre karşı basın ve ifade özgürlüğünü tutarlı biçimde ve devamlı savunduğunu belirtir. Marx bu yolla otoriter siyasal düzeni deşifre etmeye girişmiştir. Dolayısıyla 19. yüzyılda basın özgürlüğü fikri, işçi sınıfı basını için siyasal faaliyetin gerçek ve önemli bir bileşeni olarak görülmektedir. Bu özgürlüğün hem hareketin bir arada tutulmasında ve örgütlenmesinde hem de fikirlerin kamusal yaygınlık kazanmasında önemli bir yeri vardır.

Benzer şekilde Keane (1999: 48) basın özgürlüğünün, yalnızca 19. yüzyılın ortalarına kadar “cesur ve bulaşıcı” bir kavram olarak kalabildiğini belirterek, işçi sınıfı basınının varlığının bu dönemi nasıl etkilediğini gösterir. Zira basın özgürlüğü kavramının bulaşıcı ve cesur niteliklerini yitirmesi, işçi sınıfı basınının gerilediği, partizan basının sönümlenmeye ve kitle basınının da doğmaya başladığı yıllara denk gelir.

Dolayısıyla 18. yüzyılın sonlarından başlayan ve 19. yüzyıla devreden süreçte çoğunlukla fikir, yorum ve tartışmaların gündemde olduğu, haber ve yorum arasında belirgin ayrışmaların olmadığı, basının toplumsal tartışmalarda ve kamuya dönük

⁵⁸ Lenin (2012: 123) de 20. yüzyılın başında, basın özgürlüğüne yönelik Marx’a benzer bir eleştiriyi dile getirir. Toplantı salonlarının, kağıt stoklarının ve basım evlerinin 10’da 9’unun kapitalistlerin elinde bulunduğu burjuva demokrasisinde basın özgürlüğünün bir “yalan” olduğunu belirten Lenin, basın özgürlüğünün “gerçekte, zenginler için basını satın alma ve bozma özgürlüğü, zenginler için halkı burjuva gazetelerin yalanları ile zehirleme özgürlüğü” olduğunu vurgular.

konularda açık taraf olduğu, devlet denetiminden kurtulmak üzere mücadele verilen eleştirel bir basın iklimi hakimdir. Bu yılların gazetecileri, çeşitli fikir önderleri, belirli siyasi parti savunucuları/aktivistleri ve bağımsız yazarlardır. İşçi basınının ortaya çıkması bu iklimi oldukça geliştirmiş ve gazeteciler artık yalnızca toplumsal ve siyasal seçkinlerden değil, işçi sınıfı önderleri, militanları ve düşünürleri arasından da ortaya çıkmaya başlamıştır.

Kitle basınının doğuşu, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlar. Bu basın biçiminin ortaya çıkmasıyla birlikte “basının ticarileşmesi” söz konusu olmuştur. Bu dönemde basın üzerindeki mali ve siyasi kısıtlamaların görece gevşetilmesi⁵⁹ ile gazete fiyatları düşmüş, gazete kuruluşlarının sayısı artmış ve “penny press” olarak tarif edilen bir penny’lik gazeteler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeyle birlikte gazetelerin yalnızca belirli fikirsel topluluklara değil, tüm bir topluma hitap etmeleri süreci başlamıştır. Bu durum gazete okur pazarını genişletmiş ve gazetelerin pazar payı için yarışır hale gelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla kitle basınının doğması yalnız işçi sınıfı basınının etkisiz bırakılması ile ilgili değildir. Kitle gazeteleri, aynı zamanda ana akım basında da dönemin hakim biçimi olan partizan gazetecilik anlayışını önemli ölçüde eritmiştir. Bu dönemde gazetelerin temel motivasyonu “bilgi ve fikirleri yaygınlaştırmak/savunmak”tan “kamunun ilgisini çekme”ye doğru bir dönüşüm geçirmiştir.⁶⁰

Gazetelerin “kitle”ye dönük içerik üretme ve ilgi çekme ihtiyaçları popüler ve sansasyonel habercilik pratiklerini beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda teknik yenilikler ile gazetelerin basım ve dağıtım süreçleri geliştirilmiş, bu da gazete

⁵⁹ Bu kısıtlamaların çeşitleri ve işlevleri üzerine bir inceleme için bkz. Demarest (1995).

⁶⁰ Bu konuda ayrıca bkz. Tokgöz (2010); Kaya (2016); Cangöz (2015); Taş (2012); Curran (2006); Chalaby (1998).

maliyetlerinin yeniden artmasına neden olmuştur. Ancak tüketimin kitlesel hale gelmesi maliyetlerin karşılanabilir olmasını sağlamıştır.⁶¹ Yine de süreç içinde “gazetecilik pazarının” büyüdüğü ve rekabetin arttığı koşullar (yüksek tiraj, hızlı ve çok baskı ihtiyacı gibi etmenler), gazetelerin giderek reklama bağımlı hale gelmesine ve reklamverenlerin özellikle radikal gazetelerden uzaklaşmasına neden olmuştur (Curran, 1978: 68-69; Cangöz, 2015: 180). Bu anlamda gazetecilik yüksek maliyetli fakat karlı bir girişim haline dönüşmüştür. Taş (2012: 45) bu süreçte ortaya çıkan modern gazetecilik söyleminin pazar mekanizmalarının alanın temel olguları ve kavramları olarak egemen kılınmasıyla şekillendiğini vurgular. Ona göre bu gelişmenin etkisi “kamu” fikrine karşıt olarak bir okur pazarının yaratılması olmuştur. Öyle ki, 1880’lere gelindiğinde gazetelerin en temel iddiası apolitikliktir ve gazeteler okurlarına politik bağlanımlarını bir tarafa bıraktıklarını açıkça duyurmuşlardır (Kent’ten akt. Taş, 2012: 48). Bu yıllardan itibaren tüm toplumu kapsayacak “nesnellik” ve “çeşitlilik” gazeteciliğin temel normu haline gelmiştir.⁶²

Bu anlamda modern gazeteciliğin, gazetecilik pratiklerinin temel kaynağının siyasetten ekonomiye, devlet ve kamudan piyasaya kaymasının bir ürünü olduğu söylenebilir. Bu geçişin başarısı, basının yapısal sınıf aidiyetlerinden özgürleşmemesi fakat yine de sınıfsal bağlantılara “dışsal” olarak konumlandırılmasıdır. Aynı şekilde bu sürecin, bir siyasi faaliyet olarak gazeteciliğin ölümünü beraberinde getirdiği de iddia edilebilir. Bu doğrultuda Ward (2004: 182) da gazetelerin artık devrimci ajitatörler değil, ekonomi çarkının dişlilerinden biri haline dönüştüğünü vurgulamaktadır.⁶³ Dolayısıyla tarihsel oluşum sürecinde basın ve gazetecilik

⁶¹ Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz. Chalaby (1998).

⁶² Bu konuda bir çalışma için bkz. Uzun (2014).

⁶³ Ancak Lee’nin belirttiği gibi, bu dönemde gazeteler ve gazeteciler toplumsal alanda yine de özgürlük, ilerleme, irfan ve hatta kurtuluş gibi erdemlerin taşıyıcıları olarak görülmüştür. Keza bu erdemler

alanındaki niteliksel dönüşümün, onun bugünkü şeklini almasında en önemli boyutlardan biri olduğu yinelenmelidir.

İçeriğin Dönüşümü

Oluşum sürecinin bir diğer önemli boyutu içeriksel dönüşümdür. Basın ve gazetecilik faaliyetlerinin piyasa ve kitle eksenli bir niteliğe bürünmesi, bu faaliyetlerin içeriğini ve ürünlerini de önemli ölçüde belirlemiştir. Gazete içeriklerinde, 19. yüzyılın başında ağırlıklı olarak yorum, fikir, tartışma gibi yazı formları hakimken, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ağırlıklı olarak gündelik olaylardan müteşekkil, olgusal ve betimleyici haberler başı çekmeye başlamıştır.

Röportajlar ve şehir hayatına ilişkin yazılar, suç, mizah, dedikodu, ailevi konular gibi mikro, popüler ve güncel temalar gazetelerde yer kaplamaya başlamıştır. Manşet ve başlık kullanımları ile sayfa tasarımları da buna paralel olarak dikkat çekici, basit ve çoğu zaman sansasyonel bir içerik kazanmıştır. Büyük başlıklar, renkli manşetler ve kısa paragraflar, gazetelerin eski “ciddi”, “derin” ve “monoton” yapılarını değiştirmiştir. İçerikte derinlik yerine basitlik ve sloganvari şovenist vurgular gibi politik “normlar” benimsenmiştir.⁶⁴ İçerikte değişen bir başka olgu da yazı formlarının dışında fotoğraf ve illüstrasyon gibi görsel öğelerin giderek artması olmuştur.⁶⁵ O dönemde fotoğrafın “yansız ve betimleyici haber”in en önemli “kanıtı” olarak işlev gördüğü söylenebilir. Öyle ki, Gezgin’in (2002: 5) belirttiği gibi o yıllarda “basın

yükselen burjuvazinin hedefleriyle uyum içinde işlemiştir (akt. Taş, 2012: 46-47). Bu süreç, bir önceki bölümde tartışılan dördüncü güç efsanesi ile de paralel gelişmiştir. Basın, sermaye ve piyasaya tabi hale geldikçe, ironik olarak dördüncü güç söylemi de ona eşlik etmiştir.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Conboy (2004); Chalaby (1998), Abadan (1961); Boyce (1978).

⁶⁵ Basın fotoğrafı denebilecek ilk örnek 1843 yılında çekilmiş ancak hiçbir gazetede yayınlanmamıştır. 1850’lerden sonra ise basında fotoğraf kullanımı giderek artmıştır. Fotoğraf ve illüstrasyonların gazetelerde kullanımına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Gezgin (2002).

fotoğrafçıların olabildiğince yansız, basit ve görsel bağıntıları vermekle yetindikleri”, fotoğraflarını, objektif haberin objektif fotoğrafı olarak konumlandıkları belirtilebilir.

Bu süreçte haber formatı da önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Haberin kitlesel bir ürün haline getirilmesi ve ticari gazeteciliğin kamusal alandaki başat dolayım aygıtı halini alması haberin de önemli ölçüde yeniden yapılandırılmasına neden olmuştur. Gazetelerin politik eğilimlerini bir kenara bırakmalarıyla birlikte gazetelerdeki yorum, fikir ve tartışma ağırlıklı yazılar ve haber içerikleri önemli ölçüde ortadan kalkmış ve haber, yorumdan ciddi biçimde ayrıştırılmıştır. Bunun sonucunda gazeteciliğin “amacı” (ya da elinde kalan), toplumsal yaşamın her alanını kapsayacak çeşitlilikte, hızlı ve kitlesel biçimde haber üretmek haline gelmiştir.⁶⁶ Bu kavrayış, olguculuğu ve objektiflik iddiasını gazeteciliğin merkezi normu haline getirmiştir (Taş, 2012: 49). Haberde olguculuk ve dramatize edici öğeler başat hale gelmiştir. Yeni dönemde haber, Ward’ın (2004: 196) ifadesiyle siyasal görüşü ne olursa olsun her gazeteye uygun düşecek yansız bir ürün olarak ele alınmaktadır. Bu süreç aynı zamanda haberin artık politik içeriğinden azade ticari bir meta haline gelmesine de neden olmuştur. Öyle ki temel varsayım, “en iyi ürün en çok satar, en doğru fikirler en çok satar” halini almıştır (Jensen’den akt. Uzun, 2007: 26).

Gazetelerdeki içeriğin dönüşümünde somutlaşan bu eğilim, 19. yüzyılın sonlarında oldukça yaygın hale gelmiş ve “yeni gazetecilik” (Boyce, 1978: 27) olarak

⁶⁶ Haberin yeniden yapılanması sürecinin bir boyutu 1840’ların sonunda telgrafla haber iletiminin başlamasıdır. Bu, habere zamanındalık gibi bir nitelik yüklerken gazeteciye de haberin üretiminde (ve haber üretimine ayrılan süre için) zaman baskısı olarak yansımıştır. Haberin yapılanmasının bir diğer boyutu ise, 19. yüzyılın ortalarında haber ajanslarının ortaya çıkması ve pek çok farklı siyasal nitelikte gazeteye haber servisi yapmalarıdır. Bu, hem haber koşturmacasını ve kısa haber yazımını gündeme almış hem de haberlerin “yorumsuz” olgular olarak aktarılmasına neden olmuştur. Bu konuda bkz. Taş (2010); Schudson (1978); Uzun (2014); Thompson (2013).

adlandırılmaya başlanmıştır. Yeni gazetecilik, fikri savunu ya da toplumu bilgilendirme gibi değerlerin dışında, basın toplumsal eğlence işlevini de ön plana çıkarmıştır. Gazetelerde siyasal içerikli haberler azalırken eğlence içerikleri artmıştır. Bu durum, yalnız haber içeriklerinin değil, haber konularının da değişimini beraberinde getirir. Daha kritik olanı ise, söz konusu sürecin gazetecilerin gerçeklikle olan ilişkilerini dönüşüme uğratmasıdır. Toplumsal sorunların veya olguların taşıdıkları haber değeri, onların ticari değerine ya da okur ilgisine bağlı hale gelmiştir.⁶⁷ Hangi meselelerin haber olarak kabul edileceğinde işe koşulan siyasal boyut yerini ticari öneme bırakmıştır (Taş, 2012: 48). Dolayısıyla bu süreç gazetecilik faaliyetlerinin, ürünlerinin ve icracılarının giderek metalaşma süreçleri içinde olduğu ve tanımlandığı yeni bir dönemi işaret etmektedir.

Ölçek ve Sahipliğin Dönüşümü

Niteliksel ve içeriksel dönüşüme paralel olarak, gazetecilikteki dönüşüm sürecinin bir başka boyutu, işletme ölçeklerinin ve sahiplik yapılarının değişmesidir. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında gazeteler çoğunlukla politik etkinlik göstermek isteyen belirli varlıklı şahıslara aitti. Finansmanları gerek hem bu şahıslar tarafından, hem siyasi partilerce hem de abonelik ücretlerinden sağlanmaktaydı. İşçi sınıfı gazetelerinde de belirli bir “kişisel” sahiplik vardı fakat bunlar kendilerini siyasal mücadeleye adanmış kimselerden oluşmaktaydı. O dönemde gazete finansmanının önemli bir kaynağı işçilerin kendi imkanlarıyla oluşturulmuştur. İşçi sınıfı gazetelerinin baskıları el matbaalarında yapılmış, haberler gönüllülük ağı içinde

⁶⁷ Habermas da basın tarihi anlatısında benzer bir sürece dikkat çekmektedir. Basının 19. yüzyıl boyunca aldığı biçime ilişkin olarak Habermas (2003: 256-257) kamusal alanın artık “sözde-kamusal alanı” haline geldiğini belirtir.

üretmiş, satış ve dağıtım ise işsizlerden oluşmuştur (Curran'dan akt. Taş, 2010: 41). Dolayısıyla işçi sınıfı basınında sahiplik ve üretim, fiili olarak kolektif ve gönüllü bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

19. yüzyılın ortalarına doğru ise küçük ölçekli gazete zincirleri oluşmaya ve buna paralel olarak ticarileşme eleştirileri yapılmaya başlanmıştır. Bu eleştirilerde söz konusu gazete sahipleri, asıl amacı kar etmek ve gazetesini ticari spekülasyon amaçlı kullanmak olan “düşük nitelikli tüccarlar” olarak tanımlanmıştır (Asquit'ten akt. Taş, 2012: 44). Çünkü bu yıllarda gazeteciliğin meşru normu hala küçük ölçekli ve siyasal nitelikli basın üzerine şekillenmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında ise, Habermas'a (2003: 314) göre o zamana kadar özel şahısların kurumu olan basın, kamusal topluluğun belirli mensuplarının özel şahıslar sıfatıyla sahip olduğu bir kuruma dönüşmüştür.

Kitle basınının ortaya çıkışı ve gelişen baskı teknikleri, gazetelere sahip olabilmek ve sürdürmek için önemli bir sermaye gereksinimi doğurmuştur. Öyle ki Londra'da bir gazete çıkarmanın başlangıç maliyeti 1818'de dört bin pound iken, bu rakam 1870'lerde yüz bin pounda yükselmiştir. Buna karşılık 1882'de karlar 120 bin pounda ulaşmıştır. Benzer şekilde ABD'de de başlangıç maliyetleri 1835'te 500 dolar civarındayken, bu rakam 1880'lerde 1 milyon dolara ulaşmıştır (Ward, 2004: 183). Bu süreç aynı zamanda, okur kitlesinin genişlemesi ve rekabetin artması ile yalnızca üretim alanında değil, baskı ve dağıtım alanında da belirli bir hakimiyet kurulmasını beraberinde getirmiştir. Böylece gazete sahipliği artan bir şekilde üretim ve dağıtım ağlarına yatırım yapabilecek kısıtlı bir sermayedarlar kitlesi ile sınırlanmaya başlamıştır.

Gazeteler ölçek olarak genişlemiş, daha fazla (ve giderek uzmanlaşan) personel⁶⁸, artan işbölümü (içerik üreticiler, reklamcılar, baskıcılar, yöneticiler vb.) ve yüksek maliyetli teknolojik ekipman (hızla yükselen tirajları karşılayacak ölçüde hızlı baskı makineleri vb.) gibi gereklilikler, gazetelerin olağan maddi altyapısını ve işleyiş mekanizmasını oluşturmuştur. Bu süreç kişisel olarak gazete çıkarmayı giderek imkansız hale getirmiş ve gazete sahipliği büyük şirket patronlarının “iş sahası” haline dönüşmeye başlamıştır.⁶⁹ Thompson’ın (2013: 212) ifadesiyle, genelde aile şirketi olarak bir ya da iki gazete çıkaran geleneksel mülk sahibi yayıncıların yerini, büyük ölçekli ve birden çok gazeteli ve (20. yüzyılın ortalarından itibaren) multimedya kuruluşlarının gelişimi almıştır.

Gazeteciliğin karlı bir yatırım alanı haline dönüşmesi, onun tirajlara ve bundan daha çok olmak üzere reklam gelirine bağlı hale gelmesine de neden olmuştur. 19. yüzyılda siyasi partilerden alınan parasal destek ve abonelik ücretlerinin yerini, yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başlarına gelen süreçte reklam gelirleri ve tirajlar almıştır (Taş, 2010: 56). 19. yüzyılın sonundan itibaren gazetelerde özel reklam birimleri kurulmuş ve reklamcılık, yeni gazeteciliğin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Ward’ın (2004: 183) belirttiğine göre 1890’larda Amerikan gazetelerinin haftasonu baskılarının neredeyse yarısı reklamdır. Bu dönemde yıllık reklam gelirleri 16 milyon dolardan 95 milyon dolara yükselmiştir.⁷⁰

⁶⁸ Ward’ın (2004: 183) belirttiğine göre, bu dönemde *New York World* gazetesinin sahibi olan Pulitzer, gazetede toplam 1300’ün üzerinde eleman istihdam etmektedir.

⁶⁹ Bu dönemle birlikte ciddi bir ekonomik “sektör” haline gelen basın karlı bir yatırım olarak görülmektedir. Öyle ki, Ward’ın (2004: 183) ifadesiyle, 1870-1900 yılları arasında Amerika’daki günlük gazetelerin sayısı 400’den 2326’ya yükselmiştir. Bu eğilim tirajlar için de geçerlidir. Yine Amerika’da bu dönemde tirajlar 3.5 milyondan 15 milyona fırlamıştır (Baldasty’dan akt. Ward, 2004: 183). Benzer bir süreç İngiltere, Kanada ve Avrupa için de gözlemlenebilmektedir. Bkz. Ward (2004).

⁷⁰ Bu rakam 1950’lerin başında ABD’de 3 milyar doları aşmış, İngiltere’de ise 199 milyon sterline ulaşmıştır (Abadan, 1961: 131-132).

20. yüzyıla gelindiğinde üretim ve dağıtımına paralel olarak gazete ölçekleri giderek genişlemiş, reklamcılık önemli bir belirleyen haline gelmiş⁷¹, gazeteler ciddi miktarda personel istihdam eden işyerlerine dönüşmüştür. Bir yandan 1920 ve 30’lar gazetecilerin çalışma koşulları ve mesleki statüleri üzerinde kimi düzenleme çabalarına ve gazeteci örgütlenmelerine⁷² sahne olmuştur. Diğer yandan ise, aynı dönemde gazete zincirleri oluşmaya başlamış ve yoğunlaşmalar yoluyla gazete patronları giderek güç kazanmıştır. Abadan’ın (1961: 134) belirttiğine göre 1900 yılında ABD’de 2209 gazete varken bu rakam 1955’te 1760’a düşmüştür. Benzer şekilde İngiltere’de sabah ve akşam gazetelerinin toplamı 1920’de 18 iken, 1945’te 12’ye gerilemiştir. Aynı eğilim Almanya ve Fransa başta olmak üzere Avrupa’da da gözlemlenmektedir. Bu süreçte tirajlar 20. yüzyılın son çeyreğine kadar önemli bir artış göstermiştir. Thompson’un (2013: 212-213) belirttiğine göre, İngiltere’de ulusal günlük gazeteler 1950’lerin ortalarında 30 milyonluk tirajlar yakalayarak zirveye ulaşmışlardır.⁷³ Buna karşın 1848’de ilk üç sıradaki basım grupları, gazete piyasası tirajının yüzde 43’ünü kontrol etmekteydiler. 1974’e gelindiğinde ilk üç grup piyasanın yüzde 65’ini kontrol etmeye başlamıştır. Bu durum 20. yüzyıl süresince basındaki tekelleşmenin önemli bir göstergesini oluşturur.

Burada değerlere ilişkin temel bir dönüşümden de bahsetmek gereklidir: 19. yüzyılda başlayan ticarileşme ve zincirleşme eğilimleri çoğunlukla “tüccarlık” ile özdeşleştirilerek pejoratif bir anlamla eleştirilmiştir. 20. yüzyılın ortalarına

⁷¹ Thompson (2013: 211), bu süreçte gazetelerin, diğer mal ve hizmetlerin satışını kolaylaştıran önemli bir mekanizma haline geldiğini vurgular. Düşük fiyat-yoğun reklam-yüksek tiraj formülünün yaygınlaştığını belirtir.

⁷² Örneğin 1926’da Uluslararası Gazeteciler Federasyonu kurulmuş, 1928’de Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) “Gazetecilerin Çalışma ve Yaşam Koşulları” üzerine özel bir rapor yayınlanmış ve 1930’larda pek çok gazetecilik örgütü mesleki ve etik kodlar oluşturmaya başlamışlardır. Bu konuda bkz. Bohere (1984); Topuz (2015); Ward (2004); Taş (2010), Uzun (2007; 2014), Uçak (2011).

⁷³ Bu rakam 1980’lerin başında 20 milyona gerilemiştir (Thompson, 2013: 212).

gelindiğinde ise, medyanın sermaye yapısının değişmesi, ticarileşmenin derinleşmesi ve ölçeğin büyümesiyle söz konusu “tüccarlar”ın, “saygın iş adamları” haline dönüştüğü iddia edilebilir.

Bu süreçte oluşan yeni sahiplik örüntüleri, gazeteciler ile gazete sahipliği arasında belirgin bir farklılaşmaya yol açmıştır. Bu gelişme, gazetelerin editoryal faaliyetleri ile ticari nitelikleri arasına bir sınır çekilmesi tartışmasını da beraberinde getirmiştir. Bu sınırı sağlayacak olan ise, yapısal bir dönüşümden ziyade, gazetecilerin “profesyonellik” çerçevesinde kurulan mesleki ve etik kodları olmuştur.

Ancak II. Dünya Savaşı’nın ardından basının sermaye yapısından kaynaklanan yapısal sorunlar profesyonellik ekseninde açıklanamaz ve çözülemez hale gelmiştir.⁷⁴ Bu dönemde basının kamu üzerindeki kitlesel gücü, yeniden hissedilen toplumsal mücadelelerin baskısı ve iki kutuplu dünya koşullarının getirdiği “ideolojik mücadele” gereksinimi gibi nedenlerin bir bileşimi sonucunda, gerek İngiltere ve ABD’de gerekse Avrupa’da devlet düzenlemesi adı altında kimi gözetim, soruşturma ya da kontrol mekanizmaları oluşturulmuştur.⁷⁵ Bu mekanizmalar her zaman doğrudan düzenleme yapmamış, kimi zaman soruşturmalar aracılığı ile basın sermayesini kontrol altında tutma işlevi görmüştür.

⁷⁴ Bu noktada Taş (2012: 11-12) gazeteciliğe ilişkin “objektiflik öldü”, “tarafsızlık göz ardı edildi”, “profesyonellik unutuldu” gibi serzenişlerin, aslında, gerçekte hiç var olmamış bir altın çağa gönderme yaptığını belirtir. Bu özlemin, medyanın sermaye ve iktidar odaklarıyla kurduğu ilişkinin açık ve yoğun hale geldiği her dönemde tekrarlandığını vurgular. Buradan hareketle, tarafsızlığın ölümü ya da profesyonelliğin unutulması gibi “hastalıklar”ın çoğunlukla gazetecilerin kişisel “kusurları” olarak düşünülmesine karşın temelde basının sermaye ve siyaset ile girdiği bağları işaret ettiğini vurgulamak önemlidir.

⁷⁵ Bu süreç, basına ilişkin “Toplumsal Sorumluluk Kuramı” adı verilen yeni bir yaklaşımı gündeme getirmiştir. Dayanaklarını, savaş sonrası dönemde, 1947 yılında, ABD’de kurulan Hutchins Komisyonu Raporu’nda ortaya konan fikirlerden edinen bu kuram, Siebert ve arkadaşları tarafından 1954 yılında yazılan *Four Theories of the Press* (Basının Dört Kuramı) adlı kitapta ortaya konmuştur (Kaya, 1983: 38). İngiltere’de de savaş sonrası dönemde basın komisyonları önemli bir düzenleme aracı olmuştur. Genel olarak basına ilişkin bu düzenlemeler 1970’lerin sonlarına kadar devam etmiştir. Bu konu hakkında bkz. Kaya (1985); Uzun (2006; 2007); Taş (2012); Abadan (1961).

Basındaki sermaye yapısı, 1945-1980 arası dönemde düzenlemelere tabi olmuşsa da, 20. yüzyıl boyunca yeni kitle iletişim araçlarının ortaya çıkması ile genişlemiş ve 1980'lerde neoliberal yapılanmayla birlikte yeni bir ticarileşme ve tekelleşme⁷⁶ süreci ortaya çıkmıştır.⁷⁷

Tekelleşme eğilimine paralel olarak günümüzde medya endüstrisini belirleyen önemli başlıklardan biri de yöndeşme (*convergence*)dir. Yöndeşme, bilgisayar ve telekomünikasyon altyapıları ile hizmetlerinin birleşmesi olarak tanımlanabilir. Bu birleşmeyi mümkün kılan şey sayısallaşmadır. Gerek telekomünikasyon gerek medya ortamları gerekse yayıncılık alanında sayısal ağ yapılanmasının getirdiği olanaklarla yaşanan dönüşüm yöndeşmeyi ortaya çıkarmaktadır. Yöndeşme çoğunlukla teknolojik bir dönüşüm olarak düşünülmesine karşın medya endüstrisinde yaşanan tekelci sermaye birikimi ile yakından bağlantısı vardır. Çünkü yalnız teknolojik olarak değil, sektörel olarak ve hizmetler bazında da önemli bir melezleşmeyi/kaynaşmayı ifade etmektedir (Mosco, 2006: 68-69; Henten vd. 2003: 24, Geray, 2002: 19). Böylesi bir yöndeşme, altyapı, içerik/hizmet, donanım ve kurumlar bazında yeni ve önemli bir biraradalık, bir tümleşik alan yaratmaktadır. Bu da medya alanında hem yatırım kapasitesi hem de ölçek ekonomisi gibi dinamiklerle çokuluslu ve büyük sermaye yapılarının çok daha etkin ve belirleyici olmasını mümkün kılmaktadır. Bunun gazeteciler açısından yansıması ise emek sürecinde hız ve zaman baskısı, vasfın değişen niteliği ve denetimin makineye devredilmesi olarak ortaya çıkmaktadır.

⁷⁶ ABD'li akademisyen Bagdakian'ın kitabı, *The Media Monopoly*, sürecin kavranması için önemli bir gösterge sunmaktadır: Bu kitap ilk baskısını 1983'de, son baskısını ise 2007'de yapmıştır. Her baskıda, kitapta sözü edilen küresel medya şirketi sayısı azalmaktadır. Bagdikian (1997: 38)'in sözleriyle, "Piyasayı denetim altında tutan firma sayısı 1984 yılında elli iken 1987 yılında yirmi altıya, 1990'da yirmi üçe, 1993'te yirminin altına ve sonunda 1996 yılında ona düşmüştür." Bu durum medya endüstrisinde kısa sürede yaşanan radikal tekelleşme sürecini oldukça iyi özetlemektedir.

⁷⁷ Bu sürecin Türkiye'deki yansımaları, aşağıda "Türkiye'de Dönüşüm" başlığı altında ele alınmaktadır.

Gazetecilerin Dönüşümü

Gazetecilikte 19. yüzyıldan bu yana yaşanan dönüşüm sürecinde nitelik, içerik ve ölçek/sahiplik boyutlarının ardından, son boyut gazeteciler nezdinde yaşanmıştır. 18. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın ortalarına kadar gelen süreçte, gazeteciliğin niteliğine (edebi uzanımları olan özel bir tür⁷⁸ ve politik bir faaliyet) bağlı olarak, gazeteciler de çoğunlukla fikir adamları, politik eyleyiciler (milletvekilleri, toplum önderleri ya da onların yakın çalışma arkadaşları gibi) ve edebi, sanatsal ya da felsefi donanımlı entelektüel kişilerden oluşmaktaydı. Yazı işleri ve yazarlar arasındaki ilişkiler daha çok politik nitelikli ve belirli bir özerklik içinde kurulmaktaydı.⁷⁹ Gazetecilerin yaptıkları iş, toplumsal sorumlulukları ile tanımlanıyordu.

Bu yaklaşım Marx'ın yazılarında da görülebilir. Marx, 1840'ların başında yazdığı gazete makalelerinde gazetecilere çok önemli toplumsal sorumluluklar yüklemektedir. Ona göre gazetenin ve gazetecinin görevi “kendi çevresinde ezilmiş temsil etmek ve sosyal ve siyasal gücün cellatlarına karşı koymak”, “var olan siyasal durumun tüm temellerini yıkmak/çökertmek” (akt. Erdoğan, 2017: 127) olarak ortaya çıkar. Bu dönemde gazeteciliğin zanaatvari⁸⁰ bir üretim biçimi olarak işlediği söylenebilir.

⁷⁸ İlk dönem gazetecilik aynı zamanda önemli bir edebi tür olarak kabul edilmektedir. Cangöz (2015: 40-46) gazeteciliğin edebi bir tür olarak gelişimini, özellikle İngiltere’de gazetecilik tarihinin önemli bir parçası olarak ele alır. Gazeteciliğin bu özelliğinin 20. yüzyıla uzanan yanları vardır: Ernest Hemingway, Jack London, Yaşar Kemal, Maksim Gorki, George Orwell ve Ilya Ehrenburg gibi 20. yüzyılın önemli edebiyat ve düşün insanları hayatlarının önemli bölümünde “edebi gazetecilik” (literary journalism) olarak adlandırılan bir gazetecilik faaliyeti içinde olmuşlardır. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Özer (2013).

⁷⁹ Bu konuda ilginç bir örnek Marx'ın gazetecilik faaliyetinden verilebilir. Mosco (2017: 27), Marx'ın 19. yüzyılın ortalarında *New York Tribune* gazetesine yazdığı dönemde editörleri ile kurduğu ilişkiye değinir. Marx'ın siyasi tonu yüksek kimi yazılarının altına editörler “Bay Marx bazılarını katılmaktan fersah fersah uzak olduğumuz çok kararlı fikirlere sahiptir” (Ledbetter’den akt. Mosco) gibi notlar ekleyerek yazıları yayınlamışlardır.

⁸⁰ Sombart (2011: 112), zanaatkar kavramının, kapitalist gelişmenin öncü evrelerinde İngilizcede “manufacturer”, Fransızca’da ise “fabricant” olarak adlandırıldığını ve ticari zihniyetin bir ürünü olarak görülen girişimcinin karşısı olarak kullanıldığını belirtir. Bunun yanı sıra zanaatkarlar için “self made men” tanımlamasını vurgulamaktadır.

19. yüzyılın sonlarından itibaren ise “yeni gazetecilik” sürecinde gerek editöryal nitelikler gerekse gazetecilerin nitelikleri ve ilişkileri değişime uğramaya başlamıştır. Habermas (2003: 315) bu süreçte yazı işleri faaliyetinin edebi niteliklerini yitirerek “gazetecilik” şeklinde uzmanlaştığını belirtir. Chalaby (1998: 184) ise yaşanan dönüşümü “basından gazeteciliğe geçiş” olarak tanımlamaktadır. Ona göre 19. yüzyılın ikinci yarından itibaren görünür olan ticarileşme sürecinin merkez olduğu dönüşüm, politik bir nitelik taşıyan ve kamusalılık nosyonu etrafında şekillenen “basın”dan (press), betimleyici/dilsel bir söylem olarak “gazetecilik”e (journalism) geçişi ortaya çıkarmıştır. Bu geçiş, Marx’ın gazete yazılarında da kendini göstermektedir. Marx, 1842 tarihli bir yazısında “basın, kendi doğasının asaletine uygun mu hareket ediyor? Kendini bir ticaret seviyesine düşürme özgürlüğüne sahip mi” diye sormaktadır (Erdoğan, 2017: 132).

Gazeteciliğe geçiş, gazetecilerin de yeniden tanımlanmasını beraberinde getirir. Gazetecilerdeki dönüşüm, toplumsal-siyasal bir faaliyet/sorumluluk olarak basından, mesleki ideolojinin oluşturulduğu, objektiflik, yansızlık gibi temel normların ve etik değerlerin belirlendiği bir meslekleşme⁸¹ sürecine geçişi barındırır. Bu kapsamda basından gazeteciliğe geçiş aynı zamanda modern bağlamıyla “gazetecilik mesleğinin” doğuşunu da içerir. Bu yeni meslek, gazetecilerin eski yazınsal pratiklerinin farklılaşması ve toplumsal konumlarının yeniden tanımlanması gibi ciddi bir sürece tekabül etmektedir.⁸² Dolayısıyla gazeteciliğin profesyonel bir meslek haline gelmesi, gazetecilerin de “profesyoneller” olarak varlık göstermesini

⁸¹ Cangöz (2015: 180) objektif gazetecilik ideali ile mesleğin profesyonelleşmesinin iç içe ilerlediğini belirtir. Benzer şekilde Hackett ve Zhao (1998: 82-88) da profesyonelleşen gazetecilik alanında bir “objektiflik rejimi”nin (regime of objectivity) işlediğini vurgular. Bu rejim, gazeteciliğin meslekleşmesi sürecini belirlemiştir. Benzer bir vurgu için ayrıca bkz. Mindich (1998).

⁸² Bu konuda ayrıntılı incelemeler için bkz. Chalaby (1998); Williams (1978); Tokgöz (2010); Örnebring (2007); Ward (2004); Curran (2006).

beraberinde getirmiştir. Ward’a (2004: 192) göre bu dönemde gazetecilerin bağımsız, tarafsız, her kesime eşit mesafeli ve içselleştirilmiş etik kodlarla donanmış profesyoneller olarak kabul edilmesini mümkün kılan bir ortam oluşmuştur. Gazeteciler de kendilerini kamunun ya da siyasal sürecin katılımcıları olarak değil, bunlar arasında bir dolayımlayıcı olarak konumlandırmaya başlamışlardır (Taş, 2010: 47).

Bu anlamda gazetecinin yalnız niteliği değil işinin sınırları da önemli bir erozyona uğrar. Bu dönüşüm, zanaat üretiminden manifaktür üretime geçişe⁸³ benzetilebilir. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başında oluşan yeni gazetecilik ortamında gazetecilerin zanaatvari niteliğinin manifaktür koşulları içerisinde kapsandığı ve bu niteliğin tamamen yok olmasa da önemli ölçüde sınırlandığı belirtilebilir.⁸⁴ Bunda hem işletme içi işbölümünün hem de mesleki katmanlaşmanın artmaya başlamasının payı vardır.

⁸³ Manifaktür üretimin, çeşitli zanaatlerin aynı sermayenin komutası altında birleştirilmelerinden doğduğunu vurgulayan Marx (2011: 328), zanaatçının manifaktür tarafından kapsanması konusunda şunları söyler: Manifaktür iki şekilde ortaya çıkar. Bunun bir yolu, çeşitli bağımsız zanaatlardan işçilerin, bir atölyede, aynı kapitalistin komutası altında birleştirilmesidir; ürün son aşamasına gelene kadar onların elinden geçmek zorunda kalacaktır. İşler bu şekilde yürüdüğü sürece (...) henüz, basit el birliği alanında bulunuyoruz demektir. Fakat çok kısa bir süre sonra önemli bir değişiklik olur. (...) [yalnızca bir işte çalışır hale gelen zanaatçılar] yavaş yavaş alışkanlıkları ile birlikte eski zanaatlarını bütünlükleri içinde icra etme yeteneklerini de yitirir. Diğer yandan zanaatçının tek yönlü hale getirilmiş faaliyeti, daraltılmış etki alanı içinde, amaca en uygun biçimi kazanır.” Bu ilk biçimde farklı zanaatlar icra edenlerin biraraya toplanması söz konusudur. Manifaktürün ikinci biçimi olarak ise Marx (2011: 328-329), aynı veya benzer işler yapan çok sayıda zanaatçının aynı sermaye tarafından aynı anda aynı atölyede çalıştırılmasını işaret eder. Bu biçimde de zamanla işin bölünmesi süreci gündeme gelir. İşlemler birbirlerinden ayrılır ve her işlemi belirli bir zanaatçı yapar hale dönüşür. Bu biçim zamanla sistematik bir işbölümü halini alarak katılaşır. Böylece “meta, pek çok iş yapan bağımsız bir zanaatçının bireysel ürünü olmaktan çıkar; her biri devamlı olarak yalnızca bir ve aynı parça-işlemi yapan bir zanaatçılar topluluğunun toplumsal ürününe dönüşür. (...) Manifaktür bir yandan üretim sürecine işbölümünü sokar (...), diğer yandan daha önce ayrılmış bulunan zanaatları birleştirir.”. Dolayısıyla son noktada “organları insanlar olan bir üretim mekanizması” yaratır.

⁸⁴Gazeteciliğin zanaatvari özelliklerinin değişimi, kavramlardaki dönüşümden de izlenebilmektedir. Gazeteciler için 18. ve 19. yüzyılda genellikle *artisan journalism* ya da *literary craftsman* kavramları kullanılmaktadır. 20. yüzyılda ise *information craftsmen* tanımlaması öne çıkmaktadır. Bunlar için sırasıyla bkz. Dictionary of Canadian Biography (1997); Sloan ve Mullikin Parcell (2002); Tiffen (1978).

Bu dönemde gazetecilik giderek artan bir biçimde salt geçim faaliyeti halini de almaya başlamıştır. Gazetecilikten para kazanmak ya da geçimini sağlamak daha önceki basın dönemi için de geçerlidir. Ancak bu, gazetecilerin birincil ya da tek amacı halini almamıştır. Gazetecilik geçimi sağlayan bir faaliyettir fakat ondan daha fazla siyasal bir faaliyet olarak gerçekleştirilmektedir.⁸⁵ Marx'ın bir gazete yazısında “yazar elbette yaşayabilmek ve yazabilmek için para kazanmak zorundadır, ama para kazanmak için yaşamamalı ve yazmamalıdır” (Erdoğan, 2017: 132) şeklindeki vurgusunda, söz konusu dönüşümün 19. yüzyılın ortalarındaki ilk ipuçları izlenebilmektedir. Yüzyılın sonlarında ise kitle gazeteciliği ve ticarileşmeyle birlikte gazeteciliğin bir meslek halini alması ve siyasal uzanımlarının baskılanması, “meslekten” para kazanmanın giderek asıl amaç haline dönüşmesine neden olmuştur. Öyle ki bir dergi editörü, gazeteciler için “sözcüklerle ticaret yapan iş adamları” (Chalaby, 1998: 37) tanımlamasında bulunmaktadır.

Dolayısıyla gazetecilik artık belirli mesleki kodlar ekseninde yapılaşmış, politik yönü erozyona uğramış fakat hala kimi entelektüel özelliklerini yitirmemiş, geçim aracı olan bir meslek halini almaya başlamıştır. Bu noktada gazetecilikte meslekleşmenin, artan metalaşma ve piyasalaşma eğiliminin bir sonucu olarak ortaya çıktığı iddia edilebilir. Bu süreç yeni dönemdeki gazetecilik işgücünün oluşum süreçlerine ve metalaşmasına da işaret eder. Diğer bir deyişle, gazetecilikteki nitelik, nicelik ve sahiplik-ölçek dönüşümü, yalnızca gazetecilik faaliyetlerinin metalaşmasını değil, gazetecilik işgücü olarak gazetecilerin de metalaşmasını beraberinde getirmiştir.

⁸⁵ Bununla ilgili bir örnek yine Marx'tan verilebilir. Marx kendi gazetecilik faaliyetinin ekonomik zorunluluklar altında gerçekleşmesinden oldukça rahatsızdır. Engels'e 1857'de yazdığı bir mektupta “insanın bunun gibi bir kurulama kağıdı taciri tarafından işe alınmış olmayı lütuf saymaya mahkum olması gerçekten mide bulandırıcı” demektedir (Ledbetter'dan akt. Mosco, 2017: 27). Yine de onun için gazetecilik aynı zamanda siyasi bir görevdir ve bu ilkeye duyduğu bağlılık sayesinde mesleğine devam etmiştir (Mosco, 2017: 28).

Giderek artan uzmanlaşma ihtiyacı ve meslekteki ayrışma/uzmanlık alanlarının oluşması da bunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla tarihsel süreç içinde gazeteciliğin meslekleşmesi, ironik olarak gazetecilerin proleterleşmesinin ilk kapsamlı aşaması olarak da kabul edilebilir.

19. yüzyılın sonundan devreden bu eğilim, 20. yüzyıl boyunca yaygınlaşarak ilerlemiş, I. ve II. Dünya Savaşı ve bu süreçlerde gazeteciliğin propagandif kullanımı, ekonomik kriz ve bunu yönetme ihtiyacı gibi nedenler gazeteciliğin kitlesel ve ticari yönlerini önemli ölçüde perçinlemiştir.

Bu yıllar aynı zamanda gazeteciliğin tanımlanmasına ilişkin çabaların da başladığı yıllardır. Taş'ın (2010: 61) belirttiğine göre, 20. yüzyılın ilk yarısında gazeteciliğin profesyonelleşmesi, gazetecilik örgütlerinin kurulması, objektif ve uzmanlaşmış toplum anlayışının yükselmesi ve bilimsel gazetecilik eğitiminin özendirilmesi güçlü bir eğilim olarak ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak objektif, tarafsız ve profesyonel gazetecilik paradigması bu dönemde giderek güçlenmiştir. Bilimsel gazetecilik olarak adlandırılan bu yeni form, Gans'a (akt. Taş, 2010: 62) göre, gazeteciliğin kapitalist bir işletme olarak örgütlenmesine karşın, bilimsel yöntemlerle işleyen bir meslek olarak kamu yararını gözetmeyi sürdürdüğü iddiasını mümkün kılmıştır. Kaya (2016: 45) ise objektiflik paradigmasının, gerçekliğin "aktarımında" öznelliği sınırlandırmak ve suiistimali önlemek üzere belirli standartların (gazeteciliğin meslek ilke ve kuraları) yerleştirilmesini içerdiğini ve bunun önemli bir toplumsal sorumluluk anlayışı olarak dile getirildiğini belirtir.

Meyer (1998: 5), bu paradigmanın ürettiği gazeteci tipini "pasif-masum gazeteci" olarak tanımlar. Ona göre bu gazeteci tipi, objektiflik geleneği ile tutarlıdır

ve bu gelenek gazeteciyi, kişisel görüşlerini okuyuculara yansıtmaktan alıkoyar.⁸⁶ Meyer'e göre objektifliğe yaslanan bu sınırlılık, "çıplak gerçeklerin kendilerini ifade etikleri daha basit bir dünya için biçimlendirilmiştir". Bu nedenle de 1960'lara kadar sürdürülebilmıştır. 1960'lardan itibaren gazeteciler, tıpkı 19. yüzyılın sonundaki gibi yeniden bir "yeni gazetecilik" çağrısına dahil olmuşlardır. Bu gazetecilik biçimi, yasal olarak gazetecilere "sanatsal aktarıcılık lisansı verme yoluyla onları objektiflik kısıtlamalarından kurtarmıştır" (Meyer, 1998: 5). Bu noktada Kovach ve Rosenstiel (2007: 77-79) de nesnellığe ilişkin yeni bir tartışma sunmaktadır. Onlara göre, nesnelliğin gerçek anlamı büyük oranda yitirilmiştir. Gazetecilikte nesnellik, gazetecinin değil, yöntemin nesnel olması çerçevesinde anlamlı hale gelmektedir.

Buradan da anlaşılacağı üzere 20. yüzyılda gazeteciliğe ilişkin süreçler, her toplumsal süreç gibi, pürüzsüz gelişen ve söz konusu objektiflik ve/veya apolitiklik eğiliminin süresiz biçimde ilerlediği bir özellikte değildir.⁸⁷ Gazeteciliğin sınıfsal/partizan niteliğini ve politik içeriğini sahiplenen, kitle basını içinde bu yönde faaliyet göstermeye çalışan gazeteler, gazeteciler ve anlayışlar azınlıkta da olsa her

⁸⁶ "Pasif-masum gazeteci olmanın rahatsız eden yanı, herhangi bir pasif ve masum kişi gibi kolayca istismar edilmektir" (Meyer, 1998: 4).

⁸⁷ Bu kapsamda modern gazetecilik pratikleri, ontolojik alanda gazeteciliğin piyasaya ve sermayeye tabi hale gelmesine karşın, söylemsel alanda bu sınıfsal bağlantılara "dışsal" olarak ve "demokratik teamüllerin taşıyıcısı" şeklinde konumlandırılması çelişkisinin bir karışımı olarak şekillenmiştir. Bu çelişkinin hem gazetecilikteki çalışma ilişkilerinde içsel olarak, hem de basın ve toplum ilişkilerinde dışsal olarak kendini belirli dönemlerde belirli biçimlerle açığa vurduğu düşünülebilir.

zaman var olmuştur.⁸⁸ Bunun dışında söz konusu eğilim 20. yüzyılın ilk yarısında ana akımda dahi tamamen sona ermiş/kapanmış bir süreç teşkil etmemiştir.⁸⁹

Dolayısıyla 20. yüzyılda başat hale gelen eğilimin her şeye karşın çelişkilerle birlikte var olduğunu ve bu çelişkilerin mücadelenin temelini teşkil ettiğini belirtmek gereklidir. Bu çelişkilerin boyutu ve derinliği, toplumsal mücadelelerin seyrine ve tarihsel konjonktürün niteliğine göre değişim göstermekte ve gazeteciliği/gazetecileri tek başına belirlemese bile etkilemektedir.⁹⁰

Zira 1960 ve 70'ler boyunca şekillenen süreç bu çelişkinin kimi görünüşleri (toplumsal mücadelelerin gazetecilik alanını baskılaması ve gazeteciler kuşağını etkilemesi gibi faktörler)⁹¹ olarak ortaya çıkmıştır. Gazetecilik pratiği ve onun niteliği üzerindeki mücadele dalgalı da olsa sürmekte, dönüşümün yapısal ve öznel boyutları ortaya çıkan gazetecilik faaliyetini/ortamını belirlemektedir.

Bunun dikkate değer bir örneği araştırmacı/soruşturmacı gazetecilik olarak adlandırılan pratiklerin gerek Amerika ve Avrupa'da gerekse Türkiye'de 1970'li yıllarla birlikte ortaya çıkmasıdır.⁹² Bu pratikler, gazetecilerin her türlü zora ve zorluğa

⁸⁸ Gazeteciliğin sıradan ve günlük işleyişi içinde bunun örnekleri her zaman kolaylıkla tespit edilemeyebilir. Bunun için ayrıca özel bir çalışma içine girmek gereklidir. Buna karşın, sözü edilen durumun kimi belirgin parlama noktaları da yok değildir. Bunlar, ilgili tartışma için daha kolay gözlemlenebilir örnekler sunmaktadır. Örneğin, İspanya İç Savaşı'nda gazetecilik yapan kimi isimlerden bahsedilebilir. Bunlar arasında Ernest Hemingway, Antoine de Saint-Exupéry, Martha Gelhorn, Robert Capa gibi gazeteci, yazar, fotoğrafçı, edebiyatçı pek çok isim bulunabilir. Benzer şekilde Vietnam Savaşı, Fransa 68 Hareketleri ya da Watergate Skandalı gibi kimi tarihsel olayda da bu gazetecilik faaliyetlerinin varlığını gözlemlemek mümkün olabilmektedir. Burada ismi sayılan tanınmış gazetecilerin yanı sıra ismi bilinmeyen pek çok gazetecinin de hakim eğilim ile mücadele ettikleri düşünülebilir. Bu örnekler, 20. yüzyılda gazetecilerdeki nitelik değişimine ilişkin yukarıda vurgulanan ticarileşme ve apolitikleşme eğiliminin ağırlıkta olduğunu ama alanın tümü olmadığını göstermektedir.

⁸⁹ Öyle ki İspanya İç Savaşı'nda *New York Times* savaşı izlemek üzere iki muhabir birden göndermiştir. Savaşın bir cephesini Franko yanlısı bir Katolik, diğer tarafı ise bir Cumhuriyetçi izlemiş, bu muhabirlerin geçtiği haberlerin inandırıcılığı, okurların değerlendirmesine bırakılmıştır (Albuquerque, 2009).

⁹⁰ Gazeteciliğe dönük popüler algıda bu nitelikler hala önemli bir yerde durmaktadır. Günümüzde hala gazeteciliğe ilişkin "şövalyelik mesleği" (Çağlar, 2013) gibi yakıştırmalar yapılmaktadır.

⁹¹ Bu konunun Türkiye özelindeki görünüşleri, tezin ikinci kısmında örgütlenme başlığı altında tartışılmaktadır.

⁹² Bu gazetecilik biçiminin Türkiye'deki en bilinen temsilcisi 1970'li ve 1980'li yıllar boyunca gerçekleştirdiği gazetecilik faaliyetleri ile Uğur Mumcu olmuştur. Dünyadaki önemli isimleri arasında

karşı toplumdaki güç ilişkilerine yaslanan pek çok konuyu deşifre etmelerini içerir. Bu haberlerin önemli bir bölümü tüm toplumu etkilemekle kalmamış aynı zamanda siyaset ve yönetim süreçlerinde de önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir.⁹³

Dolayısıyla genel bir eğilim olarak 19. yüzyılın “siyasi gazetecilik” faaliyeti yerini, 20. yüzyılda “bilimsel gazetecilik” (profesyonel gazetecilik de denilebilir) kavrayışına bırakmıştır. Buna karşın, 20. yüzyıl boyunca yaşanan gelişmeler ve günümüzde de gazetecilik faaliyeti içindeki “çelişkili” eğilimler nedeniyle, gazetecilikte politiklik ya da apolitiklik eğiliminin mutlak bir durum olarak değil, hem tarihsel olarak hem de gazetecilerin pratiği içinde bir sarkaç gibi işlediği düşünülebilir.

20. yüzyılın özellikle ilk yarısındaki manzarada bir yandan gazetecilerin profesyonellik kodları yerleşmiş ve alanın bir meslek olarak düzenlenmesi ulusal ve uluslararası örgütlerce gerçekleştirilmiştir. Diğer yandan ise giderek endüstrileşen ve bir sektör haline gelen gazetecilik alanında gazetecilerin işgücü olarak statüleri ve çalışma ilişkileri düzenlemeye konu olmuştur. Bu süreçte önemli bir gelişme çeşitli gazeteci örgütlenmelerinin ortaya çıkması ve kurumsallaşmasıdır. Belirtmek gerekir ki, gazeteciliğe dair ilk örgütlenmeler 19. yüzyılın ikinci yarısında (1870’lerle birlikte) “birlikler” şeklinde ortaya çıkmış, 20. yüzyılın başlarında ise “gazeteci sendikaları” kurulmaya başlanmıştır.⁹⁴ Bu eğilimin, gazeteciliğin giderek endüstriyel bir sektör olarak kurumsallaşmasıyla ilgisi olduğu belirtilebilir.

ise Carl Bernstein, Bob Woodward ve Günter Wallraff sayılabilir. Bu konuda bkz. Kurt Öncel (2013); Uzun (2007).

⁹³ Şahin (2013: 16) soruşturmacı gazeteciliğin “eşek arısı kovanına çomak sokmak” olduğunu belirtir. Buna karşın, Türkiye’de gazeteciler arasında yapılan bir araştırmada gazetecilerin önemli bir kısmı, soruşturmacılığın ayrı bir alan olarak ele alınmasına gerek olmadığını, bu niteliğin zaten gazeteciliğin gerekliliği olduğunu savunmaktadırlar. Bu durum, yukarıda sözü edilen çelişkinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Soruşturmacı gazetecilik kavramını inceleyen ilgili araştırma ve bulgular için bkz. Kurt Öncel (2013).

⁹⁴ Bu konuya çalışmanın ikinci kısmında örgütlenme başlığı altında değinilmektedir.

Sonuç olarak 20. yüzyılda sadece gazeteciliğin niteliği değil, gazetecilerin işgücü olarak istihdam edilme pratikleri de önemli ölçüde şekillenmiş ve belirlenmiştir. Bu dönüşüm, gazeteciliğin ticarileştiği ve kitleselleştiği tarihsel sürece paralel bir yapıdadır. Gazetecilerin 20. yüzyıl başlarında manifaktür üretime benzetilen koşullarda ve zanaatvari niteliklerini belirli ölçülerde yitirerek içine girdikleri meslekleşme ve proleterleşme süreci, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren basın ve medya alanının küresel düzeyde tekelleşmesi ve endüstrileşmesi ile birlikte özgün bir yeniden proleterleşme süreci doğurmuştur. Başka bir deyişle, nasıl ki gazetecilerin meslekleşmesi onların proleterleşmesinin ilk aşaması ise, 20. yüzyılda da mesleki süreç ve çalışma ilişkileri dalgalı eğilimlerden geçmiş⁹⁵ ve bu süreç neoliberal yeniden yapılanmaya paralel olarak⁹⁶ 21. yüzyıla gazetecilerin yeniden proleterleşmesi olarak devretmiştir.⁹⁷

1.3. TÜRKİYE’DE GAZETECİLER: DÜNDEN BUGÜNE

Türkiye’de gazetecilik faaliyetlerinin ve gazetecilerin dönüşümü dünyadaki eğilimi kimi gecikmelerle (imparatorluktan ulus devlete geçiş, savaş ve kuruluş koşulları vb. gibi nedenlerle) de olsa takip etmiştir.

Türkiye’deki gazetecilik faaliyetlerinin kökeni, Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyıl boyunca gelişen ve kapitalist gelişmenin belirgin bir evresini⁹⁸ oluşturan

⁹⁵ Bu konu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde emek süreci başlığı altında ele alınmaktadır.

⁹⁶ 1980 sonrası dönüşüm süreci, bir sonraki altbaşlıkta Türkiye özelinde ele alınmaktadır.

⁹⁷ Bu iddia çalışmanın ikinci bölümünde tartışılmaktadır.

⁹⁸ Kaya (1999), Osmanlı İmparatorluğu’na ilk modern kitle iletişim aracı gazetenin girişinin, ülkenin yeni bir aşamaya geçmekte olan kapitalizm ile eklemlenme sürecinin -bir bakıma küreselleşme olgusunun- ürünü olduğunu vurgular. Osmanlı basın tarihini uluslararası ve ulusal kapitalist ilişkilerin gelişmesi bağlamında ele alan ve eleştirel bir basın tarihi kavrayışı sunan bir çalışma için ayrıca bkz. Karagöz Kızılca (2016).

“modernleşme” hareketlerine⁹⁹ kadar uzansa da, resmi gazetecilik dışı basın faaliyetlerinin yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmaya başladığı belirtilir. Osmanlı Devleti sınırları içinde çıkarılan yabancı gazeteler dışarıda bırakılacak olursa¹⁰⁰, çıkarılan ilk Osmanlıca gazete, modernleşme sürecinin başlarında 1831 yılında devlet tarafından yayınlanan *Takvim-i Vekayi*’dir. İlk gazetenin devlet tarafından çıkarılmış olmasının Osmanlı gibi geç kapitalistleşen bir ülkenin ihtiyaçları ve çelişkileri ile paralel olduğu düşünülebilir.¹⁰¹ Güz’e göre (2000: 42) 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti’nde çeşitli gazeteler yayınlanmış ancak içerik ve sosyal fonksiyon olarak Avrupa ve Amerika’daki gazetelerden oldukça farklı bir yerde konumlanmışlardır. Avrupa ve Amerika’dakine benzer anlamda bir gazetecilik 1860 sonrasında ortaya çıkmış ve basın faaliyeti, padişahın ve yöneticilerin sansürü altında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.¹⁰²

Takvim-i Vekayi’nin ardından, 1840 yılında yayınlanmaya başlayan Ceride-i Havadis, İngiliz bir tüccar olan Churchill tarafından kapitülasyonların sağladığı avantajla çıkarılmasına karşın devlet desteği ve teşviki ile yayınlanmıştır (Topuz, 2015: 17). Her iki gazete de devlet desteği ile çıkarılmasının yanında, her ikisinin

⁹⁹ Osmanlı Devleti’ndeki modernleşme çabalarının köşe taşları olarak 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, 1876 I. Meşrutiyet ve 1908 II. Meşrutiyet sayılabilir. Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz. Atılgan, Saraçoğlu, Uslu (2015); Akşin (2017), Burak (2003).

¹⁰⁰ Topuz (2015: 34), Osmanlı Devleti’nde ilk gazeteyi Fransızların çıkardığını belirterek, Fransız gazetelerinin 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı’daki etkinliklerinin Fransız Devrimi düşüncelerini ve politikalarını yaymak üzere gerçekleştiğini vurgular. Karagöz Kızılca (2016: 74) ise, Fransız gazetelerinin, 19. yüzyıl emperyalizminin kendi kapitalist birikimi çerçevesinde yeni pazarlar yaratma ve bulma çabasında birer araç olarak belirlediğini ifade eder. Benzer bir yorum için ayrıca bkz. Alemdar ve Uzun (2013).

¹⁰¹ Karagöz Kızılca’ya (2016: 83) göre, “modernleşmeci” sultan ve aydınları merkeze alan tarih anlatıları, Osmanlı’nın dünya kapitalist ilişkileri içinde değişen konumu ve buna bağlı olarak ülke içinde yaşanan kapitalist gelişmeyi göz ardı etmektedir. Aynı şekilde, söz konusu dönüşümün yarattığı yeni toplumsal gruplar ve ilişkiler de tartışmaya dahil edilmemektedir. Buna karşın Osmanlı Devleti’nde gazetelerin, kökleri daha geriye uzanan fakat 19. yüzyılda yoğunlaşan derin sosyal, siyasal, ekonomik, mali ve hukuki dönüşümlerin birer parçası ve yeni araçları olarak geliştiğini dikkate almak elzemdir.

¹⁰² Bu konuda ayrıntılı incelemeler için bkz. Güz (2000); Karagöz Kızılca (2016); Topuz (2015); Koloğlu (2015); Taş (2012); Cangöz (2015), Gürkan (1998).

çalışanları da Bab-ı Ali'den¹⁰³ gelmektedir, yani devlet memurudurlar (Güz: 2000: 45). Cangöz (2015: 93) de bu gazeteleri çıkaran “ilk gazeteciler”in saraydaki bürokrat ve edebiyatçılar olduğunu vurgular. Bu iki gazete, yalnızca Osmanlı'da basının başlangıcı sürecinde değil, aynı zamanda sonrasında gelişecek basın hareketleri ve gazeteler için de önemli bir etkiye bulunmuştur. Bu gazetelerin varlığı, niteliği ve aktörleri, kendilerinden sonraki basın süreçleri için olumlanarak ya da eleştirilerek referans olmuştur. Bu dönem basının ilk dönemi olarak adlandırılabilir.

Basının ikinci dönemi ise 1860'lardan I. Meşrutiyete (1876) kadar olan süreci kapsar.¹⁰⁴ Bu dönemde gazeteler politik olarak işlev görmekte ve saltanat yönetiminin görüşlerinden farklı fikirleri dile getirmektedir. Bu yıllarda, dönemin siyasi çalkantıları ve hareketleri basın alanına da yansımış; gerek saltanata gerekse geleneksel kurumlara dönük yenilikçi talep ve fikirler gazetelerde dile getirilmeye başlanmıştır. Bu yıllar, Avrupa'daki gelişmelerin etkisiyle Osmanlı Devleti'nde bir yandan eşitlik diğer yandan milliyetçilik fikirlerinin yükseldiği bir dönemdir. İnsanlık, özgürlük, vatan, hak ve adalet gibi kavramların toplumsal süreçlerde öne çıktığı, siyasal talepler olarak dile getirilmeye başlandığı ve gazetelerde sıklıkla vurgulandığı bir atmosfer hakimdir.¹⁰⁵ Bu dönemin gazetecileri aynı zamanda politik mücadeleler de olan siyaset adamları, edebiyatçılar, bürokratlar ve entelektüellerdir.¹⁰⁶

¹⁰³ *Bab-ı Ali* (mevcut kullanımda Babıali), kelime olarak “yüce kapı” anlamına gelmektedir ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sadrazam sarayına ve hükümete verilen isimdir. Bu anlamda devletin yönetim yerini işaret eder.

¹⁰⁴ Bu süreçte en önemli eşiklerden biri 1864 yılında çıkarılan *Matbuat Nizamnamesi*dir. Bu düzenleme her ne kadar özgürlükçü yanlar içermese de, o zaman kadar padişahın “iradesine” bırakılan gazete kapatma yetkisi ve sansür uygulamaları artık belirli şartlara ve bir hukuka bağlanmıştır. Bu anlamda önemli bir gelişmedir. Bir diğer gelişme 1877 yılındaki *Matbuat Kanunu* taslağıdır. Bu taslak, 1877'de Sadrazam Mithat Paşa'nın öncülüğünde hazırlanmış, oylanarak Meclis'ten geçmiş fakat II. Abdülhamit tasarıyı oldukça kötü karşılamıştır. Bu nedenle onaylanmamış ve taslak yürürlüğe girmemiştir. Bu konuda bkz. Topuz (2015); Koloğlu (2015).

¹⁰⁵ Bu konuda ayrıntılı tartışmalar için bkz. Akşin (2017); Atılgan, Saraçoğlu, Uslu (2015); Topuz (2015); Burak (2003).

¹⁰⁶ Bu gazeteciler, isimleri siyasal tarih içinde de önemli bir yerde duran ve 1865'te Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni (ve devamında Jön Türk Hareketini) oluşturan Agah Efendi, Şinasi, Namık Kemal, Ziya

Koloğlu'nun (2015: 52) belirttiğine göre, bu dönemde ve devamında gazete büroları, aydınların buluşma ve tartışma yeri haline gelmiştir.

1860'ta gazetecilikte yeni bir dönemin kapısını aralayan *Tercüman-ı Ahval*, aynı zamanda muhalif politik figürler olan Agah Efendi ve Şinasi tarafından çıkarılmıştır. *Tercüman-ı Ahval*, özel sermaye ile çıkarılan ilk gazetedir. Buna karşın Agah Efendi aynı zamanda devlet memurudur. Gazetecilik yaptığı yıllarda devlet memurluğundan ayrılmamış ve her iki işi bir arada yürütmüştür. (Topuz, 2015: 20). Bu isimler, Osmanlı'da gazetecilik pratiklerini önemli ölçüde belirleyen kurucu bir rol oynamıştır. Şinasi, politik gazeteciliğin/düşünce gazeteciliğinin öncüsü sayılmaktadır.¹⁰⁷ Güz'ün (2000: 56) ifadesiyle bu isimler, gazetecilik pratiklerini yalnız içerik itibarıyla değil biçim olarak da geliştirmiştir. Sayfa düzeni, başlıklar ve başyazıların oluşturulmasında Agah Efendi öncü olmuştur (Topuz, 2015: 20). Benzer şekilde Koloğlu da (2015: 47) bu dönemde ilk defa Şinasi tarafından özgün bir basın dili oluşturulduğunu vurgular. Bu yıllar, başlık ve mizanpaj düzenlemeleri, imla kurallarının uygulanması ve okuyucu ile ilişkiler gibi birçok alanda kurucu bir dönem olmuştur. Dolayısıyla bu dönemle birlikte gazeteler değişim isteğinin yalnızca aracı değil, doğrudan adresi haline de gelmişlerdir.

Diğer taraftan, bu dönemde gazetecilik henüz ayrı bir meslek olarak oluşmamış, mesleki işbölümü gelişmemiş ve gazeteciliği tanımlayacak mesleki bir

Paşa, Ahmet Mithat, Ali Suavi gibi isimlerdir. Bu isimlerin önemli bir kısmı, politik faaliyetlerinden ve meşrutiyet isteklerinden dolayı 1867'de padişahın çıkardığı Ali Kararname ile sürgün edilirler ve gazeteleri kapatılır. Bir kısmı yurtdışına çıkmak zorunda kalır. Bu sürecin ardından yurtdışında çıkardıkları gazeteler aracılığı ile mücadeleyi yürütmeye devam etmişlerdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Akşin (2011), Topuz (2015). Bu dönemde çıkarılan gazeteler, kadroları ve gazeteler çevresinde gelişen önemli olaylara ilişkin bkz. Güz (2000), Burak (2003).

¹⁰⁷ Alemdar ve Uzun (2013: 177-178), Şinasi ile başlayan ve Jön Türk basını ile devam eden geleneği, "ülke sorunlarına duyarlı mücadeleci basın" olarak kavramsallaştırırlar. Onlar göre bu basın geleneği, ülke sorunlarına duyarlı ve bu sorunların çözümü için mücadele eden yurtsever ve aydın insanlardan oluşmaktadır.

bağlılık belirmemiştir. Bu konuda Taş (2012: 141), profesyonelleşmenin, işbölümünün, habercilik tekniklerinin, norm ve ilkelerin belirginleşmediği, basının kolektif bir bünye olarak toplumsal konumunu anlamlandıramadığı bu erken dönemde gazetelerin henüz mesleki bir kurumsallaşmaya konu olmadığını vurgular. Dolayısıyla bu dönemde gazetecilik, geçim sağlanacak bir meslek haline gelememiştir. Dönemin gazetecileri gelirlerini başka görevlerinden (memuriyet ya da ticaret) sağlamaktadır. Bu dönemde gazeteciler, politik veya sosyal bir uğraş olarak gazete yayınlamaktadırlar (Cangöz, 2015: 89-90; Kavaklı, 2005: 28). Benzer şekilde Lewis (1991:455) de Osmanlı'da 19. yüzyılda gazetecilerin, o dönemki toplumsal gelişmeler içerisinde “eğitimli seçkinler” arasından çıktığını ve gazeteciliğin önemli bir süre bir seçkinler faaliyeti olarak geliştiğini vurgular.¹⁰⁸

Buna karşın kimi ilksel eğilimler de ortaya çıkmaktadır. 1870 yılında çıkarılan *Basiret* gazetesinde ilk kez yayın politikasını tartışacak özel bir kurul oluşturulduğu belirtilir. Gazetede yazılan konular uzmanlarına yazdırılmıştır (Güz, 2000: 50; Koloğlu, 2015: 51-52). Bu gazete, gazetecilik faaliyetinde uzmanlaşmayı hayata geçirerek gazeteciliği politikacılıktan ya da devlet memurluğundan ayrı bir meslek haline getirmeye çalışmıştır. Bu dönemde gazetelerde siyasi nitelikli makaleler ağırlıktadır. Bunların ardından kimi günlük olaylara yer verilmektedir.¹⁰⁹ Tirajlar ise,

¹⁰⁸ Bu noktada Karagöz Kızılca (2016: 79), Osmanlı'daki gazetecilik faaliyetlerinin oryantalist bir yaklaşımla değerlendirildiğini ve bu nedenle Babıali'nin uyguladığı mali ve ekonomik politikaların, toplum içinde oluşturulan zenginliğin paylaşımının ve bu paylaşımında gazetecilerin konumlarının hiç sorunsallaştırılmadığını vurgular. Dolayısıyla meselenin tarihsizleştirilmesi ve sınıfsal olarak köksüzleştirilmesi, basın ve toplum arasında hiçbir etkileşim bulunmadığı varsayımını ana akım tarih anlatısına içkin kılmıştır. Buna karşın örneğin, Osmanlı basınının öncülerinden Namık Kemal, yeniçerilerin ortadan kalkması ile toplum ve devlet arasında halk aleyhine bozulan dengenin gazete gibi bir araç ile tekrar kurulabileceği düşüncesindedir ki geleneksel Osmanlı basın tarihi yazımı bu durumu görmezden gelmektedir.

¹⁰⁹ Bu yıllarda, gazetelerin politik olarak farklılıkları olmasına karşın genel yapıları ve karakterlerinin benzeşik olduğunu vurgulayan Ahmet Emin Yalman, bu yıllarda gazetelerdeki içerik dağılımını şöyle belirtir: “Hepsi de iki sütunu dolduran imzalı başyazılarla başlıyorlar. Genellikle daha küçük harflerle dizilmiş ve ikincil derecede önemli konuları işleyen bir kısa makale daha bulunuyor. Arkasından çeşitli

yer yer iki katına çıksa da gazete başına ortalama 10 bin-12 bin civarında seyretmiştir (Topuz, 2015: 26; Koloğlu, 2015: 52-53; Güz, 2000: 50-51). Gazeteler açısından en önemli sorun kapatılmak ve ağır sansüre uğramak iken, gazeteciler için de süreç aynıdır. Gazetelerinin kapatılmasının yanında, sürgün edilmek ya da hapse atılmak gibi olaylar gazeteciler için dönemin en sık karşılaşılan olaylarıdır.

Baskı ve dağıtım bu dönemde oldukça sınırlıdır. Topuz'un (2015: 20) belirttiğine göre gazeteler elle çalışan basit bir düz makine ile basılmaktadır. Ülkede dağıtım örgütü henüz kurulmadığı için gazeteler oldukça güç koşullarda ve sınırlı bir şekilde dağıtılabilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde basının üçüncü dönemi, "istibdat dönemi" olarak da bilinen I. Meşrutiyet (1876-8)¹¹⁰ ile II. Meşrutiyet (1908) arasındaki süreci içerir. Bu dönemde II. Abdülhamit padişahlığa getirilmiş ve meşrutiyet ilan edilmiş olsa da, söz konusu politik ve hukuki yenilikler padişah tarafından etkisiz kılınmış, devlet yönetimi padişahın şahsi idaresine geçmiş ve şiddetli bir istibdat dönemi başlamıştır. Bu yıllarda muhalif bir politik hareket olarak öne çıkan Jön Türkler çevresince yayınlanan çeşitli gazeteler etkin bir siyasi mücadele aracı olmuştur. İstibdat dönemi, kendinden önceki dönemlere göre siyasi ve toplumsal baskının giderek genişlediği ve derinleştiği bir dönemdir.

Buna paralel olarak basın ve gazeteciler üzerindeki baskı da giderek artmış ve sansür, sürgün, hapis gibi cezalar gazeteciler üzerinde etkin biçimde kullanılmıştır. Etkili muhalif gazetelerin çoğu yine yurtdışında çıkarılmak ve ülkeye gizlice sokulmak

siyasi haberler, yabancı ve taşra gazetelerinden alıntılar ve muhabir mektupları geliyor" (akt. Koloğlu, 2015: 96).

¹¹⁰ II. Abdülhamit 1876'nın son çeyreğinde tahta çıkmış ise de istibdat düzeni 1878'le birlikte belirginleşmiş ve keskinleşmiştir.

zorunda kalmıştır.¹¹¹ Bu dönemde basına dönük 1864 (Matbuat Nizamnamesi) ve 1867 (Ali Kararname) düzenlemeleri yürürlükte olmuştur. Bunlara ek olarak, Padişah Abdülaziz'in tahttan inmeden kısa süre önce çıkardığı 1876 tarihli sansür kararnamesi yayınlanmış, II. Abdülhamit'in tahta geçmesiyle ise sansür yoğunlaşmıştır. 1878'den itibaren çeşitli kurullar aracılığı ile matbaalarda basılan tüm eserlere sansür uygulanmaya başlanmıştır. 1880'de sansür, siyasal olmayan gazete ve dergilere de yayılmış, 1888'de ise matbaada basılan tüm yayınların ön sansür denetiminden geçmesi koşulu getirilmiştir (Koloğlu, 2015: 63; Topuz, 2015: 54-55).

Bu dönemin gazeteciler açısından en önemli olaylarından biri 1901 yılında gerçekleştirilen ilk gazeteci grevidir. II. Abdülhamit, tahta çıkışının 25. yılını kutlamak üzere, istibdat döneminin önemli denetim aygıtlarından biri olan gazetelere yapıştırılan pullar üzerindeki vergiyi geçici olarak kaldırmıştır. Pul vergisinin kalkması gazete patronları için önemli bir gelir artışı sağlamıştır. Bunun üzerine gazeteciler bu gelir artışından pay istemişlerdir. Patronların gazetecilerin isteğini geri çevirmeleri üzerine gazeteciler (nasıl yapacaklarını pek bilmeden de olsa) greve gitmişlerdir. Grev sürecince mali olarak zor durumda bulunan bir gazeteyi aralarında para toplayarak kiralamışlar ve bu gazeteyi çıkarmışlardır. Ancak, patronlar aralarında anlaşarak kendi gazetelerini çıkarmaya devam etmişler ve okurlar gazetelerde yaşanan bu sarsıntıdan haberdar olmamıştır. Sonuçta, grevci gazeteciler bir süre yayınladıkları gazeteye borçlarını ödeyemedikleri için işsiz kalmışlar ve böylece ilk gazeteci grevi fiyaskoyla sonuçlanmıştır (Topuz, 2015: 70-71). Bu olay, 20. yüzyılın başlarında gazetecilerin her ne kadar siyasi bir nitelikleri olsa da basında işçilik ilişkilerinin başladığını göstermesi açısından önemlidir.

¹¹¹ Bu dönemle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Akşin (2007); Atılğan, Saraçoğlu, Uslu (2015); Güz (2000); Burak (2003), Topuz (2015), Gürkan (1998).

Bu yıllarda gazetelerin politik işlevi devam ederken haberlerin, yorum ve eleştirilerin önüne geçmeye başladığı görülmektedir.¹¹² Haberler içinde de siyasi nitelikli haberler ağırlıklı olmakla beraber edebiyat, kültür ve sanata ilişkin haber ve yorumlar gazetelerde önemli ölçüde yer almaya başlamıştır. Bunun en önemli nedeninin, ağır baskı ve sansüre karşı gazetecilerin siyasi haber ve yorumlardan görece uzaklaşarak kültür ve edebiyata yönelmeleri olduğu belirtilebilir (Güz, 2000: 53). Bu dönemde ayrıca gazetelerde tefrika romanlar yer almış, görsel öğelerin (özellikle illüstrasyonlar ve karikatürlerin) kullanımı belirgin biçimde artmıştır. Tirajlar ise giderek yükselen bir seyir izlemiştir. Ticarileşme eğiliminin ilksel örnekleri görülmeye başlasa bile genel bir eğilim olarak basında salt ticari kaygı henüz yoktur.

Osmanlı Devleti'nde basının dördüncü ve son dönemi 1908'den (II. Meşrutiyet) 1919'a kadar olan süredir. Bu yıllar, II. Meşrutiyet'in ilanı ve Kanuni Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesi ile mutlak monarşinin ve padişahın giderek etkisizleştiği, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meclis'te ve hükümette etkisini arttırdığı meşruti monarşi dönemidir.¹¹³

II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından (24 Temmuz 1908) gazetelerin yayın öncesi denetimi kaldırılmış ve sansür memurlarının ön gözetimi olmadan gazeteler çıkmışlardır.¹¹⁴ Bu dönemde gazetelere ilgi büyük olmuş, tirajlarda ve gazete-dergi sayılarında patlama yaşanmıştır. Topuz'un (2015: 84; 69) ifadesiyle, II. Meşrutiyet'in ilanından 1918'e kadar geçen on yıllık sürede 918 gazete ve dergi çıkarılmıştır. Kimi gazeteler 40 bine ulaşan tirajlar yakalamışlardır. Karagöz Kızılca'nın (2016: 83)

¹¹² Topuz (2015: 69), bu yıllarda ülkenin pek çok bölgesinden, şehir hayatından ve yurtdışından sağlanan haberlerin gazeteler için öneminin giderek arttığını belirtir.

¹¹³ Adaklı (2006: 86), 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ve 1923'te Cumhuriyet'in kurulmasının, Türkiye'deki burjuva demokratik devrim sürecinin iki önemli eşiği olduğunu belirtir.

¹¹⁴ Bu öylesine büyük bir kazanım olarak gerçekleşmiştir ki, 24 Temmuz günü Türkiye'de hala sansürün kaldırılmasının yıldönümü olarak "Basın Bayramı" adıyla kutlanmaktadır.

belirttiğine göre, II. Meşrutiyet öncesinden başlayan ve bu süreçte artan bir eğilim, gazete ve dergilerin toplum içindeki yaygınlığının artmasıdır. Bu dönemde gazeteler yalnızca toplumun üst ya da seçkin kesimlerine değil; işçiler, memurlar, bürokratlar, zanaatkârlar, esnaf gibi değişik meslek gruplarını kapsayacak şekilde şehirli orta ve alt sınıflar ve hatta okuryazar olmayanlara da (kahvehanelerde sesli okuma pratikleri yoluyla) ulaşmaya ve bu kesimlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Okur kitlesindeki bu genişlemenin, bir yandan çalkantılı siyasi ortamın etkisiyle, diğer yandan ise Osmanlı toplumundaki kapitalist ilişkilerin gelişmesi ile ilgisi olduğu düşünülebilir.

Buna paralel olarak gazetelerde çalışan gazeteci sayısı artmış¹¹⁵, gazetecilik faaliyetinde telefon gibi aygıtlar kullanıma girmiş, baskı tekniklerinde yenileşmeler yaşanmıştır. 1911 yılında ilk yerli haber ajansı olan Osmanlı Telgraf Ajansı kurulmuştur (Topuz, 2015: 69,93; Cangöz, 2015: 87). Osmanlı'daki ilk basın meslek kuruluşları da yine bu dönemde ortaya çıkmıştır.¹¹⁶

Bu yıllarda basın, yönetim kademesindeki çatışmalara ve bölünmelere paralel bir yapı sergilemiş, padişah yanlısı ve meşrutiyet yanlısı olarak bölünmüştür.¹¹⁷ Zamanla, Jön Türkler içinde yer alan fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefet eden kimi siyasi grupların gazeteleri de ortaya çıkmıştır.¹¹⁸ Buna karşın 1909 yılında hükümete karşı gerçekleşen, dini nitelikli ve padişah yanlısı bir özelliği olan 31 Mart

¹¹⁵ *İkdam* gazetesi, bu dönemde şehir hayatına ilişkin haberleri 10-15 muhabirle izlemiş, dış ülkelerden özel haberler sağlamıştır (Topuz, 2015: 69).

¹¹⁶ Bunlar 1908 yılında, Meşrutiyet'in yarattığı coşku ortamında kurulması için girişimde bulunulan Cemiyet-i Matbuat-ı Osmanlı ile 1917 yılındaki isim değişikliğinin ardından yeni ismiyle çalışmalarına devam eden Osmanlı Matbuat Cemiyeti'dir. Bu konuda bkz. Atılğan (2001); Şakar (2002); Topuz (2015); Karahisar (2008); Bulut (2009), Altun (1995).

¹¹⁷ Bu dönemdeki dikkate değer bir olay da, istibdat döneminde padişahı destekleyen dört büyük gazetenin (*İkdam*, *Sabah*, *Tercümanı Hakikat* ve *Saadet*), meşrutiyetle birlikte hemen kadrolarını yenilemesi ve oldukça hızlı bir şekilde "hürriyet savunucusu" olarak yayınlarına devam etmesidir (Güz, 2000: 54).

¹¹⁸ II. Meşrutiyet döneminde çıkan gazeteler ve politik yönelimleri ile ilgili olarak bkz. Koloğlu (2015); Güz (2000); Topuz (2015); Adaklı (2006).

Vakası'nda (Nisan 1909) kimi gazetelerin ve gazetecilerin bu olayı desteklemesi, basın üzerinde ciddi bir sansür ve denetimi beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, hazırlıkları daha önce başlamış olan Matbuat ve Matbaalar Kanunu'nun yasalaşması hızlandırılmış ve kanun Temmuz 1909'da yürürlüğe girmiştir. 1881 Fransız Basın Kanunu esas alınarak hazırlanan bu kanun, ayaklanma kışkırtıcılığı yapacak ya da devlet güvenliğini bozacak yayınlar yapan bir gazetenin, açılacak dava sonuçlanıncaya kadar hükümetçe kapatılabilmesi düzenlemesini getirmiştir. Bu anlamda, II. Meşrutiyet ile sağlanan görece özgürlükçü ortamı sınırlandırmıştır (Topuz, 2015: 84-86; Alemdar ve Uzun, 2013: 178; Koloğlu, 2015: 59-60, Güz, 2000: 55).

I. Dünya Savaşı ile birlikte ekonomik zorlukların baş göstermesi, basın alanında da pek çok gazetenin kapanmasına ve tirajların düşmesine neden olmuştur (Topuz, 2015: 84; Güz, 2000: 56). Bu dönemde Avrupa ve Amerika'daki gazetecilik pratikleri, meslekleşme ve ticari kitle gazeteleri haline gelme sürecinde epey yol almışlardır. Öyle ki Ahmet Emin Yalman (akt. Koloğlu, 2015: 96), bu dönemde Osmanlı'daki gazetelerde, gazetenin sonlarında üç ya da dört satırla işlenen kısa ve küçük olayların yer aldığını belirtir ve bu kısa konuların "bütün Amerikan gazeteleri için çok ilginç birinci sayfa olayları oluştura[bileceğini]" ifade eder.

Osmanlı'da da basının siyasi niteliğinin yanı sıra ticarileşme eğiliminin belirginleşmesi, II. Meşrutiyet ile başlayan dönemde, basının piyasa gereklerine uyum sağlaması ile olmuştur. Artan rekabet ve yükselen maliyetler bu noktada önemli bir yerde durmaktadır. Reklamlar öncelikli hale gelmiş, gazeteler, reklamlardan kalan bölümleri haber ve yazılarla doldurma eğilimine girmiştir. Bunun sonucunda yazı işleri faaliyetleri gerilemiş, idari bölümler ön plana çıkmaya başlamıştır. (Yalman'dan akt. Koloğlu, 2015: 103). Bu süreçte gazete ölçekleri yavaş yavaş büyümeye

başlamıştır. Hükümetin mali denetimi de bu eğilimi perçinlemiştir. Buna göre 1909'daki yeni Matbuat Kanunu'nda gazete çıkarmak için depozito uygulaması getirilmiştir (Topuz, 2015: 84-86). Böylece gazete çıkarabilmenin, depozitoyu ödeyebilecek sermaye sahipliğine bağlı hale gelmesi söz konusu olmuştur.

Görüleceği üzere, ticarileşme eğilimi kendini hissettirmeye başlasa da, gerek ekonomik gerekse siyasi ve toplumsal kapitalistleşme düzeyi ve çalkantılı dönüşüm koşulları, gazeteciliğin başat işlevinin hala siyasi faaliyet mecrası olmasına neden olmuştur.¹¹⁹ Benzer şekilde Taş (2012: 144) da bu dönemde siyaset mekanizmasının yürütücü bir unsur olarak çalışan basına salt ticari bir kaygının hakim olmadığını belirtmektedir. Buna paralel olarak dönemin gazetecileri de bir önceki dönem olduğu gibi çoğunlukla siyasal ve toplumsal mücadelede etkin olan isimler arasından ortaya çıkmıştır.

Dolayısıyla bu dönemde basında ikili bir yapı görmek mümkündür. Gazetecilik faaliyeti bir yandan siyasi bir mücadele aracı olarak yürütülürken diğer yandan meslekleşme ve kitleselleşme eğilimleri oluşmaya ve gelişmeye başlamıştır. Bunda, bir yandan Osmanlı'daki siyasi mücadelenin ve bunun basına yansımalarının etkilerini, diğer yandan ise Avrupa'da kitleselleşmiş ve ticarileşmiş gazetecilik deneyim ve uygulamalarının, o dönemde Avrupa ile ilişkileri olan gazeteci kuşağını etkilemesinin izlerini görmek mümkündür. Zira II. Meşrutiyet yıllarında gazete sayısının artması, rekabetin ve maliyetlerin artmasını beraberinde getirmiş ve bu da toplumun eğitim düzeyi düşük kesimlerini cezbetmek için bazı ticari metotların uygulanmasına yol

¹¹⁹ “Her gün talep edilmemiş çok sayıda makale her gazetenin yazı işlerine yağıyor. Bunlar kamu ilgisinin her alanı üzerinde fikir yürütüyorlar. Bu yazıların arkasında maddi bir talep yok, zira Türk gazeteleri, ünlü yazarlar tarafından istenenler dışındaki yazılara para ödemezler. Bu tür yazılar genellikle öğrenciler, emekli memurlar, militan kadınlar ve her tür reformcular tarafından kaleme alınırlar” (Ahmet Emin Yalman'dan akt. Koloğlu, 2015: 100).

açmıştır. Örneğin, Balkan Savaşı (1912) sırasında başlıkların değişerek büyük ve çarpıcı bir hal alması, haber ve yorumun dikkat çeker bir tarza bürünmesi o döneme kadar gazetecilikte temel değer olan “ağırbaşlılığın”¹²⁰ giderek aşınmasına neden olmuştur (Taş, 2012: 145). Benzer şekilde, dönemin en önemli siyasi odaklarından biri olan Tasvir-i Efkar gazetesinin, politik mücadelenin yanında tirajını artırmak için ödüller dağıtması (Koloğlu, 2015: 103) da bu duruma bir örnek oluşturur.

Bu eğilimler, gazetecilik faaliyetinin siyasetleşmesini değil, politik gazeteciliğin meslek olarak örgütlenmesini gündeme getirmiştir. Avrupa ve ABD’de görece ayrışarak ilerleyen bu iki süreç, Osmanlı’nın son döneminde iç içe geçmiş melez bir nitelikle gazeteciliği ve gazetecileri oluşturmuştur.

Bu dönemin gazetecilik anlayışı, gerek içerik gerekse biçim olarak Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki gazetecilik pratiklerini etkilemiş, hatta bu dönemde yetişen ve faaliyet göstermeye başlayan gazetecilerin birçoğu¹²¹ Cumhuriyet döneminin (destekçi ya da muhalif pozisyonlarda) ilk gazetecileri olarak görev yapmışlardır.

Matbuattan Basına, Basından Medyaya

Türkiye’de basının ve gazetecilerin oluşum süreci, genel olarak dünyadaki eğilimleri kimi gecikmelerle de olsa takip etmiştir. Örneğin, kitle gazetelerinin hakim hale gelişi dünyada 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başında gerçekleşmesine karşın, bu süreç Türkiye’de 1940’larla birlikte ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde, sermayenin

¹²⁰ Ahmet Emin Yalman (akt. Koloğlu, 2015: 96), bu yıllarda ağırbaşlılığın gazetecilik için önemli bir nitelik olduğunu ve okuyucunun ilgisini çekmeye yönelik tarzın Türk gazetecileri için tiksindirici sayıldığını vurgulamaktadır.

¹²¹ Bu isimler arasında Hüseyin Cahit (Yalçın), Ahmet Emin (Yalman), Yunus Nadi ve Ali Naci (Karacan) sayılabilir.

yoğunlaşma ve tekelleşme sürecinin dünyada 1950'ler sonrası belirginleşmesine karşın Türkiye'de bu süreç gerçek anlamda 1980'lerle birlikte başlamıştır.

Bu tarihsel kanon bir yandan Türkiye'nin kuruluş yıllarında yaşadığı (öncesi ve sonrasında) demokratik devrim sürecinin siyasi boyutuyla, diğer yandan ise Türkiye'nin iktisadi ve toplumsal olarak dünya kapitalizmi ile geliştirdiği ilişkiler çerçevesinde anlamlandırılabilir. Cangöz'ün (2015: 61) belirttiği gibi, Avrupa ve Amerika'da gazeteciliğin meslek olarak profesyonelleşmesi, Türkiye için de model oluşturmuştur.

Ancak, Avrupa ve Amerika'daki kapitalist ilişkilerin doğurduğu benzer koşulların, geç kapitalistleşen bir ülke olarak Türkiye'de hem tarihsel olarak daha geç hem de özgün formlarda ortaya çıkması, Türkiye'de gazeteciliğin meslekleşmesinin de dünya ile kıyaslandığında daha geç gerçekleşmesini doğurmuştur. Bunun sonucunda Türkiye, gazetecilik pratiği ve kurumsallaşması konusunda da geç kapitalistleşmenin taşıdığı özgün oluşumlara, çelişiklere ve melezleşmelere sahip bir gelişim izlemiştir.

Türkiye'de gazeteciliğin ve gazetecilerin dönüşümünü üç dönemde ele almak mümkündür. İlk dönem 1923-1940'ların ortası; ikinci dönem 1940'lar-1980; üçüncü dönem ise 1980 sonrasıdır. Türkiye'deki basın tarihi ve gazetecilik çalışmaları bu süreci genellikle *matbuat*, *basın*, *medya* şeklinde dönemselleştirmektedir.¹²²

Duran (2008: 9), Osmanlı'dan 1923'e, hatta 1946'ya veya 1960'a kadar gazeteciliğin *matbuat* devrini yaşadığını belirtir. Ardından 1980'e kadar olan süreçte *basın* dönemi gelmiştir. 1980 sonrası ise *medya* devri olarak tanımlanır. Benzer bir

¹²² Bu konuda bkz. Faik (2001); Kaya (2016); Duran (2008); Yıldırım (2016). Yaşanan dönüşümü, gazetecilik faaliyetine ilişkin adlandırmanın farklılaşması yoluyla vurgulamanın, pek çok yönü içinde barındıran zengin bir simgeleştirme olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada da aynı dönemselleştirme ve adlandırma kullanılmıştır.

dönemselleştirmeyi iktisadi boyutta yapan Sönmez (2010a: 147-154) de Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'lere kadar olan süreci *gazete* dönemi; 1950'lerden 1980'e kadar olan süreci *medya endüstrisi* dönemi ve 1980 sonrasında *medya endüstrili kompleksler* dönemi olarak tanımlar. Her bir dönem, farklı mülkiyet yapıları, farklı üretim pratikleri ve farklı çalışma ilişkileri sistemi ile karakterize olmaktadır.

20. yüzyıl boyunca Türkiye'de gazetecilik faaliyetinin ve gazetecilerin dönüşümünü izleyebilmek ve günümüzdeki durumu anlamlandırabilmek üzere, bu üç dönemi serimlemek önemlidir.

Matbuat ya da Gazete dönemi olarak adlandırılan Cumhuriyet'in ilk döneminde genel durumun, yeni bir devletin kuruluş sürecinin sancılılarıyla şekillendiği belirtilebilir. Bu dönemin temel belirleyeni, yeni kurulan Cumhuriyet'in iktisadi, siyasi ve ideolojik olarak yerleştirilmesi girişimleridir. Bu sürecin öncüsü olan kurtuluş yıllarında (1919-1923) basın¹²³, milli mücadeleyi ve Ankara hükümetini destekleyenler ile milli mücadelenin karşısında yer alıp İstanbul hükümetini destekleyenler olarak keskin biçimde ayrılmıştır (Ercan Bilgiç, 2014: 54; Gürkan, 1998: 33; Cangöz, 2015: 95, 103; Kavaklı, 2005: 31). Bu temel gerilim Cumhuriyet'in ilanından sonraki dönemde de hissedilmiş, Şeyh Said ayaklanması ve Menemen gibi olaylarla zirveye çıkmıştır. Bu koşullarda tek parti iktidarı, bir yandan basın ve gazeteciler üzerinde cezalandırmayı da içeren önemli bir denetim uygulaması¹²⁴, diğer

¹²³ Kurtuluş mücadelesinin hemen başında gerçekleştirilen ilk girişimler, İstanbul Hükümeti'nin Anadolu ile bağlantısını kesebilmek üzere telgraf ağını kontrol etmek ve işgal karşıtı bir basının oluşturulması olmuştur. Örneğin, Sivas Kongresi vesilesiyle Eylül 1919'da, Mustafa Kemal'in girişimiyle Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin sözcüsü olarak Sivas'ta *İrade-i Milliye* gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır. Devamında, Ocak 1920'de ise Ankara'da Mustafa Kemal'in kontrolünde ve kurtuluş mücadelesinin sözcüsü olarak *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi yayın hayatına başlamıştır (Koloğlu, 2015: 114; Gürkan, 1998: 34).

¹²⁴ Ercan Bilgiç (2014: 57-58), özellikle 1925'teki Şeyh Said ayaklanmasına kadar basın alanında muhalif görüşlerin kendine yer bulabildiği özgür bir ortamın varlığından söz eder. Bu yıllarda hükümetin basına karşı ılımlı bir yaklaşım içinde olduğu söylenebilir. Ancak Şeyh Said ayaklanmasından sonra Tahrir-i Sükun yasasıyla birlikte basına dönük ciddi bir kontrol ve engelleme

yandan ise Cumhuriyet ideolojisini yaygınlaştıracak yayın organları ve ağırları oluşturmuştur.¹²⁵

1930’larda basın ve gazetecilik alanına ilişkin ilk kapsamlı hukuki düzenlemeler yapılmış, kurumsal girişimlerde bulunulmuştur.¹²⁶ Düzenlemelerle özellikle hilafet ve saltanat yanlısı basın olmak üzere sosyalist basına da önemli yasaklar getirilmiştir.¹²⁷ Bu girişimler, bir yandan basını denetlemek, diğer yandan ise Cumhuriyet projesinin yerleşmesinde basının desteğini almak üzerinde yoğunlaşır. Basın üzerindeki denetim ve baskı, çok partili yaşama geçiş sürecinde yumuşamıştır. Cangöz (2015: 103), 1940’ların ortalarına kadar gelen sürede ana eğilimin, yeni rejimin uluslaşma ideali temelinde milli bir matbuat yaratma çabaları olduğunu belirtir.¹²⁸ Bu ekseninde, basına ve gazetecilere biçilen rol Cumhuriyet’in kurucu ideolojisini sahiplenmek ve bunun yaygınlaştırılmasında görev almaktır.¹²⁹

Dolayısıyla yeni rejimin Cumhuriyet projesini toplumsallaştırma çabaları ve bu süreçte rejimin muhalifleri ile yaşanan çelişki ve çatışmalar, matbuat/gazete döneminin hukuki-politik ve ideolojik çerçevesini belirlemiştir.

İktisadi olaraksa, bu dönemde izlenen devletçi politikalar belirleyici olmuştur. İç pazara dayalı, yerli kaynak ve yerli girdi kullanımını esas alan bir iktisadi yapı

başlamış, bu durum şeriat yanlısı basınla sınırlı kalmayarak sosyalist basına da genişlemiştir. Bu yasa hükümete gazeteleri sınırlandırma ve kapatma yetkisi vermiştir. Bu dönemde birçok gazeteci sürgün ya da tutuklama gibi cezalarla karşılaşmıştır. Benzer yorumlar için bkz. Topuz (2015); Gürkan (1998); Koloğlu (2015); Kavaklı (2005).

¹²⁵ Hakimiyet-i Milliye, Anadolu Ajansı, Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi ve Kadro Dergisi gibi mecralar bu dönemde önemli bir işlev görmüştür.

¹²⁶ 1931 yılında Cumhuriyet’in ilk basın yasası olan Matbuat Kanunu, 1934 yılında Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkilatına ve Vazifelerine Dair Kanun yayınlanmıştır. 1938 yılında, Matbuat Kanunu’na yeni eklemeler yapılmıştır. 1935’te Birinci Basın Kongresi toplanmış, 1939’da ise Türk Basın Birliği kurulmuştur.

¹²⁷ Bu yıllara ilişkin ayrıntılı bilgi ve tartışmalar için bkz. Gürkan (1998); Topuz (2015); Koloğlu (2015); Ercan Bilgiç (2014); Alemdar ve Uzun (2013), Cangöz (2015).

¹²⁸ Benzer bir yorum için bkz. Taş (2012: 148).

¹²⁹ Bu konuda Mustafa Kemal ve gazeteciler arasındaki görüşmelere dair bkz. Koloğlu (2015); Topuz (2015); Gürkan (1998).

baskındır (Sönmez, 2010a: 18-19). Boratav (2016: 39-42) bu dönemdeki iktisat politikalarının “milli iktisat” fikri çerçevesinde şekillendiğini, bu doğrultuda sanayileşme ve milli burjuvazi yaratma çabalarının ağırlıkta olduğunu belirtir. Bu çaba ve hedefler, basının gelişimini de önemli ölçüde etkilemiş, gazetecilik faaliyeti bu yapının getirdiği koşullar içinde şekillenmiştir.

Bu içsel faktörlerin yanı sıra, Sovyetler Birliği’nin varlığı ve düşünsel etkisi, 1929’da yaşanan büyük ekonomik kriz ve 1939’da patlak veren II. Dünya Savaşı gibi dünya çapındaki olaylar da dönemi belirleyen önemli faktörler olmuştur. Bu koşulların etkisi Türkiye’de yalnızca dış politika ile sınırlı kalmamış, gerek ekonomik gerekse politik olarak Türkiye’deki gazetecilik faaliyetini ve devlet-basın ilişkilerini etkilemiştir. Benzer şekilde Adaklı (2006: 101), kuruluşundan bu yana ticaret burjuvazisinin hakim olduğu bir kapitalist gelişme sürecine giren Türkiye’de, 1930’larda devletçiliğin iktisat politikası olarak benimsenmesinin devlet-sermaye-basın ilişkilerinin karakterini belirlediğini vurgular.

Bu genel çerçeve içinde gazetecilik ve gazetecilere bakıldığında, gazetecilik faaliyetinin, radyonun ortaya çıkmasına rağmen büyük bir ağırlıkla yazılı basın şeklinde sürdüğü belirtilebilir. Gazeteler küçük ölçeklidir. Bu yıllarda gerek teknik olanaklar gerekse dağıtım olanakları oldukça kısıtlıdır. Gazeteler görsel açıdan zayıftır. Tirajlar, savaş sonrası koşullar ve toplumdaki okur yazarlık oranına bağlı olarak mütevazı bir seyir izlemiştir.¹³⁰ Bu dönemde gazetelerin temel gelirleri, gazete

¹³⁰ Ercan Bilgiç (2014: 59), bu dönem tirajlardaki düşüşün bir nedeninin 1 Kasım 1928 yılında gerçekleştirilen harf devrimi olduğunu belirtir. Gerek gazetelerin (hem yazarların hem de dizgici ve matbaacı gibi teknik elemanların) yeni harfleri öğrenme sürecinde gerekse toplumda yeni harflerin kullanımının yaygınlaşması sürecinde tirajlar düşüş göstermiştir. Koloğlu (2015: 119) bu uyum sürecinin dört ay sürdüğünü belirtir. Ona göre, harf devrimi ilk aşamada tirajları düşürse de, daha sonra toplumun okuryazarlık oranını yüzde 10’lardan yüzde 80’e çıkarması nedeniyle tirajlara etkisinin orta-uzun vadede olumlu olduğunu vurgular. Adaklı (2006: 107), 1940’ların sonlarına doğru tirajların gazete başına 5 bin ile 50 bin arasında değiştiğini aktarır. Kavaklı (2005: 82) da 1930’lardan itibaren gazetelerin ticari başarısının altında harf devriminin önemli bir katkısının bulunduğunu belirtir.

satışlarından ve devlet yardımlarından¹³¹ elde edilmiştir. Reklamcılığın hakimiyeti savaş koşulları nedeniyle görece geri planda kalmış ve henüz yeniden baskın hale gelmemiştir (Topuz, 2015; Koloğlu 2015; Adaklı, 2006; Sönmez, 2010a; Cangöz, 2015; Kavaklı, 2005).

Bu dönemde bir kısmı milletvekili de olan¹³² patronlar aynı zamanda gazetecidir ve çoğunlukla gazetenin başyazarıdır. Adaklı (2006: 106-107), bu dönemdeki gazete sahiplerinin genellikle burjuvaziye mensup, entelektüel formasyonu güçlü fikir adamları olarak gazetenin içeriğinde de söz sahibi olduklarını belirtir. Adaklı, sahiplik yapılarının genel olarak birkaç ortağın koyduğu sermayelere dayandığını ve bu ilişkinin fikri düzlemdeki ortaklıkla paralel olduğunu vurgular.

Bu yıllarda gazetecilik fikir-yorum ve haberin bir arada bulunduğu bir faaliyet, gazeteciler ise çoğunlukla edebiyat ve siyaset gibi düşün-sanat alanlarından gelen entelektüel aktörlerdir. Gazetecilikte edebi üslup ön plandadır. Gerek yeni bir devletin kuruluş yıllarının getirdiği atmosfer, gerekse de kapitalist gelişme koşulları nedeniyle gazetecilik hala büyük ölçüde politik bir etkinlik olarak, fikir gazeteciliği çerçevesinde yürütülmüştür. Haber içerikleri de politika eksenli biçimlenmiştir. Gazetelerde işbölümü ve uzmanlaşma ortaya çıkmış olmakla birlikte, ücret farklılıkları ve sınıfsal farklılaşmalar görece daha azdır (Sönmez, 2010a: 149-151). Bu anlamda gazeteciler zanaatvari bir üretim niteliğine sahiptir. Zanaatvari üretim, standart olmayan, üretimin

¹³¹ Bu yıllardaki devlet yardımları, gazeteler için daha fazla “doğrudan” bir nitelik arz etmektedir. Bunlar, resmi ilanlar, kağıt sübvansiyonu, teşvik belgeleri ve gümrük indirimleri gibi yardımlardır. Bu yardımlar özellikle muhalif gazeteler için bir cezalandırma ya da denetim aygıtı olarak da işlev görmüştür (Adaklı, 2006: 107).

¹³² Frey’in araştırmasına göre, 1920-1957 yılları arasında Türkiye’de toplam 75 gazeteci milletvekilliği yapmıştır. Bunların yüzde 53’ü gazete sahibi, yazar ve editördür. Yüzde 39’u ise muhabirdir (akt. Gürkan, 1998: 79). Gazetecilerin o yıllardaki toplumsal konumlarının belirlenmesinde, ekonomik olduğu kadar politik ve ideolojik özelliklerin de devrede olduğu belirtilebilir. Bunda basının gerek mülkiyet yapısının farklı olması gerekse gazeteciliğin niteliği itibarıyla bugünkünden farklı olması büyük rol oynar.

pek çok aşamasında yetenek sahibi olan, az sayıda elemanla küçük ölçekli bir üretimin söz konusu olduğu, makineleşmenin düşük düzeyde seyrettiği bir gazetecilik faaliyetine işaret eder (Adaklı, 2006: 110).

Bu yıllarda gazetecilerin toplumsal konumlarının iktisadi olduğu kadar siyasi ve ideolojik niteliklere göre de belirlendiği söylenebilir. Politik mücadele erbapları ya da düşün-sanat insanları olarak gazeteciler toplumun aydınları ve fikri savunucular olarak önemli bir yerde konumlanmışlardır.

Bu dönemde gazetecilerin “merkez”de konumlandığı ve “bürokratik aydın” olduklarına ilişkin, devlet-sivil toplum ikiliğine yaslanan tezler de mevcuttur.¹³³ Oysa söz konusu dönüşüm, imparatorluğun ve onun hakim üretim biçiminin parçalanarak, yerini burjuva demokratik devrim ve uluslaşma sürecinin aldığı bir sınıflar ilişkisi olarak da tanımlanabilir. Gelişmiş bir kapitalist dünya düzeninin varlığında gerçekleşen bu geç kapitalistleşme girişimi, tarihsel kökenleri itibariyle kendine özgü dinamikleri ve çelişkileri yaratmıştır. Türkiye’nin burjuva demokratik devrim sürecindeki kapitalistleşme dinamikleri ve zamanla kapitalist ilişkilerde hem iktisadi hem de politik olarak edindiği yer, gerek basını gerekse gazetecileri önemli ölçüde etkilemiştir.¹³⁴

¹³³ Buna ilişkin bkz. Gürkan (1998: 66-67); Cangöz (2015: 90-91). Bu tezlerde, Şerif Mardin’in kavramsallaştırması esas alınarak gazetecilerin, yöneticiler-yönetilenler ya da merkez-kenar çatışmasında merkezde ve yönetici elitin içinde/yanında yer aldığı iddia edilir. Belirtmek gerekir ki gazetecilerin konumları, yukarıdaki kavrayışa benzer şekilde 20. yüzyıl boyunca çoğunlukla toplumu sınıflar yerine devlet-sivil toplum ikiliği üzerinden ele alan gelenek içinden açıklanmıştır. Hatta gazetecilerin orta sınıf olduklarına dair özellikle Amerikan sosyolojisi kökenli iddialar da yine bu seçkinlik ile gerekçelendirilir. Ancak buradaki seçkinlik, Amerikan toplum yapısına uygun olarak sivil toplumun seçkinleri şeklinde ele alınır. Bu konu, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tartışılacaktır.

¹³⁴ Bu süreç devlet-sivil toplum ikiliğinin ötesinde gerek ülke içinde gerekse dünya çapındaki sınıf ilişkilerinin bir bileşeni olarak gerçekleşmektedir. Sınıf ilişkilerinin belirleyiciliği, örneğin 1960 ve 1970’lerde gazetecilerin toplumsal faaliyetlerinde ve bu dönem gazetecilerin “bürokratik aydın” olmanın ötesinde “muhalif aydınlar” haline gelebilmesinde daha açıklayıcıdır. Aynı açıklayıcı çerçeve, 1980 sonrası medyada sermaye etkinliğini ve gazetecilerin toplumsal durumlarını da açıklayabilmektedir.

Buna karşın, aynı dönemde gazetecilerin ücretli çalışma ilişkileri de gittikçe genişlemekte fakat sosyal haklar ve ücretler oldukça düşük seyretmektedir. Kavaklı'nın (2005: 88) belirttiğine göre, bu dönemde gazetecilerin maaşlarının düşüklüğü ve sosyal haklarının olmaması, gazeteciler arasında çok sık rastlanan bir rahatsızlık konusudur.¹³⁵

1940'ların ortalarından itibaren gazeteciler ve basın için yeni bir dönem açılır. Bu yıllarda niteliksel bir dönüşüm yaşanmaya, kitle gazeteleri doğmaya, basında endüstriyel örgütlenmeler görülmeye başlanır. Bu dönem basın dönemi ya da medya endüstrisi dönemi olarak adlandırılmaktadır. Genel olarak bakıldığında, bu yıllarda kapitalizmin yeniden biçimlendiği savaş sonrası dönemin gelişmeleri, Türk basınının yapısında da yansımaları bulmuştur (Kaya, 1999).

Bu yıllar, II. Dünya Savaşı sonrasında iktisadi, politik ve ideolojik çatışmalarının ülke siyasetinde de etkili olduğu yıllardır. Dönemin temel siyasi yapısı, Demokrat Parti'nin¹³⁶ damga vuracağı çok partili yaşama geçiş ve devamında 1960 askeri müdahalesi ile karakterize edilebilirken, iktisadi yapısı Demokrat Parti'nin dışı açılma ve dünya kapitalizmi ile bütünleşmeye dönük –siyasi uzanımları da olan-¹³⁷ liberal politikaları ekseninde şekillenmiştir.

¹³⁵ Akşam gazetesinin Ankara muhabiri ve yazarı Şevket Rado bu durumu şöyle anlatır: “Bu maaşlarla geçinmek pek mümkün olmadığı için gazetelerin yazı işlerinde çalışanların mutlaka ikinci işleri vardı. Bu da çoğu zaman öğretmenlik olurdu” (Kavaklı, 2005: 88).

¹³⁶ Eroğul (2013: xi), Demokrat Parti iktidarının ticaret burjuvazisi ve kapitalistleşmekte olan toprak ağalarının ittifakına dayandığını belirterek, partinin sınıfsal tabanına ışık tutmaktadır. Buna karşın partinin kitle desteği ise özellikle köylülerden ya da köy kökenli toplumsal kesimlerden gelmiştir. Savran'ın (2010: 161) ifadesiyle Demokrat Parti, köylülüğün, burjuvazinin hegemonyası veya yöneticiliği altına girişinin siyasal dolayımı olarak işlev görmüştür.

¹³⁷ Her ekonomi politikası elbette siyasi uzanımlar da içerir. Ancak DP döneminde gerçekleştirilen ekonomi politikaları, NATO'ya üye olma, Kore'ye asker gönderme, Marshall yardımlarına kendini dahil ettirme gibi süreçlerle, o dönem yeniden kurulmakta olan dünya kompozisyonu içinde Batı Bloku ile bütünleşmek üzere doğrudan politik hamlelere ve işbirliklerine dönüşmüştür.

Bu kapsamda 1946-1953 arası dönem, dünyadaki hammaddeci uzmanlaşma eğilimine paralel olarak, tarımsal büyümenin gerçekleştirildiği yıllardır. Bu süreçte tarımın makineleşmesi ile toprak ve ticaret burjuvazisinin gelişim ihtiyaçlarını karşılayacak ekonomik hamleler gerçekleştirilmiştir.¹³⁸ 1950'lerin ortalarından itibaren ise ithal ikameci politikalar ekseninde sanayileşme ihtiyacı gündeme gelmiş ve hem sınıai kamu yatırımları hem de özel sınıai girişimler artmıştır.¹³⁹ 1960 sonrası dönemde ağırlığını hissettirecek bu dönüşüm, Türkiye'de sanayi burjuvazisinin yükselişini beraberinde getirmiştir. Bu iktisadi dönüşüm, doğrudan ya da dolaylı biçimlerle dönemin siyasi ve ideolojik yapısında ve Demokrat Parti iktidarının gidişatında önemli rol oynamıştır.¹⁴⁰ Bunun yansımaları gazeteciler nezdinde de görülür.

Bu dönemde Demokrat Parti iktidarı, basını ve gazetecileri önemli oranda şekillendirmiştir. Koloğlu'na (2015: 2015: 121) göre DP iktidarının ardından bir basın patlaması yaşanmış¹⁴¹ ve öylesine kapsamlı olmuştur ki, basın CHP kontrolündeki radyonun kamuoyu oluşturma gücünü elinden almıştır.¹⁴²

Muhalefetteyken liberal bir basın özgürlüğü vaad eden DP¹⁴³, 1950'de basın kanununu çıkarmış ancak kanun, gazeteciler nezdinde beklentinin altında kalmıştır

¹³⁸ Atılğan (2015: 387) Demokrat Parti iktidarında 1950-1960 arası bu yılları "tarımsal kapitalizmin sancağı altında" bir dönem olarak niteler.

¹³⁹ Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz. Eroğul (2013); Boratav (2016); Akşin (2008); Atılğan (2015).

¹⁴⁰ Savran'a (2010: 163-167) göre DP iktidarı, sanayi burjuvazisinin ihtiyaçlarını, ticaret ve toprak burjuvazisinin ihtiyaçları lehine geri planda bıraktığı için çöküş sürecine girmiştir. Bu süreçte 1960 darbesi, üstyapıyı sanayi burjuvazisinin ihtiyaçlarına uygun hale getirmek için yapılan siyasi bir hamle olmuştur.

¹⁴¹ 1941'de Türkiye'de toplam tirajları 60 bini bulan 113 gazete varken, 1946'da birdenbire günlük tirajları 100 bine yaklaşan 202 gazete ortaya çıkmıştır (Koloğlu, 2015: 125).

¹⁴² Koloğlu'nun (2015: 125) belirttiğine göre, 1946'da bin kişiden 5,2'si gazete okurken, bu oran 1955'te (nüfusun artmasına rağmen) binde 28'e çıkmıştır.

¹⁴³ Emre Kaya (2010: 109), literatürdeki yaygın kanının aksine DP'nin, iktidarının daha ilk günlerinden itibaren basın ile kurduğu ilişkilerin anti-demokratik bir seyir izlediğini, bu anlamda tek parti döneminden radikal bir kopuşu simgelemediğini vurgular.

(Emre Kaya, 2010: 95). 1952’de ise gazetecilerin çalışma ilişkilerini düzenleyen 5953 sayılı Basın-İş yasası çıkarılmıştır. Bu yasa gazetecilere sendika hakkı, kıdem tazminatı ve iş sözleşmesi düzenlemeleri gibi haklar getirmektedir. Basın İş Yasası, gazeteciliğin bir meslek olarak algılanmasında önemli bir işlev görmüştür.¹⁴⁴

İktidarının ilerleyen yıllarında DP, basın ve gazeteciler üzerinde hem ekonomik hem politik yaptırım ve baskıyı artırmış¹⁴⁵, basını kendine tabi kılma ve kendi basınına oluşturma yönünde önemli girişimlerde bulunmuştur.¹⁴⁶ 1960 darbesinin ardından yürürlüğe giren 1961 Anayasası ile basın üzerindeki baskı ve denetim kaldırılmış¹⁴⁷, gazetecilere yasal olarak oldukça ileri düzenlemeler getirilmiştir.¹⁴⁸

Bu hukuki-politik çerçeve içinde şekillenen basın ya da medya endüstrisi döneminin temel belirleyicisi, mülkiyetin ve buna bağlı olarak gazeteciliğin niteliğinin, içeriğinin ve pratiklerinin değişmeye başlamasıdır. Bu yıllarda ekonomik, toplumsal, teknolojik gelişmeler, gazetecilik anlayışında ve pratiklerinde köklü değişimlere yol açmış, gazeteler birer işletme olarak, endüstriyel biçimde örgütlenmeye başlamıştır. Gazete sayısı ve rekabet bu dönemde oldukça yükselmiştir. Basın, giderek daha fazla oranda büyük sermaye gerektiren ve haberin öne çıktığı

¹⁴⁴ Yasanın çıkmasının ardından kimi gazetelerde, bu yönde yorumlar yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emre Kaya (2010). Yine 1950’de İstanbul Üniversitesi’nde ilk gazetecilik okulunun açılması, gazetecilikte meslekleşme sürecine ilişkin önemli bir göstergedir.

¹⁴⁵ DP iktidarının 1955-1960 yılları arasındaki döneminde 867 gazetecinin mahkumiyetiyle sonuçlanan 2300 basın davası açılmıştır (Koloğlu, 2015: 124).

¹⁴⁶ Kaya (1999) siyasal iktidarlar ile ciddi bir ticari etkinlik olmaya başlayan basın alanının patronları arasındaki “akçalı ilişkiler”in bu dönemde kurumlaşmaya başladığını belirtir. “Besleme basın” ya da “naylon gazete” gibi ifadeler literatüre bu günlerin katkılarıdır. Bu konuda kimi çalışmalar için ayrıca bkz. Emre Kaya (2010); Alemdar ve Uzun (2013); Koloğlu (2015); Kavaklı (2005).

¹⁴⁷ 1950-1960 arasında yılda ortalama 60’ı bulan basın davaları, 1961-74 arasında 34’e düşmüş, 1975-1980 arasında ise 311 gibi radikal bir düzeye çıkmıştır (Koloğlu, 2015: 133). Bu konuda ayrıca bkz. Topuz (2015).

¹⁴⁸ Bu düzenlemeler çalışmanın ikinci kısmında ele alınmaktadır.

kitlesel bir ürüne dönüşmeye başlamıştır.¹⁴⁹ Adaklı (2006: 114) Batı’da 19. yüzyıl sonlarında yaşanan gelişmelerin benzerlerinin Türkiye’de 1940’lı yılların sonrasında yaşanmaya başladığını vurgular.

Bu dönemde, gazete patronları gazeteci olmayan sermaye sahiplerinden oluşmaya başlamıştır. Özellikle 1950’lerle birlikte Demirkent’e (1995: 20) göre madenciler, armatörler, borsacılar hatta bazı sanayiciler basın alanına girmişler, bazıları belli bir süre başarı yakalamışlar, fakat çoğunluğu basın sektöründe uzun süre barınamamışlardır.

Basında şirketleşme ve ticarileşme eğilimleri¹⁵⁰, gazeteci patronlar eşliğinde 1950’lerden itibaren ilerlemiş, 1960 sonrası ise gazeteci olmayan patronlarla artmaya başlamıştır.¹⁵¹ Taş (2012: 157), bu süreçte özellikle basın dışı sermayenin girişimlerinde idari ve editoryal süreçlerin işlemsel ve kurumsal düzeyde ayrışmasının ilk izlerinin görünür olduğunu belirtir. Ticarileşme ile birlikte basında sermaye yapısı genişlemiş, ölçekler büyümüştür. Buna bağlı olarak üretimde işbölümü ve uzmanlaşma belirgin biçimde ortaya çıkmış (Sönmez, 2010a: 149), yazarlık ve muhabirlik pratikleri görünür biçimde ayrılmış, muhabirlikler de kendi içinde uzmanlaşmaya başlamıştır. Emre Kaya’nın (2010: 96) belirttiğine göre parlamento

¹⁴⁹ Benzer bir süreci, bir diğer geç kapitalistleşen ülke olan Brezilya özelinde tartışan Werneck (1966) de, gazetecilikte zanaatvari özelliklerin aşınımı ile endüstrileşmesinin başlamasını 1950 ve 60’lı yıllara tarihler. Werneck’in bu çalışması üzerine bir değerlendirme için bkz. Goulart Ribeiro (2015).

¹⁵⁰ Gazetecilikteki dönüşüm Menderes’in şu sözlerinden ve yarattığı tepkiden anlaşılabilir: “Başbakan Adnan Menderes gene bizim mesleğimizi tarif etmiş: ‘Gazetecilik de bakkaliye işletmek gibi ticari bir iştir’. Tereciye tere satmak gibi olacak ama biz de kendisine acizane şunu hatırlatalım: Devlet adamlığı bakkaliye işletmek gibi ticari bir iş değildir” (Niyazi Berker’in *Çizmeden Yukarı* başlıklı yazısından akt. Emre Kaya, 2010: 110).

¹⁵¹ Bu dönemde sermaye çevreleriyle uyum sağlayamayan gazeteler, 1980’lere gelirken ya kapanmış ya etkisizleşmiş ya da sonunda bir sermaye grubuna satılmıştır. Örneğin, *Vatan* gazetesi bu süreçte kapanırken, 1950’lerden beri Türkiye’nin en etkili siyasi gazetelerinden biri olan *Milliyet*, Abdi İpekçi’nin öldürülmesinin ardından, 1979’da Aydın Doğan’a satılmıştır.

muhabirliği kavramı bu dönemde gündeme gelmiş ve parlamento muhabirleri hayli aktif olmuşlardır.

Ölçeklere ve sermaye yapısına bağlı olarak üretim ve baskı tekniklerinde büyük yenilikler yaşanmıştır. Teleks ve faks sistemleri gazetelerde kullanılmaya başlanmış, gazeteler Ankara’da ve Anadolu’nun diğer şehirlerinde basımevleri kurmuşlardır. Diğer yandan hem gazete sayıları ve tirajlar artmış¹⁵², hem de bu gazetelerde daha çok sayıda gazeteci istihdam edilmeye başlanmıştır.

Gazete sahipliğindeki bu değişim, niteliğe de yansımıştır. 1930’lar ve 1940’lar boyunca gelişen eğilim, gazetelerin politik yönlerinin tamamen ortadan kalkmasa bile kitle gazeteciliğinin¹⁵³ de sürece dahil olması yönündedir. Bu, yukarıda vurgulanan melezleşmenin bir boyutudur. Ancak 1950’lerin başlarından itibaren kitle gazeteleri ve gazeteciliği hakim pratik olmuş, gazetecilikte “bağımsızlık ve tarafsızlık” temel iddia halini almıştır.

Kitle gazeteciliğinin temel boyutu, başyazıya ve yorumcu haberciliğe dayanan gazete anlayışından, standart habere ve resme öncelik tanıyan anlayışa geçilmesi olmuştur. Bu, gazeteciliğın ve gazetelerin niteliğinde yaşanmaya başlayan radikal farklılığın önemli bir göstergesidir. Bu süreçle birlikte gazetelerde başyazarların ağırlığı giderek azalmış, gazetecilik ise fikirsel ve yorumcu bir faaliyetten daha olgucu bir faaliyete dönüşmeye başlamıştır. Kitle gazeteciliği ile niteliğın yanında içerikte de ciddi dönüşümler baş gösterir.

¹⁵² 1950’lerin ortalarında gazetelerin günlük toplam tirajları 1 milyonu aşmış, 1970’de 2 milyonu bulmuş, 1979’da ise günlük 3 milyon tirajla en yüksek rakama ulaşılmıştır (Koloğlu, 2015: 125; Topuz vd’den akt. Taş, 2012: 156).

¹⁵³ Türkiye’nin ilk kitle gazetesi Sedat Simavi tarafından 1948 yılında yayınlanmaya başlayan *Hürriyet* olarak kabul edilir. Kitle gazeteciliğinin bir diğer öncü ismi ise 1950 yılında Ali Naci Karacan’ın kurduğu *Milliyet*’tir (Koloğlu, 2015: 125; Adaklı, 2006: 114; Taş, 2012: 157; Kavaklı, 2005: 142-143; Topuz, 2015: 209-224). *Milliyet*, 1979 yılında, *Hürriyet* ise 1994 yılında Doğan Grubu’na satılmıştır. Bu dönemde faaliyet gösteren gazeteler ve süreç içindeki dönüşümlerine, el değiştirmelerine ilişkin ayrıca bkz. Topuz (2015).

Kitlesel üretim ve tüketimin her alanda yaygınlaşmasıyla gelişmeye başlayan reklam sektörünün ağırlığı, bu dönemde iyice hissedilmeye başlanır. Taş'ın (2012: 157) belirttiğine göre, 1910 yılında yüksek tirajlı gazetelerde reklamların gazete içeriğindeki oranı ortalama yüzde 17 iken, 1971 yılında bu oran Hürriyet'te yüzde 54, Milliyet'te yüzde 36,5, Cumhuriyet'te ise yüzde 32 olmuştur. Bu dönemde gazetelerde reklam ve pazarlama birimleri etkin biçimde ortaya çıkmış ve buralarda profesyonel finansçı, reklamcı ve pazarlamacılar istihdam edilmiştir (Sönmez, 2010a: 151). Reklama bağımlılık, gazetelerin biçim, içerik ve niteliklerinde de önemli etkilerde bulunmuştur. Daha çok kesime ulaşma ve daha çok reklam alma ihtiyacı, haberlerde de her toplumsal kesime seslenme ihtiyacını ve renkli, dikkat çekici gazeteleri beraberinde getirir (Kavaklı, 2005: 142; Koloğlu, 2015: 136-137) Gazetelerde siyasi içerikli haberler ağırlıkta olmasına karşın, haberin eski "politik" niteliğinin belirli ölçüde aşıldığı söylenebilir. Böylece haberler, eski niteliğinden farklılaşarak kitlesel ve "yansız" bir forma bürünür.

Bu dönemde siyasi haberlerin yanı sıra hayat pahalılığı ve şehir hayatından haberler gazetelerde yer kaplamaya başlamıştır (Emre Kaya, 2010: 96; Koloğlu, 2015: 125). Bu yıllarda gazetelerin kültür ve hayat sayfalarında ilk kez, Amerikan sinemasına ilişkin bilgiler ve Amerika'yı daha yakından izleyip okuyucuya tanıtmaya eğilimi hakim olmuştur (Koloğlu, 2015: 128). Bu eğilimin, yukarıda vurgulanan, dünya kapitalizmi ile iktisadi, politik ve ideolojik bütünleşme çabalarıyla ilgisi olduğunun belirtilmesine gerek yoktur.

Nitelik ve içeriğin yanı sıra dağıtımda da kimi gelişmeler yaşanmıştır. Bu yıllarda, DP iktidarının karayolu yapımına ağırlık vermesiyle dağıtım işleri demiryolundan karayoluna kaymış, hatta büyük şehirlere uçakla dağıtım başlamıştır.

Böylece gazeteler okura daha erken ulaşabilmiştir. Gazetecilikteki bu hızlanma yarışı, haber ve yazı faaliyetlerinin de hızlanmasını ve içerik olarak aşınmasını beraberinde getirmiştir. Rekabet nedeniyle, üretim dağıtımına tabi olmaya ve gazetelerde idari bölümler, yazı işlerinin önüne geçmeye başlamıştır (Koloğlu, 2015: 126-127; Emre Kaya, 2010: 96).

Bu yıllarda hız ve rekabetin yanı sıra, okur kitlesindeki değişim de gazetecilik anlayışını değiştirmiştir. Kentleşmenin yavaş yavaş artması ve kent hayatının rutininin belirmesiyle gazetecilikte okurun, “sabah işine gitmeden gazeteyi okumuş olması” (Koloğlu, 2015: 127) fikri ağır basmıştır.

Bu dönüşüm sürecinde gazeteciler, diğer entelektüel alanlarla bağları ve toplumsal konumları aşınmış olsa da entelektüel bir meslek grubu olarak hala varlıklarını sürdürmekte, ayrıcalıklı bir toplumsal kategori olarak değerlendirilmektedir. Adaklı (2006: 292) gazetecilerin, “eğitimli seçkinler olarak sektörün gereksindiği entelektüel bilgi ve ideoloji üretiminde söz sahibi olabilecek özel bir toplumsal kesimi” oluşturduğuna işaret etmektedir.

Sönmez (2010a: 149-151) bu dönemde gazetelerin işletme biçiminde örgütlenmesinin işletme içi işbölümünü, uzmanlaşmayı ve hiyerarşiyi eskiye nazaran daha fazla arttırdığını belirtir. Baş editör, editör ve yazarlar şirketlerin yönetim kurullarına alınmaya, hatta bu kesime gazetelerden küçük hisseler verilmeye başlanmıştır. Böylece çalışanlar içinde bir “medya aristokrasisi” gelişme göstermiştir. Medya aristokrasisi zamanla, içine girdiği mekanizmalar yoluyla şirket çıkarları ile bütünleşmeye başlamış, değerler önemli ölçüde erozyona uğramıştır. Bu kesim, hiyerarşinin üst basamaklarına yerleşirken, diğer muhabirler aşağı kademelerde yer almaya başlamışlardır. Dolayısıyla, bu dönemle birlikte üretim yatay ve dikey olarak

parçalanmaya başlamıştır. Bunun sonucunda yalnız teknik işbölümü kademelenmemiş, aynı zamanda meslek içi bir tabakalaşma da oluşmuştur. Bu süreçte ücretler arasında giderek büyüyen farklılaşmalar ve sınıfsal ayrışmalar söz konusu olmuştur.¹⁵⁴

Gelinen noktada gazetelerde işletme temelinde zanaatvari bir yapılanmadan söz etmek mümkün olmasa da gazetecinin kendi üretimi ile ilişkisinde zanaatvari niteliğin halen varlığını sürdürdüğü geçişkenli bir yapıdan bahsedilebilir.¹⁵⁵ Bu dönemde yeni bir gazeteci profili ortaya çıkmıştır. Bu profil, bir önceki dönemden oldukça farklı ve aşınmış olsa da kendi nesnel koşulları ve gazetecilik pratikleri içinde hala vasıflı, karar yetkisine sahip, toplumsal olarak ise aydın kategorisi içinde değerlendirilen ve toplumsal sorumluluk taşıyan figürleri işaret eder. Bu profilin oluşmasında, yukarıda bahsedilen zanaatvari üretimin yanında, özellikle 1960 sonrası yükselen sınıf mücadelesinin ve halkçı siyasal programların kendilerini toplumsal yaşamın her alanında göstermesinin ve dönemin gazeteci kuşağını etkilemesinin de payı olduğu söylenebilir. Zira bu yıllarda da kimi melez gazetecilik formları hayat bulmuştur.¹⁵⁶

Bu durum, bir önceki bölümde belirtilen, 20. yüzyılla birlikte dünyada görülen manifaktür içinde zanaat sürecini andırmaktadır. Adaklı (2006: 13) bu süreci zanaat benzeri (artisan-like) üretimden fabrika benzeri (factory-like) üretime geçiş olarak

¹⁵⁴ Buna bir örnek, 1978 yılında kurulan Çağdaş Gazeteciler Derneği'dir. Dernek, çıkış bildirgesinde “gazete patronları ve onların aristokratlaştırdığı kişilerin dışında, binlerce gazeteci arkadaşımız, ekonomik ve sosyal baskılar altında her türlü güvenceden yoksun olarak kaderlerine terk edilmişlerdir” diyerek “işverenlerin ve aristokrat gazetecilerin loncası”na karşı kurulduğunu ilan etmektedir. Bu konu, tezin ikinci kısmında, örgütlenme başlığı altında ele alınmıştır.

¹⁵⁵ Bu konu, emek süreci bölümünde ayrıca tartışılmaktadır.

¹⁵⁶ Bu formlara örnek olarak, Yaşar Kemal'in bu dönemde toplumun farklı kesimlerinin sorunlarına dahil olarak gerçekleştirdiği edebi gazetecilik faaliyetleri ya da Abdi İpekçi ve Uğur Mumcu gibi isimlerin giriştikleri politik niteliği ağır basan gazetecilik faaliyetleri sayılabilir. Yaşar Kemal'in edebi gazetecilik faaliyetlerine ilişkin bir çalışma için bkz. Bulut ve Kaderoğlu Bulut (2016).

tanımlamaktadır. Türkiye bu eğilimleri, kimi tarihsel gecikmelerle de olsa takip etmiştir. Görüleceği üzere, gazetecilikteki zanaatvari nitelik (vasıf ve denetimin üreticide olduğu ve üreticinin üretimin tüm aşamalarına hakim olduğu bir işbölümü), her tarihsel aşamada biraz daha aşınmış, bu anlamda yeni bir proleterleşme süreci görünür olmuştur.¹⁵⁷

Buna karşın, II. Dünya Savaşı sonrasında 1970'lerin ortalarına kadar olan dönemde gerek dünyada gerekse Türkiye'de gazetecilerin toplumsal konumu, eğitilmiş meslek sahipleri ve düşünce işiyle uğraşan aydın kesimler şeklinde, ayrıcalıklı bir kategori olarak çoğunlukla orta sınıf içinde nitelenmiştir.¹⁵⁸

Türkiye'de gazeteciliğin ve gazetecilerin dönüşümünün üçüncü evresi, 1980'lerle birlikte başlamıştır. Bu dönem, medya dönemi ya da medya endüstrili kompleksler dönemi olarak ifade edilmektedir. Bu dönem, tüm dünyada radikal dönüşümlerin yaşandığı daha kapsamlı bir dalganın medyadaki karşılığı olarak değerlendirilebilir.

Söz konusu dönüşümü karakterize eden süreç, sermayenin tüm dünyada 1970'lerin ortalarında girdiği krizdir. Bu krizin aşılması yönünde ortaya konan girişimler kapitalizmin neoliberal evresini ortaya çıkarmıştır. Neoliberal gündem, İngiltere'de Thatcher, ABD'de ise Regan'ın öncülüğünde gerçekleştirilen ve tüm dünyada TINA (There Is No Alternative) nosyonuyla dolaşıma sokulan yeni dünya düzeninin temel yapısıdır. Bu yeni dönem, refah devleti dinamiklerine karşı sermaye

¹⁵⁷ Bu aşınma sürecini, zanaatkarlık vasıflarının aşınması kapsamında Tayvan'daki gazetecilerin emek süreci üzerinden inceleyen bir çalışma için bkz. Liu (2006); Yaşanan dönüşümü proleterleşme bağlamında ele alan bir çalışma için bkz. Örnebring (2010); Hardt (1995).

¹⁵⁸ Bu konu çalışmanın ikinci bölümünde tartışılacaktır. Gazeteciliğin bu dönemde bir orta sınıf mesleği olduğuna ilişkin popüler algıda yer bulan bir örnek için bkz. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/sep/05/journalism-profession-money-class-internships>;

lehine girişilen şiddetli mücadeleyi ve bunun en önemli boyutlarından biri olarak devletin yeniden yapılandırılmasını içerir. Devletin ekonomik etkinliklerden uzaklaştırılması ve hemen her alanda hedeflenen kuralsızlaştırma yoluyla “küçültülmesi”, neoliberal politikaların başat güzergahıdır. Böylece, yalnız klasik ekonomik etkinlikler değil, toplumsal yaşamın pek çok alanı (eğitim, barınma, sağlık, kültür, iletişim vb.) sermaye etkinliğine açılmıştır.

Boratav’ın (2011a: 158) belirttiği üzere, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki otuz-otuz beş yıllık dönem (Batı’da refah devleti, çevre ekonomilerinde “popülist” rejimler), emekçi sınıf ve katmanların mücadelelerinin katkısıyla sermayenin çeşitli biçim ve mekanizmalarla “sınırlandığı” koşulları içerir. 1970’li yılların sonlarında bu “sınırlanma” ortamının, ona yol açan koşulların kalıcı olarak tasfiyesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda “emekçi sınıfların ve mazlum halkların çetin mücadelelerle gerçekleşen sosyal ve ekonomik kazanımları, adım adım eritmeye, tasfiye edilmeye başlanmıştır”.

Özdek (2011: 89-90) de 20. yüzyılın sonlarında gündeme giren ve sosyalist sistemlerin yıkılmasıyla küreselleşen neoliberal politikaların, laissez-faire (bırakınız yapsınlar) kapitalizminin yeniden gündeme sokulmasına dayanan sermaye programını beraberinde getirdiğini belirtir. Buna göre sermayenin yeni programının emekçi sınıflara karşı saldırgan tutumu, Keynesçi dönemde işçi sınıfına verilen her türlü reformist tavizi reddetmektedir. Çünkü yapılmak istenen tam da bu “reform programı” ile sermayenin ekonomik gücü karşısında emekçi sınıfları koruyan düzenlemelerin, uygulamaların tasfiyesi olmuştur (Boratav, 2011a:159). Böylece üretimin çokuluslu şirketler eliyle küreselleşmesi, güvencesizlik/esneklik gibi uygulamalarla çalışma

ilişkilerinin kökten dönüşümü ve buna bağlı olarak sınıfsal kompozisyonun yeniden biçimlenmesi söz konusu olmuştur.

Türkiye’de ise bu dönüşüm 1980’deki 24 Ocak kararları ve 12 Eylül darbesiyle kurumsal ve fiili dayanağını bulmuş¹⁵⁹, Özal ile simgeleşmiştir. Neoliberal dönem Türkiye’de, temel olarak ithal ikameci politikalardan dışa açılma politikalarına geçişi içermektedir. Bu süreç, ulusal ve uluslararası ölçekte mal ve hizmet ticareti önündeki engellerin kaldırılması ile kamunun elinde bulunan üretim ve yatırım alanlarının özelleştirilmesini ifade eder. Bunun önemli bir boyutu, uluslararası örgütlerin (IMF, DB) krediler yoluyla ülke ekonomisine ve siyasetine daha doğrudan müdahil olmalarıdır. Dolayısıyla neoliberal politikaların Türkiye’deki temel hedefinin, ülkenin iktisadi, siyasi ve ideolojik olarak uluslararası kapitalist sisteme eklemlenmesi çabası olduğu söylenebilir. Cangöz (2015: 120) 1980’li yılların Türkiye’de piyasa ekonomisinin altyapısının kurulduğu dönem olduğunu fakat bu yapılandırma sürecinin hayli keyfi, kuralsız ve yasa dışı şekilde gerçekleştiğini belirtmektedir.

Bu dönemde, siyasi düzlemde genel olarak hak ve özgürlüklerin hem çalışma yaşamında hem de toplumsal alanda geriletildiği ve egemenlik nosyonunun küresel örgütler lehine aşıldığı tespit edilebilir. Dönemin ideolojik boyutunda ise, piyasa, rekabet, serbestlik, özgürlük, birey gibi söylemlerin ve “küçük güzeldir” anlayışının hakim hale geldiği, sınıf siyaseti yerine sivil toplum-devlet ikiliğinin temel dünya görüşü mertebesine ulaştığı belirtilebilir. Cangöz (2015: 120) piyasayı kurmak ve geliştirmek için yasal, kurumsal ve kültürel müdahalelerin bu dönemde oldukça arttığını vurgulamaktadır. Adaklı (2006: 144, 146, 293) da 1980 darbesi ile topluma yeni bir hegemonya projesi sunulduğunu belirtir. Medya, bu yeni sağ hegemonya

¹⁵⁹ Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz. Adaklı (2006).

projesinin destekçisi olarak konumlandırılmış ve sürece lojistik destek sağlamak üzere yeniden yapılandırılmıştır. Ancak bu desteğin gazeteciler nezdinde rızadan çok zor yoluyla sağlandığı belirtilebilir.

Bu dönemde gazeteciliğin yaşadığı dönüşüm, basından medyaya geçişin¹⁶⁰ yapısal çerçevesi içinde gerçekleşmiştir. Koloğlu (2015: 141) bu döneme ilişkin en temel farklılığın, basına dönük değerlendirmelerde ekonomik etkenin ön plana çıkması olduğunu belirtmektedir. Daha önceki dönemlerde basın ve gazetecilik alanı, sosyal, siyasal ve ideolojik etkenlerin ön planda olduğu bir tartışma sahasıyken, 1980'lerle birlikte bu durum değişmiş ve basının ekonomik bir etkinlik olarak değerlendirilmesi öne geçmiştir. Sönmez'e (2010a: 14) göre medyanın varlık nedeni öncelikle iktisadi ve siyasal yeniden üretime dışarıdan katkı ile başlamış ancak kapitalist gelişme ile bu düzleme içerden, endüstriyel bir alan da eklenmiştir. Benzer şekilde Kavaklı (2005: 247) basından medyaya geçiş sürecinin, siyasal güçlerin etki alanında büyük ekonomik güçlerin etki alanına doğru bir kayma olarak gerçekleştiğini vurgulamaktadır.

Bu durum, neoliberal yapılanma ile sermayenin tüm toplumsal süreçlerde artan etkisine paralel olarak siyasal süreçlerde de artan etkinliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Hem siyasal güçlerin etkisi geri plana çekilmekte hem de sermaye siyasal süreçleri daha doğrudan ve etkili şekilde yönlendirmektedir. Siyasal olandan ekonomik olana kayma ve ekonomik olanın (yeniden ve daha derin biçimde) siyasallaşması, neoliberal yapılanmanın bir özelliği olarak değerlendirilebilir.

Bu yıllar medyada şirket egemenliğinin ve ticari gazeteciliğin zirveye tırmanmaya başladığı yıllardır. Basına radyo ve televizyonun da aktif olarak

¹⁶⁰ Koloğlu (2003: 26) basından medyaya geçiş sürecini "Babıaliden İkitelli'ye geçiş" olarak tanımlamaktadır.

eklemlendiği ve yayıncılıkta kamu tekelinin kaldırıldığı bu dönüşüm, medyada büyük sermaye egemenliği ile karakterize olmaktadır.¹⁶¹ Medyanın bir sermaye birikim alanı haline gelmesi, medyanın hem şirketler, üretim, ürün sarmalında endüstrileşmesini hem de yoğun bir tekelleşmeye¹⁶² maruz kalmasını beraberinde getirmiştir. Bu süreç temel olarak medya sahipliğinin, medyada yönetimin ve medyada gazeteciliğin yeniden yapılanmasını içerir.

Medya sahipliğinin dönüşümünün en önemli unsurlarından biri, bu alandaki sermaye yapısının ve kompozisyonunun dönüşümüdür. Medya dışında faaliyet gösteren büyük sermaye grupları¹⁶³ bu dönemle birlikte medyaya büyük yatırımlar yapmışlar¹⁶⁴ ve gazeteci patronlar dönemi bu gelişmelerle birlikte sonlanmıştır.

Yeni teknolojilerin pahalılığı, işletme maliyetlerinin artan seyri ve dağıtım tekelleri, bu alandaki küçük sermayeleri giderek sektörden elemiş ve gazetelerin büyük sermaye grupları altında toplanmasına neden olmuştur (Kavaklı, 2005: 247). Bu süreç medyada ölçeklerin büyümesi, teknolojik altyapının geliştirilmesi, gazetecilikte işletme mantığının kurumsallaşması ve ücretlilik ilişkilerinin derinleştirilmesi gibi sonuçlar doğurmuştur.

Sahipliğin dönüşümü yalnızca sermaye kompozisyonunun değişimini değil, tekelleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu sürecin “nesnel zorunluluğu”, gazete

¹⁶¹ Adaklı (2006: 136), basın alanında güçlü olan sermaye gruplarının 1990’larla birlikte radyo ve televizyon alanına da girdiğini ve basının “medya sektörü”ne dönüştüğünü; ve böylece medya sektöründe bankacılık, finans, pazarlama, enerji, inşaat gibi pek çok farklı girişim alanının bütünleştiği dev holdinglerin hakimiyetinin oluştuğunu vurgulamaktadır. Benzer bir yorum için bkz. Koloğlu (2003).

¹⁶² Medyada tekelleşme ve sermayenin yoğunlaşması genellikle “holdingleşme” ve “dikey-yatay-çapraz-ultra çapraz yoğunlaşma” tartışmaları etrafında analiz edilmektedir. Bkz. Kaya (2016).

¹⁶³ Bu dönemde medyaya giriş yapan büyük gruplar ve bunların medya etkinlikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sönmez (2003b); Koloğlu (2015); Kaya (2016); Topuz (2015); Taş (2012); Adaklı (2006).

¹⁶⁴ Kaya (2016: 260) bu yatırımlarla birlikte Türkiye’de yoksul bir medya ortamından niceliksel olarak varsıl bir medya ortamına geçildiğini ifade eder.

kağıdına devlet tarafından sağlanan sübvansiyonların kaldırılarak¹⁶⁵ gazetelerin kağıdı serbest piyasa fiyatları üzerinden edinmeye mecbur bırakılmasıdır.¹⁶⁶ Bunun dolaysız sonucu, gazetelerin büyük sermayeye ve reklam gelirine bağımlılığının mutlaklaşması olarak ortaya çıkmıştır.¹⁶⁷ Koloğlu'nun (2015: 142-143) ifadesiyle, bu zamana kadar çeşitli zorluklarla da olsa kişisel tasarruflarla en azından dergi çıkarmak mümkündür. Söz konusu kararlar birlikte, bu süreç kesin olarak ortadan kaldırılmıştır. Bu dönüşüm basında holdingleşmenin ve basından medyaya geçişin en önemli eşiklerinden birini oluşturmuştur. Bu süreçte reklama olan bağımlılık, tirajları birincil mesele haline getirerek gazetelerin kupon ve promosyon sarmalına batmasıyla sonuçlanmıştır.

Tekelleşmenin bir diğer boyutu, dağıtım ağlarının tekelleştirilmesi olmuştur. Bu süreçte holdingler kendi yayınları dışındaki yayınların dağıtımını için oldukça ağır şartlar getirmişlerdir. Öyle ki bu süreç 1990'larda holdingler arasında birbirlerinin yayınlarını dağıtmamaya kadar varan bir dağıtım savaşına da dönüşmüştür.¹⁶⁸ Bunun yanı sıra medya yatırımları ve medya piyasası üzerinden büyük holding savaşları da yaşanmıştır.¹⁶⁹ Kaya'nın (2016: 265-266) medya kavgaları olarak adlandırdığı bu durum, büyük sermayenin medyaya girmesi ile birlikte ortaya çıkmıştır. Kaya, medya kavgalarının geçmişteki basın kavgalarından oldukça farklı bir niteliği olduğunu vurgular. Genellikle fikir ve tutum farklılıklarının sergilenmesine dayanan basın kavgalarının aksine medya kavgaları, firmaların çıkar çatışmalarına dayanmakta ve

¹⁶⁵ Söz konusu sübvansiyonlar 24 Ocak kararlarının hemen ardından, 25 Ocak 1980'de kaldırılmış ve gazete kağıdına yüzde 300 zam yapılmıştır. 1980'ler boyunca gazete kağıdı, en fazla zam yapılan temel mallardan biri olmuştur (Adaklı, 2006: 140-141). Bu durum, basında üretim araçlarının adım adım büyük tekellerde toplanması sürecine önemli bir örnektir.

¹⁶⁶ Adaklı (2006: 139) bu sürecin ilerleyen dönemlerde SEKA'yı işlevsizleştirerek piyasayı büyük oranda ithal kağıda bağımlı kıldığını belirtmiştir.

¹⁶⁷ Bu süreç pek çok gazetenin kapanmasına ya da yayın politikalarından büyük tavizler vermelerine neden olmuştur. Bu dönüşüm en çok sol yayınları etkilemiştir. Bununla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Koloğlu (2015).

¹⁶⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kongar (2003), Adaklı (2006).

¹⁶⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sönmez (2003a)

rakiplerini yok etmek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Bu durum, tekelleşmenin gazeteciliğin içeriğine etkilerini göstermesi bakımından anlamlıdır.

Bununla bağlantılı bir diğer sonuç, tekelleşmenin boyutuna bağlı olarak gazetelerin sermaye grupları için birer silah halini almasıdır. Sönmez'in (2003b: 109; 2010a: 152) belirttiğine göre tekelleşme sürecinde büyük sermaye grupları medyanın ekonomik getirisinden daha çok onun politik ve toplumsal bir silah olarak kullanımına odaklanmışlardır.¹⁷⁰ Burada medyanın, sermaye grupları arasında ve sermaye-devlet ilişkisinde ekonomi dışı zorun bir ögesi olarak konumlandırıldığı söylenebilir.

Sahiplikteki dönüşümün ardından bir başka başlık, medyada mülkiyet ve yönetim süreçlerinin birbirlerinden ayrılmasıdır. Ancak bu editoryal bir özerklik değil, teknik işbölümünün yönetimine dair bir strateji olarak anlaşılmalıdır. Adaklı (2006: 291, 315) medyada yönetim süreçlerinin yeni bir organizasyon modeli ve yeni bir personel rejimini içerdiğini belirtmektedir. Yeni organizasyon modeli, işletmecilik ve gazetecilik fonksiyonları arasındaki mesafenin giderek kapanmasına dayanmaktadır. Bu yeni örgütlenmede artık dışsal bir idari ve teknik yönetim yerine, “yazı işleriyle kaynaşmış ve çıkar/kar merkezli girift bir ‘medya planlaması’ söz konusudur” (Adaklı, 2006: 294). Bu kapsamda gazeteler profesyonel idareci kadrolara teslim edilmiş ve yönetimin öneminin arttığı, işletme mantığının (kurumsal imaj, kar, maliyet, reklam, pazarlama, insan kaynakları vb.) birincil hale getirildiği ve gazeteciliği domine ettiği, uzmanlaşmaya dayalı hiyerarşik bir işyeri örgütlenmesi gerçekleştirilmiştir.

Bu süreçte yukarıda vurgulanan medya aristokrasisinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu aynı zamanda yeni personel rejiminin de bir göstergesidir. Sönmez'in (2010a: 153) ifadesiyle, medyanın silah haline gelmesi, sermayedarlarda

¹⁷⁰ Benzer bir yorum için bkz. Kavaklı (2005).

Çalışanlara yönelik “ordu” beklentisi oluşmasına neden olmuştur. Bu süreçte ast-st ilişkileri ve emir-komuta ilişkilerinin sınırları belirginleşip otoriter bir yönetim yapısı oluşturulmuştur. Böylece bir önceki dönem oluşmaya başlayan medya aristokrasisi, bir yönetim stratejisi olarak yerleşmiş ve diğerk çalışanlardan tamamen koparılmıştır. Adaklı (2006: 292) da gazetecilerin yönetim kademelerine getirilmesinin sermaye açısından kimi avantajları olduğunu vurgular. Öyle ki gazeteciler, st düzey yönetim kademelerine getirildiklerinde, bir yandan alt kadrolarla kurulacak ilişkileri en iyi düzenleyebilecek formasyona sahip kişilerdir. Diğerk yandan, yönetimin ihtiyaç duyacağı entelektüel bilgi ve ideoloji üretiminde söz sahibi olabilecek kimselerdir. Bu zellikleri nedeniyle, sektör dışından gelen patronların kullanabileceği “hazır bir kadro avadanlığını” oluşturmaktadırlar.¹⁷¹

Bu durum aynı zamanda, gazeteciler ve sermaye arasındaki nesnel ilişkinin meslek içi tabakalaşma yoluyla parçalanması olarak da değerlendirilebilir.¹⁷² Bu “devşirme” ilişkisinin üretim ve örgütlenme noktasında, aristokrasi dışındaki gazetecilerin mevcut duruma rızasının kazanılmasında önemli bir rol oynadığı düşünülebilir. Keza Sönmez’e (2010a: 153) göre bu yeni organizasyon yapısında örgütlenmenin yok edilmesi ile çalışanların pazarlık ve kolektif temsil imkanları ciddi biçimde törpülenmiş ve sonucunda editoryal bağımsızlık alanı oldukça daraltılmıştır. Bu süreç profesyonelleşme ve kurumsallaşma söylemi ile birlikte ilerlemektedir. Taş’ın (2012: 169) belirttiğine göre bu dönemde profesyonellik yalnızca bir mesleki ilke olarak değil, bir piyasa değeri ve işletmecilik esası olarak öne çıkarılmıştır.

¹⁷¹ Koloğlu (2003: 32) 2000’li yılların başında Hürriyet’in genel yayın yönetmenliğini yapan gazetecinin şu ifadesini aktarır: “Ben sadece gazete yöneticisi değilim, aynı zamanda bir medya işletmecisiyim”

¹⁷² Bu noktada Kaya (2016: 391) gazeteciler içindeki bu aristokratların gelirlerinin esas kaynağının gazetecilik değil, yönetime katılmakta gelen gelir kalemleri olduğunu vurgular.

Yeni dönemde ele alınması gereken son başlık gazeteciliğin ve gazetecilerin dönüşümüdür. Kaya (2016: 127-128) basından medyaya dönüşümün en önemli sonuçlarından birinin, topluma haber ve bilgi aktarma işlevinin artık diğer kitle iletişim araçlarıyla gerçekleştirilen sembolik üretimler yanında ikincil bir konuma itilmesi olduğunu belirtmektedir. Sönmez (2010a: 150) de gazetecilik pratiklerinde yaşanan dönüşümü vurgulamaktadır. Bu dönemde medya ve eğlence endüstrisinin iç içe geçmesiyle birlikte haberde fikir üretiminden çok eğlence ve magazinelleşmenin ağırlığı artmıştır. Bu sürecin gazetecilik ve gazeteciler üzerinde de ciddi sonuçları bulunur. Bu sonuçlar hem emek sürecinde hem de toplumsal ilişkiler boyutunda kendini göstermektedir.

Taş (2012: 168) gazeteciliğin içerik açısından depolitizasyon ve bireycilikle donandığını belirtir.¹⁷³ Sönmez (2010a: 150) ise bu süreçte istihdam edilen gazeteci profiline de değişmeye başladığını vurgular. Bu dönemde daha az kalifiye, daha itaatkar, reklam gelirini artırmaya yardımcı eleman olarak gazetecilere önem vermeye başlanmıştır. Koloğlu (2003: 33) da yeni dönemde sadece patronun gereksinmelerine uymakla yükümlü yeni bir gazeteci tipolojisinin ortaya çıktığını belirtir. Bu sürecin meslek üzerindeki etkisi düşünüldüğünde, gazetecilere biçilen rollerin tarihsel olarak dönüştüğü bir evreden bahsetmek mümkündür.

Adaklı (2006: 13) medya döneminde gazeteciliğin endüstrileşme ve profesyonelleşme süreciyle ilerlediğini belirtmektedir. Bu sürecin gazetecileri ikiye

¹⁷³ Bu konuda gazeteci Ceyda Karan'ın sözleri önemli bir gösterge oluşturmaktadır: "Türk medyasında hiç birşeyi bilmeden atıp tutmak moda. Ama eskiden böyle değildi. Araştırma dosyaları hazırlamak, alana çıkmak önemliydi. Dürüst izlenimler yaratmak gazetecilikti. Uğur mumcu Türkiye'de önemli gazetecilerden biriydi. Rabıta gerçeğini yazdı. Uğur Mumcu anladığım kadarıyla Cumhuriyet'i bir devrim olarak algılayan bir gazeteciydi. Toplumun değerlerini satan insanların karşısında duran itiraz eden bir insandı. Sadece ve sadece iyi bir gazeteci oldu ve birilerin kirli çamaşırlarını ortaya döktü. Türkiye'nin bu derin serüvenini araştırdığı için de katledildiğini düşünüyorum" bkz. <https://www.evrensel.net/haber/305394/dunden-bugune-gazetecilik-soylesisi-duzenlendi>

böldüğü ifade edilebilir. Adaklı, gazetecilerin köşe yazarlarını da içine alan “star”laşmış kesiminin çoğunlukla ideologlar olarak işlev gördüğünü vurgular. Gazetecilerin toplumsal ve mesleki durumlarına ilişkin Duran’ın (2008: 11) benzer yöndeki tespiti de önemlidir:

Basından medyaya geçiş dönemindeki tayin edici farklılık medya mülkiyeti nedeniyle, medya organlarının kime nasıl hizmet edeceği sorusuna kilitlenmişti. Eskiden bir parça da olsa okura, yurttaşa, kamuya, topluma hizmet ederdi gazeteler. Medya döneminde ise bu hedefler tamamen değişti. Artık gazeteci, belki de sırasıyla kendine, işverene, mensubu olduğu ticari-mali kuruma ve her zaman iktidara hizmet ediyor.¹⁷⁴

Buna karşın Bohere’nin (1986: 3) şu sözleri, gazetecilerin büyük çoğunluğunun tabi olduğu genel eğilimi göstermesi açısından çarpıcıdır:

Bu mesleğin de mütevazı çalışanları vardır ve bunlar, aslında büyük çoğunluğu oluştururlar. Birkaç yıldızı parlamış makale ve sütun yazarı ile isim yapmış yabancı gazete ve televizyon muhabirlerinin yanı sıra gözden ırakta, emeklerini birleştirerek üretimi biçimlendiren ve standardize eden yığınlarca isimsiz ajans yazarları, editör yardımcıları, muhabirler vs. mevcuttur. Bunlar, devirlerin ve yeni düzenlemelerin –bu tür operasyonlar onları işsiz bırakmamışsa- insafına bağlı olarak büro eşyası ve rotatifler örneği bir işverenden diğerine geçen kişilerdir (Bohere, 1986: 3).

Bu ifade emek sürecinde meslek içi tabakalaşmayı olduğu kadar, gazetecinin üretim aracının bir unsuru haline getirildiğini göstermesi açısından da dikkate değerdir. Dolayısıyla bu dönemde gazetecilerin emek sürecinin gerek yeni yönetim organizasyonu yoluyla gerekse ileri teknoloji kullanımının mesleğin organik bir parçası olmasıyla giderek teknisist bir uzmanlaşmaya dönüştüğü ve önemli bir yabancılaşma sürecinin işlediği belirtilebilir.¹⁷⁵ Yalnızca yapılan işe karşı değil aynı zamanda mesleğin toplumsal anlamına karşı da bir yabancılaşmadan söz etmek mümkündür. Bu da toplumsal sorumluluk ya da gazetecinin toplumsal saygınlığı gibi

¹⁷⁴ Benzer bir yorum için bkz. Özsever (2004).

¹⁷⁵ Bu konuda benzer bir inceleme için bkz. Liu (2006).

süreçlerde önemli aşınmalar yaratmaktadır.¹⁷⁶ Adaklı (2006: 292) gazeteciliğin dönüşümünü şöyle ifade eder:

Geçmişte dar bir kadro ve mesleğin bütün aşamaları hakkında az çok fikir sahibi olan, eli her işe yatkın karizmatik meslek adamları tarafından icra edilen gazetecilik (...) artık yalnızca kendi sahasında uzman, çok derin bir bilgi dağarcığına sahip olması gerekmeyen genç ve yeni mesleki ideolojilerden biri olarak ayırt edilebilen teknisist bakış açısına sahip kuşaklar tarafından icra edilmektedir.

Bu ifade, neoliberal dönemde gazetecinin zanaatvari vasıflarının kaybolması ve profesyonelleşme kodları altında proleter nitelikli bir üretimin başat hale gelmekte olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

1.4. GAZETECİ VE GAZETECİLİK: GENEL HUKUKSAL TANIMLAR VE TARTIŞMALAR

Gazetecilere ilişkin tanım sorunu özellikle 20. yüzyılda öne çıkan bir konu olmuştur.¹⁷⁷ ILO'nun 1928 yılında gazetecilerin çalışma ve yaşam koşulları üzerine yayımladığı rapor, tüm dünyada gazetecilerin tanımlanmasında önemli bir yer edinmiştir. Rapora göre gazeteciler ne el emeği ile çalışan kişilerdir ne de tam anlamıyla fikren çalışanlara benzemektedirler. Bu nedenle onlar için özel bir statü tanımlanması zorunludur.

Bohere'ye (1986: 7) göre gazeteciler arasında rastlanılan iş ve eğitim çeşitliliği ele alındığında gazetecilik mesleği sonsuz değişkenli bir görünümde. Gazetecilerin sık sık birden fazla işleri ve yan uğraşları olduğu gerçeği dikkate alındığında ise mesleğin tanımlanması oldukça zorlaşmaktadır. Bu nedenle gazeteci terimi çok geniş anlamda kullanılabilmektedir. Ancak Bohere'ye göre terimin, asıl işleri dışında, ücretli

¹⁷⁶ Bu konu tezin ikinci bölümünde ve devamında ayrıntılı olarak tartışılmaktadır.

¹⁷⁷ Lacordaire-Michel'e (akt. Şuğle, 2001: 9) göre 18. yüzyılın gazetecileri, yazılarını çeşitli engellere uğramadan yayımlatmak isteyen bağımsız yazarlardır. Bu yanıyl, düşüncelerin iletilmesi anlamında gazetecilik pratiğinin gelişmesi ve kitleselleşmesi 1789 Fransız Devrimi ile gerçekleşmiştir. Ancak bu dönem gazeteciler için hiçbir özel hukuki düzenleme geliştirilmemiştir.

veya ücretsiz, gazetelere geçici olarak makale veren yazarlar, üniversite öğretim üyeleri veya politikacılar için kullanılamayacağı oldukça açıktır.

Bohere (1986: 7-8), Arjantin'den Fransa'ya pek çok farklı ülkede gazeteci tanımlarının nasıl şekillendiğini örneklerle anlatmaktadır. Bu tanımlarda yer yer farklılıklar olsa da ortak noktası, geçimini büyük oranda bu işten sağlıyor olmak, herhangi bir haber kuruluşunda (ajans, gazete, radyo, günlük ya da süreli yayınlar vb.) ücret karşılığında ve düzenli çalışıyor olmaktır. Şakar (2002: 18) gazetecileri, “toplumu, gelişen olaylar hakkında bilgilendirmek için kalemini, fırçasını ve ya kamerasını kullanarak fikri emeği sunan ve geçimini de böyle sağlayan meslek sahipleri” olarak tanımlar. Bu ifadelerden hareketle, gazeteci tanımının herhangi bir haber kuruluşuna yer yer katkı verenleri değil, geçimini çoğunlukla bu işten sağlayanları ve bu mesleği düzenli/sistemik olarak icra edenleri kapsadığı söylenebilir.

Tokgöz (2010: 110-111) ise gazeteciyi, “erişmek istediği kitle için en önemli diye nitelendirdiği enformasyonu toplayarak haber yapan, kişileri bilgi olarak düşünmeye sevk eden” kişi olarak tanımlar. Tanım, görece idealize edilmiş olmasına karşın, haberin ya da gazeteciliğin “erişilmek istenen bir kitle”si olduğunu vurgulaması bakımından önemlidir. Dolayısıyla gazeteciye dönük tanımlamalara bir de “hedef kitle” boyutunu eklemesi itibariyle önemlidir. Bu, ticari gazetecilikte işletme ve kar mantığı çerçevesinde düzenlense de 18. ve 19. yüzyıl gazetelerinde bu “kitle” daha çok toplumsal sınıfları ifade etmektedir. Çünkü, ulaşılmak istenen toplumsal kesime göre gazetecinin “önemli” olarak nitelendirdiği enformasyon değişeceği gibi, bu enformasyonun işlenmesi ve sunulması da farklılık gösterecektir. Ay (akt. Şuğle, 2001: 29) ise, gazeteciyi benzer şekilde tanımlayarak onun “bir kamusal meslek

adamı” olduğunu vurgular. Böylece, gazeteci için hem bir kamusal işlev, hem topluma ilişkin bir duyarlılık, hem aydın niteliği ve görevi hem de ücretli fikir işçisi karakteri tespit edilebilir.¹⁷⁸

Tüm bunlardan hareketle gazeteciyi, geleneksel ve yeni haberleşme araçlarında ve mecralarında, düzenli olarak haber (ve türevlerinin-yorum, analiz, araştırma vb.) üretimine katılan, gelir ve geçimini büyük oranda bu işten sağlayan fikir işçisi olarak tanımlamak mümkündür.

Gazeteci, işinin içeriği itibariyle “haber ya da bilgi öğelerinin araştırılması, toplanması, sınıflandırılması, geliştirilmesi, yorumlanması, redaksiyonu gibi aşamalardan” (Şuğle, 2001: 70) oluşan süreçle de tanımlanmaktadır. Dolayısıyla gazetecilik işinin öneli bir parçası bilgi, enformasyon ve haber ile uğraşmaktır.

Gazeteciliğin tanımlanmasında bir diğer nokta aktüalite ögesidir. Gazeteciliği diğer bilgi üretim türlerinden (bilim ve sanat gibi) ayıran, üretilen bilginin kapsamı ve biçimi olduğu kadar, bilginin güncellik ile ilişkisinin bulunmasıdır. Böylece, gazetecinin üzerinde çalıştığı bilgi haber haline dönüşür.

Şuğle (2001: 17), gazeteciliğin iki temel unsuruna vurgu yapar. İlki, gazeteciliğin toplumsal işlevidir. İkincisi ise, mesleğin icra biçimine ilişkindir. Gazetecilerin bu iki özelliği onların özel bir meslek grubu olarak kavranmasını da beraberinde getirmiştir.

Gazeteciliğin toplumsal işlevi pek çok farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Güncel pratik bilgilerin (hava durumu, kaza, tatil vb.) yanında, toplumsal işleyişin

¹⁷⁸ Bunlardan hangisinin gazeteci ve mesleği açısından daha baskın olduğu ve bu niteliklerin hangisinin nasıl dönüştüğü gibi sorular, gazetecilerin mesleki sınırları içinde cevaplandırılması olanaksız sorulardır. Bunlar ancak, mesleki dönüşümün de önemli bir boyutunu oluşturan, gazetecilerin toplumsal sınıf konumlarının dönüşümü ekseninde cevaplandırılacak sorulardır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, kısmen de olsa bu sorulara cevap bulunmaya çalışılacaktır.

sürdürülmesinde ve geleceğe dair planlamalar yapılabilmesinde basının sağladığı enformasyon, haber ve yorumun önemli bir yeri bulunmaktadır (Bohere, 1986: 1-2; Yüksel, 2014). Bunun bir yandan, bilginin kamusal dolaşımını sağladığı ve demokratik kamusal alanın oluşumunda kritik rol oynadığı ifade edilmektedir. Diğer yandan ise, söz konusu bu işlevin tarihsel süreçte belirli toplumsal aktörlerin etkinlikleriyle kurumsallaştığı ve başat rengini aldığı tartışılmaktadır. Öyle ki, sermayenin, gelişim süreci içinde güncel bilgiye sürekli ihtiyaç duyduğunu¹⁷⁹ belirten Yüksel (2014: 33), haber ajanslarının ilk ortaya çıktıkları andan itibaren sermayenin enformasyon ihtiyacını karşılamaya yönelik hizmet verdiğini; sermayenin dünya üzerinde yayılımına paralel olarak tarih boyunca kendi iletişim altyapılarını ve araçlarını yarattığını vurgulamaktadır.

Gazeteciliğin toplumsal işlevi nedeniyle özel bir meslek olarak tanımlanması, onun ürünü ile de ilgilidir. “En genel anlamda haber ile uğraşan kişi” (Şuğle, 2001: 18) olarak tanımlanan gazetecinin ürünü haberdur. Haber ise güncelliğe bağlı, hızlı ulaştırılması gereken ve değerini çabuk kaybeden bir üründür. Dolayısıyla zaman bağımlı bir niteliği vardır. Bu anlamda gazetecilik, rekabet altında ve hızlı tempoda yapılan bir iştir. Bu nedenle gazetecinin koşulları hem iş ilişkisinde hem de toplumsal yaşamda, haberi topluma en güvenilir ve hızlı şekilde ulaştırması için düzenlenmelidir. Bu anlayış, gazeteciliğe biçilen özel niteliğin önemli bir boyutudur.

Mesleğin icra biçimi ise, gazetecilerin üretim pratiklerinin içeriği ile ilişkilidir. Şuğle’ye (2001: 17-18) göre, gazeteciler yalnızca masa başında oturup haber üretmezler, aynı zamanda savaş ve çatışma gibi tehlikeli ortamlarda doğrudan

¹⁷⁹ “Piyasada amansız bir rekabete tutuşan kapitalistler, hayatta kalabilmek amacıyla sürekli rakiplerini ve kendi konumlarını değerlendirme ihtiyacı hissederler” (Yüksel, 2014: 35). Haber ajansları-sermaye ilişkisinin tarihsel süreçte nasıl dönüştüğünü tartışan bu çalışma için bkz. Yüksel (2014).

bulunurlar. Böylesi ortamlarda bulunmadıkları zamanlarda dahi, yazdıkları haber ya da düşünce nedeniyle kimi kişilerin ya da kesimlerin saldırı tehlikesini yaşamaktadırlar.¹⁸⁰

Aynı zamanda, gazetecinin hem işverenine karşı hem de mesleğin gereği nedeniyle ilişki halinde olduğu toplumsal kesimlere (siyaset, yargı, kültür seçkinleri vb.) karşı korunması da, gazetecinin mesleğini layıkıyla yerine getirebilmesi için önemli bir boyut olarak tartışılmaktadır. Gazetecinin bu anlamda korunmasının ise iki boyutu bulunur: İlki, gazetecinin toplumdaki güç odaklarından gelecek baskı ve tehditlere karşı korunmasıdır. Diğeri ise, gazetecinin bu güç odaklarıyla kurduğu ilişkide “kendini” ve “mesleğini” koruması, söz konusu kesimlerle çeşitli çıkar ve bağımlılık ilişkilerine girmemesidir. Bu boyut, “meslek etiği” ya da “gazetecinin bağımsızlığı” gibi kavramlarla özellikle ana akım kuramlarda ve güncel toplumsal meselelerde oldukça sık tartışılmaktadır.¹⁸¹

Bu nedenlerle gazetecilerin yaptıkları iş ve toplumda kapladıkları yer itibariyle özel bir statüsü olduğu ve özel olarak korunması gerektiği fikri 20. yüzyılda oluşmuştur.¹⁸² Gazetecilerin sıradan bir ücretli değil, ayrıcalıklı bir ücretli olduğu

¹⁸⁰ Türkiye’de 1990’lı yıllar böylesi olaylara sıklıkla sahne olmuştur. O yıllarda yaşanan gerek siyasi içerikli gerekse de adli vakalardan kaynaklanan pek çok saldırı, yaralama ve gazeteci cinayetleri hala akıllardadır.

¹⁸¹ Bu tartışmalar ve yaslandıkları kuramsal yaklaşımlara ilişkin bkz. Belsey ve Chadwick (2011); Gordon, Michael, vd. (2011); Tokgöz (2010); Taş (2012), İrvan (2003).

¹⁸² Basının, tarihsel olarak sermayenin belirleniminde gelişmesi, onun her uğrakta mutlaka sermayenin çıplak bir aygıtı olacağı anlamına gelmemelidir. Toplumsal bilginin dolaşımını gerçekleştiren bir kurumun gerek yurttaşlık hukukuna gerekse de sınıflar mücadelesine konu edilerek “sermayenin aparatı” olma işlevinin sınırlandırılması kritiktir. Keza, gazetecilere ilişkin düzenlenme yapılması gerekliliği de 19. yüzyılın çetin sınıf mücadelelerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Günümüzde ise bu kavrayış daha da değerli hale gelmiştir. Tekel Direnişi ya da Gezi İsyanı gibi hareketler, söz konusu alanı sınıflar mücadelesinin gündemi yapmanın ne kadar önemli olduğunu bir kez daha gündeme getirmektedir.

yaklaşımı, pek çok ülkede onlara ilişkin özel toplumsal ve hukuki düzenlemelerin geliştirilmesini de beraberinde getirmiştir.¹⁸³

Bu yaklaşım, Fransa başta olmak üzere pek çok Avrupa ülkesinde yalnız toplumsal olarak değil hukuksal olarak da mahkeme kararlarıyla vurgulanmıştır. Buna göre gazeteciler sıradan bir ücretli gibi değildir. Diğer ücretli çalışanlardan üstün ve avantajlı konumları bulunmaktadır. Diğer ücretlilerde geçerli olmayacak şekilde kimi takdir ve davranış özgürlüklerine sahiptirler.¹⁸⁴ Aynı şekilde, Fransa’da gazetecilik düzenlemelerinin gerekçelerinde (ve kimi mahkeme kararlarında) gazetecilerin çalışmasının fikri bir çalışma (entelektüel iş) olduğu da vurgulanmıştır (Şuğle, 2001: 38-39; 63). Bu yaklaşım, Türkiye’de Basın İş Kanunu’nda 1961 yılında yapılan 212 sayılı değişiklikte de kendini hissettirmektedir. Bu değişiklikte, iş ilişkilerinde gazetecilere kimi hukuksal üstünlükler veren ve mesleğin özgünlüğü çerçevesinde kabul gören önemli düzenlemeler yapılmıştır. “Mesleki tepki hakkı” bunlardan biridir.

Mesleki tepki hakkı, çalışılan basın kuruluşunun zaman içinde politik çizgisini değiştirmesi ve bu değişikliklerin gazetecinin değerlerine ters düşen, benimsemediği değişiklikler olması durumunda, bunun gazetecinin mesleğini icrasını etkileyeceği nedeniyle, gazeteciye iş ilişkisinde haklı fesih yetkisi tanıyan bir düzenlemedir¹⁸⁵ (Bohere, 1986: 68; Öke, 1994: 186; Kaya, 2016: 115). Bu düzenleme, gazetecinin yaptığı işin belirli bir “dünya görüşü” ya da belirli bir “politik içerik” taşıdığı kabulünü içerir. Dolayısıyla gazeteciliğin de –yapısal olarak- politik içerimleri ve tutumları olan “ayrıcalıklı” bir meslek olduğu söylenebilmektedir. Mesleki tepki hakkı, 20. yüzyılın

¹⁸³ Bu konu çalışmanın ikinci kısmında, “Örgütlenme” başlığı altında tartışıldığı için burada ayrıca ele alınmayacaktır.

¹⁸⁴ Gazetecilere dönük bu kavrayış, onların sınıf tartışmalarında “orta sınıf” içine dahil edilmelerine ve “bilgi işçileri” şeklinde toplumun yeni dönüştürücü özneleri olarak değerlendirilmelerine neden olmuştur. Bu noktalar, çalışmanın ikinci bölümünde tartışılmaktadır.

¹⁸⁵ Bu düzenlemeye ilişkin daha ayrıntılı bilgi, çalışmanın “Örgütlenme” bölümünde verilmektedir.

ikinci yarısında pek çok Avrupa ülkesinde ve Türkiye’de yasal düzenleme haline getirilmiştir. Bu durum, dönemin yükselen toplumsal mücadele atmosferinin gazetecilik alanındaki etkisi olarak da değerlendirilebilir. Böylece gazetecinin, politik ve toplumsal niteliklerle donanmış bir çalışan olduğu, mesleğin doğasının bunu barındırdığı ima edilmiş olur.¹⁸⁶

Genel olarak gazetecilere dönük nitelikler, onların teknik işbölümünde, emekleri üzerinde vasıf ve denetim sahibi olmaları ile toplumsal işbölümünde “aydın” vasfı taşımalarının da bir yansıması olarak düşünülebilir. Görüleceği üzere, burada çerçevesi çizilen gazeteci tipi, 20. yüzyılda çoğunlukla refah devleti döneminde görünür olan, güç odakları karşısında bağımsızlığını ve mesleğinin saygınlığını koruma çabasına sahip, gazeteciliğin politik niteliğini sahiplenen, özerk ve saygın gazeteci tipidir. Neoliberal dönüşüm, tüm kurumlarla birlikte medyayı da dönüştürürken, onu yalnızca mülkiyet ilişkileri ekseninde değil, siyasal ve toplumsal işlevi itibarıyla de dönüştürmüştür.¹⁸⁷ Bu, gazetecilerin ve mesleğin de önemli bir erozyona uğraması anlamına gelmiştir. Bu erozyonun gazeteciler boyutundaki adının yeniden proleterleşme olduğu bir kez daha yinelenabilir.

Şuğle’ye (2001: 20; 117) göre bu düzenlemeler, gazeteci için üç önemli noktayı gözetmektedir. İlki, gazetecilerin çalışmalarını rahatlıkla sürdürmeleri için kolaylık sağlanmasıdır. İkincisi, gazetecilerin yaptığı işin toplumsal işlevi nedeniyle bir korumadır. Üçüncüsü ise, bu özel düzenlemelerin gazetecilere, meslekten gelen zorluğun bir karşılığı olarak verilmesidir. Dolayısıyla “toplumun gözü ve kulağı”

¹⁸⁶ Bu durum, daha önce vurgulanan, gazetecilikteki dönüşüm sürecinin çelişkili doğasını bir kez daha göstermektedir.

¹⁸⁷ Bu dönüşümün tarihsel boyutları, bu bölümün diğer altbaşlıklarında ele alınmaktadır.

olarak nitelenen gazetecilere sağlanan bu ayrıcalık ve korumanın temelinde, onları olduğu kadar toplumu da koruma anlayışının yattığı söylenebilir.¹⁸⁸

Buna karşın, gazetecilik faaliyetinin neredeyse tamamen ticari işletmeler eliyle örgütlenmiş olması ve özellikle neoliberal dönüşümle birlikte, mesleğin ve mesleğin icra edildiği kurum olarak medyanın, sermayenin açık bir aparatına dönüştürülmeye başlanması, mesleğin ayrıcalıklarının meşruiyet temeli olan toplumsal işlevin de aşınmaya başladığına işaret etmektedir. Bu erime süreci, gazeteciler için üretim sürecinde değersizleşme, toplumsal süreçlerde ise saygınlığın yitimi olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak gazeteciliğin tarihsel ve toplumsal dönüşümünün, hukuksal kavrayışlarda ve toplumsal algıda belirli biçimlerle karşılığını bulduğu, bu sürecin, yasal düzenlemeleri içerdiği boyutuyla toplumsal mücadele üzerinde de doğrudan ya da dolaylı olarak önemli etkileri olduğu belirtilebilir.

¹⁸⁸ Bu anlayışın özellikle Türkiye’de hızla aşındığı da güncel gelişmeler ışığında tespit edilebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

GAZETECİLERDE PROLETERLEŞME: TARTIŞMANIN KAPSAMI VE İÇERİĞİ

2.1. PROLETERLEŞMENİN EKSENİ: ORTA SINIF TARTIŞMALARI

Proleterleşme süreci, çoğunlukla toplumda ayrıcalıklarını kaybeden, emek sürecindeki konumları ve toplumsal durumları gerileyen katmanlar için kullanılmaktadır. Proleterleşme yaklaşımının karşı kutbu olaraksa orta sınıf tartışmaları ileri sürülür.

Orta sınıf, çoğunlukla burjuvazi ve işçi sınıfı arasında bir katman olarak değerlendirilir. Bu katmanın, işçi sınıfının özgün bir parçası mı yoksa iki sınıf arasındaki bağımsız bir üçüncü sınıf mı olduğu ise, bu konudaki yaklaşımların epistemolojik ve metodolojik farklılıklarına göre değişiklik gösterir. Bu nedenle proleterleşme konusunu ele almak için öncelikle orta sınıf tartışmalarına kısaca göz atmak gereklidir.

2.1.1. Feodal Toplumdan Kapitalizme: “Orta Sınıf”ın Serüveni

Orta sınıf tartışmaları, yalnızca sınıf çalışmalarında farklı bir kanalı ortaya çıkarmakla kalmamış, yeni sınıf çalışmalarının temel argümanı haline getirilen (getirilmekte olan) bir çerçeveyi de oluşturmuştur: Toplumsal dönüşümün temel öznesi olarak orta sınıf(lar). Son dönem sınıf çalışmalarının başlıca inceleme nesnesini “orta sınıf” olarak ifade edilen toplumsal kesimler oluşturmaktadır.

Çağımızda popüler bir kavram olarak orta sınıfı tanımlayabilmek ve inceleyebilmek içinse, kavramın tarih boyunca hangi toplumsal dönüşümlere bağlı

olarak ortaya çıktığına ve nasıl evrildiğine değinmek gerekmektedir. Bu inceleme, kavramın günümüzdeki kullanım biçimlerinin tarihteki kökenlerini açıklamak için de önemlidir.

Sınıf (class) sözcüğünün tarihsel olarak kullanımını inceleyen Williams (2005: 74-75; 2017: 25-26), sözcüğün 17. yüzyıla uzanan kökleri olduğunu belirtir. Ona göre class sözcüğünün modern toplumsal anlamının gelişimi, sanayi devriminin ve onun toplumu önemli ölçüde yeniden düzenleyişinin dönemi olan 1770 ve 1840 yılları arasındaki dönemde gerçekleşmiştir. Önceleri alt tabakalar (lower orders) şeklinde olan kullanım, 18. yüzyılın başlarında alt sınıflar (lower classes) biçimine evrilmiştir. 18. yüzyılın sonlarında ise yukarı sınıflar (higher classes) tabiri belirir. 18. yüzyıl boyunca orta sınıflar (middle classes) ve orta halli sınıflar (middling classes) kullanımları ortaya çıkar. Çalışan sınıflar ya da işçi sınıfı (working classes) kullanımı ise 19. yüzyılın başında, 1815 civarında belirmiştir. 19. yüzyılın sonlarında (1890'lar) üst orta sınıflar (upper middle classes) tabiri kullanıma girerken, alt orta sınıf (lower middle class) ise 20. yüzyılda kullanıma girmiştir.

Benzer şekilde Özügurlu (2005: 28) da “sınıf”ın “insanların bilişsel sistemlerinde yer etmesinin 19. yüzyılda sınai kapitalizmle birlikte başladığını vurgular. Buna göre sınıf terimi, sosyal süreçlerin gözlemlerinden zaman içinde türetilmiş bir kavram olarak oluşmuştur. Sınıfın çağdaş anlamın ilişkin olarak Wood (2008: 102) da sanayi kapitalizminden önce, 19. yüzyılda İngiltere’de tarihte ilk defa açıkça sınıfsal oluşumlar gözle görülebilir duruma geldiğinde, sınıf gerçeğini anlamak için kavramsal araçların geliştirilmesinin zorunlu hale geldiğini vurgular.

Williams (2005: 75-77), sınıfa dair değişen kullanım biçimlerinin, toplumdaki bölünmelerin tarih içindeki değişiminin niteliğini gösterdiğini vurgular. Class

sözcüğü, rank'ten (mevki, makam) daha muğlaktır. Class'ın muğlaklığının, rank'in ifade ettiği değişmez sınırları ve sabit toplumsal konumları silikleştiren bir niteliği olduğu söylenebilir. Modern anlamda class sözcüğü, “tüm diğer eski adlandırmaları aşacak” bir sözcük olarak oluşmuştur. Çünkü diğer sözcükler, toplumsal konumun doğumla belirlendiği bir topluma aittir. Bu anlamda class'ın “toplumsal konumların miras alınmaktan çok elde edildiği” (Williams, 2005: 75) bir dönemi imlediği belirtilebilir. Williams, class'ın İngiltere'deki 17. ve 19. yüzyıl arası siyasi değişimlerin bir yansıması olarak muhtemelen bu nedenle kullanıma girdiğini vurgular. Hobsbawm (2015: 129-130) da sınıf dilinin, tam da toplumsal gruplar arasındaki açılan mesafenin ve bunların çatışan çıkarlarının sözde ortak çıkarları arka plana ittiği bir sırada rütbe dilinin yerini aldığını ve bu dilin zümrelere/rütbelere ayrılmış toplumdan farklı bir toplum biçimine işaret ettiğini vurgular.¹⁸⁹

Benzer bir durum, günümüzde toplumsal bölünmeleri anlamlandırmak üzere kullanılan kavramlardan biri olarak “orta sınıf” için de geçerlidir. Nasıl ki, class sözcüğü belirli bir muğlaklık barındırırsa, orta sınıf kullanımındaki “orta”nın da toplumsal ilişkilere dair kavrayışı muğlaklaştırdığı belirtilebilir. Ancak arada tarihsel ve niteliksel bir fark vardır: Feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde, rank'ten class'a kayış, toplumdaki eşitlik isteğinin paralelinde, toplumsal mobiliteye izin veren, keskin ayrımları ve ayrıcalıkları dışlayan tarihsel olarak ileri bir dönüşüm olarak görülebilir. Buna karşın günümüzde, kapitalizmin hiç olmadığı kadar derinleştiği ve refah devletinin ardından işçi sınıfının toplumsal eşitlik alanından fiilen uzaklaştırılmaya başladığı dönemde, sınıf ilişkilerine dair belirli bir iması olan “orta sınıf”ın kullanımının böylesi bir ilerletici açılıma izin verip vermediği tartışmalıdır.

¹⁸⁹ Benzer bir tartışma için bkz. Öngen (1996: 30-32).

Kapitalizme ilişkin bu dönüşümü burjuva sınıf ve kapitalist sınıf arasındaki ayrımla tartışan Wood (2007: 24), feodalizmden kapitalizme geçiş döneminde burjuvazinin, kentlerdeki yükselen “orta sınıf” olarak ele alındığını vurgular. Bu kapsamda, yukarıda Williams’ın sözünü ettiği 18. yüzyılın başlarında dolaşıma giren orta sınıf kavramının, aristokrasi ve emekçi sınıflar arasında yeni bir sınıf olarak burjuvaziye işaret ettiği vurgulanmalıdır. Ancak burjuvazinin o dönemdeki yaygın kullanımı, günümüzdeki gibi yalnızca kapitalist sınıfla eşdeğer değildir.

Bu dönemde burjuvazinin üç farklı kullanımı olduğuna dikkat çekilir (Yurtsever, 2016: 64; Kocka, 2015: 13-14). İlki, 1450-1750 yılları arasında yaklaşık 300 yıl boyunca kasabalılardan ve kırsal nüfustan ayrı bir yaşam biçimine, statüye sahip kentlileri tanımlamak için “kentli” anlamında kullanımıdır. İkincisi, sözcüğün yurttaşlık bağlamında kullanımıdır. Burada burjuvazi, ayrıcalıklı toplum kesimlerini dışarıda bırakan *civil* (aristokrasi, askeriye ya da kilise ile bağlı bulunmayan) ve *civic* (kentle, kentlilikle ilgili) anlamları ile kullanımdadır. Üçüncü anlamı ise, devrimler döneminde feodalizme karşı devlet iktidarı için mücadele eden kentli sınıflar bileşkesidir. Dolayısıyla burjuvazi, en genel anlamıyla, feodal iktidara karşı mücadele eden kentli sınıflar blokunu tanımlar.

Bu dönüşümün izleri ve sözcüğün özellikle bu üçüncü anlamı, Sieyes’in (2005) Fransız Devrimi sürecinde, 1789 yılında ortaya attığı “üçüncü sınıf” (*tiers-etat*) tezinde bulunabilir. 1789’da Fransız Ulusal Meclisi’nde kabul edilen “İnsan Ve Yurttaş Hakları Beyannamesi”nin de şekillendiricilerinden olan Sieyes’in bu kitabı devrimin manifestosu olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁰ *Tiers-Etat*, Türkçe’ye “üçüncü sınıf” olarak çevrilse de aslında modern anlamda bir sınıfa işaret etmemektedir. *Etat* sözcüğü

¹⁹⁰ Üçüncü sınıf üzerine kimi çalışmalar için bkz. Sarıca (1981); Ağaoğulları (1989); Yurtsever, (2016); Satıcı (2010).

etimolojik ve tarihsel olarak, “meslek, uğraş ve bununla tanımlanan toplumsal konum, statü” anlamına gelmektedir. Eski Fransız toplumu temel olarak, üç etat’tan oluşmuş sayılmaktadır. Birinci sınıf, kilise mensupları, ruhbandır. İkinci sınıf, feodal asalet unvanları taşıyan soylulardan oluşur. Üçüncü sınıf ise, geri kalan tüm yurttaşları kapsayan Tiers Etat’dır¹⁹¹. Bu kapsamda “üçüncü sınıf”, toplumun üç büyük tabakasından biri olarak kavranabilir. Sieyes’e göre Tiers-Etat, en saygın bilimsel ve serbest mesleklerden en az rağbet gören ev işlerine kadar tüm hizmetleri yapan sınıftır. Asiller ve ruhban sınıfının dışında kalan, bütün ayrıcalıksız unsurlardan oluşur. Bu anlamda, karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu sınıfı, öteki iki sınıftan ayıran temel olgu, hukuksal ve siyasal ayrıcalıklardan yoksun olmalarıdır. Sieyes’e göre toplumun ihtiyaçlarını ve gerekli hizmetlerini gören bu sınıftır. Diğer sınıflar ise, toplumun bu “üretken” katmanları üzerinden geçinen asalaklardır.¹⁹² Sieyes’in ulusun kendisi olarak gördüğü bu sınıf, köylüler, kent emekçileri, zanaatkarlar ile kentli ve ticaret sınıflarından oluşmaktadır.

Sieyes, bu kesimler arasında köklü bir ayırım yapmaz ve bunların tümünü, toplumu üreten yegane sınıf olarak görmektedir. Ancak daha o yıllarda üçüncü sınıfın tek bir sınıf olmadığı, iki büyük sınıftan müteşekkil olduğuna ilişkin görüşler (hakim halde olmasa da) mevcuttur.¹⁹³ Dolayısıyla üçüncü sınıfın, feodal çağın “orta sınıfı”

¹⁹¹ Üçüncü sınıf kavramı 15. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmış bir kavramdır. Aristokrasi ve ruhbanları dışarıda bırakan bir anlamı vardır. Bu sınıfın sosyal bileşkesi zaman içinde değişmiş, köylüler ve çalışan sınıflarla birlikte burjuvaziye de içine alan bir terim olarak gelişmiştir (Sarica, 1981: 19). Üçüncü sınıf (tiers etat) çoğunlukla, ayrıcalıklılara karşı imtiyazsız olanları ifade eden “halk” olarak da kavranmaktadır. Sieyes’te de böyle bir kullanım mevcuttur.

¹⁹² Bu kavrayışın yansımaları, 1790-1830 yılları arasındaki siyasal, toplumsal ve ekonomik haklara ilişkin sert tartışmalarda da kendini göstermiştir. Bu dönemde class sözcüğü, “üretici” ve “yararlı sınıf” anlamında, aristokrasiye karşı güçlü bir terim olarak kullanılmıştır. Bu terim giderek, üretici sınıfı, ayrıcalıklılardan ve aylaklardan ayırtırmak için kullanılmıştır (Williams, 2005: 77-78).

¹⁹³ Örneğin, bir şövalye olan Moret, 1789 yılında Tiers Etat’nın bir sınıf olarak ele alınmasının yanlışlığını belirtmektedir. Moret’ye göre üçüncü sınıf, çıkarları çatışan iki ayrı sınıfa ayrılmaktadır. Bu iki ayrı sınıf, devrim yıllarının diğer bazı düşünürlerinde (Marat ve Petion vb.) de “burjuvalar” ve “halk” olarak ortaya konmaktadır (Sarica, 1981: 23).

olan burjuvazinin, diğer sınıf katmanlarıyla (kent emekçileri ve köylüler) devrim sürecinde oluşan koalisyonunu tanımladığı söylenebilir.

Benzer şekilde Sarıca (1981: 21-22) da burjuva sözcüğünün aslen “kentte oturan” anlamını taşıdığını ve 11. yüzyıldan itibaren kullanıldığını belirtir. Burjuva, toprağa bağlı değildir, geçimini ticaret ve zanaat yoluyla sağlar. Zamanla bu sınıfın çıkarları hem feodal toprak düzeniyle hem de kentlerdeki zanaat erbabının ilişkilerini düzenleyen korporasyonların sıkı disipliniyle çelişmeye başlamıştır. Sarıca o dönemki burjuva kesimin, iktisadi hayatta oynadıkları rol ve toplum içindeki yerlerine göre kendi içinde ayrıştığını belirtir. Bunlar rantla geçinen pasif burjuvalar; serbest meslek sahipleri (avukatlar, doktorlar, noterler, vb.- bu kesimde gazeteciler de sayılabilir); orta ve küçük burjuvaziye meydana getiren esnaf ve zanaatkarlar; geliri meta üretimi ve ticarete dayanan, iktisadi üstünlüğü ele geçirmiş olan büyük burjuvazi olarak sıralanabilir.¹⁹⁴ Dolayısıyla o dönemde burjuvazi içine dahil olmayan kesim köylüler, işçiler, soylular ve din adamlarıdır. Williams (2005: 57) da burjuvazinin temel tanımının yaşam biçimi istikrarlı ve borçlarını ödeyebilen güvenilir yurttaş anlamını içerdiğini belirtir.

Yurtsever (2016: 64-65), burjuvazinin bu çok katmanlı fakat ilişkili anlamlarına paralel olarak, özellikle Almanca’da kimi ayrımlarla kullanıldığını belirtir. Buna göre, burjuvazi, ekonomik ve eğitilmiş olmak üzere ayrıştırılır. *Ekonomik burjuvazi*, sanayicileri, tüccarları, işletme yöneticilerini ve rantiyeleri ifade eder. *Eğitilmiş burjuvazi* ise eğitimle elde edilmiş sınıfsal konumları tanımlar. Avukatlar, yargıçlar, üniversite öğretim üyeleri, gazeteciler, mühendisler ve yüksek öğrenimli

¹⁹⁴ Burjuvazinin iş adamlarından oluşan bu büyük kesiminin Avrupa burjuva dünyası içindeki özel yerini ve burjuva olmak ile büyük ekonomik etkinlik arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma için bkz. Cassis (2015).

kamu görevlileri bu kesime dahildir. Wood (2007: 222) bu kesimleri *kapitalist burjuvazi* ve kapitalist olmayan burjuvazi olarak *entelektüeller* biçiminde adlandırır. Bu kapsamda burjuvazi ekonomi-politik olduğu kadar kültürel bir mayalanmayı da içerir.¹⁹⁵

Devrimde burjuvazinin hakim sınıf olması onun iktisadi ve siyasi üstünlüğünden ileri gelmektedir. Ancak kendini bir ulus olarak örgütleme becerisinin¹⁹⁶ onun kültürel boyutu ile de ilişkili olduğu söylenebilir. Bu konuda Kocka (2015: 18) burjuva kültürün evrensellik iddiası taşıdığını belirtir. Köylülük ve soyluluk kültürlerinin aksine burjuva kültürü, kendi toplumsal sınırlarının ötesine geçen bir içsel genişleme ve toplumun bütününe damga vuran bir eğilim göstermiştir. Bu anlamda diğer toplumsal grupların burjuvalaşması, burjuva kültürünün hayati bir parçasını oluşturmuştur. Dolayısıyla devrim öncesinde ve devrimin ilk döneminde burjuva kültürünün, oldukça çekici hegemonik bir güç olarak işlediği söylenebilir.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Bu konuda 19. yüzyıl burjuva toplumu üzerine çalışan Jürgen Kocka (2015: 17) şunları yazar: Dinden daha fazla, eğitim üzerine yapılan vurgu, kendileri ve dünya hakkındaki orta sınıf görüşlerinin özelliğiydi. Aynı zamanda eğitim, birbirleriyle kurdukları iletişimin temelini oluşturuyor ve bu tür bir (klasik) eğitimi benimsemeyenlerden onları ayırıyordu. Bilime ve özellikle müzik, edebiyat ve de sanatların estetik değerlendirilmesine büyük önem veriliyordu. Benzer şekilde Sombart (2011: 166-168) da burjuvanın düşünce biçiminin saygınlık üstüne oturan, biraz katı ve ukala görünümlü bir niteliği olduğunu vurgular. Bu onun ticari faaliyetlerine de yansımıştır. Örneğin, 19. yüzyılın başlarına kadar birçok firmanın ticari ilandan ısrarla uzak durdukları, 19. yüzyılın ortalarına kadar ise kimi ticari firmaların reklamdan tiksindikleri bilinmektedir. Bu döneme kadar reklam, ayıplanacak bir faaliyet olarak kavranmaktadır. Bunun yanı sıra Williams (2005: 77), 1820’de kaleme alınan bir yazıda dönemin “orta sınıfı”nın, “evrensel olarak toplumun en akıllı ve erdemli kısmı” olarak tarif edildiğini belirtir.

¹⁹⁶ Bu noktada Marx’ın (2009: 205) *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı’nın Giriş’inde* bahsettiği “evrensel sınıf” tartışması hatırlanabilir. Marx’a göre evrensel sınıf, bir sınıfın “kendi bağrında ve yığın içinde (...) genel olarak toplumla birlik olduğu ve benzeştiği, toplumun onda kendi evrensel temsilcisini sezdiği ve kabul ettiği, istem ve haklarının gerçekten toplumun kendi istem ve haklarını oluşturduğu, toplumun gerçekten başı ve kalbi durumuna geldiği bir uğrağa” erişmesini ifade etmektedir. “Bir toplumsal sınıfın par excellence [en üstün derecede] kurtarıcı toplumsal sınıf olması için, tersine bir başka sınıfın, elbette boyunduruk altına alan sınıf olması gerekiyor”. Marx (2009: 208-209) için 1789’da bu rolü aristokrasiye karşı burjuvazi üstlenmiştir; burjuva toplumunda ise evrensel sınıf olma potansiyelini proletarya taşımaktadır. Evrensel sınıf olma sürecinin, sınıfın kendini ulus olarak örgütleme süreciyle ilişkisi olduğu ve bu yanı sıra sınıf kapasitesinin önemli bir boyutunu oluşturduğu düşünülebilir.

¹⁹⁷ Bu noktaya paralel olarak Öngen’in (1996: 216) kapitalist toplumlarda tüm üstyapı kurumlarının toplumu ideolojik anlamda burjuvalaştırma amacı taşıdığına ilişkin tespiti, hakim sınıfın hegemonik yanının günümüzdeki yansıması açısından dikkate değerdir.

Feodal toplumun çözülmesi sürecinde, Fransa’da aristokrasinin burjuva alanlar olan ticaret ve yatırım işlerine girmemesi¹⁹⁸, bu sınıflar arasındaki uzlaşmazlığın nihayetinde siyasal bir devrime neden olmasına yol açmıştır. İngiltere’de ise aristokrasinin erken dönemde ticari bir yönelim göstermesi, burjuvazi ve aristokrasi arasındaki ayrımı bulanıklaştırmıştır. Bu da aristokrasi ile burjuvazi arasında açık bir mücadelenin yaşanmamasını sağlamıştır (Wood, 2007: 20; Yurtsever, 2016: 67; Sarıca, 1981: 22; Hobsbawm, 2015: 151; Sombart, 2011: 148; 155; Dowd, 2008: 38-39). Bu noktada Wood (2007: 17) kapitalizmin erken modern dönemde ilk kez İngiltere’de oluştuğunu; Hobsbawm (2015: 130) ise İngiliz “orta sınıfları”nın, 18. yüzyıla gelindiğinde gerçek anlamda kapitalist nitelikler taşıdığını belirtir.¹⁹⁹ Bu döneme tanıklık eden David Hume (akt. Wood, 2007: 21) da bu yıllarda servet ve gücün “orta sınıfların” elinde toplandığını ifade etmektedir. Mosse (2015: 103), tarihsel süreçte bu sınıfın Avrupa’nın tümünde fakat özellikle Fransa’da yeni bir birleşik elit ve giderek soylu olmayan bir yönetici sınıf olarak oluştuğunu vurgular.²⁰⁰

Bu toplumsal köken itibariyle, Fransa ve Almanya gibi ülkelerde devrim sürecinde avukatlar, doktorlar, kilise mensupları, yargıçlar ve kamu görevlileri gibi eğitilmiş burjuvazi öne çıkarken, İngiltere’de öne çıkanlar çoğunlukla işadamları, bankerler ve diğer girişimciler gibi kapitalist burjuvazi olmuştur. Keza İngiltere’de eğitilmiş burjuvazi tanımlayacak kavramlar yerine, “profesyoneller” teriminin

¹⁹⁸ Fransız devriminin sosyalist tarihini yazan Jaures’e (akt. Sarıca, 1981: 22) göre bu durum, Fransa’da, aristokratik devletin (özellikle savaş finansmanları için) burjuvaziye özellikle mali anlamda giderek daha çok bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Öyle ki, 18. yüzyıla gelindiğinde burjuvalar mali yönden devlete hakim konuma gelmişlerdir. Dolayısıyla, mali egemenliği artan burjuvazinin siyasal ayrıcalıklardan yoksun bırakılması önemli bir sorun teşkil etmeye başlamıştır. Benzer şekilde Mosse (2015: 82-83) de Fransız aristokrasisinin ticarete olan ilgisizliğinin uzun süre devam ettiğini ve soylularla burjuvazinin siyasal mücadelesinin temelinde bu sürecin yattığını vurgular.

¹⁹⁹ Bu konuyla ilişkili olarak, Marx’ın Kapital’de (2011:711-712) “kapitalist çiftçi”nin ilk kez İngiltere’de ortaya çıktığına ilişkin saptaması da hatırlanabilir.

²⁰⁰ Mosse’nin (2015) çalışması ayrıca, burjuvazi ve soyluluk arasındaki ilişkilerin ilerleyişini ve burjuva döneminin gelişimini Avrupa ülkeleri özelinde tek tek incelemektedir.

kullanıma girmesi de bu sürece işaret eder. Profesyoneller terimi, genel anlamda felsefi-sanatsal eğitime yaslanan bir arka planı değil, kapitalist girişimcinin hizmetindeki belirli bir tür uzmanlığı²⁰¹ ifade etmiştir (Yurtsever, 2016: 67).

Bu süreçle bağlantılı olarak, aristokrasinin tasfiyesinin önemli ölçüde tamamlandığı ve ekonomik burjuvazinin hakim sınıf olarak iktidara yerleştiği 1850'lere dek burjuvazi, aristokrasi ile köylüler ve kent emekçileri arasında orta sınıf olarak adlandırılmıştır. Bu kullanım Marx ve Engels'in eserlerinde de izlenebilir. Marx (2009: 206) 1843'te yazdığı *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde burjuvaziden orta sınıf olarak bahseder. Engels (2010: 20), 1845'te kaleme aldığı *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* eserinde, "orta sınıfların (...) sizin emeğinizin ürünlerini satabildikleri sürece, o emekle kendilerini zenginleştirmekten ve (...) kazanç sağlayamaz duruma geldiklerinde sizi açlığa terk etmekten başka bir niyetleri olmadığını" göstermeye çalışmıştır. Benzer şekilde Marx (akt. Yurtsever, 2016: 74) 1852 yılında yazdığı bir gazete yazısında, 1831 yılında reform yasasını kabul eden "sanayici ve ticari orta sınıf"tan bahseder. Bu yazılarda tariflenen "orta sınıf", açıktır ki burjuvazidir. Marx ve Engels'in yazılarında, burjuvazi, dönemin orta sınıfı olarak tabir edilir ve bu sözcükler zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılır.

19. yüzyılın ortalarından itibaren ise, burjuvazinin siyasal ve iktisadi hakimiyetinin yerleşmesiyle, burjuvazi "çağdaş kapitalist sınıf"²⁰² olarak anılmaya, orta sınıf sözcüğü ise burjuvaziden farklı toplumsal gruplar için kullanılmaya başlanır.

²⁰¹ Bu gelişme, günümüzde meslekler tartışması ekseninde tanımlanan çağdaş orta sınıfın tarihsel kökenlerine ilişkin önemli bir ipucu olarak da değerlendirilebilir.

²⁰² Komünist Manifesto'da burjuvazi artık hakim sermaye sınıfı olarak tartışılır. Ayrıca Engels, 1888'de Manifesto'nun İngilizce baskısına eklediği dipnotta burjuvaziyi "toplumsal üretim araçlarının sahipleri olup ücretli emeği sömüren modern sermayeciler sınıfı" (Marx ve Engels, 2010: 22) olarak tanımlar. 1893 tarihli İtalyanca baskıya yazdığı önsözde ise "her yerde kalabalık, yoğun ve güçlü bir proletarya yaratan" burjuva düzeninden bahseder ve burjuvaziyi "kapitalist sınıf" olarak niteler (2010: 73, 72).

Williams (2005: 77), orta sınıfın bu dönemde “mevki sahibi insanlar” (persons of rank) ile avam (common people) arasına bilinçli olarak giren ve eski hiyerarşik bölünmenin bir kalıntısı olarak görülebilecek bir kullanımı olduğunu belirtir.

Yurtsever’e (2016: 75-76) göre, bu tarihlerle birlikte Marksist literatürde, orta sınıf kavramı, küçük toprak sahibi köylüler, kentlerdeki küçük zanaatkarlar, küçük dükkan sahipleri doktorlar, avukatlar, mühendisler ve gazeteciler için, bu kesimlerin eski ve yeni temsilcileri için kullanılmaya başlanır. Bu dönemde orta sınıf yerine *küçük burjuvazi* kavramı öne çıkar ve zaman zaman orta sınıf kavramıyla ikame olarak kullanılır.²⁰³ Bu süreçten hareketle, “geleneksel orta sınıf” olarak adlandırılan kesimlerin, kapitalizmin bu döneminde ortaya çıkmaya ve genişlemeye başladığı belirtilebilir.²⁰⁴

Görüleceği üzere, orta sınıfların tarihsel serüveni, burjuva devrimlerin seyri ile bağlantılı olmuştur. Ancak burjuvazi, Avrupa’da homojen ve çizgisel bir biçimde değil, zamansal ve coğrafi farklılıkları içeren bir süreçte ve özgün koşullar ve aktörlerin faaliyetleri altında hakim sınıf haline gelmiştir.

Bu süreç içinde burjuvazi, geç 18. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar toplum çözümlemesinde başlıca araç olmuştur. Ancak 18. yüzyılın sonlarından itibaren burjuvazinin gerileyişinden söz etmek mümkündür. Bu nedenle bu kavramın kullanımının 1789 ile 1914 dönemiyle sınırlandırılması yönünde görüşler²⁰⁵ mevcuttur (Kocka, 2015: 18; 32). Benzer şekilde Sombart (2011: 176) da, burjuvazinin yegane bir niteliğinin olmadığını belirterek, kapitalist gelim sürecinde “eski moda burjuvazi”

²⁰³ Marx, Engels ve Lenin’in küçük burjuvaziye ilişkin düşünceleri ve bu düşüncelerin oluşum koşulları hakkında bir tartışma için bkz. Labica (2016).

²⁰⁴ Almanya ve Fransa’da küçük burjuvazinin gelişimi ve 19. yüzyılın sonlarındaki oluşumu hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz. Haupt (2015).

²⁰⁵ Burjuva toplumun bittiğine ilişkin popüler ve düşünsel alandan çeşitli görüşler için bkz. Kocka (2015).

ile “modern ekonomi insanı” arasında bir ayrım yapmaktadır. Giddens (1999: 19) da “burjuvazi sonrası” bir toplumda yaşadığımızı fakat bunun kapitalizm sonrası bir toplum anlamına gelmediğini belirtmektedir. Bu vurgular, 20. yüzyıl ile birlikte burjuva toplum yerine kapitalist toplumdaki söz etmenin daha doğru olacağını işaret etmektedir.²⁰⁶

Çağdaş orta sınıf tartışmaları da, benzer bir eğilimle 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmış fakat günümüzdeki karşılığını esasen II. Dünya Savaşı sonrası koşullarda gerçekleşen akademik ve politik tartışmalar içinde edinmiştir.

Orta sınıf, toplumsal tabakalaşmada burjuvazi ve proletarya arasında kalan ara katmanları tanımlamak üzere kullanılan bir sözcüktür. Williams (2005: 79-81), 19. yüzyıl boyunca ortaya çıkan “orta sınıf” (middle class) kullanımının, “işçi sınıfı”nın (working class) ifade ettiğinden başka bir toplumsal modele gönderme yaptığını vurgular. Ona göre işçi sınıfı, toplumda üretken ya da yararlı etkinliği ifade eden, toplumu bu etkinlik çerçevesinde değerlendiren bir modelin sonucudur. Orta sınıf ise, görece toplumsal konumun ve hiyerarşik ayrımın bir göstergesidir. Bu anlamda eski toplum düzenini anımsatan bir özelliği bulunmaktadır. Dolayısıyla “işçi sınıfı”nın yaslandığı model, class sözcüğünü temel ilişki anlamında kullanarak iki (ya da üç) temel sınıfa yaslanan bir bütünlüğü işaret eder. “Orta sınıf”ın yaslandığı toplumsal model ise, class sözcüğünü tanımlayıcı gruplandırma olarak kullanıp, bu

²⁰⁶ Burjuva toplum tartışmasında Wood (2007: 208), İngiltere’nin kendi özgül gelişme koşulları içinde hiçbir zaman “burjuva toplum” haline gelmediğini ve İngiltere’nin feodalizmden kapitalizme doğrudan geçişin yegane örneği olduğunu savunur. Faulkner (2014: 149) 17. yüzyılda yaşanan iç savaş sonucu, 1648 yılında İngiltere’nin burjuva devrimini gerçekleştirdiğini ve bu devrimin feodal mutlakiyetçiliğin yıkılmasına, kralın idam edilmesine ve burjuva cumhuriyetinin kurulmasına neden olduğunu belirtir. Dowd (2008: 38-39) ise, İngiltere’de 17. yüzyılda gerçekleşen devrimin başlıca sonucunun, feodal kalıntıların parçalanması ve saray gücünü sınırlayan yasaların getirilmesi olduğunu vurgular. Bu sayede İngiltere’de 18. yüzyılın ortalarında özel girişimin prangaları biraz daha gevşeyebilmiştir. Dolayısıyla 17. yüzyıldaki devrim İngiltere’de kapitalist girişimin önünü açmıştır ancak onu bir burjuva toplum haline getirdiği şüphelidir.

gruplandırmaları giderek daha küçük kategorilere (alt orta sınıf, üst orta sınıf vb.) bölmek üzerine gelişmiştir.

Orta sınıfla bağlantılı bir terim olarak “statü”nün de benzer bir eğilimi bulunmaktadır. Statü (status), latince kökenli bir sözcük olarak “durum” anlamına gelir. Williams (2005: 364-365), modern sosyolojide “statü”nün, genellikle “sınıf”ın yerine önerildiğini belirtir ve sınıfın içerdiği geniş anlama karşılık statünün, eski sözcükler yerine mertebeyi (rank) ifade eden modern bir terim olduğunu vurgular. Ona göre mertebe (rank), unvanları ve kuşakları içerirken, statünün simgeleri vardır. Bu nedenle statü, güncel kullanımlarında yaşam tarzı, tüketim ve gösteriş gibi temalarla iç içedir ve bu temalar etrafında gerçekleştirilen bir toplum çözümlemesinden temellenir. Bu çözümleme şeması, toplumu “özel mülkiyet birimleri aracılığıyla yorumlanan bir dizi birime indirgemıştır” (Williams, 2005: 365).

Çağdaş sosyolojide bu çözümleme geleneği, Weberci düşünceyi işaret eder. Zira, ileride değinileceği gibi, Weberci düşüncenin toplumda sınıflara ilişkin belirleyici unsuru, *bireylerin piyasada sahip olduğu* (mülk edindiği) kaynaklar ve bunların kullanımıyla ortaya çıkan yaşam fırsatlarıdır. Bu anlamda sınıflar ekonomik kategoriler, statü grupları ise sosyal gruplar olarak kavranmaktadır. Weber’e göre (2005: 277) statü, ekonomik olarak belirlenen sınıflardan farklı olarak bireylerin toplumsal onur ve saygınlık ölçütünü ifade eden bir kavramdır. Ona göre farklı sınıflardan olan insanlar aynı statü grubuna dahil olabilirler. Keza statünün temel belirleyeni yaşam tarzı ve bunun simgeleridir. Weber (2005: 286), sınıf tabakalaşmasının üretim ve mülkiyet ilişkilerine, statü tabakalaşmasının ise özel “hayat tarzları”nın temsil ettiği tüketim biçimlerine göre belirlendiğini belirtmekle

birlikte²⁰⁷, Weberyana sınıf analizleri genellikle bu iki biçimi kaynaştırmaktadır. Özügurlu (2005: 53-54) da Weberci yaklaşımda sınıf ve statü konumlarının tabakalaşmanın iki ayrı boyutu olarak değil, sınıfın geçici, statünün ise kalıcı toplumsal konumlar olarak resmedildiğini vurgular. Böylece söz konusu yaklaşımda sınıf araştırmaları statü grubu niteliği ile şekillenmektedir. Dolayısıyla buradan hareketle geliştirilen sınıf kavrayışı, sınıfları yaşam tarzı, meslek, gelir ve kültürel kodlarla tanımlama şeklinde ortaya çıkmış, hakim orta sınıf kavrayışları çoğunlukla bu çerçeveden gelişmiştir.

Dolayısıyla günümüzün iki yaygın terimi olarak işçi sınıfı ve orta sınıfın (ve buna bağlı olarak statünün), temelde farklı toplum modellerine ve çözümlemelerine dayandığı belirtilmelidir. İşçi sınıfının analitik bir çözümlemeyi, orta sınıfın ise betimleyici bir tespiti içerdiği; bu anlamda ilkinin kavram ikincisinin ise terim olduğu belirtilebilir. Bu süreçte el emeği kullanmadan çalışanları, el emeği ile çalışanlardan ayırmak üzere kullanılan bir orta sınıf terimi çağdaş toplumlarda yaygın hale gelmiştir. Bu kullanım biçimi, kapitalist toplumların oluşum sürecinde orta sınıflara dair belki de değişmeyen tek özelliktir. Zira, tarihsel süreçte sözcüğün içeriği dönüşse bile, Hobsbawm'ın (2015: 136) belirttiği gibi, orta sınıf sözcüğü (alay etme dışında) hiçbir zaman bedenlen çalışanlar için kullanılmamıştır.

Orta sınıfın 20. yüzyılda kapitalist ilişkilerin açıklanabilmesinde merkezi bir kavram olarak tartışmaya girmesi ise 1950'ler ve yoğun olarak 1960'larla birlikte (ve kimi zaman "yeni orta sınıf" şeklinde) olmuştur. Orta sınıfa ilişkin iki temel yaklaşımdan söz edilebilir. Weberci geleneğe dayanan birinci yaklaşım, denetim

²⁰⁷ Giddens (1999: 52-53) da sınıf ve statü arasındaki temel ayrımın üretim ve tüketim arasında bir ayrım olduğunu, bu nedenle statünün birden çok ilişki eksenine oturabileceğini ifade eder.

ilişkileri, sahip olunan kaynaklar, statü, prestij gibi kavramlara ağırlık vererek giderek büyüyen bir yeni orta sınıfın varlığından bahsetmektedir. Marksist kavramları temel alan ikinci yaklaşım ise orta sınıfın sınıfsal konumu ile bu grubun bir sınıf olup olmadığı sorununu üretim, mülkiyet ve sömürü ilişkileri bağlamında ele almakta, bu kesimin emek sürecinde yaşanan değişime vurgu yapmakta ve ara kademelerin varlığı üzerinden işçi sınıfının sınırlarını tartışmaktadır.

Bu iki ana yaklaşımın yanı sıra, iki yaklaşımı birleştirmeye çalışan çeşitli girişimler de bulunmaktadır. E. O. Wright'ın “çelişkili sınıf konumları” kavramsallaştırması ile Bourdieu'nün sermaye kuramı bunun öne çıkan örnekleri olarak sayılabilir.

2.1.2. “Orta Sınıf”ın Yükselişi: Tarihsel ve Toplumsal Arka Plan

Kapitalist toplumların sınıf yapısı, 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Savaş sonrası yapılanma, kapitalizmin büyüme oranının sürekli arttığı, Fordist üretim rejimiyle kitlesel üretim ve tüketimin gerçekleştirildiği, ithal ikameci bir ulusal üretim biçiminin egemen olduğu, üretim ilişkileri alanına devletin ve örgütlü emek kurumlarının etkin birer aktör olarak katıldığı ve emeğin yeniden-üretim alanlarında sosyal koruma ve güvence mekanizmalarının devlet eliyle kurumsallaştırıldığı bir dönemi işaret eder. Bu dönüşüm, aynı zamanda üretim ve yönetim süreçlerinde meydana gelen teknolojik ve politik süreçlerin bir ürünü olarak da yaşanmıştır.

Bu eksenle hizmet sektörünün ciddi biçimde genişlemesi, kafa emeğinin toplumsal üretim süreçlerinde yaygınlaşması ve kol emeği dışında geliştirilen beyaz

yakalı²⁰⁸ faaliyetlerin artışı söz konusu olmuştur. Buna bağlı olarak hem büro tipi çalışma artmış hem de gerek fabrikalarda gerekse büro tipi çalışmada yönetim ve denetim emeğinin üretim sürecindeki etkisi genişlemiştir. Bu süreçte yeni mesleki kategoriler gündeme gelmiştir.

Bu temel değişimlerin en önemli etkisi, kapitalist toplumların sınıf kompozisyonlarının değişmesine bağlı olarak yeni ara sınıf konumlarının ortaya çıkmasıdır. Bu konumlar, en yaygın ifadesini *orta sınıf* teriminde bulur. Orta sınıf kullanımının çağdaş formunun oluşumu ve bilimsel bir statü edinerek bugünkü yaygınlığını kazanmasında, yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümün ve bu dönüşümü açıklamaya girişen sosyal bilim yaklaşımlarının önemli bir rolü vardır.

Bu kapsamda orta sınıf tezlerinin yükselişinin önemli bir boyutu, savaş sonrası dönemde oluşan sanayi-sonrası toplum kuramlarıdır.²⁰⁹ Bu dönemde hizmet sektörünün kapsam ve istihdam açısından genişlemesi, özellikle iletişim ve enformasyonun ekonomideki payının da kayda değer biçimde yükselmesini içerir. Bu konuda yapılan araştırmalar öncelikle, iletişim ve enformasyonun yalnızca ekonomik

²⁰⁸ Beyaz yakalılar, büro işinde istihdam edilen, vasıflı ve entelektüel niteliklere sahip çalışanları anlatmak için kullanılan yaygın bir terimdir. Terim, sekreterlerden üst düzey yöneticilere kadar oldukça geniş ve heterojen bir gurubu kapsamasına karşın sosyal bilim literatüründe genellikle kol işinin dışındaki çalışma pratiklerini ve yer yer kol işçilerinden görece daha “prestijli” statüleri işaret etmek için kullanılmaktadır. Bu terim ilk kez 1910’larda ABD’li yazar Upton Sinclair tarafından kullanılmış, 1920’ler ve 1950’ler arasında yaygın kullanıma kavuşmuştur. C. W. Mills’in tarafından 1951 yılında yayınlanan *White Collar: The American Middle Classes* eseri, kavramın akademik ve sınıfsal kökenlerine ilişkin ilk çalışmalardan biri olarak kabul edilir. Yurtsever (2012: 120, 124), sınıflar arası bir bölmede duran, sürekli büyüyen, türdeş bir yığın olarak orta sınıf biçiminde tanımlanan “beyaz yakalılar”ın kurgusal, varsayımsal ve keyfi bir kategori olduğunu vurgular.

²⁰⁹ Genel olarak “sanayi-sonrası toplum kuramları” adı altında birleştirilen paradigma, tarihsel dönüşümü farklı yönlerden ele alan fakat benzer felsefi ve politik arkaplana yaslanan ve çoğu zaman iç içe geçen üç temel kuram üzerinde şekillenmektedir. Bu kuramlar, “Enformasyon Toplumu”, “Post-Fordist Toplum” ve “Post-Modern Toplum” kuramlarıdır. Bu paradigmaya göre artık, değeri üreten emek değildir, değerin kaynağı bilgi haline gelmiştir (Bell, 1973: 14-15). Sanayi sonrası toplum bu anlamda ilerlemenin son aşamasıdır. Tarih boyunca geleneksel toplumdan sanayi toplumuna geçilmiş ve şimdi de sanayi sonrası topluma ulaşılmıştır. Bell’in (1973: 34) ifadesiyle bu toplumda gerilimler ideolojik değil, teknik olacaktır. Bölünmeler ekonomik ve siyasal alanların dışında gerçekleşecektir. Bu konuda ayrıntılı bir tartışma için ayrıca bkz. Kumar (2004).

bir sektör olarak ağırlığına odaklanmış (Machlup, 1962, Porat, 1977) ve söz konusu gelişmeleri ekonomik yapı bağlamında ele almıştır. Fakat Daniel Bell (1973) ile birlikte, enformasyon ve bilgi temelli yaşanan dönüşümün siyasi, toplumsal ve kültürel boyutları da ele alınmaya başlanmış, buradan yola çıkarak sanayi toplumundan oldukça farklı yeni bir toplum kurgusu oluşturulmuştur.²¹⁰

Bell'e (1973: 14-20, 174, 212) göre, yalnızca veri ve enformasyonda bir genişleme ve istihdam kategorilerinde bir kayma deneyimlenmemekte, daha ziyade kapitalist toplumun doğasındaki dönüşümün ilk yılları yaşanmaktadır. Teknolojinin ve enformasyonun üretim ve dağıtımına dayanan bir toplumun yükselişiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Dolayısıyla sanayi-sonrası toplum bir bilgi toplumdur. Bu dönüşümlerin temeli yeni iletişim ve enformasyon teknolojileridir. Söz konusu değişiklikler, ekonomik alanda mal üreten bir ekonomiden hizmet üreten bir ekonomiye, daha az bilgi gerektiren bir yapıdan daha çok bilgi temelli bir yapıya geçiş doğrultusunda yaşanmakta ve toplumun tüm üretim işlemleri ve ilişkileri bilgi temelinde (bilginin üretim, işleme ve dağıtım temelinde) yeniden kurulmaktadır. Bilgi temel bir üretim faktörü haline gelmiştir.

Böylece sanayi-sonrası toplum, “eski” toplumun uzlaşmaz çelişkilerinden arınmış, “yeni sınıfları” ve ilişkileri içeren bir toplum olarak kurgulanmıştır. Bu toplumda toplumsal yapı her alanda piramit şeklinde değil, ağ (network) şeklinde örgütlenmektedir. Bu da daha “yatay” ve “eşitlikçi” bir toplum imgesi doğurmaktadır. Dolayısıyla emek ve sermaye şeklinde kutuplaşan bir toplum değil, orta sınıflar şeklinde genişleyen yatay bir toplumsal yapı söz konusu olmaktadır. Bu yaklaşımın,

²¹⁰ Yeni bir toplum fikrinin önde gelen isimleri arasında MacLuhan (1968, *Küresel Köy*); Toffler (1970, *Üçüncü Dalga*); Masuda (1971, *Enformasyon Toplumu*) ve Touraine (1971, *Post-Endüstriyel Toplum*) sayılabilir.

Mandel'in (2008: 694) ifadesiyle, sermaye ilişkisini yalnızca fabrikanın (sanayinin) hiyerarşik yapısına indirgediğini ve böylece üretim tarzının bütünlüğünün belirleyici yönünü göz ardı ettiği söylenebilir.

Orta sınıfa ilişkin yaklaşımların kurucu unsurlarından biri de emek tartışmalarıdır. Sanayi-sonrası toplum kuramlarının en önemli bileşenlerinden biri, büyüyen hizmet sektörü ve bu sektörün kapsadığı yeni emek biçimleridir. Bu emek biçimleri hizmet emeği, duygusal emek, yaratıcı emek, kültür emeği, bilgi emeği vb. gibi çeşitli adlarla tarif edilmektedir. Hizmet sektörü içerisinde özellikle iletişim ve enformasyon alanları, yeni emek biçimlerinin ve hatta buradan hareketle tanımlanan yeni bir sınıfın (örneğin Peter Drucker, 1959'da "bilgi işçileri" olarak adlandırdığı yeni bir sınıftan bahseder) ortaya çıktığı alanlar haline gelmiştir. Bu "sınıf"ın ayırt edici yanı, kullanılan emeğin niteliğidir. Yeni emek biçimleri, kapitalizmin sanayi üretiminde karakterize olan, kol gücüne dayalı maddi emek biçiminden farklı olarak, kafa emeğini içeren, üretim mekanı olarak da fabrika yerine büroyu ifade eden bir tartışma biçiminde dolaşıma girmiştir. Bu süreçte sanayi işçilerinin "mavi yaka"larına karşı büro çalışanlarının "beyaz yaka"larından sıkça söz edilmiştir.

Orta sınıfa ilişkin tartışmaların bir başka boyutu, işçi sınıfının sönümlenmesi tezlerine paralel olarak orta sınıf(lar)ın²¹¹ yükselişi argümanıdır. Bu argüman, özellikle 1960'larda gündeme gelen "burjuvalaşmış işçi sınıfı" tezlerine dayanmaktadır. Bu tez,

²¹¹ Orta sınıf ya da orta sınıflar ifadesi, güncel tartışmalarda terimin kullanıldığı düşünsel geleneğe göre farklılık göstermektedir. Orta sınıflar kullanımı, çoğunlukla, her bir mertebeyi ya da statüyü ayrı bir sınıf olarak tanımlama eğiliminde olan Weberian çalışmalarda ortaya çıkar. Marksist kökenli yaklaşımlarda ise genellikle, ara katmanları tanımlamak üzere orta sınıf terimine başvurulduğunda, terim tekil biçimde (orta sınıf) kullanılmaktadır. Bu ayrımın önemini ve işaret ettiği farklı düşünsel hatları "işçi sınıfı" ya da işçi sınıfları" kullanımı üzerinden değerlendiren Özügür (2005: 60) da benzer bir durumu vurgulamaktadır. Ona göre, çoğul kullanım tarzı analitik önceliği söz konusu toplumsal grubun sermaye karşısındaki nesnel konumuna değil de yaşam tarzı öğeleri, statü sembolleri, öznel anlamlar ve saf güç ilişkilerine vereceği için kaçınılmaz olarak metodolojik bireyci ve yorumsamacı bir gelenekten beslenmek durumunda kalacaktır. Analitik önceliği emeğin sermaye karşısındaki nesnel konumuna veren tekil kullanım biçimi ise kaçınılmaz olarak tarihsel maddeci görüşten beslenecektir.

bir yandan hizmet sektörünün büyümesi ile işçi sınıfının küçüldüğünü; diğer yandan ise artan refah düzeyi ve yükselen ücretlerin işçi sınıfını dönüştürdüğünü ileri sürer. Buradan hareketle geleneksel işçi sınıfı kurumlarına güven azalmış ve sınıf dayanışması çözülmüştür. Tüketim alışkanlıkları ve yaşam tarzları değişmiştir. Dolayısıyla işçi sınıfı, artan refah temelinde toplumsal ve ideolojik olarak da orta sınıflaşmaktadır.²¹² Bu kavrayış ekseninde “emek/işçi aristokrasisi”²¹³ tartışmaları ve “elveda proletarya” (Gorz, 1980) düşünceleri, işçi sınıfının yokluğunda yeni bir orta sınıfın yükselişini gündeme getirmektedir. Özügurlu (2005: 57) geleneksel proletaryanın sönümlendiği ve yeni bir çalışan sınıf kitlesinin doğduğu yönündeki savlarda asıl olanın, yaşam tarzı ve davranış biçimlerine dönük imgeler olduğunu belirtir. Bu imgelerde geleneksel proletarya, yoksulluğu, kötü çalışma ve ev şartlarını, işsiz kalmayı çağrıştırırken, “burjuvallaşmış işçi” terimi harcayacak paraya sahip, daha iyi evlerde yaşayan, düzenli ve denetlenebilir bir hayatı olanları nitelemektedir.

Bu tezlerde sınıf çözümlemesi, yapısal iktisadi ve toplumsal faktörlerden çok bu tarz imgelerle gerçekleştirilmektedir. Refah devleti döneminde geliştirilen bu tezlerin, sözkonusu dönemi ve bu dönemin özelliklerini, kapitalizmin ve sınıflar mücadelesinin tarihsel bir uğrağı olarak değil, kalıcı ya da norm düzen olarak kavradığı ifade edilebilir. Bu tezlerin yöntemsel olarak da kimi sorunlu yanları olduğu

²¹² Bu tezin, 1960’ların sonunda işçi sınıfı üzerine yürütülen geniş bir alan araştırması yoluyla yanlışlandığı Weberyen bir çalışma için bkz. Goldthorpe vd. (1969).

²¹³ “Emek aristokrasisi” çoğunlukla, nitelikli ve ayrıcalıklı işgücünden oluşan sınıf kategorilerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu grup içinde yer alan kesimler “yeni orta sınıf” olarak değerlendirilir ve yer yer “işçi sınıfının burjuvallaşması” bağlamında tartışılır. Buna paralel olarak, işçi sınıfının, kendini nesnel sınıf özellikleri ve işçi sınıfı ideolojisi açısından proletaryadan ayıran ve sendikal ya da devrimci yönelimler yerine reformist politikalara yakınlık duyan üst katmanlarını ifade eden bir içeriği de bulunur (Öngen, 1996: 215). Bu kavramın kullanımı Engels’e atfedilebilse de Marx ve Lenin tarafından da kullanılmıştır. Emek aristokrasisi ya da işçi aristokrasisi, emeğin küresel yapılanması içinde, emperyalizm ve sonrasında bağımlılık kuramları ekseninde, ürettikleri kaynaklar kuzey ülkeleri tarafından sömürülen güneyin işçilerine karşı, kuzeydeki ülkelerin işçi sınıfı katmanlarını anlatmak için de kullanılmıştır Bu konuda kimi çalışmalar için bkz. Lenin (2009); Hobsbawm (2012); Kerswell (2011); Caire (2016). Bu kavram, 1960’larla birlikte yeni orta sınıf tezleri için de önemli bir dayanak haline getirilmiştir.

belirtilmelidir. Özügurlu'ya (2005: 56) göre, Fordist iş süreçlerinin yarı vasıflı işçilerine yaslanan bu tezler, bireycileştirilmiş işçi imgelerine dayanmakta ve çoğunlukla metodolojik bireycilikle²¹⁴ malul yöntemsel tutumlara sahip olmaktadır.

Bunun yanında kavramın toplumsal tarihi²¹⁵ de onun oluşumu hakkında bilgi verebilir. Orta sınıf kavrayışının ve kullanımının yükselişi, o dönem etkin olan Soğuk Savaş koşullarında, ideolojik ve politik bir müdahale olarak da gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin varlığı ve dünya üzerindeki etkisi, Avrupa ülkelerinde iktidara gelen işçi sınıfı partileri, Avrupa Komünist partilerinin gelişimi ve toplumsal hareketlerin yükselişi, sosyal bilim literatüründe orta sınıf tartışmalarının artmasının temel nedenleri arasında sayılabilir. Bu müdahalenin politik yanı, Sovyetler Birliği'nin ve temsil ettiği toplum düzeninin kapitalist toplumlarda karşılık bulmaması çabasıdır. Kuramsal ve ideolojik boyutu ise, Marksizm'in kuramsal olarak yanlışlanması girişimidir. Khazin (2013) “orta” sınıfın Marksizm'in sınıf kavramını yok etmek amacıyla Batı'da icat edilen bir yapı olduğunu vurgular. Benzer şekilde Poulantzas (2013: 283, 286, 514) da Weberci pozitivizmin ve Amerikan sosyolojisi kökenli yaklaşımların (Anglo-Sakson ampirizminin), sınıfların ve sınıf mücadelesinin yadsınması için toplumsal sınıfları tamamen sulandırıp ortadan kaldırmak amacıyla geliştirildiğini belirtir. Dolayısıyla Marksizm'in kutuplaşmacı sınıf teorisinin

²¹⁴ Metodolojik bireycilik toplumlar hakkındaki olguların ve toplumsal görüngülerin yalnızca bireyler hakkındaki olgularla açıklanması tutumudur. Bu yaklaşım, ilişkilerden çok tekil ve sabit bireylere odaklanır. Özügurlu (2006: 5) metodolojik bireyciliğin, toplumsal araştırmada hem gözlem hem de analiz biriminin birey olarak ele alınması olduğunu belirtir.

²¹⁵ Toplumsal tarih yaklaşımının siyasal düşünce alanında önde gelen isimleri Neal Wood ve Ellen M. Wood'dur. Neal Wood'un (1984: 2) ifadesiyle toplumsal tarih, “klasik bir metnin yalnızca uygun ekonomik, sosyal ve politik bağlamda konumlandırıldığında ve düşünürün ürettiği bilginin, içinde yaşadığı dünya ile birlikte tanımlandığında anlamlı olacağı varsayımına” dayanır. Dolayısıyla kuramlar ve kavramlar, “serbestçe dalgalanan soyutlamalar olarak değil, (...) toplumsal, ekonomik ve siyasal değişim ve çatışmaların (...) yanıtı ve yansıması olarak” (Wood ve Wood, 2008: 10) kavranmalıdır.

geçersizliğinin ispatlanması ve böylece politik etkisinin kırılmasının hedeflenmesi, bu yaklaşımların temel motivasyon kaynağı olarak ele alınabilir.²¹⁶

Marksizm'in kutuplaşmaya dayanan sınıf teorisi, kapitalizmin gelişkin aşamalarında burjuvazi ile proletarya arasındaki ara konumların eriyeceğini öngörür. Bu görüş, Manifesto'da şöyle dile getirilmiştir:

“Şimdiye kadarki küçük orta zümreler, küçük sanayiciler, tüccarlar ve rantiyeler, zanaatkarlar ve köylüler, bütün bu sınıflar, kısmen kendi küçük sermayeleri büyük sanayinin işletilmesine yetmediği ve daha büyük sermayecilerle rekabet içinde batıp gittiği için, kısmen de yeni üretim tarzları onların becerilerini değersizleştirdiği için proletaryanın katına inerler. Böylece proletaryaya nüfusun bütün sınıflarından katılmalar olur” (Marks ve Engels, 2010: 28-29).

Ancak 20. yüzyıl boyunca yaşanan gelişmeler Marx ve Engels'in kutuplaşma teorisini sorgulanır kılmıştır. Bu dönemde, gerek Sovyetler Birliği'nin varlığı, gerek yükselen sınıf mücadeleleri gerekse Keynesyen politikaların yarattığı birikim modelinin, özellikle savaş sonrasında istihdamda ve çalışma koşullarında iyileşmeler yaratması, tüketim olanaklarının yükselmesi, yeniden üretim alanlarının meta dışı biçimde düzenlenişi ve kurallı çalışma rejiminin yerleşmesi, toplumun kutuplaşmasına değil, ortasından şişkin bir balon görünümü almasına neden olmuştur. Bu koşullara mesleki olarak örgütlenmiş toplumsal faaliyetler ve beyaz yakalı çalışmanın artışı da eklenince, kutuplaşma teorisi geçersiz ilan edilmiş, yükselen orta sınıf tartışmaları hız kazanmıştır.

²¹⁶ Öyle ki, bu dönemde CIA'in paravan yapıları olan kuruluşlar, bu yöndeki çalışmaları ve düşünürleri doğrudan desteklemiş, akademik yükselişlerini sağlamıştır. Örneğin, sanayi-sonrası toplum tezlerinin (ve bunun neden olduğu sınıf tartışmalarının) kurucularından sayılan Daniel Bell, CIA tarafından fonlanan ve soğuk savaşın kültürel alanını yönetmek üzere işleyen “Kültürel Özgürlük Kongresi”nce desteklenmiştir. Böylece Marksizm'i hem bilimsel-akademik hem de politik alanda yanlışlayıp etkisizleştirmeye dönük bir çaba, orta sınıf yaklaşımlarının ardındaki önemli bir etken olarak oluşmuştur. Bu konuda bkz. <http://www.theguardian.com/education/2011/jan/26/daniel-bell-obituary>. Soğuk Savaş döneminde CIA'in paravan kuruluşları aracılığıyla gerçekleştirdiği faaliyetler, fonlamalar ve fonladığı düşünürlerle ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Saunders (2004); Petras (1999).

Scase'ye (2000: 20-30) göre, modern üretim sürecinde büyüyen işletme ölçekleri ile şirket yapılarında yaşanan dönüşüm, yönetici ve uzman kesimleri ortaya çıkaran en temel nedenlerdir. Teknik işbölümünün ve buna bağlı olarak bürokratik süreçlerin gelişmesiyle birlikte, işverenler idari fonksiyonlarının pek çoğunu temsilcilere devretmek zorunda kalmışlardır. Yönetici ve teknik uzmanlardan oluşan bu “temsilciler”, daha önce bizzat kapitalistin gerçekleştirdiği koordinasyon ve kontrol işlerinden sorumlu hale gelmişlerdir. Özellikle, tek sahipli ve görece küçük ölçekli işletmeler yerine, (19. yy'ın son çeyreğinden itibaren) kar ve rekabet baskısıyla oluşan çok sahipli-çok ortaklı anonim şirketlerin doğuşu²¹⁷ bu süreçte kritik bir rol oynamıştır. Anonim şirketlerle birlikte işletmelerin, ferdi kurucu ve sahiplerden ziyade birden fazla kurucunun olabildiği işletmeler haline gelmesi ve zamanla bu ortaklardan bazılarının da bireysel sahiplerden ziyade kurumsal yapılar olarak ortaya çıkması (örneğin 20. yüzyılda kimi finansal kurumlar, büyük şirketlerin temel hissedarları haline gelmişlerdir), kapitalist mülkiyetin formunda önemli değişiklikler yaratmıştır. Buna paralel olarak küçük ölçekli şirketlerde, işletme sahibinin aynı zamanda yönetici olduğu ve koordinasyon-kontrol (denetim) işlevlerinin de yine işletme sahibi tarafından yerine getirildiği dönem, anonim şirketlerle birlikte tarihsel bir dönüşüme uğramıştır. Sahiplik ve kontrol, gittikçe birbirinden ayrılmış, fakat asla birbirinden bağımsız hale gelmemiştir. Bunun yerine kontrol işlevlerini yerine getiren yeni kademeler ve kadrolar ortaya çıkmıştır.

²¹⁷ Anonim şirketler, üretim araçlarının büyük ölçüde merkezileşmesi ve sermayenin yoğunlaşmasıyla karakterize olan tekeli kapitalizmin oluşumundaki en önemli aktörlerden biri olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, ara tabakalar-orta sınıf tartışması, tekeli kapitalizm öncesi ve sonrası olarak dönemleştirilebilir. Tekeli kapitalizm, modern anlamda “orta sınıf” denilen kesimi ortaya çıkarırken, tekeli kapitalizm öncesi orta sınıf tartışmaları ise daha çok aristokrasiden geriye kalanlar ile geleneksel küçük burjuvaziyi ifade etmektedir.

Bu süreç aynı zamanda temel sınıflar arasındaki antagonistik ilişkinin saklanması da büyük ölçüde hizmet etmiştir. Sınıf ilişkilerinin, otorite ilişkilerinin hiyerarşik yapısı içerisinde gizlenebilmesi, sınıf sömürsünün anlaşılabilirliğini sınırladığı gibi, üretim sürecindeki çelişkili ilişkiyi de “kişisel” ve (mülk sahibinin görünmez hale gelişyle) “sermaye dışı” bir hale büründürmüştür.²¹⁸ Şirket sahipliğinin bireysel yatırımcıdan kurumsal yatırımcıya doğru değişen kompozisyonu, idari görevlerdeki sıkı işbölümü ve uzmanlaşmayla birlikte yürümüştür. Böylece söz konusu süreç, mülkiyet ilişkisini, sermayenin buharlaştığını düşündürtecek ölçüde geri plana atmaktadır.

Orta sınıf kavramsallaştırmasını bir “mit” olarak tanımlayan Serdal Bahçe (2013) de bu mitin oluşumuna etki eden tarihsel ve düşünsel girdileri sıralar. Buna göre; kavramın oluşmasına etki eden iki önemli tarihsel girdi, yapısalcılık-anti yapısalcılık kırılması²¹⁹ ile Sovyet Marksizmi’nin²²⁰ kendisidir. Diğer girdiler ise, Amerikan Sosyolojisi²²¹ ve Weber’in sınıf kuramlarındaki gölgesi²²² olarak öne çıkmaktadır.

²¹⁸ Sermayenin toplumsal ilişkilerde ve sosyal bilimlerde görünmez hale gelişini tartışan aktüel bir yazı için bkz. Yücesan-Özdemir (2015).

²¹⁹ Bahçe (2013: 147-148), yapısalcılık-anti yapısalcılık kırılmasının, işçi sınıfına “biçilen” rol ile onun bu rolü bir türlü oynamaması arasındaki umutsuz makastan doğduğunu söylemektedir. Batı Marksizmi’nde kültür, gündelik hayat ve bilinç üzerine yoğunlaşan çalışmaların, işçi sınıfını parçalanmış bir heterojenlik olarak gördüğünü, “sınıfın farklı katmanlarının bilinç düzeyinde farklı sınıflar gibi davranabildikleri” kavrayışının geliştiğini ve böylece “orta sınıfın ete kemiğe bürünmekte” olduğunu ifade eder.

²²⁰ Bahçe (2013: 148-149), 1917 Devrimi’nin ardından Batı’da bir devrim beklentisine giren Sovyet Marksizmi’nin, bu devrimin gerçekleşmemesi gerçeğiyle baş edebilmek için geliştirdiği yanıtın, orta sınıf kavramsallaştırması üzerinde sonraki dönemde de ciddi etkileri olduğunu savunur. Bu yanıt, Batı’daki işçi sınıfının, çıkarları ortak olan üyelerden oluşmadığı, sınıfın kafa emeği kullanan, bol kazanan ve emperyalist yayılmadan da kazançlı çıkan aristokratik bir kesiminin var olduğudur.

²²¹ Giddens (1999: 347-348), bu düşünce okulunun sınıf analizinin geçersizliğine yaslandığını vurgular. Bu yaklaşıma göre sınıf analizi modern toplum düzenini açıklayabilir değildir. Çünkü modern toplum çok daha “eşitlikçi” ve “çoğulcu”dur. Yöneticilik gibi ara kademelerin doğuşu, mülkiyeti demode bir kavram haline getirmiştir. Bu anlamda, toplum çözümlemesinde aslolan sınıflar değil mesleklerdir.

²²² Özuğurlu’nun (2005: 53), Weber’in kuramında sınıfın analitik bir merkezi kavram olmadığı halde Weber’in, sınıf kuramları üzerinde neden bu kadar etkili olduğu yönündeki sorusu, sınıfa yönelik metodolojik ve politik kavrayışı açıklayabilmek açısından son derece kritiktir.

Bu yıllarda Marksist toplum kuramının yanı sıra, Marksist yöntemin geçerliliği de sorgulanmaya başlanmış, özellikle sınıflar açısından getirdiği çelişki ve çatışma temelli analiz, bu koşullarda, sınıfların uyum içinde var olabileceğine dair farklılık temelli kavrayışlarla aşılmaya alışılmıştır. Dolayısıyla, 20. yüzyılda orta sınıf teriminin kullanımının ve içeriğinin oluşmasında, akademik ve bilimsel girişimlerin olduğu kadar, terimin toplumsal tarihinin de büyük payı olduğu söylenmelidir.

Bu süreçte orta sınıfın üç temel biçimde sorunsallaştırıldığı söylenebilir. Bunlardan ilki toplumsal sınıfların nasıl tanımlanacağına ilişkin tartışmadır. İkincisi, işçi sınıfının sınırlarının ne olduğu ve bu sınırların hangi boyutlarla saptanabileceğidir. Üçüncüsü ise, politik yönelimler ve sınıf ittifaklarının doğasının nasıl oluştuğudur (Burris, 2011: 4). Fark edilebileceği gibi orta sınıf tartışması salt kuramsal bir tartışma değil, politik bir sorun olarak da ortaya çıkmaktadır. Keza Milios ve Economakis (2011: 226) de orta sınıfların sınıf konumlarının ve potansiyel sınıf pozisyonlarının belirlenmesinin, kapitalizmin yeniden üretiminin destekleneceğini mi yoksa ona karşı mücadele mi edileceğini içeren sınıf ittifaklarının işaretlerini verdiğini belirtirler. Onlara göre orta sınıflar, hem sınıf konumları hem de sınıf pozisyonları itibarıyla homojen olmayan sınıfsal bütünlükleri içermektedir.²²³

Orta sınıfa ilişkin yaklaşımların temelde toplumsal sınıflara dair daha geniş kavrayışlarla ilişkili olduğu belirtilmelidir. Bu nedenle orta sınıf tartışmalarının

²²³ Milios ve Economakis (2011: 241) küçük burjuvazinin kapitalizmde tek bir sınıf oluşturmadığını, fakat üç sınıf halinde kutuplaştığını belirtirler. Bunlar geleneksel küçük burjuvazi, yeni küçük burjuvazi ve orta burjuvazidir. Geleneksel küçük burjuvazi, kendi hesabına çalışan ve ücretli işçi kullanmayan (çoğunlukla ücretsiz aile emeği kullanan) basit meta üreticileri sınıfıdır. Yeni küçük burjuvazi, kapitalist sistem adına yetkileri kullanan, kapitalist üretim süreci ve sosyal yeniden üretim içindeki ücretlilerden oluşan bir ara sınıftır. Orta burjuvazi ise, kendi hesabına çalışan fakat belirli sayıda ücretli işgücünü istihdam eden küçük girişimciler sınıfıdır. Dolayısıyla bu üç katmanın, günümüz kapitalizminin ara sınıfını oluşturduğu iddia edilir.

ardıyoresini kavrayabilmek üzere, Marksist ve Weberyana analizlerin toplumsal sınıflara dair değerlendirmelerine kısaca göz atmak yararlı olacaktır.

İki düşünsel gelenek arasında felsefî görüş açılarından politik uzanımlarına kadar pek çok boyut ve farklılık (hatta karşıtlık) tespit edilebilmekle birlikte, bu çalışmanın kapsamı nedeniyle burada yalnızca sınıfa ilişkin kavrayışları çerçevesinde bir değerlendirme yapılacaktır.

Sınıfı kavrayış biçimleri ve toplum çözümlemesinde onu yerleştirdikleri konum, bu iki düşünsel geleneğin temel ayrım noktasını oluşturur. Marksist gelenek, toplumsal ilişkileri sınıfsal ilişkiler temelinde oluşan ve dönüşen bir nitelikte ele alırken, Weberci gelenek sınıfı farklı saiklerle oluşmuş toplumsal ilişkiler içerisinde ortaya çıkmış geçici ekonomik konumlar olarak kavramaktadır.

Weberci gelenek içinden geliştirilen çalışmalarda sınıflar sosyal sınıf, kültürel sınıf, ekonomik sınıf olarak ayrıştırılabilmektedir. Ancak Marksist sınıf çözümlemesinde bir toplumsal kesimin sınıf olarak adlandırılması o kesimin ekonomik, siyasal ve sosyal olarak birbiriyle bağlantılı nitelikler taşıdığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşımda toplumsal sınıf, tüm farklılıklarıyla birlikte organik bir bütünlük teşkil etmektedir. Weberci gelenekte ise, bu farklılıkların her birinin ayrı bir sınıfa işaret ettiği eklemlenmiş bir yapı söz konusudur. Giddens (1999: 97) Weber'in kavrayışında belirlenemeyecek kadar çok sınıfın varlığının ima edildiğini belirtir.

Bir diğer ayrım, sınıfların nasıl belirleneceğine dairdir. Yukarıdaki farklılıklara paralel olarak, Marksist yaklaşımda sınıf, üretim ilişkileri ve süreçleri içinde oluşur ve belirlenir. Buradaki temel nosyon sömürü ve mülkiyet ilişkileridir. En geniş anlamıyla işçi sınıfı, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayan ve geçinmek için emekgücünü

satma zorunluluğu bulunan toplum kesimlerini ifade eder. Weberci düşüncede ise sınıfları belirleyen en önemli mekanizma piyasadır. Buna göre piyasa, yaşam fırsatlarının temel belirleyicisidir. Breen'e (2014: 50) göre yaşam fırsatları, bireylerin kıtlık ya da değerli çıktılara erişim elde etme fırsatı olarak tanımlanabilir. Sınıfsal konumlar bu fırsatlar ekseninde ele alınmaktadır. Weber'e (2005: 270) göre sınıf durumu; mallar, yaşam koşulları ve kişisel yaşantılar için sahip olunan tipik olanaklar olarak değerlendirir. Bu olanaklar ise, belirli bir toplum düzeninde gelir sağlamak üzere mal ya da beceri harcama gücünün derecesi ya da türü tarafından belirlenmektedir. Yani bir sınıfın üyeleri ortak yaşam fırsatlarını paylaşmaktadırlar. Ortak yaşam fırsatlarını belirleyen ise piyasadır.

Weber düşüncesinde bir sınıf, sahip oldukları mallar ve kabiliyetler tarafından müşterek bir pazar durumunu paylaşan bireyler toplamı olarak tanımlanır (Giddens, 1999: 98). Piyasa, yaşam fırsatlarını bireylerin getirdiği kaynaklara göre dağıtır ve bu kaynaklar birçok yoldan değişebilir. Burada, yalnızca mülksüzler ve mülk sahipleri arasında bir ayrım yoktur. Aynı zamanda belirli vasıflar ve diğer varlıklara göre de ayrımlar söz konusudur. Önemli olan, tüm bu varlıkların piyasa bağlamında bir değere sahip olmasıdır. Bundan dolayı sınıfsal durum, piyasa durumu tarafından belirlenir.

Weber, piyasada getiri oluşturan varlıkların çeşitliliği bağlamında “ekonomik sınıfları”²²⁴ tanımlamaktadır. Giddens'in (1999: 51) vurguladığı gibi, Weber'de temel ekonomik sınıflar her ne kadar mülkiyet ekseninde belirlense de, herhangi bir mülkiyete sahip olmayanların sınıfsal durumları da sahip oldukları “pazarlanabilir

²²⁴ Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir nokta şudur: Weber'deki iktisat anlayışı ile Marx'taki iktisat anlayışı oldukça farklıdır. Marx'ın iktisat anlayışı ekonomi- politik bir çerçevede üretim ve politik bir sorun olarak bölüşüm üzerine kuruludur. Weber'de ise ekonomi-politik değil, salt ekonomik bir bakış açısı bulunur. Bu anlamda Weber'in iktisat anlayışının marjinalist okul ve devamındaki neoklasik iktisat paradigmasının bir yansıması olduğu söylenebilir. Benzer bir vurgu Özügür'ü'da (2005: 253) ve açıkça belirtilmese bile Giddens'ta (1999: 133, 157, 177-178, 206) da bulunabilir.

kabiliyetleri”nin “tekelleşme” tarzına ya da derecesine göre farklılaşmaktadır (eğitimsel vasıflar, pazarlanabilir kabiliyet edinmede ayrı bir öneme sahiptir). Bunun sonucunda da çeşitli orta sınıf tipleri (orta sınıflar) ortaya çıkar.

Ekonomik sınıfların birleşmesiyle oluşan “toplumsal sınıflar”²²⁵ ise basitçe piyasanın işleyişi temelinde oluşmaz. Bunların belirlenmesinde diğer faktörler ve özellikle toplumsal hareketlilik de belirleyici olur (Breen, 2014: 50-51). Weber’e (2005: 273) göre toplumsal sınıflar, pek çok farklı sınıf konumunun birleşmesinden oluşur ve bunun temelinde toplumsal eylem bulunur. Giddens (1999: 58-59) ise toplumsal sınıfın, çeşitli sınıf durumlarının bireyler arasında karşılıklı değişim ilişkisi yaratacak şekilde kümelenmesiyle oluştuğunu vurgular. Bu küme, hem bireylerin kariyerlerinde hem de nesiller arasındaki sosyal hareketlilik şanslarını ifade eder. Bu anlamda zamansal olarak da kapsayıcı bir niteliktedir. Bu sosyal sınıflardan en önemlileri işçi sınıfı, mülksüz orta sınıf ve mülk sahibi üst sınıftır. Giddens’a göre Weber’in sosyal sınıflar şeması, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte büyüyen bir orta sınıfa işaret eder ve bu anlamda Marksist yaklaşımdan ayrılır.

Marksist ve Weberci yaklaşımları ayıran bir diğer nokta, sınıflar ve toplumsal dönüşüm ilişkisidir. Weber’in analizinde değişimin temeli, sınıflar arasındaki ilişkilerin dönüşümünde aranmaz. Aynı şekilde, Weber’in sınıf analizi uzlaşmaz (antagonistik) bir çatışma temelinde kurulmamıştır. Weber’de sınıfların kapitalist toplumlardaki çatışmaların ana kaynağı olduğuna dair bir varsayım da yoktur (Breen, 2014: 52). Giddens’ın (1999: 61) ifadesiyle, Weber sosyolojisinin büyük bölümü,

²²⁵ Giddens (1999: 98), Weber’in toplumsal sınıflar analizinin “fazlasıyla gelişigüzel” olduğunu ifade eder ve analizde ekonomik sınıflar ile toplumsal sınıflar arasındaki ayrımın bulanıklaştığını vurgular.

Marx'ın (tarihin gelişmesinin temel dinamiği olarak ortaya koyduğu) sınıf mücadeleleri fikrine karşı hücumdan oluşmaktadır.²²⁶

Sınıf analizi, Weberci çerçevede, sınıf konumları (yani piyasadaki konumlar) ile yaşam fırsatları arasındaki ilişkiyi irdelemek olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre piyasada varlıklara sahip olmak da tek başına yeterli değildir; önemli olan bunların piyasada uygulanmasıdır. Birçok durumda bireylerin pazara getirdikleri kaynakla, o kaynaktan elde ettikleri getiri arasında belirlenimci bir ilişki yoktur. Tüm bu nedenlerle, Breen'e (2014: 54-55) göre, Weber ilhamlı sınıf analizinin yegane ayırt edici karakteristiği, sınıfların, yaşam fırsatlarını şekillendirdiği ölçüde ilgiye mazhar olmalarıdır. Dolayısıyla buradan çıkarılacak yaklaşım, yaşam fırsatlarının şekillendirilmesinde sınıf dışı öğelerin de (statü, meslekler vb.) açıklamaya dahil edilmesi gerektiğidir. Weberci çerçevede, sınıf analizi, piyasa durumu, yaşam fırsatları ve iktidar ilişkilerinin incelenmesinde yalnızca sınırlı ve kısmi bir yer tutmakta, epistemolojik olarak aynı düzlemdeki diğer öğeler arasından yalnızca bir öğe olarak anlaşılmaktadır.

Przeworski'nin (1985: 64) belirttiği gibi Weber'in Marx'ın sınıf kavramsallaştırmasına karşı geliştirdiği kuramsal çerçeve, burjuva sosyal biliminin farklılaşma/tabakalaşma analizinin temel kaynağını oluşturmuştur. Böylece sınıfların tarihsel aktörler olduğu yönündeki görüş, gelir, prestij ve eğitimin toplumdaki dağılımının istatistiksel analizleriyle yerinden edilmiştir. Bunun temel sonucu ise toplumsal farklılaşma analizinin toplumsal çatışma analizinden koparılması olmuştur. Keza Poulantzas (2013: 514) da Weberci etki ile sosyal bilimler ve politika arasındaki

²²⁶ Wood (2008: 176) da ironik bir dille Weber'in uzun süredir "Marx'ı dövmek için çok sevilen bir sopa" olarak kullanıldığını belirtmektedir.

organik ilişkinin yadsındığını ve dar kapsamlı bir ampirisizmin yükseldiğini vurgular.²²⁷

Marksist yaklaşımda ise sınıf analizi, toplumsal ilişkiler ya da toplumsal düzen (toplumsal değişim) analizinin temeli olarak düşünülür. Toplumlar, tarihsel olarak belirli üretim ilişkilerinin oluşturduğu üretim tarzlarına göre örgütlenmişlerdir. Bu süreçte, üretimi yapanlar ile üretilen artığa el koyanlar arasında toplumsal bir ayrışma ortaya çıkar. Dolayısıyla toplumda temel sınıflar ve sınıf içi katmanlar, üretim araçlarının mülkiyetine ve üretim ilişkileri içindeki konumlarına göre belirlenmektedir.

Bu kapsamda, orta sınıf tartışmalarını çağdaş haliyle mümkün kılanın temel olarak Webergil çoğulcu sınıf nosyonu olduğu iddia edilebilir. Bu kapsamda, iktisadi temelde tanımlanan ve geçici olarak addedilen sınıflara ilişkin her bir farklılığı ve her farklılaşmış katmanı, farklı bir sınıf olarak görme eğilimi güçlenmiştir. Weberci geleneğin özelliği, sömürü temelli Marksist toplum kavrayışının karşısında güç temelli bir toplum kavrayışını savunmasıdır. Weber'in (2005: 268) ifadesiyle “güç”, bir toplumsal eylem içinde, bir insanın ya da grubun, o eyleme katılan başkalarının direnişine karşın da olsa kendi iradelerini gerçekleştirme şansıdır.

Weberci geleneğin yanı sıra, özellikle 1970'ler sonrasında sınıflar mücadelesinin düşen ivmesi ve yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı da, hem orta sınıf savlarını güçlendirmiş hem de sınıfları üretim ilişkilerinden bağımsız ele alma çabasının geçerlilik kazandığı bir metodolojik iklimi beraberinde getirmiştir. Böylece

²²⁷ Wood (2006:111-115; 122-123) ise, Weberci etkinin bir benzerini postyapısalcı sosyal bilim kavrayışı için ifade etmektedir. Wood, sınıf analizinin sosyal bilimden dışlanması ile tarih ve politika arasındaki ilişkinin rastlantısallığa indirgendiğini, sınıf ile politika arasındaki bağın radikal biçimde koparıldığını vurgular. Bu süreçte “yolu açan” girişimin Poulantzas'ın düşüncesi olduğunu belirtir. Bu konuda Poulantzas üzerine kapsamlı bir yöntembilimsel eleştiri için bkz. Wood (2006: 49-75).

sınıfları üretim ilişkileri içerisinde irdelemek, “yeni zamanların” zengin çeşitliliğini kavrayamayan bir yaklaşım olarak geçersiz addedilmiştir. Bu süreçte 20. yüzyılın son çeyreğinde yükselişe geçen post-yapısalcı/post-modern yaklaşımların metodolojik tutumunun, orta sınıfın toplumsal çözümlemede merkezi bir tema olarak gündeme gelmesinde etkisi olduğu söylenebilir. Söz konusu dönemde “analitik değerini kaybeden sınıf nosyonu, ancak bir kimlik konumu olarak toplumsal çalışmalara konu olabilmektedir” (Özuğurlu, 2005: 25). Post-Marksist kuramların genel olarak toplumsal sınıflara ilişkin bu kavrayışı esasen orta sınıf yaklaşımları için de geçerlilik taşımaktadır.

Orta sınıfın ayrı bir sınıf olarak tanımlanması ve toplumsal olarak niteliğinin tespit edilebilmesinde kullanılan yöntem, bu kesimleri tam da hayat tarzları, gelirler ve mesleki statülerle belirlenen bir kimlik konumu olarak ele almanın önünü açmaktadır. Söz konusu yöntemin bir unsuru da “dikkatleri ilişkiden farka kaydırır” (Özuğurlu, 2005: 25) boyutudur. Buna göre, sınıfları ilişkili olgusal varlıklar olarak, toplumu ise hiyerarşik bütünlük arzeden tarihsel bir yapı olarak görmek yerine, orta sınıfın görüngüsel özellikleri üzerinden betimlenen bir farklılık kurulmakta, bu işlem teori düzeyine taşınarak “farklı ve bu nedenle ayrı bir sınıf” çözümlemesine ulaşılmaktadır. Dolayısıyla sınıfı ve bağlantılı olarak orta sınıfı tanımlamada yalnızca Weberci düşünce geleneğinin değil, Marksizm dışı eleştirel düşüncenin de yöntemsel ve kavramsal olarak benzer bir istikameti paylaştığı iddia edilebilir.²²⁸

²²⁸ Burada sözü edilen postyapısalcı ve postmodern yaklaşımlardır. Bu yaklaşımlar ile Weberci gelenek arasındaki ilişki, önemli bir tartışma noktası olmakla birlikte bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Burada yalnızca, paylaştıkları epistemolojik köken, metodolojik güzergahları ve ulaştıkları sonuçlar itibarıyla benzerlik taşıdıkları belirtilebilir. Bu konuda Wood (2006: 125) postyapısalcı kuramların “soyut idealizm” ile malul olduklarını vurgularken, bu kuramların eleştirilerinin kapitalizm yerine “sanayi toplumu” ekseninde gelişmesinin dikkat çekici olduğunu belirtir. Bu noktada, postmodernizmin özellikle ilk kuşak metinlerinin (bkz. Lyotard, 1979) sanayi-sonrası toplum kuramlarının varsayımlarını önemli ölçüde paylaştıkları da ifade edilmelidir. Bu konuyu Baudrillard ve Derrida’nın düşünceleri üzerinden inceleyen ayrıntılı bir tartışma için ayrıca bkz. McNally (2003). Dolayısıyla sosyal bilimlerde

Sonuç olarak “orta sınıf” olarak adlandırılan kesimlerin nasıl tanımlanacağı ve çözümleneceğinin temel olarak Marksist ve Weberci gelenekler açısından önemli bir farklılık arz ettiği yinelenmelidir.

20. yüzyılda orta sınıfa ilişkin Marksist (ve neo-Marksist) tartışmalar, kapitalizmin tarihsel biçimi (rekabetçi kapitalizmden tekelci kapitalizme) ve buna bağlı olarak değişen işbölümünü, üretim ve yönetim pratiklerini dikkate alır. Bu yaklaşımlar, tekelci kapitalizm döneminde oluşan orta sınıfı, üretim ilişkilerinin sonucu olarak ele alır ve proletaryanın sınırları kapsamında tartışır. Weberci (ve neo-Weberci) yaklaşımlar ise, kapitalist toplum yapısının dönüşümünde ortaya çıkan yeni çalışma pratikleri, kaynaklar ve yaşam şanslarına odaklanır. Bu çerçevede eğitim düzeyi, gelirler, tüketim biçimleri, meslekler ve kültürel kodlar esastır. Bu yaklaşımların ayırt edici özelliği, yaslanılan toplum ve sınıf çözümlemesinin bir sonucu olarak, orta sınıfı ayrı bir toplumsal sınıf olarak tanımlama eğilimidir.

Weberci düşüncede orta sınıflar giderek büyüyen ve bu nedenle refahın göstergesi olan toplum kesimleri olarak ele alınır. Marksist literatür ise daha çok, kapitalizmin tekelci aşamasında bu kesimin özgünlükleri ve proleterleşme süreçleri üzerine eğilir.

Bir sonraki bölümde orta sınıf problemi, bu çalışmanın kapsamı itibariyle proleterleşme tartışmaları içerisinde incelenecek ve Marksist katkılar²²⁹ etrafında ele alınacaktır.²³⁰

postmodern, Weberci ve bilgi çağı yaklaşımlarını içeren yöntemsel ve kuramsal yeni bir bütünlükten/mezlekten bahsetmek mümkün görünmektedir.

²²⁹ Bu konuda Weberci ve yeni-Weberci tartışmalar için ayrıca bkz. Mills (1951); Dahrendorf (1978); Goldthorpe (1980).

²³⁰ Bu tartışmalara geçmeden önce Türkiye üzerine kısa bir ara not düşmekte yarar vardır. Orta sınıfa ilişkin Weberci yaklaşımlar özellikle Türkiye’de önemli bir yaygınlığa sahiptir. Orta sınıfların varlığı ve gelişmesini, Türkiye’nin iktisadi ve siyasi gelişmesi ile paralel ele alan, bu anlamda demokratikleşmenin lokomotifleri olarak orta sınıfı işaret eden pek çok akademik ve popüler çalışmaya rastlamak mümkündür. Türkiye örneğinde orta sınıf genellikle “yeni orta sınıf” ya da “muhafazakar orta

2.1.3. Gazeteciler ve Orta Sınıf Tartışmaları: Bilgi İşçileri

Kapitalist üretim ilişkilerinin savaş sonrası döneminde gelişen toplumsal sınıf kompozisyonunun belki de en önemli özelliği, işçi sınıfı ve burjuvazi arasında yer aldığı söylenen bir orta sınıfın varlığını işaret etmesidir. Bu sınıf, kafa emeğini kullanan ve üretim süreçlerinde çoğunlukla denetim emeği olarak iş gören bir karakterdedir. Eğitimli ve vasıf düzeyleri yüksek olan bu kesim, kendi emek süreci üzerinde de belirli bir kontrole sahiptir. Üretim sürecindeki bu ayrıcalıklı konum, eğitim nosyonu da birleşerek bu kesimi siyasal, kültürel ve ideolojik alanlarda özgün yönelimleri ve tutumları olan ayrı bir “sınıf” olarak ortaya çıkarmıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde refah devleti yılları, kapitalizme ve onun geleceğine ilişkin tahlillerin, “orta sınıf”ın (ya da beyaz yakalıların) varlığı üzerinden gerçekleştirildiği yıllar olmuştur.

sınıf” gibi kavramlarla ele alınmaktadır. Türkiye’deki hakim orta sınıf tartışmaları çoğunlukla merkez-çevre, sivil-asker ve kültür-siyaset ikilileri ekseninde tartışılmaktadır. Bu tartışmaların önemli isimleri Metin Heper, Ziya Öniş, Ümit Cizre, Şerif Mardin, Nilüfer Göle, Fuat Keyman, Soli Özel ve Ergun Özbudun olarak sayılabilir. Bu perspektifin ana akım uluslararası çevrelerde de benzer şekilde karşılık bulduğu söylenebilir. 2007’de Cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül’ün New York Times tarafından “İslamcı orta sınıfın yükselişinin temsilcisi” olarak tanımlanması bunun bir örneğidir.

Türkiye literatüründe orta sınıf meselesi akademik kökenli köşe yazarları tarafından da oldukça sık tartışılan bir konu olmuştur. İsmet Berkant, Şahin Alpay ve Taha Akyol gibi yazarlar, özellikle 2000’lerin ortalarından itibaren orta sınıf konusunu ve bunun Türkiye siyasetine yansımalarını konu edinen yazılar kaleme almışlardır (İsmet Berkant, Orta Sınıf Parti Arıyor, Radikal, 15.05.2007; Taha Akyol, Orta Sınıf Geliyor, Milliyet, 18.08.2007). Hatta Türkiye’deki siyasal mücadelenin laik ve muhafazakar orta sınıflar arasında yaşandığını da iddia etmektedirler (Taha Akyol: “Eski ezik, çekingen köylü Anadolu, atılğan, girişken bir orta sınıf Anadolu’suna dönüşüyor”, Milliyet, 20.12.2006. Aynı yazarın başka bir ifadesi “(...) piyasa ekonomisi ‘hasolar, memolar’dan işadamları çıkaracaktı elbette! (...) Türkiye’de eski ‘merkez’ ve ‘kenar’ yapıları artık aşıyor, bir ‘orta sınıflaşma’ süreci yaşanıyor”, Milliyet, 28.12.2007). Bu yaklaşımlara göre muhafazakar orta sınıf, son dönemde ekonomik, siyasi ve kültürel alanın her kesiminde boy göstermeye başlamıştır.

Türkiye’de orta sınıf tartışmalarının sembolize ettiği gelişmeler önemlidir ve bir toplumsal kesimi sınıf olarak tanımlamak üzere geliştirilen kavrayış ile söz konusu gelişmelerin nasıl ele alındığı arasında önemli bir bağlantı olduğu iddia edilebilir. Türkiye’deki ana akım orta sınıf tartışmaları, bu sınıfın Türkiye’nin yeni taşıyıcı sınıfı olduğunu ve sivil-demokratik bir siyasal hayatın bu sınıf eliyle gerçekleşeceğini söylemektedir. Bu kapsamda, orta sınıf, ama özellikle muhafazakar orta sınıf AKP’nin de lokomotif toplumsal gücü olarak görülmektedir. Ancak bu değerlendirmeler, Gezi öncesi yoğunluklu olmakla birlikte, Gezi’den sonra, ortaya çıkan yeni durumu açıklama gayreti daha baskın hale gelmiştir. Bu yaklaşım çerçevesinde Ziya Öniş, Ümit Cizre, Metin Heper, Nilüfer Göle ve Ergun Özbudun isimleri öne çıkmaktadır. Bu kesimin görece kapalı bir literatür oluşturduğu söylenebilir. Bu kesime doğrudan dahil edilemeyecek gibi görünmekle birlikte pek çok ortak varsayım ve politik çıkarım paylaşan bir kesim de Çağlar Keyder, Fuat Keyman, Zeynep Gambetti, Ayşe Buğra gibi isimlerden oluşmaktadır.

1990'ların başında yazan Lembcke (1991: 93) ise sınıf analizinin 1970'lerde kampüslerde ve toplumsal hareketler içinde doğduğunu, Marksizm'in liderliğinde gelişen devrimci hareketlerin, o yıllarda sınıf analizine canlanan bir ilgiyi geliştirdiğinden bahseder. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sınıf hareketleri üzerine araştırmaların çoğunlukla, Marx'ın yazdığından bu yana işçi sınıfının değişen bileşimi ve sınıfın yeni bileşenlerinin politik potansiyelleri üzerinde durduklarını aktarır.

Lembcke (1991: 93), 1970'lerin sonları ve 1980'ler boyunca radikal hareketlerin sönmesiyle birlikte, Marksist ve Marksist olmayan sınıf kavramları arasındaki sınırın bulanıklaşmaya başladığını ve ilginin “yeni” işçi sınıfından “orta sınıf”a doğru saptığını vurgular. Geline nokta ise, sınıf *analizi*, orta sınıf *çalışmalarıyla* [vurgular bana ait] neredeyse eş anlamlı hale gelmiş durumdadır. Ve bu gündem, genel tabakalaşma çalışmalarından çok az farklıdır. Bunun önemli sonuçları vardır. Sınıf analizinin doğru bir şekilde yapılması ve söz konusu sınıf kesimlerinin doğru biçimde analiz edilmesi, Lembcke'nin (1991: 94) deyimiyle “sınıfın içsel kapasitesini yeniden değerlendirmek” ve toplumsal-siyasal uzanımlarını isabetli biçimde anlamlandırabilmek için önemlidir. Dolayısıyla “sınıf analizinin gündemini yeniden düşünmek ve formüle etmek” gerekmektedir.

Çağdaş kapitalizmde orta sınıfların konumunu tartışan Milios ve Economakis (2011: 226) de benzer şekilde, bu toplumlardaki sınıfların analizine ilişkin zorlukların ve çözülmemiş sorunların çoğunlukla orta sınıflara ve küçük burjuvaziye²³¹ ilişkin analizlerdeki zorluklarla ilintili olduğunu belirtirler.

²³¹ Labica'nın (2016: 607) aktardığına göre Lenin, “küçük burjuva unsurunun bu ismi taşıması nedensiz değildir, çünkü onun kadar amorf, tanımsız, bilinçsiz bir şey yoktur” demektedir. Labica, aynı amorf ve tanımsız durumun orta sınıf için de geçerli olduğunu vurgular.

Bu noktada Balkan ve arkadaşlarının (2014: 17-18) orta sınıfın Türkiye’de ve dünyada gayet gevşek ve içeriği tanımlanmamış, içine her şeyin doldurulabileceği bir kavram olarak kullanıldığı vurgusu önemlidir. Bu yaklaşımlar çoğunlukla, yukarıda değinilen ana akım orta sınıf kavrayışları için geçerlidir. Buna karşın, orta sınıf tartışmalarındaki Marksist katkılar, 20. yüzyılın son çeyreğinden günümüze uzanan süreçte bu kesimlerin oluşum nedenleri, toplumsal sınırları ve politik uzanımları çerçevesinde önemli bir tartışma gündemi oluşturmaktadır. Bu tartışmalar tekelci kapitalizm döneminde “orta sınıf”ın, bir önceki dönemden farklı olarak kapitalist ilişkiler dışında (zanaatkarlık, esnafılık vb.) var olmasının mümkün olmadığını, tam tersine bu ilişkilerin dolayımı olarak ortaya çıktığını ortaya koyar.

Marksist yazında orta sınıfın, ayırım çizgileri keskin biçimde olmasa da iki analitik boyutta ele alındığı tespit edilebilir. İlk boyutta, söz konusu kesim teknik işbölümü içinde emek süreci örgütlenmesi ekseninde incelenmektedir. İkinci boyutta ise söz konusu kesim toplumsal işbölümü içerisinde, politik-ideolojik işlevleri çerçevesinde ele alınmaktadır. İlk boyutun üretim noktası eksenli, ikinci boyutun ise yeniden-üretim eksenli şekillendiği ifade edilebilir.

Marksist yazında orta sınıf olarak anılan kesimleri teknik işbölümü içinde, üretim noktasını merkeze alan boyutta bir yandan yönetim-denetim işlevini yerine getirenlerin bu “ayrıcalıkları” inceleme konusu edilir. Diğer yandan ise, yönetim-denetim işlevi olmayan ancak emek sürecinde vasıf ve denetim itibarıyla ayrıcalıklı olan özerk zihin emekçileri ele alınır. Orta sınıfı toplumsal işbölümü içinde değerlendiren çalışmalarda ise bu kesimler çoğunlukla toplumdaki ideolojik-politik konumları ve “ayrıcalıkları” (aydın olma, toplumsal sorumluluk, ideolojik üretim, hegemonya sürecindeki rolü vs.) ile tartışılmaktadır.

Gazeteciler her iki bağlamda da bu tartışmaya dahil edilebilmektedir. Öyle ki, teknik işbölümünde görece özerk bir emek sürecine sahip olmalarının yanı sıra toplumsal işbölümü içinde de ideoloji üretim alanlarında ve/veya toplumun aydın kesimleri arasında sayılırlar.²³²

Gazetecilerin orta sınıf içinde kabul edilmelerinin önemli bir gerekçesi “bilgi işçisi” tartışmasıdır. Bilgi işçileri, sanayi sonrası toplumun bilgiyle uğraşan “yeni sınıfı” olarak tanımlanmakta ve gazeteciler bu sınıfın önemli bir parçası olarak konumlandırılmaktadır. Bilgi işçisi, beyaz yakalı işlerde profesyonelleşme ve orta sınıfta olma durumunu imleyen bir kategoridir. Bu nedenle gazetecilerin sınıf kapasitelerini tartışırken, orta sınıflaşma ya da profesyonelleşme tezleri ile buna karşı proleterleşme tartışmalarının görünür olduğu bir alan olarak değerlendirilebilir. Bu yanıyla bilgi işçisi kategorisinin, (yeni) orta sınıf tartışmalarının içeriğine işaret ettiği söylenebilir. Dolayısıyla orta sınıf tartışmaları ile bilgi işçisi tartışmasının ilişkili olarak ele alınması, çalışmanın bağlamı açısından daha açıklayıcı olacaktır.

Bilgi işçisi kavramı ve bunun işaret ettiği yeni toplumsal formasyona dair ana akım yaklaşımlar, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni yapılanma içerisinde, 1960’lardan itibaren ortaya çıkmaya başlamış ve 1970’lerle birlikte kapitalizmin girdiği kriz ortamına yanıt bulabilmek üzere şekillenmiştir.

“Bilgiye dayalı yeni bir toplum” düşüncesini ilk kez 1959’da “*Landmarks of Tomorrow*” adlı eserinde dile getiren Peter Drucker olmuştur.²³³ Drucker 1966’da

²³² Ancak, 1970’lerden itibaren yaşanan süreç gazetecilerin her iki boyuttaki “ayrıcılıklarını” önemli oranda sarsmıştır. Bu süreç zihin emeği ile çalışan tüm kesimleri erozyona uğratmıştır. Braverman’ın (2008: 285-293) belirttiği gibi işletmelerde idari bölümler büyük ölçüde genişlemiş, büro işi vasıfsızlaşmış, kitleselleşmiş ve Taylorize edilmiştir. Bu durum, yaşanan proleterleşme dalgasının önemli bir göstergesidir. Gazeteciler özelinde bu konu bir sonraki altbaşlıkta tartışılacaktır.

²³³ Drucker’ın bu yaklaşımının, sanayi sonrası toplum kuramlarının babası olarak bilinen Daniel Bell’in önemli düşünsel kaynaklarından birini oluşturduğu söylenebilir.

yayınlanan *The Age of Discontinuity (Süreksizlik Çağı)* adlı kitabında da bilgi toplumunu, sanayi toplumunun üretim temelli çatışmalarının bittiği yeni bir toplum olarak kavramsallaştırır (2011: 272). Bilgi toplumunun yeni işçileri olaraksa bilgi işçilerini (knowledge worker) tanımlar. Drucker’a göre bu yeni toplumda “bilgi, emek ve sermayenin pabucunu dama atarak adeta yegane üretim faktörü haline gelmektedir” (Yücesan Özdemir, 2008: 19). Bilginin bir üretim faktörü olduğu toplumda bilgi sektörü de bir ekonomik sektör olarak örgütlenmekte, ekonominin merkezi burada yoğunlaşmaktadır. Toplumun tüm üretim alanları ve ilişkileri bilgi temelli olarak yeniden kurulmaktadır. Dolayısıyla böylesi bir toplum “bilgi toplumu”dur²³⁴ ve bu toplumun yükselen sınıfı da “bilgi işi” ile uğraşan “bilgi işçileri”dir. Drucker’a (2011: 276) göre, bilgi işçileri bilgi toplumunun hem kapitalistleridir hem de istihdama bağlıdır ve bir bütün olarak günümüzün orta sınıfını oluşturur.

Drucker’ın ardından Bell (1973) de benzer bir toplum ve bu toplumun yeni sınıfı olarak bilgi işçilerine vurgu yapmıştır. Bu süreçte profesyoneller ile teknik işçilerin giderek önem kazanması, mülkiyetin en önemli faktör olmaktan çıkıp bilginin temel unsur haline gelmesi söz konusu olmuş, böylece klasik toplumsal sınıflardan kökten farklı olan yeni bir “bilgi sınıfı” (knowledge class) meydana gelmiştir. Zira sanayi-sonrası toplumda sınıflar mülkiyet temelli değil, vasıf/beceri temelli hale gelmiş, bu nedenle toplumun hakim sınıfı bilgi ile uğraşan bu sınıf olmuştur (Bell, 1973: 44, 79).²³⁵

²³⁴ Drucker, yıllar içinde bu düşüncesini geliştirerek (1993-*Post Capitalist Society*) “kapitalist ötesi toplum” kavrayışına ulaşmıştır.

²³⁵ Bu noktada Wayne (2009: 24), ana akım kuramlarda “birdenbire ortadan yok olan o sınıf”ı dikkatimizi çekmektedir. Bu kuramlarda ortadan yok olan sınıf kapitalist sınıftır ve o sınıftan hiç bahsedilmez. Çünkü kapitalist sınıftan söz etmek, bir sınıf olarak eylemliliklerinin, dünyayı kendi çıkarlarına göre düzenleme ve biçimlendirme yönündeki bilinçli çabalarının üzerinde durmak anlamına gelir.

Bell'e (1973: 213-221) göre bilgi sınıfı teknolojiye bağılı, bilginin üretim ve dağıtımından sorumlu, özgün bir sınıftır ve sanayi sonrası toplumun liderliği bu sınıftadır. Bilgi sınıfının üyeleri de yeni toplumun bilgi işçilerini oluşturmaktadır. Bilgi işçileri, vasıflı, özerk, sosyal ve kültürel sermayesi yüksek yeni bir sınıftır. Bu bilgi sınıfı, mülkiyetten bağımsız olduğu için, gerek çalışma ilişkilerinde gerekse de politik alanda artık emek-sermaye gibi "eskimiş" ayrımların ve çatışmaların bir geçerliliği kalmayacaktır.²³⁶

Sanayi sonrası kuramlara göre, sanayi toplumunda üretimin yeri fabrika ve öznesi makinadır. Fordizm ve Taylorizm hakim üretim stratejisidir. Bilgi toplumunda ise, fabrika ve makinanın temsil ettiğini bilgi işçisi temsil etmektedir. Bu toplumda belirli bir mekana bağımlılık ortadan kalkmış ve üretim sürecinin öznesi bilgi işçisi haline gelmiştir. Bu yeni yapıya bağılı olarak da, üretimi montaj hattına sıkıştıran Fordizm ile üretim ve tasarımı birbirinden ayıran Taylorizmin sonu gelmiştir. Bilgi işçisi, tasarım ve uygulamanın yeniden birleşmesinin simgesi olarak kurulmaktadır.

Bilgi işçilerinin uğraştığı işler genel olarak "bilgi işi" adıyla tanımlanır. Bilgi işi ise, "hammaddesi ve ürünü bilgi ve enformasyon olan işler"i ifade eder (Stewart'tan akt. İliç, 2011:2). Bilgi edinme, değerlendirme, organize etme, analiz etme ve bilgi sağlama gibi süreçler bilgi işinin parçalarıdır. Bu kapsamda bilgi işi içerisinde sayılan meslek grupları; bilgi ve iletişim uzmanları, danışmanlar, portföy yöneticileri, brokerlar, yazılım uzmanları ile geleneksel meslekler olan öğretmen, gazeteci, avukat,

²³⁶ Bell'e (1973: 34) göre bu toplum, yalnız demokratik olmakla kalmayacak, aynı zamanda ekonomik gelişmenin yükselişine ve tarihi ideolojilerin düşüşüne de sahne olacaktır. Bu toplumda gerilimler ideolojik değil, teknik olacaktır. Dolayısıyla bölünmeler ekonomik ve siyasal alanların dışında gerçekleşecek, kültür ve kimlik temelli gerilimler (ve siyasalar) toplumda başat hale gelecektir. Bu anlamda Bell, söz konusu yaklaşımın neoliberal dönemdeki yansıması olan "tarihin sonu" (Fukuyama, 1992) ve "medeniyetler çatışması" (Huntington, 1996) tezlerinin fikri öncüsü olarak addedilebilir. Mandel (2008: 662), Bell'de karakterize olan sanayi sonrası toplum kuramının, geç kapitalizmdeki burjuva ideolojisinin bir biçimi olduğunu vurgular. Bu biçim, toplumsal sınıfları entegre ederek siyasal patlamalardan kaçınmak için toplumsal çelişiklere "teknik" çözümler bulmak şeklinde ortaya çıkar.

mimar, doktor, mühendis ve bilim adamlarıdır. Daha alt düzey olan ve vasıf sorunu yaşayan meslekler (çağrı merkezi çalışanları, sekreterler gibi) bu gruba dahil değildir.

Ana akım sosyolojide bilgi işçilerine biçilen nitelik, kol işi yerine bilgi yoğun işler yapmalarıyla ilişkilidir. Buna göre bilgi işçileri entelektüel ve yaratıcıdır, eğitim düzeyleri yüksektir, yüksek vasıflıdır, yeni ürün ve hizmetleri üretmek amacıyla teorik-analitik bilgileri kullanırlar, enformasyonu denetler ve yönlendirirler, bağımsızdır, sürekli yenilenme (inovasyon) halindedirler, çalışma ortamları daha sağlıklıdır, beşeri ve sosyal sermaye ile donanmaları beklenir ve geleneksel yönetim mekanizmaları ile yönetilemezler. Bu anlamda bilgi sınıfı, profesyonel meslek gruplarını kapsar ve bunlar orta sınıfı oluşturur.

1960’lar boyunca, bilgi sınıfı gibi çeşitli adlar altında yükselen “orta sınıf” tezlerine karşı Marksist eleştiriler 1970’lerle birlikte belirginleşmeye başlamıştır. Bu tartışmalarda, orta sınıf meselesi hem üretim ve emek süreci bağlamında tartışılır hem de 1970’lerden bu yana gerçekleşmekte olan kapsamlı bir proleterleşme dalgasının varlığı vurgulanır.

Söz konusu dönüşüm, refah devleti döneminde belli ayrıcalıklara sahip olan “orta sınıf”ın ayrıcalıklarını kaybetmeye başlaması ve emek sürecinde vasıfsızlaşma, denetimi kaybetme, emek gücünün değersizleşmesi, artan düzeyde denetim ve baskı, yabancılaşmanın yoğunlaşması, güvencesiz çalışma koşulları gibi faktörlerin etkisi ile bu kesimin yeni bir proleterleşme sürecine maruz kalması olarak belirlenebilir.

Neoliberal evrede sermayenin hem coğrafi olarak (küresel ölçekte) hem de daha önce kamu mülkiyetinde bulunan emeğin yeniden-üretim alanlarını piyasalaştırarak (eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, medya vb.) kendi etkinliği için yeni pazarlar yaratmış olduğu ve yaşanan yoğun finansallaşma ile birlikte hareket imkanını

(akışkanlığını) büyük ölçüde artırdığı, mekan ve zaman kısıtlarından bağımsızlaştığı söylenebilir. Bu yeni birikim rejiminin ortaya çıkardığı sınıf haritası ise bir önceki döneme göre önemli farklılıklar içermektedir. Bu süreçte bir yandan bilgi ve teknoloji kapitalist ilişkilerin gerçekleşmesinde önemli bir ağırlık kazanmış, diğer yandan ise maddi olmayan ürünleri üreten emek biçimleri muazzam ölçüde artmıştır. Mandel'in (2008: 337) "geç kapitalizm" olarak tanımladığı bu evrede, teknolojik rantlar, artı-karların²³⁷ kaynağı haline gelmektedir. Bu anlamda geç kapitalizm, Wayne'in (2009: 37) ifadesiyle "enformasyon yaratmak, saklamak ve yaymak amacıyla bilgisayar teknolojisine bağımlı olmak"tır.²³⁸

Bilgi işçisi tartışmaları da esasen, bu toplumsal yapı içinde emek sürecinde görece özerk olan çalışanları, yönetim-denetim işlevine sahip olanları ve ideolojik üretim alanlarındaki (çoğunlukla maddi olmayan) emeği ve bu emeğin sahibi olan kesimleri tariflemektedir. Marksist eleştiriler, bilgi işçisi olarak tariflenen kategoriye kapitalizmin yeni sınıf haritası bağlamında değerlendirir. Dolayısıyla ana akım kuramların bilgi işçisi kavramsallaştırmasıyla sınıf konumlarını ve bağlarını muğlaklaştırdığı bu kesimler, Marksist literatürde sınıfsal konumları ve emeklerinin niteliği ile ele alınırlar.

Bilgi işçilerinin yükselişini Fordist üretim biçimi ile Taylorist iş örgütlenmesinin sonu olarak gören egemen yaklaşımın aksine, Marksist eleştiriler Fordizmin, -kitlesel üretim alanı dağılmış olsa bile- montaj hattını dünya çapında

²³⁷ Artı-kar, "ortalama toplumsal kar oranının üstündeki bütün karlar"ı (Mandel, 2008: 778) ifade eder.

²³⁸ Bu yorumlara benzer şekilde Amin (2017: 12-13) de enformasyon teknolojilerinin, dünya ölçeğine yayılmış üretime karşı sermayenin merkezileşmiş denetiminin yarattığı nesnel bir ihtiyaç olarak devreye girdiğini belirtmektedir. Böylece küresel olarak yayılmış üretim sisteminin yönetimi mümkün kılınmaktadır. Türkiye'den benzer bir tartışma için bkz. Törenli (2003). Bilgi ve enformasyon işlerinin artan önemini ve kapitalizmdeki merkezileşen konumunu bu dönüşüm çerçevesinde değerlendirmek isabetli bir çözümleme yapabilmek için önemlidir.

genelleştirdiğini ve Taylorizmin yok olmak bir yana görece vasıflı, özerk ve zihin emeğini kapsayan işleri bile denetim altına aldığını vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla bilgi işçilerinin vasıf ve denetim konusundaki özerklikleri ile Taylorizmden azade olmaları gibi iddialar tartışılır durumdadır.²³⁹

Kapitalist üretim tarzıyla birlikte emek sürecindeki belirleyici işbölümü, kol emeğiyle zihinsel emek arasında meydana gelmiş ve zihin emeğine gerek üretim anında gerekse de toplumsal alanda ayrıcalıklı bir konum atfedilmiştir. Bu anlamda doğrudan bilgi işçileri kategorisini kullanmasa da incelediği alanlar bu kesime denk düşen önemli bir isim Poulantzas'tır.

Poulantzas (2013: 270-273) sınıf analizinde iktisadi ölçüt kadar politik ve ideolojik ölçütün de çözümlemeye dahil edilmesi gerektiğini savunur. Buna karşın toplumsal sınıfları üretken ve üretken olmayan emek kavramından yola çıkarak (yalnızca iktisadi düzeye) tartışır. Doğrudan doğruya maddi mallar ya da artı değer üreten emek gücünü, üretken emek olarak tarifler ve işçi sınıfını üretken emek sahipleri ile sınırlandırır. Poulantzas'ın yaklaşımına göre, sermayenin dağıtımında, bankacılık, reklamcılık, muhasebe, ticaret, sigortacılık vb. sektörlerde yer alan emek gücü üretken değildir, dolayısıyla işçi sınıfının bir parçası sayılamaz. Avukatlık ya da doktorluk gibi mesleklerin ürün ve aktiviteleri de doğrudan kullanım değeri olarak ortaya çıktığı ve değişim sürecine girmediğinden üretken emek değildir. Dolayısıyla hizmet sektöründe çalışanların büyük bölümü işçi sınıfı içine dahil edilmezler.

Poulantzas (2013: 446) bu kesimleri “yeni küçük burjuvazi” olarak kavramsallaştırır. Ona göre işçi sınıfı üretken emekle (artı-değeri üreten emek), yeni

²³⁹ Örneğin Eagleton'ın (2011: 174) deyiimiyle, “alt-orta sınıflar içinde yer alan öğretmenler, sosyal işçiler, teknisyenler, gazeteciler... sonu gelmez bir proleterleşme sürecine tabi hale gelmişlerdir”. Eagleton'un “alt-orta sınıf” olarak tanımladığı gazeteciler, ana akım yaklaşımlarda bilgi işçileri olarak ele alınmaktadır.

küçük burjuvazi ise üretken olmayan emekle karakterize olur. Bu noktada Poulantzas (2013: 280-281, 450), politik ve ideolojik ölçütün çözümlemede devreye girmesi gerektiğini belirtir. Zira iktisadi boyut, yeni küçük burjuvazinin işçi sınıfına dahil olmadığını göstermek için yeterlidir ancak bu kesimin nereye dahil olduğu ancak bu ölçütler üzerinden belirlenebilir.

Politik ölçüt, denetim-yönetim işlevini yerine getiren kesimler için bir ayrım noktası teşkil eder. Bu kesimler maddi malların üretiminde bir yandan sömürüye maruz kalırlar, diğer yandan ise denetim işlevleri nedeniyle sermayenin işçi sınıfı üzerindeki denetçisi görevini görürler. Bu yanıyla artı-değerin çıkarılması sürecinde işçi sınıfı üzerinde sermayenin politik tahakkümünü yerine getirmekte ve işçi sınıfından ayrılmaktadırlar. Aynı şekilde, kafa emeği ile kol emeğinin ayrışmasının sonucu olan yönetim-denetim elemanları, üretimin bilgisini işçilerden kopararak işçiler üzerinde ideolojik tahakküm kurulmasının ve itaatin üretilmesinin aracı olurlar. Dolayısıyla bu kesimlerin çıkarları, emek sürecinin denetimi (politik işlev) ve bu süreçteki bilgi tekeli (ideolojik işlev) işlevleri nedeniyle işçi sınıfının çıkarları ile antagonistik bir ilişki içindedir ve bu nedenle işçi sınıfına dahil edilemezler (Poulantzas, 2013: 277, 304, 447, 453).²⁴⁰

Yeni küçük burjuvazinin iki temel işlevi vardır. İlki, artı-değer üretiminin devamlılığını güvence altına almaktır. Üretim sürecinin kontrolü için denetim ve gözetim işlevini yerine getiren mühendisler ve benzeri teknisyenler bu işlevi görürler. İkincisi ise, kapitalist politik gücün devamlılığını güvence altına almaktır. Devlet bürokrasisi, yargı kurumları, ordu vb. gibi yapılar ile, hakim ideolojinin yayılması ve

²⁴⁰ Bu noktada kafa emeğini kullanarak çalışanlar ile denetim ve yönetim işlevini yerine getirenler arasında bir ayrımın varlığından bahsedilmelidir. Çünkü bu kesimler, üretim sürecinde sahip oldukları özellikler nedeniyle kendi aralarında da oldukça farklı konumlarda bulunmaktadır.

sistematize edilmesi görevini gören eğitim gibi kurumlar bu işlevi yerine getirir. Dikkat edileceği gibi, Althusser'in devletin zor ve ideolojik aygıtları olarak tanımladığı kurumlar, Poulantzas'ta yeni küçük burjuvazinin işlediği toplumsal alanlara işaret etmektedir. Burada işçi sınıfı malların üretimi ile, yeni küçük burjuvazi ise kapitalist ilişkilerin yeniden üretimi ile karakterize edilmektedir.

Burris'in (2011: 18-19) belirttiği gibi, Poulantzas'ın yaklaşımında üretken olmayan çalışanların çoğunluğunun diğer işçiler üzerinde tahakküm kurmamaları ve onların artı emeğine el koymamaları anlamında, üretken işçilerin çoğunluğuyla özdeş sınıf konumları işgal ettikleri göz ardı edilmektedir.²⁴¹ Bunun yanı sıra, işçi sınıfına dahil olanların-olmayanların belirlenmesinde ölçütün, malların üretimi ile kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi arasında yapılması da, yeniden üretim alanında giderek büyüyen çalışanların sınıf çözümlemesi açısından sorunlu bir noktayı teşkil etmektedir.

Keza 1970'lerle birlikte büro işinin vasıfsızlaşması ve Taylorize edilmesi gündeme gelmiştir. Bu süreçte üretken emek niteliği taşımayan fakat denetim-yönetim işlevine de sahip olmayan kitlesel bir büro çalışanı grubu oluşmuştur. Poulantzas'ın yaklaşımı, bu kesimler için kapsayıcı bir açılım sunmamaktadır.

Yeni orta sınıf olarak adlandırılan kesimlerin emek süreçlerinde proleterleşme yönündeki dönüşümü vurgulayan önemli bir isim de Braverman'dır. Ona göre, tekeli kapitalizmin yarattığı üretim biçimi, sınıfların kutuplaşması beklentisi ile görünüşte çelişen bir çalışan kitlesi yaratmıştır. Braverman (2008: 368) bu kesimi istihdamın orta katmanları olarak adlandırmaktadır. İstihdamın orta katmanları, sermaye tarafından

²⁴¹ Benzer bir eleştiri Milios ve Economakis tarafından da dile getirilir. Onlara göre (2011: 231) ücretli çalışanların hepsi işçi sınıfına dahildir. Çünkü Poulantzas'ın saydığı kategorilerin pek çoğunda, ücretli çalışanlar, kapitalist üretim süreçleri içinde emeğin işlevlerini yerine getirerek ve bu süreçlerde yönetim işlevine sahip olmadan çalışmaktadırlar.

istihdam edilir ve üretim araçlarına sahip değildir. “Mühendislik kadroları, teknik ve bilimsel kadrolar, süpervizyon ve alt yönetim kademeleri, pazarlama, finans ve organizasyon idaresi için çalışan kayda değer sayıdaki uzmanlaşmış ve ‘profesyonel’ çalışan ve benzerleri” bu kesimin içindedir. Aynı zamanda “gerçek anlamdaki kapitalist sanayinin dışında, hastanelerde, okullarda, devlet yönetiminde ve benzer yerlerde çalışanlar” da bu kesime dahildir.

Söz konusu kesimler belirli bir uzmanlık sahibidir ve kendi altlarındaki çalışanlara dönük denetim sahibidirler. Braverman (2008: 369) bu kesimin ücretlerinin yalnızca emek güçlerinin parayla mübadele edilmesini değil, sahip oldukları yönetim payesinden dolayı üretilen artı-değerdan de küçük bir pay içerdiğini vurgular.

Bu kesimin klasik küçük burjuvazi ile arasında kimi temel farklar olduğunu belirten Braverman’a (2008: 371) göre, küçük burjuvazi sermaye birikim sürecinde dolaysız bir role sahip değildir ve iki kutuplu yapının içine doğrudan dahil değildir.²⁴² Buna karşın, istihdamın orta kademesi olarak yeni orta sınıf, emek ve sermayenin her ikisinden de devşirdiği özelliklerle varolmaktadır. Bu kapsamda “sadece sermayenin imtiyazları ve ödülllerinden kendine düşen küçük payı almakla kalmaz, aynı zamanda sırtında proleter durumun izlerini de taşır” (Braverman, 2008: 370). Yeni orta sınıfın yaşadığı proleterleşme sürecine dikkat çeken Braverman için vasıfsızlaşma büyük ölçüde gerçekleşmekte ve bu çalışanlar emek sürecindeki görece özerk konumlarını yitirmektedirler.²⁴³

Söz konusu kesimin sınıfsal karakterini tartışan bir diğer isim Carchedi’dir. Carchedi’ye (1977: 3-4) göre sınıflar üretim ilişkileri ve üretim araçlarının mülkiyeti temelinde tanımlanır fakat üretim ilişkileri içindeki işlevler de bir o kadar önemlidir.

²⁴² Benzer bir yorum için bkz. Ehrenreich’lar (1977: 18).

²⁴³ Bu nokta bir sonraki altbaşlıkta gazetecilerin emek süreci bağlamında tartışılacaktır.

Zira emek süreci, emeğin denetimi ve artı-değerin üretilmesi ile şekillenir. Emeğin ya da sermayenin işlevleri bu süreçle gerçekleşir. Carchedi’de (1977: 66) kolektif işçinin işlevi, bilimsel olarak örgütlenmiş çok daha karmaşık bir bütün olan emek sürecine dahil olunmasıyla ilgilidir; bu süreçte artı-değer üretimi sağlanır. Sermayenin işlevi ise, artı-değer üretim sürecinde emeğin yönetim ve denetimini gerçekleştirmektir. Ancak tekeli kapitalizm koşullarında bu işlev bireysel kapitalistler tarafından değil, mülkiyete sahip olmayan yöneticiler tarafından gerçekleştirilir. Bu kesimi Carchedi “yeni orta sınıf” olarak kavramsallaştırır. Teknisyenler ve alt ve orta düzey yöneticileri yeni orta sınıf içerisinde konumlandırır.

Bu kesim mülkiyete sahip olmamakla birlikte aynı anda hem sermayenin hem de kolektif işçinin işlevlerini yerine getirmektedirler. Bu nedenle hem işçidirler hem de değildir, hem sömüren hem de sömürülendir. Carchedi’ye (1977: 88) göre yeni orta sınıfın doğası, tekeli kapitalizm altındaki bu çelişkili niteliklerle şekillenir. Bu kesim üretim araçlarına sahip değildir fakat sermayenin küresel işlevini, kolektif işçinin işlevleri ile birlikte yerine getirir.

Carchedi’ye (1977: 44; 88) göre yeni orta sınıfı üretken olmayan emekle özdeşleştirmek ya da ücretlilik ilişkisi dışında görmek hatalıdır. Bu durum, eski orta sınıfı yeni orta sınıf arasındaki temel farklılığı oluşturur. Eski orta sınıf üretim araçlarına sahipken ve doğrudan sömürüye uğramazken, yeni orta sınıf hem sömürülür hem de üretim araçlarına sahip değildir. Bu nedenle yeni orta sınıfın üretim ilişkilerindeki işlevi de sabit değildir. Bir yandan yüksek ücret, emek sürecinde özerklik, denetim gibi özellikler ile işçi sınıfından farklılaşırlar. Diğer yandan emek gücünün değersizleşmesi, vasıfsızlaşma gibi özelliklerle kolektif işçiye yaklaşırlar. Bu süreç yeni orta sınıfın proleterleşmesi anlamına gelir (Carchedi, 1977: 45).

Her ne kadar Carchedi, yeni orta sınıfın yalnızca ekonomik boyutunu çözümlediğini, siyasal ve ideolojik boyutları ele almadığını belirtse de bu kesimin toplumsal varlığının da çelişkili ekonomik temeli ile koşullandığı belirtilebilir. Dolayısıyla yeni orta sınıf olarak anılan kesimlerin iki ana sınıf arasında gidip gelen, gerilimli ve sabit olmayan karakterini kavramak önemlidir. Bu karakterin yalnızca emek süreci içindeki denetim ve yönetim işlevleri ile sınırlı olmadığı düşünülebilir. Sınıf ilişkilerinin yeniden üretim boyutu olarak toplumsal işbölümünde de kolektif işçinin ve sermayenin işlevleri arasında hareket eden, ideolojik üretim sürecinde işlev gören kimi sınıf kesimlerinin varlığı da bu çerçevede değerlendirilebilir. Gazeteciler, bu yanıyla “yeni orta sınıf”ın bir parçası olarak tartışılabilir. Buna karşın, Carchedi’nin bahsettiği proleterleşmenin bu kesimi de benzer şekillerde etkilediği ve kolektif işçiye daha “saf” biçimde dahil ettiği vurgulanmalıdır. Bu süreçte yalnızca emek sürecinde değil, mesleki ve toplumsal bir değer yitiminden de bahsedilebilir.

Buraya kadar tartışılan yaklaşımların, doğrudan bilgi işçisi terimi ile hareket etmeseler de aynı toplumsal kesimi vurguladıkları belirtilmelidir. Benzer bir tartışma Callinicos’ta (2006: 19-20) da bulunabilir. Bilgi işçisi kategorisinin çoğunlukla profesyonel meslekler çerçevesinde kurgulanmasına karşın, Callinicos, işçi sınıfının hiçbir zaman sabit bir meslek yapısı olmadığını vurgular. Sınıfın mesleki dağılımı, daima günün sermaye birikim yapısını yansıtmakta ve mesleklerin dağılımı sermayenin ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Harman’a (2006:124-125) göre de sermaye birikiminin her aşamasında sınıf, sistemin dinamiği tarafından yeniden yapılandırılır; işçiler yeni alanlarda yoğunlaşırken eski yoğunluk alanları da dağılır. Böyle bir değişim her gerçekleştiğinde, sanayi örgütlenmesinin eski biçimlerine takılıp kalanlar, değişimi sınıf temelinde anlayamaz hale gelirler. Bu yaklaşımın metodolojik

boyutuna ilişkin Therborn'un (1983: 39) vurgusu önemlidir. Ona göre sınıflar orijinal şekillerini edinen gerçek jeolojik oluşumlar olarak değil, devamlı oluşan, yeniden üretilen, yeniden oluşan ve bozulan bir fenomen olarak anlaşılmalıdır.²⁴⁴

Dolayısıyla mevcut durumda bilgi işlerinin çoğalması, tarihsel olarak yeni ve ileri başka bir toplumu ve başka nitelikte sınıfları değil, aynı toplumsal formasyonun farklılaşan sermaye birikim rejimini ve aynı üretim ilişkisinin oluşturduğu sınıfların özgün bir tarihsel biçimini ifade etmektedir.

Callinicos, bilgi işçileri olarak adlandırılan kesimi “yeni orta sınıf” kavramıyla ele almaktadır. Bu kavram ilk olarak Kautsky, daha sonra Troçki tarafından kullanılmış ve son zamanlarda da Callinicos tarafından geliştirilmiştir (Harman, 2006: 114). Buna göre beyaz yakalı işçileri üç gruba ayırmak gerekir. Bu ayrımın bir ucunda kapitalist sınıfın aylıklı mensupları olan, sermaye birikim süreci ile ilgili kararların alınmasına katılan küçük bir azınlık; diğer ucunda ise, yaptıkları iş üzerinde denetime sahip olmayan ve kol işçilerinden de düşük maaş alan sıradan beyaz yakalıları bulunmaktadır. Bu iki ucu arasında ise yüksek maaş alan beyaz yakalı işçilerin oluşturduğu, çoğu emek ile sermaye arasındaki ara kademelerde yönetici ve denetleyici görevlerini yürüten oldukça geniş bir grup bulunmaktadır ki bunlar yeni orta sınıftır (Callinicos, 2006: 19). Bu skalanın üst kesimindeki beyaz yakalıları ifade eden üst düzey menajerler ve idareciler fiilen kapitalist sınıfın aylıklı üyeleri iken, en alt uçta bulunan beyaz yakalı “alt meslekler” (öğretmenler, hemşireler, teknisyenler vb.) fiilen işçi sınıfının üyeleridirler. Yeni orta sınıfı temsil eden profesyoneller, menajerler ve idareciler ise Olin Wright'ın deyimiyle “çelişkili sınıfsal konumlar”a

²⁴⁴ Benzer şekilde Wood (2008: 95) da, sınıfları sınıf yapısı içindeki doldurulması gereken “konumlar” olarak gören modeli jeolojik model olarak adlandırır ve eleştirir. Buna karşı E. P. Thompson'ın ilişkiselliği öne çıkaran sınıf kavrayışının, gerçekliği kavramada daha isabetli bir girişim olacağını savunur.

sahiptir. Emek güçlerini satarak yaşarlar ama üretim sürecinde sermaye adına işlev görmektedirler (Callinicos, 2006: 32-33).

Wright'a (1979: 87-88) göre çelişkili sınıfsal konumlar, üretim sürecinde basitçe proletaryaya ya da burjuvaziye dahil edilemeyecek kesimleri işaret eder. Çağdaş kapitalizmde iki ana çelişkili sınıf konumu tespit edilebilir. İlki, yönetici ve denetçi görevlerinde çalışanlardır. Bunlar, burjuvazi ile işçi sınıfı arasında çelişkili konumlarda yer alır. İkincisi ise, doğrudan emek süreçleri üzerinde görece yüksek derecede denetim sağlayabilen yarı-özerk çalışan kategorileridir. Bunlar işçi sınıfı ile küçük burjuvazi arasında çelişkili sınıfsal konumlarda yer almaktadır.²⁴⁵

Bu anlamda bilgi işçileri olarak tartıştığımız kesim, en üst kademedeki beyaz yakalıların da bir kısmını kapsamakla birlikte, genel olarak yeni orta sınıf içerisinde sayılabilir. Bu anlamda yeni orta sınıf iş çeşitliliği bakımından oldukça heterojen fakat yüksek eğitim yoluyla vasıf ve denetimden görece özerklik anlamında homojen bir yapı sergilemektedir.

Callinicos (2006: 58-59) ayrıca, “yeni orta sınıf”ın aslında bir sınıfı anlatmadığını, onun bir katman olduğunu belirtmektedir. Çünkü sınıfların (işçi sınıfı ve kapitalistler) üretim ilişkilerindeki konumlarından kaynaklanan ayrı ve bütünlüklü çıkarları vardır. Yeni orta sınıf içinse böyle bir durum söz konusu değildir; çünkü çelişkili sınıfsal konumları bunları aynı anda iki ayrı yöne çeker. Dolayısıyla bunları burjuvaziden ve proletaryadan ayıran sınırlar bulanıktır. Bu sınırları netleştirecek olan ise Callinicos'a (2006: 81) göre doğrudan sınıf mücadelesidir. Keskin sınıf mücadelesinin etkisi, söz konusu kesimleri bölmekle açığa çıkacaktır. Daha yüksek statü sahibi olan, sermaye işlevinin yerine getirilmesiyle daha ilgili ve stratejik denetim

²⁴⁵ Bu kategorizasyonun haritalandırıldığı bir çalışma için ayrıca bkz. Wright ve Singelmann (1982: 182).

tabakalarına daha yakın olanlar burjuvaziye doğru yaklaşıırken; onların altında yer alanlar büyük olasılıkla ters yöne gidecektir.

Marksist yaklaşımlar içerisinde “bilgi işçisi” kavramını doğrudan kullanan Mike Wayne de bu kesimi Callinicos’a benzer şekilde “orta sınıf” olarak tanımlamakta ve onları düşünsel emeğin proleterleşmesi (metaya dönüşmesi) bağlamında ele almaktadır. Orta sınıfın öngörülemeyen bir biçimde büyümesinin sınıf tartışmalarında çeşitli karışıklıklara yol açtığını savunan Wayne (2009: 30), orta sınıfın yükselmesiyle, emeğin işçi sınıfı adı altında incelenmesi yerine, işçi sınıfının belirli bir emek türü olarak ele alınmasının gerçekleştiğini ifade etmektedir. Böylelikle işçi sınıfı kol emeğiyle özdeşleştirilmekte ve diğer emek türlerine sahip olan çalışanlar, işçi sınıfının dışında başka bir toplumsal sınıf olarak ele alınmaktadır. Bu tarz bir çözümleme anlayışının yanlışlığını vurgulayan Wayne (2009: 28), “böyle farklılaşmaların mutlak değil; yaşamak için emek gücünü satan sınıfın toplumsal ve iktisadi ‘birliği’ içindeki farklı yüzler” olduğunu ve bu birliğe “orta sınıfın gerçekleştirdiği ‘düşünsel’ emek türlerinin de dahil olduğunu” ifade eder.

Belirtmek gerekir ki Wayne “orta sınıflar”, “entelektüeller”, “beyaz yakalılar” ve “bilgi işçileri” kavramlarını birbirinin yerine kullanmakta; aynı şekilde, “yaratıcı emek”, “bilgi ve kültür emeği”, “düşünsel emek” gibi terimleri de bir arada ve sıklıkla aynı anlamda kullanmaktadır. Bu kapsamda bilgi işçileri; yaratıcı, kültürel ve düşünsel emeği kullanarak çalışan kesimler olarak tarif edilir ve orta sınıfın/beyaz yakalıların içerisinde ele alınır.

Wayne’e (2009: 32) göre insanlar kendi emek güçlerini satarak pratikte bir bütün olarak üretim araçları üzerindeki denetimi sermayeye bırakmak zorunda kalmışlardır. Ancak bir toplumsal grup vardır ki, denetim sermayeye devredilmiş olsa

bile, kendi emekleri üzerinde bir miktar gerçek ama sınırlı ve değişken bir denetim sahibi olmaya devam eder. Bu grup, orta sınıftır.

Sermayenin işçiden gasp ettiği artı-değerin gerçekleşebilmesi için, sermaye döngüsünün (yani üretimin kara dönüşmesi sürecinin) tamamlanması gerekmektedir. Ancak bu döngünün içerdiği süreçler karmaşık ve idare edilmesi gereken boşluklar, tıkanmalar, gerilimler ve çelişkiler barındırmaktadır. İşte orta sınıf, sermaye döngüsünün tamamlanmasını sağlayan tüm etmenlerin (insani, lojistik, teknolojik, kültürel vb.) koordinasyonu sorununa bir cevap olarak doğmuş ve büyümüştür (Wayne, 2009: 35).

Wayne'in (2009: 32) belirttiği gibi orta sınıf da diğer herkes gibi emek gücünü bir ücret karşılığında satmak zorundadır. Ancak toplumsal üretim ilişkileri açısından onu işçi sınıfından ayıran en önemli özellik, bu grubun bilgi işçisi olmalarıdır. Wright'a göre bu grubun başlıca faaliyetleri, düşüncelerin (yalnızca kullanılması yerine) işlenmesi ve yayılmasıdır. Bu nedenle söz konusu gruba Wright "entelektüeller" derken, Gramsci de onları "entelijansiya" olarak nitelemiştir. Bourdieu'ya göre de kapitalizm altında düşüncelerin işlenmesi ve yayılması, en değerli bilgi tarzlarını tekellerine alan ve bu üstünlüklerini "toplumsal" ve "kültürel sermaye" ile pekiştiren belli bir türde insanın uzmanlığı haline gelir. Bu insanlar bilgi işçileridir (akt. Wayne, 2009: 32).

Benzer şekilde Ehrenreich'lar (1977: 11) da kapitalizmde işyerinde denetim ve toplumsal olarak yeniden üretim işlevlerini yerine getirecek bir profesyonel-yönetici sınıfın varlığından söz etmektedir. Bu sınıf teknik elemanları, yöneticileri ve kültür üretiminde çalışanları içermektedir. Ehrenreich'lara (1977: 13) göre, kapitalizmin tekelci aşamasına özgü olan bu sınıf, üretim araçlarına sahip olmayan, işbölümündeki

başlıca işlevleri genel anlamda kapitalist kültürün ve kapitalist sınıf ilişkilerinin yeniden üretilmesi olarak tanımlanabilecek aylıklı kafa işçilerinden oluşmaktadır. Profesyonel-yönetici sınıfın yönetim-denetim işini yapan kesimine mühendisler ve yöneticiler dahilken, kültürel üretim kesiminde öğretmenler, gazeteciler, reklamcılar vb. gibi profesyoneller bulunmaktadır. Bu ikinci kesim, toplumsal kontrol ya da ideolojinin üretimi ve/veya yayılmasıyla ilgilidir (1977: 13-14, 17). Ehrenreich’lar, profesyonel-yönetici sınıfın eskiden işçi sınıfına ait olan kültür ve becerilerin el değiştirmesi²⁴⁶ sayesinde tekelci kapitalist toplumlarda ortaya çıkabildiğini vurgular. Bu yaklaşımdan yola çıkarak, söz konusu süreç aynı zamanda işçi sınıfının sisteme içerilmesi süreci olarak da değerlendirilebilir. Benzer şekilde, profesyonel-yönetici sınıfın önemli bir bölümünün, özellikle refah devleti yıllarında işçi sınıfı çocuklarından devşirildiği ifade edilebilir.²⁴⁷

Bu noktada (yeni) orta sınıfın doğrudan artı değer üretiminde yer almak yerine toplumsal üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesinde, değer, inanç, kültür, bilgi ve ideoloji yaratılmasında ve yayılmasında rol aldığı yinelenebilir. Dolayısıyla yeni orta sınıf teknik işbölümünde yönetim-denetim, toplumsal işbölümünde ise kültürel-ideolojik üretim alanında faaliyet göstermektedir.

Bu konuda benzer bir yorum Neilson’da da bulunur. Neilson (2007: 111-112), orta sınıf olarak anılan kesimlerin formel olarak proletaryaya dahil olduğunu ancak sahip oldukları özgün nitelikler (profesyonel statü, yarı-özerk emek süreçleri, sermayenin temsilcisi olma durumları vb) nedeniyle proletaryanın diğer kesimlerinden

²⁴⁶ Yazarlara (1977: 17-18) göre, bu el değiştirme süreci tarihsel olarak kimi zaman açık şiddete kimi zaman ise rızaya dayanmaktadır. Bu sürecin 20. yüzyıldaki önemli eşikleri, belli başlı sanayi kollarının Taylorizasyonu ve işçi sınıfında “Amerikanlaşma” dürtülerinin artırılması gibi olgulardır.

²⁴⁷ Nuffield Toplumsal Akışkanlık Grubu’nun İngiltere’de yaptığı araştırma, bu yıllarda yeni orta sınıfın proleter kökenden gelen çok sayıda insanı kapsadığını göstermiştir (bkz. Callinicos, 2006: 63).

farklılık gösterdiklerini belirtir. Ona göre, bu kesimin bir kısmı (mühendisler ve yöneticiler) emek sürecindeki tahakküm ve denetim işlerini görürler. Bir kısmı (gazeteciler, öğretmenler vb.) ise toplumsal alanda sermayenin ideolojik işlevlerini yerine getirmektedirler. Neilson (2007: 114) orta sınıfın çelişkili konumları nedeniyle toplumsal ve ideolojik olarak hem burjuvazi hem de proletarya arasında salınım halinde olduklarını ifade eder.

Bu noktada Resnick ve Wolff (1981: 2-5) sınıfları temel sınıflar ve içerilmiş sınıflar olarak ikiye ayırır. Temel sınıflar, artı emeğin üreticileri ve ona el koyanlar iken (üretken işçileri ve kapitalistleri içerir), artı emeği gerçekleştirmeyen ya da çıkarmayan kişiler” içerilmiş sınıflara aittir. Bu sınıfları da iki tipe ayıran yazarlara göre *tip 1*, temel kapitalist koşulların üretimini sağlayan toplumsal süreçlerin yöneticilerini ve *tip 2*, böyle süreçlerin icracılarını içerir.²⁴⁸ İçerilmiş sınıflar, bu tanımlamada, kapitalist ilişkilerin yeniden üretiminden sorumlu ara sınıfı ifade eder. Tip 1, tüccarları, yatırımcıları, bankerleri, toprak sahiplerini, maden sahiplerini, anonim şirketlerdeki denetleyici yöneticileri ve hissedarları kapsar. Satıcılar ve finans çalışanları gibi kesimler ise ikinci tipe dahil edilir. Lindsey (1983: 149), tip 1’e dahil olanların pek çok Marksist analizde kapitalist sınıfın belirli bir fraksiyonu olarak ele alındığını; tip 2’ye dahil olan kesimlerin ise, “yeni küçük burjuvazi” (Poulantzas), yeni orta sınıf (Carchedi) ya da “çelişkili sınıfsal konumlarda bulunan yarı-özerk ücretliler”e (Wright) tekabül ettiğini belirtir. Houston (1983: 153) da, Resnick ve Wolff’un modelinin kapitalist sınıf için hiç yer bırakmadığını vurgular.

²⁴⁸ Resnick ve Wolff’un bu ayrımı, sınıf analizini bireylerin konumuna indirgedikleri, kapitalist sınıfın önemli bir bölümünü “içerilmiş sınıflar” içine dahil ettikleri ve sınıf mücadelesini ortadan kaldırdıkları ya da Marksizmi yanlış anladıkları gibi gerekçelerle eleştirilmiştir. Söz konusu eleştiriler için bkz. Houston (1983), Lindsey (1983) ve Clarke (2003).

Yeni orta sınıf bir yanıyla ideolojik üretim alanlarında faaliyet gösterdiği için çoğunlukla üretken olmayan emek kategorisine dahil edilir. İçinde yaşadığımız dönem, söz konusu bu işlevi gerçekleştirmek üzere oluşturulan mesleklerin yoğun bir artışına sahne olmakta, böylece bu işlevi yerine getirmek üzere ihtiyaç duyulan emek biçimleri de ciddi bir değişime uğramaktadır. Bu anlamda eskiden üretken emek kategorisinde olmayan temel hizmet alanları piyasalaştırılarak bu alanların bir bölümü hızla üretken emek içine fırlatılmaktadır.²⁴⁹

Bu noktada Callinicos (2006: 40) da işçi sınıfının yapısının 20. yüzyılda uğradığı değişikliğin sebeplerinden biri olarak, üretken işçilerin işgücü içindeki oranının gerilediğini belirtir. Ancak bu, üretken olmayan emeğin işçi sınıfı dışında olduğu anlamına gelmemektedir. Mandel'in (2008: 742) belirttiği gibi, kapitalizm koşullarında proletaryanın belirleyici yapısal karakteristiği, emek gücünün meta haline gelmesi ve üretim araçları sahiplerine satılmasıdır. Dolayısıyla proletaryanın kapsamı, emeğin üretken ya da üretken olmayan niteliğine tabi hale getirilemez. Bu durumda proletarya kavramı içine sadece sanayide çalışan kol işçileri değil, aynı temel kısıtlamalara tabi olan bütün üretken olmayan ücretli işçiler de girerler. Aynı şekilde Wright (1979: 50) da, kapitalist üretim ilişkilerinde üretken olan ve olmayan emek arasında temel ekonomik çıkar farklarına neden olabilecek bir ayrılıktan söz edilemeyeceğini vurgulamaktadır.²⁵⁰ Bunun temel nedeni ise Braverman'ın (2008: 377) belirttiğine göre, tekelci kapitalizm çağında, sermayenin kontrolü dışında bulunan üretken olmayan emeğin gerilemesi, buna karşın sermayenin çeperi dahilinde duran üretken olmayan emeğin artışıdır. Dolayısıyla genişleyen sermaye ilişkisi yalnız

²⁴⁹ Üretken olan-olmayan emek ve sınıf oluşumu ilişkisini, maddi-gayri maddi emek kapsamında tartışan bir çalışma için bkz. Savul (2016).

²⁵⁰ Aynı yönde bir vurgu için bkz. Wayne (2009: 36).

retken emek biçimlerini değil, üreten olmayan emek biçimlerini de kendine tabi ya da kendisi yoluyla belirlenen bir niteliğe büründürmüştür.

Yeni birikim rejiminin “orta sınıf”ını oluşturan bilgi işçileri yüksek düzeyde eğitilmiş, vasıflı, kendi emekleri üzerinde belirli bir denetim sahibi, işlerinden görece tatmin sağlayan ve düşünsel-yaratıcı emek kullanan bir kesim olarak öne sürülmektedir. Buna karşın Wayne (2009: 24, 29-30) sermayenin güçlerinin boyutları ve nüfuz derecesinin, özellikle de üretim sürecini tekrar yapılandırmasının, orta sınıfın geniş tabakalarını gndelikileştirme ve vasıfsızlaştırma gibi yollardan etkilemeye başladığını vurgular. Beyaz yakalı olarak tarif edilen işler de giderek rutinleşmekte ve başka herhangi bir işçi sınıfı mesleği gibi tepeden idare edilebilir hale gelmektedir. Dolayısıyla ana akım söylemdeki özerk, vasıflı ve güvenli, yeni toplumun hakimi bilgi işçisi profilinin gerçekte bir mit olduğu söylenebilir.

Bu noktada Wayne’in (2009: 29) hatırlatması önemlidir. “Geleneksel işçi sınıfının ve entelektüellerin aynı sosyoekonomik gçle yani sermaye ile nasıl farklı ilişkiler içine girdiğini görmemiz” önemlidir. Zira “o ilişkiler farklı olduğu sürece, emek kapasitesinin nesnel birliği parçalı ve sınıf bilincinin gelişmesi kısıtlanmış ve engellenmiş olabilir”. Bu süreçte işin doğasının da zanaatvari olması yetmemekte, kurumların işleyişleri ile örgütlenmeleri ve üretim ilişkilerinin bunun sürdürülmesine olanak sağlaması gerekmektedir. Fakat kapitalizmde, düşünsel üretim ile ilgili tüm koşullar, sınırlar ve olanaklar sermaye ve ihtiyaçları tarafından belirlenmeye çalışılır. Bu nedenle orta sınıf genişledikçe, onların becerileri ve bilgileri daha yaygınlaşıp yerine yenisi konabilir hale geldikçe, bu imtiyazlı konumları da giderek daha sarsıntılı bir hale dönüşmeye başlamıştır.

Günümüzde ise, bu kesimlerin sermaye ile girdiği ilişkilerin giderek daha fazla biçimde birbirine benzediği söylenebilir. Bu durumun sınıf kapasitesi süreçlerine nasıl yansıtacağı önemli bir sorudur. Bu soruyu gazeteciler özelinde ele alan bu çalışmanın bir sonraki bölümünde, sermaye ile girilen ilişkilerin giderek birbirine benzemesinin tarihsel koşulu olarak proleterleşme tartışmaları ve bunun gazeteciler özelinde gerçekleşme biçimleri ele alınacaktır.

2.2. GAZETECİLER VE PROLETERLEŞME ÖRÜNTÜLERİ

*“...batırıp parmaklarını kanayan yarasına
beyninin ışığını sattığı için
bir ekmek parasına.”²⁵¹*

Gazeteciliğin meslekleşmesinin, gazetecilerin proleterleşmesinin ilk kapsamlı aşaması olduğu, çalışmanın birinci bölümünde iddia edilmişti. 20. yüzyılda ise bu kesimin çeşitli adlar altında orta sınıf içine dahil edilmesinin çerçevesi, yukarıda serimlenmeye çalışıldı. Bu bölümde ise gazetecilerin çağdaş (yeniden) proleterleşme örüntüleri ele alınacaktır. Böylece, tezin ana sorunsalının (proleterleşme ve sınıf kapasitesi ilişkisi) tarihsel ve kuramsal ana hatları bir arada değerlendirilebilecek ve alan araştırması bulgularının soyutlama zemini ortaya çıkarılacaktır.

Gazetecilerin proleterleşmesi, 1970’lerden günümüze uzanan neoliberal evrede şekillenmektedir. Sermayenin yalnız üretim alanını değil, yeniden üretimin hemen her alanını da metalaştırdığı bu süreç, temelde toplumsal uzamın ve ilişkilerin

²⁵¹ Nazım Hikmet’in, 1934 yılında veremden ölen ve ölümü kötü çalışma koşulları nedeniyle çok tartışma yaratan gazeteci Kemal Ahmet’in ardından yazdığı *Kemal Ahmet* başlıklı şiirden bir bölüm. Şiirin tamamı ve döneminde tartışmalara neden olan Kemal Ahmet olayı için bkz. <http://nazimhikmetran.biz/tartismalar4.html> ve ayrıca bkz. Koloğlu (2003).

dağılıp sermaye eksenli olarak yeniden biçimlendirilmesini içermektedir. Bu anlamda “uzlaşma kabul etmeyen kapitalist strateji” (De Angelis’ten akt. Karatepe, 2011:223) olarak neoliberalizmin tarihsel ve küresel sonucunun, dünya nüfusunun büyük bir dalga halinde yeniden proleterleştirilmesi olduğu belirtilebilir.

Dünya nüfusunun hızla proleterleştirilmekte olduğu iddiası, küresel emekgücü piyasasında gözlemlenen değişimlerle de desteklenen bir olgudur. Freeman’ın (2006) verdiği rakamlara göre, küresel işgücü havuzu 2.93 milyar kişiden (dünya nüfusunun neredeyse yarısı) oluşmaktadır. Freeman bu radikal dönüşümü “*great doubling*” (büyük ikiye katlanma) olarak adlandırır. Benzer şekilde, The McKinsey Global Institute (2012) de küresel işgücünün 2030 yılında 3.5 milyar kişiye yaklaşacağını hesaplamaktadır.

Çağdaş proleterleşme dalgasının en önemli özelliğinin orta sınıf olarak anılan toplum kesimlerinin (yeniden) işçileşmesi olduğu söylenebilir. “Yeniden” ifadesi, bir önceki bölümde vurgulandığı gibi, zaten ücretli çalışma ilişkisi içinde olan bu kesimlerin yeni bir proleterleşme sürecine maruz kaldığına işaret etmektedir. Bu kez, proleterleşmenin boyutları genişlemekte ve derinleşmektedir. Proleterleşme sürecinin, bu kesimleri işçi sınıfının dışında ya da yanında sınıflar/tabakalar olarak değil, bizzat işçi sınıfının içinde, onun özgün bileşenleri haline getirdiği ifade edilebilir. Bu kavrayış, Özuğurlu’nun (2005: 59) ifadesiyle “sınıf çözümlemesinin hem kuram hem de dünya görüşünü belirginleştiren bir analitik değere sahiptir”.

Buna karşın söz konusu süreç elbette homojen ve sürtünmesiz değildir. Bu süreçte işçi sınıfı, heterojen fakat bileşik bir toplumsal varlık olarak yeniden biçimlenmektedir.²⁵² Bu nedenle, proleterleşmenin kapsamı ve göstergeleri, hem

²⁵² Bu durum temel olarak Amin’in (2014) “genelleşmiş proleterleşme” olarak adlandırdığı süreci işaret etmektedir. Yurtsever (2012: 131) bu bileşkeyi “toplumsal proletarya” olarak tanımlar. Toplumsal

dönüşümü açıklayabilmek hem de söz konusu kesimlerin sınıf içi ve sınıflararası ilişkilerini kavrayabilmek açısından incelenmelidir. Bu nokta, gazetecilerin proleterleşmesi tartışmasının bağlamını oluşturur.

2.2.1. Proleterleşme Tartışmaları: Klasik ve Çağdaş Biçimler

Jack London 20. yüzyılın başında, 1903 yılında yayınlanan *Uçurum Halkı* (*The People of the Abyss*) isimli kitabında Londra proletaryasının durumunu çarpıcı bir şekilde anlatır. Kitapta uçurumun dibinde yaşayan işçi sınıfının yanı sıra, bu uçuruma düşmemek için durmaksızın çabalayan geleneksel küçük burjuvazi de resmedilir. London, bu kesimlerin proleterleşmesini ve bunun kuşaklara yayılacak olan sürecini 20. yüzyılın şafağında dikkat çeken bir öngörüyle tespit etmiştir:

Dolu karınlarıyla mutlu oldukları inancında olan küçük esnafın, zanaatkarların sokağından geçtiğimde onlar için duyduğum kaygı ve acıma, uçurumun dibinde ölmekte olan dört yüzellibin kişiye oranla daha fazla oldu. Onlar hiç olmazsa ölmek üzereler, oysa bunlar iki üç nesil sürecek bir yok oluşu yaşayacaklar (1974: 39). Kendi hayatlarında bu düşüş, yeni yeni başlamış olabilir, ama bir miras gibi çocuklarına ve torunlarına geçer (1974: 38).

20. yüzyılın şafağından sonuna ve 21. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise, farklı bir proleterleşme sürecinden söz edilebilmektedir. Bu süreç daha kapsamlı ve karmaşık bir özellik taşır. Söz konusu süreçler arasındaki farklılığı anlatabilmek üzere, proleterleşmenin klasik ve çağdaş olmak üzere iki ayrı anlamı tespit edilebilir. Klasik proleterleşme tartışmaları, kapitalizmin oluşumunun ilk dönemlerinde köylülerin topraklarından koparılıp bu topraklarda işçi haline gelişlerini ve/veya kentlerdeki emek piyasasına fırlatılmalarını²⁵³ işaret eder. Bu anlama, London'ın bahsettiği

proletarya, geniş, çok katmanlı ve kendi içinde bölünmüş bir sınıfsallığı ifade eder ve soyut emeğe denk gelen bir kavram olarak ortaya konmaktadır.

²⁵³ Bu sürecin kristalize olduğu İngiltere'deki çitleme hareketi ile gerek kapitalist birikim gerekse proleterleşme süreçleri açısından sonuçlarının tartışıldığı bir çalışma için bkz. Huberman (2016).

geleneksel küçük burjuvazinin üretim araçlarından kopararak ücret karşılığında çalışmaya başlaması da dahil edilebilir.²⁵⁴

Proleterleşmenin çağdaş anlamı ise, üretim araçlarının sahibi olmayarak emekgücünü satan fakat emek süreçlerinde vasıf, denetim ve özerkliğe sahip çalışanların, gerek emek sürecinde gerekse toplumsal durumlarında yaşanan gerilemeyi ve değersizleşmeyi ifade etmektedir. Yurtsever'in (2012: 111) belirttiği gibi bu anlamıyla proleterleşme, emekçinin üretim araçlarından sonra emek denetim süreçlerinden de dışlanmasını işaret eder. Bir önceki bölümde tartışılan düşünsel emeğin Taylorizasyonu ve değersizleşmesi gibi süreçler de, proleterleşmenin bu çağdaş anlamına içkindir. 1970'lerden günümüze uzanan proleterleşme süreci, temel olarak bu ikinci anlam etrafında kavramsallaştırılmaktadır.²⁵⁵ Gazetecilerin proleterleşmesi de proleterleşmenin bu ikinci anlamı içerisinde yer bulmaktadır.

Edgell (1998: 15-16), proleterleşmenin Marx'ın çalışmalarında üç farklı biçimde ele alındığını tespit eder. Bunlar, toplumun proleterleşmesi; işgücünün proleterleşmesi ve politik proleterleşmedir. Toplumun proleterleşmesi, kır ve zanaat kökenli kesimlerin işçi haline gelerek fabrikalarda yoğunlaşmalarını anlatır. Burada bir yandan sürecin yarattığı derin yoksulluk vurgulanır, diğer yandan kapitalizmin rekabetçi yapısının geleneksel küçük burjuvaziye gittikçe dibe doğru iten basıncı işaret

²⁵⁴ Merle (2016: 159), Marx ve Engels'in düşüncesinde sanayi devriminin, köylülüğün ve küçük burjuvazinin mülksüzleştirilmesinin tarihi olarak kavrandığını belirtir. Keza Marx'ın (2011: 686-704; 711-717; 718-719; 727-729) Kapital'de işaret ettiği gibi, mülksüzleştirme ve ilkel birikim, tarihsel olarak proleterleşmenin içeriğini oluşturmuştur. Benzer şekilde Engels (2010: 59) de yükselen imalat sanayinin aleti makineye, atölyeyi fabrikaya ve dolayısıyla çalışan alt orta-sınıfı çalışan proletaryaya dönüştürdüğünü belirtir. Bu süreçte eski ustalarla çırakların yerini büyük kapitalistlerin ve kendi sınıfının üstüne çıkma beklentisi bulunmayan emekçilerin aldığını vurgular. Bu süreç, küçük burjuvazinin, bir yandan burjuvaziye diğer yandan proletaryaya katılarak çözülen niteliğine işaret eder. Yurtsever (2012: 75) de, kapitalist üretimde işçinin soyağacının köylüler ve zanaatkarlar olmak üzere iki damardan oluştuğunu vurgular. Kapitalizmde "özgür emekçi", bu iki toplum kesiminin mülksüzleşmesi ve geçim araçlarından koparılımlarıyla oluşturulmuştur. Burada belirginleşen yaklaşımın klasik anlamda proleterleşmeyi işaret ettiği söylenebilir.

²⁵⁵ Bu konuda kimi örnekler için bkz. Marshall (1999); Abercrombie vd. (1988).

edilir. İşgücünün proleterleşmesi, ücretli işçi haline getirilen yığınların emekgüçlerinin meta haline dönüşmesi ve denetim-vasıf gibi özellikleri yitirerek üretim araçlarının uzantısı haline gelmesidir. Bu boyut, yabancılaşma tezinin önemli bir parçasını oluşturur. Toplumsal proleterleşme ise, hem üretim ilişkileri hem de emek süreci itibariyle sermaye tabiyetine/boyunduruğuna (subsumption)²⁵⁶ giren toplumsal kesimlerin bir sınıf olarak ortaya çıkması ve siyasi bilincin gelişmesini ifade eder.

Görüleceği üzere Marx'ın kavrayışında proleterleşmenin hem klasik anlamı hem de çağdaş anlamına yönelik tespitler mevcuttur. Marx'ın proleterleşme süreçlerine, toplumsal dönüşümün katalizörü olarak özel bir anlam ifade ettiği söylenebilir. Gerek Manifesto'da (2010) gerekse Kapital'in (2011) ilk cildinde bu yönde tartışmalar mevcuttur. Dolayısıyla proleterleşme süreçleri, yalnızca kapitalizmin dönüşümünü göstermesi bakımından değil, bu dönüşümün öznesi olan insanların tarihsel ve toplumsal koşullarının açıklanabilmesi ve bu insanların sıradan

²⁵⁶ Marx (2002) sermaye boyunduruğunu biçimsel ve gerçek olmak üzere iki biçimde tanımlar. Buna göre, mutlak artı-değer üretimine dayanan sermaye ilişkisi biçimsel boyunduruğa denk gelmektedir. Bu biçimde, işçi ve işveren emekgücünün satıcısı ve alıcısı olarak eşit kişiler şeklinde karşı karşıya gelir. Aralarında siyasi ve sosyal açıdan bu ilişkinin dışında bir hakimiyet ve itaat ilişkisi yoktur. Dolayısıyla biçimsel olarak özgür kişiler şeklinde karşılaşır. Burada birçok farklı üretim biçiminin kapitalist üretim ilişkilerine tabi kılındığı bir durum söz konusudur. Üretim tarzı içinde emek süreci eskisi gibi devam eder fakat sermayeye dayanan bir emek süreci olarak sürer. Gerçek boyundurukta ise, sermaye ilişkisi tek ilişki olarak kendini dayatır. Emek ve sermaye arasındaki özgür kişiler olarak alıcı-satıcı ilişkisi radikal bir şekilde değişmektedir. Bu biçim çoğunlukla görelî artı-değer üretiminde temellenir. Zira makineleşmeyle birlikte işçinin kendi iş süreçleri ve emekgücü üzerindeki denetimi kaybolmaya başlar. Böylece işçi sermayeye bağımlı hale dönüşür. Aletler ya da hammadde itibariyle değil, doğrudan işin icra edilmesi sürecinde sermayeye bağımlı olmaktadır. Bunun bir uzantısı üretimin geçim için değil değişim için yapılr hale gelmesi ve emek sürecinin metalaşması ile sermaye ihtiyaçlarının belirlenir hale gelmesidir. Gerçek boyunduruk bu haliyle, eski üretim, dolaşım ve mülkiyet ilişkilerinin parçalandığı yeni bir uğraktır. Negri (2005: 103; 2006: 191) ise, biçimsel ve gerçek boyunduruğu toplumsal süreçler ölçeğinde yeniden değerlendirmektedir. Ona göre biçimsel boyunduruk, kapitalizmde sermaye ilişkisinin hayatı tam anlamıyla kuşatmadığı ve kitlesel işçinin oluştuğu döneme (1960'ların sonu) kadarki süreci kapsar. Gerçek boyunduruk ise, sermaye ilişkisinin toplumsal üretim koşullarının tümünü, tüm hayatı kuşatmaya başladığında (1970'li yıllar) ortaya çıkar. Bu süreçte üretim belirli bir zamana ve mekana sahip olmamakta, sermaye ilişkisi tüm engelleri aşmaktadır. Gerçek boyunduruk dönemi, sermayenin küreselleşmesi, hayatın tüm alanlarının metalaşması ve maddi olmayan emek biçimleri ile karakterize olmaktadır. Bu süreçte kitlesel işçiden toplumsal işçiye geçiş söz konusudur. Çağdaş proleterleşmeyi, emeğin sermayenin gerçek boyunduruğuna girmesi süreci olarak değerlendirmek mümkündür.

eylemlerinin toplumsal oluşumu ve tarihi nasıl biçimlendirdiğini göstermesi bakımından da anlamlıdır.

Proleterleşme tartışmalarının kapitalizmin birikim süreçleriyle ilgisine işaret eden Marshall ve Rose (1988: 498) refah dönemiyle sembolize olan 1960’larda işçi sınıfına ilişkin “burjuvalaşma” tezlerinin öne çıktığını, 1970’lerdeki kriz ve 1980’lerdeki durgunluk dönemlerinde ise proleterleşme tezlerinin gündeme geldiğini belirtmektedir. Bu tespit biraz daha genelleştirildiğinde, klasik anlamda proleterleşmenin kapitalizmin ilk dönemleri ve rekabetçi kapitalizm koşulları ile, çağdaş proleterleşmenin ise tekelci kapitalizm (ve onun bir uğrağı olarak geç kapitalizm[Mandel, 2008] ya da genelleşmiş tekelci kapitalizm[Amin, 2017]) koşulları ile karakterize olduğu belirtilebilir.

Buradaki farklılık yalnızca kronolojik bir süreci değil, kapitalizmin ve proleterleşmenin koşulları ile proleterleşen kitlelerin niteliğindeki dönüşümü işaret etmektedir. Bu anlamda hizmetler sektörü kritik bir noktada bulunur. Mandel’in (2008: 531) ifade ettiği gibi, 19. yüzyılda hizmetler üretken bir alan değil, gelirle değişilen bir tüketim etkinliğidir. Bu anlamda yeni bir artı-değer yaratımını değil, yaratılmış olan toplam değerın yeniden dağıtımını içermiştir. 20. yüzyılda ise hizmetler, üretken etkinlikler haline gelmeye ve artı-değer yaratım alanları olmaya başlamıştır. Böylece hizmetlerin metalaşması söz konusu olduğu gibi, hizmet üreticilerinin de proleterleşmesi gündeme gelmiştir. Bu süreç hem işin hem de emekgücünün kitleselleşmesi ve niteliksizleşmesi gibi sonuçlar barındırmaktadır. Bu süreçte eğitim ve teknolojinin önemli bir rolü olduğu belirtilebilir.

Çağdaş proleterleşmenin bağlamını oluşturan bu süreç neoliberal dönemde billurlaştırmıştır. Öyle ki, savaş sonrası dönemde kazanılmış toplumsal hakları da hedef

alan küresel neoliberal proje, kimi yazarlarca “yeni çitleme hareketi” olarak kavramsallaştırılmaktadır (De Angelis, (2014: 112). Dolayısıyla günümüzdeki proleterleşmenin niteliğini açıklayabilmek üzere, hakim sermaye stratejisi olarak neoliberalizme kısaca değinmek önemlidir.

Kapitalizmin 1970’lerin ortalarında girdiği krize yanıt olarak geliştirilen neoliberal gündem, sosyal refah devleti döneminden radikal bir farklılaşmayı içermektedir. Sermayenin hem coğrafi olarak (küresel ölçekte) yayılması, hem de kapsam olarak genişlemesi, sürecin temel eğilimini oluşturur. Bir yandan daha önce kamunun elinde bulunan emeğin yeniden-üretim alanlarının piyasalaştırılarak (eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, medya vb.) sermaye etkinliği için yeni pazarların yaratılması, diğer yandan ise yoğun finansallaşma ve yeni teknolojiler eliyle sermaye hareketinin arttırılması söz konusu olmuştur. Böylece sermayenin giderek uluslararası biçimlerde mekan ve zaman kısıtlarından bağımsızlaştığı söylenebilir.

Bu sürecin iktisadi, siyasi ve ideolojik boyutlarını serimlemek bu radikal dönüşümü anlamlandırmada faydalı olacaktır. Sürecin iktisadi boyutunda; kitlesel üretim ve tüketime dayanan üretim biçimine karşı, parçalı, anlık ve müşteri talebine göre şekillenen post-fordist üretim yapısı; ithal ikameci sanayileşme yerine ihracata dönük sanayileşme modelinin benimsenmesi; işsizliğin yoğun bir şekilde artışı; sosyal ve iş güvencelerinden arındırılmış, esnek şekillerde gerçekleştirilen atipik istihdam (ki yeni dönemde bu istihdam biçimi tipik hale gelmiştir) biçimleri; yeniden yapılandırılan işletme modelleri; emek sürecinde teknolojik yatırımlar ve yeni denetim biçimlerinin uygulamaya sokulmasıyla dolaylı artı-değerin arttırılması sayılabilir. Aynı şekilde, emek piyasasının fonksiyonel ve geçici olmak üzere yapısal olarak parçalanması ve buna bağlı olarak taşeron, ev eksenli, yarı-zamanlı çalışma gibi yeni

Çalışma biçimlerinin gündeme oturması; sermayenin ulusaşırı bir nitelik kazanmasıyla beraber ulusal düzenlemelerin yıpranması ve devletin etkin bir aktör olarak emek piyasasını düzenleyici niteliğini yitirmesi; Bretton Woods sisteminin kmesiyle birlikte dalgalı kur ekonomisine geçiş; hem sektörel ağırlık hem de istihdam itibarıyla hizmetler alanındaki yoğun büyüme ve buna bağlı olarak üretken olmayan emek biçimlerinin hızla artışı da yeni dönemin birikim rejiminin özellikleri arasında sayılabilir.

Bu dönüşümün siyasal boyutunu ise ulus devletlerin egemen karar alıcı yapılarının zayıflamasına koşut olarak uluslararası sermaye örgütlerinin etkinliğinin artması; ulusal planlamanın geri plana düşmesi; sendikaların zlşyle toplu iş hukukunun bireysel iş hukukuna evrilmesi; düşük ücretler; sosyal güvencelerin kaldırıldığı, zaman-mekanın parçalandığı ve tanımsız hale geldiği yeni bir çalışma şekli; geçici ve kiralık işçi uygulamalarını hukuksallaştıran iş yasaları; sendikasızlaştırma; sosyal hakların tasfiyesi ve nihayetinde “emeğin anayasadan dışlanması” (Hardt ve Negri, 1994) süreciyle yurttaşlık mekanizmasının aşındırılması oluşturur. Bu süreç sosyal refah devletinden neoliberal piyasa devletine geçiş süreci olarak da ifade edilebilir. Bu çerçeveye reel sosyalizmin kşyle dünyanın tek kutuplu bir hal alması da eklenmelidir.

Dönüşümün ideolojik boyutunda ise, yepyeni bir dünyaya geçildiği; bilgi ve teknolojinin merkezi değer kaynağı haline geldiği; kapitalizmin eski nitelik ve çelişkilerinden arındığı; “tarihin sonu”nu imleyen yeni bir toplum kurgusu ne çıkmıştır. Postmodern bir dünya kavrayışı, tüm yerleşik toplumsal düşünce ve kurumların sorgulanmasını ve “yapısöküm”e uğratılmasını gerektirmiştir. Söylemsel düzlemde dolaşıma giren kavramlar kadar dolaşımdan çıkan kavramlar da dönüşümün

önemli bir göstergesini oluşturmaktadır. Bu süreçte eşitlik ve dayanışmaya karşı piyasanın kuralları ve öncelikleri, topluma karşı birey ve çıkarları, devlete karşı yoğun bir özgürlük söylemi ve sınıfa karşı kimlik temaları dolaşıma girmiştir.

Görüleceği üzere, neoliberal süreç bir bütün halinde, emek-sermaye ilişkilerinin tarihsel olarak sermaye lehine yeniden biçimlendirilmesi çabasıdır.²⁵⁷ Bu çabanın tarihsel boyutuna işaret eden Amin (2014), özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ivme kazanan sermaye birikiminin, proleterleşmenin kapsamını arttırdığını vurgular. Ona göre proleterleşme, insanlar için tarih içinde, emekgücünü ücret karşılığı satmayı içeren yeni bir durum teşkil etmiştir. Bu süreç günümüzde de sürekli değişmeye ve gelişmeye devam etmektedir. Amin'e (2014) göre proleterleşme her zaman belirli bir zaman ve mekan birlikteliğinin özgünlüğünde bir arada işleyen üç etkenle ilerler: İlki, kapitalist üretim örgütlenmesinin teknolojik gereksinimleri; ikincisi, işçilerin ya bu örgütlenmeye karşı ya da bu örgütlenmede yer edinmeye dönük mücadeleleri; ve üçüncüsü, proletaryanın mücadelelerine karşı sermaye tarafından geliştirilen, parçalamaya dönük stratejilerdir.

Bu sürecin diğer ucu, toplumun sınıfsal kompozisyonunda gerçekleşen radikal dönüşümdür. Bu dönemde yeni bir proleterleşme dalgasının yaşandığı/yaşanmakta olduğu belirtilebilir. Amin'e (2017: 12; 2014) göre, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yaşanan dönüşüm, emperyalist sistemin de dönüşümünü ifade etmektedir. Sistemin merkezlerinde genelleşmiş tekelci kapitalizm, ücret-formunun genelleşmesini beraberinde getirmiştir. Böylece ücret formunun ifade ettiği bir

²⁵⁷ Bu sürecin kapanmış ve sorunsuzca gelişmiş bir tarihsel akış olmadığını, neoliberal gündemin dünyanın pek çok bölgesinde direniş, isyan ve hatta iktidar (Latin Amerika örneği) pratikleri ile cevaplandığını akılda bulundurmak önemlidir. Bu nedenle kapitalizmin neoliberal döneminin tarihi de sermayenin değil, sınıf mücadeleleri tarihinin güncel bölümü olarak değerlendirilmelidir. Böylece tarihsel süreci yalnız “sermaye taarruzunun öyküsü değil, bu sürece karşı koyuşun ve uyumun öyküleri” (Özügür, 2005: 257) olarak kavramak mümkün hale gelebilecektir.

“genelleşmiş proleterleşme” dalgası ortaya çıkmıştır. Bu süreçte sermayenin aşırı merkezileşen denetimi ile proleterleşmenin bir yandan herkesi kapsayan bir hale gelişi diğer yandan ise genelleşmiş proletaryanın aşırı tabakalaşarak parçalanması söz konusudur. Dolayısıyla dünya, bir kutupta tekelci kapitalizmin, diğer kutupta ise proleterleşmenin (kendi içinde ciddi şekilde parçalara ayrılmış) genelleşmesiyle karakterize olan bir niteliğe kavuşmaktadır.²⁵⁸

Aynı doğrultuda Özuğurlu (2005: 16) da 1970’lerden itibaren hız kazanan yeni bir proleterleşme dalgasının varlığını vurgulamaktadır. Finansallaşmanın damga vurduğu bu proleterleşme dalgasında, meta-dışı geçimlik araç ve olanaklardan koparılan milyonlarca emekçi, gündelik hayatlarını idame ettirebilmek bakımından ücret gelirine bağımlı hale gelmekte, buna karşın düzenli ücret elde edebilecekleri istihdam olanaklarından da yoksun kalmaktadır. Bu dalganın içerdiği toplumsal kesimler giderek genişlemektedir.

Özuğurlu (2005: 64-74) proleterleşmeyi çözümlemek üzere, kavramın ekonomi-politik ve sosyolojik boyutlarına dikkat çekmektedir. Buna göre proleterleşmenin ekonomi-politiği ilkel birikim ile karakterize olur. İlkel birikim, “doğrudan üreticilerin proletaryaya, onlara ait emek araçlarının da sermayeye dönüştürülmesi süreci”ni (Özuğurlu, 2005: 64) ve bunun ekonomi dışı zor yoluyla desteklenerek yapılmasını ifade etmektedir. Burada kritik olan, ilkel birikimin bir “ilk birikim”i mi ifade ettiği²⁵⁹, yoksa kapitalist birikimin sürekliliği içinde yer alan ve belirli özelliklere sahip olan bir birikim/el koyma biçimi mi olduğudur.

²⁵⁸ Bu noktada Freeman’ın yukarıda serimlenen “great doubling” verileri yeniden hatırlanabilir.

²⁵⁹ Marx (2011: 686) kapitalizmin tarihine ilişkin değerlendirmesinde, ekonomi-politikte ilkel birikimin, teolojideki “ilk günah”ın rolünü oynadığını belirtir.

Özuğurlu (2005: 65-66), ilkel birikimin ilk birikimden daha fazlasını ifade eden niteliğine işaret etmektedir. “Sermaye bir stok birikimi olmayıp toplumsal/sınıfsal bir ilişki” olarak kavrandığında, kitlelerin mülksüzleştirilmeleri ve üretim araçlarının sermaye haline gelişinin belirli bir biçimi olarak ilkel birikim, kapitalizmin yalnızca başlangıç döneminde değil, bütününde işleyen bir mekanizma olarak anlaşılabilir: İlkel birikim, “sermayenin varlık temelleriyle ilgili stratejilerin”²⁶⁰ belirlendiği süreçlerdir. Dolayısıyla ilkel birikimin çağdaş formları, kapitalizm dışı toplumsal formasyonların kapitalizme içerilmesini değil, zaten kapitalist ilişkiler içine alınmış olan formasyonların, ücret sistemi dışındaki geçim araçlarından ve alternatif geçinme stratejilerinden de uzak tutulmasını ifade eder.

Proleterleşmenin bir boyutu olarak geçim araçlarından yoksun bırakmanın yanı sıra, emeğin emek sürecindeki alanlarından (vasıf, denetim gibi) uzaklaştırılmasını da bu bağlama dahil etmek mümkündür.²⁶¹ Dolayısıyla ilkel birikim, emeğin üretim ve yeniden üretim koşullarının sürekli metalaştırılması ve sermayeye devredilmesi yönünde bir eğilim olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşım, proleterleşmenin emek süreci ve yeniden üretimdeki köklerinin/sonuçlarının bir arada değerlendirilmesine de imkan tanımaktadır.²⁶²

Proleterleşmenin sosyolojik boyutu ise, proleterleşmenin kökeni ve mekanizmaları (kır ya da zanaat kökenli yapılar ile bunların hangi mekanizmalarla dönüştürüldüğü); proleterleşmenin hızı-çapı ve zamanlaması (zaman aralığı, kapsadığı

²⁶⁰ Yukarıda serimlenen neoliberal gündem, bu durumun örneğidir. Kapitalizmdeki birikim stratejisinin değiştiği ve bunun zor yoluyla da desteklendiği bir süreç olarak neoliberalizm, çağdaş ilkel birikim biçimi olarak kavranabilir.

²⁶¹ Bu kapsamda emek sürecinde emeğin, vasıf ve denetimden giderek daha fazla oranda dışlanmasını, çitleme hareketlerine atıfla “emek sürecinin çitlenmesi” olarak kavramsallaştırmak yanlış olmayacaktır.

²⁶² Burada serimlenen süreç gazetecilerin çalışma ve çalışma dışı yaşamlarında oldukça net olarak gözlemlenebilmektedir. Bu gözlemler, çalışmanın ikinci kısmında değerlendirilmektedir.

kesimler, bu kesimlerin fırlatıldığı yer ve süreçte kullanılan zor biçimleri); proleterleşmenin yönü (göç hareketleri) (Özügür, 2005: 68-73) olarak belirlenmektedir.

Çağdaş proleterleşme dalgasının, çok kısa bir sürede (30-40 yıl) emekgücünü ikiye katlayan (great doubling) niteliği ile yeniden-üretim alanlarında (özelleştirme vb. gibi mekanizmalarla) yaşanan metalaşmanın birarada düşünülmesi, sürecin kapsamını ve derinliğini ortaya koymaktadır. Genelleşmiş bir kapsamlı proleterleşme sürecinin günümüzde “özel refah ile kamusal sefalet” (Galbraith’ten akt. Mandel, 2008: 538) arasındaki uçurumda da görünür olduğu belirtilebilir. Bu sürecin, sürece maruz kalanlar açısından yarattığı mevcut/olası etkiler ve tepkilerin, ekonomik, ideolojik ve siyasal boyutlarıyla sınıf kapasitesinin bağlamını yarattığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu noktada Özdek (2011: 99) sermaye hareketinin muazzam bir mülksüzleştirme, proleterleştirme ve güvencesizleştirme dalgası yarattığını; bu sürecin hayatın her alanında piyasalaştırma ve kuralsız çalıştırma rejimini hakim kıldığını belirtir. Gerçekten de yeniden-üretim alanlarının doğrudan sermayenin meta alanlarına dönüştürülmesinin, emekçiler nezdinde bir önceki dönemden çok daha büyük ve niteliksel bir kırılmayı beraberinde getirdiği belirtilebilir. Bu kırılma, emekçi kitlelerin artık sömürü koşullarında yaşamasının da ötesinde, hayatta kalma mücadelesini ifade eder. Keza yaşayabilmek ücretli olmaktan geçtiği sürece, yaşamın tüm yeniden-üretim alanlarının sermayeye tahsisi, yaşama hakkının da doğrudan sermayeye teslim edilmesi anlamına gelebilmektedir.

Mandel’in (2008: 257, 663-664) sanayi sonrası toplum kuramlarına karşı ileri sürdüğü görüş, proleterleşme tartışmaları için de bağlamsal bir zemin sunmaktadır.

Buna göre, geç kapitalizmde sanayi sonrası bir toplumdan değil, tam tersine tüm toplumsal etkinliklerin sınai biçiminde örgütlendiği bir toplumdan bahsedilebilir. Mandel (2008: 513) bu süreci “genelleşmiş evrensel sanayileşme” olarak adlandırır. Burada bir yandan, yalnızca maddi mallar ve temel hizmetlerle sınırlı kalmayan, tüm insan faaliyetine doğru genişleyen bir metalaştırma hareketi mevcuttur. Bununla bağlantılı olarak diğer yandan, sermayenin aktığı bu alanlar sınai biçime, yani değer üretimine, kitleselleşmeye, piyasa yasalarına ve ücretlilik ilişkilerine tabi hale gelmektedir. Mandel (2008: 513) geçmişte yalnızca meta üretimde görülen makineleşme, standardizasyon, aşırı uzmanlaşma ve emeğin parsellenmesi niteliklerinin şimdi toplumsal yaşamın tüm sektörlerine nüfuz etmekte olduğunu belirtir.

Mandel (2008: 508) bu süreci, geç kapitalizm çağında emeğin nesnel toplumsallaşması ile sermayenin genişlemesi ve merkezileşmesi eğilimleri içinde değerlendirir. Ona göre, artan işbölümü teknik ve ekonomik olmak üzere iki merkezileşme biçimi ortaya çıkarmaktadır. Ekonomik merkezileşme, sermayenin tekelleşmesi anlamına gelen, çokuluslu firmaların dikey birleşmelerle entegre olmasıdır. Teknik merkezileşme ise, büyüyen işbölümünün yeni ara kademeleri ortaya çıkarmasıdır. Zira artan işbölümünün sürdürülebilmesi ve denetlenebilmesi için ara kademelerin ortaya çıkışı gerekir. Mandel’e (2008: 510) meta üretimi ne kadar genelleşmiş ve işbölümü ne kadar ilerlemiş olursa, sürekli üretim ve sürekli satışı sağlamak için bu ara işlevler de sürekli sistematize ve rasyonalize edilmelidir. Mandel’in vurguladığı bu ara işlevler hem teknik işbölümünde hem de toplumsal işbölümü içerisinde (ticaret, ulaşım, hizmetler vb.) düşünülebilir. Mandel (2008: 511) geç kapitalizm çağında kapitalizasyon süreçlerinin hem teknik hem de toplumsal ara

kademelere yayıldığını anlatır. Bağımsız işler gittikçe kapitalist karakter kazanır (bu hem ilişkinin dönüşümü hem de makineleşme yoluyla gerçekleşir) ve “nesnel olarak toplumsallaşmış bir hizmet işi haline” gelir. Toplumsal ilişkilerin bu dönüşümü, genel olarak proleterleşme şeklinde ifade edilebilir.

Mandel’e (2008: 538) göre geç kapitalizmde atıl sermaye hizmetler sektörüne akıtılır ve hizmetler alanının “üretken sermayeye” dönüştürülmesi gerekir. Dolayısıyla, hizmetler alanının kapitalizasyonu ile hizmetler (eğitim, sağlık, ulaşım vb.) yerine metalar üretilir. Bu süreç, neoliberal dönemde proleterleşmenin bir boyutu olarak, meta-dışı alanların metalaştırılmasına tekabül etmektedir. Zira Braverman (2008: 375) da sermayenin tarihsel eğiliminin üretken olmayan etkinlikleri üretken emeğe çevirme yönünde olduğunu vurgulamıştır.

Bu noktada Wright ve Singelmann (1982:180) proleterleşmenin, kapitalist toplumun altında yatan sınıf ilişkilerinin dönüşümü ile ilişkili olduğunu ve bu nedenle kavramın, kapitalist toplumların sınıf yapısının kavramsallaştırılmasıyla bağlantılı olduğunu vurgular. Yazarlara (1982: 183) göre proleterleşme, işçi sınıfı dışı konumların ortadan kalktığı, dönüşüm geçirdiği ya da işçi sınıfı konumlarının yaratıldığı karmaşık bir süreçtir. Bu kapsamda günümüzdeki proleterleşme, iki ana kutupsal sınıfın dışında kalan çelişkili sınıf konumlarının dönüşümüne işaret etmektedir. Bu süreçte söz konusu kesimler, “proleterleşmiş profesyoneller” (Barbrook, 2006) olarak da tanımlanmaktadırlar.

Marshall ve Rose (1988: 499) literatürde proleterleşmenin dört farklı içeriğinden bahseder. Bunlar, bir bütün olarak sınıf yapısının proleterleşmesi; bu yapının içindeki bireylerin proleterleşmesi; belirli türdeki işlerin proleterleşmesi ve toplumdaki birey ve grupların toplumsal bilinçlerinin proleterleşmesidir. Yazarlara

(1988: 499-500) göre, sınıf yapısının proleterleşmesi, sınıf konumlarının dönüşümü ve sınıf kompozisyonunun değişimi ile ilgilidir. Bireylerin proleterleşmesi, çoğunlukla yeni-Weberci çalışmalarda görülür ve bireylerin kuşaklararası mobilité gibi yollarla işçi sınıfı içinde yer almaları ile ilgilidir. Belirli işlerin proleterleşmesi temelde vasıfsızlaşma ile ilişkilidir. Teknoloji gibi yollarla becerilerin ayırt ediciliğinin ortadan kalkmasını işaret eder. Bu sınıflandırmada belki de en ilginç olanı, toplumsal bilincin proleterleşmesidir. Bu süreç, doğrudan işçi sınıfı içinde sayılamayacak ya da doğrudan kol işiyle uğraşmayan kesimlerin, işçi sınıfının politik hedeflerine sempati duyması ve sınıf mücadelesinde müttefik olmalarıyla ilişkilidir.²⁶³

Buna karşın, proleterleşmenin sınırlı bir boyutuna odaklanmak ya da proleterleşme tartışmalarını dar bir kapsamla tanımlamak yerine süreci kendi bütünlüğü içinde, farklı boyutların birliği ile kavramak önem taşımaktadır. Proleterleşme yalnızca emek süreciyle ya da yalnızca bireysel boyutlarla sınırlı kalan bir ampirik “sabit” değil, gerek üretimde gerek yeniden üretimde gerekse toplumsal imgelemde karşılık bulan karmaşık bir ilişkisellik olarak kavranmalıdır. Bu yanıyla proleterleşme, yalnızca ücretli işçi haline gelmeyle sonlanmış bir süreç değil, üretim ilişkileri içinde tarihsel bir doğrultusu olan, emeğin toplumsallaşmasının yanında, maddi ve toplumsal üretim ve geçim araçlarından çeşitli biçimlerde uzaklaştırılmasını ve emeğin pek çok boyutta aşınmasını içeren bir eğilim olarak düşünülebilir.

²⁶³ Manifesto’da bahsedilen şu durum, bu boyutun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir: “Sınıf mücadelesinin belirleyici anının yaklaştığı zamanlarda (...) hakim sınıfın küçük bir kesimi kendini o sınıftan koparır ve devrimci sınıfa, geleceği elinde tutan sınıfa katılır. (...) Şimdi de burjuvazinin bir kesimi, özellikle de burjuva ideologlarının tarihin akışının bir bütün olarak teorik anlayışına erişmiş bir kesimi proletaryanın safına geçer” (Marx ve Engels, 2010: 30). Toplumsal bilincin proleterleşmesine Türkiye’den bir örnek olarak, 1970’li yıllarda mühendislerin (TMMOB üzerinden) veya gazetecilerin (ÇGD üzerinden) işçi sınıfı hareketi içinde aktif biçimde yer almaları düşünülebilir.

Çağdaş kapitalizmde emek sürecinin proleter nitelikli karakterinin giderek yoğunlaştığı bir eğilimin varlığından söz eden Wright ve Singelmann'a (1982: 178) göre bu süreçte doğrudan üreticilerin beceri ve vasıflarının aşınması, uzmanlık işlerinin emekgücü içinde giderek daha küçük bir bölümde toplanması, rutinleşmenin profesyonel mesleklere kadar genişlemesi söz konusu olmuştur. Bu süreç bir bütün olarak işin ve işçinin değersizleşmesi anlamında proleterleşmeyi içermektedir.

Dolayısıyla günümüzdeki proleterleşmenin tarihsel boyutu sermayenin yeni bir ilkel birikim dalgası ile, çalışma sürecindeki boyutu ise yönetim pratiklerinde yaşanan dönüşüm, emek sürecinde yaşanan dönüşüm ve üretimin teknolojik tabanında yaşanan dönüşüm ile ilişkilendirilebilir. Bunun toplumsal alandaki karşılığı ise, toplumsal yeniden üretim süreçlerinin metalaştırılması, eğitimin standartlaştırılması ve yaygınlaştırılması ile şirketlerin değişen vasıf beklentileri ve işçiler açısından vasıf kazanma çabalarının tüm yaşama yayılmasıdır. Bu genel süreç, emek arzının artmasına bağlı olarak çalışanlar arası rekabetin körüklendiği bir sonuca da sahiptir.

Bu kapsamda proleterleşmenin bir diğer boyutu, istihdam biçimlerinin dönüşmesidir. İstihdam biçimlerinde yaşanan güvencesizleşme ile birlikte bir yandan vasıflı işlerin, diğer yandan bu işlerin icracılarının toplumsal olarak aşınması gündeme gelmektedir. Özveri (2011: 214) bu noktayı vurgulayarak 1980 sonrası dönemde temel amacın, sermayenin işgücü üzerindeki denetimini sınırlayan her türlü düzenlemenin ortadan kaldırılması olduğunu belirtmektedir. Ona göre sermayenin işgücü üzerindeki denetimini maksimize etmesi iki ana eksen üzerinde ilerlemektedir. Birinci eksen, sermayenin işgücü üzerindeki denetimini doğrudan arttıran düzenlemeler yer almaktadır. İkinci eksen ise, işgücü üzerindeki denetimi, işgücünü tümüyle

korumasız bırakarak güvencesizlik üzerinden en üst noktaya çıkartacak politikalar formüle edilmiştir.

Güvencesizleşme, vasıfsızlaşma süreciyle de bağlantılı bir ilişkiye sahiptir. Zira “kapitalizm için vasıfsızlaşmanın en önemli kazanımı, işgücü devrini hızlandırabilmesi ve işgücüne bağımlılığı azaltmasıdır” (Yücesan-Özdemir, 2014: 115). Dolayısıyla Taylorizasyon, vasıfsızlaşmayı ve denetim kaybını içerdiği ölçüde, güvencesizleşmenin emek sürecindeki koşullarını hazırlamaktadır. Bu konuda Beck (akt Bora ve Erdoğan, 2011: 24) emek rejimindeki esnekleşme ve güvencesizleşme ile birleşen bu yeni Taylorizmin, emek sürecini zamansal ve hukuksal olarak paramparça ettiğini vurgular.

Yücesan-Özdemir (2014: 109-110) neoliberal dönemde vasfın üretim noktasındaki iki sınıf için farklı anlamlar ifade ettiğini belirtmektedir. Buna göre emek için vasıf ile sermaye için vasıf aynı değildir. Sermaye için vasıf, artı-değer üretimi ve kapitalist sermaye birikimi için geçerli olan “bilgi” ve “beceriler”dir. Dolayısıyla bu, üretim noktasında özellikle görelî artı-değeri arttırmak için gerekli olan çalışan profilidir. Bu profile bırakılan “vasıf”, emeğin elinde bilgi ve beceri adına sahip olunan her şeyin artı-değer üretimi için parça pinçik edilmesine dayanır. Bu sürecin gerçekleşmesi, yukarıda vurgulandığı gibi, aynı anda çalışanın emeği üzerindeki denetimi de devretmesiyle gerçekleşir.

Benzer şekilde Rifkin (akt. Bora ve Erdoğan, 2011: 33) yeni teknolojilerin çalışanların üretim üzerinde sahip olduğu denetim ve belirleyiciliğin son kısıntılarını da yok ettiğini vurgular. Bu süreçte Taylorist çalışma modeli, zanaat, bakım, eğitim vs. her alana sızmakta; kişiyi odak alan, yüz yüze ilişkiye dayanan, şimdiye dek “rasyonelleşmeye” ve standardizasyona dirençli sayılan alanları da fethetmektedir

(Bender ve Grassl'dan akt. Bora ve Erdoğan, 2011: 25). Meschnig ve Stuhr'un tarifıyla böyle bir rejim altında beyaz yakalılar açısından yüceltilen yeni işgücü profili ise, her yerinden bükülebilecek kadar esnek, kendi kendini sömürecek kadar performans delisi, her an işe koşulabilir ve her an erişilebilir (akt. Bora ve Erdoğan, 2011: 24) bir karakterdedir. Bu karakter, Yücesan-Özdemir'in yukarıda vurguladığı, “aranılan” çalışan profilidir.

Düşünsel işlerde vasıf ve denetime dönük mücadele ve tehdit, sermayenin düşünsel emeği biçimlendirmek için geliştirdiği çeşitli yollarla realize olur. Wayne'in (2009: 33-34) ifadesiyle, orta sınıf genişledikçe ve/veya sanayileştikçe, tıpkı teknik ressamlar, teknisyenler, mühendisler, öğretmenler, hemşireler ve medya çalışanlarında olduğu gibi, beceriler ve bilgiler daha yaygınlaşıp yerine yenisi konulabilir hale geldikçe veya o beceriler yeni teknolojilerde yer bulmaya başlayınca söz konusu kesimlerin değer kaybettikleri bir tür enflasyondan söz edilebilir.

Gazetecileri de içine alan bu geniş etki, söz konusu kesimin emek süreçlerinde vasıf ve denetime ilişkin dönüşümlerde gözlemlenebilmektedir. Buna göre, “üretim noktasındaki normal uygulamalarıyla karşılaştırıldığında sermayenin entelektüel emek üzerindeki denetimi biraz daha gevşektir ama yeniden üretimin, yayılmanın ve (ürünler ortaya çıktıktan sonra) gelirlerin denetimi, gelişmiş kapitalist denetim yapılanmalarıyla tam olarak bütünleşmiş durumdadır” (Hesmondhalgh'dan akt Wayne, 2009: 33). Ayrıca gittikçe gelişen teknolojik olanaklar sayesinde, düşünsel işler de olabilecek en yüksek seviyede standardize edilmeye; böylece hem sermaye açısından denetim imkanı artırılmaya hem de işin, o işi üreten emeğe/işçiye olan bağımlılığı azaltılmaya çalışılmaktadır.²⁶⁴ Dolayısıyla düşünsel emeğin vasfı da,

²⁶⁴ Benzer bir açıklama için bkz. Braverman (2008: 440).

yüksek eğitimin yaygınlaştırılması, yaşam boyu öğrenme faaliyetleri ve düşünen-makineler vb. yoluyla değersizleştirilmekte ve sermayenin düşünsel emek karşısındaki “dezavantajlı” alanları bu yolla sermaye lehine yeniden biçimlendirilmektedir.

Proleterleşmenin kapsadığı tüm kesimler, bu döngü içinde gittikçe yoğunlaşan bir sonu gelmez “kişisel gelişim” rekabetinin ortasında, vasıf konusunda sürekli yenilenme ve baskıya dayanmak durumundadırlar. Böylece bilgi işçilerinin ve düşünsel emeğin emek sürecindeki ayrıcalıklı konumu gittikçe çözülmekte, profesyonellerin proleterleştirilmesi süreci, zanaatvari olan iş biçimlerini teknoloji gibi yollarla hızlı ve derin bir Taylorizasyona maruz bırakmaktadır. Kumar’ın (2004: 39) ifadesiyle mevcut durumda “enformasyon teknolojisi faaliyetlerinin karakteri kapitalisttir.” Bu nedenle “Taylorizm egemen ilke olarak kaldığı ölçüde, enformasyon teknolojisinin işgücünü proleterleştirme kapasitesi, profesyonelleştirme kapasitesinden daha büyüktür”.

Proleterleşmenin vasıfsızlaşma, denetim kaybı ve değersizleşme yönündeki baskısı, Braverman’ın (2008: 62) ABD’nin resmi kaynaklarının hazırladığı bir rapordan (Work in America) aktardığı şu sözlerden de izlenebilmektedir:

“Çarpıcı olan, montaj bandı ve mavi yakalı işçinin tatminsizliğinin beyaz yakalı ve hatta yönetici konumunda olanlar tarafından da paylaşılmasıdır. Günümüzde çalışmanın katmanlaşmış ve otoriter bir yapıya sahip bulunduğu büro, genellikle bir fabrika biçimindedir. Artan sayıda iş için, işçileri yakalarının rengi dışında ayırıştırıcı nitelikte pek az şey mevcuttur. (...) Sekreterler, büro işçileri ve bürokratlar bir zamanlar fabrikanın insanlıktan çıkaran koşullarından ayrılmış olmaktan dolayı minnettarlık duyuyorlardı. Beyaz yakalı işler nadirdi; mavi yakalı işlerden daha yüksek bir statüye sahiplerdi. Ama bugün tipik Amerikalı işçi montaj bandındaki operatör değil, büro işçisidir ve bu tür konular saygınlık bakımından çok az şey ifade etmektedir...”

Bu sürece ilişkin Bora ve Erdoğan’ın (2011: 18;32) vurguladığına göre İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada, zihin emekçileri her iki açıdan da sefalet

düşmüşlerdir. Zihin emeğinin proleterleşmesi, zihin emekçilerinin geniş kitlesini imtiyazlı bir konum ve kimlikten uzaklaştırmıştır. Bu süreç aynı zamanda zihinsel emeğin kendi içindeki işbölümünün incelenmesi sonucunda yabancılaşmayı derinleştirmektedir. Bu ikili süreç, zihin emekçilerini bütünden koparmakta ve onların ufkunu daraltmaktadır.

Bu kesimler, zihinsel-bilişsel emek gücü sarfeden, eğitilmiş, vasıflı ve meslek sahibi kesimlerdir. Buna karşın kapitalizmin mevcut eğilimi, gelişen teknolojiyle birlikte beyaz yakalıların “lüzumsuzlaşması” (Bora ve Erdoğan, 2011: 32) yönündedir. Bu anlamda zihin emeğinin krizi, aslında beyaz yakalıların krizi olarak tarif edilmektedir. Bu krizin başlıca göstergeleri, esnek ve güvencesiz çalışma biçimlerinin beyaz yakalılar arasında da yaygınlaşması, bu kesimin mesleklerinin önemli bir proleterleşmeye maruz kalarak vasıf kaybına uğraması ve gelişen denetim stratejilerine tabi kılınmasıdır.

Benzer şekilde Sennet (2009: 63) de yeni toplumda işsizlikle karşı karşıya kalanların pek çoğunun eğitilmiş ve vasıflı olduğunu fakat bu işlerin vasfın ucuz olduğu yerlere göç ettiğini vurgular. Bunun temel nedenini de artık tamamen başka türden vasıflara ihtiyaç duyulmasına bağlamaktadır. Bu süreçteki en önemli sonucun “karakter aşınması” olarak yaşandığını ifade eden Sennett’e (2010: 29) göre, güvencesizleşme ve değersizleşmenin yarattığı hız ve geçicilik, “kendi yaşamöyküsünü sürdürme yeteneğinin” yeni kapitalizmde büyük oranda zayıflamasına yol açmaktadır.

Proleterleşme sürecinde bahsedilmesi gereken bir boyut da çalışma koşullarına bağlı olarak gelirin düşmesi tartışmasıdır. Belirtmek gerekir ki, proleterleşme ile birlikte gelirin kaynağının dönüşmesi daha birincil bir ölçüt olarak değerlendirilebilir.

Çalışmanın ve gelir elde etmenin ücretlilik ilişkisine tabi hale gelmesi, proleterleşmede önemli bir boyuttur. Özellikle, bir önceki bölümde tartışılan, yönetim-denetim görevini yürüten ve yeni orta sınıf olarak anılan çalışanların gelirinin, üretilen artı-değerden pay içerdiği belirtilmektedir. Proleterleşme ile birlikte bu çalışanların artı-değerden aldıkları pay giderek düşerken, gelirlerinin kaynağı giderek artan oranda kendi emek güçlerinin karşılığı haline gelmektedir. Bu süreç aynı zamanda yönetim ve denetim süreçlerinin merkezileşmesi ile de ilgilidir. Bunun bir diğer boyutu, söz konusu çalışanların, emek süreçlerindeki yetkilerinin de giderek daralması ve merkezi denetime tabi hale gelmesidir.

Bunun yanı sıra toplumsal işbölümü açısından bakıldığında, doğrudan denetim unsuru içermeyen fakat kapitalizmin yeniden üretimini sağlayan meslekler açısından da gelir önemli bir ölçüttür. Burada da gelir düzeyleri, hem emekgücünün metalaşma düzeyi hem de yeniden üretimde meta dışı alanların metalaştırılarak geçim araçlarının sermayeye devredilmesi ile birlikte ele alındığında önemli bir unsur haline almaktadır. Zira bu süreçte sermayeye tabiyet derinleşmektedir. Dolayısıyla gelir düzeyi, kendinde bir “neden” olarak değil, daha geniş bir bağımlılık döngüsünün görüngüsü olarak ele alındığında proleterleşmenin önemli bir göstergesi haline gelmektedir.

Buraya kadar tartışılan unsurlar, ilkel birikim bağlamı içinde proleterleşmenin göstergelerinin üç temel kategoride toplanabileceğini işaret eder. Bunlar, “a) emekgücünün değersizleşmesi, rutinleşme ve vasıfsızlaşma; b) çalışma koşullarının kötüleşmesi ve güvencesizlik; c) denetimin artması ve yabancılaşmanın yoğunlaşmasıdır” (Gülsen, 2012: 59).

Bu süreç, gazetecilere dönük proleterleşme tartışmalarının kuramsal ve kavramsal zeminini oluşturmaktadır. Gazeteciler açısından bu geniş etki, emek

sürecindeki ve toplumsal işbölümündeki ayrıcalıkların kaybedilmesi, vasıfsızlaşma, emek gücünün değersizleşmesi, artan denetim ve baskı, yabancılaşmanın yoğunlaşması ve güvencesiz çalışma koşullarının kapsamının ve derinliğinin artması olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede aynı zamanda mesleğin çözülmesi şeklinde de değerlendirilebilir. Gazetecilerde proleterleşmenin bir diğer boyutu ise yeniden üretim alanlarının metalaşması ve piyasaya ilişkilerine bağımlılık anlamında sermayenin gerçek tabiyetine girmek şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Gazeteciler için proleterleşmenin toplumsal işbölümündeki göstergesi ise değersizleşmedir. Değersizleşmenin iki boyutu, hem toplumsal olarak gazetecilere biçilen değerin aşınması ve dejenere olması hem de gazetecilerin kendilerine dair algılarının küçülmesi ve çaresizlik ya da etkisizlik hissinin yaygın ve normal bir hal almasıdır. Dolayısıyla gazetecilikte proleterleşme üretim alanında emekgücünün değersizleşmesi ve mesleğin çözülmesi şeklinde; yeniden üretim alanında ise gazetecinin toplumsal değersizleşmesi (saygınlık ve özsaygı yitimi) ve piyasaya bağımlılık şeklinde ikili bir süreci içermektedir.

Tezin ikinci kısmında bu süreç, alandan bulgular ile serimlenmeye çalışılacaktır. Bulguların ve tartışmaların daha açıklayıcı hale gelebilmesi için gazetecilikteki proleterleşmenin özgünlüğünü irdelemek önemlidir. Bu nedenle aşağıdaki bölümde gazetecilikte proleterleşmenin emek süreci ve mesleki görünümeler açısından özgünlüğü tartışılacaktır.

2.2.2 Gazetecilerde Proleterleşmenin İçeriği

Gazetecilerin proleterleşmesinin temel olarak emek sürecinde biçimlendiği ve toplumsal varoluşun bu süreçteki ilişkiler ve koşullar yoluyla şekillendiği belirtilebilir.

Dolayısıyla gazetecilik emek sürecini incelemek, gazetecilerin proleterleşme sürecini kavrayabilmek için önemlidir.

Emek süreci, gazetecilerin mesleki pratiklerinin şekillenişini, mesleğe ilişkin değer yargılarının oluşumunu, toplumsal durumlarını ve sınıfsal tutum alışlarını kavrayabilmek için incelenmesi gereken en önemli fakat görünmez alanlardan biridir. Günümüzde gazeteciliğin üretim anını kavramak ve bunun toplumsal bağlantılarını kurmak, gazetecilik odağında daha geniş tartışmaları ele alabilmek için de önemlidir. Gazetecilik emek süreci, “siyasal iktidarla ilişkiler”, “sansür-oto sansür”, “holdingleşme”, “yandaşlık”, “kamusal sorumluluk” vb. gibi daha geniş kapsamlı tartışmalar için de önemli bir nirengi noktası oluşturmaktadır. Emek süreci ayrıca, gazeteciliğin günümüzdeki siyasal, toplumsal, iktisadi saikleri ve etkileri düşünüldüğünde, bu saiklerin ve etkilerin gazetecilerin üretim faaliyetleri aşamasında nasıl yer bulduğunu, gerçekleştiğini göstermesi bakımından da önemlidir. Dolayısıyla gazetecilerin bir yandan üretim ve yeniden üretim alanındaki, diğer yandan ise toplumsal işbölümü içerisindeki konumlarının proleterleşme eğilimi, onların üretim anını kapsayan emek süreci pratikleri içinde incelenmelidir. Bu noktada Örnebring’in (2010) vurgusu önemlidir. Ona göre, gazetecilik emek süreci üzerine dikkati vermek, medya üretiminin temelindeki güç ve sınıf ilişkilerini anlamaya yardımcı olmaktadır.

Bunun için öncelikle, günümüz medya ortamını şekillendiren tarihsel dinamikleri vurgulamak gerekmektedir. Bu dinamiklerin ilki, özellikle 1980’lerle birlikte yaşanan neoliberal dönüşüm ile medyanın bir sermaye birikim alanı haline gelmesidir. Buna eşlik eden GATS ve deregülasyon süreçleriyle birlikte medyada yaşanan holdingleşme ve dikey-yatay-çapraz yoğunlaşmalar, günümüz medya yapısını ve bu yapının ihtiyaç duyduğu emek rejimini belirleyen temel unsurlar olarak tespit

edilebilir. Bu yeni medya yapısının ortaya çıkardığı emek rejimi ise esnek, güvencesiz, örgütsüz ve atipik çalışma koşullarını içeren bir niteliğe sahiptir.

Bu ortamda emek süreçlerini izleyebilmek üzere çalışmanın doğasının nasıl şekillendiği ve yasal düzenlemelerin ne durumda olduğuna bakmak önemlidir. Buna göre, günümüz gazetecilik alanında temel çalışma biçimleri, kaşeli/telifli çalışma, ücretli çalışma, ücretli ve ek olarak telifli çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Yasal olarak görünmeyen ancak mesleği yapmak isteyen gençler için çaresiz bir katlanma aşaması olarak da işlev gören çalışma biçimi ise, uzun süreli stajyerlik ve ücretsiz çalışmadır.²⁶⁵

Emek süreci kavramı, temelde üretim noktasının/anının tarihsel-toplumsal şekillenişini ve burada gerçekleşen ilişkileri tarif etmektedir. Emek süreci, son yıllarda sosyal bilimlerdeki farklı düşünsel hatlar²⁶⁶ içerisinde ele alınsa da, alana ilişkin temel yaklaşım ve tartışmalar Marksist literatür içinden gelişmiştir. Bu çerçevede emek süreci, insanın tür olarak ayırt edici özelliği olan üretim faaliyetinin gerçekleştiği an olarak tanımlamaktadır. Marx (2011: 181), Kapital’de emek sürecini tartışırken, “ilk önce tüm belirli toplum biçimlerinden bağımsız olarak” bu süreci açıklamaya girişir. Ona göre; “çalışma, her şeyden önce insan ile doğa arasındaki bir süreçtir. Bu süreçte insan, doğa ile kendisi arasındaki madde alışverişini kendi çabasıyla yürütür, düzenler ve denetler”. Bu anlamda emek süreci öncelikle amaçlı bir eylem olarak şekillenir. Emek sürecinin insana özgü ayırt edici ikinci noktası ise ‘tasarım’ yetisidir. Marx (2011: 182) bunu şöyle ifade etmektedir:

²⁶⁵ Bu unsurlar, çalışmanın ikinci kısmında alandan verilerle ayrıntılı olarak tartışılmaktadır.

²⁶⁶ Emek süreci çalışmalarında özellikle 1990’lardan itibaren etkisi görülmeye başlanan, işletme perspektifi içinden ya da postmodern yönetim anlayışları temelinde gelişen emek süreci tartışmaları ve bunların bir eleştirisi için bkz. Yücesan-Özdemir (2002: 433-469).

Bir örümcek, dokumacının çalışmasını andıran faaliyetlerde bulunur ve bir arı, bal peteğini yaparken bazı mimarları utandırır. Ama en kötü mimarı en iyi arıdan daha en başından ayırt eden şey, mimarın, peteği balmumundan yapmadan önce kafasında tasarlamış olmasıdır. Emek sürecinin sonunda, bu sürecin başında zaten işçinin imgeleminde, yani düşünsel olarak var olan bir sonuç ortaya çıkar.

Dolayısıyla insanın emek süreci, tasarım ve uygulamanın bir arada var olduğu amaçlı bir eylem süreci olarak gerçekleşmektedir. İnsan bu süreçte doğa ile birlikte kendini, yeteneklerini ve bilincini de dönüştürür. Kapitalist emek süreci koşullarında ise bu süreç parçalanmakta ve üretimi yapanlar aleyhine denetlenmektedir. Ansal'ın (2005: 8) ifade ettiği gibi, pre-kapitalist üretim tarzında, emek süreci aslında insanın kendi iradesini yansıttığı bir alanken, kapitalist üretimde bu durum değişmiştir. Çünkü kapitalist üretimde amaç, üretici insanın kullanım değerleri üretmesi değil; sermayedarın pazarda satması için mübadele değerleri üretmektir. Yani üretim, doğrudan doğruya sermayenin büyümesi, daha fazla artık değer elde edilmesi amacıyla yapılır.

Akbaş (2011: 64-65) da Marx'tan hareketle emek sürecinin doğasını ve önemini vurgulamaktadır. Ona göre kapitalist, emek süreci içerisinde işçinin emeğini satın almaz; belli bir süre içerisindeki emekgücünü satın alır. Zira insan emeğine özgü bir nitelik olarak, emekgücünün tek bir biçimi yoktur. İnsanın emekgücü sonsuz sayıda farklı tip ya da biçimde harcanabilir. Öngörülemez kadar farklı nitelik taşıyan bu emekgücünün gerçekleşmesi ise belirli koşullara bağlıdır. İşte emek süreci bu koşulların oluşturulduğu ve temelde emekgücünün gerçekleşmesini sağlayan süreçtir.

Bu nokta önemlidir. Çünkü Taylorist-Fordist çalışma biçimleri altında tasarım ve uygulamanın (buna bağlı olarak kafa ve kol emeğinin) ayrışması ve bunun sonuçları olarak emek biçimlerini, emeğin niteliğini ve bunların sınıfsal konumları ile toplumsal ilişkilerini anlama çabası, kapitalist gerçekliği açıklayabilmek için özellikle 20.

yüzyılın ikinci yarısından itibaren tartışılacak olan bir gündemdir. Emekgücünün gerçekleşme biçimleri ise, gerek emeğin niteliğine ve vasfına, gerek üretim sürecinin bütünsel bilgisine sahip olmaya gerekse de emeğin, ürünüyle kurduğu ilişkinin karakterine bağlı olarak şekillenmektedir.

Marks'ın (2011:182) Kapital'de belirttiği gibi “emek sürecinin basit unsurları, belli bir amaca yönelmiş faaliyet ya da emeğin kendisi, emeğin nesnesi [konusu-y.n.] ve onun araçları” olarak tanımlanmaktadır. Bu noktadan hareketle gazeteci, emeğinin konusu haber üretimi olan ve bu konuda çeşitli uygun üretim araçlarını kullanarak iş yapan kişi olarak tarif edilebilir. Gazetecinin emeği; vasıflı, kendi iş süreçleri ve ürünü üzerinde belirli bir denetim sahibi olan, bu kapsamda görece de olsa bir özerkliği bulunan ve sembolik üretim yapan bir emek biçimi (gayri maddi emek) olarak ortaya çıkmaktadır. Gazetecinin emek süreci ise, emeğin kendisi, konusu ve araçlarının örgütlenmesi ile bu alanda ilişkisel olarak gerçekleşen iş yapma biçimlerini kapsar.

Bu noktada, emek süreci teorisine ilişkin temel katkılardan bahsetmek, tartışmanın devamı için belirleyicidir. Marksist literatür içerisinde bu alana özel olarak dikkat çekilmesini sağlayan 1970'li yılların ortalarında Harry Braverman olmuştur. Paul Thompson'ın ifadesiyle Braverman, Marx'ın emek süreci çözümlemesinden hareket etmesine rağmen, onun yaklaşımını sonraki tarihsel gelişmeleri dikkate alarak (bilim ve teknolojinin vasıf üzerindeki etkisi ve yönetimin denetim stratejileri) geliştirmiş ve buna yeni bir bakış açısı kazandırmıştır (akt. Man, 2009). Braverman, emek süreci alanında önemli bir kilometre taşı olan “Emek ve Tekelci Sermaye” (2008: 41-42) adlı kitabında, sermayenin denetimi altında gerçekleşen emek sürecinin, Marx'ın Kapitalinin tam ortasında sahne aldığı halde Marksistlerin en az ilgi gösterdiği alan olduğunu belirtmiştir (Braverman, 2008: 41-42). Braverman,

kapitalist üretim koşulları altında sermaye birikiminin emek sürecine hakim olma ve onu denetleyip biçimlendirme yöntemlerini ele almaktadır. Buna göre Braverman (2008: 94-95), kapitalist toplumda iki temel işbölümü olduğuna dikkati çeker. Bunlar, toplumsal işbölümü ve manifaktür (ayrıntılı) işbölümüdür. Toplumsal işbölümü ile toplumsal üretimin ana bölümlere ayrılması kastedilir. Manifaktür işbölümünü ise şöyle tanımlar:

Manifaktür işbölümü ise, her bir işin sistematik olarak sınırlı işlemlerden oluşan alt bölümlere bölünmesi ve bunların farklı kişilerce yerine getirilmesidir. Toplumsal işbölümü bilinen tüm toplumlara has bir nitelik iken, manifaktür işbölümü kapitalist toplumun özgün ürünüdür. (...) Kapitalizmde toplumsal işbölümü piyasa tarafından kaotik ve anarşik bir yolla uygulanırken, atölye içindeki işbölümü planlama ve denetim yoluyla dayatılır.

Tekelci kapitalizmin ayırt edici yönü, atölye içinde gerçekleşen bu parçalama ve denetleme biçiminin gittikçe tüm büro/hizmet işlerini de kapsayan bir hale gelmesi ve kapitalizmin, geçmişin tüm vasıflı, özerk alanlarını, kafa emeğinin ayrıcalıklı konumunu gittikçe daha kapsamlı bir şekilde manifaktür işbölümü çerçevesinde yapılandırmakta oluşudur. Böylece üretim sürecinde vasıf ve sürecin denetimine hakim olmaktan kaynaklı tüm emekgücü avantajları sermayenin kontrolüne geçmektedir. Bu kapsamda emek süreci literatürü özellikle vasıf ve denetim tartışmaları üzerinden giden bir hat izlemektedir.

Braverman'a (2008) göre, kapitalist emek sürecinin örgütlenmesinde Taylorizmin ya da Taylorist yöntemlerin²⁶⁷ uygulanması, emeğin fiziksel ve zihinsel vasfı üzerinde yıkıcı etkilere yol açmıştır. Taylorizm, izlenecek bilimsel bir yöntemle,

²⁶⁷ Frederick Winslow Taylor, işin örgütleniş biçimi ve yönetimi ile ilgili yaklaşımını 1911 yılında yayınlanan "*The Principles of Scientific Management (Bilimsel Yönetimin İlkeleri)*" kitabında toplamış ve ileride "Taylorizm" olarak anılacak kapitalist emek sürecinin örgütlenmesi ve denetimindeki temel ilkeleri oluşturmuştur. Taylorist ilkeler a. emek sürecinin işçilerin bilgi ve becerilerinden arındırılması, b. üretimin sürecinde tasarımının uygulamadan ayrılması ve c. üretim bilgisinin tümüyle yönetimde toplanması olarak ifade edilmektedir.

işin olabildiğince küçük parçalara ayrılmasını, dolayısıyla işin yapılması için gerekli vasfın ve gerekli eğitim zamanının olabildiğince azaltılmasını amaçlar. Braverman'ın temel tezinde ise, artan işbölümü, işin çok küçük parçalara ayrılması ve işin üzerindeki denetimin yönetime devredilmesi sonucu, geleneksel zanaatkarın işini nasıl yapacağı konusundaki özerkliği, diğer bir deyişle, emek süreci üzerindeki denetim yetkisi tümüyle ortadan kalkmakta ve işçi vasıfsızlaşmaktadır (Yücesan-Özdemir, 2012:9). Buradan hareketle günümüzde gazetecilik alanına baktığımızda, gerek işin örgütlenme-yönetim biçimi yoluyla gerekse de alana ilişkin teknoloji ve eğitimin yaygınlaştırılması yoluyla gazetecinin vasfının giderek düşürülme eğilimi içinde bulunduğu, böylece gazeteciliğin zanaatvari bir meslek olarak icra edilme biçimini kaybetmekte olduğu söylenebilir.

Burada kritik olan, vasıfsızlaşmanın olmuş bitmiş ve geri dönülmez bir süreç olarak okunmamasıdır. Çünkü sermaye birikiminin ihtiyaçlarına göre kimi dönemlerde ve sektörlerde vasıfsızlaşma geçerli bir seçenek olabilirken, kimi tarihsel dönemlerde ya da sektörlerde ise (denetimli de olsa) vasıflı işgücü tercih edilen bir unsur olabilmektedir. Örneğin; vasıfsızlaşma sanayi üretiminde ve hizmet sektörünün alt kademelerinde daha görünür hale gelmişken, hizmet sektörünün görece daha üst ve sembolik üretim alanlarında dalgalı seyreden bir durum olarak okunabilir.

Gazetecilik alanı da bu durumun örneklerinin görülebileceği bir alandır. Bu kapsamda muhabirlerden bir yandan çok yeteneklilik beklenirken, diğer taraftan bu yeteneklilik sadece teknik bir uygulayıcılıkla sınırlandırılmakta, standartlaştırılmış haber formatları, ideolojik ve teknik denetim gibi aygıtlarla gazetecilik pratiği teknik bir takip mekanizmasına dönüştürülmektedir. Görüleceği üzere muhabirlerden hem

çeşitli vasıflara sahip olmaları beklenmekte hem de bu vasıfların niteliğini belirli türdeşleşmelerle sınırlama çabası gerçekleştirilmektedir.

Bu süreçte sahip olunan vasıf, zanaatvari bir vasıftan oldukça farklıdır. Burada, vasfin yaygınlaştırılması/standartlaştırılması yoluyla değersizleştirilmesi, emekçinin bir başkasıyla kolaylıkla değiştirilmesinin önünü açarken, vasfin teknik uygulamayla sınırlı tutulması da gerçekte bir vasıf kaybı anlamına gelmektedir.

Bu çalışma açısından Braverman'ın vasıfsızlaşma tezinden çıkarılabilecek asıl sonuç, üretim ilişkilerindeki değişimler ve üretimdeki teknolojik yeniliklerle birlikte vasıfsızlaşmanın, doğrudan işin içeriğinden ziyade kapitalizmde gerçekleşen bir türdeşleşme olarak ortaya çıkması ve tüm emek biçimlerini kapsayan toplumsal işbölümünde geçerli güçlü bir eğilim olarak gerçekleşmesidir. Bu eğilim, kaçınılmaz olarak artan denetimle bir arada var olmaktadır. Bu durum, alanın emek piyasası ve çalışma koşullarıyla birlikte düşünüldüğünde ciddi bir proleterleşme eğilimini ortaya çıkarırken, bu eğilimi emek sürecinin doğası haline getirmektedir.

Belirtmek gerekir ki, 1970'lerle birlikte gelişen uluslararası yeni işbölümü içerisinde vasıfsızlaşma ve proleterleşme eğilimi yalnızca ulus ölçeğinde değil, gelişmiş kapitalist ülkelerin yön verdiği eşitsiz ve bileşik gelişen bir uluslararası oluşum olarak ele alınmalıdır. Zira, Wright ve Martin'in de vurguladığı gibi, bu süreçte "çekirdek kapitalist ülkeler"de bir iyileşme süreci yaşanırken, üçüncü dünyada bir gerileme sürecinin ortaya çıktığı ve bunun proleterleşme eğilimlerinin uluslar arası karakteriyle ilişkili olduğuna dikkat edilmelidir (akt. Edgell, 1998: 79). Ancak özellikle 2000'li yılların başlarından itibaren ve özellikle 2008'deki krizden sonra yaşanan gelişmeler göstermektedir ki, merkez kapitalist ülkelerde var olan bu "iyileşme" sürecinin de yavaş yavaş sonuna gelinmektedir. Proleterleşme eğilimi,

güvencesiz bir çalışma rejimi temelinde merkez ülkelerde de gerçekleşme sürecine girmiştir.

Batı literatüründe gittikçe merkezi bir yer almaya başlayan ve Avrupa’da pek çok politik hareketin doğrudan temel mücadele alanı olarak tanımladığı prekarya²⁶⁸ tartışması, bunun en yeni örneği olarak okunabilir. Bu tartışmaya ek olarak, refah döneminin “ayrıcalıklı” mesleklerinin (doktorluk, avukatlık, öğretmenlik, mühendislik vb.) gerek merkez kapitalist ülkelerde gerekse azgelişmiş ülkelerde gittikçe proleterleşen bir seyir izliyor oluşu da önemli bir göstergedir.²⁶⁹ Bu mesleklerden biri olarak düşünülebilecek²⁷⁰ gazetecilikte de benzer eğilimlerin varlığı, bugün basın özgürlüğü üzerinde sermaye ve iktidarın artan hakimiyetini açıklayıcı unsurlardan biridir.

Söz konusu süreçte, vasıfsızlaşmanın yanı sıra proleterleşmenin görünür olduğu bir alan da denetimdir. Emek sürecinde işçinin işin bütünü ve ürettiği ürünü

²⁶⁸ Prekarya kavramı, güvencesizlik ve proleterleşme süreçlerini bir arada tanımlayan bir kavram olarak kullanılmaktadır. 1970’li yılların sonlarından itibaren çeşitli araştırmalarda ‘devlet güvencesizden yoksunluk’ anlamında kullanılan kavram, 1998’de Bourdieu’nun “güvencesizliğin her yerde” olduğunu vurgulamasıyla, genel olarak çalışma ve yaşam koşullarındaki belirsizliklere gönderme yapmaya başlamıştır. Ancak kavramın politik bir içerik kazanarak yaygınlaşması, 2000’li yılların başında Avrupa’da güvencesiz çalışmaya karşı yeni bir toplumsal hareketin yükselişiyle başlamıştır. Bu hareketin teorik öncülleri, İtalyan Otonom Marksist geleneğinden gelen sosyolog Lazzarato’nun maddi olmayan emek kavramsallaştırmasına dayanmaktadır. Buna göre çağımızda kafa ve kol emeği arasındaki ayrım gittikçe silikleşmiş ve önemsizleşmiştir. Yaşanan süreçte her iki emek türü de esnekleşip güvencesizleşerek yeni bir sınıfsal temelde buluşmuştur. İşte bu buluşmanın adı prekaryadır (Oğuz, 2011: 12).

²⁶⁹ Avrupa ülkelerinde (İngiltere, Fransa İspanya, Yunanistan gibi) son yıllarda yaşanan grev, protesto ve isyan hareketleri, hem refah devletinin orta kademelerini oluşturan ayrıcalıklı meslek sahiplerinin proleterleşmeye karşı tepkileri hem de işçi sınıfının gittikçe aşağı itilen yaşam koşullarına ve temel alanlardaki kamu kesintilerine karşı bir tepki olarak yükselmektedir. Bu hareketler kimi yerlerde bir arada ve iç içe geçerek gerçekleşmektedir.

²⁷⁰ Gazeteciliğin avukatlık ya da mühendislik gibi tanımlı profesyonel meslekler karşısında özgün bir yeri vardır. Bu özgünlük iki temel unsur içerir. Öncelikle gazetecilikte, (avukatlık ya da mühendisliğin aksine) mesleğin olmazsa olmaz koşulu olarak resmi eğitim şartı aranmaz. İkinci olarak bu alan, meslek odaları vb. gibi mesleği düzenleyecek, meslek yapabilme izinlerini kontrol edebilecek ve meslektaşların üye olması zorunlu korporatist yapılar/birliklerle düzenlenmemiştir. Yine de toplumsal işbölümünde gazeteciliğe atfedilen işlev ve gazeteciliğin doğrudan bir düşünsel hürriyet ve kamunun haber alma hakkı iddiasıyla belirlenmesi, onu en baştan özerk ve vasıflı olması gereken ayrıcalıklı bir meslek haline getirmektedir.

üzerindeki denetiminin sermayeye geçmesi, “emek sürecinde kendini ve bilincini dönüştüren amaçlı insan eylemi”ni yıkıma uğratan bir işlev görmektedir. Bu alandaki literatüre denetim tartışmaları içinden önemli bir katkı Andy Friedman’dan gelmiştir. Friedman (1977), kapitalist denetimin tek, doğrudan ve açık bir biçimde var olmadığını vurgularken, zorlayıcı güç tehdidi içeren Taylorist doğrudan denetim yaklaşımına, “sorumlu otonomi” adını verdiği yeni ve farklı bir denetim yaklaşımı ekler. Friedman, sorumlu otonomiye, çalışan birey ve grupların, çalışma sürecinde görece geniş hareket alanı imkânına sahip olmaları ve böylece kendilerine verilen sorumluluklarla kendilerini işletmenin hedeflerine bağlamaları şeklinde açıklar. Böylece bu çalışanlar, daha az denetlenir, ancak sorumlulukları artar (Selek ve Man, 2011). Bu anlamda sorumlu otonomi, işleri üzerinde görece bir denetime sahip daha vasıflı çalışanlara uygulanmaktadır (Yücesan Özdemir, 2002: 441).

Friedman’ın ardından Edwards (1979), kapitalizmin tarihsel gelişimi içinde uyguladığı çeşitli denetim biçimlerine vurgu yapmıştır. Edwards’a göre, emek süreci üzerindeki bu denetim biçimleri basit, teknik ve bürokratik denetim olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre, rekabetçi kapitalizmde işçilerin yönetim tarafından doğrudan gözetlendiği ve denetlendiği basit denetim uygulanır. Sonraki yıllarda ise, yöneticilerin kişisel güçlerine dayanan değil, işyerinin fiziksel ve toplumsal yapısına içkin denetim mekanizmaları devreye sokulmuştur. Bunlardan teknik denetim, teknolojinin kullanımıyla kurulan ve makinelerde somutlaşan bir denetim biçimidir. Bürokratik denetim ise kurallar, görevler ve hiyerarşik emir-komuta zinciriyle somutlaşan bir mekanizmadır (Yücesan-Özdemir, 2002:443).

Gazeteciler açısından düşünüldüğünde ise, medyada endüstrileşmenin henüz tam anlamıyla kurumsallaşmadığı 1980 öncesi dönemlerde bir sorumlu otonomiden

bahsetmek mümkün görünmektedir. Bu otonomist denetim, işin tam olarak standartlaşmadığı ve çalışma rejiminin halen (devlet mekanizmaları, sendika vb. ile) çeşitli güvencelere sahip olduğu bir durumda, gazeteciye ait vasıflarla belirlenen ve kamusal sorumlulukla şekillenen bir meslek ideolojisiyle meşruluk kazanmıştır. Basından medyaya dönüşümün yaşandığı, gazetecilik faaliyetinin endüstrileşmiş bir üretimle şekillendiği ve sermaye grupları ile siyasal iktidarın ihtiyaçları etrafında doğrudan araçsallaştırıldığı günümüzde ise, gerek üretim araçlarının teknolojiyle içiçeliği gerekse de çalışma biçiminin katı hiyerarşik kurallarla belirlenmesi dolayısıyla teknik ve bürokratik denetimin hakim eğilim olduğu söylenebilir. Yalnız, vurgulamak gerekir ki, bu denetim biçimleri baskı ve zoru dışılamaz, yalnızca bunların uygulanma mekanizmalarını, gerçekleşme durumlarını ve yöntemlerini değiştirmektedir.

Bu konuda Sennett (2010: 61) bir esnek-zamanlı çalışanın, çalıştığı mekan seçse bile, emek süreci üzerinde kontrole sahip olmadığını vurgular. Bu, denetim süreçleri açısından önemlidir. Büro dışındakilere dönük denetim, bürodaki işçilerden çok daha fazladır. Bu süreçte işçiler, iktidara boyun eğmenin bir biçiminden diğerine, yani yüz yüze olandan elektronik olana geçmektedir. Dolayısıyla iş fiziksel olarak merkezsiz hale gelse bile, işçinin üzerindeki iktidar daha dolaysız bir şekle bürünmektedir.

Günümüzün esnek ve güvencesiz çalışma rejimi düşünüldüğünde ve Türkiye'nin özgül siyasal atmosferi göz önüne alındığında ise, bu tarz denetim mekanizmalarının çalışanlara yönelik meşrulaştırılma ihtiyacı dahi duyulmadan gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür.

Emek süreci tartışmalarına özgün bir katkı da 1980’li yıllarda (1985) Burawoy’dan gelmiştir. Burawoy (2015), emek sürecinin yalnızca teknik bir alan olarak kavranmasına itiraz ederek, bu sürecin de kendi politik ve ideolojik aygıtlarına ve sonuçlarına sahip olduğunu vurgular. Emek sürecinin hem sınıfların yapılanmasında hem de sınıf içi katmanların oluşmasında belirleyici bir rolü olduğunu vurgulayan Burawoy, emek sürecinin toplumsal bağlamla ilişkisini vurgulamak üzere “fabrika rejimi” kavramını kullanmaktadır. Kavramı açıklamak üzere “üretim ilişkileri” ve “üretimde ilişki” ayrımını yapan Burawoy’a göre üretimde ilişki emek sürecini tanımlamaktadır. Bu kapsamda üretimde ilişkinin de belirli iktisadi, politik ve ideolojik aygıtları bulunmaktadır. Emek süreci malların üretimi anlamında iktisadi, toplumsal ilişkilerin üretimi anlamında politik ve bu ilişkilere ilişkin deneyimlerin üretimi anlamında ideolojik boyutlara sahiptir. Fabrika rejimi, tüm bu ilişkileri anlatmak üzere kullanılan bir kavramdır. Buna göre Burawoy, kapitalizmin tarihsel seyri içinde başlıca üç temel fabrika rejimi tanımlamaktadır. Bunlar, despotik fabrika rejimi, hegeonik fabrika rejimi ve hegemonik-despotik fabrika rejimidir.

Despotik Fabrika Rejimi; 19. yüzyılın ortalarından Birinci Dünya Savaşı’na kadar olan zamanda geçerlidir. Bu rejimde, fabrika içinde despotik bir emek rejimi hakimdir. Doğrudan denetim aygıtları kullanılır. Fabrika dışında ise, devletin çalışma alanını düzenleyici etkisi ve yasal müdahaleleri yoktur.

Hegemonik Fabrika Rejimi, özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan 1970’lerin ortalarına kadar olan dönemi tarif eder. Bu dönemde işçi sınıfının kazanılmış siyasi ve iktisadi hakları mevcuttur. Devleti aktif bir düzenleyici aktör olarak çalışma alanında bulunmakta, aynı zamanda toplumsal yaşamda var olan sosyal korumalar, fabrika içi

üretimde sermayenin emekle hegemonik, rızaya dayalı bir ilişki kurmasına neden olmaktadır.

Hegemonik-Despotik Fabrika Rejimi ise, 1980’lerden sonraki dönemi anlatır. Buna göre, fabrika dışındaki koruyucu düzenlemeler ortadan kalkmaktadır. İşçi sınıfının kazanımları erozyona uğramaktadır ancak fabrika içinde yine rızaya dayalı bir söylem eşliğinde süreç yürümektedir. Bu nedenle, korumasızlık ve güvencesizlik anlamında despotik, rızaya dayalı bir söylemi tutturmuş olması itibariyle de hegemonik özellikleri bulunmaktadır. Bir önceki dönemi tanımlayan Fordizm kavramına atıfla bu dönemi ve rejimi tanımlayan kavram da Toyotizm olarak ortaya çıkmaktadır. Görülebileceği üzere, farklı fabrika rejimleri sermayenin belirli birikim rejimlerine ve sınıflar mücadelesinin belirli bir durumuna tekabül etmektedir.

Yücesan-Özdemir (2014: 35-39), artan sembolik üretim alanları, yeni iletişim teknolojilerinin üretim sürecinde yoğun bir şekilde kullanılması, üretimin zaman ve mekansal olarak ayrışmasının mümkün olması ve üretimin fabrika dışına taşan bir nitelik edinmesi gibi unsurları göz önüne alarak Burawoy’un fabrika rejimleri kavramının yerine “emek rejimleri” kavramını önermektedir. Buna göre emek rejimi, emek sürecinin içinde gerçekleştiği, iktisadi, siyasi ve ideolojik boyutları olan temel emek düzenlemelerinin tümünü kapsar.

Bu bağlamda günümüzde gazetecilik emek rejimi de, bir yandan güvencesiz, esnek, atipik çalışma koşullarının başat olduğu, emeğe dönük tüm sosyal ve yasal düzenlemelerin ortadan kaldırılmakta olduğu, örgütlülüğün ise fiilen var olmadığı bir ortamda, diğer yandan da “fikri üretim yapma”, “toplumsal bilgi kaynağı olma” ya da “toplumsal ve siyasal seçkinlere erişebilme” gibi ayrıcalıkların halen belirli bir ikna ya da baş etme unsuru olduğu, mesleğin giderek araçsallaştırıldığı, vasfın giderek

erozyona uğradığı, denetimin ise gerek içselleştirilmiş gerekse de teknik ve bürokratik mekanizmalarla sıkı biçimde işlediği bir emek rejimi olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu emek rejimine gazetecilerin toplumsal işbölümündeki yerleri ve üretim faaliyetlerinin dönüşen doğası çerçevesinde baktığımızda “güleryüzlü-despotik” bir emek rejimi demek mümkün görünmektedir. Bu, gazetecilikte çalışma ilişkilerinin fiili işleyişini (hiyerarşik süreçlerin meslektaşlık ya da arkadaşlık görünümde ilerlemesi fakat içerik olarak despotik ilişkiyi taşıması) ve mesleğin üzerine giydirilen “renkli” görünümleri içerdiği kadar, gazetecilerin proleterleşme süreçlerine dönük bilinçli ya da bilinçsiz tepkilerini ve bunu anlamlandırma yollarını da içinde barındırır. Bu kavramla aynı zamanda gazetecilik pratiğinin, ürünün ve gazetecinin kendisinin varoluşunun giderek daha yoğun bir despotik çalışma ortamına bağlı olduğu anlatılmak istenmektedir.

Bu kapsamda emek sürecinin, emeğin üretim için örgütlenme biçimlerini ve ürünüyle kurduğu ilişkinin karakterini gösteren bir alan olduğu vurgulanabilir. Dolayısıyla bu sürecin gerçekleşme biçimi, bu süreç içerisindeki çalışanları ve onların kendilerine, mesleklerine, topluma/dünyaya dair nesnel ve öznel pratiklerini önemli oranda etkilemektedir. Bu noktada gazetecilerin emek süreci temel olarak vasıf, denetim, iş görme pratikleri ve gazetecinin ürünüyle kurduğu ilişki kapsamında kategorize edilebilir. Bu özellikler, genel olarak zanaat tipi iş görme biçiminden proleterleşmiş profesyonelliğe geçişle birlikte değişen ve gazetecilerin toplumsal durumlarını da etkileyen bir çerçeve yaratmaktadır.

Bu durum, yalnız emek süreçleri ile sınırlı kalmamakta, emek sürecinden başlayan “değer kaybı”, toplumsal bir değersizleşmeyi beraberinde getirmektedir. Bu gazetecilerin aydın olma durumlarında, toplumsal sorumluluk algılarında ve mesleğin

toplumsal işlevinin dönüşmesinde ve bir bütün olarak yabancılaşma şeklinde tespit edilebilecek bir süreçtir.

Gazetecilikteki proleterleşmeyi Bohere'nin (1986: 3) şu sözlerinden izlemek de mümkündür:

Entelektüel ve hatta yaratıcı bir meslek olarak gazeteciliğin, ilk bakışta, diğer işkollarının çoğunda mevcut çalışma koşullarını belirleyen düzenlemeler çıkmazına kötü bir biçimde oturtulduğu görülmektedir. Gazetecilik günümüzde, başlangıçta en azından büyük bir kısmını dışlayabildiği bu çalışma koşullarının giderek artan denetimi altına girmektedir.

Bu süreçte proleterleşmenin emek sürecinden başlayarak giderek tüm toplumsal yeniden üretime yayıldığı tespit edilmelidir. Bu konuda Türkiye'den bir örnek Şakar'ın (2002: 20) şu ifadesinde bulunabilir:

Değişen ekonomik ve toplumsal ilişkiler içinde 'çay ve simitle' karnını doyurup haber peşinde koşan ama meslek aşkıyla yine de mutlu olan o eski gazeteci tipini bulmak artık oldukça zordur. Bugün ülkemizdeki gazetecilerin çoğunluğu mutsuz ve yarınından endişelidir.”

Gazetecilerin proleterleşme sürecinin “içeriden” ve “dışarıdan”²⁷¹ olmak üzere ikili bir nitelikle ilerlediği söylenebilir. İktisadi, politik ve toplumsal gelişmeler ve bunların geçim şartlarına (yeniden üretimin metalaşması vb.) etkisi gazetecilerin toplumsal durumlarını “dışarıdan” etkilerken; meslekte yaşanan dönüşüm, siyasi iktidarın medya alanına dönük yeniden şekillendirme operasyonları ve sermaye-iktidar makası içerisinde yeni bir gazeteci tipi ve gazetecilik kültürünün oluşumu gibi etkenler bu süreci “içeriden” etkilemektedir.²⁷²

²⁷¹ Bu ayrımı avukatlar özelinde tartışan bir çalışma için bkz. Akbaş (2013).

²⁷² Dolayısıyla gazetecilerin sınıf konumlarında yaşanan dönüşüm aynı zamanda gazetecilik mesleğinin dönüşümünü de işaret etmektedir.

Bu tablo içerisinde, gazetecilerin mesleki ve sınıfsal konumlarında önemli bir dönüşümden söz etmek mümkündür. Bu dönüşümün kökenleri kadar olası sonuçları da gazetecilik mesleğine biçilen toplumsal anlam nedeniyle, kendinden daha geniş bir ilişkiyi ifade eder. Buraya kadar olan bölümlerde, söz konusu dönüşümün tarihsel ve kuramsal zemini incelenmiştir. Tezin ikinci kısmında ise söz konusu dönüşümün olgusal dayanakları ortaya konmaya çalışılacaktır.

İKİNCİ KISIM

GAZETECİLER ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Tezin alan bulgularının sunulduğu ikinci kısımda, gazetecilerin üretim ve yeniden üretim süreçlerindeki örüntüler ile onların bir arada hareket etme potansiyellerini, direniş ve rıza pratiklerini kapsayan bir üretim ilişkileri çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Böylece kuramsal tartışmalar alandan verilerle somutlanmaya çalışacak ve gazetecilerin sınıf kapasitesi bulgular ışığında tartışılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SAHANIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

3.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE YÖNTEMİ

Bu çalışmada, epistemoloji-metodoloji-metod bütünlüğü tarihsel maddeci yaklaşıma referansla bina edilmiştir. Marx'ın geliştirdiği bu yaklaşıma göre çelişkili bir niteliği olan varlık, sürekli bir hareket ve değişim içindedir. Engels (2010:107) hücrenin keşfi, enerjin dönüşümü yasası ve evrim teorisinden yola çıkarak Anti-Dühring'te bunu "hareket, maddenin varoluş biçimidir" diyerek açıklamaktadır. Bu nedenle, Marksizm epistemolojik olarak, hareket halindeki bir gerçekliğin, sürekli oluş ve ilişki içindeki bir gerçekliğin bilgisini, o gerçekliğin kendinden, içinde bulunduğu ilişkilerden ve onu o hale getiren süreçlerden yola çıkarak kavrama çabasını ifade eder. Bu anlamda söz konusu olan, tarihin maddeci bir perspektifle ele alınmasıdır. Toplumsal ilişkilerin tarihsel maddeci açıklaması, toplumu üretim ilişkileri çerçevesindeki konumlanışı ile kavrar; üretim araçlarının mülkiyeti temelinde uzlaşmaz çıkarlara sahip iki temel sınıfın toplumsal ilişkileri, toplumsalın anlaşılması ve açıklanması bakımından merkezi öneme sahiptir. Tam da bu nedenle kapitalist toplumsal bütünlüğün tarihsel hareketinin açıklanmasında analitik öncelik sınıflar mücadelesindedir.

Her epistemolojik pozisyon aynı anda belirli bir metodolojik kavrama biçimini de içerir, onunla birlikte var olur. Diyalektik, tarihsel maddecilikte gerçekliği kavrama biçimidir. Marx, Hegel'den devraldığı²⁷³ diyalektik yöntemi tarihsel maddeci bir

273 Marx (2011: 29) Hegel'in keşfedip mistifikasyona uğrattığı yöntem olarak bahseder diyalektikten: "Hegelci diyalektiğin gizemleştirici yönünü neredeyse otuz yıl önce, henüz moda olduğu bir zamanda

epistemoloji ile “ayakları üzerine oturtmuş” ve onu gerçekliğin oluş halini kavramakta temel mantık haline getirmiştir.

Açıklanan metodolojik konum alışı bu çalışma açısından anlamı ise, proleterleşme süreçlerini, kapitalist bütünlüğün tarihsel hareketi ve sınıflar arası ilişkiselliği içerisinde ele almayı ve böylece sınıf kapasitesi sorunsalını irdelemeyi mümkün kılmasıdır.

Elinizdeki araştırma genişletilmiş vaka çalışması yöntemine (*extended case method*) dayanmaktadır.²⁷⁴ Bu yöntem ilk olarak Manchester Sosyal Antropoloji Okulu’nun çalışmalarında ortaya konmakla birlikte, sosyal bilimler için sistematik ve uygulamalı bir form kazanması ABD’li Marksist sosyolog Michael Burawoy (1998; 2009) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle literatürde daha çok Burawoy ile birlikte anılmaktadır. Yöntem esas olarak, vaka çalışmasını incelenen yer ve ilişkilerin yani çalışmanın görünen sınırlarının dışına doğru genişletmeye ve araştırma bulgularını, teoriyi yenileme/güncelleme çabası içerisinde, tarihsel-toplumsal süreçlerle ilişkilendirmeye dayanmaktadır.

eleştirdim.(...)Diyalektiğin Hegel’in elinde maruz kaldığı gizemlileştirme, onun genel hareket biçimlerini kapsamlı ve bilinçli bir şekilde ilk önce Hegel’in ortaya koymuş olduğu gerçeğini hiçbir şekilde gölgeleyemez. Hegel’de diyalektik baş aşağı durur. Gizemsel kabuğun içindeki rasyonel özü bulmak için, tersine çevrilmesi gerekir.”n

²⁷⁴ Yöntem ve araştırma tekniklerine ilişkin temel sorun çoğunlukla bunları birbirine karıştırma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Hamzaoğlu’nun (2012: 45) ifadesiyle, “araştırma teknikleri birkaç on yıldır doğru olmayan bir yaklaşımla ‘araştırma yöntemleri’ olarak adlandırılmakta ve yöntemin kendisi olarak” ele alınmaktadır. O nedenle sosyal araştırmada yöntem ve teknik ayrımını vurgulamak önemlidir. Yöntem, “hem eylemsel hem de zihinsel yönü bulunan dinamik bir süreç”tir. Araştırma teknikleri ise “bu etkinlik sürecinde kullanılan araçlar” (Hamzaoğlu, 2012: 45) olarak kabul edilebilir. Benzer şekilde Doğan Ergun (2014: 131-133) da yöntemin bir bilimin amacına ulaşmasını sağlayan zihinsel ve düşünsel girişimlerin bütününe ifade eden soyut bir süreç olduğunu belirtir. Araştırma teknikleri ise yöntemi somutlaştıran işlemlerin adıdır. Ergun, yöntem adı altında araştırma tekniklerinin algılandığını belirterek yöntem ve araştırma tekniklerinin birbirine karıştırılmasının araştırmalara yönetsiz başlanması anlamına geleceğine dikkat çeker.

Burawoy, bu yöntemi Zambiya'dan Macaristan'a uzanan²⁷⁵ ve işçilerle sıra dışı biçimlerde geliştirdiği doğrudan deneyimleri üzerine bina etmiştir. Söz konusu yöntem üzerine düşüncelerini geliştirip olgunlaştırması yirmi yıldan fazla bir zamanını almıştır (Burawoy, 1998: 4). Sürecin gelişimi incelendiğinde, sömürge ülkelerdeki işçiler, gelişmiş kapitalist dünyanın işçileri ve sosyalizmden kapitalizme evrilmekte olan Sovyet dünyasının işçileri ile onların toplumsal ilişkilerine dair deneyimlerinin Burawoy'un yöntemine temel oluşturan üç önemli unsur olduğu söylenebilir. Burawoy'a göre genişletilmiş vaka çalışması yöntemi, tekilden genele, mikrodan makroya uzanan düşününsel bir yaklaşımı gündeme alır. Böylece bugünü geçmişle ve olası gelecek ile ilişkilendirmenin yöntemsel bir seçeneğini sunar (2009: 21). Burawoy, pozitivist metodolojiye karşı düşününsel bir bilimsel etkinlik önermektedir. Bu yöntem, vaka çalışmasının dört temel boyutta genişletilmesine ve bu yolla pozitivist bilim yapma biçimlerinin aşılmasına dayanır. Bunlar, araştırmacıdan katılımcılara doğru genişleme; gözlemlerin zaman ve uzam boyunca genişletilmesi; süreci güçlere doğru genişletme ve son olarak teoriyi genişletmedir. (2009: 32-35; 1998: 16-22).

Katılımcılara doğru genişleme, araştırmacının kendini, araştırdığı dünyadan ve orada yarattığı etkiden soyutlamaması olarak tarif edilebilir. Bu, araştırmacı ve katılımcı arasındaki kalın sınır çizgilerinin sorgulanması anlamına gelmektedir.

²⁷⁵ Burawoy bir sosyolog ve etnograf olarak dünyanın oldukça farklı bölgelerinde işçilerle zengin etnografik çalışmalar gerçekleştirmiştir. 1960'ların sonunda Zambiya'da maden işçileriyle bir süre yaşamasının yanı sıra yine etnografik gözlemler için Chicago'da bir sanayi bölgesinde "makine operatörü" olarak çalışmıştır. Ardından 1980'lerde Macaristan ve Sovyetler Birliği'nde benzer çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Araştırmacıyı da katılımcıyı da etkileyen, iki tarafın da “dokunulmazlığını” bir arada olma hali ile değiştiren bir süreç olarak düşünülebilir.²⁷⁶

Gözlemlerin zaman ve uzam boyunca genişletilmesi, toplumsal durumların toplumsal süreçlere genişletilmesidir. Dolayısıyla bu boyutta vaka çalışmasını belirleyen özgül toplumsal durumun ve elde edilen bilgilerin, o uzamla sınırlı kalmayarak toplumsal ve tarihsel süreçlere doğru, bu süreçleri açıklayabilmek üzere genişletilmesi söz konusudur.

Süreci güçlere doğru genişletme, araştırmacının gözlemlediği süreci ve ürettiği bilgiyi, yapısal güç ve mekanizmalara doğru genişletmesini ifade etmektedir. İncelenen mikro-tekil süreçlerin, yapılandırılmış süreçler olarak kavranması ve bu süreçlere etkiye bulunan güçlerin hesaba katılması bu aşamada belirleyicidir.

Burawoy için bu üç boyutu karakterize eden kavramlar sırasıyla “müdahale”, “işlem” ve “yapılandırma”dır (1998: 20). Son genişletme işlemi ise teorinin genişletilmesidir. Diğer üç düzlemdeki tüm hareketler teorinin rehberliğinde gerçekleşmektedir. Teoriyi genişletme boyutu, araştırmanın sonunda incelenen konu hakkındaki kabullerin gözden geçirilmesi ve elde edilen sonuca göre teorinin sorgulanması veya daha açıklayıcı hale getirilmesi gibi bir anlam içermektedir. Ancak bunun yanında, teorinin genişletilmesi Burawoy’un ifadesiyle (2009: 53; 1998: 21) “sosyal süreçlerin teorisinden sosyal güçlerin teorisine” giden yolu ifade etmektedir. Özgün sosyal süreçlerin bilgisinin üretilmesi, teorizasyonu, daha kapsamlı toplumsal güçlerin (bu çalışma kapsamında sınıf ilişkilerinin) teorizasyonuna dönüştürülmelidir.

²⁷⁶Bu süreci, gazetecilerle yaptığım görüşmelerle doğrudan deneyimleme şansını yakaladım. Görüşmelerin kimi yerlerinde bana “peki sen ne düşünüyorsun” şeklinde yönelen sorular ya da benimle birlikte tartışma isteğinin açıkça deklare edildiği durumlar da oldu. Böyle görüşmeler kanımca didaktik bir bilgi toplama işinin ötesinde çok katmanlı ve dolayımı bir veri toplama süreci olarak tariflenebilir.

Bu yöntem ekseninde alan araştırması nitel yaklaşım ekseninde kurulmuş olsa da nicel araştırma tekniklerini de içermektedir. Bu yaklaşımlara ilişkin olarak Özuğurlu (2006: 3) nicel araştırmanın ortalamaya (avaraj), nitel araştırmanın ise ortaklıklara (farklılıklara) odaklandığını belirtmektedir. Ragin (1994: 92) ise, nicel veri toplama tekniklerinin çoğunun veri özetleyicileri olduklarını ve büyük resmi görmek için verileri özetlediklerini vurgular. Nitel yöntemler ise tersine, veri çoğaltıcılar olarak görülmektedir. Olayların anahtar yönlerini görmek bu yolla mümkün olmaktadır (akt. Neuman, 2014a: 20). Benzer şekilde Karapehlivan Şenel (2012: 52) de, niceliksel araştırmanın toplumun (incelenen alanın-y.n.) genel ve durağan bir resmini çizmesine karşın, niteliksel araştırmanın toplumsal yaşamın değişme sürecine ilişkin daha dinamik ve zengin bir anlam yaratmayı mümkün kıldığını vurgulamaktadır. Buradan hareketle Neuman (2014a: 20) nicel ve nitel araştırma yaklaşımlarının bilim camiasında birbirlerini dışlama/anlamakta zorlanma ya da kötüleme şekilde ele alınmalarını eleştirerek bu yaklaşımların birbirlerini tamamlayıcı biçimlerde kullanılabileceğini vurgulamaktadır.²⁷⁷ Bu çalışmada da verilerin geliştirilmesi esnasında örüntülerin tespit edilebilmesi için derinlemesine görüşme, katılımlı gözlem, sistematik olmayan gözlemler gibi nitel tekniklerden yararlanılmış; alandaki ortalamayı, genel durumu serimleyebilmek için ise anket tekniği kullanılmıştır. Böylece ortalama ve ortaklıkların birbirleriyle örtüştüğü ya da çeliştiği noktalar tespit edilebilecek ve bunun analiz açısından ifade ettiği boyutlar tartışılabilecektir. Bu noktada araştırmanın gözlem ve analiz biriminin belirtilmesi de gereklidir. Gözlem birimi, araştırma örneklemini belirleyen, araştırma verisinin

²⁷⁷ Sosyal araştırmada her iki araştırma yaklaşımını birlikte kullanmak “*karma yöntem*” (*mixed method*) olarak da adlandırılmaktadır. Bu konu hakkında bkz. Tashakkori ve Creswell (2007); Hammersley (2013).

toplanacağı alanı ifade etmektedir. Bu araştırmanın gözlem birimi gazetecilerden oluşmaktadır. Analiz birimi ise derlenen verilerin hangi birim ekseninde inceleneceğini ifade eder. Özügürlü'nün (2006: 18-19) vurguladığı gibi “vaka çalışmasında analiz birimi; kişi ya da insan grupları olmayıp doğrudan doğruya bir eylem ya da etkinlik sistemidir. Vaka çalışması, eyleyicilerin (*actors*) bakış açısı ve sözü aracılığıyla sosyal koşulları açıklamayı amaçlar; bunu yaparken, eyleyici bireylerle değil, eyleyiciler arasındaki karşılıklı etkileşimlerle ilgilenir.” Bu çerçevede araştırmanın analiz birimi toplumsal sınıf teması etrafında şekillenmektedir.

3.2. SAHA ÇALIŞMASININ VERİ TOPLAMA TEKNİĞİ VE ALANDAN NOTLAR

Bu bölümde çalışmada kullanılan veri toplama teknikleri ve sahadan notlar yer almaktadır. İzlenimler ve deneyimler şeklinde aktarılacak notların yanı sıra derinlemesine görüşme, anket, katılımlı gözlem ve sistematik olmayan gözlemde oluşan veri toplama/geliştirme teknikleri açıklanacaktır.

Çalışma kapsamında muhabir, editör, haber müdürü ve temsilci konumlarında olmak üzere toplam 23 gazeteci ile görüşülmüştür. Bunlardan 15'i muhabir, 2'si editör, 4'ü haber müdürü ve 2'si Ankara Temsilcisidir. Görüşmecisi havuzu CNN Türk, Fox Tv, Habertürk TV, Kanal 24, ATV/ A Haber, Anka Haber Ajansı, Anadolu Ajansı, Sputnik News, Voice of America, Milliyet, Hürriyet, Sabah, Cumhuriyet, Star (gazete) ve Sözcü olmak üzere 15 kurumdan katılımcılardan oluşmaktadır. Her bir görüşme ortalama iki saat sürmüş ve önceden hazırlanmış bir görüşme formu aracılığıyla yapılandırılmış şekilde derinlemesine görüşme tekniği ile gerçekleştirilmiştir²⁷⁸.

²⁷⁸ Nitel araştırmanın doğasına uygun olarak görüşmeler kendini tekrar etmeye başladığında araştırma doygunluğa ulaşmış kabul edilir. Bu çalışmada da yaklaşık onuncu görüşmede, temalar ve anlatımlar

Görüşme formunda araştırmanın kapsamı itibariyle temel olarak işgücü piyasası deneyimi, emek süreci, çalışma koşulları, iş dışı zaman, örgütlenme, mesleğe ve bunun uzanımlarına (aydın olmak, profesyonel olmak vb.) dair algı ile sınıf algılarının tespit edilmesine dönük sorulara yer verilmiştir. Görüşülen kişinin işyerindeki pozisyonuna (muhabir, haber müdürü, temsilci gibi) ve görüşmenin seyrine bağlı olarak görüşme sorularında kimi farklılıklara gidilmiştir. Bu noktada Yıldırım ve Şimşek'in (2013: 99-100) vurgusu önemlidir. Onlara göre araştırmada kullanılan açık uçlu sorular araştırmacıya istediği olguyu esnek bir yaklaşımla ele alma olanağı sağlar. Bu haliyle görüşme formu sabit bir form olarak tasarlanmamış, görüşme deneyimlerine bağlı olarak yer yer değişime uğramaya açık bir tematik hatırlatıcı görevi görmüştür. Görüşmelerde, görüşmecilerin izinleri alınarak kayıt cihazı kullanılmıştır. Görüşmelerin bir kısmında gazetecilerin isteği üzerine kayıt cihazı kapatılarak “*off the record*” sohbetler de gerçekleştirilmiştir. Bu sohbetler samimiyet ve açıklık dozlarının yüksekliği nedeniyle sahadan toplanan veriler arasında özel bir yere sahiptirler.

Araştırma kısmındaki eksikliklerden biri söz konusu görüşmeci havuzuna TRT'den kimsenin dâhil edilememiş olmasıdır. TRT çalışanlarına ulaşmak diğer gazetecilere nazaran çok daha zor olmuş, ulaşıldığıdaysa hiçbiri görüşme talebini kabul etmemiş, hatta yer yer imalı ve şüpheli sorularla bu görüşmenin “istihbarati bir faaliyet” olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Ulaşılan TRT muhabirlerinden yalnızca biri “TRT'den kimsenin böyle bir görüşme talebini kabul etmeyeceğini, herkesin gölgesinden korktuğunu, özellikle 15 Temmuz'dan sonra bu korkunun çok daha kriminalize bir hale geldiğini” açıkça belirtmiştir. Benim içinse bu durumun kendisini, kamu hizmeti yayıncılığı yapan “özerk” bir kurumun içinde bulunduğu

kendini tekrar etmeye başlamış ancak araştırmanın kapsamının geniş tutulması kaygısıyla saha sonlandırılmamış, 23 görüşmeye kadar sürdürülmüştür.

durumu anlamaya dönük bir veri olarak okumaktan ve bununla yetinmekten başka çare kalmamıştır.

Çalışmanın saha kısmı yaklaşık üç ay sürmüştür. Bu süre içerisinde görüşmelerin bir bölümü ilk seferde sözleşilen saat ve yerde gerçekleşememiş, gazetecilerin iş yoğunluğu kimi görüşmelerin bir ya da daha fazla kez ertelenmesine yol açmıştır. Yine görüşmelerin bir kısmı görüşmecilerin çalıştığı kurumlarda, bir kısmı ise kafelerde gerçekleştirilmiştir. Kurumlarda gerçekleştirilen görüşmeler yer yer iş yoğunluğu nedeniyle kesintilere uğrayarak sürdürülmüştür. Derinlemesine görüşmelerden derlenen nitel verilerin çözümlenmesinde katılımcı isimleri değiştirilerek anonim kılınmıştır.

Görüşmelere ek olarak alanın genel profilini görebilmek amacıyla 100 adet anket gerçekleştirilmiştir. Anketler kimi zorluklara karşın yukarıda zikredilen medya kurumlarında ve bunlara ek olarak Akşam, Habertürk (gazete), Bugün, A Haber, Kanal D gibi kurumlarda uygulanmıştır. Anketlerin gerçekleştirilmesinde alanın zorunlulukları çerçevesinde amaca dönük örneklem seçimi kullanılmıştır. Ankara kent merkezinde çalışan muhabir sayısı hakkında sağlıklı bir veriye ulaşmak mümkün olamamaktadır.²⁷⁹ Ancak muhabir ve yönetici konumundaki görüşmecilerden edinilen enformel bilgilere dayanarak bu sayının (TRT ve Anadolu Ajansı hariç) 250 ila 300

²⁷⁹ Bu noktada belirtmek gerekir ki, Türkiye’de medya üzerine araştırma yapmak iki nedenle zordur. İlki, kayıtdışı çalışmanın oldukça yüksek olması nedeniyle sağlıklı veriye ulaşmanın neredeyse imkansızlığıdır. Diğeri ve ilginç olanı ise, kayıtlı çalışanlara ilişkin veri bulmanın da oldukça zor ve sıkıntılı olmasıdır. Mustafa Sönmez (2010b) bunu, medya sektörünü TSK’ya benzeterek ifade eder. Sönmez, tıpkı silahlı kuvvetler gibi medyanın da verilerine (karlılık, çalışma ilişkilerine dair kayıtlar vs.) ulaşmanın mümkünsüzlüğü ve durumun karanlıklığına dikkat çeker. Benzer şekilde Şakar (2002: 20) da ülkemiz medyasında iş hukuku bakımından bir hukuksuzluğun hüküm sürdüğünü belirtir. Ona göre “gerek bireysel gerekse toplu iş hukuku bakımından basın çalışanlarının korunduğundan söz etmek, gerçeği inkar etmek olur”. Bu koşullar altında yine de buzdağının görünen yüzüne ilişkin kimi tespitlerde bulunulabilir.

arasında olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.²⁸⁰ Bu evren içerisinde gerçekleştirilen 100 anketin bu çalışma kapsamında ele alınacak temel sorun alanları için yeterli bir örneklem teşkil ettiği düşünülmektedir. Anketlerden elde edilen veriler hem tekil grafikler yoluyla dağılım olarak, hem de farklı değişkenlerin ilişkilendirildiği çapraz tablolar şeklinde tezin ilgili bölümlerinde ve eklerde serimlenmiştir.

Anketlerin önemli bir bölümünün uygulanmasında muhabirlerin ve kimi temsilcilerin yardımsever tutumları belirleyici olmuştur. Ancak az da olsa bazı kurumlarda özellikle temsilci düzeyinde yoğun bir denetim ve hoşnutsuzluk gözlemlenmiş, bu durum tarafıma da iletilerek anket sorularının bazılarının (temsilcinin yönlendirmesiyle) muhabirler tarafından cevaplandırılmaması gibi uygulamalar yaşanmıştır. Benzer olarak kimi kurumlarda insan kaynakları birimlerine dilekçe ile başvuruda bulunmak ve izin almak gibi prosedürler söz konusu olmuş fakat bunlar çeşitli yollarla aşılabilmektedir. Bu süreçte deneyimli muhabirlerin daha “cesur” ve prosedürleri “atlamaya” dönük tavırları ile görece genç muhabirlerin çekingen, sınırlılıkları gözetken fakat yine de iyi niyetli/dayanışmacı tavırları özellikle dikkat çekici olmuştur. Dolayısıyla araştırma boyunca medyanın hem kurumsal olarak nasıl bir denetim ve bürokrasi içerisinde yönetildiğini, hem de bu süreçlerin ortak dayanışma ağları ile nasıl aşılabildiğini bizzat deneyimleme şansı yakalamış oldum. Bu deneyim, söz konusu durumun gazetecilerin olası bir birlikte hareketine nasıl etki edebileceği ya da bireysel olarak üzerlerindeki ağır baskıdan nasıl kaçınabilecekleri konusunda kimi ipuçları sunuyor olabileceğini düşünmeme neden oldu. Ancak bunları

²⁸⁰ Çalışmada kullanılan amaca dönük örneklem tekniği, olasılık mantığına dayanmadığı için genelleme yapmak konusunda kısıtlar içermektedir. Yine de araştırmada örneklem büyüklüğü bakımından kayda değer bir oranın (1/3) yakalandığı belirtilmelidir. Bu nedenle genellemelerin örneklem büyüklüğüne dayanarak geliştirilmesi mümkün olmuştur.

bilimsel düzeyde bir önerme haline getirmek kanımca bu konuda daha kapsamlı çalışmalar yapılmasını gerektirmektedir.

Araştırmada görüşme ve anketler dışında başvurulmuş bir başka veri toplama tekniği sistematik olmayan gözlemler olmuştur. Yaklaşık 10 yıldır kimi tesadüfi ve kişisel ilişkilerle ama sürekli olarak içerisinde bulunma şansı yakaladığım gazetecilerin durumunu bizzat gazetecilerin gündelik pratiklerinde ve yorumlarında gözlemlemek, çeşitli konularda sohbetler gerçekleştirmek, “camia dedikoduları”ndan haberdar olmak benim için konu hakkında doğal yollardan gerçekleşen bir birikimi oluşturmuştur.²⁸¹ Bu olgu, metodolojik olarak “sistematik olmayan gözlemler” biçiminde ifade edilebilmektedir. Bu gözlemler araştırma boyunca sıklaştırılmış ve araştırma kapsamında yalnız kurum dışı değil kurum içi kimi gözlemler de gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bunun için izin problemi yaşanmayan kurumların kimilerinde 4 ila 5 saat geçirmek kimilerinde ise sabahdan akşama kadar büroda bulunmak gibi yollar kullanılmıştır.

Görüşmelerde en çok dikkat çeken husus “korku” ögesinin içselleştirilmiş bir özellik olarak görüşmelerin çoğunda kendini hissettirmesidir. Bu, görüşmecilerin görüşmenin başında gergin ve kapalı olmalarına yol açmış ancak görüşmenin ilerleyen zamanlarında söz konusu gerginlik ve kapalılık önemli ölçüde aşılabilmektedir. Görüşmeler statik bir soru-cevap şeklinde işletilmemiş, karşılıklı konuşma ve tartışma olarak gerçekleştirilmiştir. Hatta görüşme sırasında ya da sonrasında görüşmecinin araştırmacıya soru yönelttiği ve bunun üzerinden tartışıldığı durumlar da yaşanmıştır.

Görüşmelerde beyaz yakalı bir grupta çalışmanın olumlu ve olumsuz kimi yönlerini deneyimleme şansı da doğmuştur. Öncelikle ilişki kurma ve görüşme

²⁸¹ Neuman’ın (2014b: 569) saha araştırmasında “araştırmacının bütün bilgi kaynaklarını özümseyen bir araç haline gelmesi” vurgusunun, bu durumu anlamlandıran bir yaklaşım olduğu belirtilebilir.

gerçekleştirme aşamalarında kimi görünmez ya da sembolik engellerle karşılaştığım durumlar oldu. Bu durumlar görüşme öncesi ve sırasında yaptığımız sohbetler ve samimi sosyal jestlerle önemli ölçüde aşılabildi²⁸². Buna karşın görüşmecilerin kendileri gibi “eğitilmiş” ve kendilerine yakın bir toplumsal konumda olduğunu düşündükleri araştırmacıya karşı “halimizden sen de anlarsın”, “sen de benzer sorunlar yaşıyorsundur” gibi içerici önkabullerinin olduğu örnekler de sürecin olumlu boyutu olarak sayılabilir.

Görüşmelere dair ses kayıtlarının deşifresi 660 sayfalık bir hacme sahiptir. Bu veriler *kategorik endeksleme* yolu ile sınıflandırılmıştır. Endeks genellikle “çeşitli kalemlerin tek bir sayısal puanda birleştirilmesi” (Neuman, 2014a: 297) olarak tarif edilir. Bir yapının çeşitli bileşenleri veya alt parçalarının ölçülüp tek bir puan ya da kategori altında birleştirilmesidir. Kategorik endeksleme de nitel araştırmalarda bu mantıkla oluşturulmuş bir sınıflandırma biçimidir: Derinlemesine görüşmelerden elde edilen verilerin tekil değişkenler altında toplanmasıyla başlanıp, bu değişkenlerin giderek daha kapsamlı kategoriler altında birleştirilmesi sürecini ifade etmektedir. Özügürü’ya (2006: 15-16) göre kategorik endekslemede ham metin belli unsurlar ve birimler temelinde önce ayrıştırılır, bölmelere ayrılır; ardından eleme ve sıra düzenine sokmak suretiyle bu kez süreçler, ilişki örüntüleri, benzerlikler-farklılıklar, eş ve ardışık zamanlılıklar vb. temelinde metin yeniden okunup sıra düzenine sokulmaktadır. Böylece örüntülerin tespit edilip ortaya konabilmesi mümkün olmaktadır. Bu kapsamda çalışmada nitel veriler araştırmanın bölümlerini de oluşturan

282 Bu durum, Özügürü’nün derinlemesine görüşme tekniği ile ilgili yorumunu destekler bir nitelik taşımaktadır. Ona göre derinlemesine görüşme “yanıtlayıcı ile karşılıklı anlayış temelinde geliştirilmiş dostça bir ilişkiyi vaaz” (Özügürü, 2006: 25) etmektedir. Benzer şekilde Neuman (2014b: 560-561) da sahada anlaşılarak ilişki kurmanın temel önemde olduğunu belirtir. Ona göre, dostane bir ilişki kurmak, aynı dili konuşabilmek ve görüşmecilere karşı sahici bir ilgi duymak, sahadaki ilişkilerin doğru bir temelde geliştirilmesini sağlamak açısından belirleyicidir.

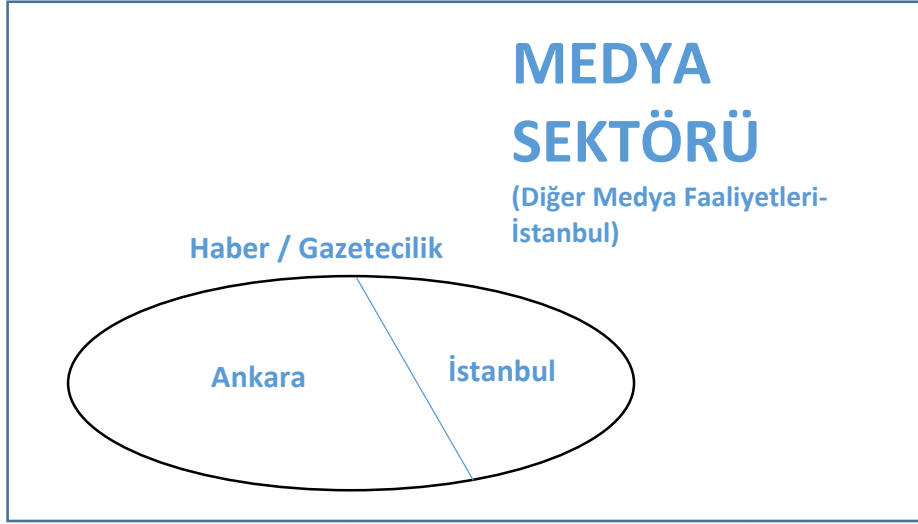
üç tema ekseninde sınıflandırılmış, bazı temalar kendi içlerinde yeniden alt gruplara ayrılmış ve analiz edilmiştir. Bu temalar, *emek süreci, gündelik yaşam ve örgütlenme* olarak belirlenmiştir. Bu temalar tez boyunca tartışılan kuramsal ve analitik çerçeve ile ilişkilendirilmiş ve analiz sonuçları bu kapsamda değerlendirilmiştir.

3.3. SAHANIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Demografik özellikleri aktarmaya geçmeden önce, bu verilerin daha net anlaşılmasını sağlayacak, araştırma sürecinde tespit edilen önemli bir bulguyu aktarmak gerekmektedir. Türkiye'deki medya sektörünün tamamı (yayıcılık, yapımcılık, programlar, diziler, reklamcılık vb. gibi faaliyetler) düşünüldüğünde²⁸³, İstanbul'un sektöre oldukça hakim olduğu ve önemli bir yoğunlaşmaya sahip olduğu söylenebilir. Fakat alan araştırması sırasında görülmüştür ki haber üretim süreci hala büyük oranda Ankara merkezli işlemektedir. Ankara'nın başkent olmasından kaynaklanan bürokratik ve siyasi merkeziliği habercilik alanında Ankara'nın, medyanın hiçbir alanında olmadığı kadar önemli bir yerde konumlanmasını sağlamaktadır. Her ne kadar gazete ve televizyonların ana merkezleri İstanbul'da olsa da habercilik alanı hala özerk olarak (idari biçimde olmasa da fiili olarak) Ankara merkezli çalışmaktadır. Bu noktada medyanın içinde haberciliğin azalan payının İstanbul hakimiyetini daha fazla görünür kıldığını söylemek mümkündür. Bu durum şöyle bir tablo ile ifade edilebilir:

²⁸³ Kaya (2016: 46) medyanın klasik haber ve bilgi aktarım işlevinin, eğlence programları ve yapıntısal diğer üretimlerin yaygınlaşması ile ikincil bir konuma düştüğünü belirtmektedir. Bugün haber ve bilgi aktarımı, medya içeriğinde süresi görece olarak giderek azalan küçük bir bölümü oluşturmaktadır.

Tablo 4.1. Büyüyen medya faaliyetleri, küçülen habercilik ve Ankara

Bu yanıyla Ankara, haber üretimi anlamında medyanın “kamera arkasındaki” aktörü olarak değerlendirilebilir. Ankara’nın haber üretim alanındaki ağırlığı²⁸⁴, gazeteciler üzerine yapılacak bir çalışmada Ankara’nın özgün yerini de ortaya koymaktadır. Bu aynı zamanda gazetecilik üzerine bir araştırmada Ankara’nın neden seçildiğini de açıklayan bir durumdur.

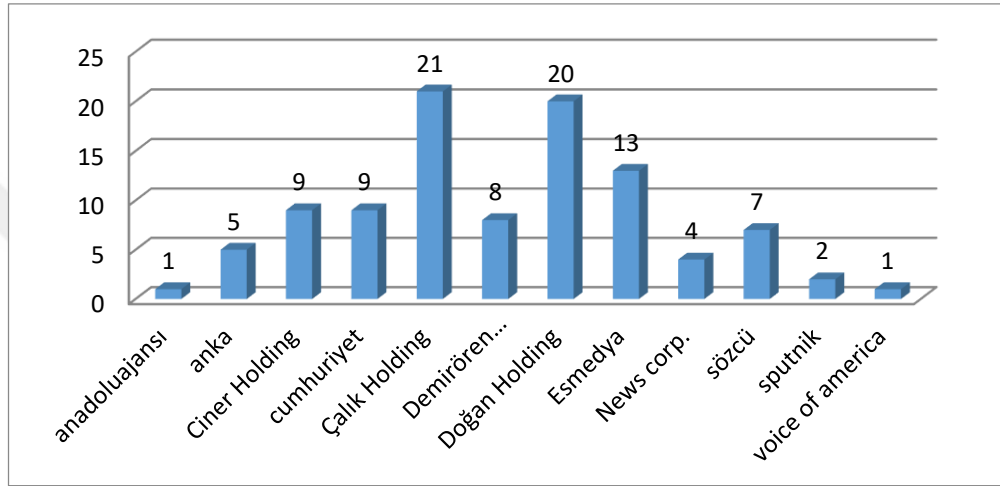
Bulguları analize geçmeden önce saha araştırmasına temel oluşturan görüşmecilerin ve alanın temel demografik özelliklerinden kısaca bahsetmek gerekmektedir. Bu özellikler anketler aracılığıyla toplanan nicel veriler ışığında ortaya konmaktadır.

Anketlerin hem sahiplik açısından farklı medya gruplarında hem de televizyon, gazete ve ajans gibi farklı medya alanlarında çalışan gazetecileri içermesine özen gösterilmiştir. Bu kapsamda araştırmaya anket yoluyla katılan yüz görüşmecinin yüzde 56’sı yazılı, yüzde 35’i görsel medyada çalışmaktadır. Yüzde 6’sı ajanslarda

²⁸⁴ Birkaç görüşmecinin belirttiğine göre, ana haber bültenlerinde kullanılan üretilmiş haberlerin yarısından fazlası hala Ankara menşeli haberlerdir. *Üretilmiş haberler* terimi, son zamanlarda ana akım haber bültenlerinde popüler olan, güvenlik kamerasından çekilen kaza vb. görüntülerden derlenen haberleri dışarıda bırakmak üzere kullanılmaktadır.

istihdam edilirken, görüşmecilerin yüzde 3'ünü internet medyası oluşturmuştur (Ek 3.1). Görüşmecilerin yüzde 21'i Zirve Holding²⁸⁵, yüzde 20'si Doğan Holding, yüzde 13'ü EsMedya²⁸⁶ ve yüzde 9'u Ciner Grup olmak üzere dağılmaktadır. Görüşmecilerin medya gruplarına göre tam dağılımı Grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1. Anket uygulanan gazetecilerin medya gruplarına göre dağılımı (y.s. 100)²⁸⁷

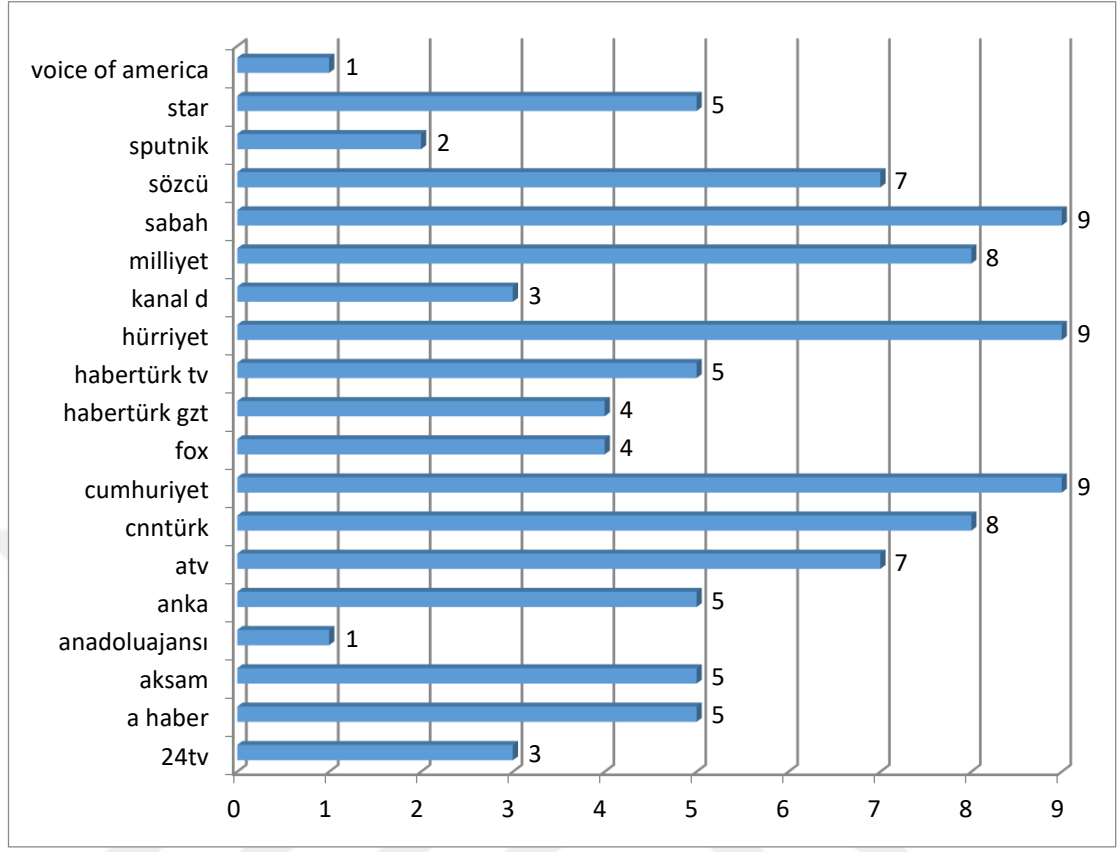
Anketlerin medya kuruluşlarına göre dağılımının geniş bir kurumsal yelpazede olması gözlemlenmiş, bu çerçevede Ankara'da faaliyet yürüten 19 medya kuruluşundan görüşmecilerle anket gerçekleştirilmiştir. Anket uygulanan görüşmecilerin medya kuruluşlarına göre dağılımı Grafik 2'de izlenebilmektedir.

²⁸⁵ Zirve Holding, Sabah-ATV'yi 2013 yılının sonunda Çalık Grubu'ndan devralan ve Tayyip Erdoğan'ın yakın dostu olarak bilinen Kalyoncu ailesinin sahibi olduğu şirketler topluluğudur. Çalık Grubu'nun ATV-Sabah'ı Zirve Holding'e satışına ilişkin ("havuz medyası" söylemlerini de ortaya çıkaran) tartışmalar hala devam etmektedir. Satışın göstermelik olduğu ve Çalık Holding'in (Turkuvaz Medya Grup) fiili olarak medyada etkinliğini sürdürdüğüne ilişkin görüşler mevcuttur. Zira Ocak 2017 itibarıyla internet sitesindeki künyede gazetenin sahibi Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş. görünmektedir.İlgili bir haber için bkz. Sözcü Gazetesi, <http://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/burak-akbayin-sahibi-oldugu-sozcuye-camur-atan-sabah-673945/>

²⁸⁶ EsMedya kamuoyunda bu isimle pek bilinmese de, Star Gazetesi ve 24 TV gibi medya kuruluşlarını bünyesinde barındıran, Ethem Sancak'ın sahibi olduğu medya grubudur.

²⁸⁷ y.s: Soruyu yanıtlayan sayısı.

Grafik 2. Anket uygulanan gazetecilerin medya kuruluşlarına göre dağılımı (y.s. 100)

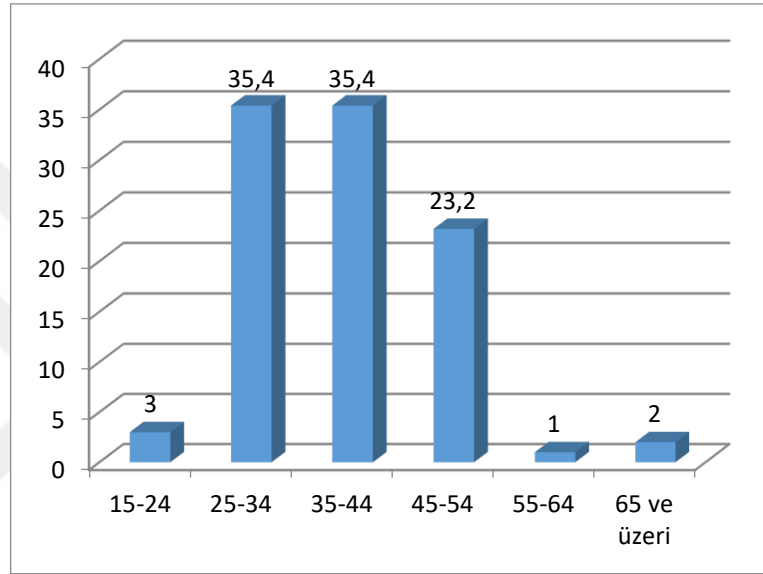

Anket uygulanan gazetecilerin cinsiyete göre dağılımı yüzde 62 erkek, yüzde 38 kadın olarak şekillenmiştir. Bu dağılım Türkiye genelinde kadın istihdamı eğiliminin dışında bir manzarayı göstermektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK, 2017) verilerine göre, 2016 yılında Türkiye'de kadın istihdamı oranı yüzde 27,5 iken bu oran erkeklerde yüzde 65 olarak ortaya çıkmıştır. Medya alanında ise kadın istihdamının genel eğilimin üzerinde olduğu görülmektedir. Bu nokta Türkiye işgücü piyasası içerisinde medya piyasasına dair farklılaşan bir durum olarak kaydedilebilir. Buna karşın TÜİK (2016a) rakamlarına göre istihdam edilen kadınların yarısından fazlasının (yüzde 53,6) hizmetler sektöründe olduğu ve yine kadın istihdamının yüzde 57,6'sının yüksek eğitimli kadınlardan oluştuğu (TÜİK, 2016b)

düşünülürse medya sektörünün bu oranlara paralel bir yapı sergilemediği de görülmektedir.

Alanın yaşa göre durumuna bakıldığında, 25-45 yaş arasında önemli bir yığılma olduğu, çalışanların yaklaşık yüzde 71'inin bu aralıkta bulunduğu göze çarpmaktadır.

Grafik 3. Gazetecilerin yaşa göre dağılımı (y.s.99)

Bu durum, medyada genç istihdamının yoğunluğunu göstermesi bakımından da önemlidir. 45 yaş sonrasında görülen düşüş ise orta yaşla birlikte medya alanında çalışmaya devam etmenin zorluğunu göstermesi bakımından anlamlı bulunmuştur. Bu yaş grubunda henüz emeklilik hakkının kazanılmadığı göz önünde bulundurularak, yaşanan düşüşün sektörden ayrılma olarak yorumlanması mümkündür. Bunun yanında 45 yaş sonrasında aktif haber üretiminde çalışan gazetecilerin yönetici pozisyonlarına transferi de bu düşüşün içinde değerlendirilmelidir. Ancak bu pozisyonların darlığı ve buna bağlı yükselmelerin hem oran hem de sayı olarak düşüklüğü göz önüne alındığında başta yapılan çıkarım daha anlamlı hale gelmektedir.

Bir başka demografik özellik olarak medeni duruma bakıldığında, gazetecilerin yüzde 64'ünün evli, yüzde 33'ünün bekar, yüzde 3'ünün ise eşinden ayrılmış olduğu görülmektedir. Üçte birinin bekar olmasının, meslekteki genç yaş hakimiyeti ile ilgili olduğu kadar, hem mesleki hem de maddi yönden zorlayıcı olan çalışma koşullarıyla ilgili olduğu da düşünülebilir. Keza derinlemesine görüşmelerde kimi görüşmeciler bunu doğrudan belirtmişlerdir:

Genel olarak bu Hollywood filmlerine de konu olur: Evli değilim kocam yok bir ev sahibi bile değilim, şu an hayatta bu zamana kadar neleri başardım falan genel bir problematik. (Oya)

Mesleğin kazandırdığı en önemli şeylerden biri cinsiyetsizlik, evlenemiyoruz. Çalışma düzenimiz, karakterimiz... (Meltem)

Bekar olması tabi şart değil ama bir bekar gibi rahat hareket edebilmesi önemli. Yani şöyle “benim eşim burada çalışıyor. Ben 3 haftalık amansız seyahatlere gidemem kusura bakmayın ben eşimden ayrılmak istemiyorum” demeyecek. Hani gerektiğinde bir toplumsal olaya gerektiğinde bir depreme, gerektiğinde yurtdışında yaşanan bir sel felaketine gerektiğinde yine farklı bir ülkede gerçekleşen darbeye, darbe girişimine gönderebileceği biraz gözü kara olabilecek mümkünse erkek olabilecek, gerekirse kameramanla aynı arabada sabaha kadar uyuması gerektiğinde bundan rahatsız olmayacak ya da olmayabilecek çalışanlara ihtiyaç duyuluyor. (Ali)

Görüşmeler sırasında bu konuda fikir beyan edenlerin özellikle kadınlar olması dikkat çekici bir nokta olarak tespit edilebilir. Bu durumun toplumsal cinsiyet temelinde ayrıca düşünülmesi gerekmektedir. Gazetecilerin üçte ikisinin evli olması ise alana dair analizin hane çerçevesinde kimi verilerle desteklenmesini gerekli kılmaktadır.

Haneye ilişkin özelliklerden biri olarak “eşiniz çalışıyor mu” sorusuna verilen yanıtlar dikkat çekicidir. Bu soru çoğunlukla kadın emeğini görebilmek ve alana dair kimi sosyo-kültürel çıkarımlar yapabilmek için önem taşımaktadır. Görüşmecilerin yaklaşık yüzde 70'inin eşi çalışmaktadır. Tabloda görülebileceği gibi (Tablo 4.2)

soruya yanıt verenlerin yüzde 75,4'ü erkek, yüzde 24,6'sı kadındır. Yanıtlayan kadınlar arasında ise eşi çalışmayan yalnızca bir kişi (yüzde 5) bulunmaktadır. Bu bir kişi dışarıda bırakıldığında, çalışmayan eşlerin neredeyse tamamının kadın olduğu görülmektedir.

Tablo 4.2. Eşiniz çalışıyor mu sorusunun cinsiyete göre dağılımı (%)

	Kadın	Erkek
Evet	33,3	66,7
Hayır	5,0	95,0
Toplam	24,6	75,4

Tablo tersinden oluşturulduğunda (Ek 3.2), erkeklerin yüzde 38,8'inin eşlerinin çalışmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu oranlar araştırmada beklenenin dışında bir durumu oluşturmaktadır. Eğitimli ve beyaz yakalı sektörler açısından eşin çalışmama oranı yüzde 40'a yaklaşan bir seviye ile beklenenin üzerinde görülmektedir.

Eşi çalışan yüzde 70'lik kesimde eşlerin hangi biçimlerde istihdam edildiği ise Ek 3.3'te gösterilmiştir. Buna göre, evli gazetecilerin yarısının eşi ücretli olarak özel sektörde çalışmakta, yarıya yakını (yüzde 47) kamuda kadrolu olarak çalışmaktadır. Yüzde 3'lük bir kesim ise taşeron olarak çalışmaktadır. Kamuda çalışma oranının yüksekliği hane olarak aranan bir güvence isteğinin göstergesi olarak düşünülebilir. Zira görüşmelerde ifade edildiğine göre, gazeteci hanelerinde eşlerden birinin düzenli ve güvenceli bir gelir elde edebilmek için kamuda çalışması ya da bir süre sonra kamuya (veya kamuya bağlı bir yan kuruluşu) geçmesi yaygın bir durumdur:

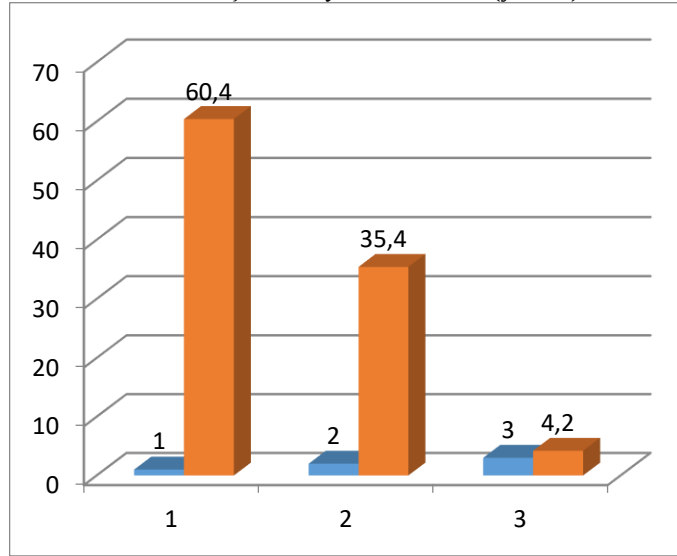
Eşim memur. Onun memur olması zaten çok iyi. İkisi de gazetecilik sektöründe evli olan çok arkadaşlarımız var. Birbirlerini anlamaları açısından, iş yoğunluğu için iyi. Ama maddiyat ve iş güvencesi olarak bir tarafın başka bir iş yapıyor olması bu meslek için biraz avantajlı. Çünkü özellikle şimdi gazetecilik

mesleği geleceğe yönelik güven veren bir meslek değil. Her an işten atılma, işten çıkarılma yaşayabilirsin. Bu tamamen kurumun keyfiyetine kalabilir. Çok değişen süreçler dolayısıyla çiftlerden birinin daha güvenceli bir iş yapıyor olmasını daha olumlu buluyorum. İlk gazeteciler birbirleriyle evlenseler bile bir çiftin daha sonra kurumu bırakıp bir bakanlıkta basın danışmanlığına falan geçtiğine de çok şahit oldum. O yüzden o güven meselesi gerçekten örnekle sabit. Yani iki tane gazeteci de olsa birisi sonradan yok şuraya buraya STK ya da herhangi bir kuruluşuna basın danışmanlığı adı altında geçmek bile daha şey diyor, çünkü garanti. En azından maaş aksamaları, sözleşmede tekrar olacak mıyım, o kurumda olmayacak mıyım ya da maaş artacak mı endişesinden dolayı da böyle bir güvence tercih ediliyor. Sevdiğin işi yapmak kısmına giren nadir şeylerden biridir gazetecilik. Sevmezsen zaten yapamazsın, çekilecek dert değil bir yerde ama sonradan sektörün ve bulunduğun durumun getirdiği şartlar diyor ki en azından bir taraf daha güvencede olsun. Bunun şöyle bir alakası olabilir; evlendiğin zaman o sorumluluk durumu değişiyor. Çünkü çocuk da işin içine girecek. Geçimi sağlamak için düzenli gelir diye özetleyebiliriz. Yani düzenli gelir endişesi yaşanıyor. (Oya)

Kanımca bu, çoğunlukla Ankara'da gazetecilik yapmaya özgü bir durumdur. Çünkü Ankara'da gazetecilik yapmak ağırlıkla siyaset ve bürokrasi alanında ilişkiler geliştirmeye neden olmaktadır. Böylece gazetecilerin siyasi ya da bürokratik elitlerle tanışıklık geliştirmeleri ya da kimi durumlarda paternalist ilişkiler kurmaları söz konusu olabilmektedir. Görüşme metninden de görüleceği gibi yapısal bir mecburiyetler silsilesinin yarattığı bu durum, gazetecilik mesleğinin yaşadığı proleterleşme sürecinin dolaylı bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

Bir diğer demografik özellik olarak sahip olunan çocuk sayısına bakıldığında, yüzde 67 olan evli ve boşanmışlık oranı içinde yüzde 30'unun çocuğu bulunmamaktadır. Çocuk sahibi olanların ise yaklaşık yüzde 60'ının bir, yüzde 35,5'inin iki ve yüzde 4'ünün üç ya da daha fazla çocuğu olduğu görülmektedir (Grafik 5).

Grafik 5. Çocuk sayısı ve oranları (y.s. 70)

Grafikten de anlaşılabileceği gibi alanda tek çocuk oranının oldukça yüksek olduğu kentli aile tipinin baskın bulunduğu söylenebilir. Üç ya da daha fazla çocuğa sahip olma durumu oldukça azdır. Bu durum, eğitilmiş ailelerde görülen az çocuk sahibi olma eğilimiyle uyumludur. Zira TÜİK'in (2016c) açıkladığı doğum istatistikleri de tabloyu destekler niteliktedir. Buna göre 2015 yılında Türkiye genelinde doğum hızı 17,4'ten 16,9'a düşerken, TR51-TR510 koduyla Batı Anadolu bölgesinde değerlendirilen Ankara'nın aynı yıllarda doğum hızı yüzde 15'ten 14,8'e düşmüştür (TÜİK, 2016d). Bu, genel doğum hızından da Batı Anadolu bölgesinin doğum hızından (yüzde 15,4) da düşük bir orandır.²⁸⁸ Bu durumun eğitim düzeyiyle ilişkisi olabileceği gibi sahip olunan maddi şartlarla ilgili olduğu ve bu şartların elverdiği imkanların en üst seviyede bir tek çocuk için kullanılması isteğinin de belirleyici olabileceği düşünülmektedir. Yani mevcut tablonun oluşmasında kültürel ve iktisadi boyutların iç içe işlediği söylenebilir.

²⁸⁸TÜİK verileri içerisinde eğitim durumuna göre doğum oranlarına ilişkin veriler maalesef bulunamamıştır.

Alandaki gazetecilerin eğitim durumlarına bakıldığında, dört yıllık fakülte mezunu ve üstü dereceye sahip olanların baskın eğilim olduğu görülmektedir (Ek 3.4). Buna göre üniversite mezunu olanların oranı yüzde 88, lise mezunu olanların oranı yüzde 6 ve diğer seçeneğini işaretleyen oranı yine yüzde 6 olarak belirlemektedir. Diğer seçeneğinin neredeyse tamamı üniversite sonrası eğitimden (yüksek lisans-doktora) oluşurken, çok küçük bir bölümü iki yıllık meslek yüksekokulu mezuniyetini içermektedir. Bu tablo geçmişle kıyaslandığında alanda alaylı muhabirler yerine okullu muhabirlerin oranının oldukça arttığı görülmektedir.²⁸⁹ Bu, geçmişe göre önemli bir farklılık olarak göze çarpmaktadır. Günümüzde üniversite eğitimi alanda iş bulabilmek için önemli bir gereklilik olarak öne çıksa da görüşmeciler üniversite eğitiminin meslekte özel bir avantajının olup olmadığı konusunda kimi farklı görüşler belirtmektedirler.

Eğitimimin böyle çok bir şeyi olduğunu söyleyemem, bir iki gazeteci dersime girmişti onlar da Hürriyet'ten Gökçe Aytuğ falan, onlardan hani iyi şeyler öğrendik. Bir bölüm başkanım vardı Filiz hoca onlardan iyi şeyler öğrendim. Ama okulun çok bir faydası tabi olmuyor yani bence. (Gülşah)

Ben en azından orada [üniversitede] geçirdiğim dört yılın bana faydası olduğunu düşünüyorum. Orada öğrendiğim her şey çok mu işime yaradı, yoo, aslında öyle değil ama, o felsefi şey, işin nasıl yapılmasına dair olan şey bir şeyler bırakmış en azından. (Emrah)

A.Ü. İletişim Fakültesi Gazetecilik bölümü bana, genel kültür gibi adlandırılır ama aslında ama gazeteciliğin temeli olan pek çok genel bilgiyi verdi. Buna tabi biraz öğrencinin alıp almamasını istemesiyle ilgili diye bakıyorum. Ben aynı okuldan mezun olup, ya biz oraya boş yere gittik vs. diyen arkadaşlara hiç katılmıyorum. Bazılarına da açıkça söylüyorum, o arkadaşların kendi alamama hali. Okulun vermeme hali değil, onların alamama hali. Çünkü okul anayasa hukuku verdi, yönetim

²⁸⁹ Türkiye’de gazetecilik alanında “alaylı eğitim” özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme kadar hakim olmuştur. Savaş sonrası dönemde az sayıda da olsa gazetecilik okulları ve iletişim fakülteleri kurulmaya başlanmıştır. Alanda alaylı muhabirlerin sayısının dikkat çekecek oranda azalmaya başlaması ise özellikle 1980’lerin ikinci yarısıyla birlikte görülmeye başlanmıştır. Öke’nin (1994: 45) araştırmasına göre, 1990’ların başında gazetecilerin yüzde 80’i yüksek eğitilmiş, yüzde 20’si ise orta eğitilidir. Daha erken bir çalışma olan Ürüm’ün (1991: 4) araştırmasında ise yüksek eğitimlilerin oranı yüzde 62 olarak tespit edilmiştir (akt. Öke, 1998: 45).

hukuku verdi zaten ilk başta hukuka giriş verdi, istatistik verdi, sosyoloji verdi, siyaset bilimi verdi, bunlar hiç boş şeyler değil. Ben bunların tümünden parlamento muhabiri olarak yararlandım. Örneğin belki ekonomi muhabirliği yapmadım ama ben ekonomi muhabirlerini de okuyup anlayabiliyorum. Niye? Kafamda bir bilgi var, onun altyapısını okul verdi. Bunun üzerine sizin ne inşa ettiğiniz ve edeceğiniz önemli. Şeye katılmıyorum, okul meslek lisesi tadında kamera kullanmayı öğretseydi bilmem neyi öğretseydi, buna katılmıyorum. Çünkü sıfır bilgiyle gelen bir stajyer bile birkaç ay sonra kamera kullanmayı öğrenebilir, eğer kameramanlık yapacaksa. Montaj setini öğrenebilir eğer montaj operatörlüğü yapacaksa. Bir kere üniversite eğitimi bu demek değil, üniversite eğitimi sizi öncelikle çok kitap okumaya teşvik etmelidir, en çok hayatınızda kitap okuyacağınız dönem olmalıdır ve size altyapı kazandırmalıdır. Bu altyapıyı ben kazandığıma inanıyorum. Dediğim gibi bunun üzerine neyi inşa ettiğiniz ne edeceğiniz önemlidir. Şimdi siyaset bilimi bilmeden, siyasi tarih bilgisi olmadan Türkiye’de gazeteci olabilir misiniz? Tek tek olunabiliyor, ne derece, ne oluyorlar ona bakmak lazım, onların gazeteciliği neyi ifade ediyor ona bakmak lazım. (Zeynep)

Bu farklılıkların bitirilen üniversitenin iletişim alanında temsil ettiği eğilim ile ilgili olmasının yanında gazetecilerin bireysel var olma halleri ve mesleği icra etme biçimleri ile de bağlantısı olduğu düşünülebilir.

Üniversite mezuniyeti içinde iletişim fakültesi ya da iletişim dışı alanlardan gelme durumu da beklenenin dışında bir görünüm sergilemektedir. Buna göre iletişim fakültesi mezunları yüzde 63’lük bir orana sahipken, iletişim dışı alanlardan gelenlerin oranı yüzde 37’dir. İletişim dışı alanlardan mesleğe gelenlerin geçmiş yıllara göre daha düşük bir seviyede seyrettiği görülmüştür.²⁹⁰ Bu kesimin hepsi mesleğe sosyal bilimler alanı içerisinde bir bölümden (sosyoloji, iktisadi ve idari bilimler, uluslararası ilişkiler vb.) gelmektedirler ve çoğunlukla mezun oldukları alanlarda alan muhabiri olarak uzmanlaşmaktadırlar. Görüşmelerden çıkan bilgilere göre bu yönleriyle iletişim fakültesi çıkışlılara göre sektörde daha avantajlı bir konumda bulunmakta ve iletişim

²⁹⁰ Tılıç (1998: 122) 1990’lı yıllarda Türkiye ve Yunanistan medyasındaki durumu karşılaştırmalı olarak incelediği çalışmada bu duruma vurgu yapmaktadır. Ona göre, Türkiye’de gazetecilik okulu mezunu öğrenciler fazla olmakla birlikte yine de medya piyasasında gazetecilik dışı alanlardan gelenlere göre sayıca çok ve etkin olduklarını söylemek oldukça zordur. Bu tespit, sektörün 1990’lı yıllardaki genel tablosunu göstermesi bakımından önemlidir.

fakültelerinin meslekteki yerini/yeterliliğini sorgulamaktadırlar. Sosyoloji bölümü mezunu bir başbakanlık muhabirinin ve uluslararası ilişkiler mezunu bir dış politika muhabirinin bu konudaki ifadeleri şöyledir:

İletişim fakültelerinden gerçekten gazeteci yetişmiyor. Yani yetişen mutlaka vardır ama ben gazeteciliğin böyle biraz da yüksek lisans düzeyine çekilip işte sosyolojiden ekonomiden hukuktan beslenmesi gerektiğini düşünüyorum. Zaten şimdi çık yukarıya gazeteye, kim iletişim mezunu diye sor, bizim büroda iki tane ya da üç tanedir herhalde. (Kemal)

Bence iletişim fakülteleri gerekli değil. UMAG²⁹¹ çok başarılı bir model. Yani bence 3-4 ayda bu işin eğitimi hap gibi verilebilir. Çünkü maalesef o çocuklar dört yılda aldıkları eğitim yerine daha faydalı eğitim alabilirler. Daha uzun bir alanda uzmanlaşacakları bir eğitim alabilirler. (Mehmet)

Tabloda dikkat çeken olgu, iletişim fakültesi mezunlarında görülen yüksek işsizlik oranına²⁹² ve alana dışarıdan girişlere karşın yine de bu fakülte mezunlarının sektörde beklenenin üzerinde bir varlığa sahip olmalarıdır. Bunun nedenleri arasında iletişim fakültesi mezunlarının eğitimleri sırasında staj vb. gibi yollarla sektörle ilişkiler kurmaya başlamaları ve iletişim fakültesi mezunu olanların geçtiğimiz yıllar içinde medya yöneticisi olarak kurumlarda yer almalarının payının bulunduğu düşünülebilir. Bu yöneticilerin çoğunlukla kendi fakültelerinden mezun olan gazeteci adaylarına karşı daha kapsayıcı bir tutumda bulundukları alana ilişkin sistematik olmayan gözlemlere dayanarak iddia edilebilir.

²⁹¹ Gazeteci Uğur Mumcu'nun 1993'te öldürülmesinin ardından 1994'te kurulan Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı (UMAG), düzenli olarak gazetecilik eğitimleri veren ve eğitim sonunda başarılı olan öğrencilere sektördeki kuruluşlarda staj imkanı sağlayan bir gazetecilik okuludur.

²⁹²TÜİK (2017) verilerine göre 2016 yılında toplam işsizlik yüzde 11,8 olurken, yükseköğretim mezunlarında işsizlik oranı yüzde 13,8 olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılı itibariyle bu kesim içerisinde en fazla işsizlik oranı yüzde 29,1 ile gazetecilik ve enformasyon alanında çalışanlarda görülmüştür. 2015 yılında bu oran radikal bir düşüşle yüzde 15,9'a gerilemiştir (TÜİK, 2016e). 2016 yılı içinse mezun olunan alana göre işgücü verileri TÜİK tarafından bu çalışmanın yazıldığı sırada henüz yayınlanmamıştır.

Gazetecilerin ne kadar süredir Ankara’da yaşadıklarına dair veriler de dikkat çekicidir. Buna göre gazetecilerin üçte biri (yüzde 33) doğduğundan beri Ankara’da yaşarken, yüzde 67’si Ankara’ya sonradan gelmiştir. Sonradan gelenlerin yüzde 20’si 10 yıldan daha az bir süredir, yaklaşık yüzde 30’u 10-20 yıl arası Ankara’da yaşamakta ve yarısı da 20 yıldan daha fazla bir süredir Ankara’da yaşamaktadır (Ek 3.5). Görüşmelerden edinilen verilere göre sonradan gelenler içinde özellikle 10 yıldan daha az süredir Ankara’da yaşayanlar çoğunlukla üniversite eğitimi için gelirken, 20 yıldan daha uzun bir süre Ankara’da yaşayanlar ise çoğunlukla ailenin Ankara’ya göçü nedeniyle kente gelmişlerdir.

Dikkat çekilmesi gereken bir diğer durum da, özellikle 2007 sonrası medyada yaşanan dönüşümle birlikte ortaya çıkan bir eğilimle ilgilidir. Buna göre, Ankara’ya sonradan gelenler içinde yukarıda sayılan nedenlerin dışında yeni bir eğilim tespit etmek mümkündür. Bu eğilim, özellikle havuz medyası olarak anılan kurumlara diğer şehirlerden (önemli oranda da taşradaki yerel medyadan ya da taşra üzerinden şekillenen siyasi ilişkilerden) eleman transfer etmek şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ankara’da yaşama yılı ve çalışılan medya kurumu ilişkisi üzerinden oluşturulan tablo bu durumu belirginleştirmektedir:

Tablo 4.3. Ankara’da Yaşama yılı ve Çalışılan Medya Kurumu İlişkisi (%)

Ankara’da Yaşama Yılı	Grup adı										
	Anka	Ciner Holding	Cumhuriyet	Zirve Holding	Demirören Holding	Doğan Holding	Esmedya	News corp.	Sözcü	Sputnik	Voice of America
0-3	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
4-6	40,0	20,0	0,0	20,0	0,0	0,0	20,0	0,0	0,0	0,0	0,0
7-9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	66,7	0,0	0,0	0,0	33,3	0,0
10-12	0,0	22,2	22,2	22,2	11,1	11,1	0,0	11,1	0,0	0,0	0,0
12-20	8,3	8,3	16,7	8,3	8,3	16,7	25,0	8,3	0,0	0,0	0,0
20 üzeri	6,1	0,0	12,1	24,2	6,1	24,2	15,2	0,0	6,1	3,0	3,0
Total	7,5	6,0	11,9	25,4	6,0	19,4	13,4	3,0	3,0	3,0	1,5

Tabloya göre Ankara’da 0-3 yıldır yaşayanların tamamı Zirve Holding (fiilen Çalık Holding) bünyesinde (Sabah, ATV ve A Haber) çalışmaktadırlar. Yine 4-6 yıldır Ankara’da yaşayanların beşte üçü Ciner, Zirve ve EsMedya Gruplarında çalışmaktadır. Bu durum, medya kuruluşlarının profillerinin değış(tiril)mesi sürecinin küçük de olsa bir boyutu olarak okunabilir. Bu durumun tesadüften öte bir anlamının olabileceğı görüşmelerden elde edilen bilgilerle doğrulanabilmektedir. Bir haber müdürünün ifadeleri süreci şöyle anlatmaktadır:

Şöyle oldu, önce TRT’den başladı zaten, sonrasında diğeri bu bizim kanallarda ya da işte bütün gazetelerde bilmem nerelerde, tepe yöneticiler de sağcılar falan, onlar kendi adamlarını almaya başladı, tek kendi adamını almaya başladı. Öyle öyle sağcı yani, şu anda eşittir belki yarı yarıyadır belki. Tamamen sağcılar baskın diyemeyiz ama yarı yarıyadır belki. Tabi eski profil değışti. (Sinan)

Gazetecilerin coğrafi kökenlerine bakıldığında da yüzde 51’inin İç Anadolu kökenli olduğu görülmektedir. Bu kesim içerisinde yüzde 26,5’lik bir grup Ankaralı olduğunu belirtmiş, yüzde 24,5’lik kesim ise İç Anadolu’daki diğeri illerden Ankara’ya göçmüştür. Kökene dair veriler içerisinde dikkat çekici olan, yüzde 12,3’lük bir oranla ailesi ya da kendisi Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden gelenlerin varlığıdır.

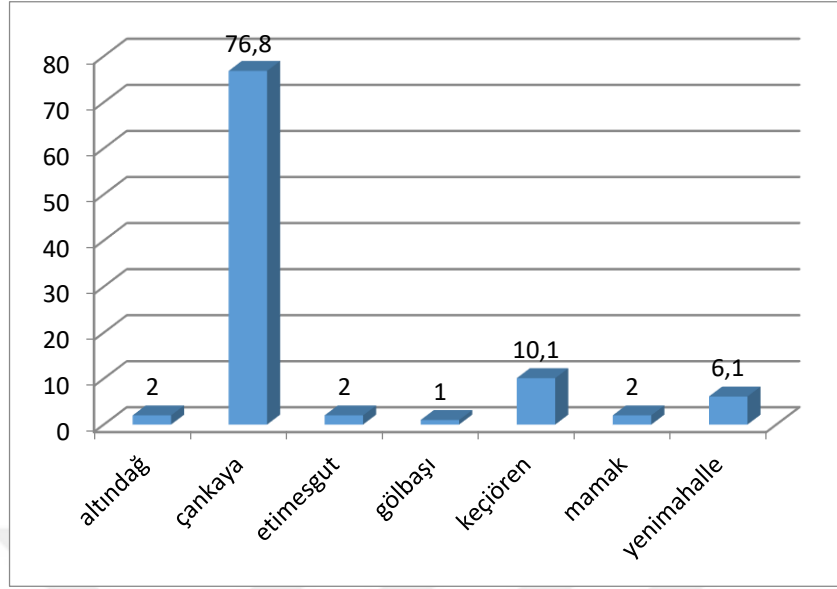
Bu kesim, İç Anadolu kökenlilerden sonraki en büyük grubu oluşturmaktadır. Veriler, gazeteciler içerisinde Ankara'ya göçenlerin önemli bir kısmının Ankara'nın doğusundan geldiğini göstermesi bakımından anlamlı bulunmuştur. Ankara Türkiye'deki göç güzergahı üzerindeki ilk büyük kent olarak söz konusu bölgelerden gelenler için önemli bir durak oluşturmıştır.

Üzerinde durulması gereken bir başka nokta, doğduğundan beri Ankara'da yaşayanların oranının yüzde 33 iken anne –babası hep Ankara'da yaşayanların²⁹³ oranının yüzde 26 olarak belirmesidir. Buna göre aradaki fark, yüzde 7'lik bir kesimin Ankara'da doğan ilk kuşak olduğunu ve bir kuşak öncelerinin kente göçle geldiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu görece küçük bir orandır. Buradan hareketle (yüzde 7'lik kesim dışında kalanları göz önüne alarak) gazetecilerin büyük bir kısmının kentteki ikinci ya da üçüncü kuşak olduğu, kır kökenden ziyade kent ağırlıklı bir yapılarının olduğu ifade edilebilir.

Ankara'da hangi semtte oturulduğu da gazetecilerin demografik özelliklerini anlamada önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir (Grafik 6).

²⁹³ Ankette “Anne-Babanız Hep Ankara’da mı Yaşadı” sorusuna yüzde 26 “evet” derken, yüzde 74 “hayır” cevabı vermiştir.

Grafik 6. Oturulan semte göre dağılım (y.s. 99)

Verilere göre gazetecilerin büyük çoğunluğu (yüzde 76,8) Çankaya’da oturmaktadır. Bu durum, Çankaya’nın Ankara içerisindeki profili düşünüldüğünde beklenen bir durumdur. Bu grafikte dikkat çeken nokta Keçiören’in yüzde 10’luk bir dilime sahip olmasıdır. Keçiören son yıllarda Ankara’nın en büyük ilçesi haline gelmesine rağmen ilçenin sosyo-ekonomik profili ve temsil ettiği kültürel-ideolojik kodlar itibariyle yüksek eğitimli kesimler tarafından ilk sırada tercih edilmeyen bir bölgedir. Buna karşın Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan’ın Başbakanlığı döneminde Keçiören’de oturmuş olmasının Keçiören’i Ankara’nın dikkate değer semtlerinden biri haline getirdiği söylenebilir. Keçiören’de yaşama normunun kimi gazeteciler açısından tercih edilebilir hale gelmesinde bu durumun etkisinin olduğu düşünülebilir. Ek olarak, medyada yaşanmakta olan profil değişiminin ve politik yelpazenin sağında konumlananların kimi sosyo-politik ve kültürel nedenlerle Keçiören’de oturmayı tercih ettiği düşünülebilir. Zira oturulan semt ile çalışılan kurum ilişkisini gösteren tablo da bu görüşü destekler nitelikte sonuçlar vermektedir (Ek 3.6). Buna göre

Keçiören’de oturanların yüzde 60’ı hükümete yakınlığı ile bilinen medya kuruluşlarında çalışmaktadırlar. Tamamlayıcı bir veri olarak, oturan semt ve politik yelpazedeki konum ilişkisine bakıldığında ise (Ek 3.7), Keçiören’de oturanların yüzde 40’ının politik konum sorusuna cevap vermediği, yüzde 30’unun kendini nötr olarak tanımladığı ve yüzde 10’unun merkezde tanımladığı görülmektedir. Keçiören’de oturan ve kendini politik yelpazenin solunda tanımlayanların oranı ise yüzde 20 olarak belirlenmiştir.

Çankaya’da ise çalışılan kuruma göre anlamlı bir farklılık tespit edilememektedir. Medya kuruluşlarının çoğunlukla Çankaya’da bulunuyor olması, işyerine ulaşım açısından Çankaya’yı tercih edilebilir kılmaktadır. Ayrıca Çankaya’nın sosyo-ekonomik ve kültürel olarak barındırdığı kimi rahatlık ve imkanlar Çankaya’nın tercih edilmesinin nedenleri olarak düşünülebilir.

Gazetecilere ilişkin demografik özelliklerin, sosyal bilimlerde özellikle yaşam tarzı ve eğitim ekseninde kurulan sınıf kavrayışlarına ve bu kavrayışların “orta sınıf birey” imgesine ilişkin önemli bir tartışma eksenini hazırladığı iddia edilebilir. Bu çerçevede eldeki verilerin ilerleyen bölümlerde belirli temalar altında sınıf konumları ve kapasiteleri tartışılırken yapılacak değerlendirmeler için anlamlı bir genel çerçeve sunduğu söylenebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EMEK SÜRECİ DENEYİMLERİ

Bu bölümde gazetecilerin emek süreci, onu çevreleyen koşullar ve çalışanların deneyimleri ışığında ele alınacaktır. Böylece sınıf oluşumu sürecini koşullandıran temel üretim süreci incelenebilecektir. Bu kapsamda, emek piyasası deneyimleri ve çalışma koşulları ile emek sürecini şekillendiren vasıf-denetim düzeyleri ve teknolojinin bu süreçteki etkisi üzerinde durulacaktır. Bu inceleme, çalışmanın ilk kısmında ele alınan kuramsal tartışma doğrultusunda, alandan verilerle gerçekleştirilecektir.

4.1. EMEK PİYASASI DENEYİMİ

Emek piyasası deneyimi, görüşülen gazetecilerin işçilik deneyimlerinin nasıl ve hangi şartlarda geliştiğini gösteren bir veri olarak ele alınmaktadır. Onların işgücüne ilk dahil oldukları yaş, dahil olma gerekçeleri/zorunlulukları ve koşullarını ifade etmektedir. Gazetecilerin emek piyasası deneyiminin, onların şimdiki çalışma pratiklerini ve mesleki algılarını etkilediği düşünülmektedir. Bu bölümde, emek piyasası deneyimi, hem alandaki anketlerden elde edilen veriler hem de gazetecilerin öznel deneyimleri ışığında ele alınacaktır.

Bu deneyimlerin ve emek piyasasının temel özelliklerinin anlamlandırılabilmesi için, gazetecilik ve içinde konumlandığı medya endüstrisinin kapitalist üretim tarzı içindeki yerini ve önemini belirtmek gerekmektedir. Kaya'nın (2016: 42) ifadesiyle “çağdaş insanlar kendi doğrudan deneyim alanları dışında kalan koca bir dünyayı, bu dünyanın olay ve olgularını, çok büyük ölçüde, kendilerine

medyanın ‘yansıttığı’ biçimle, yani medya tarafından yapılan ‘gerçeklik tanımlarıyla’ kavrarlar”. Bu merkezi nitelik kapitalizm koşullarında medyanın kar eksenli ticari ve siyasi bir endüstri olarak örgütlenmesini doğurmuştur. Bu anlamda medya endüstrisi, “artı-değer yaratma baskısı altında toplumsal bir sembolik üretim mecrası” (Yücesan-Özdemir ve Kaderoğlu Bulut, 2016: 85) olarak ele alınabilir. Bu yaklaşım, medyanın iktisadi saiklerini ve ilişkilerini içerdiği kadar, onun toplumsal-siyasal ve ideolojik yeniden üretimde üstlendiği rolü de vurgulamaktadır. Benzer şekilde Sönmez’in (2010a: 14) değindiği gibi medya, siyasi yeniden üretimin önemli mekanizmalarından biridir. Bunun temel nedeni, medyanın, toplumsal bilginin kamusal dolaşımı ve içeriğinin belirlenmesi noktasındaki ayırt edici niteliğidir. Aynı zamanda medya, tüm toplumsal ilişkilerin dolayımlayıcısı ve yeniden tanımlayıcısı olarak da özel bir işlev görmektedir. Toplumsal tecrübe artık hiç olmadığı kadar medya dolayımıyla gerçekleşir hale gelmiştir (Yücesan-Özdemir ve Kaderoğlu Bulut, 2016: 87) Buradan hareketle söylenebilir ki, medya endüstrisinin kapitalist üretim tarzı açısından taşıdığı önem, ekonomik olmaktan çok daha fazla şekilde ideolojik ve siyasi temellidir. Bu durum hem tekil medya şirketleri için hem de toplumsal bir mekanizma olarak tüm medya alanı için –farklı düzeylerde de olsa- geçerlidir. Medyanın, bağlı olduğu sermaye grubu için daha büyük alanlardaki ekonomik ve siyasi çıkar sağlama yetisi, o sermaye grubuna medya etkinliğinde kazandırdığı ekonomik kardan çok daha fazladır. Bunu “*medyanın manivela etkisi*” olarak adlandırmak mümkündür. Yine de bu özgünlük, medyanın endüstriyel yapısını ortadan kaldırmamakta, tam tersine onu pekiştiren bir etkide bulunmaktadır. Dolayısıyla bu “siyasal-endüstriyel

kompleksin”²⁹⁴ mevcut yapısı, çalışma ilişkileri içindeki gazetecilere de yansımaktadır. Sektördeki emek piyasasını da bu özgünlükle düşünmek gerekir.

Emek piyasası ya da işgücü piyasasının nasıl tanımlanabileceğine ilişkin farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki, işgücü piyasasının doğrudan bir meta piyasası olduğunu savunur. Diğer, işgücünün meta olmakla birlikte kendine has özgünlükleri olduğundan hareketle işgücü piyasasını bir üretim faktörü piyasası olarak ele alır. Bir diğer yaklaşım ise, işgücü piyasasının bir meta piyasası olmadığını, meta piyasasından yapısal farklılıklar taşıdığını savunur (Kapar, 2005:23-24) Bu farklılıklara karşın yine de, emek piyasasının emekgücü arz ve talebinin karşılaştığı mübadele alanı olarak tanımlanması hakim bir durumdur.²⁹⁵ Bu genel tanım, emek piyasasındaki “ tarafların” eşit mübadele ilişkileri içerisinde bulunduklarını ve emek piyasasına girişlerin bireysel ve gönüllü tercihlerle geliştiğini varsayar. Buna göre insanlar, çalışarak elde edecekleri satın alma gücünün sağlayacağı fayda ile boş zamanlarının sağlayacağı faydayı karşılaştırır ve en çok faydayı elde edeceği tercihi gerçekleştirirler. Böylece çalışıp çalışmamaya ya da ne kadar çalışacaklarına karar

²⁹⁴ Bu tanımlama, Herbert Schiller’in (1976) ABD Başkanı Eisenhower’dan (1961 tarihli konuşması) ve Baran ve Sweezy’nin *Monopoly Capital* (1966) eserinden devralarak kullandığı “askeri-endüstriyel kompleks” kavramına atıfla kullanılmaktadır. Baran ve Sweezy (1970: 254), Amerikan siyasetini elinde bulunduran oligarşinin özel çıkarlarının, askeri harcamaları genişletme yönünde çalıştığını vurgular. Yazarlar, bunun yalnız iktisadi boyutuna değil, toplumsal itaat yaratma boyutuna da dikkat çeker. Askeri-endüstriyel kompleks, Amerikan devletinin politik hattı ve askeri müdahaleleri ile teknolojik silah sanayisinin birlikteliğini ve iç içe gelişimini ifade etmektedir. Schiller’e göre (1976: 79) gelişmiş bir ekonomideki iletişimsel-kültürel bileşen, o ekonomideki karar verici endüstriyel-finansal sektörlerin hedeflerini destekleyecek şekilde hareket etmektedir (ki Schiller’in örneğinde bu, Amerikan askeri-endüstriyel kompleksinin hedefleridir). Ona göre iletişimsel-kültürel sektörler, sosyal kontrol içinde anahtar bileşen görevi görmektedir. Schiller (1976: 6) bu çıkarımını genişleterek, dünyadaki kültürel-iletişimsel sektörün, tarihsel olarak genel sistemin çıkarları ve amaçları doğrultusunda gelişim gösterdiğini vurgular. Bir siyasal-endüstriyel kompleks olarak ülke medyası da bu çerçevede düşünülebilir. Ancak bu tahlil, dönüşümün farklı aktörlerini ve çelişkilerini görmeyi engelleyecek şekilde araçsallaştırılmamalıdır.

²⁹⁵ Emek piyasasının sınırları, daha genel bir kategori olarak *çalışma çağındaki nüfusun* kategorizasyonu ile belirlenmektedir. Buna göre *çalışma çağındaki nüfus, işgücünü oluşturanlar ve işgücü dışında kalanlar* şeklinde sınıflandırılmaktadır. İşgücünü oluşturanlar ise, *istihdam edilenler ve işsizler* olarak kendi içinde ayrılır. Bu konuda yeni bir sınıflandırma denemesi için bkz. Oğuz (2016).

verirler (Cahuc vd., 2014: 13-15). Oysa eşitsizlik emek piyasasının karakteristik özelliğidir. Mandel'in (1995:2) belirttiği gibi işçiler, işgüçlerini satmak açısından en uygun koşulları bekleme olanağından yoksundurlar. İşgüçlerini satmak, onlar için bir zorunluluk, kaçınılmaz bir durumdur. Benzer şekilde, emek piyasasına ait mevcut kavrayışın ana akım iktisat kuramları içerisinde oluşturulduğu ve işgücü çerçevesi ile sınırlı teknik bir yaklaşımı olduğuna dikkat çeken Oğuz (2016: 2) da, Marx'a atıfla tarihsel olarak üretim ve geçim araçlarına erişimi zorla engellenen insanların çalışma zorunluluğunun ve bu şekilde metalaşan emek gücünün emek piyasasını oluşturduğu vurgusunu yapmaktadır.

Yücesan-Özdemir (2014: 218) de emek piyasasının kapitalizmde yalnızca üretim ilişkilerinin yaşam bulduğu, mal/hizmet üretimini içeren bir ortam ve kategori olmadığını, onun aynı zamanda kişilerin toplumdaki gerçek yerlerini ve sınıf pozisyonlarını kapsayan bir soyutlama düzeyi de olduğunu vurgulamaktadır. Emek piyasasına bu yaklaşım, yalnızca yukarıda sözü edilen tarihsel zorunluluk durumunu işaret etmesi nedeniyle değil, bu durumun yapısal-toplumsal sonuçlarının emek piyasasında içerildiğini göstermesi bakımından da önemlidir.

Dolayısıyla emek piyasasının, tarihsel olarak eşitsiz ilişkiler ve zorunluluklar çerçevesinde olduğu ve bu oluşturucu çerçevenin üretim araçları ile emek gücünün bir araya getirilmesi sürecindeki temel mekanizma olduğu söylenebilir. Bu mekanizma, emek ve sermayenin üretim etkinliği için karşılaştığı ve bunun sınırlarının belirlendiği; emek süreçleri, çalışma koşulları, istihdam biçimleri, ücretler, iş görme pratikleri, direnme ve rıza üretme süreçleri gibi bir dizi unsuru içeren sınıf ilişkileri alanı olarak görülmelidir.

Gazetecilerin emek piyasasına ilişkin veriler, emek gücünün yapısal koşullarını ve kapsamını açıklayabilmek için önemlidir. Bu veriler aynı zamanda, alandaki sınıfsal güzergahların koşullarını ve sınırlarını gösteren ipuçları olarak da değerlendirilebilir.

Gazetecilik emek piyasasına dair veriler oldukça bulanıktır.²⁹⁶ Bunun bir nedeni, hem mesleğin tanımının oldukça esnek olması hem de mesleğe dahil olanların nitelikleri ve eğitimleri itibarıyla benzer bir muğlaklığa sahip olmalarıdır. Diğer bir nedeni ise, medyadaki çalışma ilişkileri ile ilgilidir. Bir önceki bölümde açıklandığı gibi çalışma ilişkilerinin kurlsızlığı, bu sektördeki işgücüne dair sağlıklı bir veri seti elde etmeyi olanaksız kılmaktadır.²⁹⁷ Bu nedenle, anket ve görüşmelerden elde edilen veriler, emek piyasasının temel örüntüleri ve gazetecilerin deneyimlerini anlamlı kılacak veriler olarak incelenmektedir.

Sektörde emek piyasasına dahil olma, gazeteciler için genellikle üniversite yıllarında staj ya da düşük ücretli/ücretsiz çalışma şeklinde başlayıp, iş değiştirme ve işsizlik arasında salınan bir süreçle medya piyasasının dışına düşmemeye çalışarak geçen bir seyir izlemektedir. Bu durum, görüşülen gazetecilerin neredeyse tümü için geçerlidir. Mesleğin başlangıcı sayılabilecek staj sürecinin, alanın geneli için kurumsallaşmış bir düzeni bulunmamaktadır. İletişim fakülteleri, öğrencilerini, genellikle üçüncü sınıfın yaz tatili içerisinde medya kuruluşlarında bir aylık sürelerle staja göndermektedir. Bu stajlar gönüllü olmakla birlikte resmi staj statüsündedir. Ancak stajyer öğrenci kabul eden kuruluşların azlığı, öğrenci sayısını da önemli ölçüde

²⁹⁶ Resmi rakamlarla belirtmek gerekirse, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın Ocak 2017 verilerine göre, 08 numaralı işkolu olan Basın, Yayın ve Gazetecilik işkolunda çalışan işçi sayısı 91.843'tür (ÇSGB, 2017). Bu rakam, yalnızca gazetecilik faaliyeti yapanlar ile sınırlı değildir. Yerel ve ulusal medyanın pek çok mecrasında çalışan ve doğrudan habercilik faaliyeti yapmayan medya çalışanları ile matbaa işçileri de bu kayıtlara dahil edilmektedir.

²⁹⁷ Bu konuda bir önceki bölümde incelenen kimi TÜİK verilerine bakılabilir.

sınırlamaktadır. Dolayısıyla alanda, resmi stajlar yok denecek kadar azdır. Gazetecilik öğrencileri çoğunlukla kendi imkanları ve/veya tanıdıkları aracılığıyla sektöre adım atmaya çalışmaktadırlar. Bu da belirli bir yetenek ve hangi iletişim kanallarının kullanılacağını öğrenme bilgisi gerektirmektedir.

Bunun iki sonucu bulunmaktadır: İlki, “gazeteciliğe mezun olunduktan sonra başlanmaz” şeklinde özetlenebilecek durumdur. Öğrencilik yıllarında sektöre girebilmek görece daha kolay ve mümkündür. Sektörün acımasız çalışma koşullarına (ücretsiz çalışma, uzun ve düzensiz çalışma saatleri, “ayak işleri” yapma vb.) öğrenciyken katlanabilmek ve mesleğin öğrenim süreçlerine daha genç yaşlarda dahil olabilmek önemlidir. İkinci sonuç ise, öğrencilerin, üniversite yıllarının en az yarısını iş arayarak, kollayarak ve ilişki “koyalayarak” geçirme döngüsünün içine düşmesidir. Böylece, üniversite öğrenciliği gibi görece ayrıcalıklı bir eğitim ve yetişme dönemini, çoğunlukla piyasayı ve piyasada geçerli ilişki biçimlerini kabullenme süreci olarak yaşamalarıdır. Bu durum, sonrasında sektörde gazetecilik yapacakların dünyayı algılama biçimlerini ve mesleğe ilişkin zihin haritalarını da önemli ölçüde şekillendirmektedir.

Önemli bir nokta da ücretsiz çalışmanın öğrencilik süreciyle sınırlı kalmamasıdır. Öğrencilik bittiğinde staj da bitmemekte, üç yıla varabilen sürelerde “stajyerlik” yeni mezunlar/mesleğe yeni girenler için devam ettirilmektedir. Görüşmecilerin tümü böyle deneyimlerden geçerek sektörde kalabildiklerini ifade etmişlerdir. Sonrasında ücret almaya başladıklarında ise “deneyimli” muhabir olabilmek için belirli bir sürenin geçmesi gerekmektedir. Meslekte deneyimli muhabir sayılabilmek; hem 5953 sayılı kanun kapsamında çalışabilmek hem ücretlerini yükseltebilmek hem de mesleki yetkinlik ve kabul kazanabilmek için kritiktir.

Görüşmecilerin neredeyse tamamı, bu statüye erişebilmek için ortalama dört ya da beş yıllık bir sürenin “şart” haline geldiğini vurgulamaktadırlar. Konuyla ilgili kimi ifadeler şöyledir:

Çalışmaya başladıktan sonra dört yılı ailemle yaşadım. Mesleğin ilk beş yılında kendi kendine hayatı idame ettirebilecek kadar gelir elde etmek çok mümkün olmuyor. İlk beş yıldan kastım da şu; bütün iş yerleri hep deneyim ister bizden. Deneyimliysen başlayabilirsin ya da deneyimli olarak işe girmeni isterler. Ama bu deneyimi edinmek elbette zaman alacak. Herkes deneyimli istiyor, peki ben nerede deneyim kazanacağım. Dolayısıyla, genellikle deneyim elde edilen o yıllar çok düşük ücretlerle ya da hiç ücret almadan çalışılan yıllar olur. İlk birkaç yıl hiç parasız çalışıp sonradan da çok cüzi ücretlerle çalışma gibi bir durum yani. O yüzden ilk beş yıl diyorum, böyle bir ortalama var gözlemlediğim kadarıyla. (Ali)

Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi gazetecilik bölümü mezunuyum, 1. sınıfta “bu mesleğe erken başlamak gerekir yoksa girmek zordur” telaşıyla staja başladım. 90’ların ortası. Ekonomide daralma başlamıştı ve gazete Ankara sayfasını kapatma kararı aldı. Biz stajyer olarak çalışıyorduk, tabi ki ücret de almıyorduk, sadece yemek karşılığında. Sonra başka bir gazete oldu. Stajyerim, yine para yok. Karın tokluğuna, orada da yemek fişi veriyorlardı. Sonra bir dergiye ekonomi muhabiri olarak geçtim. Hayır kadro yok para almaya başladım sadece. Yani ben toplamda 1.5 yıl ücretsiz çalışıp, 3 yıl sigortasız çalışmış bir gazeteciyim. Sonunda kadro, 212, yapıldı. Çünkü artık orada deneyimli gazeteciydin. (Didem)

Okul bittikten sonra işsizlik yaşamadım ama çalıştığım dönem tabi ki staj dönemi adı altında sigortasız ve parasız çalıştım, yani 2 yıl sonra sigortam yapıldı. 2 yıllık çalışmam kayıtsız gitti.. (Gül)

Daha okulum bitmemişti. Staja geldim sonra gittim, tekrar geldim böyle bir dönemeç oldu. 2008 yılında okul bitince tamamen başladım gazetede. Tabi ilk önce, çalışma şartı hiç olmuyor. Yani belli bir para alınmıyor, sadece orada öğle yemeği yiyorsunuz, bir de akşam yemeği yiyebiliyorsunuz. 1 yıl kadar böyle çalıştım. Sonra para vermeye başladılar, telif olarak. Tabi sigorta yok bu arada. Ben aslında biraz şanslıyım 10-11 ay sonra kadroya geçtim, 212’ye. Genelde üç yıl, dört yıl bekleyen arkadaşlar vardı benimle aynı anda kadroya geçen. Hatta şu anda belki bu işi yapmıyorlar bile, o kadar beklediler ama. (Gülşah)

Sektördeki istihdam olanakları ise hem diğer sektörlerle hem de bu sektörün geçmişine göre gittikçe düşmektedir. Bunun yönetsel, siyasi ve iktisadi olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Yönetsel boyut, sektörde yaşanan teknolojik ve idari

dönüşümün bir uzantısıdır. Öncelikle mesleğin teknolojik dönüşümü ile birlikte azalan işgücü ihtiyacını işaret etmektedir. Teknoloji sayesinde dönüşen iş görme pratikleri, sektörde eskisine nazaran daha az istihdam yapılmasını mümkün kılmaktadır. Bir muhabir hem pek çok faaliyeti bir arada yapabilmekte, hem kimi işler teknolojik yöndeşme yoluyla çok sayıda çalışana ihtiyaç kalmadan görülebilmekte, hem de haberin üretim aşamasındaki dijital işlemler emekgücünü önemli ölçüde dışarıda bırakmaktadır. Bu durum genel olarak tüm ekonomik etkinliklerde çeşitli boyutlarda kendini gösteren teknolojik işsizliğin²⁹⁸ medyadaki yansımasıdır. Bu konuda Örnebring (2010) de teknolojinin gazetecilik üretim sürecinde üretim verimliliği ve düşük işgücü maliyeti için önemli bir noktada durduğunu vurgulamaktadır.

Buna ek olarak, medya kuruluşlarının özellikle son yıllarda yaygınlaştırdıkları havuz sistemi de yönetsel boyutun önemli bir parçasıdır. Havuz sistemi, “bir medya kuruluşunda çalışan kişinin yazı, fotoğraf, haber, karikatür vb. fikir ürünlerinin o medya kuruluşuna ait olan bütün yayınlarda tek bir maaş bedeliyle yayımlanmasıdır” (Uçak, 2011: 391). Dolayısıyla, birden çok medya kuruluşu olan holdinglerin, haber akışını belirli bir havuzda toplamaları ve haberlerin bu havuzdan holdingin tüm medya kuruluşlarına servis edilmesi sistemidir. Yani her medya kuruluşunda ayrı ayrı haber üretilmemekte, belirli bir haber çeşitli farklılaştırmalarla tüm mecralarda kullanılmaktadır. Görüşmeciler bu durumu ve bunun çalışanlar açısından yarattığı adaletsizliği şöyle belirtiyor:

²⁹⁸ Teknolojik işsizlik, üretim sürecinde emekgücünün yerine teknolojinin ikame edilmesi yolu ile yaşanan işsizliktir. Bu süreçte, üretimde daha ileri teknolojilerin kullanılması nedeniyle emekgücünün bir bölümüne ihtiyaç kalmaz. Tonak (2009: 32) bu süreci şöyle belirtir: “Metaların ucuzlatılması, emeğin verimliliğini arttıran ileri teknolojileri icad edip, makinaları canlı emeğin yerine ikame etmekten geçer.” Bu sürecin dikkat çekilmesi gereken noktası ise, teknolojinin emekgücü yerine ikame edilmesiyle birlikte, üretim sürecinde emekgücünün yerine sermayenin kullanılmaya başlanmasıdır. Bu da artı-değer üretiminin başka yollardan sağlanması gerektiği anlamına gelir.

Hayır hayır elbette! Ayrıca bir ödeme tabi ki yok. Birleştikten sonra [aynı holdinge bağlı iki TV kanalının haber bürolarının birleşmesinden söz ediyor-y.n.] asıl çalıştığım kanalın dışındaki diğer kanala özel olarak haber seslendirmesi yaptığım için de tabi ki herhangi bir ücretlendirme yok. Çünkü sözleşmemizde belirsizlik çok fazla. Yani “bir aylık süre içerisinde işverenin verdiği işleri yapmak” gibi böyle muğlak tanımlar var. “Ben o kanala da çalıştığım için iki ayrı maaş talep ediyorum” demek gibi bir hakkımız yok. Bir üçüncü kanal veya radyo da gelebilir arkasından. Sözleşmeye göre ona da bir şey söylemeye hakkımız yok. (Ali)

İnternet sitesinde de yayınlanıyor bazı haberlerimiz. Enteresan bir dönem yaşadık kanalda. Dediler ki her yere gazete ve televizyon muhabiri ayrı ayrı gitmesin, tek muhabir gitsin hem gazeteye, hem de televizyona haber yapsın. Bu inanılmaz külfet ve devamında meslektaşlarımızın işsiz kalacağı bir süreçti. (Akin)

Mesela benim en gıcık olduğum şey, patron isterse 100 tane gazete açıyor, internet sitesi kuruyor hepsinde çalışmak zorundayım. İnternete çalışıyorum, gazeteye çalışıyorum, diğer gazeteye çalışıyorum, ben üç kurumda birden çalışıyorum. Ama tek maaş alıyorum! (Meltem)

Havuz uygulamasını “bir kumaştan beş elbise çıkarma” sistemi olarak tanımlayan Doğan’a (2004: 51) göre bu süreç, işverene en düşük maliyetle işçi çalıştırma olanağı sunarken, gazeteciler için ise kendi yazdıkları haberin sahibi olabilme olanağını ortadan kaldırmaktadır.²⁹⁹ Dolayısıyla işveren için hem maliyetler azalmakta hem de istihdam edilecek işçi sayısı düşmektedir. Havuz uygulamasının gazetecileri aynı zamanda “grup gazetecisi” haline getirdiğini belirten Seçkin (2004: 132) de, bu durumdaki muhabirlerin medya grubunun hem tüm büyük gazete ve televizyonları için hem de haber kadrosu olmayan, künyesinde yalnızca temsilci ve birkaç haber birimi sorumlusunun adı geçen küçük gazeteleri için çalışmak durumunda kaldıklarını ifade etmektedir. Seçkin’e (2004:132) göre bu yolla, haber havuzu oluşturarak dar kadrolarla haber işini götürebilmenin olanağını bulan medya sahipleri

²⁹⁹ Bu durumun gazetecinin emek süreci açısından nasıl sonuçlar doğurabileceği ilerleyen bölümlerde tartışılacaktır.

ve yöneticileri muhabir kadrolarını daraltmaya yönelmiş ve pek çok muhabirin işine son verilmiştir.

İstihdam olanaklarının düşmesinin siyasi boyutu ise, yönetsel boyutla iç içe olmakla birlikte, siyasi baskı ortamından ve iktidarın ekonomik yaptırımlarından önemli ölçüde beslenmektedir. Türkiye'nin hakim medya gruplarının son yıllarda özellikle siyasi baskı ve operasyonlarla önemli ölçüde müdahaleye maruz kalması, alandaki hakim medya yapısını değiştirdiği kadar çalışma ilişkileri alanını da önemli ölçüde etkilemiştir. Çoğu medya grubu, Ankara'daki bürolarını ya tamamen kapatmak ya da haber bölümlerini tasfiye etmek durumunda kalmışlardır. Bu durum kısa sürede ciddi bir işsiz gazeteciler kitlesi yaratmıştır. Bu aynı zamanda yeni istihdamlar için alanı daraltan bir etkide de bulunmaktadır.

Büroların kapanmasının yanı sıra, iktidarın gazetecileri doğrudan hedef göstermesi, gazetecilerin tutuklanması ya da gazete bürolarına mali ve adli operasyonlar düzenlenmesi gibi uygulamalar da alandaki istihdamı düşüren bir başka özelliktir. Zira 2013'teki Gezi İsyanı'nın ardından da özellikle ana akım medyada yoğun bir gazeteci tasfiyesi yaşanmıştır. CHP'li milletvekilleri tarafından hazırlanan rapora (Ağbaba vd., 2014: 177-188) göre AKP'nin 12 yıllık iktidarı döneminde işten çıkarıldığı tespit edilebilen gazeteci sayısı 1863'tür.³⁰⁰ Bu rakam alandaki istihdamın durumuna ilişkin önemli bir gösterge oluşturmaktadır.³⁰¹

³⁰⁰ Raporda, AKP dönemi medya emekçilerinin üzerindeki baskıların biçimleri, "işten çıkarma, istifaya zorlama, emekliliğe zorlama, mobbing, tehdit etme-hedef gösterme, yazı yazmasını/haber yapmasını engelleme, sürekli tekzip, hakaret etme/değersizleştirme, sürme/pasif göreve alma, akreditasyonu iptal etme, dava etme" (Ağbaba vd., 2014: 21-13) şeklinde sıralanmaktadır.

³⁰¹ İstihdamın daralması yalnızca özel medya kuruluşları için geçerli değildir. Anadolu Ajansı ve TRT gibi kamu kurumlarında da benzer süreçler yaşanmıştır. Sendikayı ve sendikalıları kurumlardan temizleme, kadroları boşaltma ve dışarıdan hizmet alımı gibi taşeronluk uygulamalarını yerleştirme gibi saiklerle kamuda da benzer bir işsizleştirme süreci yaşanmıştır. Özellikle 2010 sonrası süreçte TRT ve Anadolu Ajansı, AKP'nin siyasi müdahalesinin yaşandığı kurumlar olarak gündeme gelmiştir. Buna dair tartışmalar için bkz. <http://odatv.com/anadolu-ajansinda-neler-oluyor-2208111200.html>; <http://tgs.org.tr/aa-calisanlarina-cagri-bu-oyunu-bozalim/>; <http://bianet.org/bianet/siyaset/105734->

İstihdamı kısıtlayan iktisadi boyut³⁰² ise, medya gruplarının 2001 krizinden bu yana düzenli bir “insan kaynakları stratejisi” haline getirdikleri işten çıkarmalardır. Buna göre her yılın sonunda haber bürolarında “düzenleme” adı altında düzenli ve toplu işten çıkarmalar yaşanmıştır. Öyle ki, gazeteciler artık her yılbaşında İstanbul’dan büroya gelecek “listeyi” beklemeye başlamışlardır:

2001 ekonomik krizinden sonra Türkiye’de medya sektörü öncelikle Ankara bürolardan küçülmeye başladı. Bir büyük ulusal gazeteden tek kalemde 8 sonra artı 4, toplamda 12 kişiyi işten attılar. Bu 12 kişinin baktığı haber alanları buharlaşıp gitmedi onlar işten atılınca bu diğer insanların üzerine eklendi, örneğin benim üzerime eklendi. (Zeynep)

Görüşme ve gözlemlerden anlaşıldığına göre bu süreç yaklaşık olarak 2010’a kadar devam etmiş, bu tarihten sonra alanın siyasi ve yönetsel düzenlemesi, iktisadi boyutun önüne geçmeye başlamıştır. Medya gruplarının el değiştirmesi, gazetecilerin doğrudan tutuklanması ya da Ankara bürolarının tamamen kapanması gibi nedenlerle “yılbaşı işsizleştirmeleri” eskiye nazaran azalmış ve geri planda kalmıştır. Görüşmelerde de bu durum ifade edilmektedir:

Her yıl toplu şekilde işten çıkarmalar söz konusu idi. Ama artık içerideki o ekonomik yapıdan kaynaklı değil bu. Yani sadece bu nedenle artık insanlar birkaç yıl çalıştıktan sonra iş değiştirmek durumunda kalıyor diyemeyiz. Aynı zamanda ülkenin genel yapısından da kaynaklı, medya üzerindeki baskılardan da kaynaklı, toplu kapatmalar ve toplu işten çıkarmalardan da kaynaklı artık bunlar. Eskiden bunları görmezdik. Ben basın tarihinde böyle bu kadar çok örneğini hatırlamıyorum. (Ali)

Sadece sermaye yapısı ya da patronun ekonomik ihtiyaçları değil, doğrudan siyasi iktidarla ilişkiler de belirliyor bunu. Örneğin Ankara’da bir haber merkezine artık ihtiyaç duymamaya başlıyor kurum. Çünkü artık yayının politikası değişiyor. (Gökhan)

Türkiye’de medya sektöründeki daralmayla birlikte 7000 civarında işsiz gazeteciden söz ediyoruz TGS’nin rakamlarıyla. Dolayısıyla hem işsizler, hem yeni mezunlar, hem de üstüne üstlük, hevesli amatörler ile düşünüldüğünde devasa bir havuz ortaya

hukümetin-trt-taslagi-tasfiye-ve-kadrolasma-icin; <http://sendika26.org/2008/04/haber-sen-yasa-ile-trt-tasfiye-ediliyor/>; <http://www.medyaradar.com/trt-ankara-radyosunda-neler-oluyor-haberi-84720>.

³⁰² Bu konu, çalışmanın önceki bölümlerinde ele alındığından burada yalnızca istihdamı etkilediği boyutuyla sınırlı olarak tartışılmaktadır.

ıkıyor. Bu insanların kötü gazeteci olduğu için değil, başarsız olduğu için değil, gerçekten sektör Türk basın tarihinin en daraldığı noktalardan birini yaşıyor şu dönemde, pek çok yayın kuruluşu kapatıldı. Dolayısıyla bu kapatılmalar işsiz gazeteci sayısını arttırdı.(Zeynep)

Bu çerçevede sylenabilir ki, alandaki istihdam olanakları özel olarak artmadığı gibi mevcut çalışanların işinden edildiği bir süreç emek piyasasının ayrılmaz bir unsuru haline gelmiştir. İşsiz gazeteciler havuzu gün geçtikçe artmakta, bu havuza genç mezunlar da eklenince ücretlerin düşürülmesi ya da sansür-otosansür gibi süreçler daha da etkinleşerek emek piyasasını şekillendirmektedir.

Piyasaya dahil olma ve istihdam olanaklarının ardından, meslekteki emekgücünün niteliği de emek piyasasını serimlemek için önemlidir. Gazetecilik işgücü için, mesleğin şartları da göz önünde tutularak, sıkı bir uzmanlaşmadan söz etmek yerine gazetecilik emeğinin grel bir uzmanlaşmayı içerdiğini söylemek daha doğru olacaktır. Bunun iki nedeni, mesleğin niteliğinin teknolojik, politik ve tarihsel olarak görece hızlı bir şekilde dönüşüyor olması ile mesleğe giriş şartlarının esnekliğidir. Sözü edilen esneklik, meslekte eğitim ya da benzeri bir şart aranmaması, sektörü düzenleyen oda, birlik vb. gibi bağlayıcı kurumların bulunmaması ve medyanın iktisadi ve politik alanlarla gittikçe derinleşen organik ilişkisi ile yakından ilgilidir. Bu nedenle alanda uzmanlaşmanın tümüyle yokluğundan bahsedilemeyeceği gibi kapalı bir uzmanlaşmadan söz etmek de çok mümkün olmamaktadır. Daha çok bu iki u arasında salınan bir uzmanlığın geçerli ve yaygın olduğu belirtilmelidir. Bu yanıyla alandaki emekgücü görece uzmanlaşmış vasıflı bir nitelik sergilemektedir. Uzunoglu (2017) bu salınımı, gazetecilerin niteliksizleşmesi olarak değil; geçmişte aranan niteliklerin yerini başka niteliklere bırakması olarak ifade etmektedir. Ona göre,

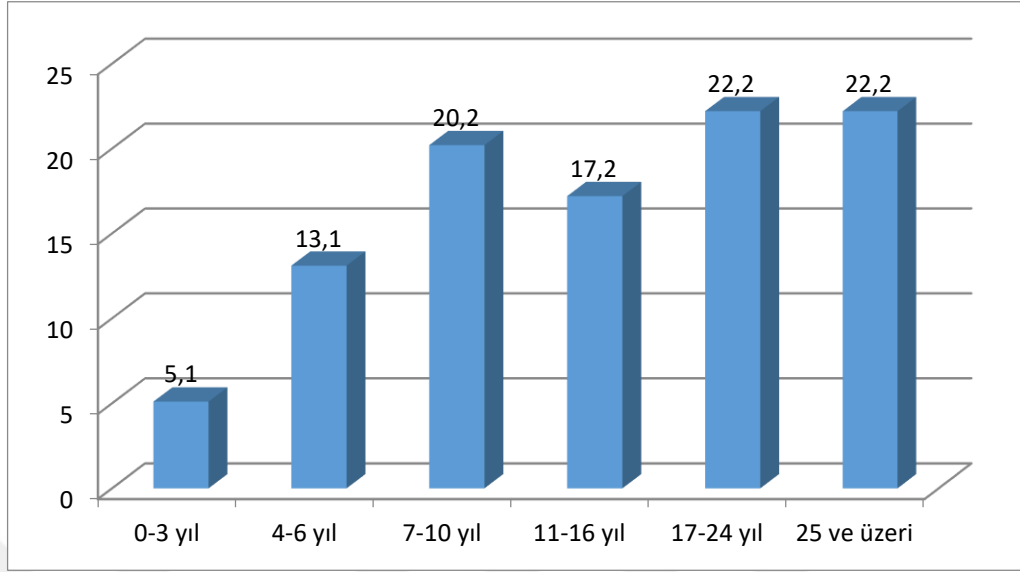
yeni medya araçlarına hakimiyet, bir birey olarak haberi sunabilme kabiliyeti, hız ve kişisel olarak habere katılabilecek marka değeri gibi öğeler, aranan yeni niteliklerdir.

Yine de uzmanlaşma, sektörde istihdam edilebilme açısından önemli bir kazanım olmakla birlikte, gerekli bir şartı oluşturmamaktadır. Hatta politik olarak yükselen baskı ortamı ve bunun medyada her boyuttaki yansımaları, uzmanlaşmış emeğin özellikle sektör dışına itilebilmesine dahi neden olabilmektedir. Bu durum, sektörün uzmanlaşmış emekgücüne duyduğu gereksinimin giderek azaldığını gösteren bir veri olarak değerlendirilebilir. Bu aynı zamanda gazeteciliğin mesleki olarak çözülüşünü ve çalışanların yaşadığı proleterleştirme sürecini işaret eden bir göstergedir.

Bu genel özelliklere ek olarak, alanda yürütülen araştırmanın istatistiki sonuçları da emek piyasasına dair önemli veriler sunmaktadır. Bu kapsamda “kaç yıldır bu meslekte çalışıyorsunuz”, “şu anki görev yerinizde kaç yıldır çalışıyorsunuz”, “hiç iş değiştirdiniz mi”, “istihdam durumunuz nedir” ve “sarı basın kartınız var mı” gibi sorularla çalışanların emek piyasasındaki deneyimlerine ışık tutabilmek mümkündür.

“Kaç yıldır bu meslekte çalışıyorsunuz” sorusu mesleki deneyimi göstermesi açısından anlamlıdır. Mesleki deneyim itibarıyla bakıldığında 17-24 yıl arası ve 25 yıl üzeri çalışanların, gazetecilerin yaklaşık yüzde 45’ini oluşturduğu görülmektedir. Buna karşın yüzde 38,4’ü 10 yılın altında çalışmaktadır (Grafik 1).

Grafik 1. Kaç yıldır bu meslekte çalışıyorsunuz? (y.s 99)

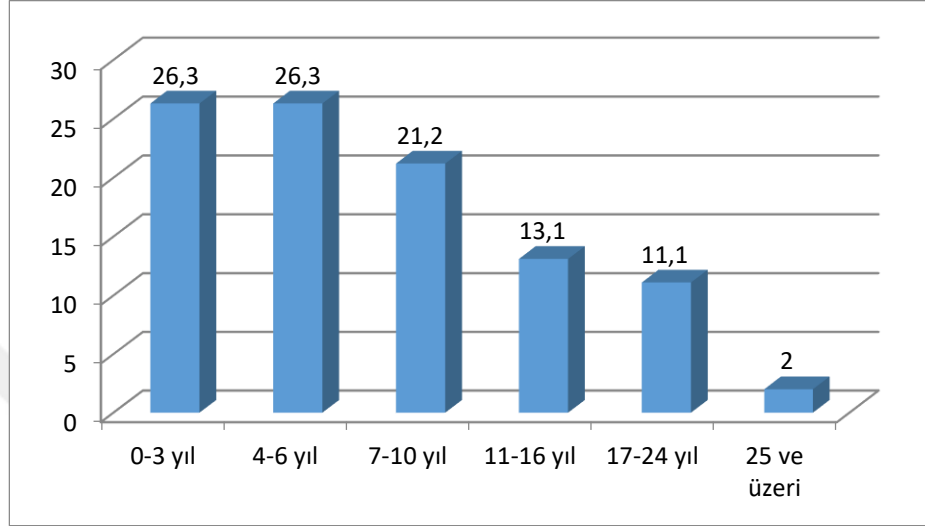

Deneyimli muhabirlerin çokluğu dikkat çekicidir. Görüşmeciler bu durumun Ankara piyasasına ve Ankara haberciliğine özgü olduğunu vurgulamışlardır. İlgi çekici olan, 11-16 yıl arası çalışanların oranının görece düşük olmasıdır (yüzde 17,2). Bu aralık, mesleğe giriş itibarıyla 2000-2006 dönemine tekabül etmektedir. Bu yıllarda medyada yaşanan tenkisatlar ve kriz nedeniyle özellikle Ankara piyasasında işe girişlerin oldukça kısıtlı olması gibi nedenler, bu düşüklüğün sebebi olarak düşünülebilir.

İş değiştirme sıklığı da, emek piyasasının önemli bir etkeni olarak belirmektedir. Buna göre, görüşülen gazetecilerin yüzde 77'si bir ya da daha fazla kez iş değiştirdiklerini belirtirken, yüzde 23'ü hiç iş değiştirmediklerini ifade etmiştir (Ek 4.1). İş değiştirenler içinde sırasıyla 3 kez (yüzde 25,8), 4 kez (yüzde 19,7), 1 kez (yüzde 16,7) ve 2 kez (yüzde 16,7) iş değiştirme yüksektir. Ayrıca 5, 7 veya 8 kez iş değiştirme durumlarına da rastlanmaktadır (Ek 4.2).

Mevcut işyerlerinde ne kadar süredir çalışıldığı da iş değiştirme sıklığını gösteren bir başka veri olarak okunabilir. Görüşülen gazeteciler içinde yüzde 53'lük bir kesimin 6 yılın altında aynı işyerinde çalışıyor olması dikkat çekicidir (Grafik 2).

Grafik 2. Şu anki görev yerinizde kaç yıldır çalışıyorsunuz? (y.s. 99)

Görüşme yapılan gazetecilerin yarıya yakınının (yüzde 45) 17 ve 25 yıl üzerinde bu mesleği yapıyor olmasına karşın, yüzde 53'ünün maksimum 6 yıldır aynı işyerinde çalışıyor olması, sektördeki iş değiştirme sıklığını göstermesi açısından anlamlıdır. Aynı grafiğe göre 10 yıldan fazla aynı iş yerinde çalışanların oranı yüzde 26,2'dir. Dolayısıyla dört gazeteciden sadece biri aynı işyerinde 10 yıldan fazla bir süre çalışmaktadır. Bu durumun sektörün ekonomik yapılanmasıyla ilgisi olduğu kadar, yukarıda sözü edilen siyasi baskı ve müdahalelerin medya ortamını baştan aşağıya değiştirmesiyle de ilgisi bulunuyor. Görüşmelerde bu durum özellikle vurgulanmaktadır:

Uzun yıllar çalışma artık olamıyor görebildiğim kadarıyla. Çünkü bunun da tabii sendikal mücadelenin ortadan kalkmasıyla doğrudan ilgisi var. Artık olamıyor, yani bizim kuşaktaki arkadaşlar için bu çok geçerli değil. Bir yerden başlayıp oradan emekli olmak, neredeyse imkansız. Bunun sadece çalışma ilişkilerinin ekonomik örgütlenmesinden değil, ülkenin yapısından da beslendiğini düşünüyorum. Çünkü

bizde bazı medya kuruluşları ya komple kapatılıyor, ya komple satılıyor. Komple el değiştiriyor. Baştan aşağıya olduğu gibi kendi sahiplik yapısı değişiyor. Bir anda koskoca bir televizyon bir vergi borcu nedeniyle satılabiliyor. (Ali)

Türkiye’deki medyanın artık daha da küçülmesi ve daha az stabil olması nedeniyle yaşanan durumlar var. Hareketlilik ve işsizlik... (Zeynep)

İş değiştirme sıklığı ve kurumlarda kalma yılının düşüklüğü, mesleki hareketliliğin yüksek olduğunu göstermektedir. Mesleki hareketliliğin nedenlerinden biri, medyanın iktisadi-siyasi yapısının yanı sıra muhabirlerin ücret ya da statü yükseltme stratejileridir. Kimi görüşmeciler bunu doğrudan ifade etmişlerdir:

İçeride daha deneyimsiz insanlar daha yüksek maaş alıyorsa yeni başlayacak muhabir, daha deneyimli olan muhabir daha düşük bir maaşla başlamaz. Daha düşük bir maaş alıyor olsa bile öncesinde. Bir de, öncesinde aldığı maaştan daha fazlası verilir genellikle. Bunun için de değişiklik yapabilir muhabir. Yine de ücret dengesizliği var, hem sektörde hem kurumların içinde. (Ali)

Mesleki hareketliliğin, çok sık olmasa da bir ücret yükseltme stratejisi olarak kullanılması, ücretler ile iş değiştirme ilişkisini gösteren tablodan da takip edilebilmektedir (Ek 4.3). Buna göre 4000-6000 TL arası ücret alan gazetecilerin yarısı 3 ve 4 kez iş değiştirmişlerdir. Üçte biri de 1 ve 2 kez iş değiştirmiştir. Buna karşın asgari ücret ile 2000 TL arasında ücret alanların yüzde 25’i 3 ve 4 kez iş değiştirmelerine rağmen anlamlı bir ücret yükselişine sahip olamamıştır. Bunlar çoğunlukla yukarıda vurgulanan “deneyim edinme aşaması”nda olan muhabirlerdir.

Bu süreçte iş değiştirmenin biçimi önemlidir. Görüşmecilerin ifade ettiklerine göre, iş değiştirmenin iki biçimi bulunmaktadır. İlki “transfer” olarak adlandırılan, başka bir iş yerine çağrı/talep üzerine gitmek; ikincisi ise bir çağrı/davet yokken gazetecinin kendi çabaları ile iş değiştirme arayışına girişmesidir. İlk biçim çoğunlukla deneyim sahibi gazeteciler için geçerlidir ve gazeteciye pazarlık ve talep konusunda görece bir avantaj sunmaktadır. İkinci biçim ise gazetecinin ücret, çalışma koşulları,

çalışma ortamı, kurumun yapısı vb gibi nedenlerle gerçekleştirmek istediği değişikliktir. Bu ikinci biçimde gazetecilerin, kurum değiştirmek pahasına daha az ya da aynı ücretlere razı oldukları örnekler bulunmaktadır. Bu biçimde gazeteci talep ve pazarlık gücü açısından çoğunlukla dezavantajlı konumdadır. Genç muhabirlerde iş değiştirmenin ücret yükselişinde anlamlı bir değişiklik yaratmamasının, sürecin bu biçimiyle de ilgisi olduğu söylenebilir.

Dolayısıyla iş değiştirme ücretlerde mutlak ve tek yönlü bir iyileşme anlamına gelmemektedir. İş değiştirmenin biçimi, işsiz geçen süre, gazetecinin vasfı, sahip olduğu pazarlık gücü, işe girilen kurumun yapısı ve ihtiyacı ile gazetecinin meslek deneyimi gibi faktörler bu süreçte belirleyici olmaktadır. Tablodan genel olarak çıkan sonuç ise, ücret düzeyi arttıkça (çalışma yılı ve deneyim de arttığı için) iş değiştirme eğiliminin arttığıdır. Bu konuda vurgulanması gereken temel boyut ise, meslekte iş değiştirmenin yalnızca gazetecinin irade ve istekleri sonucu gerçekleşmemesidir. Medyanın yapısı ve son yıllardaki hızlı dönüşümü ile mesleğin mevcut durumunun, gazetecilerin deneyimi üzerinde çok daha fazla etkili olduğu gözlemlenmektedir. Öyle ki, iş değiştirme sırasında geçen sürenin uzunluğu önemlidir. Bu sürenin uzaması, sektör dışında kalma korkusunu sürekli yenilemektedir:

Uzun süreli işsizlik sektörden kopmak için bir neden, genelde iş işte bulunuyor bu sektörde. İşsizlikte o şeyi kaybediyorsunuz, o bakışı, o diyalogu, o ilişkiyi. Ve siz evde otururken kimsenin aklına sizin işsiz olduğunuz gelmiyor. (Zeynep)

Gazetecinin işsizliği beraberinde sektör dışı kalmayı da getiriyor otomatikman. Bu verili olarak gelen bir şey gibi. İşsizsen sektör dışısın gibi bir şey oluyor yani. Çünkü bir süre sonra sen etrafta olmazsan unutuluyorsun gerçekten çünkü özellikle bu gazetecilikte iş bulma bildiğimiz gibi öyle gidip de işte İş ve İşçi Bulma Kurumu'na başvuru şeklinde olmuyor tamamıyla bu sosyal ağdan, network denilen bu tanıdıklıktan bulunan bir şey. Bir de işsizliğin uzadıkça bu his çok daha da artıyor sende. Çünkü görüyorsun birileri işe başlamış birisi işte yeni muhabir almış bilmem ne, diyorsun ki bu işi mesela ben de yapardım ama diyorsun, demek ki artık beni kimse hatırlamıyor, yani unutulmuş hissine kapılıyorsun. (Mehmet)

Bir kere uzun yıl meslekten uzak kalmış birini çok tercih etmezler. Çünkü bu meslek, reflekslerini canlı tutman gereken bir meslek. Dolayısıyla hem maaş verip hem de işten biraz soğumuş biri çok tercih edilmez. Zaten mesleği doğum, işsizlik vs. gibi bırakıp da geri dönen yok ki... (Fatma)

Uzun bir süre sektörde olmayanların genel olarak vardığı son, sektöre geri dönememek. Sebepleri işveren tarafından, kurum tarafından tercih edilmemesi veya kişinin kendi tercih etmemesi. Ya da zaten istese de sektörde iş bulamaması. Kendine, o sana çizilmiş bir alan var, oradan dışarıya çıktığın anda alan daralıyor yani. Zaten kurumlar küçülme yapıyor. Bilmem ne. Bir kere çıktın mı iki kat daha zorlaşıyor sektörde istihdam edilmen. (Oya)

Gazetecilerin istihdam biçimi de emek piyasasının durumunu serimlemek için önemli bir veridir. Görüşme yapılan gazetecilerin istihdam durumuna bakıldığında yüzde 92’lik bir oranın 5953 sayılı Basın İş Kanununa³⁰³ göre istihdam edildiği görülmektedir (Ek 4.4). Son yıllarda sözleşmeli (4857), kaşeli, telifli, part-time çalışma oranlarının artış göstermesine rağmen³⁰⁴, 212’li çalışan sayısının bu denli yüksek çıkması Ankara’da gazetecilik yapmanın koşulları ile açıklanabilir. Ankara’daki gazetecilik pratiklerinin ağırlıklı olarak meclis, yüksek yargı vb. gibi bürokratik ve kurumsal haber mecraları üzerinden yürümesi nedeniyle bu mecralarda haber yapabilmek “resmi biçimde” gazeteci olarak tanınmayı gerektirmektedir. Bir diğer neden, ulusal ve geleneksel medyada çalışmakla ilişkilidir. Kurlsız çalışma

³⁰³ Basın İş Kanunu, 5953 sayılı kanun olarak 1952’de çıkarılmış, 1961 Anayasası’nda bu kanun 212 sayılı düzenleme ile dönüştürülmüştür. Kısaca 212 olarak anılan bu kanun gazetecilere oldukça ileri haklar, güvenceler ve hem mesleki hem ekonomik birçok olumlu düzenleme getirmiştir. Öyle ki, kanunun Meclis’ten geçtiği günün sabahı (10 Ocak 1961) dokuz gazete patronu yasayı protesto etmek için üç gün boyunca gazete çıkarmamışlardır. Bu sürede gazeteciler kendi imkanlarıyla Basın gazetesini çıkarmışlardır. Bu olay Türkiye basın tarihine “Dokuz Patron Olayı” olarak geçmiştir ve gazetecilerin Basın gazetesini çıkarmaya karar verdikleri 10 Ocak günü bugün hala “Çalışan Gazeteciler Günü” olarak kutlanmaktadır. Konuyla ilgili ayrıntılı bir inceleme için bkz. Topuz (2015). 212, gazeteciler nezdinde “kadrolu” olmak anlamına gelmekte ve gazeteci sayılmak için önemli bir eşik olarak addedilmektedir. Dolayısıyla yalnız ekonomik değil, mesleki, sosyal ve sembolik anlamları da bulunmaktadır. 2000’lerde kanunda yapılan kimi değişikliklerle yasanın gazetecilere tanıdığı ileri haklar önemli ölçüde budanmıştır.

³⁰⁴ Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Başkanı 2015 yılında verdiği bir mülakatta, basın kartsız olarak 4857 sayılı İş Kanunu’na tabi çalışan gazeteci sayısının, mevcut basın kartlı gazeteci sayısının beş katı olduğunu ifade etmiştir (akt. Şahin ve Avşar, 2016: 120).

biçimleri, holding medyalarının geleneksel mecralarından çok internet mecrasında daha sıklıkla görülmektedir.

Vurgulanması gereken bir diğer neden ise, görüşülen gazetecilerin çoğunun (yüzde 61,6) 11 yıl ve üzerinde mesleki deneyimleri bulunmasıdır. Böylesi bir mesleki deneyim içinde, Ankara'nın şartları ile birlikte düşünüldüğünde, istihdam durumuna dair çıkan bu oranlar şaşırtıcı olmamaktadır. Bu duruma paralel olarak, 4857 sayılı İş Kanunu kapsamında çalışanların oranı yüzde 6 olarak belirmektedir. Bu kesimin meslekte çalışma yılı düşüktür. Meslekte çalışma yılı ve istihdam biçimi ilişkisi, bu konudaki çapraz tablodan da izlenebilmektedir (Ek 4.5). Tabloya göre, Ankara'da her mesleki aralıkta 212'li çalışma yüksektir. Yine de oranın en düşük olduğu grup 0-3 yıldır meslekte bulunanlardır. Bu grupta bulunanların 212'ye geçirilmesi yaygın bir uygulama olmamakla birlikte, özellikle son yıllarda medyadaki işten çıkarmalar yoluyla oluşan istihdam boşlukları, genç muhabirlerin az sayıda da olsa “kadroya” geçirilmesine olanak tanımıştır. Bu oranlara istihdam biçimi baz alınarak bakıldığında ise (Ek 4.6), 212'li çalışan gazeteciler içinde yalnızca yüzde 4,4'ünün 0-3 yıl mesleki deneyimi bulunanlardan oluştuğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kimi ekonomik, sosyal ve mesleki hakların, sektörde çalışma yılına bağlı bir seyir izlediği söylenebilir. Bu durum, yukarıda vurgulanan, gazetecilerin “deneyim edinme aşaması”na dair bulguları da doğrular niteliktedir.

Sarı basın kartı sahibi olmak da yukarıdaki verilerle bağlantılı bir durum sergilemektedir. Sarı basın kartı, 212 sayılı Basın İş Kanunu kapsamında sigortalı olarak çalışan gazetecilere, belirli ek kriterleri yerine getirmek kaydıyla³⁰⁵ verilen ve

³⁰⁵ Kısaca değinmek gerekirse 212'li olmak, en az lise mezunu olmak, gazetecilik faaliyeti dışında bir işte çalışmamak ve çalışılan yayın organının Basın Kartı Yönetmeliği'ne uygun olması gibi şartlara ek olarak; “bekleme süresi” denilen ve üniversite mezunu olanlar ve olmayanlar için farklılaşan kimi zorunlu çalışma süreleri bulunmaktadır. Bu süreler başvuru tarihi ile başvurunun değerlendirmeye

söz konusu çalışanın devlet nezdinde “resmi” şekilde gazeteci olarak kabul edildiğini imleyen bir belgedir.³⁰⁶ Buna göre görüşülen gazetecilerin yüzde 89’u sarı basın kartı sahibi iken, yüzde 11’i değildir (Ek 4.7). Görüşülen gazeteciler arasında 212’li çalışanların oranının yüzde 92 olduğu düşünülürse, aradaki yüzde 3’lük farkın, bekleme sürelerinden kaynaklandığı ve bu süreler içinde olanların da çoğunun yukarıda vurgulanan genç muhabirlerden oluştuğu çıkarsanabilir.

Bu sonuçlara istinaden belirtilmesi gereken önemli bir nokta, şirket yapılarının oldukça parçalanmış olmasına karşın, sektörde beklenenin üzerinde bir kurumsallaşmanın varlığını sürdürmesidir. Şirketlerin parçalanmışlığından kasıt, aynı haber bürosunda çalışan gazetecilerin ikişerli-üçerli gruplar halinde farklı şirketler üzerinden sigorta kayıtlarının yapılması ve böylece tek bir çalışma mekanının/kurumun hukuksal olarak parçalanmasıdır. Aynı büronun farklı şirketlere bölünmesi durumunu görüşmeciler şöyle ifade etmektedirler:

Büronun içerisinde gördüğümüz, bir muhabir arkadaşım başka bir şirketin çalışanı gibi görünebilir, ben başka bir şirketin çalışanı olarak görülebiliyorum. Bu şirketler, 212 sayılı yasadan gazeteci çalıştırmaya tabi şirketler. X televizyonunda³⁰⁷ çalışırken ben maaşımı o televizyon üzerinden almadım mesela. O dönemki şirketin adı Y Basın Yayın Anonim Şirketi³⁰⁸ idi, oradan aldım maaşımı. Yani ben X Televizyonu’nda çalışıyorum ama maaşımı Y Televizyonu’ndan alıyorum gibi bir durum söz konusuydu. Y televizyonu ise gerçekte yok, kağıt üstünde sadece. Diğer çalışanlar için

alınacağı tarihler arasındaki zamanı ifade eder. Buna göre iletişim fakültesi mezunları veya bu fakültelerde lisansüstü eğitimlerini tamamlayanlar ya da gazetecilikle ilgili yükseköğrenim gördüğünü belgelendirenler için “bekleme süresi” 6 ay, diğer fakülte ve alanla ilgili meslek yüksekokulları mezunları için 9 ay, diğer önlisans mezunları için 12 ay ve lise mezunları için 18 aydır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, <http://www.byegm.gov.tr/turkce/ss>

³⁰⁶ Bu belge, Başbakanlık’a bağlı Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü’nce oluşturulan Basın Kartları komisyonu tarafından verilir. 2015 yılında bu komisyonun yapısında, basın kartı verilme şartlarında ve kartın kimlere verilebileceği konularında önemli değişikliklere gidilmiştir. Bu değişiklikler, iktidarın alanını genişlettiği ve gazetecilik faaliyetini yürütenlerin aleyhine sonuçlar doğuracak olması nedeniyle eleştirilmektedir. Konuyla ilgili bir haber için bkz.

<http://www.hurriyet.com.tr/basin-karti-yonetmeliginde-koklu-degisiklik-gazeteci-olmayana-da-basin-karti-29902170>. Konuyla ilgili aktüel-popüler bir yorum için bkz.

<http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1120241-basin-karti>

³⁰⁷ Konu edilen televizyon kanalı, Türkiye’nin ilk dört prime-time kanalından biridir. Görüşmecilerin isteği üzerine kanalın adı burada anılmamaktadır.

³⁰⁸ Aynı nedenlerle şirketin ismi kullanılmamaktadır. Bu alıntıdaki bütün şirket isimleri değiştirilmiştir.

de bu geçerliydi. Şimdi çalıştığım C kanalında da aynı durum var. Yine maaşımı ben bu kanaldan almıyorum. Z Radyo Televizyonculuk şirketinden alıyorum. Eğer mahkeme karşısında hak iddia etmem gerekirse ben C’de yıllarca çalıştım diyemem. Ben Z Radyo TV’de yıllarca çalıştım diyebilirim. Çünkü mahkemenin esas alacağı şey elindeki bordrodur ve benim bordromda Z TV yazıyor ama kameraman arkadaşımın bordrosunda örneğin G TV yazıyor. Ya da bir başka muhabir arkadaşın bordrosunda Y TV yazıyor. Böyle farklı şirketler söz konusu. Bunlar tabi fiilen yok, hukuken varlar. (Ali)

Vurgulanan bu parçalanmışlık, örgütlenmeye ilişkin bir engel yaratmasının yanı sıra her türlü hak arama ya da birlikte davranma sürecinde de gazeteciler nezdinde önemli bir zayıflık olarak işlev görmektedir. Keza, Bilgili’nin (2004: 76) de belirttiği gibi, medya alanında yaşanan pek çok olumsuzluğun yanında gazete işletmelerinin örgütlenme biçimlerinde oluşan serbest piyasa fırsatları, gazetecileri sermaye karşısında güçsüz bir konuma itmektedir.

Sonuç olarak söylenebilir ki, gazeteciliğin iktisadi ve siyasi baskı ortamında hem mesleki olarak hem de kurumsal olarak geçirdiği dönüşüm, sektördeki gazetecilerin istihdam sürelerine ve biçimlerine, çalışma zamanını nasıl değerlendirdiklerine ve mesleği nasıl gördüklerine kadar pek çok boyutta belirleyici olmaktadır. Bunlardan biri olan emek piyasası, güvencesizliğin ve esnekleştirmenin hakim olduğu, yalnız iktisadi değil siyasi baskı ve müdahalelerin alanı önemli ölçüde şekillendirdiği, işsizler kitlesinin geniş, istihdam olanaklarının daralmakta olduğu, emekgücü niteliğinin giderek aşağı çekildiği ve tüm bunlara bağlı olarak mesleki hareketliliğin belki de hiç olmadığı kadar arttığı bir görünüm arz etmektedir. Bu koşullar, gazetecilerin deneyimlerinin güvencesizlikle kuşatılmış olduğunu ve bu güvencesizlik durumunun yalnız iktisadi değil, mesleki bir erozyonu da beraberinde getirdiğini göstermektedir.

Bu durum Özuğurlu'nun (2010), güvencesizleşme konusunda yaptığı vurguyla benzerlik taşır. Ona göre güvencesizlik, ilk boyutta kayıt dışılığı da içeren belirli süreli bir istihdam biçimini ifade etse de bununla sınırlı kalmayan, çalışma etkinliğinin doğrudan sermaye ve piyasa gereklerine tabi hale gelişinin bir ifadesidir (Özuğurlu, 2010: 51). Bu vurgu önemlidir. Zira tüm sektörlerde görülen ve hakim çalışma biçimi haline gelen güvencesizliğin³⁰⁹ gazetecilik alanında görülmesinin, diğer sektörlerle nazaran tüm toplumsal yaşamı ilgilendiren kimi özgün yanları bulunmaktadır. Güvencesizliğin ifade özgürlüğü ve gazetecilik pratiği açısından sonuçları, gazetecilik alanı ile sınırlı kalmayan etkiler doğurmaktadır. Gazetecilik alanındaki çalışma ilişkilerinin ve dahil olduğu medya ortamının mevcut yapısının, geleceğe dönük eğilimlerinin ve bu ortamda şekillenen mücadele pratiklerinin toplumsal demokratik süreçler için oldukça belirleyici bir yanı olduğu söylenebilir.

Dolayısıyla gazetecilerin emek piyasası deneyimleri; hareketlilik ve çalışma biçimleri itibariyle güvencesizleştirme ve esnekleşme pratikleri içinde salınan, mesleki ve iktisadi tercihleri çoğunlukla bireysel tercihlerine bağlı ol(a)mayan ve mesleki erozyonu deneyimleyen özellikleriyle, orta sınıf niteliklerinden çok proleterleşmekte olan bir işçi sınıfı katmanı görüntüsü sunmaktadır. Bu görüntü, gazetecilerin sınıf kapasitesinin yapısal koşullarını ortaya koyması bakımından anlamlıdır. Wright'ın

³⁰⁹ Güvencesizlik üzerine ayrıntılı bir inceleme için bkz. Hacısalihoğlu (2014) ve Göztepe (2012). Güvencesizlik, literatürde genellikle yoksullukla bir arada değerlendirilmektedir. Bu noktada yoksulluğun genelde mutlak yoksulluk çerçevesinde ele alındığı ve göreceli yoksulluk biçimlerinin görece geri planda kaldığı söylenebilir. Ele alınmayan boyut ise çoğunlukla “(mutlak) yoksulluk içermeyen güvencesizlik” olarak adlandırılabilir “orta-üst düzey” beyaz yakalıların durumudur. Bu grup, göreceli yoksulluğun çeşitli seviyelerinde bulunabilecekleri gibi, yoksulluk çeperinin dışında bulunan kimi kesimleri de mevcuttur. Yoksulluk içermeyen güvencesizlik içindeki çalışma ve yaşama biçimleri, ana akım sosyal bilimlerin alanında genellikle “orta sınıf” olarak adlandırılan kesimin belirleyici özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Bu grupların içinde bulundukları güvencesizlik çoğu zaman özgürlük ve iş yaşamında hakimiyet olarak tanımlanabilmektedir. Bu durum göz önüne alınarak, Özuğurlu'nun (2010: 49) tüm istihdam biçimlerini enlemesine kesen bir deneyim olarak güvencesizlik vurgusunu, orta sınıf çalışmaları için yeniden düşünmek ayrıca önem kazanmaktadır.

yapısal kapasite olarak, Therborn'un ise *içsel kapasite* olarak adlandırdığı bu koşullar gazeteciler için oldukça zorlu ve sınırlı bir durumu işaret etmektedir.

4.2. ÇALIŞMA KOŞULLARI

Gazetecilerin çalışma koşulları; sektörün iktisadi-siyasi örgütlenmesi ve emek piyasasının koşulları gibi yapısal unsurlarla belirlendiği kadar, işin doğasından kaynaklanan kimi mesleki unsurlarla da şekillenmektedir. Uzun çalışma saatleri, izin günlerinde çalışma ve fazla mesai almama gibi durumların, mesleğin doğasından kaynaklanan kimi zorunluluklar olarak görülmesi, gazetecilerin çalışma deneyimlerinin içerisinde yer almaktadır. “Gazetecinin saati olmaz” şeklinde özetlenebilecek bu durum, görüşmelerde çoğunlukla “ilgili olayı gördüğünde sen zaten haberini yaparsın. İzinde olsan bile. Kimsenin bir şey demesini beklemezsin” şeklinde ifade edilmektedir. Söz konusu bu mesleki unsurlar, tarihsel olarak hem bir devamlılık hem de bir kopuş sürecini barındırmaktadır. Biçimsel bir devamlılık olarak süren kimi çalışma koşulları, alanın endüstriyel yapısı düşünüldüğünde, bağlamı ve içeriği itibarıyla gazeteciler için önemli birer kopuş olarak da değerlendirilebilir. Şöyle ki, mesleğe ilişkin fazla mesai ödemesi, izin beklentisi ve zaman mefhumu olmadan çalışmak, geçmiş gazetecilik pratikleriyle³¹⁰ önemli bir benzerlik taşısa da, bu benzerlik çoğunlukla biçimsel bir karakter gösterir. Bu nedenle zaman mefhumu olmadan çalışma, medyanın endüstrileştiği ve giderek daha da kuralsızlaştığı günümüzde, biçimsel devamlılığın yanı sıra, içerik ve bağlam itibarıyla özsel bir kopuşu da içermektedir. Öyle ki, meslek ideolojisi haline gelen kimi kabullerin

³¹⁰ Geçmiş gazetecilik pratikleri, alanın henüz tam anlamıyla endüstriyel bir sermaye birikimi alanı haline gelmediği ve neoliberal programın toplumsal yaşamı yeniden organize etmediği, 1980 öncesi gazetecilik alanının yapısını ve pratiklerini ifade etmektedir. Sönmez (2010a: 149-152) bu dönemi, 1950 ve 1980 arasında tarihlemektedir.

(gazetecinin saati olmaz vb.) bu endüstriyel ve çoğu zaman kuralsız çalışma koşullarının meşrulaştırılmasında sermayenin elini rahatlatan önemli bir işlev gördüğü belirtilebilir. Kimi durumlarda gazeteci açısından mesleki tatminin de bu sürecin sürdürülmesinde ya da kabullenilmesinde bir rol oynadığı, görüşme ve gözlemlerden elde edilen bir veridir.

Burada Willis'in (2013: 221) ifade ettiği, “zor bir işi iyi yapmanın insana kazandırdığı özsaygı” ve bunun emek sürecini daha insani ve katlanılabilir kıldığı vurgusu da önemlidir. Yine de medyanın yapısal koşulları içerisinde gazetecinin çalışma pratiği ile kurumun beklentileri arasında, çalışma koşulları nedeniyle açılacak makas, böylesi durumlarda mesleki kodlarla örtülebilmektedir. Alandaki bu endüstriyel ve mesleki iç içe geçmişlik, gazetecilerin çalışma koşullarına dair önemli bir özgünlük olarak kaydedilmelidir. Dolayısıyla gazetecilerin çalışma koşullarına ilişkin veriler, bu özgünlük akılda tutularak değerlendirilmelidir.

Araştırma örnekleminin tamamı, görünürde belirli çalışma saatleri ile sınırlanmış, ücretli çalışanlardan oluşmaktadır. Bir önceki bölümde belirtildiği gibi, sosyal güvenceleri önemli ölçüde yapılmakta ve çoğu Basın İş Kanunu kapsamında bulunmaktadır. Yine büyük bir oran, holding medyası ya da merkez medya denebilecek ulusal medya kuruluşlarında çalışmakta, görece küçük bir kesim ise ajans ve internet gazeteciliği yapmaktadır.³¹¹

Sektörde hakim çalışma biçimi bağımlı çalışmadır. Bağımlı çalışma, ücretli çalışma pratiğini ifade etmekle birlikte, bu ilişkinin düzenli ve mekânsal ortaklık içeren bir zorunluluğu bulunmadığını akılda tutmak gerekmektedir. Düzensiz, mekânsal olarak ayrı ve parçalı ücret kazanma yolları da gazetecilik için bağımlı

³¹¹ Bu konularla ilgili ayrıntılı bilgi çalışmanın üçüncü bölümünde sunulmaktadır.

çalışmanın önemli görünümünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla bağımlı çalışmanın biçimleri ile gazeteciler açısından sunduğu olanak ve kısıtların, geçmişe nazaran önemli oranda çeşitlendiği söylenebilir. Belirli bir mekanda belirli çalışma saatleri ve kuralları içerisinde gerçekleşen bağımlı çalışma biçimi, gazetecilik alanında önemli ölçüde sürse de kimi yeni biçimler de kazanmaktadır. Yeni iletişim teknolojilerinin bu süreçte rolü büyüktür. İnternet gazeteciliği, internet ajansları, haber üretim ve aktarımını sağlayan dijital teknolojiler yoluyla yaratılan farklı coğrafyalardan çalışma³¹², çoğunlukla internet üzerinden işleyen radyoculuk ve sosyal medya haberciliği gibi pratikler³¹³, sektörde bağımlı çalışma durumunu çeşitlendirmiştir.

Bağımlı çalışma kapsamında belirsiz süreli iş sözleşmeleri, alanın genelinde düşük bir yer tutmaktadır. Görüşülen gazetecilerin çoğu belirli süreli iş sözleşmeleri ile çalışmakta fakat durumun “fiilen” belirsiz süreli sözleşme gibi işlediğini belirtmektedirler. Örneğin bir ya da iki yıllık sözleşmeler imzalamalarına karşılık, “önemli bir aksaklık olmazsa” sözleşmelerin yenilendiği görüşmelerde ifade edilmiştir. Yine de bu durum, sözleşme yenilenme tarihlerinde ve sözleşme sürecinde devam eden pratik üzerinde önemli etkiler yapmaktadır. Gerginlik ve geleceğe dönük belirsizlik, “fiilen” belirsiz süreli gibi işleyen süreç karşın gazetecilerde öne çıkan iki noktadır. Sektördeki rutin ve aynı zamanda düzensiz/beklenmedik işten çıkarma dalgaları düşünüldüğünde, belirli süreli iş sözleşmelerinin aslında önemli bir zor aygıtı

³¹² Bu durum, çalışma ilişkileri literatüründe “coğrafi esneklik” olarak tanımlanmaktadır. Coğrafi esneklik, çalışma ilişkilerinde yaygınlaşan pek çok esneklik uygulamasından biridir. Genellikle hem sermayenin hem de işgücünün coğrafi hareketliliği temelinde tanımlanmakla birlikte, işletmelerin organizasyonel yapılarındaki dönüşümü ifade etmek için de kullanılmaktadır. Bu kapsamda mal ya da hizmet üretiminin kimi aşamalarının farklı coğrafi bölgelerde gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilir. Bu modelde üretimin mekânsal ve coğrafi örtüşme gereksinimi en aza indirilmiştir. Coğrafi esneklik ve çalışma ilişkilerindeki esneklik uygulamaları konusunda farklı perspektiflerden çalışmalar için bkz. Müftüoğlu ve Koşar (2014); Yüksel (2003); TİSK (2001).

³¹³ Bu tarz pratikler çoğunlukla merkez medyadan iktidar baskısı nedeniyle uzaklaştırılan tanınmış gazetecilerin pratikleri ile gündeme gelmiştir. Ancak günümüzde bununla sınırlı kalmayan bir çerçeveye ulaşmıştır.

haline geldiği de iddia edilebilir. Gazeteci açısından sözleşmenin uzatılmasının gereği, daha fazla uysallık, “önemli bir aksaklık” yaratmayacak bir çalışma pratiği ve örgütlenmeden uzaklaşmak gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Bu sürecin, emek piyasasının genel durumu ile birlikte düşünüldüğünde, çalışma koşullarının gazeteciler aleyhine yapılanmasının da bir boyutunu oluşturduğu söylenebilir.

Günlük ortalama çalışma süresi, haftalık izin, ücret, fazla mesai ödemeleri ve sigorta prim ödemeleri gibi çalışma koşullarının temel boyutlarını oluşturan unsurlar da bu genel çerçeve içerisinde şekillenmektedir.

Gazeteciler için çalışma süreleri, önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, İş Kanunu’na³¹⁴ göre haftalık olarak belirlenen çalışma süreleri, Basın İş Kanunu’nda³¹⁵ günlük olarak belirlenmiştir. İş Kanunu’nda çalışma süreleri haftalık 45 saat olarak belirlenirken³¹⁶, Basın İş Kanunu’nda gazeteciler için çalışma süresi günlük 8 saat olarak düzenlenmektedir.³¹⁷ Ancak bu süreler pek çok sektördeki çalışanlar için olduğu gibi basın çalışanları için de uygulanmamaktadır.

Çalışma süreleri, yasal sekiz saatlik çalışmanın ötesinde, fiilen 10 saati aşmış bulunmaktadır. Aynı şekilde, haftanın altı günü tam zamanlı olarak çalışmak baskın durumdur. Alandan edinilen verilere göre gazetecilerin yüzde 44’ü günlük ortalama

³¹⁴ 4857 sayılı İş Kanunu’nun 63. maddesi çalışma süreleri ve bununla ilgili çeşitli düzenlemeleri içerir. Kanunun tam metni için bkz. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>

³¹⁵ Çalışma sürelerine ilişkin hükümler, 5953 sayılı Basın İş Kanunu’nun “Çalışma Müddeti ve Fazla Mesai” başlığı altındaki maddelerinde yer alır. Kanunun tam metni için bkz.

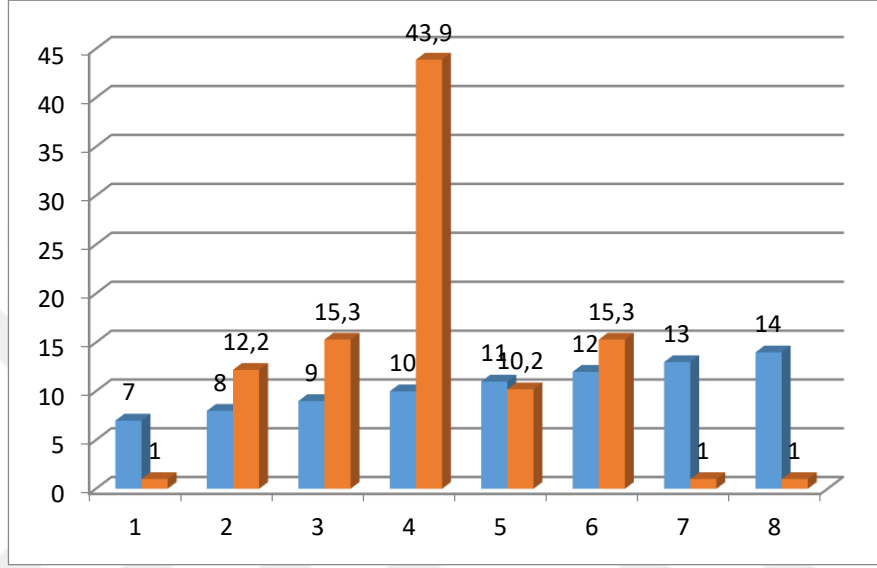
<https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/28984?AspxAutoDetectCookieSupport=1>

³¹⁶ İş Kanunu’nda (63. madde) ilgili ifade şöyledir: “Genel bakımdan çalışma süresi haftada en çok 45 saattir. Aksi kararlaştırılmamışsa bu süre, işyerlerinde haftanın çalışılan günlerine eşit ölçüde bölünerek uygulanır. Tarafların anlaşması ile haftalık normal çalışma süresi, işyerlerinde haftanın çalışılan günlerine, günde 11 saati aşmamak koşulu ile farklı şekilde dağıtılabilir. Bu halde, iki aylık süre içinde işçinin haftalık ortalama çalışma süresi, normal haftalık çalışma süresini aşamaz. Denkleştirme süresi toplu iş sözleşmeleri ile dört aya kadar artırılabilir.”

³¹⁷ Bununla ilgili ifade Kanun’da şöyle belirtilmiştir: “5953 sayılı Kanunun birinci maddesindeki gazeteci tabirinin şümulü [kapsamı-y.n.] içinde bulunan kimselerden müessese, matbaa, idarehane ve büro gibi yerlerde hizmetlerinin mahiyeti itibarıyla müstemirren [sürekli olarak-y.n.] çalışanlar için günlük iş müddeti, gece ve gündüz devrelerinde sekiz saattir.”

10 saat çalışmaktadır. 10 saat ve üzerinde çalışanların oranı ise yüzde 71,4'tür. Dolayısıyla, yaklaşık olarak her dört gazeteciden üçünün 10 saat ve üzerinde çalıştığı söylenebilir. Günlük ortalama 8 saat çalıştığını belirtenlerin oranı ise yüzde 12,2'dir (Grafik 3).

Grafik 3. Günde ortalama kaç saat çalışıyorsunuz? (y.s. 99)

Belirtmek gerekir ki, bu sürelerle sabah işe gelmeden önce yapılan (internet, gazete ve televizyonlardan) günlük gündem takibi ile akşam iş çıkışından sonra gerçekleştirilen gündem kontrolü gibi işler/süreler dahil değildir. Aynı zamanda, iş dışı zamanlarda gazetecinin muhabirlik alanıyla ilgili olan (ya da kimi durumlarda ilgili olmayan) haberler için çalışma pratikleri de sıklıkla geçekleşmektedir. Dolayısıyla, görünür çalışma sürelerinin yanında, “*gölge mesai*” olarak adlandırılabilen, iş dışı zamana sızan, muğlak çalışma süreleri de gazetecilik alanında oldukça yaygındır. Bunun içinde fazla mesai olarak tanımlanabilecek pratiklerin yanında, yukarıda bahsedilen, “gündeme hazırlık” işleri de bulunmaktadır. Gölge mesai, gazetecinin, mesleğin ve bu meslekteki iş pratiklerinin esnekleşmesi, güvencesizleşmesi ve

nihayetinde değersizleşmesi sürecinin önemli bir göstergesi ve aynı zamanda gerçekleşme biçimi olarak düşünülebilir.

Sayısal verilerde ortaya çıkan tablo görüşmelerle de desteklenmektedir. Günlük çalışma süresinin uzunluğu o kadar yerleşik bir çalışma koşulu olmuştur ki, gazeteciler nezdinde 10 saatlik çalışma zorunlu bir meşru sınır haline gelmiştir. Görüşmeler sırasında 10 saatin altında çalışmaya ilişkin sorular, genellikle cevaplanmamış, alaycı ya da sitemkar gülüşlerle karşılanmıştır. Çalışma sürelerine dair anlatımlar, gazetecilerin çoğunun zaten yasal çalışma sürelerinden umudu kestiği ve 10 saatlik çalışma süresi etrafında, bu süre arttırılmadan kalınabilmesi konusunda yoğunlaştığı izlenimi doğurmaktadır:

Az çalıştığım gün 10 saat çalışıyorum. Evden çıkışımla eve girişimi toplayacak olursak daha da fazla. Bu yine iyi. (Ali)

Normal şartlarda 9’la 19 arasında çalışıyorum, genelde 8, 8:15 gibi saatlerde ofiste oluyorum. Öncesinde gazeteleri okumak zorundasın. O yüzden bir hazırlık evresi oluyor haliyle. 8.15’te en geç ofiste oluyorum. (Akin)

“En az çalıştığım gün” ya da “normal şartlarda” gibi ifadeler, yukarıda vurgulanan izlenimi doğrular bir nitelik taşımaktadır. Benzer şekilde, gündeme hazırlanmak için mesai başlamadan büroda bulunmak ya da bu hazırlığı evde yapmak gibi işler de eklenince, 10 saati de aşan fiili çalışma sürelerinin söz konusu olduğu görülmektedir. Zira çalışma sürelerine ilişkin deneyimler görüşmelerde sıklıkla dile getirilmiştir. İçlerinden bazıları şöyledir:

Normal mesai yani kağıt üzerindeki mesai sabah 9 akşam 18, ama öyle bir dünya yok! Ne oluyor sabah dokuzda, iş varsa da sekizde geliyorsun. Örneğin başbakanın programı varsa sekizde geliyorsun. İşte dün gece mesela, eve gittim ama başbakan televizyona çıktı on buçukta, konuştu. Onu izledin, yazdın ettin. Gece birdi haberi bıraktığımda. (Faruk)

Öğle saati, ben tatilim deyip duramazsın. Çünkü herhangi bir siyasetçi, öğle saatine program koymuyor diye bir şey yok yani! (Levent)

Bizde mesai 24 saat. Yani beni gece onbirde arayıp gel derlerse ya da şuraya habere git derlerse gidiyorum. (...) Zaten bir de hazırlanması var işe. Gündemi okumak, bakmak falan. (Gülşah)

Arada şöyle şeyler de oluyor: Mesela hiçbir program yok, izlediğin siyasetçi şehir dışında. Senin de o sıra başka işin kalmamış. O zaman saat 4'te ben kaçıyorum deyip kaçıyorsun. Ama bu dediğim olumlu şey, yani kaçma şeyi ayda bir oluyorsa, kalma misliyle, ayda on oluyor. Öyle bir oran yani, karşılaştırılmaz bile! Mesela iş olduğunda normalde ben gece birde ikide çıkıyorum. Normalde sabah biraz geç gelmem gerek, ama gelemiyorsun, yine normal saatinde geliyorsun. (Kemal)

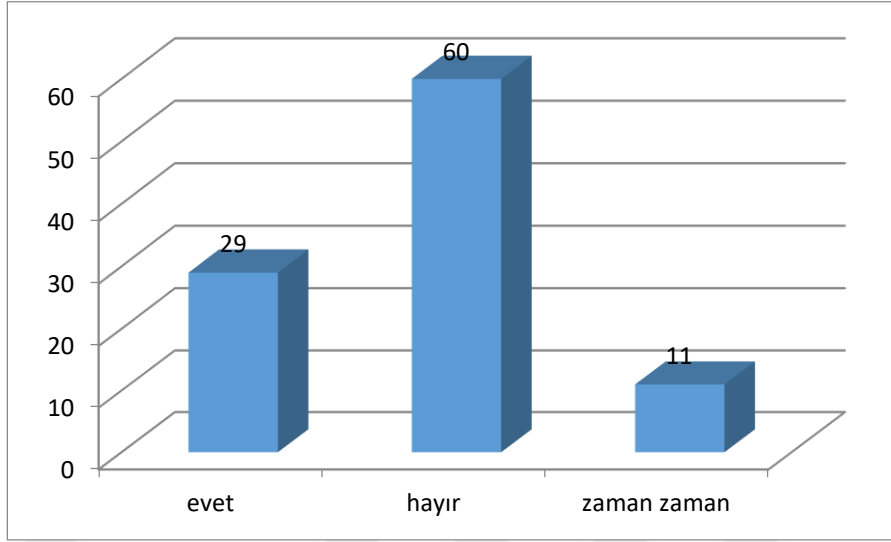
Günde 10 saat çalışıyorum, haftanın altı günü. (...) Senden ekstra bir durum talep edildiğinde maddi karşılık verilmesi şart tabi ki, fazla mesai ya da artı izin. Ama çoğu zaman da uygulanmıyor tabi ki. (Oya)

Dikkat edileceği gibi çalışma süreleri, fazla mesai ve düzensiz çalışma ile iç içe geçmiş bir durum sergilemektedir. Bu kuralsız ortamın tüm gazeteciler için geçerli olmakla birlikte, prime time televizyonlarda çalışan gazeteciler için daha da ağır bir yanı olduğu görüşmelerde ifade edilmiştir:

Prime time televizyonda [Türkiye'nin en büyük beş ulusal televizyonundan biri-y.n.] 12 saatten önce evine gidemiyor insanlar. Çünkü akşam haber bülteni o saatte bitiyor. Ana haber bülteni bitmeden, prime time televizyonda çalışan insanlar büroyu terk edemez. Sabah sekiz buçukta servise biniyorsun, bu bir avantaj servise binmek, iyi güzel bir şey. Sekiz buçukta servisteyim, işe gidiyorum. Akşam bülten sekizde bitiyor. Eve dönmen daha da geç. Ve ertesi sabah sekiz buçukta iş yerinde oluyorsun yeniden. (Ali)

Fazla mesainin, çalışma süreleri içinde olağan bir uygulama halini alması, gazetecilere düzenli ve hukuki kapsamda bir fazla mesai ödemesi yapıldığı anlamına gelmemektedir. Alandan edinilen istatistiki veriler bu konuda önemli bir gösterge sunmaktadır (Grafik 4).

Grafik 4. Fazla mesai ücreti alıyor musunuz? (y.s. 100)

Görüleceği üzere, görüşülen gazetecilerin büyük bir çoğunluğu (yüzde 60) fazla mesai ücreti almadığını belirtmektedir. Fazla mesai ücreti aldığını belirten kesim ise yüzde 40'lık bir toplama sahiptir. Görüşme ve gözlemler, bu tabloyu anlamlandırabilmek için önemli bulgular sunmaktadır. Bu bulgulara göre, fazla mesaiye ilişkin birkaç farklı uygulamadan bahsetmek mümkündür. İlk olarak, fazla mesainin ödenmediği; bunun gazetecilere imzalatılan sözleşmelerle yasal hale getirildiği ya da sözleşmeye gerek duymadan kurum tarafından fiilen yok sayıldığı durumlar söz konusudur. Böylesi durumlarda, gazeteci ancak işten ayrıldığında/atıldığında fazla mesai ücretlerini talep etmektedir. Bu süreç çoğunlukla yargı konusu olmakta ve mahkemeye taşınmaktadır. Fazla mesai meblağının çok büyük olmadığı ya da gazetecinin ilerleyen zamanlardaki iş olanaklarını ve sektördeki ilişkilerini “zora sokmak” istemediği durumlarda ise, gazeteci durumu kabullenip, “mahkeme ile uğraşmak” istememektedir. Böylece içeride kalmış ve (görüşmecilerin sinirli fakat sinik bir ifadeyle belirttiği) “kuruma hediye edilmiş” fazla mesai ücretlerinden bahsedilmektedir. Grafikte yer alan yüzde 60'lık oranın bu durumu

deneyimleyenleri yansıttığı söylenebilir. Bu durum, bazı görüşmecilerin ifadelerinde şöyle karşılık bulmaktadır:

Fazla mesai...[sessizlik]... almıyorum. Burada öyle bir uygulama yok diyelim. (Barış)

Fazla mesai, o bazı kurumlarda oluyor. Çoğunluğunda olmuyor. Mahkemeye alınıyor o ya. (Faruk)

Fazla mesaiye ilişkin ikinci uygulama, söz konusu ödemelerin düzensiz ve gerçek fazla mesai süreleri dışında ödenmesidir. Bu durumda, kurum zaman zaman toplu ya da birkaç parça halinde fazla mesai ödemesi yapmaktadır. Bu ödemeler, gazeteci tarafından fazla mesaide harcanan gerçek sürelerin altındadır ve kişiye ve döneme göre ödeme tutarları değişmektedir. Bu uygulamanın gerçekleştirilmesinde, kurumun Çalışma Bakanlığı tarafından herhangi bir cezai işleme maruz kalmaması gibi öğeler de etkindir. Gazeteciler için ise, hiç alamamaktansa düzensiz ve eksik de olsa fazla mesai ödemesi almak kabul edilen bir durumdur:

Fazla mesai yapıyorum. Biz burada ara ara fazla mesai de alıyoruz ama belli ölçüde. Diğer gazetede bu da yoktu. Hiç vermediler hiçbir zaman. Zaten dava açsan mahkemede ‘inanmam, o kadar çalıştın mı’ falan denebilir yani, o kadar çok. (Gülşah)

Fazla mesai.. Burada aylık giriş çıkış saatlerimiz var kartlarla kayıt altında. Kart dışındaki çalışma saatlerimizi forma yazıyoruz, yöneticinin onayından geçerse, insan kaynakları kabul ediyor ama burada sosyal güvencenin, güvenlik kurumunun aylık 20 saat sınırlaması kapsamında yani 20 saatin fazlası kapsam içerisinde değil. İsterseniz 30 saat 40 saat çalışın ama ancak 20 saat mesai ücreti alıyorsunuz. Gerisi.. (Gül)

Üçüncü uygulama ise, tüm gazetecilerin sürekli fazla çalıştığı bilindiğinden, maaşlara eklenen standart “fazla mesai ödemesi” kalemleridir. Bu ödemeler de gerçek fazla mesai sürelerinin altındadır ve tüm çalışanlar için çoğunlukla aynı miktar yatırılır. Bu uygulama, ulusal haber kanallarından birinin orta düzey bir yöneticisi tarafından şöyle ifade edilmiştir:

Bizde düzenli ödeme şeklinde alıyorsunuz bunu, maaşın bir parçası gibi bir şey. Ha şöyle hakkını mı alıyorsunuz, kesinlikle hayır. Yani ben bir ay içerisinde belki 30 saat fazla

mesai yapıyorum ama benim aldığım 7 ya da 8 saate denk geliyor maaşıma göre. Miktar olaraksa hepimizin aldığı para aynı. (Sinan)

Bu uygulamanın olduğu kimi kurumlarda ücretler görece daha düşük tutulmaktadır. Büyük bir medya grubunda çalışan deneyimli bir televizyon muhabiri durumu şöyle aktarmaktadır:

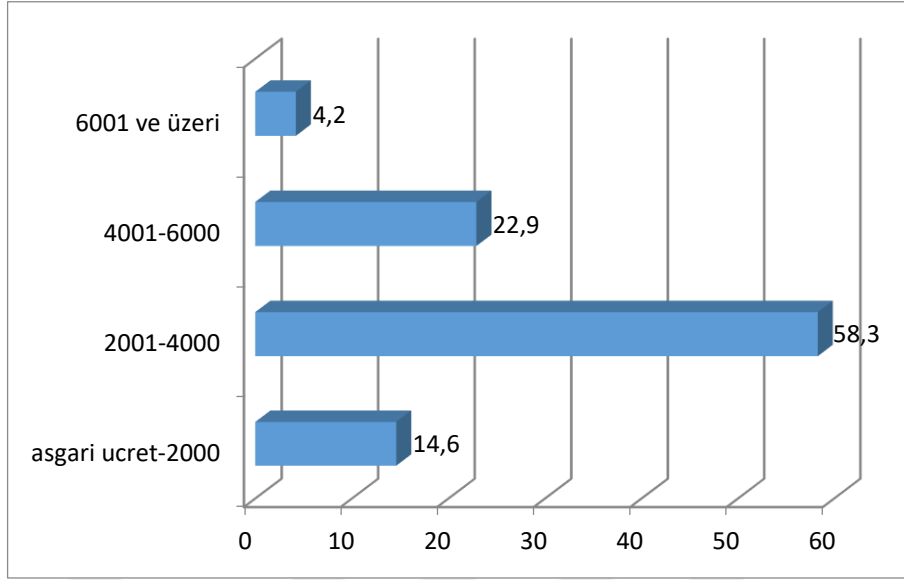
Elbette fazla mesai yapıyoruz. Elbette fazla mesai almıyoruz! Ama mesela’te [başka bir büyük televizyon kanalı] alıyorlar biliyorum. Mesela orada fazla mesai uygulaması var. Ama buna mukabil maaşlar biraz daha düşük olabiliyor. Yani ay sonu geldiğinde maaşın yüzde 30’u fazla mesai olarak yatıyordur. Bir dengeleme yapıyorlar. Yani gerçekte fazla mesainin olup olmaması çok bir şeyi değiştirmiyor maalesef. (Ali)

Fazla mesai ücreti sorusuna “evet” ve “zaman zaman” cevabı veren gazeteciler, yukarıda bahsedilen ikinci ve üçüncü uygulamayı deneyimleyenlerdir. Gerek istatistiki verilere, gerekse görüşme ve gözlemlere dayanılarak, çalıştığı gerçek süre ve bunun tekabül ettiği yasal oranda fazla mesai ücreti alan gazeteci bulunmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Çalışma süreleri ve fazla mesaiden sonra çalışma koşullarının önemli bir boyutu olarak ücretler de gazetecilerin toplumsal durumlarına ilişkin önemli bulgular sunmaktadır. Alandaki ücret skalasının³¹⁸ medyadaki yoğunlaşma dinamiklerine paralel bir seyir izlediği söylenebilir. Hiyerarşinin üst basamaklarına çıktıkça daha az sayıda gazeteci için artan ücretler bir yanda; alt kademelere indikçe çoğalan sayıda gazeteci için azalan ücretler diğer yandadır (Grafik 5).

³¹⁸ Ücretlerin belirlenmesi ve buna ilişkin düzenlemeler sektörde kamu ya da özel kuruluşlara göre önemli farklılıklar içermektedir. Özel sektörde çalışanların ücretleri 5953 sayılı Basın İş Kanunu kapsamında belirlenirken, bu kanun kapsamı dışında kalan TRT ve Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü’nde (BYEGM) çalışan gazetecilerin ücretleri bütçe kanunlarıyla belirlenmekte, diğer devlet memurları gibi ücretleri memur maaş katsayısına göre artmaktadır (Karaca, 2000: 137).

Grafik 5. Şu anda aldığınız ücret hangi aralıktadır? (y.s. 99)

Bu verilerden hareketle, ücret dağılımının “armut” benzeri bir model oluşturduğu söylenebilir. Asgari ücret- 2000 TL arasında ücret alanlar yüzde 14,6’lık bir orana sahipken, 6001 ve üzeri ücret alanlar yüzde 4,2’dir. Bu iki ucun arasında kalan ve en geniş kesimi oluşturan katmanlar içinde ise en yüksek oran yüzde 58,3 ile 2000-4000 TL ücret alanlardır. 4001-6000 TL aralığına bakıldığında ise oranın yüzde 22,9’a düştüğü görülmektedir.

Ücretler konusunda vurgulanması gereken önemli bir nokta, alanda kimi ücret bantlarının bulunmasına karşılık, ücretlerin bireysel olarak belirleniyor olmasıdır. Gazetecinin ilgili kuruma nasıl geldiği (iş başvurusu yoluyla ya da davet edilerek vb.), meslekteki deneyimi, kurumun ihtiyacı, gazetecinin işsiz olarak süre geçirip geçirmediği ve bir önceki işinde aldığı ücret gibi değişkenler, ücrete ilişkin bireysel pazarlığı etkileyen unsurlardır.

Belirtilmesi gereken bir diğer nokta, ücretin bireysel pazarlıkla belirlenmesine bağlı olarak, çalışılan kurumda gazetecilerin birbirleriyle ücretlerini konuşamaması ve bilmemeleridir. Bu durumun işveren nezdinde hegemonik zora dayanan kabullendirici

bir yanı olduğu kadar, ideolojik düzeyde gazeteciler açısından yer yer içselleştirilmiş bir tutum halini aldığı da söylenebilir. Dolayısıyla bir yandan mesleki bütünlük ücret eşitsizliği yoluyla parçalanmaktadır. Diğer yandan ise, bu farklılaşmalar üzerine konuşmanın “tabu” haline getirilmesi, gazeteciler üzerinde önemli bir yönetme/denetim stratejisi olarak uygulanmaktadır. Buna karşılık sektörde arkadaşlık ilişkileri ya da dedikodu gibi enformel yollarla genel durumdan haberdar olunduğu bir süreç de işlemektedir.

Kimse kimseye ücretini söylemez, kimse kimseyle bunu konuşmaz, genel olarak öyle bir eğilim var hani. Böyle bir teamül oluşmuş ama herkes bir şekilde de bilebiliyor. Tam bilemiyorum nasıl ama bilinebiliyor. (Kemal)

Maaşınızı kimseye söylememeniz gerekiyor. Yine de az çok hepimiz biliyoruz. Ama gidip de bizim maaşlarımız neden bu kadar diye soramazsınız, topluca işten kovulma sebebidir bu. Eski iş yerimde tek tek de gidiyorduk konuşmak gerekince, sorun olmuyordu. Ama bir arada gitmek..(sessizlik).. olmuyor. (Gül)

Ücretler konusundaki çekince, görüşmeler sırasında da karşı karşıya kalınan bir sorun olmuştur. Daha önceki gözlemlerden edinilen deneyimlerle gazetecilere ücretleri doğrudan sorulmamış, ücretin hangi aralıkta yer aldığı gibi dolaylı bir bilgi edinme yolu izlenmiştir. Gazetecilerin çoğunda bu aralığı söyleme konusunda da yer yer tereddütler yaşandığı gözlenmiştir. Yine de, görüşmelerin samimiyet içeren genel havası içinde belirli bir aralık olarak ücretten bahsetmek mümkün hale gelebilmiştir. Az da olsa kimi görüşmeciler ise ücretini doğrudan ifade etmişlerdir.

Ücretlerle ilgili temel sorunun, ücretlerin düşüklüğü olduğu belirtilebilir. Bu düşüklük gerek “emeğinin karşılığını alamama” hissiyatı gerekse “geçimini

sağlayamama” ya da “zar zor sağlama” gibi yakınmalar ekseninde konuşulmaktadır.³¹⁹

Bu durum görüşmelerde şöyle dile getirilmektedir:

Bir kere emeğinin altında ücretlendiriliyorsun. Sonra gazetelerdeki muhabir arkadaşlarımıza, büyük büyük gazetelerde, yıllardır zam yapmıyorlar. İyi muhabirler bunlar. (Oya)

Benim aldığım ücret [3500 TL] sektörde fena bir yerde bulunmuyor. Yine de ancak yetiyor diyelim. Mesela işte daha yeni en büyük gazetelerden birine başlayan bir muhabir arkadaş, başbakanlık muhabiri üstelik, 2500 TL maaşla başlamış diye duyduk. Zaten sektörün ortalaması 2000-2500 lira gibi bir maaş. Çoğu insan o paraya çalışıyor. Mesela kimi yerlerde bu daha da düşük. Geçinmek oldukça zor. (Mehmet)

En önemli konu ücret konusu bile, mecbur kalındığında belirli bir miktarın üzerinde ya da altında ifadelerle aktarılır. O bile net olarak belirtilmeyebilir. (Levent)

Merkez medyada 10 yıllık başarılı bir muhabir 5 bin liranın altında maaş almaz diye düşünülür ama alır. Ben daha da düşük alıyorum. Çünkü ben düşük başlamıştım zaten. Bizde zamlar genellikle düşüktür. İyileştirmeyi de çok uzun yıllarda bir görürüz. Ama yıllık zamlar yüzde 3’lerle 5’lerle ifade edilir. Dolayısıyla ben 2010 yılında ... Grubu’nda çalışmaya başladım. 2010-2016 arasındaki enflasyonun artışını hesaba katacak olursak benim maaşım, yani kümülatif olarak, diplerde şu anda enflasyon karşısında. Çünkü hep yüzde 3, yüzde 1, yüzde 2 gibi böyle zamlar aldık. Sadece 1 yıl bir düzeltme yapıldı. O düzeltme biraz toparladı zaten. Ama yine de bahsettiğim o limitin altındadır mesela. (Ali)

Ücretim, yani ortalarda diyeyim. Televizyonlarda genelde daha biraz yüksektir ücret. Gazetelere baktığında ise hepsi bu seviyelerde, aşağı yukarı aynı. Gazete için iyi sayılır ücretim. Orta, yani hani daha düşükleri de var. Hatta medyadaki birçok şeye göre eşit ortalarda. (Kemal)

Ücretlere ilişkin bu çerçeve içinde üç sorun alanını daha belirtmek gerekmektedir. Bunlardan ilki, sigorta primlerinin alınan ücretten yatırılmaması ve eksik sigorta ödemeleri yapılmasıdır. 5953 sayılı kanun kapsamında çalışanların çoğu için de geçerli olan bu uygulamada, sigorta primleri genellikle asgari ücret³²⁰

³¹⁹ Bu konu çalışmanın gündelik hayat bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacağından burada kısaca değinilmekle yetinilmiştir.

³²⁰ Meslek odası, birlik vb. yapılarla düzenlenen mesleklerin (mühendislik, doktorluk vb.) aksine, gazetecilik alanında belirlenen standart bir “gazetecilik asgari ücreti” uygulaması yoktur. Gazeteciler, İş Kanunu kapsamındaki asgari ücret uygulamasına tabidirler.

üzerinden yatırılmakta, asgari ücretin üzerindeki miktar ise telif ücreti olarak gösterilmektedir. Bu yolla, gazetecilerin yalnız bugünkü çalışma koşullarına değil, geleceğine ve emeklilik haklarına dönük de önemli bir gasp yaşandığı belirtilebilir.

İkinci nokta, gerek kurumlar arası gerekse kurum içi ücret dengesizlikleridir. Bireysel pazarlık ve ücret gizliliği uygulaması, bu dengesizliğin sürdürülmesine ve gazetecilerde önemli rahatsızlıklar oluşmasına neden olmaktadır:

Böyle işçinin üstüne yük bindikçe binmiş durumda. Sektör en kötü dönemlerini yaşıyor. Saçma bir sistem var: Birileri bilmem kaç bin liralardan maaşlar almış olurken birileri hiç alamıyor. Bunu düzenleyen bir şey de yok. Yani bunu denetleyen bir mekanizma da yok. Yani bu kadar her türlü gelir farkını da ücretlendirme farkını da çalışma farkını da mesai şu bu farklarının da bu meslekte kendi kurumsal nevi şahsına münhasır yürümesi de bir sıkıntı. Bunu denetleyen bir mekanizma hakikaten yok ya. Yani bir yandaş kanalın haber spikeri 60 bin lira maaş almayacak arkadaşım! Bunun bir düzeni olacak yani. Özel sektör serbest piyasa falan filan, nereye kadar.. (Oya)

Pastanın dilimin örnek veriyorum, sekiz tane dilim var pastada, o altıya düşüyor. Bir dilim kalınlaştıkça kalınlaşıyor, yani dörde düşüyor. Kalanlardan üç dilim incecek, dördüncü dilim baya kalınlaşmış çünkü altısını birden o dilim almış. Dolayısıyla böyle olduğu için o ince dilimler de küçülüyor. (Kemal)

Dışarıdan içeride çalışanlardan daha yüksek ücretlerle transfer edilebilme gibi şeyler oluyor maalesef, katılmıyorum ben doğru bulmuyorum tabi ki, iş barışını bozar yani, dayanışmayı, iş barışını zedeler her şeyden önce. (Barış)

Üçüncüsü ise, yazılı basında çalışanlar ile televizyonda çalışanlar arasında ortaya çıkan ücret ve itibar dengesizliğidir. Görüşmelerde, ücretler konusunda televizyon kanallarının, yazılı basına göre daha iyi ücretler sağladığı, ek olarak ekrana çıkmanın getirdiği kimi zorunluluklara (bakımlı ve iyi giyimli olmak gibi) bağlı bazı ek ödemeler (yıllık giyim çekleri ya da giyim ödemeleri gibi) yapıldığı ifade edilmiştir. İtibar dengesizliği olarak adlandırılabilir durum ise, televizyon muhabirlerinin ekrana çıkmak ve buna bağlı olarak iyi giyinme, kameraman ve teknik ekip (canlı yayın arabası vb.) gibi “gösterişli” yan unsurlara sahip olmalarının, haber

mecralarında, haber kaynakları nezdinde ve nihayetinde tüm toplum açısından onların daha “muteber” görülmelerine neden olmasıdır. İtibar dengesizliği, toplumsal cinsiyet örüntülerinin de daha açık şekillerde yaşandığı bir süreçtir. Belki bunun da etkisiyle görüşmelerde erkek görüşmeciler yer yer bu konuya değinmişler ancak daha üstü kapalı bir anlatımla konuyu geçmişlerdir. Kadınların bu konudaki açık tavırları ile söz konusu durumun mesleğe ve kendilerine etkilerini ifade etmeleri ise dikkat çekicidir.

İçlerinden bir örnek şöyledir:

Mesela bir siyasi partide bütün TV, gazete ve ajans muhabirleri olarak oradasın, önemli şeyler var onu izliyorsun. TV muhabirleri, özellikle kadınlar, bir ekranda da görecekleri için belli bir kılıkla geliyor ama gazete muhabirinin orada ne olduğu ne giyeceği belli değil. “Gazeteci topuklu ayakkabı giymez” derlerdi eskiden, yani her an her şey olabilir, en rahat olduğun şeyleri giyinirsin. Ama şimdi o biraz değişiyor. O belli bir dönüşümün de göstergesi Bir süre sonra bir toplantıya gidiyorsun ya da genel başkanla, yardımcısıyla görüşüyorsun. Bu görüşmelerde kıyafeti hep daha iyi olana kilitlenip onun belki ismini hafızasında tutup ona daha çok ilgi gösteriliyor. Ye kürküm ye, aynen öyle. Dolayısıyla sen tekrar kendini tanıtmak, kurumunu hatırlatmak zorunda olabiliyorsun. O an o dış görünüş ya da o farklı durum, haber kaynağıyla daha farklı bir algıya geçişe neden olabiliyor kesinlikle. Dolayısıyla sen de bir ceket giyip gitmeye başlıyorsun en azından, ya da bir kumaş pantolon ya da makyaj yapıp gideyim diyorsun seni de o çembere alıyor o durum. Mecburen uyuyorsun. (Oya)

Tüm bu verileri toplamak gerekirse, meslek ideolojisi haline gelmiş mesleki kalıplar, bağımlı çalışmanın asıl olduğu bir sektör yapılanması ve belirli süreli iş sözleşmelerinin varlığı ile çalışma koşullarının diğer unsurları birlikte ele alındığında, gazeteciler açısından çalışma koşullarının giderek kötüleşmekte olduğu görülmektedir. Seçkin’in (2010: 62) ifadesiyle, medya sektörü ve özel olarak da gazetecilik; düzensiz ve ağır çalışma koşullarının, işsizliğin, eksik istihdamın, emek sömürsünün, adaletsiz ücret uygulamalarının yoğun olduğu bir çalışma alanı haline gelmiş ve sektördeki çalışma ilişkilerine ait bu olumsuz pratikler çoktan meşruiyet kazanmıştır.

Sunulan bulgular ışığında, gazeteciliğin, “bedava” çalıştırmanın ve “mutlak artı-değer”³²¹ üretiminin yoğun olarak gerçekleştiği alanlardan biri olduğu ifade edilebilir. Mutlak artı-değeri artırma, genellikle kapitalizmin ilk dönemleri ile özdeşleştirilmektedir. Bu dönemde, Marx’ın (2011: 487) belirttiği gibi, “işgününün ölçüsüz bir biçimde uzatılması, kendini, büyük sermayenin en kendine özgü ürünü olarak” ortaya koymuştur. Bulgular göstermektedir ki, büyük sermayenin en kendine özgü ürünü olarak ölçüsüz çalışma, kapitalizmin geç dönemini yaşadığımız çağımızda da hala aynı itki ve eğilimle varlığını sürdürmektedir. Keza medya alanında gözlemlenen mevcut çalışma koşullarının, büyük sermaye eksenli bir yapının oluşumu ile hızlandığı ve “kurumsallaştığı” düşünüldüğünde, Marx’ın vurgusu daha da anlamlı hale gelmektedir.

Gazetecilerin çalışma koşullarının mutlak artı-değere ek olarak görelî artı-değeri artırmaya dönük olarak da düzenlendiği belirtilmelidir. Görelî artı-değer, teknolojik ve yönetsel yeniliklerin üretim sürecine dahil edilmesiyle verimliliğin yükseltilerek artı-değer oranının artırılmasıdır. Kapitalizmin ilerleyen dönemlerinde başat hale gelmiştir. Gazetecilik pratiği için, mutlak artı-değerin yanı sıra dijital teknolojik olanaklarla desteklenmiş görelî artı-değer üretiminin varlığı da önem taşımaktadır. Zira artı-değeri artırmanın bu iki biçimi, gazetecilikte aynı anda ve organik bir ilişki içinde işlemektedir. Bu çerçevede içinde, 21. yüzyılda gazetecilik alanının, nispi artı-değere ek olarak ve belki de ondan daha fazla bir şekilde mutlak artı-değerin yatağı haline gelmesi, hem alandaki sermaye dinamikleri için hem de sınıf mücadelesi eğilimleri için özellikle düşündürücüdür.

³²¹ Marx, Kapital I’de (2011: 486) mutlak artı-değeri şöyle tanımlar: “İşgününün, işçinin tam kendi emegünün değerine eşit bir değeri ürettiği noktanın ötesine uzatılması ve bu artık emeğe sermaye tarafından el konması: mutlak artık değer üretimi denilen şey budur.” İfadeyi yalınlaştırsak, mutlak artı-değer üretimi, çalışma süresinin uzatılması ile gerçekleşmektedir.

Böylesi bir üretim pratiği, gazetecilere ilişkin “orta sınıf” olma iddialarını önemli ölçüde sorgulanır hale getirmektedir. Mevcut yapının, gazeteciler için orta sınıf olmanın “bağımsızlığı”nı değil, toplu pazarlık kazanımı elinden alınmış, büyük ölçüde kurlsız çalışan ve “bireysel” şekilde var olan korunmasız işçiler olmanın ipuçlarını daha fazla taşıdığı söylenmelidir.³²² Çalışma koşullarına ilişkin eldeki bulgular, alandaki endüstrileşmenin ve tekelleşmenin yoğunluğu ile birlikte düşünüldüğünde, gazetecilerin işçi sınıfına ilişkin niteliklerini daha da görünür hale getirmektedir. Bu süreç yapısal/işsel kapasitenin sınırlılıklarına karşın gazetecilerin sınıf olarak belirne olasılıklarını çelişkili biçimde içinde barındırmaktadır. Therborn’un, sermaye birikimi yoluyla kapitalist sınıfın gücünü arttıran sürecin, aynı zamanda çelişkili olarak işçi sınıfını da kolektifleştirdiği ve böylece onu güçlendirdiği vurgusu önemlidir. Bu sürecin her zaman maddi değil, toplumsal yollarla gerçekleştiği de dikkate alınması gereken bir noktadır.³²³

4.3. VASIF, DENETİM VE TEKNOLOJİ

Emek piyasası ve çalışma koşulları deneyimlerinin ardından, bu bölümde vasıf, denetim ve teknoloji, emek sürecinin temel bileşenleri olarak gazetecilik pratiğindeki görünüşleri ve işlerlikleri ile ele alınacaktır.³²⁴

Daha önce de vurgulandığı gibi, emek süreci, gazetecilerin mesleki pratiklerinin şekillenişini, mesleğe ilişkin değer yargılarının oluşumunu, toplumsal durumlarını ve sınıfsal tutum alışlarını kavrayabilmek için incelenmesi gereken en

³²² İlerleyen bölümlerde bu durum, örgütlenme kategorisi etrafında diğer boyutlarıyla tartışılacaktır.

³²³ Bu tartışmaya ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme, çalışmanın Giriş bölümünde yapılmaktadır.

³²⁴ Gazetecilerin emek sürecinin dönüşümü, proleterleşme eğilimi bağlamında ikinci bölümde tartışılmaktadır. Burada daha çok alandan elde edilen verilerin, çalışmanın önceki bölümlerindeki kuramsal tartışmalar ışığında analizi gerçekleştirilmektedir.

önemli fakat görünmez alanlardan biridir. Zira “kapitalist üretim yaygınlaştıkça ve daha karmaşık hale geldikçe emek sürecinin teknik işbölümü ile toplumsal karakteri arasındaki ilişki daha da derinleşmektedir” (Gündoğdu, 2015: 203). Bu nedenle günümüzde gazeteciliğin üretim anını kavramak ve bunun toplumsal bağlantılarını kurmak, gazetecilik odağında daha geniş tartışmaları ele alabilmek için de önemlidir.

Emek süreci kavramı, temelde üretim noktasının/anının tarihsel-toplumsal şekillenişini ve burada gerçekleşen ilişkileri tarif etmektedir. Bu süreç emeğin üretim için örgütlenme biçimlerini ve ürünüyle kurduğu ilişkinin karakterini gösteren bir alandır. Marx’ın (2011:182) belirttiği gibi “emek sürecinin basit unsurları, belli bir amaca yönelmiş faaliyet ya da emeğin kendisi, emeğin nesnesi [konusu-y.n.] ve onun araçları” olarak tanımlanmaktadır. Bu noktadan hareketle gazeteci, emeğinin konusu haber üretimi olan ve bu konuda çeşitli uygun üretim araçlarını kullanarak iş yapan kişi olarak tarif edilebilir. Gazetecinin emek süreci ise, emeğin kendisi, konusu ve araçlarının örgütlenmesi ile bu alanda ilişkisel olarak gerçekleşen iş yapma biçimlerini kapsar. Bunlar haber toplama, yazma, yayınlama ile bu aşamaları kapsayan ilişki ve süreçlerdir. Vasıf ve denetim, işin örgütlenmesi ve icrası sürecinde temel noktaları oluşturur.

Bu iki nokta (vasıf ve denetim) aynı zamanda, mesleğin tarihsel dönüşümünün göstergelerini de barındırmaktadır. Gazetecilerin zanaat tarzı iş yapma biçimlerinin, alandaki 1980 sonrası sermaye birikimi ile endüstriyel bir nitelik kazandığı süreçte, gazetecilerin emek süreçlerindeki vasıflı, özerk ve işin denetimine sahip konumlarının giderek erozyona uğradığı belirtilebilir. Böylece, “zanaatkarlıktan işçiliğe” şeklinde tarif edilebilecek bir eğilimin varlığından söz edilebilmektedir.³²⁵ Bu süreçte vasıf,

³²⁵ Bu konudaki kimi çalışmalar için bkz. Kaya (1999); Adaklı (2006).

ayırt edici bir unsur olmaktan çıkmaktadır. Denetim ise iki boyutlu olarak dönüşmektedir. Denetim, emek sürecinde gazetecinin elinden büyük ölçüde alınmakta³²⁶, buna karşın yönetsel (işe ve iş ilişkilerine dair) bir denetim, gazeteci üzerinde hem biçimsel olarak çeşitlenmekte hem de içerik olarak derinleşmektedir.³²⁷

Öncelikle belirtmek gerekir ki, bu eğilim konusunda gazetecilerin yalnız kendilerine ilişkin değil, gazetelerdeki “yıldızlaşmış”³²⁸ köşe yazarlarına ilişkin değerlendirmeleri de öne çıkmaktadır. Bu değerlendirmeler, meslekteki vasıf ve denetim kaybının boyutlarını göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu değerlendirmeler ışığında, muhabirlerin pratiklerine ilişkin çıkarım yapabilmek de mümkündür. Alandaki aktarımlardan edinilen bulgulara göre, köşe yazarları hangi konuda nasıl yazması gerektiği hususunda artık yalnız genel yayın yönetmeniyle değil, doğrudan holdingin ceosuyla ya da iktidarın etkin isimlerinden birisiyle muhatap olabilmektedirler. Servis edilen bilgi ve belgeleri yazmakla görevli tutulup, sonucunda çıkan yazıyla ve onun yarattığı etkiyle ilişkileri oldukça yapay ve yabancı olabilmektedir. Buradaki bir fark, denetimin biçimi üzerindedir. Muhabirler çok daha doğrudan ve teknik bir denetime tabi tutulurken, “yıldız köşe yazarları” daha bürokratik ya da sorumlu otonomi türü bir denetimle karşı karşıya kalabilmektedirler.

Benzer şekilde, köşe yazarlarının vasfına ilişkin değerlendirmeler de muhabirlerin genel olarak meslek pratiklerine ilişkin kimi ipuçları sunmaktadır:

Çağımızda artık bu işlerin özel bir yetenek gerektirdiğini sanmıyorum. Gündemi yeterince takip eden herkes yazabilir bunları. (Faruk)

³²⁶ Sorlin (1994), gazetecilerin, profesyonellerin çoğunda olduğu gibi, üretim araçları ve bu araçlar üzerinde bir kontrol güçleri bulunmadığını vurgulamaktadır (akt. Seçkin, 2004: 64).

³²⁷ Emek sürecinde vasıf ve denetim üzerine kuramsal tartışmalar, çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

³²⁸ Raşit Kaya (1999), gazetecilikteki yarılmaya ilişkin bir yanda “vedet”lerin diğer yanda ise “çilekeşler”in bulunduğu şeklinde bir ayrım yapmaktadır. Bu ayrım, popülerler ve proleterler şeklinde de ifade edilebilir. Kaya, birinci kategorideki “gazetecilerin” gazetecilik mesleğinin değerlerine, ikinci kategorideki çoğunluğun ise mesleğin pratiklerine yabancılaştıklarını vurgulamaktadır.

Köşe yazarlarına atfedilerek aktarılan sürecin bir benzerinin muhabirler için de geçerli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira habere ilişkin üretim aşamasının öncesi de (tıpkı köşe yazarları gibi) önemli ölçüde denetlenir (ve hatta manipüle edilir) durumdadır. Görüşmelerde bu durum dile getirilmektedir:

Artık medya kuruluşları doğrudan belli siyasi güdülerin altında hareket ediyor, dolayısıyla gazeteci olarak o haberi bulmak değil, o haberin sana getirilmesi sorunu gündemde, senin bunu nasıl okuyup, nasıl işleyeceğin ayrı bir konu. (Gül)

Dolayısıyla, emek sürecindeki vasıfsızlaşma ve denetim kaybının önemli bir boyutu, haber toplama ve yazma süreçlerinin işlevsizleştirilmesidir.³²⁹ Servis edilen haberler ve nihayetinde gazeteciye ilişkin araçsallaştırma sektörde önemli bir sorundur. Bu sorunun en vahim tarafı, gazetecinin bu araçsallaştırma sürecini içsel bir görev olarak kabul etmesidir. Bu durum, yapılan işe ve bunun toplumsal boyutlarına ilişkin önemli bir yabancılaşmanın göstergesidir.

Yine de görüşülen gazetecilerin çoğunun bu konuda eleştirel bir tutum takındığını belirtmek gereklidir. Öyle ki, araçsallaştırma sürecine sorgusuzca ya da istekli olarak dahil olanları gazeteci olarak kabul etmeme, onları “mesleği kirletenler”, “karanlık tipler” ya da “operasyon maşaları” olarak tanımlama alanda gözlemlenen yaygın eğilimdir.³³⁰ Vurgulanan bir başka nokta da, servis gazeteciliğinin muhabirlerin

³²⁹ Bu süreçler şüphesiz son dönem Türkiye siyasetinin egemen fraksiyonlarının siyaseti ve toplumu şekillendirme hamlelerinin önemli bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu hamleler, aynı zamanda yeni bir “gazeteci tipi”nin ve yozlaşmış bir gazetecilik kültürünün oluşmasına da zemin hazırlamıştır.

³³⁰ Bu konuda kimi ünlü gazetecilerin “yakınmaları” da dikkate değerdir. Bunlardan kimi örnekler şöyledir: “Ankara’dan arayan Muharrem Sarıkaya bir şeye değindi: ‘...gazeteciliği bir ayrıcalık gibi kullananlar gerçekten var. Özellikle İstanbul’da otomobiline mavi ışıldak ve siren takıp dolaşan gazeteciler var. Havaalanlarında VİP salonunu babasının malı gibi kullanan gazeteciler var’” (F.Altaylı.Hürriyet. 19.6.1999). “Gazetecilik artık eski gazetecilik değil. Meslektaşlarımızın çoğunda eski isteği, eski heyecanı görmek de mümkün değil. Çöküş demek belki abartı olur da, mesleğimizde bir gerileme ve yozlaşma süreci yaşadığımız kesin” (E.Çölaşan.Hürriyet. 18.6. 1999). akt. Kaya (1999).

küçük bir bölümünü kapsadığının ve muhabirlerin çoğu için geçerli olmadığına belirtilmesidir.

Haber toplama ve yazma süreçlerinin işlevsizleştirilmesine ek olarak, gazeteciliğin aktarımcı bir içeriğe ve dile sıkıştırılması da görüşmelerde ciddi bir sorun olarak ortaya konmuştur:

Özellikle televizyon muhabirlerinde bu çok kötü bir alışkanlık haline geldi. Muhabir dediğin adam mesleki tanım olarak zaten gazetecidir, şu anda televizyon muhabirlerinin yaptığı şey olanı aktarmak, ekstra hiçbir bilgi yok. (Akın)

Haber yazımında muhabirlere tanınan bir alan yok. Belirli kalıplarla belirli tekniklerle yazıp geçmeni istiyorlar. Sana özel bir üslubun, biçimin olmasına müsaade yok. Bir de tabi böylece daha çok haber üretebiliyorsun. Fabrika gibi! (Gül)

Bununla bağlantılı olarak gazetecilik pratiğinin içeriksizleştirilmesi de önemli bir sorun alanı oluşturmaktadır. Bu durum, vasıf ve denetimin erozyona uğradığı önemli bir nokta olarak ortaya çıkmaktadır. Hemen tüm görüşmecilerin değindiği bu konu, gazetecilerin mesleki pratiklerine ilişkin önemli bir rahatsızlık unsurudur:

Bu süreç hepimize sirayet ediyor. Habercilik fastfood bir yapıya dönüşüyor: al ve tüket, al ve tüket. Meslek için iyi bir şey değil. Üslup oluşturma belki bir aşamadır, yani tarz ve üslup oluşturma, olayın farklı yönlerini açan, anlatım özellikleri katabilirsiniz ona. Fakat sonuçta, özellikle siyasi haberlerde iş geliyor bitiyor “dedi-belirtti” haberciliğine. Yani “şöyle dedi” deyip iki nokta koy, aynen aktar. Hiç sevmediğim, nefret ettiğim bir tarz. (Aydın)

Yok öyle büyük iddialarla işte dosya haber yapalım, gündemi belirleyelim hani böyle takla attıralım kuralım falan filan, o tür şeyler çabalar çok yok yani artık. Mevcut siyasi tabloyla ilişkili bir gündem güdülüyor. Daha çok aktarıcılık var maalesef. Yani işte perde arkası yazma, kulis yazma, haber yazma çok azaldı. (Vedat)

Her gün çıkan bir ürün, her gün tüketilen bir ürün. Ne şart olursa olsun her gün çıkması ve tüketilmesi gerekiyor ve konu ne olursa olsun yani o gündemdeki konuya ilişkin bir şeyin yazılması gereken bir ürün. Rekabet çünkü.. Yani her gün yeni bir şey yazmanız gerekiyor bu büyük bir baskı, ertesi güne mutlaka yeni bir şey hazırlamanız lazım. (Gül)

İçeriksizleşme, yalnızca haberin yazılması ya da aktarılması sürecinde mecbur kalınan bir sansür ya da oto-sansür süreci³³¹ olarak değil, aynı zamanda (özellikle genç muhabirler için) önemli bir vasıf kaybı olarak da ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, “dedi belirtti haberciliği” olarak tariflenen aktarımcılık, gazetecilik pratiğinin nasıl yapılması gerektiğine dair temel refleksleri ortadan kaldırmaktadır. Bu konuda, ulusal bir haber kanalının üst düzey bir yöneticisinin ifadeleri alandaki vasıf kaybının niteliğini ortaya sermektedir:

Sekiz yıllık bir muhabire bir olayla ilgili dedim ki, böyle perde arkası, kulis bilgilere bak ama bunun bir kısmını yazabilirsin, yazamadığını da kendine sakla background'un olsun, iyi bir gazeteci olmanı sağlar bu. Sonraki hamlenin niye geldiğini bilirsin mesela. Yazamadığın kısımları da ileride gazeteci olarak kitap yaptığında kullanırsın. Baktı yüzüme, “perde arkası ne abi” dedi. Çok şaşırdım. Yani 7-8 yıllık gazetecinin bunu bilmemesi çok tuhaf, inanılmaz... (Vedat)

Dedi-belirtti tarzı habercilik en çok yaptığımız şey, rutin habercilik. Kayıt cihazı gibiyiz. Dinle yaz geç.. (Gülşah)

Dolayısıyla, Braverman'ın vasıfsızlaşma, Friedman ve Edwards'ınsa denetim üzerine çalışmanın ilk kısmında değinilen vurgularının, gazetecilik alanında somut olarak görünür kılındığını söylemek mümkündür. Bu süreçte, çalışma ortamını belirleyen ve işsizlik korkusuyla şekillenen dibe doğru yarışın, gazetecileri sansüre, otosansüre boyun eğmeye ve meslekleri üzerindeki iddia ve niteliklerinden vazgeçmeye ittiği de söylenebilmektedir.³³² Bu durum, proleterleşmenin önemli bir

³³¹ Türkiye’de gazetecilik mesleğinde sansür ve oto-sansürün siyasi ve kurumsal boyutları üzerine bir araştırma için bkz. Arsan (2011). Bu çalışmada sansür ve oto-sansür, emek süreci ekseninde vasıf ve denetim başlıkları içinde tartışıldığından burada ayrıca ele alınmamaktadır. Zira sansürün çoğunlukla siyasi boyutunun ve oto-sansür kısmının tartışılmakta olduğu Türkiye literatürüne, emek sürecindeki ve kurumsal seviyedeki boyutu da eklenmelidir. Bu noktada Şahin’in (2013: 16-17) “medya kurumlarının kendilerinin gazetecilik mesleğinin yapılmasının önünde engel olan sübablara dönüştüğü” yolundaki tespitine değinilmelidir.

³³² Vasıf ve denetime ilişkin erozyonu, işyerinde ve çalışma sürecinde haysiyet (dignity) sorunsalı etrafında, profesyoneller ve mavi yakalılar ekseninde ele alan geniş bir çalışma için bkz. Hodson (2001). Gazetecilikte vasfın mesleki bir savunı hattı oluşturup oluşturamayacağını tartışan bir çalışma için bkz. Kaya (2015).

göstergesi olarak mesleki değersizleşmenin ve yabancılaşmanın başat boyutlarından birini oluşturur.

Alandaki vasıf ve denetimin genel görünümüne paralel olarak, emek sürecinin konusu ve araçlarına değinmek de, gazetecilerin içinde bulunduğu üretim koşullarını serimlemek için gereklidir.

Gazetecilik emeğinin konusu olan haber üretim sürecinde görülen temel eğilimler olarak, haberin iktidar ve sermaye kısılcasında araçsallaştırılmakta ve mekanik süreçlerle üretilmekte olduğu, haber dilleri ve içeriklerinin giderek standartlaştırıldığı söylenebilir. Buna bağlı olarak, araştırma ya da derinleşme haberde istenmeyen bir olgu olarak görülmekte, özgün gazetecilik faaliyetinden çok ajans muhabirliği ve rutin habercilik alandaki temel üretim şekli olarak görülmektedir. Bu durumun gazeteciler açısından önemli ölçüde fark edildiği ancak yine de kabul edildiği görüşmelerden tespit edilmektedir:

Bakan açıklama yapıyor, bütçe açıklaması yapıyor bakarsın hiçbir şey ifade etmez, alırsınız bakarsınız bütçeden bir şey yazarsınız., bütün gazeteler bakanın söylediklerini yazar. Onun anlamını değil. Bütçede açık bu kadar azaldı, gelirler bu kadar arttı, giderler bu kadar azaldı haberini görürsünüz. Gayet tekniktir. Tehlikeli olan da budur. Aynısını yazarsınız ama anlam yoktur. Halk da buradan bir haber aldığını düşünür. Milyonlarca kişi iş çıkışı evine gidiyor ve haberleri izliyor, kötü olan şu ki haber izlediğini, haber duyduğunu zannediyor veya haber okuduğunu zannediyor. (Tarık)

Gazetecilik emek sürecinde emeğin araçları da kritik bir işlev görmektedir. Teknoloji bu süreçte belirleyici bir noktadadır. Gazetecilik kuruluşlarındaki ileri teknoloji ve uzmanlaşmış yönetim teknikleri, emek sürecini önemli oranda hakimiyet altında tutmaktadır. Hızla artan ve yayılan teknolojik donanımlar, gittikçe teknolojiye bağımlı hale gelen haber üretim pratiği için gazeteciyi artık olmazsa olmaz unsur

olmaktan çıkarmaktadır.³³³ Gazetecinin vasfı artık neredeyse gerekli teknolojiyi kullanabilmekle sınırlı tutulmaktadır. Bu yolla da gazetecinin vasıf kaybı ve yerine kolayca yenisi bulunabilecek bir emekgücü haline gelmesi kolaylaşmaktadır.

Görüşmelerde bu durum şöyle ifade edilmektedir:

Teknoloji çok iyi, beni hızlandırıyor ama bir yandan da yarışımı artırıyor, çünkü herkes aynı şeyde mesela o işi çok iyi bilmenin bir anlamı kalmadı artık bazı konularda, neye nerde bakacağımı biliyor olmanın avantajını kaybediyorum o anlamda. (Meltem)

Muhabirlikte artık özel bir iş yapmıyorsun. Azıcık ağzı laf yapan, ondan sonra haber yazmayı bilen, eli yüzü de düzgünse yapar biri yani. Ses kayıt cihazı ya da mikrofon kullanabilmek yetiyor artık. (Fatma)

Teknolojik araçlar, gazetecinin ve tüm üretim sürecinin denetimi için de etkin bir biçimde kullanılmaktadır. Cep telefonları, internet, gps gibi araçlarla gazetecinin yalnız mesai saatleri değil, mesai dışı saatleri de denetime tabi kılınmakta ve mesai dışı saatlerde de gazetecinin iş üretmesi mümkün (hatta mecbur) kılınmaktadır. Aynı şekilde teknoloji yoluyla artan sürat ve buna bağlı oluşan zaman baskısı, gazetecinin ürünü üzerindeki etkinliğini ve kalitesini düşürürken, işgünü içindeki “verimini” artırmaktadır. Çok yeteneklilik (multi-skilled), gazetecilik için istenen yeni özellikler arasındadır. Gazeteciler bunu şöyle ifade etmektedir:

Artık her şeyi yapmanı bekliyorlar. Fotoğraf çek, haber yaz, oradan oraya koş. Haberin kalitesini de götürüyor tabi. (Fatma)

Foto muhabiri var mesela. Ama öyle basit bir şeyse ben de çekiyorum. Onun gelmesine gerek kalmıyor. (Gül)

Telefonunu asla kapatamazsın mesela. Her saat ve yerde ulaşılabilir olman gerekiyor. (Kemal)

³³³ Gazetecilikteki vasfın dönüşümünü teknoloji bağlamında tartışan bir çalışma için bkz. Liu (2006). Teknolojinin gazetecilik üzerindeki etkilerini *Post-Industrial Journalism* (Sanayi Sonrası Gazetecilik) kavramı ile inceleyen bir çalışma için ayrıca bkz. Anderson vd. (2012).

Anlaşılabacağı gibi, gazeteciler üzerindeki denetim, iş gününü düzenlemeden işin niteliğine kadar her alanda artık doğrudan ve olağan bir işleyiş haline gelmiş durumdadır. Bunun yanında, emek sürecini kontrol eden açık bir teknik denetimin varlığı da gazeteciler tarafından şöyle ifade edilmektedir:

Giriş kartın olmadan binaya giremiyorsun. Kaçta geldin, kaçta sisteme haber attın, kaç tane attın, hepsi kayıtlı. Performans göstergesi oluyor. (Ali)

Teknoloji yoluyla denetim, iş ilişkisi sonlandırılırken de işe koşulan bir yöntemdir. Bu yöntem gazetecinin değersizleşmesi sürecini, iş ilişkilerindeki yalnızlığını ve bu yolla kurulan güçsüzlüğünü göstermesi bakımından önemlidir:

Ben işsiz kaldığımı bankamatikten mi öğrenecektim, çünkü bankamatiğe gittiğimde maaşımın yatmadığını gördüm, o beni çok öfkелendirdi. Çünkü ondan önceki süreçte insanlar 2001 krizi sonrasında özellikle gazetesinde insanlar işten atıldıklarını, kurum kartları çalışmadığında öğrenmişlerdi, gazeteye girişlerdeki kartlar turnikeleri açmayınca, işten atıldıklarını öğrenmişlerdi. (Didem)

Görüşmeler ışığında söylenebilir ki editoryal bağımsızlığın korunamadığı, gazetecinin ürünü üzerinde gerekli denetim ve yetkiye sahip olamadığı koşullarda, çalışanlar için gazetecilik artık belirli patronların çıkarlarıyla koşut olarak gerçekleştirilen, yarı gösteri-yarı fabrikasyon bir pratik halindedir. Sembolik bir üretim alanı olarak gazetecilik işi daha çeşitli, derinlikli ve zengin bir üretim faaliyeti yerine, belirlenmiş kodlar ve mesajlar ile bunları pekiştirecek sınırlı imgelerle (görsel malzeme, dil, ifade, sözcükler, tasarım vb.) gerçekleştirilen bir ritüele dönüşme eğilimindedir.

Bu noktada, üretim araçları çeşitlenip çok daha fazla işi bir arada yapmayı mümkün kılarken, erozyona uğrayan bir vasıf ve iş yeriyle sınırlı kalmayıp gittikçe gündelik hayata işleyen bir denetimden bahsetmek mümkün görünmektedir. Yapılan iş ve ürün üzerindeki denetimin kaybı ise gerek teknolojiye indirgenmiş bir vasıfla

gerekse de yönetim teknikleri yoluyla editoryal bağımsızlığın gazetecinin elinden alınmasıyla gerçekleşmektedir. Bu durum, gazetecilerin yaptıkları işi çok daha teknik bir meslek olarak görmelerine, yaptıkları iş ve bu işin yarattığı etki hakkında herhangi bir toplumsal sorumluluk ya da kaygı gütmemelerine (ya da gütseler dahi bu konuda gerekli etkinliği gösterememelerine) neden olmaktadır. Bu durum, yabancılaşma ve mesleğin değersizleşmesinin yalnızca toplum ya da üretim ilişkileri nezdinde değil, bizzat gazetecilerin algı dünyalarında ve gündelik pratiklerinde kendine yer bulmuş olduğunu göstermektedir.

Gazetecilikte vasıf artık zanaatvari bir vasıf³³⁴ olmaktan teknik bir uygulayıcılıkla sınırlandırılmış ve önemli ölçüde standartlaştırılmış bir vasıf halini almaktadır. Vasfın bu niteliksel dönüşümü, vasıfsızlaşmanın bir boyutu olarak kavranabilir. Zira günümüz gazeteciliğinde istenen çok yeteneklilik; teknoloji kullanımı ve eğitim yoluyla giderek yaygınlaştırılmakta, gazeteci bu süreçte olmazsa olmaz bir unsur olmaktan çıkarılmaktadır. Bu konuda Yücesan-Özdemir'in (2014: 109) işaret ettiği “emek için vasıf, sermaye için vasıf” tartışması önemlidir. Buna göre sermayenin iş süreçleri için ihtiyaç duyduğu vasıf artık emeğin kendini toplumsal olarak var edebilmesine imkan veren bir vasıf değildir.³³⁵ Günümüzde “sermayenin vasfı, emeğin vasıfsızlaşmasıdır” (Yücesan-Özdemir, 2014: 110).

³³⁴ “Zanaatkarın yaptığı iş üzerindeki hakimiyeti, diğer bir deyişle, işin tasarımı ve uygulamasını kendisinde toplanması, emeğin yaratıcı ve dönüştürücü potansiyelini göstermektedir. Marx’a göre, kapitalist emek süreci tam da bu yaratıcı ve dönüştürücü potansiyeli artı-değer üretimi için yok etmiştir. İşin denetimi, tasarımı sermayenin eline geçtiği ölçüde emek süreci emek için yalnızca uygulamanın yapıldığı bir ana dönüşmüştür” (Yücesan-Özdemir, 2014: 127-128).

³³⁵ Bu nokta oldukça önemli bir tarihsel farklılaşmayı işaret etmektedir. Sermayenin ihtiyaç duyduğu ve iş sahibi olabilmek için bireylerin edinmesinin mecbur hale geldiği vasfın, işçiler ve toplum açısından giderek daha az anlam ve içerikle donanması, sermayenin toplumla ilişkisinde bir değişimi içerir. Bu süreç, sermayenin toplumsal ilişkileri “ilerleten” tarihsel bir güç olma niteliğinin tamamen yok olduğu ve artık toplumun çıkarları ile çatıştığı bir evreyi işaret etmektedir. Bu durum, sermayenin gericileşme sürecinin aktif olarak ortaya çıktığı bir durum şeklinde değerlendirilebilir. Bu fikrin oluşumunda Metin Özuğurlu’nun Aralık 2017 tarihinde ODTÜ’de düzenlenen TSBD Kongresi’nde ileri sürdüğü savın büyük payı vardır. Özuğurlu’nun ifadesiyle, “Marx burjuvazinin tarihsel olarak ilerletici yanlarına dikkat çekmiş; Lenin 20. yüzyılın başında burjuvazinin devrimci barutunu tükettiğini ifade etmiştir”.

Dolayısıyla, var olan medya yapısı ve çalışma rejimi göz önüne alındığında, üretim anında basit bir “aktarmacılık” şeklinde kavranan gazeteciliğin, gazeteciler nezdinde yaptıkları işin anlamsızlaşmasına ve toplumsal özgünlüğünün kaybolmasına neden olduğu söylenebilmektedir. Ancak üretim anında bu şekilde anlamlandırılan mesleğin, makro düzeyde ideolojik bir toplumsal yönetim alanı olarak işlediği de ortadadır. Üretim anı vasıfsızlaştırma ve denetimi devralma yoluyla işçiden koparılıp iş standartlaştırıldıkça, yapılan mesleğe ilişkin özgün bir anlam geliştirmek de mümkün görünmemektedir.

Tam bu noktada söz konusu durum yalnızca gazetecileri ilgilendiren ve iş ile sınırlı basit bir iş görme pratiği olarak değil, makro düzeydeki ideolojik toplumsal yönetimi oluşturan unsurlardan biri olarak okunmalıdır. Dolayısıyla günümüzde gazetecilik alanının makro düzeydeki ideolojik işlevinin öncelikle gazeteciliğin üretim anında, bizzat üretimi yapanların üretim pratiklerinin belirlenmesi yoluyla gerçekleştiği ve böylece toplumsal rızanın öncelikle gazetecilerin üretim anında geliştirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu kapsamda gazetecilerin dahil olduğu emek rejimi, Burawoy’un (2015) hegemonik despotik emek rejimi olarak tanımladığı sürecin, hegemonik koşullarının giderek geri plana çekildiği fakat işleyiş itibarıyla biçimsel özelliklerinin devam ettiği bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda mevcut emek rejiminin, “güleryüzlü despotizm” olarak anılması mümkün görünmektedir.

Gazetecilerin bu çerçeve içinde gerçekleşecek sınıf kapasitesi pratikleri ise, rıza-direnış ilişkisinin söz konusu boyutları ve kapsamına bağlı olarak, yani mikro düzeydeki emek süreci ile gazetecilik faaliyetinin makro düzeydeki işlevleri arasındaki

Özügurlu ise, 21. yüzyılın başında sermayenin artık doğrudan gerici bir toplumsal varlık haline geldiğini ileri sürmektedir.

yakınlığa bağlı olarak düşünölmelidir. Zira denetim ve yönetim mekanizmalarının üretim noktasındaki biçimi ile ulus ölçeğindeki ideolojik-politik işlevleri gazetecilik mesleğinde hiç olmadığı kadar bağlantılı bir şekilde işlemektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GÜNDELİK HAYAT DENEYİMLERİ

Bu bölümde gazetecilerin gündelik hayat pratikleri ve deneyimleri ele alınacaktır. Gündelik hayat pratikleri, çalışmanın hatlarından birini oluşturan orta sınıfı tanımlamanın başat alanlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, orta sınıfı “tanımlayan” bir alan olarak gündelik hayat pratiklerini alandan verilerle incelemek önemlidir. Öte yandan, çalışmanın diğer hattı olan proleterleşme süreçlerini yalnızca emek piyasası ve çalışma alanına ilişkin bir olgu değil, ideolojik-politik uzanımları da olan toplumsal bir örüntü olarak ele alabilmek için de gündelik hayat deneyimlerini incelemek önemlidir. Bu bölümde, söz konusu deneyimlerin gazetecilerin sınıf kapasitelerine etkisi; geçim-gelir, borçluluk ve iş dışı yaşam pratikleri çerçevesinde çözümlenecektir.

Alandan verileri incelemeye geçmeden önce, sosyal bilimler içerisindeki gündelik hayat tartışmalarından bahsetmek ve bu çalışmanın söz konusu tartışmalar içindeki konum alışıını belirtmek yerinde olacaktır. Zira farklı kuramsal gelenekler içerisinde geliştirilen farklı gündelik hayat kavrayışları ve analizleri oldukça geniş bir tartışma alanı ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle çalışmanın konumlanışını belirtmek, aynı zamanda gazetecilerin gündelik hayatı incelenirken kullanılacak değişkenlere dair bir gerekçelendirme de sunacaktır.

5.1. GÜNDELİK HAYAT TARTIŞMALARI VE ÇALIŞMANIN KONUMLANIŞI

Genel anlamıyla “gündelik” olan, insanların dünya üzerinde ve toplumsal yaşam içinde bireysel ve sosyal varlıklarını sürdürmelerinin biçimlerini ve yollarını, bunun rutinleşmiş niteliklerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Varlığını sürdürmenin kendisi, biçimleri ve yolları, insanlığın üretim ve toplumsallaşma süreçlerine göre farklılaşmakta ve bu faaliyetlerin karşılanma biçimleri dönüşmektedir. Bu anlamda gündelik olan, evrensel bir içeriğe sahip olduğu kadar tarihsel bir niteliği de aynı anda bünyesinde barındırmaktadır. Şahin ve Balta’nın (2001: 185) ifadesiyle, “yeme, içme, barınma, üretme, güvenlik, soyun yeniden üretimi gibi basit insani gereksinimleri karşılamak üzere yapılan tüm etkinlikler ‘gündelik’ rutinlerin, yığılmış bilgilerin, ritüellerin, toplumsal işbölümünün arasına dağılmış bir yığın işi kapsar.” Benzer şekilde Felski (2000: 18) de gündelik hayatın devamlı olarak/günbegün yaşanılanları ifade ettiğini belirtir. Bu kapsamda “uyuma, yeme ve çalışma gibi etkinlikler, daha geniş bir tekrar döngüsüne gömülü düzenli günlük bir ritme uymaktadır.” Dolayısıyla insan türünün varlığını sürdürmek için geliştirdiği tüm etkinliklerin, rutin ve ritüelleşmiş özellikleriyle gündelik olanı oluşturduğu söylenebilir.

Bu geniş çerçeve içinde gündelik hayatın ne olduğu ve nasıl kavranması gerektiğine dair de geniş bir yazından söz etmek mümkündür. Bu yazın içinde temel ayrım noktası, üretim ilişkileri eksenli gündelik hayat kavrayışları ile üretim sürecini dışarıda bırakan gündelik hayat kavrayışları arasında çizilebilir. Bu ayrım, yalnız

inceleme alanına dönük içeriksel bir farklılık değil, kuramsal ve metodolojik kökleri olan daha derin bir ayrıma da tekabül etmektedir.³³⁶

Üretim ilişkilerini esas alan gündelik hayat yaklaşımları özellikle 20. yüzyılın Marksist çalışmaları içerisinde şekillense de Marksizm'in klasik metinlerinde bu kavrayışın kökenlerini bulmak mümkündür. Marx ve Engels'in (2004) Alman İdeolojisi'nde geliştirdiği tarih anlayışının epistemolojik-metodolojik temelleri ve bu çerçevede üretim ilişkilerinin merkeziliği³³⁷, tam da bir tür olarak insanın dünya üzerinde gündelik ve gerçek yaşantısından yola çıkılarak kurulmaktadır. Bu durum Marx ve Engels (2004: 19) tarafından şöyle ifade edilir:

İnsanların kendi geçim araçlarını üretim tarzları, her şeyden önce doğada hazır buldukları ile yeniden üretmeleri gereken geçim araçlarının doğasına bağlıdır. Bu üretim tarzı, basitçe bireylerin fizik varlıklarının yeniden üretimi olarak ele alınmamalıdır. Bu üretim tarzı, daha çok, bu bireylerin belirli bir faaliyet tarzını, onların yaşamlarını ortaya koyan belirli bir biçimi, belirli bir *yaşam tarzını* temsil eder.

Aynı şekilde, Marx ve Engels'in (2004: 30) tarihi ve toplumsal dönüşüm süreçlerini, “güncel yaşamın koşullarının eleştirisini” yaparak ve “duyumsal dünyayı onu meydana getiren bireylerin canlı duyumsal faaliyetinin toplamı olarak kavrama” yoluyla incelemesi, Marksist çalışmaların gündelik hayat kavrayışları konusunda önemli öncüller sağlamaktadır. Regulier (2016: 423), Marx ve Engels'te “gündelik

³³⁶Bovone (1989) gündelik hayat çalışmalarında üç farklı perspektif tespit edilebileceğini belirtmektedir. Bunlar, Marksist yaklaşım, fenomenolojik yaklaşım ve Amerikan mikrososyolojisidir (Bovone, Mead ve Goffman'ın başını çektiği sembolik etkileşimcilik ile Garfinkel tarafından oluşturulan etnometodolojiyi de Amerikan mikrososyolojisinin iki alt ekolü olarak ele almaktadır). Fark edileceği üzere her üç yaklaşım da felsefi, kuramsal ve metodolojik olarak farklı düşünsel gelenekleri temsil etmektedir. Bu perspektiflere özellikle 1990'larla birlikte yerleşik hale gelen postmodern metodolojik konumları da eklemek gerekmektedir.

³³⁷Belirtmek gerekir ki, Marx ve Engels'in vurguladığı üretim ilişkileri, üretim yapılan zaman ve mekanla sınırlı bir nosyon değildir. Üretim ilişkileri, bir toplumda yalnızca üretime katılanları değil, üretime girmeyenleri (ve bunların tarihsel-toplumsal koşullarını) de kapsayan bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla “üretim ilişkileri”, tüm toplumsal varoluşun temel ilkelerini ve buradaki güç ilişkilerini belirleyen tarihsel bir zemini ifade etmektedir. Benzer şekilde Willis (2013: 219) de üretimin, toplumsal bütünlüğün mekanik makine dairesi olmadığını belirterek, gerek üretimin gerekse üretim ilişkilerinin toplumsal ve kültürel doğasını vurgular.

yaşam”ın “gerçek yaşam” olarak kavrandığını belirtir. Ona göre, Marx ve Engels’te gündelik yaşam, emek kadar emeğin yeniden üretimini de içerir ve “her günün tarihinde izlenmesi” gereken sınıf mücadelesi, gündelik yaşamın parçasıdır. Bu yanıyla Regulier (2016: 425) gündelik yaşamın yalnız bireysel özneler için değil, kolektif ve toplumsal özneler için de çok sayıda karşı karşıya geliş ve çelişki alanı olarak ortaya çıktığını vurgular. Böylece “kavram, gündelik olarak içinde hareket ettiğimiz somut koşulların ve durumların çözümlenmesine imkan verir”.

Buradan hareketle 20. yüzyılda gündelik hayata dönük maddi üretim ilişkileri çerçeveli tartışmalar E.P. Thompson (2004; 2006) ve Williams (1993; 2013) gibi düşünürlerin işçi sınıfı tarihi ve kültürü üzerine çalışmalarında kendini gösterse de³³⁸ gündelik hayat üzerine özellikle odaklanan Lefebvre olmuştur. Lefebvre’in 1947 yılında yayınlanan “Gündelik Hayatın Eleştirisi”³³⁹ adlı eseri bu konuda önemli bir temel teşkil etmektedir. Lefebvre bu çalışmasında gündelik hayata ilişkin bütünlüklü bir yaklaşım geliştirmeyi ve onu kapitalizmin temel üretim ilişkileri içerisinden kavramayı önermektedir. Temel olarak “kapitalizm ve endüstrileşmenin insanın varlığı ve algısı üzerindeki etkisine” (Felski, 2000: 16) odaklanmaktadır. Bu eksenle meta fetişizmi, yabancılaşma ve iktidar ilişkilerinin üretim ve yeniden üretim süreçlerini, devrimci dönüşüm ve direniş noktalarını “gerçek hareketin” aktığı gündelik yaşam içinden ilişkiyel bir çabayla incelemektedir.

Gündelik hayatı üretim anının hem mekânsal hem de zamansal olarak “dışında” inceleyen ana akım gündelik yaşam kuramlarının aksine, Lefebvre (2012:

³³⁸ Johnson (2008: 38-39) kültürel çalışmalar ekolünün gelişimini tartıştığı metninde, gündelik hayat anlayışının, Hoggart, Thompson ve Williams ile başlayan İngiliz Kültürel Çalışmalar geleneğinin gelişim sürecinde oldukça merkezi bir rol oynadığını anlatır.

³³⁹ Bu eser üç ciltten oluşmaktadır. İlk cilt *Giriş* (2012), ikinci cilt *Gündelik Hayat Sosyolojisinin Temelleri* (2013), üçüncü cilt ise *Moderniteden Modernizme (Gündelik Hayatın Meta-Felsefesi)*(2015) alt başlıklarını taşımaktadır.

37; 48) gündelik hayatın, çalışmayı, boş zamanı ve ailevi ve “özel” yaşamı bir bütün olarak içerdiğini vurgulamaktadır.³⁴⁰ Bu bütünlük homojen ya da sabit değil, tam aksine tarihsel, geçici ve hareketli bir niteliğe sahiptir. Bu yanıyla “verimli çelişkiler” barındırmaktadır. Buradan hareketle Lefebvre (2012: 45) için boş zamanın çalışmayla ilişkisinin diyalektik analizi, gündelik hayat analizinin temel parçasıdır. Öyle ki, yabancılaştırıcı üretim pratikleri ve uzayan çalışma saatleri içinde “boş vakit, gündelik olanın içinde gündelik-olmayan olarak ortaya çıkar” (Lefebvre, 2012: 46). Daha fazla boş vakit kazanmak için daha çok çalışmak ve bunu tam da çalışmanın dışında kalmak için yapmak, Lefebvre’in (2012: 46) “cehennemi döngü” dediği durumdur.³⁴¹ Dolayısıyla gündelik hayat, üretim alanı ve bunun kapitalist örgütlenişi ile yapısal bir içiçelik taşımaktadır.

Bu noktada Kosik (2015: 68-69) de toplumsal üretim tarzını gündelik hayatın temel belirleyicisi olarak işaret etmektedir. Ona göre insan varoluşunun ve dünyadaki varlığının her tarzının belli bir gündelikliği vardır. Örneğin Ortaçağ’da serfin, şövalyenin, lordun ve keşişin birbirlerinden oldukça farklı gündelik pratikleri olmasına karşın, hayatın temposunu, ritmini ve düzenlenişini belirleyen tek bir ortak temel bulunmaktadır. Bu, feodal toplumdur. Kosik (2015: 69), sanayi kapitalizminin sadece yeni üretim aletleri, yeni sınıflar ve yeni politik kurumlar getirmediğini, aynı zamanda önceki dönemlerden farklı yeni bir gündeliklik şekli getirdiğini de vurgulamaktadır. Bu sürecin politik uzanımlarına değinen Coşkun (2017: 42) da gündelik hayattaki pratiklerimizin ortaya çıkardığı en önemli sonucun, Marx’ın “yabancılaşma” ya da

³⁴⁰ Aynı şekilde Regulier (2016: 425) de çalışma, özel yaşam ve boş zamanlar ilişkisinin, gündelik hayatın örgüsünü oluşturduğunu belirtir.

³⁴¹ Willis (2013: 217) bu döngüyü, “gelecekte gerçek bir yaşamı mümkün kılmak için insanın kendisinden sattığı zaman” olarak tanımlamakta ve bu nedenle çoğu insan tarafından çalışmanın “ölü zaman” olarak nitelendirildiğini belirtmektedir.

Lukasc'ın “şeyleşme” dediği, toplumsal rollerin ve kurumların ontolojik bir statü kazanması olduğunu ifade etmektedir.

Gündelik hayatı Marksist gelenek içinden tartışan önemli bir isim de Heller'dir. Heller (1984) üretim ilişkileri çerçevesinde gündelik hayatı analiz etmekte, Marksist gelenek içinde özellikle Lukacs'ın düşünsel izleğini takip etmektedir.³⁴² Ona göre (1984: 1; 3) gündelik hayat, toplumsal yeniden üretimi mümkün kılan bireysel yeniden üretim faktörlerinin toplamıdır. Çünkü bireylerin toplumu yeniden üretebilmeleri için kendilerini yeniden üretmeleri gerekmektedir. Bu süreç içinde kolektif bilincin nasıl oluşturulacağını sorgulayan Heller (1984: 14), burjuva toplumunda bireyin mahkum olduğu tikelliğin, egoizm olarak gündelik yaşamda kendini rasyonalize ettiğini vurgular. Heller (1984: 257), kapitalist toplumda gündelik hayatın bir nesneleştirme/yabancılaştırma süreci olarak işlediğini, ancak bunun gündelik hayatın özsel bir niteliği değil, toplumsal ilişkilerin yabancılaşmasının genelleşmesi ile ilgili olduğunu belirtir. Bu nedenle gündelik hayatta yabancılaşmanın aşılması, toplumsal ilişkilerdeki yabancılaşmanın azalmasıyla mümkün olabilecektir. Dolayısıyla gündelik hayatın değiştirilmesinin ve yabancılaşmanın aşılmasının yolu, toplumsal örgütlenmenin dönüştürülmesi ile açılacaktır.

20. yüzyıldaki Marksist gündelik hayat tartışmaları çoğunlukla, gündelik hayatın dönüştürücü potansiyelinin sınırları ve onun nasıl araştırılabileceği üzerine Marksizm içi tartışmalar olarak gelişmiştir.³⁴³ 20. yüzyılın son çeyreğinde oluşan ve

³⁴² Heller, 1960 ve 70'lerde Lukacs'ın çevresinde toplanmış bir grup genç eleştirmen ve entelektüelin oluşturduğu Budapeşte Okulu'nun önemli bir üyesi olmuştur. Heller'in düşüncesi Marksizm'den post-Marksizm'e ve oradan da postmodernizme uzanan bir çizgi izlemekle birlikte, postmodernizmin kimi yorumlarının akıldışı ve siyasal olarak uzlaşmacı eğilimlerine karşı eleştirel tavrını keskin biçimde korumuştur. Bu nedenle Gardiner'in (2016: 175) ifadesiyle Heller'in düşüncesi ve çalışmaları “nitelikli” bir postmodernizme meyletmiştir. Gündelik hayat üzerine çalışmaları ise Marksist dönemine denk gelmektedir. Heller üzerine ayrıntılı iki inceleme için bkz. Grumley (2005) ve Gardiner (2016).

³⁴³ Gardiner (2016: 254), 20. yüzyıl Marksistlerinin gündelik hayata ilişkin tartışmalarından, entelektüel ve politik ilgiyi “cisimleşmiş, yaşanmış deneyimin alanına geri döndürme arayışı” olarak bahseder.

21. yüzyılda da devam eden tartışmalar ise ağırlıklı olarak, söz konusu dönemde sosyal bilimlerde yükselen postmodern kuramsal hakimiyete karşı yeniden bir gündelik hayat savunusu ve kavramın politik kökenini yeniden keşfetme çabası olarak şekillenmektedir. Bu kapsamda Roberts (2006: 1-2; 5) gündelik hayat kavramının postmodern kavrayışlar içerisinde gittikçe popüler ama tüketimci bir içeriğe büründüğünü ifade eder. Gündelik hayatın basit bir “beğeniler demokrasisi” alanı haline getirildiğini (ironik bir anımsama ile “indirgendiğini”-y.n.) belirten Roberts, buna karşı kavramın “felsefi ve politik partizanlığını” geri kazanmanın önemine işaret etmektedir. Böylece postmodern kültürel kurama karşı, gündelik hayat kavramının eleştirel bir savunusunu yapmakta, gündelik hayatı “toplumsal bütünlüğün devrimci eleştirisi olarak yeniden kültürel kuramın bir parçası” haline getirmeyi amaçlamaktadır.

Postmodern gündelik yaşam kavrayışlarını benzer bir vurguyla eleştiren Yücesan-Özdemir (2014: 196) de günümüzdeki hakim gündelik yaşam çalışmalarının üretim noktasını tamamen dışladığını ancak üretim noktasının gündelik hayatı belirleyen en önemli alan olduğunu vurgulamaktadır. Bir günün neredeyse yarısını ve çoğu durumda daha da fazlasını kaplayan üretim faaliyetini dışarıda bırakan bir gündelik hayat kavrayışının geçerliliğini sorgulayan Yücesan-Özdemir’e (2014: 196) göre, üretim anının gündelik yaşamı belirlemesi yalnızca üretim faaliyetinin zamansal uzunluğu ile ilgili değildir. Emek sürecinde sahip olunan vasıf, denetim ve içine girilen toplumsal ilişkiler, gündelik hayatta da kurucu bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla gündelik hayat, “sınıf kültürünü, toplumsal emek gücünün tecrübe, beceri ve deneyimlerini karşı stratejiler biçiminde güçlendirdiği anlar ve mekanlar” (Yücesan-Özdemir, 2014: 197) olarak da ele alınmalıdır.

Bu kavrayışa oldukça benzer bir vurgu, işçi sınıfı kültürü üzerine çalışan Paul Willis'te de bulunabilir. Gündelik hayatı daha geniş bir kültür kavrayışı içerisine yerleştiren Willis'e (2013: 218-219) göre, kültüre her türlü yaklaşımda çalışma hayatına merkezi bir konum tanınması gerekir. Zira çoğunluk, uyanık olduğu zamanın büyük bölümünü çalışarak geçirmekte, kimliklerini çalışma etkinlikleri üzerinden kurmakta ve başkaları tarafından da temelde çalışmayla olan ilişkileri üzerinden tanımlanmaktadır. Benzer şekilde, çalışma dışında kalan alan, çalışmaya birçok anlam ve referans kategorisi sağlar. Buna karşılık çalışma dışı alanın kendisi ancak çalışmayla olan ilişkisi üzerinden anlaşılabilir ve son tahlilde onun tarafından biçimlendirilir.

Bu tartışmalar, betimleyici anlatıların ötesine geçerek, gündelik hayatın, sınıf ilişkilerini açıklamada analitik içeriğine geri kavuşturulmasının önemini göstermesi bakımından anlamlıdır. Dolayısıyla gündelik hayatı, üretim faaliyetinin dışında ve ondan ayrı, kendi başına bir inceleme alanı olarak değil, hakim üretim ilişkilerinin düzenlediği, yeniden ürettiği ve üretim biçiminin de bu alanlarda yeniden üretildiği (yabancılaşma ve meta fetişizmi gibi) bir kapsam olarak görmek önemlidir. Gündelik hayat, evrensel ve tarihsel niteliği ile insanın tüm zenginliğini, ortaklığını, “sıradanlığını”, farklılığını gerçekleştirebileceği fakat hakim üretim ilişkileri tarafından kuşatılmış ve standartlaştırılmış bir alan olarak çelişkili bir bütünlüğe sahiptir. Bu karakteri nedeniyle gündelik hayat Lefebvre'in (1998: 38) ifadesiyle “ortada” bir “denge yeri” olduğu kadar “aynı zamanda tehdit edici dengesizliklerin (de) ortaya çıktığı” bir alandır.

Gündelik hayatı üretim ilişkileri çerçevesinin dışında ele alan çalışmalar ise, 20. yüzyılda fenomenoloji ve sembolik etkileşimcilik³⁴⁴ gibi köklere³⁴⁵ sahip olsalar da yüzyılın son çeyreğinden itibaren ağırlıklı olarak post-yapısalcı ve postmodern yaklaşımlar ekseninde şekillenmektedir.³⁴⁶ Kimi çalışmalarda ise bu perspektiflerin bileşiminden oluşan karma bir çerçeveden söz etmek mümkündür.³⁴⁷

Gündelik hayata ilişkin söz konusu kavrayışlar, 1960'larla birlikte yükselmeye başlamış, 1980 ve 90'larda ise eleştirel sosyal bilimler alanının baskın paradigması haline gelmiştir. Bu süreçte gündelik hayat çalışmalarında ciddi bir dönüşümden söz etmek mümkündür. Söz konusu gündelik hayat çalışmaları, 20. yüzyılın baskın Marksist gündelik hayat çalışmalarına göre taşıdıkları felsefi ve metodolojik farklılıklar nedeniyle, gündelik hayatta yabancılaşma, üretim ilişkilerinin cisimleşmesi ve sınıf pratikleri/kültürü gibi meselelerden çok toplumsal cinsiyet, kimlik, etnisite, din, tüketim vb. temelli “yaşam tarzı”³⁴⁸ kavrayışlarını öne çıkarmakta, iktidar ve direniş temalarını kültürel kuramın postmodern versiyonları içinden çözümlemektedir. Bu süreçte inceleme nesnesinin dönüşümü kadar, bu inceleme sürecinin yerleştirildiği bağlam ile entelektüel dikkatlerin ve temel sorunsalların dönüşümü söz konusudur.

³⁴⁴ Bu çalışmalardan temel nitelikte bazıları için bkz. Goffman (2009), Garfinkel (2006), Schultz (2014).

³⁴⁵ Gardiner (2016: 18) de bu kuramları Schultz, Berger ve Luckmann'ın fenomenoloji yaklaşımları ile Goffman'ın sembolik etkileşimciliği ve etnometodoloji olarak işaret eder. Bu kuramların yaygınlık kazanmaya başladığı 20. yüzyılın ortalarını sosyal bilimlerde “yorumsamacı dönemeç” olarak adlandıran Gardiner'e göre bu dönemeç, sosyal bilimlerde bir “mikrososyoloji çeşitliliği”nin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çeşitliliğin en temel inceleme alanlarından biri de gündelik hayat olmaktadır. Gardiner'in işaret ettiği bu nokta, benzer şekilde Bovone'un (1989), gündelik hayat çalışmalarındaki üç büyük yaklaşım (Marksizm, fenomenoloji ve Amerikan mikrososyolojisi) olarak saydığı kuramlardan ikisine (fenomenoloji ve Amerikan mikrososyolojisi) denk gelmektedir.

³⁴⁶ Bu noktada De Certeau'nun (1984), fenomenoloji ile postmodern perspektif arasında bir eşik olarak okunabileceği iddia edilebilir.

³⁴⁷ Bu konuda bazı örnekler için bkz. Chaney (1999), Renshaw (2006), Bennett (2013).

³⁴⁸ Yaşam tarzı kavramı, ana akım sosyolojide “orta sınıf”ı tespit ve ayırt etmek için de kullanılan bir araçtır. Yaşam tarzı, tam da gündelik hayatın ve bu süreçteki pratiklerin çözümlemesi ile toplumsal sınıfları bu pratikler etrafında ayırıştırma üzerine kuruludur. Bu yanı sıra söz konusu gündelik hayat çalışmaları ile ana akım sosyolojinin epistemolojik köklerini ve ortaklıklarını yeniden incelemek, günümüzün düşünsel haritasını belirlemede önemli bir ardyöre sağlayabilecektir.

Gündelik hayat kavramı temel olarak üretim alanının dışında kalan “günlük” deneyimleri ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. Bu süreçte üretim alanı/çalışma hayatı ile gündelik hayat, birbirlerini dışlayan dikotomik bir yapı olarak ortaya çıkmakta ve üretim alanının “dışı” çoğunlukla “öznel” deneyimler üzerinden incelenmektedir. Öznel deneyim ise “tekil” deneyim olarak ele alınmakta, deneyimin maddi ve ilişkisel yapısı göz ardı edilmektedir.

Gardiner (2016: 18-22) de benzer bir noktaya dikkat çekerek, gündelik hayat tartışmalarında üretim alanını dışarıda bırakan kuramlara dair, bu kuramların önemli sorunlar taşıdığını belirtmektedir. Ona göre bu kuramlar gündelik hayatı “görece homojen ve benzeşen bir dizi tutum, pratik ve bilişsel yapı olarak” algılamaktadır. Gündelik hayatı “önceden tekamül etmiş”, “verili” ve “doğal” bir dünya gibi görerek hayatı sabit bir dizgeye indirgerler. Böylece gündelik hayat üzerine düşünme, betimleyici bir girişim olarak kalır. Gardiner bu eleştiriyi çoğunlukla fenomenolojik yaklaşımlara dönük olarak geliştirmiş olsa da eleştirinin kapsamı post-yapısalcı ve postmodern gündelik hayat çalışmalarına genişletilebilir. Zira söz konusu gündelik hayat çalışmaları, kültürel kuramın özellikle 1980’ler sonrası aldığı biçim içerisinde şekillenmektedir.

Kültürel kuramın postmodern bir içerikle donanması ve bunun gündelik hayat çalışmalarını radikal bir şekilde dönüştürmesi üzerine geniş bir tartışma alanından bahsetmek mümkündür. Örneğin Langbauer (1992: 47) gündelik hayat kavramının, kültürel çalışmalar içerisinde temel bir kategori olmasına karşın, bu çalışmalarda kavramın verili kabul edildiğini ve neredeyse hiç tanımlanmadığını vurgulamaktadır. Gardiner (2016: 24) de kültürel çalışmaların son yıllarda gittikçe dağınık ve amorf bir hale geldiğini, başlangıcında ortaya konulan eleştirel ve siyasal karakterinin çoğunu

kaybettiğini ifade etmektedir. Bunun sonucunda “kapitalizmin ve sosyoekonomik eşitsizliklerin eleştirisinin müphem ve depolitize bir popülizm tarafından gölgede bırakıldığı hüznün verici bir eğilimin” ortaya çıktığını vurgular. Kosik (2015: 69) gündelik hayatı kavrarken, onu tarihin karşısında bir yerde konumlandırmanın yanlışlığından bahsetmektedir. Ona göre, gündelik hayatı kendi rutinliği içinde tarihin üzerinde bir yerde kabul etmenin kendisi belli bir gizemlileştirmenin sonucudur. Buradan hareketle, söz konusu gizemlileştirmenin ve gündelik hayatı “dokunulmaz” kılma eğiliminin, farklı seviyelerde de olsa, kültürel kuramın son dönemdeki güzergahı içinde önemli bir yer tuttuğu iddia edilebilir. McChesney (1996: 6-8) de benzer bir eleştiride bulunarak, kültürel çalışmaların haldeki durumunda kapitalizm, piyasa ya da sınıf ilişkileri gibi temel toplumsal faktörlerin sorunsallaştırılmamasının da ötesinde bu kavramların açıkça yanlış ve “absürd” bir şekilde ele alındığını belirtmekte, bu durum içinde kültürel çalışmaların sol bir politik girişim (anti kapitalist, piyasa karşıtı, pro-demokratik ve sosyalist vb.) olarak varlığını sürdürüp sürdüremeyeceğini sorgulamaktadır.

Bu tartışmalar, gündelik hayatın kapitalizm, piyasa, üretim ilişkileri, meta fetişizmi, yabancılaşma, sınıf mücadeleleri vb.’ne dair sorular sorulmaksızın ele alındığı bir kültürel kuramın ortaya çıktığını ifade etmesi açısından önemlidir.

Gündelik hayat çalışmalarındaki bu metodolojik ve siyasal kopuş, kültürel çalışmaların sıradan insanların sıradan pratiklerini ele alma iddiası ile meşrulaştırılmaktadır. Bu güçlü bir savunudur. Buna karşı Gardiner (2016: 23), Bourdieu’ya atıfla, insanların kendi toplumsal dünyalarına dair gündelik yorumlarına belirli bir meşruiyet/geçerlilik atfedilmesinin önemli olduğunu, ancak Bourdieu’nun “anlık bilgi yanlışması”na teslim olunmaması vurgusunun da önemsenmesi

gerektiğini ifade etmektedir. Bu nedenle (meta anlatılar olarak göz ardı edilen) eleştirel akıl ve yapısal çözümleme, Gardiner için bu türden ideolojik belirlenimlerin ortaya çıkarılmasında ve insanların kendi meselelerine dair daha yüksek bir kavrayış geliştirmelerinde hayati bir role sahiptir.

Bu tartışmalar ışığında belirtmek gerekir ki, bu çalışma gündelik hayata ilişkin üretim ilişkileri temelli bir kavrayışa sahiptir. Yukarıda değinildiği gibi, bu çerçevenin yabancılaşma, fetişizm gibi felsefi boyutları olduğu kadar geçim döngüsü, toplumsal yaşam pratikleri ve gündelik anlamlandırmalar gibi sosyolojik boyutları da bulunmaktadır. Tezin gündelik hayata ilişkin olgusal verilerinin serimleneceği ve tartışılacağı bu bölümde, çalışmanın kapsamı itibariyle sosyolojik boyutun daha ön planda olacağı belirtilmelidir.

5.2. GEÇİM, GELİR VE BORÇLULUK

Geçim, gelir ve borçlulukla ilgili veriler, gazetecilerin gündelik hayat pratiklerinin ve toplumsal koşullarının maddi temeline ve kendilerine dönük anlamlandırma süreçlerine dair öğeler barındırmaktadır. Bu anlamlandırmalar, gazetecilerin kendilerini toplumsal olarak konumlandırmalarını ve sınıf oluşum süreçlerinin mayası olabilecek gündelik, ahlaki ya da politik değerlendirmelerini içermesi bakımından önemlidir.

“Aldığınız ücretin emeğinizin karşılığı olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplar bu konuda kimi ipuçları sunmaktadır. Buna göre görüşülen gazetecilerin yüzde 69’u aldığı ücretin emeğinin karşılığı olmadığını belirtirken, yüzde 18’i kısmen, yüzde 13’ü ise evet cevabını vermiştir (Ek 5.1). Bu durum, görüşmelerde de ortaya çıkmaktadır. Gözlemlenen bu genel memnuniyetsizlikte öncelikle bir önceki

bölümde incelenen çalışma koşulları ve uzun çalışma saatleri gibi faktörlerin etkisi büyüktür. Bunun yanında, medya kurumlarında hareket eden para miktarı ile çalışanlara verilen ücretler arasındaki uçurum da önemli bir memnuniyetsizlik kaynağıdır. Bu noktada, medyadaki ücret dağılımının “üst kademelerde” yoğunlaştığı fakat söz konusu kademelerin, içerdiği insan sayısı itibarıyla giderek küçüldüğü belirtilmektedir.³⁴⁹ Çalışanların kendi arasında gözlemlenen ciddi ücret farkları da aldığı ücretin emeğinin karşılığı olmadığını söyleyenler için önemli bir sorun kaynağı oluşturmaktadır. Az da olsa bir grup gazeteci ise, hangi şartlarda çalışırlarsa çalışsınlar, emeklerinin karşılığını “bu sistemde” “zaten” alamayacaklarını belirtmektedir. Bu konuda kimi ifadeler şöyledir:

Yani hiç kimse düşünmez bunu [aldığı ücretin emeğinin karşılığı olduğunu], ama ben gerçekten düşünmüyorum. Yani çünkü şöyle hemen hemen aynı yaşta aynı deneyimde olduğum arkadaşlarım var farklı kurumlarda çalışan. Onlarla aramızda ciddi bir ücret dengesizliği var. Ya da aynı kurumda çalıştığım ama benden daha önce başlamış fakat benden daha yüksek ücret alan fakat deneyimi hesap ettiğimiz zaman ortaya aslında aynı işleri çıkardığımız arkadaşlarım da var. Yani bir dengesizlik var. Bu dengesizlik olduğu için hak etmediğime yüzde yüz eminim. Yani hiçbir çalışan zaten hak ettiğim ücreti alıyorum demiyordur eminim. Diyorsa ne güzel, keşke biz de öyle işlerde çalışsak. Ama bu dengesizlik, bir adaletsizlik doğuruyor ister istemez. Zaten yani hakkımızı alamadığımız düşüncesini oluşturan temel şey bu adaletsizlik. Bu ücret dengesizliği, sektördeki ve kurumdaki.. (Kenan)

Sektördeki adaletsizlik daha belirgin hale getiriyor bu meseleyi. Diğeri zaten yapısal bir sorun: Hiçbir zaman yaptığın işin karşılığını alamadığını düşünürsün zaten. Ama bu güncel, aktüel olarak yaşanan adaletsizlik daha yakıcı hale getiriyor meseleyi. (Zeynep)

“Kısmen” ve “evet” cevabı verenlerin ise bir kısmı, medyanın genel kuralsızlığı ve ücretlerin düşüklüğüne karşın çalıştığı kurumun görece daha iyi ücretler verdiğini ifade etmektedir. Bu grubun çoğunluğu ise, ülkedeki “genel duruma”

³⁴⁹ Bu konu hakkında ayrıntılı bir açıklama bir önceki bölümde, “çalışma koşulları” başlığı altında sunulmaktadır.

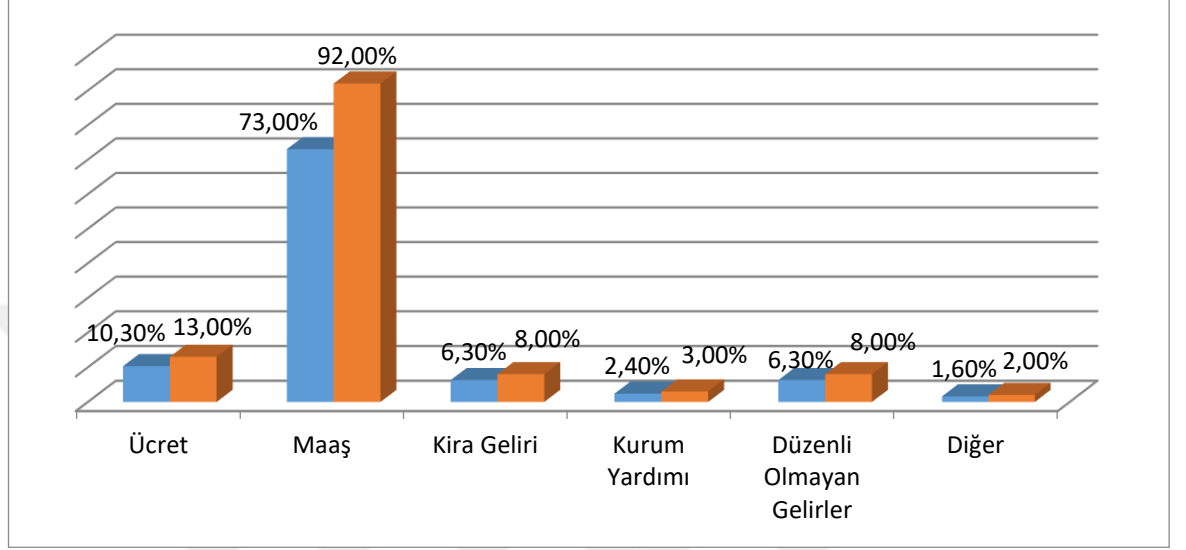
nazaran ücretlerin görece iyi olduğu savına dayanmakta, böylece aldığı ücretin emeğinin karşılığı “sayılabileceğine” ikna olmaktadır. Bu noktada, çalışma biçiminin (fikir işi, siyasal ve kültürel seçkinlere yakın olma durumu vb) ve “beyaz yakalı” bir iş yapıyor olmanın, “kısmen” ve “evet” cevapları veren gazeteciler için önemli bir “ikna noktası” oluşturduğu söylenebilir. Şöyle ki, çok daha zor, fiziken ağır şartlarda ve toplumsal değeri geri planda bırakılan birçok işte işçilerin çok daha az ücretlerle çalıştırılıyor olması, gazetecilerin memnuniyetsizliğe ikna olmalarında önemli bir işlev görmektedir.

Genel itibariyle bakıldığında bu durumun sadece “kısmen” ve “evet” cevapları veren gazeteciler için değil tüm gazeteciler için bir “şükür noktası” oluşturduğu söylenebilir. Bu duygunun oluşmasında mesleki değer kaybı ve itibarsızlaşma olarak ortaya çıkan proleterleşme sürecinin etkisi saptanmalıdır. Bu süreç, gazetecilerin her ne kadar “farklı” olduklarını düşünseler bile kendilerini ister istemez işçi sınıfının diğer katmanlarıyla karşılaştırma zorunluluğunu yaratmaktadır. Gözlem ve görüşmelerden edinilen bulgulara yaslanarak, bu karşılaştırmanın “tercih edilen” bir tutum değil, maddi dönüşümün dayattığı bilişsel bir eğilim olduğu söylenebilir. Bu nedenle proleterleşme sürecinin maddi niteliğinin bilişsel koşullandırmaları olarak okunabilmektedir. Şükür noktasının, gazetecilerin sınıf oluşumu süreçlerinde ve sınıf kapasitelerinin açığa çıkmasında içsel bir “frenleyici” etki yarattığı belirtilmelidir. Bu durum ayrıca, sınıf içi katmanlaşma ve farklılaşma süreçlerinin (ve bunun biçimlerinin) oluşumunu ve kapsamını göstermesi bakımından da önem taşımaktadır.

Geçim, gelir ve borçluluk kategorisi altında ele alınması gereken bir başka faktör, gazeteci hanelerinin geçim olanaklarıdır. Buna göre, yüzde 83,3'lük bir kesim,

hane bazında yalnızca ücret/maaş geliri³⁵⁰ ile yaşamaktadır. Ücret gelirinin yanı sıra kurum yardımı ya da düzenli olmayan gelirler ise geçim sürecinde oldukça düşük bir yer tutmaktadır (Grafik 1)³⁵¹.

Grafik 1. Hanenizin temel geçim kaynağı nedir? (y.s. 100)

Ücret ya da maaş dışı geçim araçları bulunmayan kesimin yüksekliği oldukça dikkat çekicidir. Bu durum, görece geleneksel kanallarda gerçekleşen alternatif geçim olanaklarının (aileden ya da kırdan gelen maddi veya ayni geçim takviyelerinin) çözüldüğünü göstermesi bakımından anlamlı bulunmuştur. Bu veriler gazetecilerin gerek bireysel gerekse hane bazında ücret gelirine bağımlılığını göstermesi açısından da ayrıca önemlidir. Zira bu, gazetecilerin (ve hanelerinin) içerisinde bulunduğu geçim

³⁵⁰ Anketlerde “ücret” ve “maaş” olarak sunulan seçenekler arasında, gazetecilerin büyük çoğu ücretlerini “maaş” olarak işaretlemişlerdir. İki kavram arasındaki iktisadi fark, gündelik kullanımda belirleyici bir farklılığa sahip olmadığından, gazeteciler tarafından yanlış kullanıma dayalı böylesi bir yer değiştirmenin yapıldığı düşünülebilir. Bir başka durum, evli gazetecilerin yarısının eşinin ücretli olarak özel sektörde, yarıya yakınının (yüzde 47) ise kamuda kadrolu olarak çalışmasıdır. Bu nedenle buradaki çözümlemelerde, ücret ve maaş gelirleri bir arada ele alınmakta ve “geçimini sağlamak için ücrete bağımlı olma” kategorisinde değerlendirilmektedir.

³⁵¹ Grafikte, seçeneklerin üzerindeki çift çubuklardan solda olanı, “sadece” olarak okunmalıdır. Örneğin, sadece ücret ile geçinenler yüzde 10,3’tür. Sağ taraftaki çubuklar ise, ilgili seçeneğe ek olarak başka bir faktör daha bulunduğunu belirtir. Örneğin, ücret değişkeni üzerindeki çubuklardan sağ tarafta olanı, ücret artı başka bir kalem daha olduğunu ve bunun yüzdelik dilimini göstermektedir.

seçeneklerinin darlığını göstermektedir. cret gelirine bağımlılığın, gazetecilerin hem mesleki hem de çalışma ilişiklerine dönük direnme, boyun eğme, mesleğin icrası ve mesleki anlamlar yaratma süreçlerinde önemli bir belirleyen olduğu söylenebilir. Çünkü cret gelirine bağımlılık ve işsiz kalma korkusu birbirlerini besleyen bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum görüşmelerde de dile getirilmiştir:

İşsiz kalma korkusu her zaman var, ben zengin bir aileden gelmiyorum sonuç itibariyle, bir ay işsiz kaldım mı bittim demektir! (Meltem)

Hani her gün işsizlik korkusu yaşanıyor ya, bugün de sigortan yattı, bugün de maaşın yattı şeklinde bakıyorsun. Çünkü her insan gibi biz de kredi kartlarının borçlarının altındayız, öyle yaşayabiliyoruz ve artı büyük baskı içerisinde çalışıyoruz, diğer mesleklere göre. Her gün, her sabah yeniden bir şey yaratmamızı söylüyorlar, her sabah. Yani dn yarattığın en güzel, en muhteşem haber, bugün yok artık, o bitti. Dnn ekmeğini bugün yiyemezsin. (Gl)

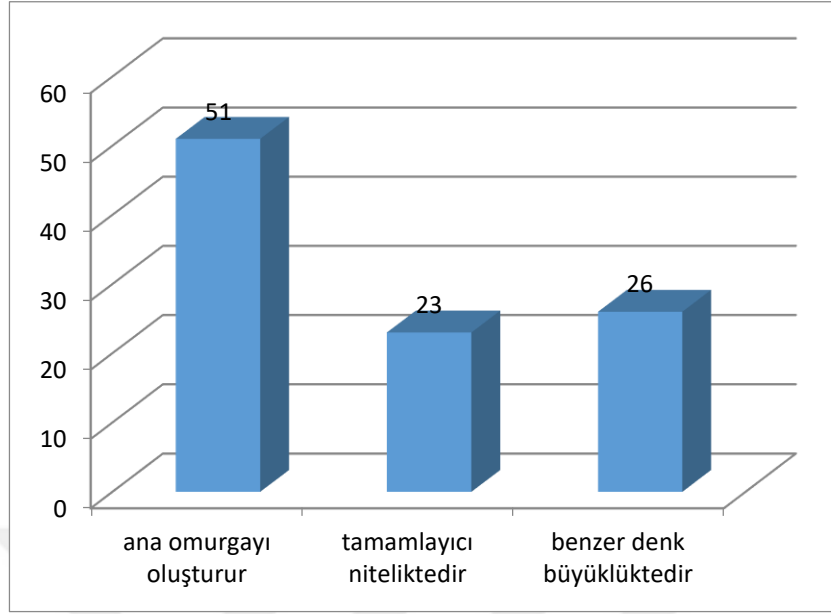
Gazetecilik para için yapılmaz ama sonuçta geçimi sağlamak için bir şeye ihtiyacımız var, biz işiyiz sonuçta. Geimimi sağlayacak olan bir gelire ihtiyacım var, sonuçta onu da elde etmeliyim, çünkü evliyim, çocuğum var, sonuçta bakılması gereken bir ailem var ve eşim alışmıyor şu anda (Barış)

Tasarruf yapamıyorum, borcum tabi ki var, ne zaman kapatabilirim onu da öngörüm yok. Ama 5 dakika sonra haber müdürün arar ve kovuldun der mi diye sorsan kesinlikle demez diyemem, kimse diyemez, haber müdürüm de diyemez.(Akın)

Daha çok borlanıyoruz galiba ve bu sektörde her zaman, işsiz kalmanın en kolay olduğu sektör galiba, onun için her zaman böyle bir risk var. (Aydın)

Gazetecilerin cret gelirine bağımlılığı, hane içindeki ücret dengesinde de kendini göstermektedir (Grafik 2). Gazetecilerin yarısından biraz fazlası, gelirinin hane bütçesi içinde ana omurgayı oluşturduğunu ifade etmiştir.

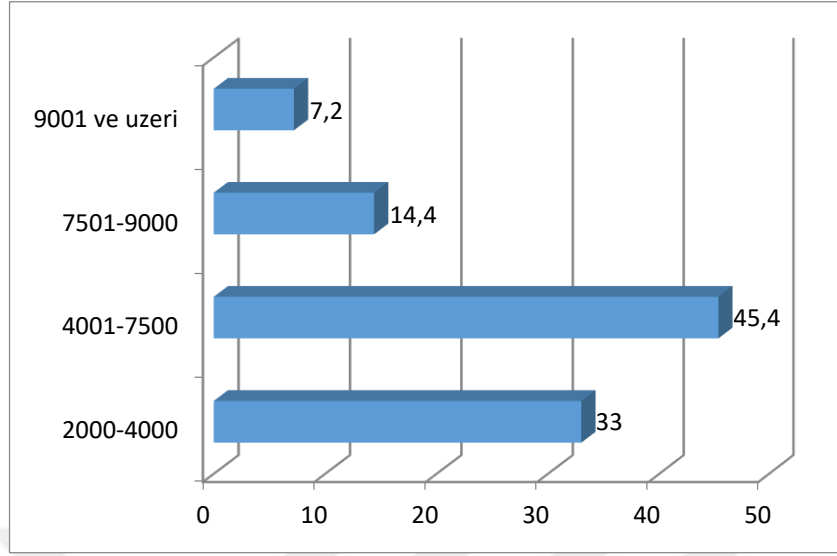
Grafik 2. Geliriniz aile bütçesi içerisinde nerede durmaktadır? (y.s. 100)

Grafiğe göre ücrete bağımlılığın ve hanelerde temel geçim yolunun, çoğunlukla gazetecinin çalışması ile ilişkili olduğu söylenebilir. Burada vurgulanması gereken bir başka özellik de toplumsal cinsiyet temelli bir geçim düzeninin kurulmuş olmasıdır. Cinsiyet ile gelirin hane bütçesi içindeki konumu arasındaki ilişkiyi gösteren tablo (Ek 5.2) bu iddiayı doğrular niteliktedir. Gelirinin hane bütçesi içinde “ana omurgayı oluşturduğunu” söyleyenler büyük bir ağırlıkla (yüzde 64,5) erkek gazetecilerken, gelirinin hane bütçesi içinde “tamamlayıcı nitelikte” olduğunu belirtenler ise büyük oranda (yüzde 44,7) kadın gazetecilerdir.

Hane bazında ücrete bağımlılığın tespit edilmesi, haneye giren aylık gelir miktarını da önemli hale getirmektedir (Grafik 3).

Grafik 3. Aylık hane gelirinüz hangi aralıktadır? (y.s. 99)

Buna göre, görüşülen gazetecilerin yarıya yakınının (yüzde 45,5) aylık hane gelirleri 4001-7500 TL arasındadır. Bir sonraki gelir dilimi ise yüzde 33 ile 2000-4000 TL gelire sahip olanlardır. Bu verilerle, aylık hane geliri 7500 TL'nin altında olan gazetecilerin oranının yüzde 78,5 olduğu görülmektedir. Görüşülen gazetecilerin yüzde 64'ünün evli olduğu ve bu oranın yüzde 70'inin de eşlerinin çalıştığı³⁵² düşünüldüğünde, hanede çalışan kişi sayısı itibariyle aylık hane gelirinün görece düşük bir bantta setrettiği söylenebilir.

Buna paralel olarak, aylık gelir ve gider durumlarını bir arada değerlendirmek, gazeteci hanelerinin geçim durumlarını açıklayabilmek için elverişli bir tablo sunmaktadır (Ek 5.3 ve Ek 5.4). Bu tabloya göre tüm gelir gruplarında, aylık giderin gelirden daha yüksek olduğu tespit edilmektedir. Örneğin; 0-2000 TL aylık hane geliri kategorisinde bulunanların yüzde 80,8'inin, 2001-3000 TL aylık hane geliri olanların yüzde 85,4'ünün aylık ortalama giderlerinin gelirlerinden daha fazla olduğu

³⁵² Bu ve buna benzer demografik özelliklere dair ayrıntılı bir inceleme çalışmanın üçüncü bölümünde yer almaktadır.

kaydedilmektedir.³⁵³ Gazetecilerin çoğu, aldığı ücretin geçinmesine yetmediğini, ancak eşlerin çalışması ile geçimin mümkün olduğunu ifade etmektedirler. Ancak, yaşanan hayatın biçiminin de ücret ve gider arasındaki ilişkiyi belirlediği vurgulanmıştır:

Şimdi tabi bu geniş bir tartışma. Ot gibi yaşarsak yeter ücretimiz. Yani ne kadar sinemaya tiyatroya gidiyoruz, ne kadar sosyal yaşıyoruz biraz onunla ilgili bir şey. Spora bütçe ayırmamı sağlıyor ama bunun karşılığında başka şeylerden kısmak gerekiyor kuşkusuz. Ve bizim bir çocuğumuz yok ve eşimle beraber yaşıyoruz. (Ali)

Geçimin yalnızca ücret temelli hale gelmesi ve gelirlerin giderleri karşılayamaması ile ortaya çıkan geçim sıkıntısını aşmanın tek yolu gazeteciler açısından borçlanmak şeklinde ortaya çıkmaktadır.³⁵⁴ Borçlanmak, zaman zaman, çalışılan kurumdan alınan “avanslar” şeklinde gerçekleşse de ağırlıklı olarak borçlanılan mecralar kredi kartları ve krediler yoluyla bankalar olmaktadır. Buradan hareketle borçlanmanın formel ve kurumsallaşmış ilişkiler yoluyla sağlandığı, aile ya da arkadaşlar gibi enformel yolların görece geri planda kaldığı söylenebilir. Borçlanma düzeni, görüşmelerde şöyle ifade edilmiştir:

Yani her Türk vatandaşı gibi, ben de borçla yaşıyorum. Tasarruf yapabilecek aşamada değilim. Ben de en az maaşım kadar borçluyum, kredi, kredi kartı, kredili mevduat, zaman zaman değişiyor. Kredi yeni bitti mesela. Borçluyum, borçsuz yaşayamıyorum. Aileme de destek oluyorum çünkü, geldiğim gelir seviyesi belli. Mesela eve çıkmamamın sebebi, bir başkasına kira ödeyeceğime aileme o parayı aktarma derdi. Öyle lüks bir durumum yok yani. (Meltem)

Tasarruf sıfır. Borçlu yaşıyorsun kredi işte her şeyi krediyle alıyorsun. Şöyle diyeyim evliyim eşimin de geliri var onun da geliri benim ki düzeyinde ondan dolayı şey oluyor

³⁵³ Boratav (2011b: 14), 2008 krizini çözümlediği kitabında bu durumu “tüketimin geliri aşması paradoksu” olarak tanımlamaktadır.

³⁵⁴ Borçlanma, kapitalizmin finansal eğilimleri ve yeni birikim koşulları içinde oldukça merkezi bir yer tutmaktadır. Hardt ve Negri (2012: 18) kapitalizmin çağımızdaki yapısal dönüşümünü şöyle tarif etmektedirler: “Borçlu olmak günümüzde toplumsal yaşamın temel koşulu haline geliyor. Borca girmeden yaşamak neredeyse imkânsız. (...) Toplumsal güvenlik ağı, borçlar toplumsal ihtiyaçları karşılamamanın birincil alanı haline geldikçe refah (welfare) sisteminden borç ödeme (debtfare) sistemine geçiyor. Öznelliğimiz artık borç temelinde şekilleniyor. Borç olarak hayatta kalıyorsunuz ve bu borçlar karşısındaki sorumluluğunuzun ağırlığı altında hayatınızı sürdürüyorsunuz.”

yetiyor. Şimdi krediler ödüyorum. Ev kredisi ödüyorum, ihtiyaç kredisi ödüyorum, bir ton borç! O bittiği zaman belki birikim yapabilirim. (Kemal)

Borçların var ama ben ekonomik kriz içerisinde değilim ama evli olan arkadaşlar için böyle sorunlar var. Evli, çocuk aile ya da ekstra sorunu olan aileler için ciddi sorun var. (Zeynep)

Tasarruf yapamıyoruz, oğlum özel okulda okuyor, onun giderlerini düşünün, kendi giderlerinizi düşünün, ne olduğunu anlamadığım bir durum, sonuçta bütün çalışanlar gibi kredi kartlarıyla hayatı döndüren bir şeye dönüştük. (Aydın)

Biz iki kişiyiz, eşim de çalışıyor. İkimizin de maaşı var. O yüzden şu anda maddi bir sıkıntı yaşamıyoruz. Ama genel olarak gazetecilere baktığında işsiz kaldığında deli gibi maddi sıkıntı yaşarsın. O yüzden bizim biraz temkinli gitmemiz gerekir, tasarruf yapmamız gerekir. Ama o da kolay değil. (Tarık)

Görüşmeciler her ne kadar tasarruf yapamadıklarını belirtse de, mevcut yaşam pratiklerinde, hayatı döndürmek için borçlanmak ile tasarruf yapabilmek için borçlanmak arasında salınan/iç içe geçen bir durumdan söz etmek mümkündür. Çünkü görüşmecilerin bahsettikleri kredilerin bir bölümü konut kredileridir. Dolayısıyla tasarruf/birikim, nakit birikiminden çok araba ve/veya konut gibi mülk edinme yoluyla sağlanmaya çalışılmaktadır. Söz konusu mülkler belirli bir sırayla edinilmekte ve bu “yatırımlar” borçlanma yoluyla gerçekleştirilmektedir. Bu sıralı durumu “vardiyalı birikim” olarak adlandırmak mümkündür. Bu birikim biçimi, gazeteciler için önemli bir güvence isteğinin göstergesi olarak okunabilir. Bu kapsamda söylenebilir ki, borçlanmak, gazeteciler için tüketim ve birikim kapasitelerini arttırmanın bir yoludur. Ancak borçlanma döngüsü bir kez kurulup derinleştğinde ve hem tüketim hem birikim ihtiyacı borca tabi hale geldiğinde, çalışmak yalnızca ücret kazanmada değil, borçlanmayı sürdürebilmede bir gereklilik olarak da ortaya çıkmaktadır. Çünkü çoğunlukla kredi kartı ya da banka kredisi şeklinde gerçekleşen borçlanmalar için “bordro”lu olmak ve borcu döndürebilme kapasitesine sahip olmak önemli kriterlerdir.

Zira ücretin borç ödemelerine yetmediği durumlar da bulunabilmektedir: Görüşülen gazetecilerin yüzde 72’si borçlarını düzenli ödeyebildiğini belirtirken, yüzde 19’u kısmen ödeyebildiğini, yüzde 9’u ise ödeyemediğini ifade etmiştir (Ek 5.5). Böyle durumlarda borcu ödemek için de borçlanmak, “borcu borçla kapatmak” söz konusu olmaktadır.³⁵⁵ Bu tablo içinde gazetecilerin yalnız kurumsallaşmış değil, aynı zamanda olağanlaşmış/rutinleşmiş bir borç yükü altında yaşadığı söylenebilir.

Söz konusu borç yükü ve ücrete bağımlı çalışma ile temellenen geçim döngüsü, sektörün istikrarsız ve kuralsız yapısı³⁵⁶ ile birleştiğinde gazetecilerin geleceklere dair ciddi bir kaygı içinde yaşamalarına neden olmaktadır. Görüşülen gazetecilerin yüzde 84’ü işlerine dair gelecek kaygısı duyduğunu belirtmektedir (Ek 5.6). Gelecek kaygısının yüksekliği, güvencesizlik pratiklerinin gerçek bir sorun haline gelmesi ile bağlantılıdır. Bu durum, yukarıda bahsedilen mülk edinme pratiklerindeki güvence isteği ile de örtüşmektedir. İşin sürekliliğine yönelik duyulan kaygı, gazetecilerde iş dışı alanlarda kendilerini yine kendi imkanlarıyla güvence altına alma gereksinimini doğurmaktadır. Bu süreçte en çok kaygı duyulan unsurlar ise sırasıyla, işten çıkarılma, mesleği layıkıyla icra edememe³⁵⁷, işyerinin kapanması ve tatmin edici ücret alamamaktır (Ek 5.7). Burada, gazeteciliğin iktisadi ve mesleki

³⁵⁵ Bu durum, Türkiye’de işçi sınıfının büyük çoğunluğu için geçerlidir. Son yıllarda ücretlerin milli gelir içindeki payı düşerken ücretliler gündelik hayatını ciddi oranda borçlanarak sürdürmektedir. Bu tespiti dair ayrıntılı bir inceleme için bkz. Bağımsız Sosyal Bilimciler (2015).

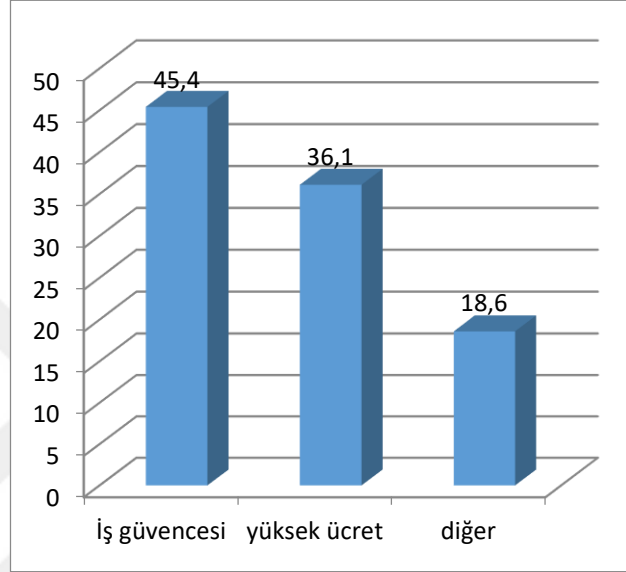
³⁵⁶ Sektörün istikrarsız ve kuralsız yapısı, üretim alanı dışında da tekrarlanmaktadır. Neoliberal dönemde yalnız iktisadi alanda değil, siyasal alanda da gazetecilere dönük herhangi bir kamusal/hukuksal korumanın (filen) olmayışı gazetecilik pratiklerini şekillendiren önemli bir “gizli zor” mekanizması olarak işlemektedir. Bu durum Burawoy (2015) tarafından “despotik fabrika rejimi” olarak kavramsallaştırılmaktadır. Yücesan-Özdemir (2014) ise bu tanımlamayı 21. yüzyılın koşullarında “neoliberal emek rejimi” olarak genişletmeyi önerir. Bu mekanizma ile gazetecilerin yeniden üretim alanlarının da metalaştığı ve sermayenin gerçek boyunduruğu altında daha fazla yaşamaya başladıkları ifade edilebilir.

³⁵⁷ Bu seçeneğin ikinci sırada yer almasının, gazetecilerin mesleklerinin mevcut durumuna dair farkındalıklarının ve mesleki savunuyu refleksine zor da olsa hala sahip olduklarını gösteren bir veri olarak ele alınabileceği düşünülmektedir. Bu durumun Ankara gazeteciliği denilen gelenekle bağlantısı olup olmadığı ise ayrıca araştırılabilir. Buna ek olarak, Willis’in (2013: 219), iş süreçlerinde emeğin işçiden koparılıp alınmasına, kötü koşullara ve kişilerin uğradığı şahsi tahribatlara rağmen işe nasıl sahip

boyutlarına paralel olarak, hem iktisadi hem de mesleki kaygıların gazetecilerde iç içe bulunduğu gözlemlenebilmektedir.

Gazetecilerde içselleştiği söylenebilecek bu kaygı durumunun onların tercihlerine de yansıdığı aşağıdaki grafikte izlenebilmektedir (Grafik 4).

Grafik 4. Bir kıyas yapmanız gerekse hangisini tercih edersiniz? (y.s. 99)

İş güvencesi isteğinin yüksekliğine karşın yüksek ücret isteği de azımsanmayacak bir orandadır. Her iki talebin de, mevcut içselleştirme süreciyle bağlantılı olduğu iddia edilebilir. Şöyle ki, bu içselleştirmenin sonucunda ya güçlü bir eğilim olarak iş güvencesi aranmakta, ya da kendi kendini güvenceye alma isteği olarak yüksek ücret öne çıkmaktadır. Zira görüşmelerde de, yüksek ücretin (birikim ya da bireysel emeklilik gibi yollarla) önemli bir güvence sağlayacağı ifade edilse de genel olarak iş güvencesinin baskın geldiği tereddütlü bir düşünme süreci yaşanmıştır:

çıkıldığını araştıran çözümlemesi önemlidir. Ona göre, insanlar tüm bu olumsuzluklara rağmen çalışma etkinliğinde anlam peşinde koşmakta, kendilerine çerçeveler oluşturmakta, yaptıkları işten zevk almaya çalışmakta ve bu uğurda tüm hünerlerini ortaya koymaktadırlar. Böylelikle, deneyimlerinin ve yetkinliklerinin çeşitli yönlerine hem gerçek anlamda hem de simgesel olarak yeniden sahip olurlar. İşçiler bu yolla, çalışarak geçirdikleri “ölü zaman” deneyimleri üzerinden yaşayan bir kültür örmektedirler.

Yani muhtemelen iş güvencesini tercih ederdim. Şu yüzdem emin olamıyorum. Ücret de çok göz ardı edilebilecek bir şey değil maalesef. Bunlar zaten birbirini besleyen şeyler: yani iş güvencesi olmadığı için yüksek ücret önemli bir şey. Çünkü yarının ne olacağını bilmediğin için. Ama diğer yandan tabi ki iş güvencesi en nihayetinde tercih edilecek bir şeydir. Çünkü güvencen var ve yarının ne olacağını biliyorsun. (Mehmet)

Onun şöyle bir mantığı olur: az zamanda çok mu para kazanmak istiyorsun kendini güvenceye almak için. Ama sonra ne yaparsın. İş güvencesini tercih ederim tabi, burası Türkiye yani. İş güvencesidir muhakkak. (Oya)

İş güvencesi tabi ki. Çünkü yaş ilerledikçe emeklilik gibi bir gerçeklik ortaya çıkıyor. Dolayısıyla da emekliliğe göre hareket etmek gerekiyor bir parça. İş güvencesini ön plana alıyorum ben artık. (Zeynep)

İş güvencesi tercih edilir. Neden iş güvencem olmadan yüksek ücret alayım? Yok yok hayır kimse tercih etmez onu. Yüksek ücret alayım, ondan sonra nasıl işte kalacak, yok öyle şey. Güvence önemli. (Barış)

Görüşmecilerin ifadelerinin yanı sıra, yüksek ücret dolayımıyla sağlanacak güvence isteğinin bireysel niteliğinin gazetecilerin hem devlete hem de patronlarına yöneltecekleri talepler için “eksiltici” bir sonucu olabileceği iddia edilebilir. Aynı zamanda bu bireysel nitelik, potansiyel ortak hareketin kişisel “yırtma” çabaları içinde eriyebileceği bir duruma da dönüşebilir.

İş güvencesi ya da yüksek ücret ikilemi, meslekte çalışma yılı ve alınan ücret ile ilişkilendirildiğinde daha açıklayıcı bir hale gelmektedir (Ek 5.8 ve Ek 5.9). Öncelikle, yukarıdaki grafikte “diğer” seçeneğinin yüzde 20’ye yakın bir oranı kapladığı dikkat çekmektedir. Anketler uygulanırken, bu seçeneğin tercih edilmesi durumunda, içeriğinin yazılması istenmiştir. Bu seçeneği işaretleyenlerin neredeyse tamamı, tercihlerini “hem iş güvencesi hem de yüksek ücret” şeklinde açıklamışlardır. Bu ikiliği aşan ve günümüz koşulları için “cüretkar” görünebilecek bu talep, gazetecilerin talep ufku için olumlu bir durum olarak değerlendirilebilir. Az da olsa bir grup ise, bu seçeneği “mesleği layıkıyla yapmak” biçiminde doldurmuşlardır. Bu

seçenek (“diğer”) hemen hemen tüm kıdem gruplarında seçilmiş olmakla birlikte, 17-24 ve 7-10 yıl kıdemi olan gazeteciler tarafından yüksek oranda seçilmiştir.

Yine 7-10 yıl arası kıdemi olanlarda iş güvencesi, daha güçlü bir tercih (yüzde 63.2, yüksek ücret tercihi ise yüzde 10.5) olarak ifade edilmektedir. Bu grubun, 2008 krizini yaşamış gazeteciler olarak işten çıkarmalarla karşılaşmış olma olasılıkları yüksektir. Bu olasılık, onların tercihini daha anlaşılır kılmaktadır. 0-3 yıl kıdemi olanlarda ise hem iş güvencesi hem yüksek ücret yüzde 40’arlık oranlarla tercih edilmiştir. Bu sonuç, genç gazetecilerin içinde bulunduğu durumu, taleplerini ve eğilimlerini anlamak için ipuçları sunmaktadır.

Tercihlerin ücretlerle ilişkisine bakıldığında ise, iş güvencesinin, tüm ücret düzeyleri için öncelikli tercih olduğu görülmektedir. İlginç olan 6001 TL ve üzeri gelir elde edenlerin yüzde 66,7’sinin öncelikle iş güvencesini tercih etmesidir. Diğer gelir gruplarında bu oran yüzde 40-50 aralığında değişmektedir. Yüksek ücret tercihinde ise ilk sırada 2001-4000 TL arası ücret alanlar yer almaktadır (yüzde 38,2). Diğer gelir gruplarındaki yüksek ücret tercihi oranı ise yüzde 33-36 arasında değişmektedir.

Toparlamak gerekirse, gazetecilerin ücret dışı geçim araçlarından mahrum olduğu ve kurumsallaşmış-rutinleşmiş bir borç mekanizması içinde gerçekleşen geçim döngüleri, güvencesizleşme ve değersizleşme ekseninde şekillenen iktisadi ve mesleki kaygılarla iç içe gerçekleşmektedir. Sayılan bu unsurlar (ücret dışı geçim araçlarından mahrum kalma, borçlandırma mekanizmaları ile gelecekteki artı-değere bugünden el konulması³⁵⁸, güvencesizleşme ve değersizleşme süreçleri), gazetecilerin içinde

³⁵⁸ Yeni sermaye birikim sürecinde borçlanmaya dayalı artı-değer üretme pratiklerini inceleyen Holloway ve Bonefeld (2007), sermayenin 1970’lerdeki krizinden serbest para politikaları ve borçlanma yoluyla çıkmaya çalıştığını, bunun için de sermayenin mevcut krizini emeğin gelecekteki artı-değerine el koyarak çözmeye çalıştığını vurgulamaktadırlar. Bu konuyu, kapitalizme içkin bir “aşırı şiddet” biçimi olarak tartışan bir çalışma için bkz. Bedirhanoglu (2014).

bulundukları işçileşme sürecinin farklı boyutları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, gündelik hayat pratiklerinin koşullandırıcı çerçevesi olarak ele alınmaktadır.

Bu yanıyla gündelik pratiklerin sınırlarını ve maddi koşullarını belirleyen temel etmenler olarak gelir, borçlanma ve nihayetinde geçim döngüsüne dair inceleme, gündelik hayatın iş dışı (ama üretim ilişkileri dışı olmayan) pratiklerini, olanaklar ve sınırlılıklar kapsamında incelemek için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Sıradaki bölüm iş dışı yaşam pratiklerini tartışmaktadır.

5.3. İŞ DIŞI YAŞAM PRATİKLERİ

İş dışı yaşam pratikleri, gazetecilerin kültürel ve toplumsal deneyimlerine dönük ipuçları sunması ve buradan yola çıkarak sınıf oluşum dinamiklerini etkilemesi bakımından anlamlıdır.

Uzun çalışma saatleri ve işin çalışma mekanına bağlı olmayan doğası nedeniyle, iş dışında ve iş ile uğraşmadan vakit geçirmek gazeteciler için oldukça zordur. Ancak bu, sosyalleşme olanaklarının tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Nitekim yeni teknolojiler, iş dışı toplumsal faaliyetler gerçekleştirilirken de “iş yapabilmeyi” mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla gazetecilerin iş dışı toplumsal faaliyetlerine dönük zaman ve mekanlar, sınırlı da olsa bulunmakla birlikte, bu zaman ve mekanlar kimi durumlarda iş ile “istila” edilebilmektedir.³⁵⁹ Bir görüşmecinin ifadesi, bu durumun sınırlarını göstermesi açısından önemlidir:

İş dışı yaşama tabi ki de etkileri oluyor. Bazen sinemadayken seni arıyorlar ve acil bir haber yapılması gerekiyor. Çıkıyorsun mecbur. Bazen evlenme teklif edeceğin zaman haber yazman gerekiyor falan! (Mehmet)

³⁵⁹ Bu noktada, çalışmanın Emek Süreci bölümünde tartışılan “gölge mesai” kavramı hatırlanabilir.

Buna karşın, gözlem ve görüşmelere göre sürecin tersinden bir “kaçamak” taktiği haline getirildiği durumlar, az da olsa bulunmaktadır. Bu kaçamaklarda, işe dair zaman ve mekanlar, gazeteciler tarafından iş dışı toplumsal faaliyetlerin alanlarına dönüştürülmektedir. Örneğin; izlenen bir etkinlikten sonra büroya dönüp haber yazılmadan önce, bir arkadaşla bir kafede kısa bir çay sohbeti yapmak, ya da başbakanın canlı yayınlanan bir açıklamasını yerinden izlemek yerine, aile ziyaretine gidip açıklamayı televizyondan takip etmek gibi. Ancak burada gözetilmesi gereken durum, bu kaçamakların, iş dışı faaliyetlerin iş ile istila edilmesinin yapısalılığı ve sistematikliği yanında oldukça istisnai ve “küçük” kalmasıdır.³⁶⁰ Bu nedenle her iki durum arasında bir denkleştirme yapmak, temeldeki eşitsiz ilişki yapısını gözden kaçıracağı için doğru bir karşılaştırma olmayacaktır.

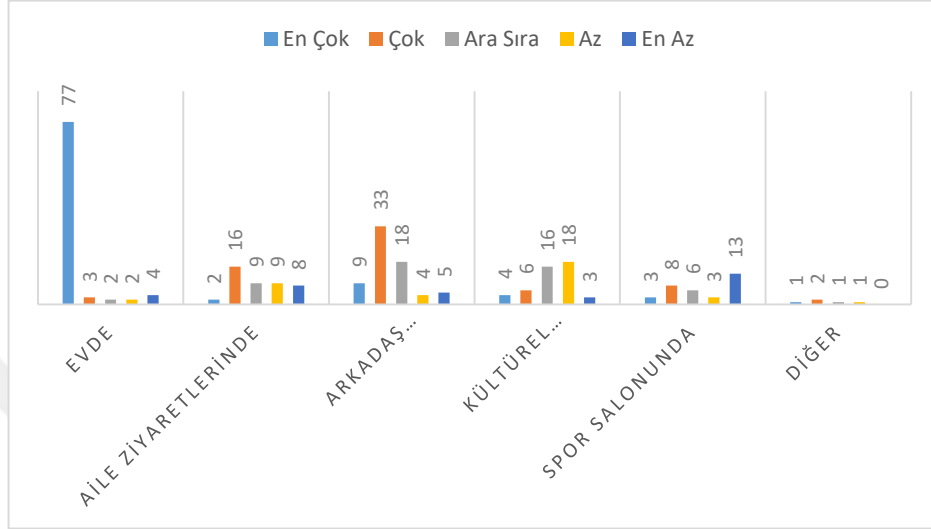
İş dışı gündelik hayatın bu gerçekleşme biçimi, gazetecilerin yaşamının diğer boyutları incelenirken de akılda tutulması gereken bir noktadır. Çünkü bu durum, gündelik hayatın temel nitelikte bir bileşenidir– ki bu, “iş dışında vaktinizi nerede geçirirsiniz” sorusuna verilen “her yer işyeri”, “yine haberde”, “işte ve daha fazla işte” gibi yanıtlarla kendini göstermektedir.

İş dışında en çok vakit geçirilen yerler/kimlere dair, anket verileriyle oluşturulan grafik, gündelik hayata ilişkin önemli bir gösterge sunmaktadır (Grafik 5).

³⁶⁰ Burada De Certeau’nun (2009) toplumsal ilişkilerin eşitsiz yapısı içinde gerçekleştirilen “strateji” ve “taktik”lere dönük tespitinden bahsedilebilir. De Certeau (2009), emeğini ve zamanını satmaya zorlanan insanların gördükleri kadar itaatkâr olmadıklarını, en sıkıcı ve zorlu işlerde çalışırken dahi çeşitli ‘taktikler’e başvurarak ayakta kalmayı başardıklarını vurgulamaktadır. Bu süreçte strateji, çatışmanın güçlü tarafının uyguladığı yöntemdir. Eldeki araç ve imkanların belirli bir hedef doğrultusunda seferber edilmesini ifade eder. Taktik ise, çatışmanın daha güçsüz tarafındakilerin uyguladığı yöntemdir. Güçlü tarafın stratejileri karşısında onlara direnme ya da nefes alma imkanı tanımaktadır. Taktikler, daha parçalı, küçük ve düzensizdirler, ancak güçsüz tarafta olanlara ayakta kalma imkanları yaratırlar. Bu ayrımda stratejinin bir nevi düzenli orduyu, taktiklerin ise gerilla pratiklerini imlediği düşünülebilir. Diğer yandan Willis (2013: 223), emeğin işçiden koparılıp alınmasına rağmen, yine de emeğin sahibi ile üretim araçları arasındaki aşinalığın, iş deneyiminin derin yapılarında olmasa bile biçiminde bir takım hafifletici değişiklikler yaratan bir hareketliliği mümkün kıldığını ve bunun iş ilişkisini dayanılabilir hale getirdiğini belirtmektedir. Bahsedilen durum bu çerçevede de değerlendirilebilir.

Bu kapsamda gazetecilerden, iş dışı vakitlerin en çok geçirildiği yerlere ilişkin bir sıralama yapmaları istenmiştir.

Grafik 5. İş dışında vaktinizi en çok nerede/kiminle geçirirsiniz? (y.s. 99)

Alan bulgularına göre, gazetecilerin iş dışı yaşamda en çok vakit geçirdikleri kimseler büyük bir çoğunlukla aileleridir. Aileler, eş ve çocuklardan oluşan çekirdek hane grubunu ifade etmektedir. En çok vakit geçirilen yerler ise evlerdir. Gazeteciler, iş sürecinin yoğunluğu ve yarattığı yorgunluğa karşı “dışarı çıkmak” yerine, evde “sakince” “oturmayı” tercih ettiklerini belirtmektedirler:

Ben tembellik yapmayı çok severim, hayatım boyunca çok yoğun yaşadım, özellikle başkanlık ve cumhurbaşkanlığı muhabirliği yaptığım dönemde, ayın yarısından fazlasını yurt dışı ya da yurtiçinde dışarıda geçirdim, bu nedenle oğlumun bazı büyüme evrelerini kaçırdığımı düşünüyorum. Onun için böyle boş günlerimde, evde kitap okumayı severim, film izlemeyi severim. Evde olmayı severim. (Aydın)

Buna zaman zaman gerçekleştirilen geniş aile ziyaretleri de eklenince, iş dışı yaşamın oldukça büyük bir kısmının aileye ya da aile türevli etkinliklere ayrıldığı ifade edilebilir. Burada “aile”den sonra gelen diğer seçeneklerin, oransal olarak önemli bir

düşüş gösterdiği de belirtilmelidir. Dolayısıyla, atomize olmanın haneler bazında gerçekleştiği bir süreçten bahsetmek yanlış olmayacaktır.

İş dışı yaşamda, ailenin ardından en çok vakit geçirilen kimseler “arkadaşlar” olarak ifade edilmektedir. Gazeteciler, işyerinden arkadaşlarıyla iş dışında da vakit geçirmektedir. Bunlar yöneticilerden ya da “alt kadrolardan” ziyade emek sürecinde kendileri ile “denk” konumda bulunan meslektaşlardan oluşmaktadır. İş dışı zamanlarda işyerinden ya da meslektaşlardan kimseyle görüşmeyenler de mevcuttur.

Bir kısmı ise, daha seyrek olmakla birlikte yöneticiler ile de görüştüğünü ifade etmektedir. Ancak bu çoğunlukla gerçekleşen bir durum değildir. Hatta kimi yapısal sorunlarla malul olduğu belirtilmektedir. Kurumsal (ve kimi durumlarda sınıfsal) hiyerarşinin belirgin olduğu alanlardan biri de iş dışı yaşamdaki sosyal pratiklerdir. Bu hiyerarşi, gazetelere nazaran televizyonlarda çok daha geçerli ve görünür olmaktadır. Bir görüşmeci durumu şöyle ifade etmiştir:

İster istemez masanın diğer tarafına geçenlerle kişisel ilişki kurmakta güçlük çektiğini düşünüyorum muhabirlerin. Ya da en azından çok yakın ilişki kurabildiklerine inanmıyorum. Ya o ilişkiler sorunlu ilişkiler olur gibi geliyor bana. Çünkü yani yöneticilerle iş dışında da sürekli bir araya gelmek çok sağlıklı bir şey olmasa gerek. Genel olarak televizyon dünyasında ilişkiler biraz daha böyle sert olur. Daha böyle nasıl denir keskin ayrımlarla birbirinden ayrılır. İnsanlar sosyal yaşamlarında çok fazla yan yana gelmezler. (Ali)

Gazetecilerin meslekte geçirdikleri süre ve yaşadıkları deneyimlere göre görüştükleri kesimler değişmektedir. Görece zorlu ya da kötü süreçlerden geçen gazetecilerde, meslekten ya da işyerinden kimseyle görüşmeme eğilimi baskındır. Genç gazetecilerde ise, işyerinden ya da meslekten arkadaşlarla görüşme eğilimi görece daha yüksektir. Beklenebileceği üzere, arkadaş ortamlarında vakit geçirmek, genç ve bekar gazetecilerde ileri yaşlardakilere ya da evli ve çocuklu gazetecilere oranla daha sık görülen bir pratiktir. Yine de meslektaşlardan oluşsun ya da oluşmasın,

yaş ya da medeni durum ne olursa olsun, “arkadaş ortamlarında vakit geçirmek”, gazeteciler için ev dışındaki en önemli sosyal faaliyet biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.

Sosyal pratiklerde bir arada bulunmak, deneyimlerin paylaşımı, çalışma ve yaşam sorunlarına karşı “dertleşmek” ve ortaklaşabilmek için önemli bir alan oluşturmaktadır. Ancak bu alanın imkan verdiği biraradalığın sınırları ve sürekliliği, yukarıda bahsedilen kaygılar/korkular, çalışma sürecindeki yoğun denetim ve güvencesizlik ortamı ile önemli ölçüde belirlenmektedir.

Üretim sürecinin yarattığı maddi şartlar, gazetecilerin sosyal yaşam pratiklerini yalnız niteliksel olarak değil, biçimsel olarak da şekillendirmektedir. Haftalık (ve yıllık) izin³⁶¹ günlerinin azlığı (ve düzensizliği) önemli bir sorundur. İşin yoğunluğu, izinlerin azlığı ve alınan ücretin her geçen gün erimesi bir araya geldiğinde gazetecilerin gündelik hayatlarını sosyalleşme pratikleri olarak örme imkanları bir hayli zorlaşmaktadır. Bu durum görüşmelerden de takip edilebilmektedir:

İş ışı zaman, yani zaten akşam çıkıyorsun eve gidiyorsun, yemek, çocuk var onunla uğraşıyorsun. Onun dışında haftada bir gün iznin var, ailene ayırmaya çalışıyorsun. Bazen spor, aile ziyareti... Yani böyle biraz stres atıcı işler. Ama onunu dışında yine evde oturup sürekli işte akşam ne olmuş bir son haberlere bakayım vs. Yani hayatının normali bu olmuş durumda. (Kemal)

Daha çok ailemizle vakit geçirmeye çalışıyoruz. Onun dışında arkadaş gruplarımız var. Hala biraz böyle, evde belki de bir bebeğimiz olmadığı için bilmiyorum, biraz daha vaktimiz oluyor. Bunlara zaman ayırıyoruz. Bir de spor yapıyoruz. (Ali)

İş dışı zamanlarda şöyle kendi meslektaşlarım var, hem kurum dışında hem kurum içinde. Bu tabi ekonomik koşullar biraz zorladığı için, eskiden daha çok dışarı çıkarken onlarla, şimdi daha az çıkıyoruz, işte işyerinden arkadaşlarla zaman zaman

³⁶¹ Alandaki gazetecilerin neredeyse tamamı haftalık bir gün izinle çalışmaktadırlar. Bu izin günleri kimileri için sabit olsa da yoğunluk için değişken izin günleri bulunmaktadır. Aynı zamanda, izin gününde herhangi bir sebeple çalışmak zorunda kalan gazeteci, çok büyük bir ağırlıkla bir sonraki hafta iki gün değil, yine bir gün izin yapabilmektedir. Dolayısıyla izin günlerinin gaspı önemli bir sorundur ve hemen tüm görüşmelerde belirtilmiştir.

çıkıyoruz, ama çoğunluk artık ev yani. Ev, aile, çocuklar var vs. İşte biraz kitap, internet. (Emel)

Dolayısıyla gazetecilerin koşullarındaki darlık sosyal yaşamlarını da önemli ölçüde etkilemektedir. Ev dışı sosyalleşmelerin ciddi tüketim pratikleri gerektirmesi, onları ya ev dışı pratiklerden uzak kalmaya ya da bu pratikleri düzenli gerçekleştirebilmek için borçlanmaya yöneltmektedir.

Ev dışı sosyal etkinlikler çoğunlukla AVM, kafe, lokanta ve bar gibi mekanlarda vakit geçirmek iken, bu etkinlikler çoğunlukla kentin belirli bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Görüşmelere göre kentte gidilmesi tercih edilen muhitler “bellidir”. Ancak bu ayrım, gazeteciler için bir sıkışmışlık da yaratmaktadır. Bir görüşmeci durumu şöyle ifade etmiştir:

İş dışında yaşantımıza baktığımızda aslında çok sınırlı bir alanda bütün hayatımızı geçirdiğimizi söyleyebilirim. Yani gittiğimiz yerler çoğunlukla belli, gitmediğimiz yerler belli. Şu Ankara’da gittiğimiz yerlere baktığında 2-3 km karelik, hadi 10 km karelik diyelim, bir alanın dışına çıkmıyoruz aslında. Ve bu alan içinde de tamamıyla sosyal hayatımız geçiyor diyebiliriz. (Mehmet)

Sosyal etkinlikler arasında spor yapmak da önemli bir faaliyet olarak belirmektedir. Spor yapmak, gazeteciler için çoğunlukla bireysel şekillerde yapılan ve salonlarda gerçekleştirilen bir faaliyettir. Bu etkinlikler önemlidir. Zira “piknik” gibi kırsal etkinlikler yerine kentli sosyalleşme biçimlerinin yaygın oluşu ve bireyselleşmiş (ve salona kapalı) spor yapma biçimlerinin varlığı “orta sınıf yaşam tarzı”nın ayırt edici noktalarından biri olarak öne sürülmektedir.³⁶² Oysa kanımca, yaşam tarzı pratiklerinin tarihsel olarak şekillenen görüngüsel biçimlerinden ziyade, onları koşullandıran üretim ve geçim ilişkilerinin ortaklaştırıcı zorlayıcılığı temelinde ele

³⁶² “Yeni orta sınıf” kimliğinin oluşmasında, piknik yapmanın “geleneksel orta sınıf”ın kültürel bir pratiği olarak aşağılandığını belirten bir çalışma için bkz. Karademir Hazır vd. (2016).

alınması toplumsal gerçeğin açıklanmasında daha gereklidir. Böylesi bir yaklaşım, işçi sınıfını tarihin belirli bir anındaki görünümü ile sabitlemeyi ve tarihsel dönüşümü sınıfın dışında bir hareket olarak görmeyi olduğu kadar bu yolla oluşacak eksik bir kavrayışı da dışarıda bırakacaktır. Görüşmelerde de bu durum gözlenmektedir:

Etkinlik olarak, işte spor salonuna yazılıyorsun. Ama artık o da lüks olmaktan çıktı biliyorsun. Ankara’da yıllık bin lira para verip üye oluyorsun çok bir para değil, aylık 100 lira bile değil. Sosyal etkinlik hani orası üzerinden gidiyor biraz. Ama onun dışında öyle olağanüstü bir hareket, hadi her gün dışarı çıkayım bilmem ne yapayım, öyle bir şey yok. Bir şekilde devam ediyorsun işte.. (Levent)

Gazetecilerin gündelik hayatlarına dönük bir diğer boyut, okumaya dönük etkinlikler ile kültürel faaliyetlerdir. Genel olarak bu faaliyetlerin düşüklüğü dikkat çekicidir. Yine de kitap okumaya dönük faaliyetler, kültürel etkinliklere nazaran yüksektir. Okumanın yoğunluğu ve içeriği de değişiklik göstermekte, kimi örneklerde ise hiçbir okuma faaliyetinin olmadığı belirtilmektedir:

Daha çok kitap okuyorum. Gündemi yakalayan, siyasi kitaplar. Mesleğin gereği olarak okuyorum. Başbakanlık’a bakan muhabirler çok okur mesela. Güncel olaylarla ilgili kitaplar. Onun dışında çok yok okumamız. (Faruk)

Kültürel etkinlik olarak elimden geldiğince kitap okumaya çalışıyorum. Kitap okumaya mecbursun yani, bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olanlara katılmamak için. Sonra, gazetecilik yaparken daha fazla okumam gerektiğini anladım. Ama ben böyle yine de Türkiye’nin yakın siyasi geçmişi gibi kitapları, çok tercih etmiyorum yani, çünkü çok içindeyiz zaten. Evet bazı kitaplar var ki insana ışık tutan, aynı şeylerin olduğunu dönüp dolaşıp gösteren, falan filan şeyler var ama sürekli içinde olduğum için belki de sıkıcı geliyor o kitaplar, roman falan okuyorum, onlar en azından daha faydalı diye düşünüyorum. (Akın)

Yeterince okuyamadığımı düşünüyorum açıkçası, çünkü bir anneyim aynı zamanda, çocuklarım var, işim yoğun ve okumaya ayırabildiğim zaman çok kısıtlı oluyor ve bu beni çok üzen bir unsur aslında, ne kadar istesem de yeterince okuyamıyorum. (Didem)

Okuma işleri yani uzun zamandır okuyamıyorum 2-3 senedir. Okumak derken iş gereği bakılan gazete ve dergiden bahsetmiyoruz herhalde, kitaptan bahsediyoruz. Kitabı da uzunca süredir okuyamıyorum, başladığım 3-4 tane kitap var, başladığım günkü ile kalmış. Başlamışım 50 sayfa okumuşum kalmış, 70 sayfa okumuşum kalmış.

Kafa çok dağınık oluyor artık, kafa yorgunluğu, gerçekten o kadar dolu oluyor ki beyin, bazen biri bir şey anlatıyor, ben boş boş dinliyorum, aradan 30 saniye geçiyor, ancak ne dediğini anlıyorum. Bu yüzden okumak da maalesef olamıyor. (Sinan)

Kültürel pratikler ise genel olarak düşük olmakla birlikte, yaş, ailevi sorumluluklar ve iş yoğunluğuna göre değişiklik göstermektedir. Bir kısım gazeteci düzenli olarak kültürel faaliyetleri takip ettiğini belirtse de bir kısmı böyle faaliyetlere katılmadığını belirtmektedir:

Kültürel etkinliklerden tiyatro yapabiliyorum. Sinemaya gitmek de sıkıcı gelmeye başlayan bir şey oldu. Onun dışında gazetecilerin hepsi, bütün etkinliklere davetlidir. Dolayısıyla Ankara’da ya da bir yerde etkinlik olduğunda, eğer gitmek istiyorsan, yapmak istiyorsan son derece kolay ulaşabilirsin, tiyatrolara bile böyle. Kültür Bakanlığı basın için yer ayırır, herkes gidebilir. Dolayısıyla gitmeye gönlün varsa gidersin, diğeri bahane değil. (Gül)

Böyle faaliyetlere zaman çok ayıramıyoruz. Sosyal etkinlik diyebileceğimiz bir sinema oluyor, tiyatroya gidemiyorum uzunca bir süredir. Opera zaten sevdiğim bir şey değil. Geriye bir şey kaldı mı? (Faruk)

Gazetecilerin hayatlarındaki yoğunluk ve yorgunluğun, okuma ya da kültürel faaliyetlerde bulunma yönünde olumsuz bir etkisi olduğu görülmektedir. Bunun yanında, okuma faaliyetlerinin daha çok mesleki “zorunluluk” olarak ortaya çıkması ile kültürel etkinliklerin çoğunlukla dışsal bir takım “seyirlik” faaliyetler olarak anlamlandırılması oldukça dikkat çekicidir. Bu tablonun, kültürel ve sosyal hayatın darlığının da bir göstergesi olduğu iddia edilebilir. Burada, yaşanan kentin olanak ve sınırlılıklarının da etkisi olduğu vurgulanmaktadır:

Arkadaşlarımla görüşmek dışında, çok konser falan olsa da onlara gitsem diye bir şey artık çok olmuyor Ankara’da eskiden çok olurdu da şimdi çok olmuyor ya. Köyleşti iyice Ankara. Yani aslında kent sana ne sunuyorsa sen de onu yapıyorsun. (Fatma)

İş dışı yaşamda bir diğer sosyalleşme zaman ve mekanı sosyal medyadır. Sosyal medya, beklenilenin aksine, gazeteciler tarafından yoğun olarak

kullanılmamaktadır. Görüşülen gazetecilerin büyük bir kesiminin sosyal medya hesapları olmasına karşın, bu hesaplar çoğunlukla gündem takibi için kullanılmakta, paylaşım ve tartışma gibi pratikler oldukça geri planda kalmaktadır.

Belirtmek gerekir ki, gazetecilerin çalışma ve çalışma dışı yaşamları arasındaki bağlantı ve yüksek geçişlilik, onların sosyal medya kullanımlarında da kendini göstermektedir. Görüşmelere göre, sosyal medyanın görece “pasif” olarak kullanılmasında, gazetecilerin kişisel tercihleri kadar, kurumların uyguladığı –açık ya da gizli- baskıların ve ülkedeki genel politik iklimin etkisi olduğu belirtilebilir. Bu nedenle, sosyal medyanın pasif kullanımı, gazetecilerin büyük bölümü için gündem takibine ek olarak, yalnızca yaptıkları haberlerin paylaşılması ile sınırlıdır. Bu durum gazetecilerin “kişisel” sosyal medya hesaplarının bir nevi “kurumsal alan” olarak kullanılmasına neden olmaktadır. Görüşmeciler, sosyal medya ile ilişkilerini şöyle ifade etmektedirler:

Sosyal medya hesabımdan, twitterdan sadece haberlerimi paylaşıyorum. Başka hiçbir paylaşımım yok. (Mehmet)

Hem haber kaynağı olarak hem de haberi dolaşıma sokmak için kullanıyorum. Yaptığım haberleri dolaşıma sokmak için genellikle Twitter’ı kullanıyorum ama Facebook da önemli bir veri kaynağı bizim için. Youtube önemli bir görüntü kaynağı. Görüntü ve haber kaynağı aynı zamanda istihbarat da kaynağı. Yani bunlara ulaşmak için sosyal medyayı yoğun olarak kullanıyorum. O kadar. (Ali)

Sosyal medyayı haber kaynağı olarak da haberin yaygınlaşması için de ikisi için de kullanıyorum. Kimi paylaşımlarım da oluyor. (Levent)

Gündem takibi ve haber paylaşımı dışında gazetecilerin sosyal medyada yaptıkları kimi paylaşım ve tartışmalar; çalıştıkları kurumlar, haber kaynakları ya da bizzat devlet kurumları tarafından uyarılmalarına, hatta yer yer tehdit edilmelerine neden olabilmektedir. Öyle ki kimi medya gruplarında, özellikle 2013 yılındaki Gezi İsyanı’ndan sonra çıkarılan sosyal medya yönetmelikleri ve düzenlemeleri, bu

alandaki kullanımlara ciddi yaptırımlar ve cezalar getirmiştir. Bu da gazetecilerin sosyal medya alanlarını kullanımında önemli oranda bir geri durma tavrı yaratmaktadır. Anlatmak konusunda çok gönüllü olmasalar da (kimi off the record anlatılar mevcuttur), “sosyal medya paylaşımlarınız nedeniyle uyarı ya da tehdit aldığınız oldu mu” sorusuna genellikle “oldu tabi, olmaz mı” ya da “ne sen sor, ne ben söyleyeyim” gibi yanıtlar verilmiştir:

Öyle şeyler oldu üç beş kere. Kendin bir şey paylaşıyorsun, bireysel bir paylaşım. Onlar [bir devlet kurumu] biraz kızıyor ya da gazete yönetimine diyorlar, şikayet gibi sayılır. ‘Bari siz yapmayın’ gibisinden. Sonuçta senin o bireyselliğini senin kurumunla birlikte yorumluyor. Yani işte silsen iyi olur, sıkıntıya girme gibi şeyler söylendi. Ben de sildim yani mecburen. (Kemal)

Başta çok oluyordu böyle müdahaleler. Sonra insanlar zaten yazmamaya başladı. Çok işinden olan var bu yüzden. O nedenle, neden işimden olayım, neden sıkıntı yaşayayım diyerek hiç bu işe girmiyorlar. (Aydın)

Oldu tabi, olmaz mı! Şimdi bu alanlar kişisel alanlarla iç içe geçen alanlar olduğu için bizim açımızdan biraz sorunlu, zor. Bazı yerlerde sosyal medya kullanım yönetmeliği var. Sosyal medyayı herkes kafasına göre kullanamaz. Bunun özeti bu. Çünkü senin sosyal medyada yazıp çizdiklerin, her ne kadar kişisel görüşlerim çalıştığım yeri bağlamaz desen de kurumsal olarak bağlar. Yani öyle bir atmosferdeyiz. Dolayısıyla yazıp çizdiğinize dikkat edin. Özeti bu olan bir sosyal medya kullanım yönetmeliği. (Ali)

Yazdığımız bazı kişisel iletiler ya da kişisel düşüncelerimizi iletene iletiler nedeniyle uyarılmışlığımız var. ‘Bunları silin. Bizimle bunu tartışmayın, bunları silin’ şeklinde açıkça. (Gülşah)

Bir gün Cumhurbaşkanı kürsüde konuşurken Berkin’le ilgili bir şey söyledi. Çok gücüme gitti. O sırada ben takip ediyordum haberi. Berkin’le ilgili sahiplenici bir twit attım. Bizim yönetici hemen görmüş tabi, sonra kanala gidince, niye tivit attın dedi, içimden geldi dedim, adama kızıp kızıp şey yapma dedi, sil hatta onu dedi. Bu biraz önce söylediğim gibi dostane bir uyarıydı. (Akın)

Sosyal medya paylaşımlarının neden olduğu gerilim ve bunun gazetecilere üstten ve çıplak biçimlerde ifade edilmesi, bu çalışmada “değersizleşme” olarak işaret edilen örüntünün bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Bu süreçte gazeteciler, “hiç

yazmama” gibi tepkisel davranışların yanında, “yazdıklarını törpüleme”, “oto-sansür uygulama” gibi pratikler de sergilemektedir. Sosyal medyadaki varlıklarını sürdürmenin en “marjinal” yolu ise, anonim ya da sahte hesaplar açarak paylaşımlarını “daha rahat” biçimde gerçekleştirmektir. Bu, değersizleşmeye karşı üstü kapalı bir direnme biçimi olarak da görülebilir.

Bahsedilen bu tablo nedeniyle, sosyal medya, gazetecilerin gündelik hayatında beklenildiği kadar büyük bir yere sahip olamamaktadır. Gazetecilerin içinde bulunduğu çalışma ilişkileri, bir sosyalleşme zaman ve mekanı olarak sosyal medyayı da önemli ölçüde belirlemekte ve düzenlemektedir. Öyle ki, gazetecilerin çalışma dışı alanlarda gerçekleştirdikleri (ya da gerçekleştir(e)medikleri) günlük sosyal paylaşımlar, onların iş ilişkilerinin nasıl devam edeceği (ya da devam edip edemeyeceği) konusunda önemli bir kıstas haline gelmiştir.

Sonuç olarak, gündelik hayata ilişkin veriler, gazetecilerin anlam dünyaları ile bunların maddi yaşamdaki temellerini göstermesi bakımından önemlidir. Gazeteciler için, ücret dışı geçim araçları neredeyse yok olmuş, borçlu, büyük ölçüde hane içine kapanmış, kendini yeniden üretme kanalları daralmış ve kültürel olarak kuruyan bir yaşam tablosundan söz etmek mümkün görünmektedir. Bu tablonun sınıfsal olarak işaret ettiği gerçeklik ise proleterleşmenin gazeteciler açısından yalnız üretim alanında değil, yeniden üretim alanlarında da kendini göstermekte olduğudur. Gazeteci emeğinin yeniden üretim koşullarının piyasaya tabi kılınması ve yüksek borçluluk, gazetecilik faaliyetinin doğasını olduğu kadar hem gazetecinin direnme-rıza gösterme pratiklerini hem de mesleğe ve topluma ilişkin sosyal-politik algılarını önemli ölçüde belirlemektedir. Bu süreç, yaşamın “sıradan ama sahici”³⁶³ akışını göstermesi

³⁶³ Bu ifade, Melih Pekdemir’in (1999) “Sıradan ve Sahici: Kurationsızlığın Masalları” adlı kitabından hareketle oluşturulmuştur. Gündelik hayatı anlatan yerinde bir ifade olduğu düşünülmektedir.

bakımından önemlidir. Nihayetinde, söz konusu durumun gazetecilerin sınıf kapasitelerinin yapısal ve hegemonik boyutlarının sınırlarını belirginleştirdiği belirtilmelidir.

ALTINCI BÖLÜM

ÖRGÜTLENME DENEYİMLERİ

Sınıflar mücadelesinin her türlü formu içinde örgütlenme meselesi ve pratikleri özel bir yere sahiptir. Örgütlenmenin oranı, biçimi ve niteliği gibi boyutların yanında tarihi, mirası ve kültürü gibi boyutlar da önemlidir. Bu iki boyut, ilgili alandaki örgütlenmenin durumu, geçmişi ve olası geleceği hakkında önemli bir çerçeve sağlar. Bu çerçeve içinde gazetecilerin örgütlenme pratikleri, sendikal örgütlenme ve sendika dışı örgütlenmeler olarak iki farklı kategoride toplanabilir. Sendikal örgütlenmenin dışındaki pratikler, dernek platform ve cemiyet gibi yapıları içermektedir.

Bu bölümde öncelikle, Türkiye’deki gazetecilik örgütlenmesinin kısa tarihçesi serimlenecek, ardından alandan verilerle mevcut durum incelenecektir. Böylece gazetecilerin yaşadıklarını iddia ettiğimiz proleterleşme ve bunun en önemli boyutu olarak değersizleşmenin örgütlenme alanında nasıl karşılık bulduğu, buna karşın direnme-boyun eğme sarkacında durumun nasıl şekillendiği tartışılmaya çalışılacaktır.

6.1. TÜRKİYE’DE GAZETECİ ÖRGÜTLENMESİ: KISA BİR TARİHÇE VE MEVCUT DURUM

Türkiye’de gazetecilerin örgütlenme çabalarının tarihi, dünya genelindeki eğilimi gecikmeli de olsa takip etmiştir.³⁶⁴ Örgütlenme girişimleri Tanzimat dönemine

³⁶⁴ Dünyada gazetecilerin mesleki hak ve çıkarlarını korumak üzere kurulan ilk örgüt 1874’te İsveç’te kurulan Basın Birliği’dir. Bunu 1883’te İsviçre’de (Basın Birliği), 1901’de İsveç’te (İsveç Gazeteciler Federasyonu), 1910’da İtalya’da (İtalyan Basın Birliği) ve yine 1910’da Almanya’da (Alman Basını Ulusal Birliği) kurulan örgütler izlemiştir. 1907’de İngiltere’de (Ulusal Gazeteciler Sendikası), 1918’de Fransa’da (Fransız Gazeteciler Sendikası), 1933’te ise ABD’de (Amerikan Gazeteciler Loncası) gazeteci sendikaları kurulmuştur. Osmanlı Devleti’nde ise, 1908’de kurulan Cemiyet-i Matbuat-ı Osmanlı ile 1917 yılındaki isim değişikliğinin ardından yeni ismiyle çalışmalarına devam eden Osmanlı Matbuat Cemiyeti ilk kurumsal örneklerden biridir. Söz konusu örgütlenmeler konusunda çeşitli çalışmalar için bkz. Bohere (1986), Atılgan (2001), Şakar (2002), Karahisar (2008), Bulut (2009).

kadar uzanmakla birlikte³⁶⁵, Cumhuriyet tarihinde örgütlenme çabaları 1950’li yıllarla birlikte görünür hale gelmiştir.³⁶⁶ Örgütlenme pratiklerini o yıllardan günümüze üç temel döneme ayırmak mümkündür.³⁶⁷

İlki, 1950-60 arası dönemdir. Bu yıllar, basın alanında işçi-işveren ilişkilerinin yasal olarak düzenlendiği dönemdir. Kısa adıyla Basın İş Kanunu olarak bilinen 5953 sayılı “*Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun*”, 13 Haziran 1952’de TBMM’de kabul edilmiş ve bir hafta sonra Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, gazetecilerin sendika üyeliğine ilişkin ilk düzenlemedir (Bulut ve Kaderoğlu Bulut, 2015: 315). 5953 sayılı Kanun³⁶⁸ ile gazeteciler, sendika kurabilmek, sosyal sigortalardan yararlanmak, işverenin gazeteciyle yazılı iş anlaşması yapma zorunluluğu, iş anlaşmasını bozmak isteyen gazete sahibinin gazeteciye kıdemine göre tazminat ödemesi, askerlikte, mahkumiyet ve gazetenin kapanması durumlarında gazeteciye ücret ödenmesi, haftalık tatil, yıllık ücretli izin gibi haklar elde etmişlerdir (Topuz, 2015:194). 1950’li yıllar, gazetecilik alanına ilişkin dünyadaki genel eğilime yaklaşılan³⁶⁹ 1930’ların ardından kapsayıcı ve bağlayıcı düzenlemelerin yapıldığı ve

³⁶⁵ Cumhuriyet öncesinden günümüze basın faaliyetleri ve örgütlenme etkinlikleri üzerine kapsamlı iki çalışma için bkz. Topuz (2015); Koloğlu (2015). Belirtmek gerekir ki, Türkiye’de basın tarihini çalışma ve sınıf ilişkileri ekseninde ele alan çalışmaya pek rastlanmamaktadır. Basın tarihi çoğunlukla siyasal iktidarla ilişkiler ya da gazetelerin tarihleri bağlamında ele alınmakta, daha çok bir “üst yapı” kurumu olarak tartışılmaktadır. Basın tarihine, basındaki çalışma ve sınıf ilişkileri ekseninde yaklaşan çalışmaların yokluğu bu alandaki önemli bir eksiklik olarak kaydedilebilir.

³⁶⁶ 1945 sonrası çok partili yaşama geçiş sürecinde basının durumu ve düzenlenmesi konusunda bir çalışma için bkz. Gürkan (1998). 1950’li yılların genel bağlamına ilişkin, dönemi işçi sınıfı hareketi açısından değerlendiren bir çalışma için bkz. Koçak (2008b).

³⁶⁷ Söz konusu dönemlendirme ve içeriği için bkz. Bulut ve Kaderoğlu Bulut (2015).

³⁶⁸ Basın İş Hukuku ve 5953 sayılı Kanun hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şuğle (2001).

³⁶⁹ Gazetecilerin çalışma koşulları ve bir meslek olarak tanınmaları süreci, ILO’nun 1928’de yayınladığı “Gazetecilerin Hayatı ve Çalışma Şartları” adlı raporla birlikte gündeme gelmiştir. Bu raporun ardından Avrupa başta olmak üzere pek çok ülkede 1930’larla birlikte gazeteciler için özel mesleki ve hukuki düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu konu hakkında bkz. Uçak (2011); Bohere (1984); Topuz (2015). Türkiye’de ise bu süreç, 1935 yılında düzenlenen I. Basın Kongresi ile yansımasını bulmuştur. Ardından mesleği kurumsallaştırmak amacıyla 1939 yılında Türk Basın Birliği kurulmuş ve gazetecilerin temel çalışma ilişkilerine ilişkin kimi düzenlemeler belirlenmiştir. Bulut’un (2009: 109) ifadesiyle,

ilk örgütlenmelerin tesis edildiği bir dönem olarak ortaya çıkar. Zira alandaki ilk sendikalar olan Ankara Gazeteciler Sendikası ve İstanbul Gazeteciler Sendikası, Basın İş Kanunu’nun hemen ardından (1952) kurulmuş ve örgütlenme girişimlerine başlamıştır. Bu sendikaların örgütlenme alanı “fikir işçileri” olarak belirtilmiştir.

Gazeteciler 5953 sayılı Kanun ile belirli düzeyde hak kazanımları elde etmişlerse de, bu dönemde “sektörde toplu iş sözleşmesi düzeni mevcut olmadığından, gazetecilerin hakları için gerekli mücadele araçlarından yoksun” (Okay’dan akt. Öztürk, 2017: 95) oldukları da ifade edilebilir.

Örgütlenme sürecinde ikinci dönem, 1960-80 arası olarak belirlenebilir. Bu yıllar tüm toplumsal kesimler açısından hem sendikal hem de sendika dışı örgütlü mücadelelerin yükseldiği bir sınıf hareketi dalgasına sahne olmuştur. Öyle ki söz konusu dönem, “Türkiye’de solun, işçi ve sendika hareketinin en hareketli olduğu yıllar” (Şafak, 2014: 160) olarak anılmaktadır. Bu dalga içerisinde gazeteci örgütlenmeleri de gerek kapsam gerekse etkinlik bakımından kuvvetlenmiş ve daha militan bir nitelik kazanmıştır.

Bu dalganın da etkisiyle 27 Mayıs 1960 müdahalesinin ardından, pek çok alanda kısmi de olsa işçi sınıfına alan açan ve talepleri görece de olsa karşılayan kimi düzenlemeler yapılmıştır. Denebilir ki, yükselmekte olan sınıf hareketi “1960 Anayasası’na kısmi özgürlük ve örgütlenme haklarında iyileşmeler olarak yansımıştır” (Bulut ve Kaderoğlu Bulut, 2015: 317). Bu yansımalarla, Basın-İş Kanunu’nda, 1961

“Türkiye’de gazetecilik ayrı bir işkolu olarak ilk kez 1938 tarihli Basın Birliği yasası ile düzenlenmiştir”. Bu düzenleme, Basın Birliği’nin tek parti yönetiminin basın üzerindeki denetim aracı olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Ancak gerek 2. Dünya Savaşı koşulları gerekse de Basın Birliği hükümlerinin gazete sahipleri açısından yasal yaptırımları bulunmadığından ciddi bir bağlayıcılığı olmamıştır. Zira Basın Birliği yasası 1946 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Türk Basın Birliği’ne ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Bulut (2009); Şakar (2002); Alemdar ve Uzun (2013); Taş (2012); Demir (1994); Üstün (2013). Gazetecilerin örgütlenme girişimleri ve çalışma ilişkilerine ilişkin düzenlemeler ise 1950’ler ve sonrasında yeniden gündem olmuştur.

yılında 212 sayılı yasa ile önemli değişiklikler yapılmış ve gazetecilerin hakları yeniden düzenlenmiştir. Söz konusu değişiklik, daha sonrasında –ve hala- 5953 sayılı Basın İş Kanunu’nun “212” olarak anılmasına neden olacak denli etkili olmuştur. Bu düzenleme gazetecileri işveren karşısında oldukça güçlendiren ileri düzeyde ekonomik, sosyal ve mesleki haklar getirmekle kalmamış³⁷⁰, işverenler nezdinde de dönemin dokuz gazete patronunun üç gün gazete çıkarmamasına neden olacak denli tepki toplamıştır.³⁷¹ 1963 tarihli sendikal hakları düzenleyen 274 ve 275 sayılı yasalarla grev ve toplu sözleşme gibi etkili yöntemlerin önünün açılması ve fikir işçilerinin de bunlardan faydalanabilecek kapsam içinde sayılması bu alanda bir dönüm noktasıdır. Soner’e (2003: 341) göre bu süreç, “işçiler için olduğu gibi gazeteciler için de gerçek anlamda sendikal hakların kullanılması ve toplu sözleşme düzeninin işlenmesini” sağlamıştır. Zira bu dönemde Ankara ve İstanbul Gazeteciler Sendikası’na ek olarak Bursa, Eskişehir, Adana ve İzmir’de gazeteci sendikaları kurulmuş ve örgütlenmeye başlamıştır. İstanbul Gazeteciler Sendikası 1963 yılında Türkiye Gazeteciler Sendikası (TGS) olarak yeniden yapılanmış ve 1965’te de diğer sendikalar TGS çatısı altında birleşmişlerdir³⁷² (Altun, 1995: 60; Seçkin, 2004: 102).

³⁷⁰ Bu haklardan en önemlisi ve oldukça ileri bir uygulama olarak kabul edilen literatürde “mesleki tepki hakkı” (Öke, 1994: 185), “vicdan hükmü” (Bohere, 1986: 68) ya da “bilinçlilik şartı” (Kaya, 1985: 102) olarak ifade edilen “*clause de conscience / conscience clause*” hükmüdür. Bu hüküm, ilgili yayının karakterinde ya da eğiliminde kayda değer bir değişimin çalışanın onuruna veya şöhretine gölge düşürdüğü veya manevi çıkarlarını genel olarak etkilediği gerekçesiyle gazeteciye iş akdini haklı fesih imkanı verir (Bohere, 1986: 68). Bu, “başka mesleklerde yer almayan özel bir hükümdür. İşveren değiştiğinde, gazetesi başka bir grubun denetimine girdiğinde ya da işverenin siyasi, fikri, felsefi, mesleki görüşleri değiştiğinde, gazeteci, bu hükme dayanarak” (Duran, 2002) iş sözleşmesini fesh edebilir ve bu haklı fesih durumu olarak kabul edilir. Bohere’nin (1986: 68) belirttiği gibi bu hak İlk kez Uluslararası Gazeteciler Federasyonu’nun 1926’daki birinci kongresinde dile getirilmiş ve savunulmuştur. Yasalara girme süreci ise 1935 yılında Fransa ile başlamıştır. Öke’ye (1994: 187) göre bu hak parasal (ya da hukuki) kazançlardan daha çok mesleki ve moral önemi açısından değerlidir.

³⁷¹ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Soner (2003), Topuz (2015), Özsever (2004). “Dokuz Patron Olayı” olarak anılan bu olayla ilgili daha detaylı bilgi ayrıca bu çalışmanın emek süreci bölümünde de sunulmaktadır.

³⁷² Bu dönemde TGS dışında, 1964’te kurulan Türkiye Fikir İşçileri Sendikası (Fikir-İş) da anılmalıdır. Bu sendika yalnızca Anadolu Ajansı’nda (AA) faaliyet göstermiş ve toplu sözleşmeler imzalamıştır. Fikir-İş, faaliyetlerini 1969 yılına kadar sürdürmüş ve sonrasında TGS’ye katılmıştır (Altun, 1995: 61).

TGS'nin kuruluşunun ardından basın alanında işçi-işveren ilişkilerinin hareketli ve sendikal mücadelenin güçlü olduğu bir dönem yaşanmıştır. 1972 yılında yapılan düzenlemeyle “Basın-Yayın” (matbaacılık faaliyetleri) ve “Gazetecilik” işkolu birbirleriyle ilişkili sayılmış ve TGS'nin her iki işkolunda da örgütlenmesi başlamıştır. Söz konusu dönemdeki örgütlenme eğilimi, sendikal üyelik rakamlarından ve o yıllarda gerçekleştirilen grev/toplu sözleşme sayılarından anlaşılabilmektedir. Buna göre, 1964 – 1980 arası dönemde 116 toplu iş sözleşmesi yapılmış, bunlardan 107'si TGS tarafından imzalanmıştır. Bu dönem içindeki 116 toplu sözleşmenin onda dokuzunun tarafı TGS'dir. Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet, ve Tercüman gazetelerinde toplu sözleşmeler imzalanmıştır. Benzer şekilde, 1963-1977 döneminde basın işkolunda AA başta olmak üzere çeşitli gazete ve dergilerde altı grev gerçekleşmiştir. 1980 yılında her iki işkolundaki toplam işçi sayısı 26 bin 492 iken 1981 yılı itibariyle TGS'nin üye sayısı 6 bin 150'dir (Soner, 2003: 342; Özsever, 2004: 100; Seçkin, 2004: 103).

Bu dönemde toplumsal alanda yükselen dalganın da etkisiyle, sendikal alandaki eğilimin dışında sendika dışı gazetecilik örgütlenmeleri³⁷³ de ortaya çıkmıştır. Bunlardan en etkilisi 1978 yılında kurulan Çağdaş Gazeteciler Derneği'dir (ÇGD). Dernek, dönemin cemiyet yapılarının işverenler ve meslek elitlerinden oluştuğu; sendikanın ise gazetecilerin sorunlarına karşı yeterince ilgili davranmadığı

³⁷³ Sendika dışı örgütler arasında cemiyetler de sayılabilir. Gazetecilik cemiyetlerinin ilk kuruluşu Türkiye'de 1946 yılında gerçekleşmiştir. Amaçları gazeteciliği mesleki olarak ele almakla sınırlıdır. Çalışma ilişkileri vb. gibi konularda genellikle geri planda kalmaktadırlar. Yalnızca basın kartı sahibi olan gazeteciler belirli bir süre sonunda üyeliğe kabul edilmektedir. Bkz. <http://www.tgc.org.tr/kurumsal/tarihce.html> Bu nedenlerle Cemiyetler çoğunlukla işverenlerin ve “aristokrat” gazetecilerin oluşturduğu “loncalar” halinde kaldıkları gerekçesiyle eleştirilmektedirler. Bkz. <http://www.cgd.org.tr/index.php?Did=381&Page=1> Cemiyetlerin gazetecilerin örgütlenme hayatındaki yeri görece daha azdır. Dolayısıyla bu çalışmada cemiyetlere özel bir bölüm ayrılmamıştır. Cemiyetlere ve benzer şeklide basın konseylerine ilişkin daha fazla bilgi için bkz. Özgen (2002); Topuz (2015).

gerekçesiyle Ankara’da kurulmuştur.³⁷⁴ ÇGD’nin kendini işçi sınıfı ile birleştiren politik yönelimi, mesleki sorunlarla gazetecilerin çalışma koşulları arasındaki ilişkiyi vurgulayan yapısı ve Yıldırım’ın (2005) ifadesiyle “proleter gazeteciler” tarafından kurulmuş olması, o dönem gazeteciler arasında oldukça önemli bir etki doğurmuş ve pek çok gazetecinin dernekte örgütlenmesi mümkün olmuştur. Öyle ki, ÇGD’ye ilişkin basın camiasındaki genel tanımlama “Rüzgarlı’nın Paryaları” ya da “Rüzgarlı’nın Barbarları” (Bulut, 2016; Yıldırım, 2005) şeklindedir. “Parya” yakıştırmasının, patronlara karşı gazetecilerin işçiliğini vurguladığı; “barbarlık” yakıştırmasının ise Cemiyetlerin elitist tavırlarına karşı derneğin işçi tabanını ve anti-bürokratik tavırlarını vurgulamak için kullanıldığı düşünülebilir. Dernek, kapsamı ve etki gücü daralmakla birlikte, günümüzde hala faaliyetlerini sürdürmektedir.

Gazetecilik örgütlenmesindeki üçüncü dönem 1980’den günümüze uzanmaktadır. Bu uzun dönem kendi içinde 1980-1990, 1990-2009 ve 2009 sonrası olarak ayrıştırılabilir.

1980-90 arası dönem tahmin edileceği gibi 24 Ocak kararları, 12 Eylül darbesi ve darbenin açtığı yeni ekonomik-toplumsal koşullar ile karakterize edilebilir. Bu yıllar Türkiye’de basının basın dışı patronlarla yönetilmeye başlandığı, sektörde holdingleşme ve tekelleşmenin oluşma süreci olarak yaşanmıştır. Bu yapısal çerçevede içinde öne çıkan, haberin magazinelleşmesi, bulvar gazeteciliğinin toplumsal ağırlığının artması, basın sektöründeki teknik-teknolojik yenilenmenin hızlanması ve basın kuruluşlarında (yardımcı hizmetler için) taşeronlaşmaya dayanan yeni bir organizasyon yapısının kurulmasıdır. Bu dönemde basın, Demirkent’in (akt. Seçkin,

³⁷⁴ Bu açıdan derneğin bugün dahi basın camiasında anılan kuruluş bildirgesi önemli bir metindir. Bildirge için bkz. <http://www.cgd.org.tr/index.php?Did=381&Page=1> Bu bildirmede kötü çalışma koşullarına ve sosyal hak kayıplarına yapılan vurgu 1970’lerle birlikte basın sektöründe başlayan holdingleşme ve işçileşme sürecinin bir göstergesi olarak ele alınabilir.

2004: 106) vurguladığı gibi emek-yoğun bir nitelikten teknoloji -yani sermaye- yoğun bir niteliğe geçiş süreci yaşamıştır. Buna ek olarak darbe ortamında toplumsal dalganın kırılması ve her türlü örgütlenmenin önemli oranda yok edilmesi gibi genel etkiler de gazetecileri etkilemiştir. Bu hızlı dönüşüm onların örgütlenme deneyimlerinde de gerek mesleki-toplumsal gerekse de hukuki boyutlarıyla önemli farklılıklar yaratmıştır.

Bilindiği gibi 1980 sonrası yasal ve fiili düzenlemeler genel olarak sendikaların güç kaybetmesine neden olmuştur. Üyelik aidatlarından örgütlenme zorluklarına, iktidarın yoğun ve sıkı denetiminden sendikal baraj şartına, toplu sözleşme düzenlemelerinden mallarına el konmasına kadar pek çok uygulama, sendikaların işverenler ve devlet karşısında oldukça etkisiz kalmasına yol açmıştır.³⁷⁵ Bu dönemi “anti-sendikal düzen” olarak tanımlayan Sönmez’e (1994: 12) göre, 1980’lerle yürürlüğe giren dışa açılma modelinin gerektirdiği anti-sendikal program önlemleri, 12 Eylül darbesinin zoruyla ve onun uzantısı olan yasalarla kurumsallaşmıştır.

Anti-sendikal düzenin yasal çerçevesini çizen 1982 Anayasası, temel hak ve özgürlüklerin büyük ölçüde geriletildiği, çalışan sınıfların koşullarının sermaye lehine bozulduğu bir yeniden yapılanma getirmiştir. Sendikalar kanunu değiştirilmiş, 7 Mayıs 1983 tarihinde yürürlüğe giren yeni yasa, emeğin örgütlenme alanını daraltmıştır. “2821 sayılı Sendikalar Yasası ile 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası, bütün sendikaların olduğu gibi TGS’nin de çalışmalarını” (Altun, 1995: 64) kısıtlamıştır.³⁷⁶ İşverenler, sendikasızlaşma için uygun olan bu iklimi iyi

³⁷⁵ Bu dönem gerçekleştirilen düzenlemeler ve örgütlenmeye etkisi üzerine iki çalışma için bkz. Işık (1995); Millioğulları (2007).

³⁷⁶ 2821 sayılı Sendikalar Kanunu, “ilgili işkolu” tanımını kaldırarak bir sendikanın yalnızca bir işkolunda örgütlenebileceğini belirtmiştir. Bu nedenle TGS, yalnızca gazetecilik işkolunda ve yalnızca 5953 sayılı iş kanununa göre çalışan fikir işçilerini üyeliğe almakla sınırlandırılmıştır. Matbaalarda çalışan toplam bin 300 üye TGS’den ayrılmak zorunda bırakılmıştır (Altun, 1995: 64).

değerlendirmiş, gazeteciler de örgütlenmeye karşı ilgisiz kalmışlardır. Sendikasılaştırma operasyonlarının ilk örneklerinden biri Ekim 1980’de Milliyet Gazetesi’nin el değiştirerek Aydın Doğan’a geçmesi sürecinde yaşanmıştır. Girgin’in (2000: 188) ifadesiyle, Aydın Doğan Milliyet’i satın aldıktan sonraki iki gün içinde yaklaşık 900 gazete çalışanı TGS’den istifa ettirilmiştir. Gazete bünyesindeki kimi hizmetler de taşeron şirketler aracılığıyla yürütülmeye başlanmıştır. Benzer süreç, Hürriyet Gazetesi’nin satılmasından önce, 1994 yılında da yaşanmıştır.³⁷⁷ Bu dönemde TGS, sadece AA ile Cumhuriyet Gazetesi’nde örgütlü duruma düşmüştür (Özsever, 2004: 108).

1990-2009 dönemi ise, sektörde basından medyaya hızlı bir geçişin yaşandığı, yazılı basın yanı sıra özel radyo ve televizyonların alanı domine etmeye başladığı bir dönem olmuştur. Özellikle 1990’lar ve 2000’li yılların başları sektörde deregülasyon uygulamaları³⁷⁸ ile özelleştirmenin iç içe ilerlediği sermaye lehine yeni bir yapılandırma dönemi olmuştur. Bu yıllar, örgütlenme girişimleri sürse de çoğunlukla etkisiz kaldığı bir dönemdir. Zira ulusal gazetelerin holdinglere³⁷⁹ doğru el değiştirmesi sürecinde yaşanan zorla sendikasılaştırma müdahaleleri ve yine bu büyük medya gruplarının yeni kurdukları özel radyo ve televizyonlarda sendikaya izin vermemeleri sendikal örgütlenmenin seyrinde ve gazetecilerin örgütlenmeye

³⁷⁷ Bu konuda, araştırma sırasında görüşme yaptığım bir gazetecinin kişisel tanıklığı dikkat çekicidir: “1994’te ekonomik kriz sinyalleri gelmeye başladı, işte Hürriyet kapatma kararı aldı. Gazetenin el değiştirme süreciydi. Simavi ailesinden Doğan ailesine geçiş. Bu arada gazetede ki kadrolu çalışanlara ‘sendikadan istifa edin’ bildirimi geldi, istifa etmeyenler işten çıkarılacaktı, bu arada istifalarının ardından işten atıldılar. Yani hem istifa edip hem de yine işten çıkarıldılar! Biz ağlıyorduk. Bir abimiz geldi ve dedi ki, siz niye ağlıyorsunuz, ağlamayın, bu meslek utansın...” Ayrıca bu sürece ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Aksoy (1996).

³⁷⁸ 1990’lı yıllar boyunca gerek medyanın altyapısını oluşturan telekomünikasyon ağlarının gerekse de sahiplik yapısının kuralılaştırılması sürecine ilişkin kimi çalışmalar için bkz. Kejanlıoğlu (1998); Adaklı (2006), Başaran ve Geray (der.) (2016).

³⁷⁹ 1988 yılı itibarıyla medya alanında hakimiyeti olan ve medya pazarının yaklaşık yüzde 80’ini elinde bulunduran beş büyük sermaye grubu vardır. Bunlar, Doğan, Sabah, Uzan, İhlas ve Aksoy gruplarıdır (Adaklı, 2001: 155-156).

bakışlarında belirleyici olmuştur. Sendikasılaştırmanın kapsamı ve şiddeti bu yıllarda giderek artmış ve sendikasızlık sektörde zorla ve hızla olağanlaştırılmıştır.³⁸⁰

Öyle ki, 1990'lar ve 2000'lerin başında sendika nedeniyle işten çıkarılan bir gazetecinin aynı grubun başka bir yayın organında iş bulması mümkün olmadığı gibi diğer grupların yayın organlarında da iş bulabilmesi neredeyse imkansız bir durum halini almıştır.³⁸¹ Alandaki sermaye gruplarının yalnız ekonomik ya da niteliksel boyutlarda değil, "örgütlendirmeme" konusunda da tekelleştiği belirtilmelidir.

Öke'nin (1994: 198) aktardığına göre, Ocak 1988 verilerinde gazetecilik işkolunda sigortalı çalışan 9 bin civarında gazeteci bulunmaktadır. Temmuz 1990'a gelindiğinde ise (2 buçuk yıllık bir zaman dilimi) işkolundaki sigortalı çalışan sayısı 8000'ler civarına gerilemiş ve bu tarihten sonra da (araştırmanın yapıldığı 1994 yılına kadar) düzenli olarak düşmeye devam etmiştir. İşkolundaki sendikalı işçilerin durumu da oldukça benzer bir seyir izlemiştir. Ocak 1988'de 4000, Ocak 1989'da 4500 civarı sendikalı gazeteci bulunurken, Temmuz 1989'da (altı ay sonra) bu rakam ciddi bir düşüşle 3000 civarına gerilemiştir. 1991'de tekrar 4600 sınırına ulaşan sendikalı gazeteci sayısı bu tarihten itibaren yeniden düşmeye başlamıştır.

Resmi istatistiklerine göre, 1994 yılında sektörde çalışan 6 bin 919 gazetecinin 4 bin 454'ü sendikalıdır. Sendikalaşma oranı ise % 64.37'dir (Girgin, 2008: 281). Ancak bu yükselmenin sebebine ilişkin Öke (1994: 198), basında çalışan insan

³⁸⁰ "1990 ve 91'li yıllarda TGS üyesi çalışanlardan 200'ü *Günaydın*, 5'i *Cumhuriyet*, 79'u *Güneş*, 50'si *Milliyet*, 100'ü *Tan*, 50'si *Fotospor* ve 20'si de *Panorama* dergisinden olmak üzere 495 kişi işten çıkarılmıştır." (Petrol-İş, 1991: 344).

³⁸¹ Bu konuda görüşme yapılan gazetecilerden birinin aktardıkları dikkate değerdir: "Bir dönem A Grubu'ndan eğer atıldıysanız sendikal örgütlenmeden dolayı, başka herhangi bir medya grubunda da işe giremezsiniz. Yani işte kırmızı çizginin çizilmesi buydu. Bir dönem böyle bir şey vardı. Şimdi yok, yeniden başlamayacağını da kimse iddia edemez. Yani sendikal örgütlenme ve mücadele başladığı zaman ve biraz etkili olduğu zaman yine başlayacaktır kuşkusuz."

sayısının söz konusu yıllarda azalmasını işaret etmektedir. Şöyle ki, 1990 yılı içinde sendikalı işçi sayısı 130 kişi artarken, işkolundaki gazeteci sayısı 624 kişi azalmıştır.

Bir diğer yandan, Türkiye’deki sendika üyelikleriyle ilgili, 1940’lardan bu yana sanal bir durumun olduğu bilinmektedir³⁸². Mükerrer, silinmeyen vb. üyeliklerle ortaya böylesi oranlar çıkmaktadır. Keza TGS’nin üyelik istatistiklerinde, 1980’li ve 1990’lı yıllar arasında anlamlı bir değişiklik olmamakla beraber, işkolundaki toplam çalışan sayısının yaklaşık yüzde 75 oranında artmasıyla, ilerleyen yıllarda sendika üyeliği oranında fiili bir düşüşün yaşandığı belirtilmelidir (Bulut ve Kaderoğlu Bulut, 2015: 322). En hızlı erime ise 1999-2000 yılları arasında olmuştur. 1999 yılında 7913 gazetecinin yüzde 60,82’si sendikalı görünmektedir. Temmuz 2000 tarihi itibarıyla ise bu oran yüzde 39,17’ye gerilemiştir. Aynı yıl çalışan gazeteci sayısının 9184’e yükseldiği göz önünde bulundurulursa sendikalaşma oranında yaşanan düşüş daha net ortaya çıkacaktır (Atılğan, 2009: 165).

Dolayısıyla 1990’lardan bu yana alanda yaşanan örgütlenme oranlarındaki artış ya da azalmanın, fiili olarak sendikalı gazeteci sayısındaki artışla değil, sendikasız gazeteci havuzunun genişleyip daralmasıyla ilişkili olduğu ifade edilebilir. Bu durum, gazetecilerin 1980’lerden bu yana yaşadıkları erozyonun, yalnızca ekonomik ve mesleki anlamda değil, örgütlenme alanında da dibe doğru bir yarış halini aldığını göstermektedir.

Bu süreç içinde 2000’ler³⁸³, TGS’nin gittikçe durağanlaştığı bir dönem olmuştur. Yalnızca AA ve ANKA Haber Ajansı’nda (ANKA) yenilenen toplu

³⁸² Sendika üyeliklerindeki gerçek dışı durumla ilgili bir çalışma için bkz. Çelik (2004).

³⁸³ 2000’li yıllarda medya sektöründeki değişimin ilk ayağını 2001 krizi nedeniyle iflasın eşiğine gelen, TMSF’ye devredilen ve el değiştiren medya kuruluşları oluşturmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz Adaklı (2006); Sözeri ve Güney (2011). AKP hükümetinin işbaşına geldiği 2002 yılı (bu yıllarda medya sektöründeki hakim gruplar Doğan, Çukurova, Uzan, Sabah, İhlas ve Doğuş’tur) ve sonrasında

sözleşmeler dışında pek bir varlık gösterilememiştir. TGS'nin, Cumhuriyet gazetesinde imzalanmak istenen toplu sözleşmenin bağtlanamaması sonucu 6 Eylül 2005 günü başlayan fiili grevi, onuncu yılını aşmış, fakat çalışanlarca desteklenmeyen grev yalnızca sözde var olabilmıştır.³⁸⁴ 2003-2009 arasında gazetecilik işkolunda çalışan sayısı 15 bine yükselmiş, sendikalı işçi sayısı 4 bin – 5 bin arasında, sendikalılık oranı ise yaklaşık yüzde 30'larda seyretmiştir. Oranın yüksek çıkmasında yukarıda bahsedilen sendika bildirimlerine ilişkin hatanın payı vardır.

Bu yıllarda sendikal oran yüksek görünmesine karşın gerçek bir sendikal mücadele ya da toplu sözleşmeye işaret etmemektedir (Bulut ve Kaderoğlu Bulut, 2015: 323-326). Bu yıllarda sendikal örgütlenmenin önündeki engellerin yalnızca işsizlik korkusu değil, aynı zamanda meslek dışında kalma tehdidi ve bireysellik ideolojisinin baskın hale geldiği zihniyet yapıları olduğu söylenebilir. Zira Seçkin'in (2004: 61-62) belirttiği gibi, “muhabirlerin bireyselliğinin mesleğin profesyonellik ruhuna uygun olduğu söylemi, gazete yönetimlerinin dilinden düşmeyen bir örgütlülükten kaçındırma çabasının parçasıdır. Bireycilik, ticari kuruluşlar içinde muhabir için mesleki bir özellik olarak kabul edilmekte, ancak yazı işlerinin ve haber bürosunun içinde ve dışındaki yapılarla çatışmak suretiyle sergilenen bağımsızlık yönetimce uygun görülmemektedir.” Bu yönetme stratejisi, çoğu durumda gazeteciler nezdinde de içselleştirilen bir özellik halini almaktadır.

Örgütlenmede (şimdilik) son dönem olarak 2009 sonrası yıllar ise, yalnız medya sektörü açısından değil, siyasi tarih açısından da önemi bulunan ciddi bir dönüşüm dönemine denk gelir. Bu yıllar AKP'nin toplumun pek çok alanıyla birlikte

Uzan grubu şirketlerine el konmasıyla birlikte medyadaki siyasi ve ekonomik dönüştürme dönemi başlamıştır (Adaklı, 2010: 560-561).

³⁸⁴ Cumhuriyet grevi ile ilgili kimi yazılar için bkz. Aksoy (2008), Gülten (2014).

medya yapısına da özel olarak müdahale ettiği dönemdir. Siyasal erkin sağladığı imkanlar içinde gerek ekonomik alanda ve mülkiyet yapılarında gerekse ideolojik açıdan gerçekleştirilen dönüşüm, özellikle 2009-2010 sonrası medyanın büyük çoğunluğunun AKP tarafından doğrudan ve organik biçimlerle aparatlaştırılmasını içerir.³⁸⁵

Yine de bu siyasal ortam içinde, 1980 darbesinden bu yana medya sektöründe gerçekleştirilen ilk grev, ATV-Sabah grevi, 2009 yılında gerçekleşmiştir. 2008 yılında başlayan sendikal örgütlenme faaliyeti sonucu, Turkuvaz grubu (Sabah, ATV ve gruba bağlı dergiler) içinde yetki sayısına ulaşılmış ve 2008 yılı Haziran ayı içinde toplu görüşmeler başlamıştır. Görüşmelerin uzlaşmazlıkla sonuçlanmasının ardından TGS, 13 Şubat 2009 tarihinde greve çıkmıştır. Sabah, ATV ve gruba bağlı dergilerde çalışan toplam 10 kişinin çıktığı grevin beşinci gününde, grevdeki çalışanlar işten çıkarılmışlardır. Başlatılan hukuki süreç sonunda, Yargıtay'ın da onadığı “işe iade” kararı çıkmış fakat işveren işe iade kararını uygulamak yerine çalışanlara yasal tazminatlarını ödeyerek işe tekrar başlamalarını engellemiştir³⁸⁶ (Bulut ve Kaderoğlu Bulut, 2015: 326-327).

Bu yıllarda örgütlenme alanında yaşanan bir diğer dönüşüm de AA'da TGS'nin 50 yıldan fazla bir zamandır sürdürdüğü toplu sözleşme yetkisinin ortadan kaldırılmasıdır. 2012 yılında, AA yönetiminin ve iktidarın desteğiyle kurulduğu eleştirileri alan Medya İşçileri Sendikası (Medya-İş) ajansta faaliyete başlamış ve Hak-İş Konfederasyonuna dahil olmuştur. Bu süreçte AA'daki TGS üyeleri sendikadan

³⁸⁵ Bu sürece ilişkin kimi değerlendirmeler ve kişisel tanıklıklar için bkz. Mavioğlu (2012); Hoş (2014); Alan (2015).

³⁸⁶ Sabah-ATV grevinin kronolojik ve aktüel sürecine ilişkin bilgi için bkz. Grevde çıkan gazeteciler tarafından açılan internet sayfası (<http://sabah-atv-grevi.blogspot.com.tr/>) ve Bianet internet sitesi (<http://bianet.org/konu/sabah-atv-grevi>).

istifa ettirilerek Medya-İş'e geçirilmişlerdir. Böylece TGS, AA çalışanı üyelerini³⁸⁷ kaybederek hem ekonomik hem de yönetsel bir krize girmiştir. Bu süreç TGS'nin alandaki sınırlı etkisini iyiden iyiye silikleştirmiştir.

Sendikal alanda yaşanan erozyon, 2012 yılındaki 6356 sayılı yeni *Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu* ve bu kanuna bağlı olarak Aralık 2012'de yürürlüğe giren yeni *İş Kolları Yönetmeliği* ile daha gerçekçi biçimde³⁸⁸ ortaya çıkmıştır. 2013 yılında yayınlanan yeni istatistiklere göre gazetecilik işkolundaki örgütlenme oranı yüzde 3,6'dır. Bu oranla gazetecilik işkolu, inşaat, sağlık ve sosyal hizmetlerle birlikte, sendikalaşmanın en düşük olduğu işkolları arasındadır.³⁸⁹ Üstelik bu oran yalnızca gazetecilerle değil, basın-yayın işkolu çalışanlarının hesaplamaya dahil edilmesiyle oluşmaktadır.

Belirtmek gerekir ki, yeni düzenleme ile kimi işkolları birleştirilmiştir. Eski yönetmelikte 27 numarayla yer alan "Gazetecilik" işkolu da 10 numaralı "Basın ve Yayın" (matbaa vb. işler) işkolu ile birleştirilmiş ve 08 numaralı işkolu olmuştur. İşkolunun yeni adı, "Basın, Yayın ve Gazetecilik"tir. Yeni işkolunun kapsadığı iş tanımları Ek 6.1'de sunulmuştur. Yeni işkolunda toplam çalışan sayısı 2017 Temmuz itibarıyla 92 bin civarındadır. Sendikalı çalışan sayısı ise yalnızca 6 bin (yüzde 6,5 civarı) dolaylarındadır. Bu rakamın önemli bir bölümünün basın-yayın (matbaacılık

³⁸⁷ Medya-İş operasyonuna kadar, AA'da çalışanların hemen tümünün üye olduğu TGS, aidat gelirinin hemen tümünü de buradaki üyelerinden elde etmekte idi.

³⁸⁸ Önceki dönemde sendikalar tarafından şişkin gösterilen sayıların aksine, Sosyal Güvenlik Kurumu verileri üzerinden aktif olarak çalışanların üyeliklerinin değerlendirildiği yeni istatistikler sendikal örgütlenmeye ilişkin verileri ciddi biçimde değiştirmiştir. Çelik'in (2013) belirttiğine göre, SGK verileri esas alarak yayımlanan yeni istatistiklerle birlikte, sendikalaşmaya ilişkin 1980'li yıllardan bu yana devam eden hayali tablo ortadan kalkmıştır. Eski verilerle en son açıklanan 2009 yılı istatistiklerinde, Türkiye'deki toplam işçi sayısı 5.4 milyon, sendikalı işçi sayısı 3.2 milyon ve sendikalaşma oranı yüzde 60 görünmektedir. Çelik bu istatistiklerin gerçekte uzaktan yakından bağlantısı olmadığını ancak Bakanlık'ın yıllarca bu istatistikleri yayımlamakta ısrar ettiğini vurgulamaktadır. Bu hayali durum, daha önce de değinildiği gibi, gazetecilik işkolu için de geçerlidir. Zira SGK kayıtlarına dayalı olarak yayınlanan 2013 istatistikleri, daha önceki tablonun gerçek dışılığını ortaya sermiştir.

³⁸⁹ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 2013 yılı Ocak ayı sendikalaşma verileri için bkz. https://www.csgb.gov.tr/media/1712/2013_ocak_6856.pdf

faaliyetleri) işlerinde çalışanlardan oluştuğu düşünülürse³⁹⁰ gazetecilik sektöründeki sendikalaşma oranının neredeyse ortadan kalktığı söylenebilir.

Yeni düzenlemeyle eski 27 ve 10 numaralı işkollarında faaliyet yürüten sendikalar artık aynı işkoluna girmişlerdir. 08 numaralı yeni işkolunda, eski işkollarında bulunan ikişer sendikayla birlikte, toplam 4 sendika yer almaktadır. Bunlar, TGS (Türk-İş), Basın-İş (Türk-İş), Basın-İş (DİSK) ve Medya-İş (Hak-İş)'tir.³⁹¹ Yeni düzenlemenin ardından, 2013-2017 yılları arasında açıklanan Basın-Yayın ve Gazetecilik işkoluna ilişkin tüm veriler, sayılar ve oranlarıyla Ek 6.2'de tablo halinde gösterilmiştir.³⁹²

Sendikal alanda yaşanan bu sürece karşın, 2000'li yılların ikinci yarısıyla 2010'ların ilk yılları arasında, gazeteciler için daha yeni örgütlenme formlarının varlığından söz etmek olanaklıdır.³⁹³ Platformlar, söz konusu bu yeni biçimlerin önde gelenleridir. Mesleki temelli, kısa vadeli ve sorun odaklı olarak oluşturulan platformlar, tutuklanan gazeteciler ve gazetelere dönük saldırılar gibi meslek odaklı

³⁹⁰ Yeni düzenlemeden önceki son verilere (2009 Temmuz) göre, eski gazetecilik işkolunda 15 bin 391; basın-yayın işkolunda ise 48 bin 861 çalışan vardır. Veriler için bkz. <https://www.csgeb.gov.tr/home/contents/istatistikler/iscisendikauyesayilari/2015veoncesi/>

³⁹¹ Bu süreçte Aksiyon-İş Konfederasyonuna bağlı olan ve PAK ön adlı birçok sendikanın medyadaki yansıması olduğu anlaşılan Pak Medya-İş adlı bir sendika da (2014 yılında) kurulmuştur. Fethullah Gülen Tarikatına yakınlığıyla bilinen bu sendika, 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında kapatılmıştır.

³⁹² Bu tablo ÇSGB'nin verilerinden hareketle, bu çalışma için Gökhan Bulut tarafından hazırlanmıştır. Kendisine teşekkür ederim.

³⁹³ Bu yıllarda Ergenekon, Balyoz, KCK vb. davalarla yüzlerce gazeteci cezaevine gönderilmiş, binlercesi işinden olmuştur Cumhuriyet Halk Partisi Cezaevleri İnceleme ve İzleme Komisyonu tarafından hazırlanan *Tutuklu Gazeteciler, Dünyanın En Büyük Gazeteci Cezaevi: Türkiye* başlıklı raporda, 2013 yılında tutuklu ve hükümlü gazeteci sayısının 117'ye ulaştığı belirtilmektedir. Rapor için bkz. <http://www.chp.org.tr/wp-content/uploads/2013/07/tutuklurapor-baski-270530131.pdf> Yine CHP tarafından hazırlanan *Kalemi Kırılan Gazeteciler Raporu*'nda ise AKP döneminde en az 1863 gazetecinin işinden edildiği belirtilmektedir. ÇGD'nin Ağustos 2017 yılı verilerine göre ise, Türkiye'deki tutuklu gazeteci sayısı 151'dir. Liste için bkz. <http://www.cgd.org.tr/index.php?Did=222> Özellikle tutuklu gazeteciler meselesi, yalnızca yurtiçinde değil yurt dışında da gündem olmuş, uluslararası basın özgürlüğü örgütleri başta olmak üzere birçok uluslararası kurumun açıklama, rapor ve belgelerinde bu konu ciddi bir yer tutmuştur. Bununla ilgili kimi haberler için bkz. <http://www.diken.com.tr/uluslararası-pen-dalgasını-geçti-türkiyede-basın-bayramını-coskuyla-kutluyoruz/>; <http://t24.com.tr/haber/dunya-basın-özgürlüğü-gunünde-türkiyedeki-tutuklu-gazetecilerin-serbest-birakılması-istendi,402572>

bir sınıra sahiptir. Herhangi bir yasal temeli bulunmayan ve gönüllülük temelinde işleyen bu platformların oluşturulması ve bu yapılara katılım, bireysel olabildiği gibi alandaki örgütlü yapıların seferber edilmesiyle de gerçekleşmektedir.

Çoğunlukla refleksif nitelikleri bulunan bu platformlar dönem dönem gerçekleştirdikleri eylem ve etkinliklerle gündeme gelmektedir. Ahmet Şık ve Nedim Şener'in tutuklanmaları sürecinde oluşturulan *Ahmet ve Nedim'in Gazeteci Arkadaşları(ANGA)*³⁹⁴, söz konusu platformlar içerisinde kamuoyunda en çok bilinenlerin başında gelmektedir. Benzer şekilde *Gazetecilere Özgürlük Platformu*, *Tutuklu Gazetecilerle Dayanışma Platformu*³⁹⁵, *Erdem (Gül) ve Can'ın (Dündar) Gazeteci Arkadaşları Platformu* gibi yapılar alandaki önemli birlikteliklerden olmuştur. *G9 Platformu* ise dokuz gazeteci örgütünün bir araya gelmesiyle oluşturulan ulusal bir mesleki dayanışma ve tartışma örgütü olarak işlemektedir.

Bu yapıların etkinliği ve kapsamı, başta da belirtilen nedenlerle sınırlı kalmaktadır. Ancak yine de kimi dönemlerde ve olaylarda kamuoyu tepkisinin ve vicdanının somutlaştığı mecralar haline gelmektedirler. Ahmet Şık ve Nedim Şener'in Ergenekon davası kapsamında tutuklanmaları ya da Erdem Gül ve Can Dündar'ın Mit Tırları davası nedeniyle tutuklanmaları gibi kamuoyunda büyük rahatsızlık yaratan olaylar karşısından geliştirilen tepkisellik çoğunlukla bu platformlar aracılığı ile ortaya konmuştur. Tutuklu gazeteciler meselesinin ulusal ve uluslararası çapta bir sorun olarak ele alınabilmesi ve gerek siyasi partilerin gerekse de kamuoyunun bu konuda duyarlılığının arttırılması da yine bu tarz platformlar aracılığı ile gerçekleşmiştir. Bu

³⁹⁴ ANGA, Ahmet Şık ve Nedim Şener'in cezaevinden çıkışının ardından doğal ömrünü tamamlamış, içinde yer alan kimi gazetecilerin çabasıyla yeni bir örgütlülüğe evrilmeye çalışmış, bir dönem Çağdaş Gazeteciler Derneği'ne katılma kararı almış fakat daha sonra bu katılım gerçekleşmemiştir.

³⁹⁵ Platformun blog sayfası, <http://tutuklugazeteciler.blogspot.com.tr/>

platformlar, cezaevindeki tutuklu gazeteci sayısının azalması ve kimi isimlerin tutukluluk hallerinin kalkması ile ya dağılmış ya da etkisizleşmişlerdir.

Platformlar süreci, eylem ve itirazların işyerinde değil işyeri dışında örgütlenmesi ve dikkatlerin çalışma ilişkileri konusuna çevrilememesi gibi handikaplar taşımaktadır.³⁹⁶ Yine de bu girişimler, özellikle 2000'ler sonrası gerek fiziksel gerekse de ideolojik olarak iyice dağılan/yok olmaya yüz tutan gazeteci örgütlülüğü alanını siyasal temelde yeniden gündeme getirmiş, gazetecilerin uzun süre sonra yeniden bir arada hareket etmesini görece geniş bir kapsamda sağlamıştır. Bu yönüyle söz konusu süreci, gazetecilerin iktidar ve sermaye sahipleri eliyle uzun bir süredir uğradıkları mesleki değersizleşmeye karşı ilksel/öncü kolektif tepkiler olarak değerlendirmek de mümkündür.

6.2. ÖRGÜTLENME VE İTİRAZ PRATİKLERİ

Örgütlenmeye dönük tespit, yorum ve ifadeler, görüşmecilerin maddi toplumsal deneyimleri hakkında oluğu kadar, bir araya gelebilme potansiyellerini ve imkanlarını göstermesi açısından da önemlidir. Zira sendika, dernek vb. gibi kuruluşlara üye olarak bu örgütlerin faaliyetlerine katılmak, gazetecilerin mevcut koşulları içinde oldukça zordur. Bir önceki alt bölümde serimlendiği gibi gazeteciler için gerek sendikal örgütlenme gerekse de cemiyet/dernek gibi yapılarda örgütlenme deneyimleri oldukça azdır. Bu nedenle bu faaliyetlerde bulunan gazeteciler küçük bir çevreyi oluşturmaktadır.

Formel ya da enformel örgütlenmeye dönük eylem ve etkinlikler, kolektif mücadele kapasitesinin sınıfsal niteliklerinin öne çıktığı süreçler olarak düşünülebilir.

³⁹⁶ Bu konu bir sonraki alt başlıkta alandan verilerle ele alınacaktır.

Ancak gazeteciler için bu alan daha çok enformel biçimlerde gerçekleşen mesleki bir savunı hattı olarak ortaya çıkmaktadır. Keza 2010'larla gelişen ve gevşek bir örgütlenme pratiği olarak düşünülebilecek platformlar süreci, sendikal örgütlenme dışında gelişen bir “toplumsallaşmış mesleki refleks” olarak nitelenebilir. Sendikal faaliyetin gerek açık gerekse gizli zor yolları kullanılarak engellenmesi³⁹⁷ ve gazetecilerin de sendikal örgütlenme konusunda çeşitli nedenlerle isteksiz olması gibi nedenler platformlar tarzı biçimlerin öne çıkmasında etkili olmuştur.

Sendika, dernek ve platformlar dışında, gazetecilerin bir araya geldiği kimi mesleki uzmanlık dernekleri de alandaki bir diğer örgütlenme pratiğidir. Parlamento Muhabirleri Derneği, Ekonomi Muhabirleri Derneği, Foto Muhabirleri Derneği, Magazin Gazetecileri Derneği gibi yapılar, gazetecilerin mesleki uzmanlık alanlarına göre oluşmuş, daha dar kapsamlı yapılardır. Bu yanıyla, ÇGD gibi alanın tümüne hitap eden, çalışma ilişkilerini gündemine alan ve görece politikleşmiş dernek formlarından da farklılaşmaktadırlar. Bu dernekler ağırlıklı olarak mesleki alanlarına ilişkin kimi ödül törenleri düzenlemek, üyelerinin uğradığı mesleki bir saldırı karşısında açıklama yapmak vb. gibi ilgili uzmanlık alanına bir disiplin ve kurumsallık yerleştirmeye dönük faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Gerek yukarıda sözü edilen platformlar gerekse de bu tarz dernekler olmak üzere, sendika dışı örgütlenmelerin bu her iki biçimi de mesleki alanlarla ilgili faaliyette bulunmaktadır. Yine de aralarında bir ayırım yapmak gerekirse, platformların daha “toplumsal mesleki”, uzmanlık derneklerinin ise daha “teknik mesleki” bir alanda bulunduğu belirtilebilir.

Bu çerçeve içinde araştırmanın verilerine bakıldığında, genel eğilimle paralel bir durum ortaya çıkmaktadır. Görüşmecilerin yüzde 90'ı işyerlerinde sendika

³⁹⁷ Sendika üyeliği nedeniyle işten atılmaya ilişkin dava konusu olmuş çarpıcı örnekler için bkz. Uçak (2011: 394-395).

olmadığını belirtirken, yüzde ikisi sendikaya ilişkin hiçbir fikri olmadığını ifade etmiştir. İşyerinde sendika olduğunu belirten küçük kesim ise, sendikal faaliyet ya da toplu sözleşmeye ilişkin bir atıfla değil, çoğunlukla sendika üyesi olan herhangi bir çalışma arkadaşını referans göstererek bu cevabı vermiştir. Dolayısıyla alanda sendikaya gerçek bir etkinlik olarak değil, simgesel biçimlerde rastlandığını söylemek mümkündür. Örgütsüzlük ve uzanımları, görüşmelerde de dile getirilmektedir:

Şunu açıkça söyleyelim, örgütlülük medyada sıfır. Yok yani, ne yazık ki yok işte! Kişisel ricalarla yürüyor işler. (Kemal)

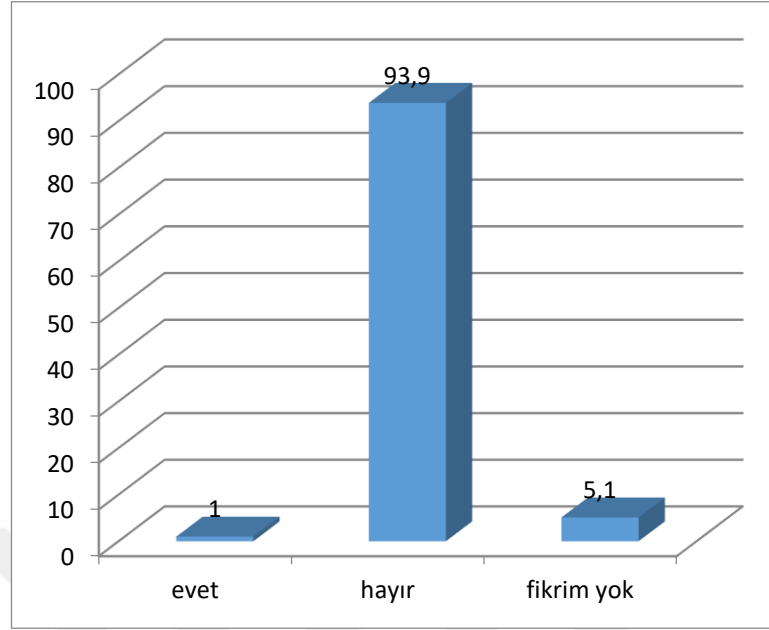
Gazetecilik artık çok fazla işverenin insafına göre şekillenen bir meslek. Sendikalaşma az, hatta yok. Bu yüzden de tamamen işverenin insafına kalıyorsun. (Oya)

Sendikalaşmayı bitirdiler zaten gazetecilikte! Dernekleşmeyi bile bitirdiler. Herkes korkuyor. Ama sendikasız olmak da kötü bir şey, çok kötü. İşten atıldın, kim savunacak hakkını? Ama işsiz kalma korkusu baskın. Açıkça “eğer sendikaya katılırsan atarım” diyen var mesela! (Gülşah)

Fiili olarak hiç kimse hiçbir şey yapmıyor, sendika yok hükmünde. facebook paylaşımlarından bile insanların tutuklanıp ceza aldığı bir dönemde, insanların gidip sendika eylemlerine katılıp bağırmasını beklemek hayalperestlik oluyor. (Meltem)

Örgütsüzlük, işyerlerinde toplu sözleşme yapılıp yapılmadığına ilişkin grafikte de çarpıcı biçimde ortaya çıkmaktadır (Grafik 1).

Grafik 1. İşyerinizde toplu iş sözleşmesi yapılıyor mu? (y.s. 99)

Görüleceği üzere, yanıtlayıcıların yaklaşık yüzde 94'ü çalıştıkları işyerinde toplu sözleşme yapılmadığını belirtirken, yalnızca yüzde 1'lik kesim toplu sözleşme imzalandığını belirtmiştir. Bu durum Seçkin'in (2010: 63) 2000 yılının başlarından itibaren Anadolu Ajansı haricinde, küçük ölçekli birkaç medya işletmesinin dışında toplu sözleşme yapılan işyerinin kalmadığına ilişkin tespitini de doğrular niteliktedir. Toplu sözleşme imzalanan işyerlerinin kiminde ise çeşitli nedenlerle bu sözleşmeler uygulan(a)mamaktadır. Görüşmelerde de bu durum vurgulanmıştır:

Sendika üyesi olmanın anlamı ve etkisi yok. Çünkü toplu sözleşme masasına gelmediğin sürece, oturmadığın sürece bir anlamı yok bunun. (Gül)

Meslekteki şanslı azınlıktanım. Sendikalı çalışmayı hatta toplu sözleşmeyi bile gördüm! Toplu sözleşmenin uygulanmadığını yaşısak da özel medyada toplu sözleşme imzalamış son gazetecilerden biriyiz. Çalıştığım kurumda TGS'nin toplu sözleşme yetkisi vardı ve o toplu sözleşmeyi yaptık. Ama kurumun maddi zorluklarından dolayı o sözleşmenin uygulanamadığı ve sendikanın bu konuda maalesef yetersiz kaldığını bilfiil görmüş olduk. (Mehmet)

Dikkat çeken bir veri ise, yüze 5'lik bir kesimin toplu sözleşmenin varlığı ya da yokluğu hakkında bir fikre sahip olmamasıdır. Önkoşul olarak sendikanın varlığını gerektiren toplu iş sözleşmesine ilişkin bu durum, gazetecilerin sendikal süreçlerle bağının oldukça uzak olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Keza ziyaret edilen kurumlarda sendikaya ya da sendikal faaliyete ilişkin hiçbir materyale (broşür, bloknot, afiş vb.) rastlanmamaktadır. Bu durum, medya kuruluşlarında sendikal faaliyetin kurumsal ve meşru bir etkinlik haline gelmediğinin bir diğer göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Örgütlenmenin oldukça düşük olmasına karşı, yine de görüşmelerde sıklıkla örgütlenmenin gereğine ilişkin vurgular yapılmıştır. Bu vurgularda dikkat çeken, örgütlenme ile mesleği yapabilmek arasında kurulan ilişkidir:

Bazı meslekleri yapmak için kafanın biraz açık olması lazım. Yani bazı meslekler, bazı işler sol vicdanla yapılıyor işte. Gazetecilik de öyle. Yani sağcı adamdan gazeteci olmaz bana kalırsa. Niye, çünkü sorgulamaktır gazetecilik dediğin şey. Olmayanı görmek, sorgulamaktır, düşündürmektir. Tartışmaktır. Karşı çıkma yeteneğidir, araştırmaktır bulmaktır. Biat kültürüyle asla alakası olmamasıdır, gazetecilik özgür bir meslektir. Dolayısıyla eskiden sendikalı olmak çok normaldi gazeteci için, sendikalı olurdun. Zaten iyi gazeteci olacaksan sendikalı olacak, örgütlülükten yana olacaktın. Sen zaten böyle şeylerin kuvvetlendirdiği bir mesleği, gazeteciliği yapıyorsun. (Oya)

O tarz örgütlenmelere kesin olarak ihtiyaç var, mesela dernekler, her mesleğin bir derneği var ekonomi muhabirleri derneği gibi, mesela ben soru sordum diye atılmak veya işte, şu gazetede çalışıyor diye şu basın toplantısını izleyemez olmasına kesin müdahale edilmesi gerekiyor. (Tarık)

Mesleğin doğası itibarıyla zaten bu gerekli ama sonradan sonradan bu yandaş basın hep işte iyice bu basının çoğalması bu biat kültürünün normal bir şeymiş gibi görülmesi gazeteciliğin kimliğini değiştirdiği için sendikalı olmak da marjinal bir şeye büründü. Hatta mevcut iktidar kendi sendikalarını kendisi oluşturdu. İşte gazetecileri de kendi sendikalarına şey yaptılar. Üye yaptılar. Tabi ki de lazım sendika örgütlülük. Çünkü hak mücadelesi en iyi örgütlü şekilde verilir. (Zeynep)

Örgütlenme sadece ücret için gerekli değil ki. Örgütlenme olmadığı için mesleğimizi yapamaz hale geliyoruz! (Fatma)

Örgütlenmenin belli değerleri savunmamız konusunda bize bir çerçeve verdiğine inanıyorum. Olması gerektiğine inanıyorum. Örgütlenme olmadığı sürece bir takım değerlerin paylaşımı ve aktarımı gerçekleşmiyor. Paylaşılmadığı için de o değerler, sürekli bu erozyon devam ediyor, mesleki erozyon. (Meltem)

Tüm bu farkındalığa karşın, gazetecilerin sendikalı olmama gerekçeleri de gazetecilikteki durumu ve gazetecilerin bağımlı konumlarını ortaya koymaktadır. Görüşülen gazetecilerin önemli bir kısmının örgütlenmek konusunda bazı önyargıları olduğu belirtilmelidir. Bu önyargılar kimi zaman geçmiş olumsuz deneyimlere (işten atılmak ya da sendikalı olduğu halde sendikanın gerekli konularda bir şey yapmaması vb.) kimi zamansa bireyselleşmiş ideolojik tavırlara dayanmaktadır. Görüşmecilerin çoğu, işyerinde yaşadığı sorunların çözümünde çoğunlukla bireysel görüşme ve tartışma yollarını kullanmaktadır. Örgütlü çözüm arayışı genellikle tercih edilmeyen ve korkulan bir yöntemdir. Bu korkunun temelinde, çalışma koşullarının zorlayıcılığı ve güvensizliğinin yanı sıra iş arkadaşlarına olan güven problemleri ve dayanışma eksiklikleri öne çıkmaktadır. Bir diğer mesele ise, yaşanan sorunların çoğu zaman günlük ve kişiye bağlı sorunlar olarak algılanmasıdır. Sorunları politikleştirememek, örgütlenme kaybının önemli bir nedeni olarak tespit edilebilir.

Söz konusu önyargılar ve tavırlar, yer yer örgütlenmeden ve bunun gereklerinden kaçınmak için birer savunma mekanizması olarak da görev yapmaktadır. Zira sendikaların kendi üyelerinin haklarını koruyabilmesi bile şaibeli bir nitelik kazanmışken, sendikasız çalışanların bu koşullarda sendikaya üye olması beklenememektedir.

Bir başka unsur, örgütlenme arayış ve beklentilerinin düşüklüğüne bağlı olarak ilişkilerin çoğunlukla mesleki sınırlarda kurulmasıdır. Bunun temel nedeni, gazetecilerin mesleki sınırlarının dışındaki sektör çalışanlarıyla çok fazla karşılaşma

olanağı bulmamasıdır. Örneğin, gazete çalışanları matbaa işçileriyle günlük hayatta karşılaşma olanağına sahip değildirler. Karşılaştığı zamanlarda ise (örneğin; televizyon muhabirleri için kameramanlarla ilişkiler) ilişki çok fazla ilerletilmemekte, asgari insani ilişki sınırları, mesleki ya da sınıfsal bir birlikteliğe dönük olarak genişletilmemektedir.

Bu çerçevede örgütlenmemeye ilişkin algı ve kaygıların altı temel noktada yoğunlaştığı tespit edilmektedir. Bunlar, *örgütlenmenin yapısal zorlukları, güvencesizlik, mesleğin yıpratıcı koşulları, örgütlere olan güvensizlik, siyasi etkiler ve dayanışmayı kıran ideolojik-kültürel etkiler* olarak sayılabilir. Görüşmecilerin bu başlıkları işaret eden ifadelerinden bazı örnekler şöyledir:

(Yapısal zorluklar)

Sendikalı olmak işsizlikle eşdeğer gibi. Bir tane sendikaya üye oldum diye burada problem çıkacaksa, ekmeğimden olacaksam zor tabi. Evet sendikal düşünceyi destekliyorum, ama o benim işsizliğime neden olacaksa, benim o sendikaya da faydam yok kendime de faydam yok. Olmuyorum. Yani olamıyorsun sistem bunu getirdi ne yazık ki. Belki topluca olsak, sonuçta yetkiyi ele alsak? Ama bunu yapman imkânsız. Çünkü şirketler o kadar çok ki yani, sen A Gazetecilik A.Ş.'desin ben B Gazetecilik A.Ş.'deyim. O bilmem ne A.Ş.'de. Bir sürü şirketleri var, herkesin birimi farklı ama aynı yerde çalışıyorsun ama hepsinde örgütlenmen lazım. Çok zor. Eylemine gidiyorum, ideolojik olarak zaten destek veriyoruz deyip böyle yetiniyorsun, yani kendini böyle tatmin ediyorsun. (Kemal)

(Güvencesizlik)

Evet ruhen istiyorsun örgütlenmeyi. Belki başka bir sektörde olsan, ne bileyim işte adliyede memur olsam gider sendikal çalışmalara katılırim bir şeyler yaparım. Burada katılmak istiyorsun ama katılamıyorsun. Çünkü memuriyette bu daha kolay. İş güvencen var. Ama burada adam sendikaya üye oldun diye hadi sana güle güle diyebiliyor. (Tarık)

(Mesleğin yıpratıcı koşulları)

Mesleğin yıpratılması önemli bir faktör. Mesleğin yıpratılması, mesleğe dair umudunun da kırılması demektir. Bir umut beslemiyor olman demektir. Umut beslemediğin şey için de çaba göstermezsin. Mesleğe dair çaba sarf etmenin gereksiz olduğunu düşünüyorsun. Kişisel olarak yıpranmışsındır. Bu sektörde çoğu defa işsiz kalmış çoğu defa istediğin işi yapamamışsındır. Açlıkla terbiye edilmişsindir. E sen köşeye sıkıştırılmış bir durumdasın gazeteci olarak. Tüm bunlar örgütlenmeni de

etkiler yani. Çünkü sana diyor ki sendikalı olursan seni işten atarım. Eee nasıl örgütleneceksin. (Oya)

(Örgütlere olan güvensizlik)

Şu anda örgütlenmenin önünde ciddi sorunlar ve sıkıntılar mevcut. Bu hem gazeteciliğim mevcut durumundan hem de örgütlerin mevcut durumundan kaynaklanıyor. Mevcut örgütlenmeler gazetecilik sorunlarına cevap vermekten uzak durumda. Sadece gazetecileri suçlayan arkadaşlar da var. Gazeteciler örgütlenmiyor, uzak duruyor diye ama sadece gazetecileri suçlayarak bir yere varabileceğimizi düşünmüyorum. Mevcut örgütlenme formlarının mecralarının da bu sorunun bir parçası olduğunu düşünüyorum en azından. Mevcut örgütler bu gereksinime bir cevap veremiyor. (Mehmet)

Örgütler de bir şey yapmıyorlar ki, gazeteciler de örgüt adına hiçbir şey yapmıyor, örgütler de gazeteciler adına hiçbir şey yapmıyor. (Akın)

(Siyasi etkiler)

Evet insanlar korkuyor tabi. ...'de [bir kamu kurumu] bile herkes aynı sendikanın üyesiydi. Sendikal faaliyet vardı. İktidar partisinden sonra korku çok arttı ve sendika değiştirdiler. Daha yakın duran birine geçtiler. (Gülşah)

(Dayanışmayı kıran ideolojik-kültürel etkiler)

Gazetecilerde örgütlenelim diye bir durum yok, gündemlerinde toplu sözleşme gibi bir şey yok. İşte alttaki muhabir de patrona ulaşabiliyorsa, başka bir yerde etki gücü varsa, maddi gücünü düzeltebiliyorsun. Senin kişisel network'ün mesleki örgüt gibi çalışıyor, o network içerisinde bir yerlere ulaşabiliyorsun, o network'e sahip değilsen bir yerlerde olamıyorsun, ne kadar başarılı olursan ol. Diğerlerini de düşünmüyorsun haliyle. (Gül)

Mevcut durumda, sendikal örgütlenmenin, direniş mekanizmalarına aracılık ettiği durumlar oldukça azdır. Aynı şekilde formel ya da enformel olarak sendika dışı örgütlenme pratiklerinin de az ya da süreksiz olduğu gözlemlenmektedir. Dayanışmanın sendika dışı formları da mümkün olamamaktadır. Öyle ki, görüşmeciler, ücret ya da izin konularında dahi birkaç kişi bir araya gelip talepte bulunamadıklarını belirtmektedirler. Bunun idari ve zora dayalı yanları olduğu kadar, kültürel ve ideolojik yanları olduğunu da vurgulamaktadırlar. Çalışma ilişkilerinde

basit dayanışma pratiklerinin dahi tedirginlik yaratmasının, temelde sendikasızlıkla ilgisi olduğu da belirtilmiştir:

Özel sektörde sendikalılık olamıyor, özel sektör işte! Toplu sözleşme yok, hiçbir şey yok. Burada kimse kimseyle konuşamaz bunları. Üç kişi bir araya gelip talepte bulunamaz. Birbirleriyle bile konuşmazlar. Örgütsüzlüğün böyle de bir kültürü oluyor işte. (Didem)

Bu nedenle medya kurumlarında toplu bir itiraz ya da görünür bir direnişten bahsetmek olanaklı değildir. Sendika üyesi gazeteciler de bu durumun farkındadırlar. Öyle ki, kendi üyeliklerine ilişkin kimi ironik değerlendirmelerde bulunmuşlar, “romantik üyeliklerin kimseyi rahatsız etmediğini, gazeteci içinse vicdani bir sorumluluğun bu yolla halledildiğini” belirtmişlerdir.³⁹⁸ Aşağıdaki ifadeler Türkiye’nin en etkili haber kanallarından birinde çalışan ünlü bir muhabir ile yine en büyük kanallardan birinin üst düzey yöneticisine aittir:

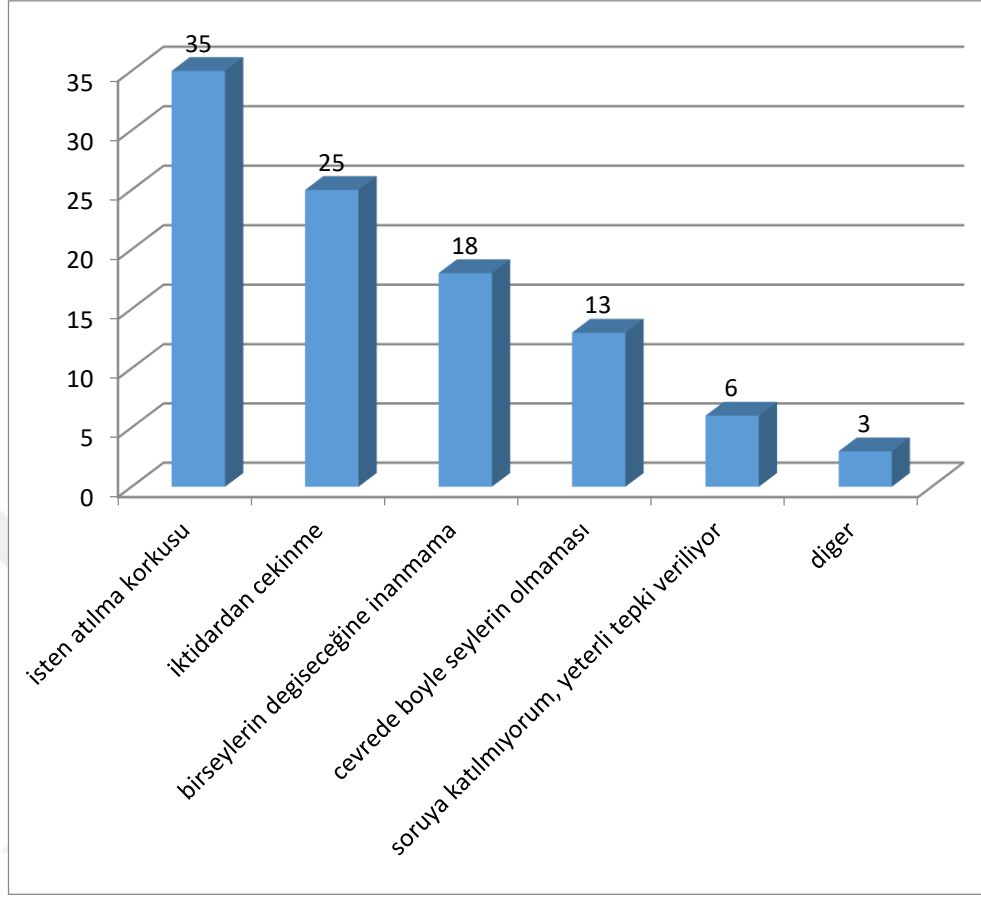
Örgütsüzlük o kadar büyük ki artık sendika üyelikleri, sembolik-romantik üyeliklerin ötesine maalesef geçemiyor. O yüzden işvereni rahatsız etmediği için işveren dahi bunu destekleyebiliyor. Basit bir örnek, bizim genel müdürümüz ile sohbet ediyorduk. Söz çalışanlara prim verilip verilmeyeceğine geldi. Müdürümüz ‘arkadaşlar bunun yolu sendikalı olmak’ diyebildi. Yani bir genel müdür dahi... Bizim içinse vicdani bir rahatlık sendikalı olmak. (Ali)

Haber müdürlüğü yaptığım dönemde çoğu arkadaşımı sendikaya üye yapma konusunda telkinde bulundum. Patronlar bile itiraz etmedi buna. Nedeni şu, sendikanın eskisi gibi çok ciddi bir riski olmadığını, eski gücünde olmadığını biliyorlar! (Vedat)

İş yaşamında haksızlıklara karşı konmamasının sebeplerine ilişkin grafik de medyada örgütlenme, itiraz, direnişe dair önemli veriler sunmaktadır (Grafik 2).

³⁹⁸ Kaya(1999), 1990’ların sonunda yazdığı bir makalesinde “bugün sendikalı gazeteci istisnalar dışında işsiz gazeteci demektir. Medya alanında yaşanan bu durumun bir sonucu olarak medyanın sendikal alana bakışının da doğrudan etkilenmekte olduğundan kuşku duyulamaz” demektedir. Geline nokta ise, sendikasızlaşma o kadar net ve işverenler açısından “emin olunan” bir durumdur ki, bu nedenle ciddiye alınmamakta, “romantik üyelikler” mümkün olabilmektedir.

Grafik 2. İş yaşamında görülen haksızlık/sorunlara karşı yeterince karşı konmamasının nedeni nedir?
(y.s. 99)

Buna göre, iş yerlerinde herhangi bir itiraz, dayanışma ya da örgütlenme pratiğinin (en azından kurumsal olarak) ortaya çıkmamasının önündeki en büyük engel işten atılma korkusudur (yüzde 35). Sektörün güvencesiz-kuralsız yapısı ve daralan iş olanakları, çalışma boyunca serimlenen pek çok alanda olduğu gibi örgütlenme ya da itiraz pratiklerinde de oldukça etkilidir. İşsizlik korkusunun en büyük sonucu, çalışma ilişkilerinde hissedilen huzursuzluklara karşın yine de boyun eğme veya rıza göstermenin baskın çıkmasıdır.

Bir diğer itirazı veya örgütlenmeyi engelleyici unsur iktidardan çekinme (yüzde 25) olarak ifade edilmektedir. İktidarın son yıllarda medya alanına ilişkin doğrudan müdahaleleri, bu seçeneğin baskın çıkmasının nedeni olarak düşünülebilir.

Çünkü bu müdahaleler yalnızca mülkiyet ya da yönetim yapılarına dönük gerçekleşmemekte, iktidarın çeşitli odakları tarafından gazetecilerin işten çıkarılması ya da “uyarılması” yönünde patronlara/yöneticilere doğrudan “telkin”ler olarak da yansıtılmaktadır.³⁹⁹ Bu durumun medya alanında giderek normal işleyiş halini alması ve yalnız popüler köşe yazarları ile sınırlı kalmayıp muhabirlere doğru genişlemesi, büroların ve habercilik faaliyetinin gündelik işleyişinde de hissedilir bir etki yapmaktadır. Bir haber nedeniyle yöneticiye gelen bir “şikayet” ya da “sitem”, yönetici tarafından çoğunlukla haberi yapan muhabire yer yer dostça, kimi zaman da hiyerarşik biçimlerde bir “uyarı” olarak dönmektedir. Kimi durumlarda, ilgili iktidar odakları, “uyarı” ya da “sitem”lerini doğrudan muhabire iletmektedir. Bu uyarılar, muhabir için “iktidarın radarına girmek” veya sonraki süreçlerdeki haber faaliyetlerinden dışlanmak korkusu yaratmaktadır. Bu uyarıların sürekli hale geldiği durumlarda ise sonuç yine işsizlik ya da işsizlik korkusuyla boyun eğme olmaktadır:

Şikayet de denebilir. O tarz şeyler oldu, çok değil 3-5 kere. Onlar biraz kızıyor ya da gazete yönetimine diyorlar. Her zaman gazeteden değil de, işte bir şey yazıyorsun, ilgili kurumdakiler... Böyle böyle sonun belli oluyor zaten! (Akın)

Patronlar iktidarla çok yakın ilişkiler içerisinde, aman sıkıntıya sokmayalım refleksi var. İşte tüm memlekette yankı bulan bir haber yayınladık, yazan muhabir abinin burada neler geldi başına! Yani gazetecilik yaptığına bin pişman oluyorsun. Bunları görüyorsun. Doğal olarak işte yarın bir gün o haber senin eline gelirse ne yapacaksın?! Bir de canlarını sıkarsan haber kaynağın artık haber vermez oluyor sana. Ya da seni basın toplantısına çağırıyorlar artık o kurumdan. (Kemal)

Anlaşılabacağı üzere, iktidardan çekinme unsuru da nihayetinde gelip mesleği yapamamaya ve en ileri noktasında yine işsizlik korkusuna dayanmaktadır. Dolayısıyla, iş yaşamında etkili bir itirazın geliştirilememesinde işsizlik ve iktidardan

³⁹⁹ Bu konuya ilişkin iktidarın yetkili isimlerinin kamusal demeçlerine bakılabileceği gibi, söz konusu süreçte gazete bürolarında görev yapan yönetici ve gazetecilerin anlatımlarına, anılarına da bakılabilir. Bu konuda kimi örnekler için bkz. Çölaşan (2008); Güven (2011); Hoş (2014); Sazak (2014).

çekinme unsurlarının bir arada yüzde 60'lık bir pay oluşturduğu görülmektedir. Bu sonuç, gazeteciliğin mevcut durumunu ve gazetecilerin tutum ve davranışlarının yapısal koşullarını ortaya koyduğu kadar, meslekte yaşanan değersizleşmenin örgütlenme alanındaki karşılığını da göstermektedir.

İş yaşamında etkili bir itiraz geliştirmemenin önündeki dikkat çeken bir diğer unsur ise bir şeylerin değişeceğine inanmamaktır (yüzde 18). Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre, ülkenin geneline ilişkin bir umutsuzluk ve kaygı hali bu inancı desteklemekte, medya sektörünün mevcut durumunun da bu olumsuz tablo içinde kolay kolay değişmeyecek bir yapısı olduğu vurgulanmaktadır:

Türkiye'nin kendisini kurtarabilmesi için bugün devrim olsa üstünden 20 yıl geçmesi lazım! Eğitimden politik bilince, sendika hakkına yani ne bileyim aklına ne geliyorsa, iş sağlığı ve güvenliğine kadar her konuda evrim geçirmesi gerekiyor. Doğal olarak onlarda bir gelişme olmadan medyada bunun karşılık bulabilmesi mümkün değil. Bu kalitesizlik bize de sirayet ediyor. Diğer eksenler değişmedikçe, siyasi yapı, medyaya bakış açısı değişmediği sürece bu kalitesizlik devam eder ve gider, daha da kötü olur. (Meltem)

Bugün Türkiye'nin toplanması için bir yıla ihtiyaç varsa, medyanın toplanması için on yıla ihtiyaç var, çok derin yarıklar var çünkü. (Akın)

Buna karşın, sektörde gazetecilerin kimi örtük ya da gizli direniş pratiklerine de şahit olmak mümkündür. İş ilişkilerine dair konularda yüksek sesle söylenemeyenler, kimi enformel yollar aracılığı ile camiada yayılmakta ya da bazı durumlarda çeşitli bahanelerle iş yavaşlatma/işin niteliğini düşürme gibi yollar izlenebilmektedir. Mesleki direniş olarak adlandırılacak pratiklerde ise iki yaygın durum tespit edilmektedir. İlki, kendi kurumunda yayınlanmasına izin verilmeyen haberleri, yayınlayabilecek olan kurumlarda/internet sitelerinde çalışan diğer gazeteci meslektaşlar ile paylaşmaktır. Böylece söz konusu haberin duyurulması ve kamusal dolaşıma girmesi sağlanmaktadır. İkincisi ise, siyasi parti temsilcilerine ellerindeki

belge ve haberleri ulaştırarak onların bu konularda açıklama yapmasını sağlamaktır. Bu yolla, ilgili basın açıklamasının haberi yapılarak, gerçek haber bir şekilde duyurulmuş olmaktadır. Gözlem ve görüşmelere göre, bu itiraz pratiklerinin, gazeteciler için hem mesleki değerlerini yeniden tesis etme çabası olarak hem de vicdani bir sorumluluk olarak gerçekleştirildiği ifade edilebilir.

Bu koşullar altında sendika dışı örgütlenmeler son yıllarda genellikle çalışma ilişkileri dışındaki politik, sosyal ya da mesleki konularda söz söylemenin aracı olmuştur. Bunlar da genellikle (yukarıda sözü edilen platformlar aracılığıyla) tutuklu ya da öldürülen gazetecilerin durumlarına dönük gerçekleştirilen tepki ve/veya hak savunusu faaliyetleridir. Dolayısıyla, toplu olarak işyeri ölçeğinde değil, meslek ölçeğinde (fakat mesleğin de tüm sorun alanlarında değil, en u noktasında) bir itirazın dile getirilebildiği ifade edilmelidir. İşyerleri, örgütlü direnişlerin gerçekleşebileceği ortaklıklara sahne ol(a)mamaktadır. Bunun yerine, son yıllarda kolektif direniş gösterilen alanların işyerleri dışına kaydığı ve söz konusu tepkiselliklerin mesleki konular kapsamında ve genel siyasal havaya itirazlar/tepkiler halinde gerçekleştiği belirtilmelidir.⁴⁰⁰ Görüşmelerde bu durum ile birlikte yeni tarz pratiklerin hem avantajları hem de sınırlılıkları vurgulanmıştır:

Mesleki örgütlenmeler son yıllarda gazetecilerin tutunabildiği alanlar. İşverenle karşı karşıya gelmeden, o alan içerisinde kısmen ufak çaplı bir mücadele de olsa vermeye çalışıyorsun. Ama işte yine de soldan girişimler olarak tanımlanabilir. (Kemal)

Platformlar, bir yanıyla klasik örgütlenmelerin yetersiz kaldığı noktalarda devreye girerek yeni bir örgütlenme formu yaratması açısından heyecan verici kurumlar oldu. Lakin bunlarında kendi içinde şöyle sorunları var. Bir hedef odaklı örgütlenmeler yani bir politik zemini olmadığı için bu örgütlenmelerin, sadece amaç odaklılar. Örneğin

⁴⁰⁰ Yine de sınıf gerilimlerinin kapsamını yalnızca işyeri ölçeğinde ve işçi-işveren sınırında düşünmemek önemlidir. Gündoğdu'nun (2015: 216) ifadesiyle, sınıf gerilimleri (her zaman) hiyerarşık bir leksel dizilişte ifade bulmayabilir; daha geniş ölçeklerde yoğunlaşabilir ve iş yeri leğine daha dolaylı yollardan taşınabilir. Bu nedenle gazeteciler alanında taleplerin işyerleri dışına kaymasını, söz konusu taleplerin toplumsal ve politika yapım aşamalarındaki etkisi ve dolayısıyla sınıf ilişkileri üzerindeki sonuçları itibariyle değerlendirmek de mümkündür.

Ahmet ve Nedim serbest bırakıldığında bu örgütlenme de ortadan kalkmış durumda. Dolayısıyla bunun bir politik zemini yok, devamlılığı yok. Heyecan verici ama amaç hasıl olduğunda örgütler dağılıyor. (Mehmet)

Bizim bir emek örgütlenmesine ihtiyacımız var. Emeğimiz için örgütlenmemiz gerekiyor. Buna inanıyorum. Bunun için bir araya gelirken izlememiz gereken yol mesleki kaygılarla ortaya çıkmış bir dernek değil. Bunun için izlememiz gerek yol tutuklu arkadaşlarımız için sokağa çıkmaya çağıran bir yapılanma değil. Bizim izlememiz gereken yol, emeğimizin hakları için bir şeyler yapılması. yeni bir medya yapılanması varsa ona karşı nasıl örgütlenmemiz gerektiğini gene bizim ortaya çıkarmamız lazım. Bunun için de yeni durumun ihtiyaçlarını gören biçimler lazım. (Ali)

Bu yapıların gerçekleştirdiği eylemler çoğunlukla yürüyüş, basın açıklaması, panel gibi etkinliklerden oluşmakta, katı/formel bir örgütlülük gerektirmeyen ve radikallik düzeyi fazla ön plana çıkmayan bir nitelik taşımaktadır. Gazeteciler açısından da platformlara ve etkinliklerine katılmak görece gevşek ve görev/sorumluluk alanının yoğun olmadığı biçimlerdir:

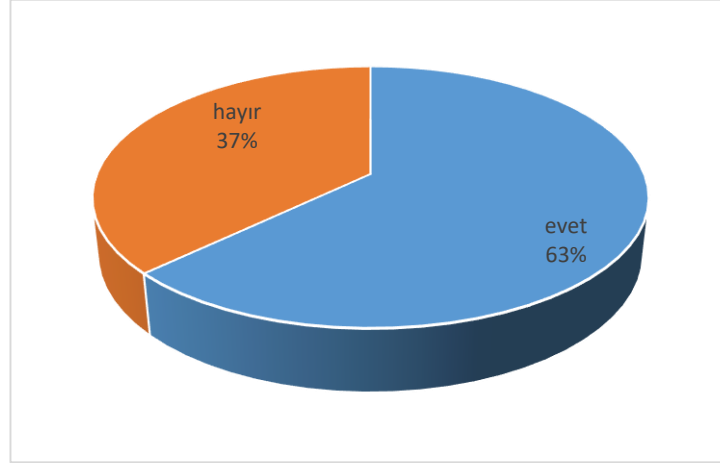
Bir dernek ya da bir sendika çatısı altında örgütlenmektense, örgütlenme çerçevesi daha geniş, sınırları daha belirsiz, ‘bizim amacımız mesleğimizi korumak’ gibi daha genel kaygılar, daha genel ifadelerle yola çıkan gruplarla bir arada olmayı daha çok tercih ediyorlar. Çünkü daha heterojen bir yapısı var bence gazetecilerin. (Ali)

Sendika dışı örgütlenmeler çoğaldı. Çünkü daha kolay aslında, patronunuzla karşı karşıya gelmiyorsunuz. Sürekli dahil olmanız gereken işler olmuyor. Biraz kafanıza göre, gevşek yani. Bir de ‘mesleğimi savunuyorum’ demek daha kabul görüyor herkes için. Hem patron için hem gazeteci için daha rahat gibi. (Zeynep)

Zira “şimdiye kadar iş/meslek sorunları ile ilgili herhangi bir eyleme katıldınız mı?”⁴⁰¹ sorusuna verilen yanıtlar ve sonrasında yapılan görüşmeler de bu durumu destekler niteliktedir (Grafik 3).

⁴⁰¹ Bu noktada araştırmanın veri toplama sürecinin tasarımı sırasında yapılan bir hatadan bahsedilmelidir. İş ve meslek sorunları ankette bir arada sorulmuştur. Bu hata, iş sorunları ve mesleki sorunlar ayrımının, anket hazırlanırken öngörülememesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu eksiklik, görüşmelerde bu konuya özel sorular sorularak telafi edilmeye çalışılmıştır.

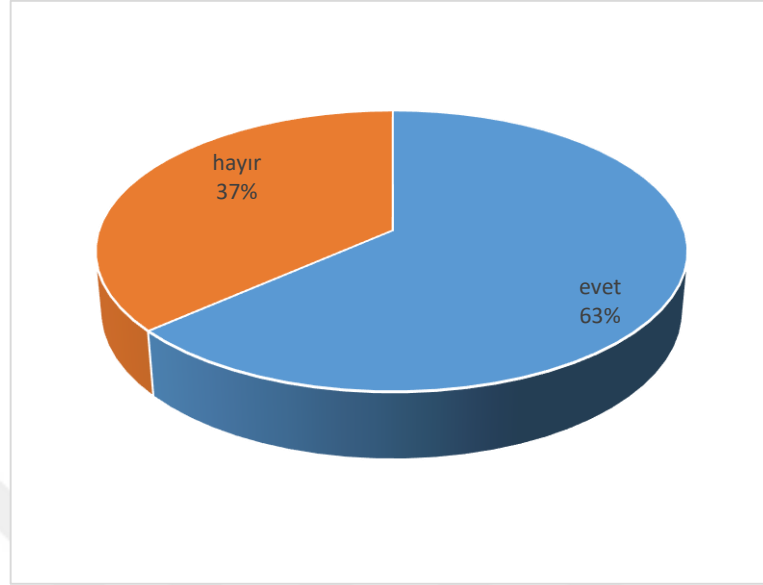
Grafik 3. Şimdiye kadar iş/meslek sorunları ile ilgili herhangi bir eyleme katıldınız mı? (y.s. 100)

Yanıtlayıcıların yüzde 63'ü iş/meslek sorunlarıyla ilgili bir eyleme katıldığını belirtirken, yüzde 37'si katılmadığını ifade etmiştir. Katılanların büyük bir çoğunluğu ise tutuklu gazeteciler ekseninde gerçekleştirilen protestolara katılmışlardır. Dolayısıyla gazetecilerin üçte ikisinin iş/meslek sorunlarıyla ilgili bir eyleme katıldığı ve bunun da büyük bölümünün mesleki protestolar olduğu belirtilebilir. Gözlemlenen durumda, sektördeki örgütlenme deneyimlerinin mesleki sınırlar düzeyinden iş örgütlenmesinin tüm aşamaları düzeyine çıkarılabilmesi ve sektörün alt katmanlarındaki birimlerin özgün sorunları ile iş örgütlenmesinin ortak sorunlarının bir arada ele alınabilmesi şu an için oldukça uzak bir beklentidir.

Dikkat çeken bir diğer nokta, “şimdiye kadar toplumsal/siyasal yaşam sorunları ile ilgili herhangi bir eyleme katıldınız mı?” sorusuna verilen cevapların yukarıdaki grafikte birebir aynı sonuçlara sahip olmasıdır (Grafik 4).

Grafik 4. Şimdiye kadar toplumsal/siyasal yaşam sorunları ile ilgili herhangi bir eyleme katıldınız mı?
(y.s. 100)

Buradan hareketle, eylemlere katılan gazetecilerin her iki nitelikteki eylemlere de katıldıkları, diğerlerinin ise toplumsal ya da mesleki hiçbir eyleme katılmadıkları sonucuna ulaşılabilir. Bu sonuçta ilgisizlik ya da bireyselliğin etkisi olduğu kadar, yeni medya yapılanmasında bu tarz eylemlere katılıp katılmama konusunda artık siyasi görüşlerin/kutuplaşmaların da eskiye nazaran daha fazla etkisinin olduğu düşünülebilir.

Bu noktayla ilgili belirtilmesi gereken bir başka unsur da, örgütlenmeyi etkileyen önemli bir faktörün gazetecilerin toplumsallaşma deneyimleri ve entelektüel birikimleri olduğudur. Zira entelektüel birikim ve toplumsallaşma süreçleri, gazetecilerin toplumsal mücadeleler alanına ilgilerini büyük oranda etkilemektedir. Böylesi ilgilere sahip olan yanıtlayıcıların örgütlenme konusuna bakışları diğerleri ile önemli farklılıklar taşımaktadır. Keza bu yanıtlayıcıların bir kısmı da sendikada ya da çeşitli derneklere faaliyetlerini sürdürmektedir.

Tüm bu verilerden hareketle özetlemek gerekirse, sınıflar mücadelesinin toplumsal alandaki pek çok karşılığından biri olan örgütlenme alanı, gazeteciler özelinde söz konusu mücadelenin güncel durumu hakkında önemli göstergeler sunmaktadır. Gazetecilerin yaşamakta olduğu yeniden proleterleşme süreci ve bunun en önemli boyutu olarak değersizleşmenin örgütlenme alanında da yansımalarını bulduğu görülmektedir.

Bu noktada gazetecilerin örgütlenmelerinin olanak ve sınırlılıklarının salt gazetecilerin kişisel tercihlerine bağlı olmadığı belirtilmelidir. Refah toplumu döneminin istihdam edilme niteliği olarak görülen, bir işte belirsiz süreli iş sözleşmesiyle, toplu iş sözleşmesi bağitlanmış ve bu sayede ücretin yanı sıra kayda değer sosyal hak kazanımları elde etmiş sendikaların üyesi olarak çalışmanın, güncel koşullar altında hızla aşınması (Savul, 2016: 381) ve gazetecilik pratiğinin ülkenin siyasal atmosferine bağlı olarak radikal biçimlerde dönüşmesi, sektörde çalışma biçimlerini ve deneyimlerini değiştirdiği kadar, örgütlenme yönelimleri ve pratiklerini de önemli ölçüde değiştirmektedir.

Bu süreç gazetecilik için özgün bir duruma da işaret etmektedir. Öyle ki, gazetecilikteki kurumsal itiraz ya da örgütlenme yokluğunun salt çalışan bireylerin örgütlen(e)memesi ile sonuçlanmadığı, aynı zamanda mesleğin erozyonunu da hızlandırdığı (ve bunun ciddi kamusal sonuçları olduğu) iddia edilebilir. Bu durum gazetecilik özelinde çalışma ilişkileri ve mesleğin icrası arasındaki derin bağlantıyı bir kez daha açığa çıkarmaktadır. Aynı şekilde mesleğin görece bireysel yetilerden oluşan özerk yapısı kadar karmaşık dolayimleri barındıran toplumsal niteliğini göstermesi açısından da önemlidir.

Dolayısıyla örgütlenmenin hali hazırdaki durumunun gazeteciler nezdinde öznel boyutları olduğu kadar, kapitalizmin yapısal dönüşümüyle ve ülkenin içinde bulunduğu politik atmosferle bağlantılı nesnel boyutları da bulunduğu ifade edilebilir. Günümüzde her iki boyutun birlikteliği ile ortaya çıkan temel sonuç, boyun eğme ya da tahammül etme pratiklerinin daha yaygın ve belirgin hale gelmiş olmasıdır.

Bu durumun içinde barındırdığı çelişkilerin, sınıflar mücadelesi içinde realize edilebilecek imkanlar olarak ortaya konmasının, bu çelişkilerin örgütlenme pratikleri açısından olanak ve sınırlılıkları ile değerlendirilmesinin hem gazeteciler hem de gazetecilik mesleğinin geleceği için oldukça elzem hale geldiği söylenmelidir. Bu süreç gazetecilerin sınıf kapasitelerinin örgütlü kurumsal yapılarda cisimleşmesinin (örgütsel kapasitelerinin) olanak ve sınırlılıklarını da içermektedir.

Haldeki durumda çalışma ve yaşama örüntüleri ile örgütlenme pratikleri arasındaki makasın açıklığının, sürecin çelişkilerle yüklü doğasını güçlendirdiği söylenebilir de, bu çelişkilerin bir ifadesi olarak gazetecilerin sınıf kapasitesinin örgütlü kurumsal yapılar ve/veya pratiklerde cisimleşmesinin mevcut durumda oldukça zor olduğu ifade edilmelidir. Buna karşılık sürecin yapısal sınırlarının yarattığı yeni olanaklar ışığında, gazetecilerin hegemonik kapasitelerinin kendilerini ancak sınıf pratikleri ile ortaya koyduklarında gerçekleştirebileceği söylenebilir.

Bu durum, proleterleşme koşullarına itirazın tam da gazetecilerin proleter nitelikleri ile sürece dahil olmaları yoluyla mümkün olabileceği diyalektik bir ilişki yaratmıştır. Böylece bir yandan gazetecilerin kendilerini var edebilmeleri mücadelesinde, diğer yandan ise işçi sınıfının toplumsallaşması sürecinde yeni potansiyel olanakların ve bileşimlerin kapısının aralandığı belirtilebilir.

SONUÇ

Bu çalışma gazetecilerin uğradıkları dönüşüm sürecinin, üretim ve yeniden üretim ilişkilerinde gözlemlenebilen genel bir proleterleşme dalgasının özgün bir parçası olduğunu iddia etmektedir. Bu eksenle çalışmanın temel sorunsalı proleterleşme süreçleri ile gazetecilerin sınıf kapasitesi arasındaki ilişkinin irdelenmesidir.

Sınıf kapasitesi; sınıfların üretim süreçlerindeki imkan ve kısıtlılıklarını, hegemonik gücünü (bu yanıyları ideoloji ve kültürünü), sınıf bilinci süreçlerini, dayanışma ve örgütlenme yeteneğini, kolektif hareket imkanlarını ve nihayetinde siyasal tutumlarını içeren nesnel ve öznel koşulların çerçevesini ve araçlarını tanımlar. Bu anlamda, son kırk yılda toplumsal sınıf kompozisyonunu yalnız ulus ölçeğinde değil, küresel boyutlarda radikal biçimde dönüştürmekte olan proleterleşme süreçleri ile sınıf kapasitesi arasında (tek boyutlu olmayan) bir koşullandırma ilişkisinin bulunduğunu belirtilebilir. Burada “proleterleşme arttıkça sınıf kapasitesi artar” gibi kestirmeci ve kaba belirlenimci bir yaklaşım elbette savunulmamaktadır. Bunun yerine proleterleşme, sınıfsal olanaklar ve sınırlılıklar olarak sınıf kapasitesinin realize *olabileceği*, “sıradan insanların” var oluş ve eyleyiş biçimlerinin tarihsel çerçevesi şeklinde ele alınmaktadır.

Bu eksenle çalışmada, gazetecilerin günümüzdeki proleterleşmesinin özgünlükleri ve sürekliliklerinin tespiti amacıyla öncelikle dünyada ve Türkiye’de gazeteciliğin ve gazetecilerin oluşum süreci incelenmiştir. Bu noktada gazeteciliğin 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında kitleselleşme ve ticarileşme ekseninde

yaşadığı meslekleşme sürecinin, karşılığı sınıflar arası ilişkilerde izlenebilecek önemli bir politik niteliğe sahip olduğu belirtilmelidir. Dolayısıyla çağdaş gazeteciliği ve gazetecileri belirleyen en önemli unsurlardan birinin sınıflar arası güç ilişkilerinin dönüşümü olduğu ileri sürülebilir. Bu durum güncel karşılıklarla günümüzde de devam etmektedir.

Söz konusu süreç gazeteciler nezdinde önemli bir farklılaşmayı beraberinde getirmiştir. Öyle ki, gazeteciliğin meslekleşme sürecinin, ironik olarak gazetecilerin proleterleşmesinin ilk kapsamlı aşaması olduğu iddia edilebilir.

Buna karşın gazetecilerin proleterleşme sürecinin, refah devleti yıllarında “yavaşladığı” ya da “hafıfladığı” tespit edilmelidir. Bu süreçte gazetecilerin de dahil olduğu, düşünsel ve yönetsel işleri gören kesimlerden oluşan yükselen bir yeni orta sınıfın varlığından söz edilmiştir.

1960’larda parlayan orta sınıf tartışmalarının, biri metodolojik diğeri politik iki önemli “sorununun” olduğu söylenebilir. Metodolojik boyut, savaş sonrası birikim rejiminde, ara kademelerin oldukça artırması ve görece bir refahtan söz edilebilmesi neticesinde, söz konusu ara kademeleri işçi sınıfı dışı bir oluşum olarak tanımlayarak sınıfı tüketim, gelir düzeyi, hayat tarzı vb. ekseninde analiz edebilmenin mümkün (ve meşru) hale gelmesidir. Politik boyut ise, artan orta sınıfları işaret ederek Marksist kutuplaşmacı sınıf teorisinin geçersizliğini, buna bağlı olarak da Marksizm’in kapitalizm analizinin ve bunun politik yansımalarının yanlışlığını ispat etme çabasıdır.

Günümüzdeki proleterleşme süreci ise orta sınıf olarak anılan, emeklerinin niteliğinde ve toplumsal işbölümünde kimi ayrıcalıklara sahip düşünsel emekçileri (yeniden) kapsamaktadır. Bu nedenle çalışmada proleterleşmenin kavramsal

çerçevesi, eleştirel orta sınıf tartışmaları ve çağdaş proleterleşmenin özellikleri ekseninde kurulmuştur.

Bu kapsamda proleterleşmenin tarihsel boyutu sermayenin yeni ilkel birikim dalgası ile, çalışma sürecindeki boyutu ise yönetim pratiklerinde yaşanan dönüşüm, emek sürecinde yaşanan dönüşüm ve üretimin teknolojik tabanında yaşanan dönüşüm ile ilişkilendirilebilir. Bu sürecin çağımıza özgü olan boyutu, kapitalizm dışı toplumsal formasyonların kapitalizme içerilmesini değil, zaten kapitalist ilişkiler içine alınmış olan formasyonların, ücret sistemi dışındaki geçim araçlarından ve alternatif geçinme stratejilerinden uzak tutulmasıdır.

Bir diğer boyutu ise, emek sürecindeki vasıf, denetim gibi unsurların giderek sermaye tarafından içerilmesi ve emekçinin bu niteliklerden koparılmasıdır. Emek sürecinde emeğin, vasıf ve denetimden giderek daha fazla oranda dışlanması, çitleme hareketlerine atıfla “emek sürecinin çitlenmesi” olarak kavramsallaştırılabilir.

Bu yanıyla proleterleşme, yalnızca ücretli işçi haline gelmeyle sonlanmış bir süreç değil, üretim ilişkileri içinde tarihsel bir doğrultusu olan, emeğin toplumsallaşmasının yanında, maddi ve toplumsal üretim ve geçim araçlarından çeşitli biçimlerde uzaklaştırılmasını ve pek çok boyutta aşınmasını içeren bir eğilim olarak düşünülebilir.

Çalışmanın kuramsal ve kavramsal setini oluşturan bu tartışmaların sınıf kapasitesi sorunsalı etrafında ilişkisel ve olgusal dayanakları, Ankara özelinde gazetecilerle yapılan alan araştırmasıyla serimlenmiştir.

Araştırma kapsamında Ankara’da ulusal medyada çalışan muhabir, editör, haber müdürü ve temsilci konumlarındaki 100 gazeteciye anket uygulanmış, 23 gazeteciyle derinlemesine görüşmeler yapılmış ve sistematik olmayan gözlemler

gerçekleştirilmiştir. Araştırmada gazetecilerin proleterleşmesinin sınıf kapasitesine etkisi, proleterleşmenin gözlemlenebildiği temel süreçler olarak emek süreci, gündelik hayat ve örgütlenme/rıza/itiraz pratikleri üzerinden ele alınmıştır.

İlk olarak, Türkiye’deki medya sektörünün tamamı (yayıncılık, yapımcılık, programlar, diziler, reklamcılık vb. gibi faaliyetler) düşünüldüğünde, İstanbul’un sektöre oldukça hakim olduğu ve önemli bir yoğunlaşmaya sahip olduğu söylenebilmektedir. Fakat alan araştırması sırasında görülmüştür ki haber üretim süreci hala büyük oranda Ankara merkezli işlemektedir. Ankara’nın başkent olmasından kaynaklanan bürokratik ve siyasi merkeziliği habercilik alanında Ankara’nın, medyanın hiçbir alanında olmadığı kadar önemli bir yerde konumlanmasını sağlamaktadır.

İkinci olarak, araştırmanın gerçekleştirilmesi sırasında sahada en çok dikkat çeken öge “korku”nun içselleştirilmiş bir özellik olarak kendini hissettirmesidir. Gazetecilerdeki korku ögesinin baskınlığı ile alan araştırmasının pek çok farklı aşamasında karşılaşılmış, çeşitli şekillerde aşılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü olarak, gazetecilerin eğitim durumu açısından bakıldığında, üniversite mezunlarının baskın olduğu ve gazetecilik sektörüne ilişkin yaygın kanının aksine bunların da oldukça yüksek bir oranının iletişim fakültesi mezunlarından oluştuğu görülmektedir.

Dördüncü olarak, özellikle 2007 sonrası medyada yaşanan dönüşümle birlikte ortaya çıkan bir eğilimden bahsedilebilir. Bu eğilim, özellikle havuz medyası olarak anılan kurumlara diğer şehirlerden (önemli oranda da taşradaki yerel medyadan ya da taşra üzerinden şekillenen siyasi ilişkilerden) eleman transfer etmek şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bunun dolaysız sonucu, gazete bürolarının profilini ve bileşimini

dönüştürmektir. Bu durum, medya-sermaye-iktidar ilişkisindeki organik ilişkinin yeni bir boyutu olarak değerlendirilebilir.

Beşinci olarak, gazeteciliğin iktisadi ve politik baskı ortamında hem mesleki olarak hem de kurumsal olarak geçirdiği dönüşümün, sektördeki gazetecilerin istihdam sürelerine ve biçimlerine, çalışma zamanını nasıl değerlendirdiklerine ve mesleği nasıl gördüklerine kadar pek çok boyutta belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan biri olan emek piyasası, güvencesizliğin ve esnekleştirmenin hakim olduğu, yalnız iktisadi değil siyasi baskı ve müdahalelerin, alanı önemli ölçüde şekillendirdiği, işsizler kitlesinin yüksek, istihdam olanaklarının azalmakta olduğu, emekgücü niteliğinin giderek aşağı çekildiği ve tüm bunlara bağlı olarak mesleki hareketliliğin belki de hiç olmadığı kadar arttığı bir görünüm arz etmektedir. Bu koşullar, gazetecilerin deneyimlerinin güvencesizlikle kuşatılmış olduğunu ve bu güvencesizlik durumunun yalnız iktisadi değil, mesleki bir erozyonu da beraberinde getirdiğini göstermektedir. Genel olarak bakıldığında gazetecilerin emek piyasası deneyimleri; hareketlilik ve çalışma biçimleri itibariyle güvencesizleştirme ve esnekleşme pratikleri içinde salınan, mesleki ve iktisadi tercihleri çoğunlukla bireysel tercihlerine bağlı ol(a)mayan ve mesleki erozyonu deneyimleyen özellikleriyle, orta sınıf niteliklerinden çok proleterleşmekte olan bir işçi sınıfı katmanı görüntüsü sunmaktadır.

Altıncı olarak gazeteciliğin, hem “bedava” çalıştırmanın hem mutlak artı-değer üretiminin hem de görelî artı değer üretiminin yoğun olarak gerçekleştiği alanlardan biri olduğu belirtilmelidir. Zira artı-değeri artırmanın bu iki biçimi, gazetecilikte aynı anda ve organik bir ilişki içinde işlemektedir. Bu çerçevede içinde, 21. yüzyılda gazetecilik alanının, nispi artı-değere ek olarak ve belki de ondan daha fazla bir şekilde

mutlak artı-değerin yatağı haline gelmesi, hem alandaki sermaye dinamikleri için hem de sınıf mücadelesi eğilimleri için özellikle düşündürücüdür.

Böylesi bir üretim pratiği, gazetecilere ilişkin “orta sınıf” olma iddialarını önemli ölçüde sorgulanır hale getirmektedir. Mevcut yapının, gazeteciler için orta sınıf olmanın “bağımsızlığı”nı değil, toplu pazarlık kazanımı elinden alınmış, büyük ölçüde kuralsız çalışan ve “bireysel” şekilde var olan korunmasız işçiler olmanın ipuçlarını daha fazla taşıdığı söylenmelidir. Çalışma koşullarına ilişkin eldeki bulgular alandaki endüstrileşmenin ve tekelleşmenin yoğunluğu ile birlikte düşünüldüğünde, gazetecilerin proleterleşmeye dönük niteliklerinin giderek daha başat hale geldiği belirtilebilir.

Yedinci olarak, gazetecinin emek sürecindeki etkinliği değişmektedir. Gazetecilikte vasıf artık zanaatvari bir vasıf olmaktan çıkarak teknik bir uygulayıcılıkla sınırlandırılmış ve önemli ölçüde standartlaştırılmış bir vasıf halini almaktadır. Günümüz gazeteciliğinde istenen çok yeteneklilik, teknoloji ve eğitim yoluyla giderek yaygınlaştırılmakta, gazeteci bu süreçte olmazsa olmaz bir unsur olmaktan çıkarılmaktadır.

Sekizinci olarak, gazeteciler için ücret dışı geçim araçları neredeyse yok olmuş, borçlu, büyük ölçüde hane içine kapanmış, kendini yeniden üretme kanalları daralmış ve kültürel olarak kuruyan bir yaşam tablosundan söz etmek mümkün görünmektedir. Bu tablonun sınıfsal olarak işaret ettiği gerçeklik ise proleterleşmenin gazeteciler açısından yalnız üretim alanında değil, yeniden üretim alanlarında da kendini göstermekte olduğudur. Bu sürecin, yaşamın “sıradan ama sahici” akışını göstermesi bakımından önemli olduğu belirtilmelidir.

Dokuzuncu olarak, uzun çalışma saatleri ve işin çalışma mekanına bağlı olmayan doğası nedeniyle, iş dışında ve iş ile uğraşmadan vakit geçirmek gazeteciler için oldukça zordur. Ancak bu, sosyalleşme olanaklarının tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Sürecin, tersinden bir “kaçamak” taktiği haline getirildiği durumlar az da olsa bulunmaktadır. Bu kaçamaklarda, işe dair zaman ve mekanlar, gazeteciler tarafından iş dışı toplumsal faaliyetlerin alanlarına dönüştürülmektedir.

Onuncu olarak, gazetecilerin ücret dışı geçim araçlarından mahrum olduğu ve kurumsallaşmış-rutinleşmiş bir borç mekanizması içinde gerçekleşen geçim döngüleri, güvencesizleşme ve değersizleşme ekseninde şekillenen iktisadi ve mesleki kaygılarla iç içe gerçekleşmektedir. Sayılan bu unsurlar (ücret dışı geçim araçlarından mahrum kalma, borçlandırma mekanizmaları ile gelecekteki artı-değere bugünden el konulması, güvencesizleşme ve değersizleşme süreçleri), gazetecilerin içinde bulundukları işçileşme sürecinin farklı boyutları şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Onbirinci olarak, gazeteciler nezdinde sendikal örgütlenmenin yok hükmünde olduğu belirtilmelidir. 2000’li yılların ikinci yarısıyla 2010’ların ilk yılları arasında ise daha yeni örgütlenme formları ortaya çıkmıştır. Platformlar, söz konusu bu yeni biçimlerin önde gelenleridir. Bu yapıların etkinliği ve kapsamı çoğunlukla sınırlı kalmaktadır. Ancak yine de kimi dönemlerde ve olaylarda kamuoyu tepkisinin ve vicdanının somutlaştığı mecralar haline gelmektedirler.

Formel ya da enformel örgütlenmeye dönük eylem ve etkinlikler, kolektif mücadele kapasitesinin sınıfsal niteliklerinin öne çıktığı süreçler olarak düşünülebilir. Ancak gazeteciler için bu alan daha çok enformel biçimlerde gerçekleşen mesleki bir savun hattı olarak ortaya çıkmaktadır. Keza görece gevşek bir örgütlenme pratiği olarak düşünülebilecek platformlar süreci, sendikal örgütlenme dışında gelişen bir

“toplumsallaşmış mesleki refleks” olarak nitelenebilir. Sendikal faaliyetin gerek açık gerekse gizli zor yolları kullanılarak engellenmesi ve gazetecilerin sendikal örgütlenme konusunda çeşitli nedenlerle isteksiz olması gibi nedenler platformlar tarzı biçimlerin öne çıkmasında etkili olmuştur.

İşyerleri, örgütlü direnişlerin gerçekleşebileceği ortaklıklara sahne ol(a)mamaktadır. Bunun yerine, son yıllarda kolektif direniş gösterilen alanların işyerleri dışına kaydığı ve söz konusu tepkiselliklerin mesleki konular kapsamında ve genel siyasal havaya itirazlar/tepkiler halinde gerçekleştiği belirtilmelidir. Platformlar süreci, eylem ve itirazların işyerinde değil işyeri dışında örgütlenmesi ve dikkatlerin çalışma ilişkileri konusuna çevrilememesi gibi handikaplar taşımaktadır. Yine de bu girişimler, özellikle 2000’ler sonrası gerek fiziksel gerekse de ideolojik olarak iyice dağılan/yok olmaya yüz tutan gazeteci örgütlülüğü alanını siyasal temelde yeniden gündeme getirmiş, gazetecilerin uzun süre sonra yeniden bir arada hareket etmesini görece geniş bir kapsamda sağlamıştır. Bu yönüyle söz konusu süreci, gazetecilerin iktidar ve sermaye sahipleri eliyle uzun bir süredir uğradıkları mesleki değersizleşmeye karşı ilksel/öncü kolektif tepkiler olarak değerlendirmek de mümkündür.

Bu noktada örgütlenmemeye ilişkin algı ve kaygıların altı noktada yoğunlaştığı tespit edilmektedir. Bunlar, “örgütlenmenin yapısal zorlukları”, “güvencesizlik”, “mesleğin yıpratıcı koşulları”, “örgütlere olan güvensizlik”, “siyasi etkiler” ve “dayanışmayı kıran ideolojik-kültürel etkiler” olarak sayılabilir.

Onikinci olarak, sahadan edinilen bulgulara göre örgütlenmeyi etkileyen önemli bir faktör, gazetecilerin toplumsallaşma deneyimleri ve entelektüel birikimleridir. Zira entelektüel birikim ve toplumsallaşma süreçleri, gazetecilerin

toplumsal mücadeleler alanına ilgilerini büyük oranda etkilemektedir. Böylesi ilgilere sahip olan yanıtlayıcıların örgütlenme konusuna bakışları diğerleri ile önemli farklılıklar taşımaktadır.

Buna karşın sektörde gazetecilerin kimi örtük ya da gizli direniş pratiklerine de şahit olmak mümkündür. İş ilişkilerine dair konularda yüksek sesle söylenemeyenler, kimi enformel yollar aracılığı ile camiada yayılmakta ya da bazı durumlarda çeşitli bahanelerle iş yavaşlatma/işin niteliğini düşürme gibi yollar izlenebilmektedir. “Mesleki direniş” olarak adlandırılabilen pratiklerde ise iki yaygın durum tespit edilmektedir. İlki, kendi kurumunda yayınlanmasına izin verilmeyen haberleri, yayımlayabilecek olan kurumlarda/internet sitelerinde çalışan diğer gazeteci meslektaşlar ile paylaşmaktır. Böylece söz konusu haberin duyurulması ve kamusal dolaşıma girmesi sağlanmaktadır. İkincisi ise, siyasi parti temsilcilerine ellerindeki belge ve haberleri ulaştırarak onların bu konularda açıklama yapmasını sağlamaktır. Bu yolla, ilgili basın açıklamasının haberi yapılarak, gerçek haber bir şekilde duyurulmuş olmaktadır. Gözlem ve görüşmelere göre bu itiraz pratiklerinin, gazeteciler için hem mesleki değerlerini yeniden tesis etme çabası olarak hem de vicdani bir sorumluluk olarak gerçekleştirildiği ifade edilebilir.

Dolayısıyla sınıflar mücadelesinin toplumsal alandaki pek çok karşılığından biri olan örgütlenme alanı, gazeteciler özelinde söz konusu mücadelenin güncel durumu hakkında önemli göstergeler sunmaktadır. Gazetecilerin yaşamakta olduğu yeniden proleterleşme süreci ve bunun en önemli boyutu olarak değersizleşmenin örgütlenme alanında da yansımalarını bulduğu görülmektedir.

Bu sürecin ve gazeteciler üzerindeki etkilerinin toplumsal sonuçları ise yalnızca gazeteciliğin çalışma ilişkileri ile değil, toplumsal-demokratik süreçlerin nasıl

ve hangi mekanizmalarla hayata geçirileceği ile ilgilidir. Dolayısıyla gazetecilerin proleterleşmesi, toplumun demokratikleşmesi tartışmalarında temel eğilimlerin ne yöne doğru evrildiğini ve bu tarihsel sürecin olanak ve sınırlılıklarını göstermesi açısından ayrıca anlamlıdır.

Genel olarak bakıldığında araştırmanın bulgularının, gazetecilerin proleterleşmesinin bu çalışmada öne sürülen kapsamını ve içeriğini desteklediği belirtilebilir. Bu bulguların belirli bir örüntüye işaret ettiği vurgulanmalıdır. Buradan hareketle gazetecilerin proleterleşmesi üzerine kimi yargılara varılabilmektedir.

Gazeteciler açısından proleterleşme, emek sürecindeki ve toplumsal işbölümündeki ayrıcalıkların kaybedilmesi, vasıfsızlaşma, emekgücünün değersizleşmesi, artan denetim ve baskı, yabancılaşmanın yoğunlaşması ve güvencesiz çalışma koşullarının kapsamının ve derinliğinin artması olarak ortaya çıkmıştır. Bir yandan piyasa temelli bir profesyonelleşme söylemi yaygınlık kazanırken, diğer yandan ise gazetecilerin zanaatvari vasıflarının, karar, denetim ve tasarım niteliklerinin ciddi biçimde erozyona uğradığı bir süreç söz konusudur. Baskın profesyonelleşme kodları altında proleter nitelikli bir gazeteci kuşağının gelmekte olduğu söylenebilir.

Bu noktada belirtmek gerekir ki gazetecilerin özgünlüğü, yaptıkları işin toplumsal ve politik niteliği/uzanımları nedeniyle proleterleşmenin etkilerinin kendi mesleki ve sınıfsal uzamlarıyla sınırlı kalmıyor oluşudur. Proleterleşme gazetecilerin yalnızca sınıfsal konumlarında bir dönüşüm olarak değil, mesleğin çözülmesi şeklinde de gerçekleşmektedir. Bu çözülmenin toplumsal ve demokratik süreçlere olan etkisi ayrıca incelenmelidir.

Gazetecilerde proleterleşmenin bir diğer boyutu ücretlilik ilişkilerinin genişlemesi, yeniden üretim alanlarının metalaşması ve piyasa ilişkilerine bağımlılık anlamında sermayenin gerçek tabiyetine girmek şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu süreç, çağdaş proleterleşmenin önemli bir özelliği olarak belirir.

Gazetecilerin proleterleşmesinin toplumsal işbölümündeki göstergesinin değersizleşme olduğu söylenebilir. Değersizleşmenin iki boyutu, hem toplumsal olarak gazetecilere biçilen değerin aşınması ve dejenere olması hem de gazetecilerin kendilerine dair algılarının küçülmesi ve çaresizlik ya da etkisizlik hissinin yaygın ve normal bir hal almasıdır. Bu durum yabancılaşmanın önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Burada yalnızca yapılan işe karşı değil aynı zamanda mesleğin toplumsal anlamına karşı da bir yabancılaşmadan söz etmek mümkündür. Bu da toplumsal sorumluluk ya da gazetecinin toplumsal saygınlığı gibi süreçlerde önemli aşınmalar yaratmaktadır.

Dolayısıyla gazetecilikte proleterleşme üretim alanında emekgücünün değersizleşmesi ve mesleğin çözülmesi şeklinde; yeniden üretim alanında ise gazetecinin toplumsal değersizleşmesi (saygınlık ve özsaygı yitimi, yabancılaşma) ve piyasaya bağımlılık şeklinde ikili bir süreci içermektedir.

Bu süreçte gazetecilikteki emek rejiminin niteliği, gazetecilerin uğradıkları dönüşümün bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Günümüzde gazetecilik emek rejimi bir yandan güvencesiz, esnek, atipik çalışma koşullarının başat olduğu, emeğe dönük tüm sosyal ve yasal düzenlemelerin ortadan kaldırıldığı, örgütlülüğün ise fiilen var olmadığı bir ortamda; diğer yandan ise “fikri üretim yapma”, “toplumsal bilgi kaynağı olma” ya da “toplumsal ve siyasal seçkinlere erişebilme” gibi ayrıcalıkların halen belirli bir ikna ya da baş etme unsuru olduğu bir yapıdadır. Bu yapıda mesleğin

ve gazetecinin giderek araçsallaştırıldığı bir eğilim mevcuttur. Bu emek rejimi “güteryüzlü-despotizm olarak adlandırılabilir.

Günümüzde gazetecilerin sınıf kapasitesi açısından ortaya çıkan temel sonuç, boyun eğme pratiklerinin giderek tahammül etme pratiklerine dönüşüyor olmasıdır. Bu durumun içinde barındırdığı çelişkilerin, sınıflar mücadelesi içinde realize edilebilecek imkanlar olarak ortaya konmasının hem gazeteciler hem de gazetecilik mesleğinin geleceği için oldukça elzem hale geldiği söylenmelidir. Bu süreç gazetecilerin sınıf kapasitelerinin örgütlü kurumsal yapılarda cisimleşmesinin (örgütsel kapasitelerinin) olanak ve sınırlılıklarını da içermektedir.

Haldeki durumda çalışma ve yaşama örüntüleri ile örgütlenme pratikleri arasındaki makasın açıklığının, sürecin çelişkilerle yüklü doğasını güçlendirdiği söylenebilir de, bu çelişkilerin politik biçimlerde ifade bulmasının ve toplumsal pratiklerde kolektif olarak cisimleşmesinin mevcut durumda oldukça zor olduğu ifade edilmelidir. Buna karşılık sürecin yapısal sınırlarının yarattığı yeni olanaklar ışığında, gazetecilerin hegemonik kapasitelerinin kendilerini ancak sınıf pratikleri ile ortaya koyduklarında gerçekleşebileceği söylenebilir.

Bu durum, proleterleşme koşullarına itirazın tam da gazetecilerin proleter nitelikleri ile sürece dahil olmaları yoluyla mümkün olabileceği diyalektik bir ilişki yaratmıştır. Böylece bir yandan gazetecilerin kendilerini var edebilmeleri mücadelesinde, diğer yandan ise işçi sınıfının toplumsallaşması sürecinde yeni potansiyel olanakların ve bileşimlerin kapısının aralandığı belirtilebilir.

KAYNAKÇA

Abadan, N. (1961). “Gazeteciliğin Gelişim Safhaları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 16 (1), s. 118 – 140.

Abercrombie, N., Hill, S. ve Turner, B. S. (1988). *The Penguin Dictionary of Sociology*, İngiltere: Penguin Books.

Adaklı, G. (2001). “Medya Politikaları”, *Yayıncılık Alanında Mülkiyet ve Kontrol*, (der. B. Kejanlıoğlu, S. Çelenk ve G. Adaklı), Ankara: İmge.

Adaklı, G. (2006). *Türkiye’de Medya Endüstrisi Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri*, Ankara: Ütopya.

Adaklı, G. (2010). “2002-2008: Türk Medyasında AKP Etkisi”, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, (der. İ. Uzel ve B. Duru), Ankara: Phoenix Yayınevi.

Ağaoğulları, M. A. (1989). “Fransız Devrimi’nde Birey-Devlet İlişkisi (1789-1794)”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 44 (3), s. 195 – 228.

Ağbaba, V., Özel, Ö., Demir, N., Işık, M. (2014). *Kalemi Kırılan Gazeteciler Raporu*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Akbaş, K. (2011). *Avukatlık Mesleğinin Ekonomi Politikası*, Ankara: Nota Bene.

Akbaş, K. (2013). “Sınıf ve Orta Sınıf Tartışmaları Arasında Yıldızlı Yakalılar: Avukatlar İşçileşiyor mu?”, *Praksis*, 2013(2), Sayı 32, s. 115-144.

Aksoy, M. (1996). *Basın 94-95*, Ankara: ÇGD Yayınları.

Aksoy, M. (2008). 1000’inci Gününde Garip Bir Grev,
<http://sendika62.org/2008/06/1000inci-gununde-garip-bir-grev-metin-aksoy/> Erişim: 28.08.2017.

Akşin, S. (2011). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara: İmge.

Akşin, S. (2017). *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Alan, Ü. (2015). *Saray'dan Saray'a Türkiye'de Gazetecilik Masalı*, İstanbul: Can Yayınları.

Albuquerque, C. (2009). *İspanya'da çanlar, aydınlar için çaldı*, <http://www.dw.com/tr/ispanyada-%C3%A7anlar-ayd%C4%B1nlar-i%C3%A7in-%C3%A7ald%C4%B1/a-4143656> Erişim: 19.05.2017

Alemdar, K.; Uzun, R. (2013). *Herkes İçin Gazetecilik*, Ankara: Tanyeri.

Althusser, L. (2006). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (çev. A. Tümertekin), İstanbul: İthaki Yayınları.

Altun, A. (1995). *Türkiye'de Gazetecilik ve Gazeteciler*, Ankara: ÇGD Yayınları.

Amin, S. (2014). “Contra Hardt and Negri: Multitude or Generalized Proletarianization?”, *Monthly Review*, vol. 66, issue 6, <https://monthlyreview.org/2014/11/01/contra-hardt-and-negri/> Erişim: 07.10.2017.

Amin, S. (2017). “Çağdaş Emperyalizm”, (çev. E. Kaya), *Monthly Review Türkiye*, Ocak, 2017/1, s. 5-18.

Anderson, C. W.; Bell, E.; Shirky, C. (2012). *Post-Industrial Journalism: Adapting of the Present*, New York: Columbia Journalism School Report. http://towcenter.org/wp-content/uploads/2012/11/TOWCenter-Post_Industrial_Journalism.pdf Erişim: 01.09.2017.

Ansal, H. (2005). *Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar: Post-Fordizmde Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor?*, Birleşik Metal-İş Sendikası, http://www.birlesikmetal.org/kitap/kitap_99/1999-3.pdf

Arsan, E. (2008). *Medya Gözcüsü*, İstanbul: Evrensel.

Arsan, E. (2011). *Sivil İtaatsizlik Bağlamında Bir Araştırma: Gazeteci Gözüyle Sansür ve*

Otosansür, http://bianet.org/files/doc_files/000/000/296/original/sivil_itaatsizlik_ve_sans%C3%BCr_1_.doc Erişim: 01.06.2014.

Artz, L.; Murphy, B. O. (2000). *Cultural Hegemony in the United States*, USA: Sage Publications.

Atılgan, G. (2016). *Kavramlar ve Toplumsal Mücadeleler: Komik bir Trajedi Üzerine Çeşitlemeler*, <https://www.birgun.net/haber-detay/kavramlar-ve-toplumsal-mucadeleler-komik-bir-trajedi-uzerine-cesitlemeler-100228.html> Erişim: 30.05.2017.

Atılgan, S. (2001). *Türk Basın Sendikacılığında Gazetecilerin Yasal Hakları*. İstanbul: Bas-Haş Yayınları.

Atılgan, S. (2009). *Türk Basınında Fikir İşçileri ve Yasal Hakları*, İstanbul: Bas-Haş Yayınları.

Atılgan, G., Saraçoğlu, C; Uslu, A. (2015). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, İstanbul Yordam.

Bagdikian, B. H. (1997). *The Media Monopoly*, Boston: Beacon Press.

Bağımsız Sosyal Bilimciler, (2015). *AKP'li Yıllarda Emegın Durumu*, İstanbul: Yordam.

Bahçe, S. (2013). “Orta Sınıf Miti ve Mühendisın Nemesisi”, *Praksis*, 2013(2), Sayı 32, s. 145-163.

Balkan, E.; Balkan, N.; Öncü, H. (2014). *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükseliş ve AKP*, İstanbul: Yordam.

Baran, P.; Sweezy, P. M. (1970). *Tekelci Kapitalizm*, (çev. F. Onaran), Ankara: Doğan Yayınevi.

Barbrook, R. (2006). *The Class of the New*, http://www.imaginaryfutures.net/wp-content/the_class_of_the_new.pdf Erişim: 22.05.2015.

Başaran, F.; Geray, H. (der), (2016). *İletişim Ağlarının Ekonomisi*, Ankara: Ütopya.

Baughman, J. L. (2011). *The Fall and Rise of Partisan Journalism*, <https://ethics.journalism.wisc.edu/2011/04/20/the-fall-and-rise-of-partisan-journalism/> Erişim: 12.10.2016.

Bedirhanoğlu, P. (2014). “Bir Aşırı Şiddet Biçimi Olarak Borçlanma”, *Günümüz Dünyasında Şiddet ve Medenilik ile İlgili Etkinlikler Uluslararası Sempozyumu*, https://www.academia.edu/12467203/Bir_A%C5%9F%C4%B1r%C4%B1_%C5%9Eiddet_Bi%C3%A7imi_Olarak_Bor%C3%A7lanma, Erişim: 22.05.2017.

Bell, D. (1973). *The Coming of Post-Industrial Society : A Venture in Social Forecasting*, New York: Basic Books.

Bennett, A. (2013). *Kültür ve Gündelik Hayat*, (çev. U. Yener Kara vd.), Ankara: Phoenix Yayınları.

Bilgili, C. (2004). “Medya Sektöründe Çalışma İlişkileri Sorunları ve İletişim Hakkına Etkisi”, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, sayı 1, Aralık, s. 69-85.

Bohere, G. (1986). *Gazetecilik Mesleği: Gazetecilerin Çalışma Koşulları Üzerine Bir İnceleme*, (çev. N. Süral), Ankara: ILO Yayınları.

Boratav, K. (2009). *Suçlu Terimler, Saptırıcı Söylemler*, <https://www.birgun.net/haber-detay/suclu-terimler-saptirici-soylemler-14419.html> Erişim: 04.04.2016.

Boratav, K. (2011a). “Hak Mücadeleri ve Ekonomi”, *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I*, (der. Y. Bürke vd.), Ankara: Nota Bene, s. 153-164.

Boratav, K. (2011b). *Bir Krizin Kısa Hikayesi*, Ankara: Arkadaş Yayıncılık.

Boratav, K. (2016). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, Ankara: İmge.

Bourdieu, P. (1997). *Televizyon Üzerine*, (çev. T. Ilgaz), İstanbul: YKY.

Bourdieu, P.; Wacquant, L. (2003). *Düşünimsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* (çev. N. Ökten), İstanbul: İletişim Yayınları.

Bovone, L. (1989). “Theories of Everyday Life: A Search for Meaning or a Negation of Meaning?” *Current Sociology*, Vol 37 (1), March, s. 41-59.

Braverman, Harry (2008). *Emek ve Tekelci Sermaye*, (çev. Ç. Çidamlı), İstanbul: Kalkedon.

Breen, R. (2014). “Neo-Weberci Sınıf Analizinin Esasları”, *Sınıf Analizine Yaklaşımlar*, (der. E. O. Wright), (çev. Ü. Akıncı), Ankara: Nota Bene, s. 49-72.

Bulut, S. (2009). “Basın Yaşamında Örgütlenmenin Tarihsel Gelişimi”, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, sayı 12, s. 97-120.

Bulut, G. (2016). *ÇGD 38. Yılında: Rüzgarlı'nın Barbarları*, <http://www.cgdankara.org.tr/index.php?Did=2720&Page=1> Erişim: 21.05.2016.

Bulut, G.; Kaderoğlu Bulut, Ç. (2016). “Sosyal Hakların Edebiyatta Ele Alınışı: Yaşar Kemal Röportajları”, *VIII. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ed. B. Urhan), Kocaeli: DİSK Yayınları, s. 125-143.

Bulut, G.; Kaderoğlu Bulut, Ç. (2015). “Yeni Sendikalar Kanunu, Olanaklar ve Sınırlılıklar: Gazeteciler”, *Rüzgara Karşı: Emek Süreçleri ve Karşı Hegemonya Arayışları*, (der. G. Yücesan-Özdemir), Ankara: Nota Bene, s. 313-336.

Burak, D. M. (2003). “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı 14, s. 291-318.

Burawoy, M. (1998). “The Extended Case Method”, *Sociological Theory*, Vol. 16 No.1, March, s. 4-33.

Burawoy, M. (2015). *Üretim Siyaseti Kapitalizm ve Sosyalizmde Fabrika Rejimleri*, (çev. Ç. Gümüroluk), Ankara: Nota Bene.

Burawoy, M. (2009). *The Extended Case Method*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Burris, V. (2011). *Sınıf Yapısı ve Politik İdeoloji*, Ankara: İMO Yayınları.

Cahuc, P., Carcillo, S., Zylberberg, A. (2014). *Labor Economics*, 2. Baskı, ABD: MIT Press.

Caire, G. (2016). “İşçi Aristokrasisi”, *Marksizm Sözlüğü*, (der. G. Bensoussan, G. Labica), (çev. V. Yalçintoklu), İstanbul: Yordam, s. 490.

Cangöz, İ. (2015). *Değişen Anlam ve Değerleriyle Gazetecilik*, Ankara: Sınırsız Yayıncılık.

Carchedi, G. (1977). *On The Economic Identification of Social Classes*. London: Routledge and Kegan Paul.

Cassis, Y. (2015). “Batı Avrupa’da İşadamları ve Burjuvazi”, *19. Yüzyıl Avrupası’nda Burjuva Toplumu*, (der. J. Kocka ve A. Mitchell), (çev. U. Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim, s. 107-126.

Chaney, D. (1999). *Yaşam Tarzları*, (çev: İ. Kutluk), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Chomsky, N., vd. (2004). *Medyanın Kamuoyu İmalatı: Medyanın Tekelleşmesi Kitlelerin Yönlendirilişi ve Zorunlu İtaat*, (çev. A. Köymen vd.) İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.

Clarke, S. (2003). “How not to Understand the Soviet Union”, *Research in the History of Economic Thought and Methodology*, volume 22, no. 1, s. 355-363.
<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ECE7M0QaKGEJ:https://homepages.warwick.ac.uk/~syrbe/pubs/ResnickWolff.doc+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr> Erişim: 30.08.2017.

Coşkun, M.K. (2017). “İşçi Sınıfı Kültürü, Deneyim ve Gündelik Hayat”, *Emek Araştırma Dergisi*, Haziran, cilt 8, sayı 11, s. 41-54.

Cuilenburg, J. V. (2010). “Medya ve Demokrasi”, *Televizyon Haberciliğinde Etik* (der. B. Çaplı, H. Tuncel), Ankara: Fersa, s. 99-124.

Curran, J. (1978). “The Press as an Agency of Social Control: An Historical Perspective”, *Newspaper History: From 17th Century to the Present Day* (der. G. Boyce vd.), London: Constable, s. 51-75.

Curran (2006). *Media and Power*, Londra: Routledge.

Çelik, A. (2004) “Türkiye’de Sendika Üyeliği ve Sendikalaşma İstatistikleri”, *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, cilt 6 sayı 2,
<http://www.isguc.org/?lg=eng&p=article&id=211&cilt=6&sayi> Erişim: 05.07.2014

Çelik, A. (2013). *Sendikasızlaştırma İstatistikleri*, <http://t24.com.tr/yazarlar/aziz-celik/sendikasizlastirma-istatistikleri,6172> Erişim: 05.05. 2016.

Çölaşan, E. (2008). *Kovulduk Ey Halkım Unutma Bizi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

ÇSGB (2017). “İşkollarındaki İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayılarına İlişkin 2017 Ocak Ayı İstatistikleri Hakkında Tebliğ”, *Resmi Gazete* (29.01.2017), <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/95854?AspxAutoDetectCookieSupport=1>

Dahrendorf, R. (1978). *Class and Class Conflict in Industrial Society*. California: Stanford University Press.

De Angelis, M. (2014). “Marx ve İlkel Birikim: Kapitalist ‘Çitlemenin’ Sürekli Karakteri”, *İlkel Birikim: Sermayenin Kaldırıcı*, (ed. Ö. Göztepe), (çev. Y. Akmeraner), Ankara: Nota Bene, s. 89-114.

De Certeau, M. (1984). *The Practice of Everyday Life*, Berkeley: University of California Press.

De Certeau, M. (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi I*, (çev. L.A. Özcan), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Demarest, M. (1995). *Controlling Dissemination Mechanisms: The Unstamped Press and the ‘Net’*, <http://www.noumenal.com/marc/unstamped.html> Erişim: 08.08.2017.

Demir, V. (1994). “Basın Tarihimizde Kanunla Kurulan Bir Mecburi Meslek Kuruluşu: Türk Basın Birliği, Kuruluşu, Faaliyetleri ve Kapanışındaki Nedenler”, *Marmara İletişim Dergisi*, Ekim, sayı 8, s. 231-247.

Dictionary of Canadian Biography, (1997). *Volume XII 1891 to 1900*, Toronto: University of Toronto Press.

Doğan, Z. (2004). “Türkiye’de Ekonomi Gazeteciliği”, *X. Yerel Medya Eğitim Semineri*, Ankara: BYEGM.

Dowd, D. (2008). *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadî Eleştirel Bir Tarih*, (çev. C. Gerçek), İstanbul: Yordam.

Drucker, P. F. (2011). *The Age of Discontinuity*, New Brunswick: Transaction Publishers.

Duran, R. (2002). *Gazeteci ve İşvereni*, <http://bianet.org/bianet/medya/11319-gazeteci-ve-isvereni> Erişim: 07.04.2017.

Durmaz, O. S. (2014). *Türkiye’de Öğretmen Olmak: Emek Süreci ve Yeniden Proleterleşme*, Ankara: Nota Bene.

Dyer-Witheford, N. (2004). *Siber Marx: Yüksek Teknoloji Çağında Sınıf Mücadelesi*, (çev. A: Çakıroğlu), İstanbul: Aykırı Yayınları.

Edgell, S. (1998). *Sınıf*, (çev. D. Özyiğit), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Edwards, R. (1979). *Contested Terrain: The Transformation of the Workplace in the Twentieth Century*, London: Heinemann Educational.

Ehrenreich, B.; Ehrenreich, J. (1977). “The Professionel-Managerial Class”, *Radical America*, Volume 11, no 2, March-April, s. 7-31.

Emre Kaya, A. E. (2010). “Demokrat Parti Döneminde Basın-İktidar İlişkileri”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, sayı 39, s. 93-118.

Engels, F. (2010). *İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu*, (çev. Y. Fincancı), Ankara: Sol Yayınları.

Engels, F. (2010). *Anti-Dühring*, (çev. K. Somer), Ankara: Sol Yayınları.

Ercan Bilgiç, E. (2014). “Kemalist İktidar ve Basın: 1919’dan 1950’ye”, *Medya ve İktidar: Hegemonya, Statüko, Direniş*, (ed. E. Arsan ve S. Çoban), İstanbul: Evrensel.

Erdoğan, İ. (1999). “Dördüncü Gücün İlettiği: Amerikan Örneği”, *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar* (der. K. Alemdar), Ankara: TUSES yayınları. s. 33-43. <http://www.irfanerdogan.com/makaleler1/d%F6rd%FCnc%FCg%FCc.pdf>

Erdoğan, İ. (2017). “Medyaya Marx’ın Gözüyle Bakmak”, *Medya ve Sol* (der. S. Çoban), İstanbul: Sel Yayıncılık, s. 109-152.

Ergun, D. (2014). *Yöntemi Geliştirmek: Türkiye’de Toplumsal Bilimlerde Yeniden Üretim Üzerine*, Ankara: İmge.

Eroğul, C. (2013). *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam.

Faik, B. (2001). *Matbuat, Basın Derkeeni.. Medya*, I. Cilt, İstanbul: Doğan Kitap.

Faulkner, N. (2014). *Marksist Dünya Tarihi*, İstanbul: Yordam.

Felski, R. (2000). “The Invention of Everyday Life”, *Cool Moves: A Journal of Culture/ Theory/ Politics*, Number 39, s. 15-31.

Freeman, R. (2006). *The Great Doubling: The Challenge of the New Global Labor Market*, http://eml.berkeley.edu/~webfac/eichengreen/e183_sp07/great_doub.pdf, Erişim Tarihi: 22 Haziran 2013.

Friedman, A. (1977). “Responsible Autonomy Versus Direct Control Over the Labour Process”, *Capital & Class*, vol. 1 issue 1, s. 43-57.

Gardiner, M. (2016). *Gündelik Hayat Eleştirileri*, (çev. D. Özçetin vd.), Ankara: Heretik.

Garfinkel, H. (2006). *Seeing Sociologically: The Routine Grounds of Social Action*, New York: Routledge.

Garnham, N. (2001). “Bir Kültürel Materyalizm Teorisine Doğru.” (çev. S. Çelenk), *Praksis*, sayı 4, s.126-143.

Gezgin, S. (2002). *Basında Fotoğrafçılık*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

http://www.suatgezgin.com/yayinlar/Basinda_Fotografcilik_2002.pdf Erişim:
12.02.2017.

Giddens, A. (1999). *İleri Toplumların Sınıf Yapısı*, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Girgin, A. (2000). *Yazılı Basında Haber ve Habercilik Etik'i*, İstanbul: İnkılap Yayınları.

Girgin, A. (2008). *Gazeteciliğin Temel İlkeleri*, İstanbul: Der Yayınları.

Goffman, E. (2009). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* (çev. B. Cezar), İstanbul: Metis Yayınları.

Goldthorpe, J. H.; Lockwood, D.; Bechhofer, F.; Platt, J. (1969). *The Affluent Worker in the Class Structure*. London and New York: Cambridge University Press.

Goldthorpe, J. H. (1980). *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*, Oxford: Clarendon Press.

Goulart Ribeiro, A. P. (2015). *Nelson Werneck Sodré and the History of Brazilian Press*, http://www.scielo.br/pdf/interc/v38n2/en_1809-5844-interc-38-02-0275.pdf
Erişim: 07.07.2016.

Göztepe, Ö. (ed.).(2012). *Güvencesizleştirme: Süreç, Yanılgı, Olanak*, Ankara: Nota Bene.

Grumley, J. (2005). *Agnes Heller: A Moralism in the Vortex of History*, London: Pluto Press.

Gülten, G. (2014). *Cumhuriyet Gazetesinde 8 Yıldır Süren Grevi Çalışanlar Bile Unuttu!*, <http://t24.com.tr/haber/cumhuriyet-gazetesinde-8-yildir-suren-grevi-calisanlar-bile-unuttu,258964> Erişim: 28.08.2017.

Gülsen, E. (2012). *Orta Sınıftan İşçi Sınıfına: Yeni Proleterleşme Süreci*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Gündoğdu, İ. (2015). “Yerel Emek Rejimi ve Sınıf Çelişkileri: Kayseri’de Emek Pazarı, Emek Süreci ve Yeniden Üretim”, *Rüzgara Karşı: Emek Süreçleri ve Karşı Hegemonya Arayışları* (der. G. Yücesan-Özdemir), Ankara: Nota Bene, s. 195-224.

Gürkan, N. (1998). *Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın*, İstanbul: İletişim.

Güven, B. (2011). *Banu Güven NTV’den Neden Ayrıldığını Anlattı*, <http://www.milliyet.com.tr/banu-guven-ntv-den-neden-ayrildigini-anlattı-gundem-1413308/> Erişim: 10.03.2016.

Güz, N. (2000). “Osmanlı Basını”, *Selçuk İletişim Dergisi*, cilt 1, sayı 3, Güz, s. 40-57.

Habermas, J. (2003). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü* (çev. T. Bora ve M. Sancar), İstanbul: İletişim.

Hacısalıhoğlu, E. (2014). *Türkiye’de İşçi Sınıfı Haritasında Güvencesizlik Deneyimleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi.

Hackett, R. A.; Zhao, Y. (1998). *Sustaining Democracy? Journalism and the Politics of Objectivity*, Toronto: Broadview Press.

Hammersley, M. (2013). *The Relationship between Qualitative and Quantitative Research: Paradigm Loyalty versus Methodological Eclecticism* https://www.researchgate.net/publication/43769692_The_relationship_between_qualitative_and_quantitative_research_Paradigm_loyalty_versus_methodological_eclecticism?enrichId=rgreq-baaa9063046b5abe3896cac35aecef1d-XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzQzNzY5NjkyO0FTOjE2ODI1NDI4MjY3NDE3NkAxNDE3MTI2MzU1ODc2&el=1_x_3&_esc=publicationCoverPdf

Hamzaoglu, O. (2012). “Bilimsel Yöntem Nedir; Bilimsel Yöntem ile Araştırma Teknikleri Arasındaki Farklar Nelerdir?”, *Bilim ve Bilimsel Yöntem*, (ed. A. Şenel), İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, s. 45-46.

Hardt, M.; Negri, A. (1994). *Labor of Dionysus A Critique of the State-Form*, Minneapolis and London: University of Minnesota Press.

Hardt, M.; Negri, A. (2012) *Duyuru*, (çev. A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Haupt, H. G. (2015). “19. Yüzyılın Sonlarında Almanya ve Fransa’da Küçük Burjuvazi”, *19. Yüzyıl Avrupası’nda Burjuva Toplumu*, (der. J. Kocka ve A. Mitchell), (çev. U. Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim, s. 295-313.

Heller, A. (1984). *Everyday Life*, London: Routledge.

Herman, E. S. (2004). *Medyada İkiyüzlülük: Propaganda Çağında Haberleri Deşifre Etmek*. (çev. N. Nirven), İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.

Hobsbawm, E. (2012). “Lenin and the Aristocracy of Labor”, *Monthly Review*, vol. 64, issue 7, <https://monthlyreview.org/2012/12/01/lenin-and-the-aristocracy-of-labor/> Erişim: 09.08.2016.

Hobsbawm, E. (2015). “İngiliz Orta Sınıfı Örneği”, *19. Yüzyıl Avrupası’nda Burjuva Toplumu*, (der. J. Kocka ve A. Mitchell), (çev. U. Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim, s.129-151.

Hodson, R. (2001). *Dignity at Work*, Cambridge: Cambridge University Press.

Holloway, J.; Bonefeld, W. (2007). *Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi*, (çev. M. Çelik vd.), İstanbul: Otonom.

Hoş, M. (2014). *Abluka*, İstanbul: Destek Yayınları.

Houston, D. B. (1983). “Capitalism Without Capitalists: A comment on ‘Classes in Marxian Theory’”, *Review of Radical Political Economics*, Volume 15, sayı 1, s. 153-156.

Işık, Y. (1995) *Osmanlı'dan Günümüze İşçi Hareketinin Tarihi 1876-1994*, Ankara: Öteki Yayınları.

Jeanneney, J.N. (1998). *Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi*, (çev. E. Atuk), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Johnson, R. (2008). *What is Cultural Studies Anyway?*, <https://rhetwritcult.wikispaces.com/file/view/RichardJohnsonCulturalStudies.pdf/40048130/RichardJohnsonCulturalStudies.pdf>, Erişim: 02.05.2017.

Kaderoğlu Bulut, Ç. (2014). “Yeni Toplumsal Hareket Tartışmalarında Amerikan Ekolü: Kaynak Mobilizasyonu ve Siyasi Fırsat Yaklaşımları”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 39, Güz, s. 48-67.

Kapar, R. (2005). *Sosyal Korumanın İşgücü Piyasasına Etkisi*, İstanbul: Birleşik Metal-İş Yayınları.

Karaca, N. G. (2000). *Türkiye’de Basın Çalışanlarının İş İlişkileri ve Sorunları*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi.

Karademir Hazır, I.; Kalaycıoğlu, S.; Çelik, K. (2016). ““Orta Sınıf”ların Farklı Kesitleri: Sınıf Geçmişi, Kültür Pratikleri ve Mesleki Statü”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, cilt 19, sayı 2, Ekim, s. 64-107.

Karagöz Kızılca, G. (2016). “Osmanlı/Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, *İlef Dergisi*, 3(1), Bahar, s. 71-90.

Karahisar (2008). “Türkiye’de Gazetecilerin Sendikalaşma Sorunları”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, sayı 33, s. 83-102.

Karapehlivan Şenel, F. (2012). “Sosyolojide Kullanılan Başlıca Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri Nelerdir? ”, *Bilim ve Bilimsel Yöntem*, (ed. A. Şenel), İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, s. 49-52.

Kavaklı, N. (2005). *Bir Gazetenin Tarihi: Akşam*, İstanbul: YKY.

Kaya, E. (2015). “Sembolik Üretimde İnşa Edilen Emek Rejimi Altında Yaşamak: Gazeteciler”, *Rüzgara Karşı: Emek Süreçleri ve Karşı Hegemonya Arayışları* (der. G. Yücesan-Özdemir), Ankara: Nota Bene, s. 175-194.

Kaya, R. A. (1985). *Kitle İletişim Sistemleri*, Ankara: Teori Yayınları

Kaya, R. A. (1999). “Türkiye’de 1980 Sonrası Medyanın Gelişimi ve İdeoloji Gereksinimi”, *Türk-İş Yıllığı ’99*, 2. Cilt, Ankara: Türk-İş Yayınları. <http://www.dorduncukuvvetmedya.com/arsiv/akaya.htm> Erişim: 10.05.2017.

Kaya, R. A. (2009). *İktidar Yumağı: Medya Sermaye Devlet*, Ankara: İmge.

Kejanlıoğlu, B. (1998). “1980’lerden ‘90’lara Türkiye’de Radyo-TV Yayıncılığı”, *Birikim*, sayı 110, s. 40-45.

Kerswell, T. J. (2011). *The Global Division of Labour and the Division in Global Labour*, https://eprints.qut.edu.au/46838/1/Timothy_Kerswell_Thesis.pdf Erişim: 12.08.2016.

Khazin, M. (2013). “Orta” Sınıf Üzerine, <http://sendika62.org/2013/04/ortasinif-uzerine-mikhail-khazin/> Erişim: 15.10.2017.

Kocka, J. (2015). “Avrupa Modeli ve Almanya’da Durum”, *19. Yüzyıl Avrupası’nda Burjuva Toplumu*, (der. J. Kocka ve A. Mitchell), (çev. U. Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim, s. 13-46.

Koçak, H. (2008a). *Türkiye İşçi Sınıfı Oluşumunun Sessiz Yılları: 1950'ler*, http://akademikpersonel.kocaeli.edu.tr/hakan.kocak/diger/hakan.kocak09.03.2014_12.45.57diger.pdf Erişim: 10.08.2017.

Koçak, H. (2008b). “1950’leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak”, *Çalışma ve Toplum*, 2008/3, sayı 18, s.69-86.

Koçak, H. (2014). *Camın İşçileri Paşabahçe İşçilerinin Sınıf Olma Öyküsü*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Koloğlu, O. (2003). “Babıaliden İkitelli’ye Geçerken Gazetecilik”, *Türkiye’de Gazetecilik* (der. D. Tılıç), Ankara: ÇGD Yayınları, s. 26-36.

Koloğlu, O. (2015). *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul: Pozitif Yayınları.

Kongar, E. (2003). Medya Yeniden Yapılanabilecek mi (V)? https://www.kongar.org/medyanotu/247_Medya_Yeniden_Yapilanabilecek_mi_V.php Erişim: 07.07.2017.

Kosik, K. (2015). *Somutun Diyalektiği: İnsan ve Dünya Sorunları Üzerine Bir İnceleme*, (çev. E. Kaya), İstanbul: Yordam.

Kovach, B.; Rosenstiel, T. (2007). *Gazeteciliğin Esasları*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık

Kumar, K. (2004). *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, (çev. M. Küçük), Ankara: Dost.

Kurt Öncel, G. (2013). *Türkiye’de Soruşturmacı Gazetecilik*, İstanbul: Evrensel Yayınları.

Labica, G. (2016). “Küçük Burjuvazi/Orta Sınıf(lar)”, *Marksizm Sözlüğü*, (der. G. Bensoussan, G. Labica), (çev. V. Yalçıntoklu), İstanbul: Yordam, s. 607-613.

Langbauer, L. (1992). “Cultural Studies and the Politics of the Everyday”, *Diacritics*, vol. 22, no. 1, Spring, s. 47-65. https://www.jstor.org/stable/465237?seq=1#page_scan_tab_contents, Erişim: 19.03.2017.

Lefebvre, H. (1998) *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, (çev. I. Gürbüz), İstanbul: Metis

Lefebvre, H. (2012) *Gündelik Hayatın Eleştirisi I: Giriş*, (çev. I. Ergüden), İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lefebvre, H. (2013) *Gündelik Hayatın Eleştirisi II: Gündelik Hayat Sosyolojisinin Temelleri*, (çev. I. Ergüden), İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lefebvre, H. (2015) *Gündelik Hayatın Eleştirisi III: Moderniteden Modernizme (Gündelik Hayatın Meta-Felsefesi)*, (çev. I. Ergüden), İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lembcke, J. (1991). “Class Analysis and Studies of the U.S. Working Class: Theoretical, Conceptual and Methodological Issues”, *Bringing Class Back In* (ed. S. G. McNall vd.), Boulder : Westview Press, p. 83-97.

Lenin, V.I. (2012). *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*, (çev. M. Erdost), Ankara: Sol Yayınları.

Lenin, V.I. (2008). *Ne Yapmalı?* (çev. M. Erdost), Ankara: Sol Yayınları.

Lenin, V.I. (2009). *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, (çev. C. Süreya), Ankara: Sol Yayınları.

Levine, A.; Wright, E. O. (1980) “Rationality and Class Struggle”, *New Left Review*, Sayı 123, s. 47-68.

Lindsey, J. K. (1983). “Notes and Comments ‘Classes in Marxian Theory’”, *Review of Radical Political Economics*, volume 15, no. 1, s. 149-152.

Liu, C. (2006). “De-Skilling Effects on Journalists: ICTs and the Labour Process of Taiwanese Newspaper Reporters”, *Canadian Journal of Communication*, cilt 31, sayı 3, s. 695-714. <http://www.cjc-online.ca/index.php/journal/article/view/1763/1881> Erişim: 02.04.2014.

London, J. (1974). *Uçurum Halkı*, (çev. Z. Gün), İstanbul: Birlik Yayınları.

Man, F. (2009). “Kapitalist Emek Süreci Teorisi ve Dönüşümü”, *E-Akademi Dergisi*, Aralık 2009, 94, <http://www.e-akademi.org/incele.asp?konu=kap%ddtal%ddst%20emek%20s%dcrc%dd%20teor%dds%dd%20ve%20d%ddn%dc%de%dc%dc&kimlik=185212458&url=makaleler/fman-1.htm>

Mandel, E. (1995). “Neoliberalizm ve Dünya Ekonomik Bunalımı”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, cilt XIX, sayı 182, s. 2-10.

Mandel, E. (2008). *Geç Kapitalizm*, (çev. C. Badem), İstanbul: Versus.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. O. Akınhay ve D. Kömürçü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Marshall, G. ve Rose, D. (1988). “Proletarianization in the British Class Structure?”, *The British Journal of Sociology*, vol. 39, no. 4, s. 498-518.

Marx, K. (2002). *Formal and Real Subsumption of Labour under Capital. Transitional Forms*, <http://hiaw.org/defcon6/works/1861/economic/ch37.html> Erişim: 02.12.2015.

Marx, K. (2009). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, (çev. K. Somer), Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2011). *Kapital I*, (çev. M. Selik, N. Satlıgan), İstanbul: Yordam

Marx, K. (2012). *Grundrisse Ekonomi Politğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, (çev. S. Nişanyan), Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K.; Engels, F. (2004). *Alman İdeolojisi*, (çev. S. Belli), İstanbul: Sol Yayınları.

Marx, K.; Engels, F. (2010). *Komünist Manifesto*, (çev. N. Satlıgan vd.), İstanbul: Yordam.

Mavioğlu, E. (2012). *Cenderedeki Medya Tenceredeki Gazeteci*, İstanbul: İthaki.

McChesney, R. W. (1996). “Is There Any Hope for Cultural Studies?”, *Monthly Review*, vol. 47, issue 10, s. 1-18. <https://tr.scribd.com/document/93535310/McChesney-Is-There-Any-Hope-for-Cultural-Studies>, Erişim: 30.04.2017.

McChesney, R. W. (2000). “Journalism, Democracy,... and Class Struggle”, *Monthly Review*, vol. 52, issue 6, <https://monthlyreview.org/2000/11/01/journalism-democracy-and-class-struggle/> Erişim: 05.01.2017

McChesney, R. W. (2006). *Medyanın Sorunu: 21. Yüzyılda İletişim Politikaları*. (çev. Ç. Çıdamlı vd.), İstanbul: Kalkedon.

McNally, D. (2003). “Bilgi Çağında Marksizm”, *Marksizm Tartışmaları Manifesto'nun Güncelliği*, (der. Ö. Orhangazi), (çev. D. Duman, Ö. Orhangazi), Ankara: Ütopya, s. 94-107.

Merle, P. (2016). “Burjuvazi (Kapitalist Sınıf)”, *Marksizm Sözlüğü*, (der. G. Bensoussan, G. Labica), (çev. V. Yalçıntoklu), İstanbul: Yordam, s. 156-162.

Meyer, P. (1998). *Bilimsel Gazetecilik*, (çev. A. A. Bir; S. Sever), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Milios, J; Economakis, G. (2011). *The Middle Classes: Class Places and Class Positions*, <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08935696.2011.558758>, Erişim: 06.06.2017.

Millioğulları, Ö. (2007). *Türkiye’de 1960-1980 ve 1980-2005 Dönemlerinde Grev Hareketlerinin Karşılaştırılması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Mills, C. W. (1951). *White Collar: The American Middle Classes*, New York: Oxford University Press.

Mosco, V. (2006). “Bilgi Endüstrilerinde Emegın Yöndeşmesi”, (çev. G. Yücesan-Özdemir), *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, sayı 23, Yaz-Güz, s. 63-80.

Mosco, V. (2017). “Marx ‘Geri Dönüyor’”, *Medya ve Sol* (der. S. Çoban), İstanbul: Sel Yayıncılık, s.17-32.

Mosse, W. (2015). “19. Yüzyıl Avrupası’nda Soyluluk ve Burjuvazi: Karşılaştırılmal Bir Bakış”, *19. Yüzyıl Avrupası’nda Burjuva Toplumu*, (der. J. Kocka ve A. Mitchell), (çev. U. Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim, s. 75- 105.

Müftüoğlu, Ö.; Koşar, A. (2014). *Kapitalist Üretim İlişkilerinde Yeniden Esneklik Türkiye’de Esnek Çalışma*, İstanbul: Evrensel Yayınları.

Negri, A. (2005). *Devrimin Zamanı*, (çev. Y. Alogan), İstanbul: Ayrıntı.

Negri, A. (2006). *Marx Ötesi Marx Grundrisse Üzerine Dersler*, (çev. M. Çelik), İstanbul: Otonom Yayınları.

Negt, O.; Kluge, A. (1993). *Public Sphere and Experience: Toward an Analysis of the Bourgeois and Proletarian Public Sphere*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Neilson, D. (2007). “Formal and Real Subordination and The Contemporary Proletariat: Recoupling Marxist Class Theory and Labor-Process Analysis”, *Capital and Class*, volume 31, issue: 1, s. 89-123.

Neuman, W. L. (2014a). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*, Ankara: Yayınodası Yayıncılık.

Neuman, W. L. (2014b). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar II*, Ankara: Yayınodası Yayıncılık.

Offe, C.; Wiesenhal, H. (1980). *Two Logics Of Collective Action: Theoretical Notes On Social Class and Organizational Form*, <http://www.hwiesenhal.de/downloads/2logics.pdf> Erişim: 12.08.2017.

Oğuz, Ş. (2011). “Tekel Direnişinin Işığında Güvencesiz Çalışma/Yaşama: Proletaryadan ‘Prekarya’ya mı?”, *Mülkiye*, 271, s. 7-24.

Oğuz, S. (2016). *İşsizlik ve Ücret: İşgücü Piyasası Üzerine Makaleler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi.

Öke, M.K. (1994). *Gazeteci: Türkiye’de Basın Çalışanları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: ÇGD Yayınları.

Öngen, T. (1996). *Prometheus’un Sönmeyen Ateşi Günümüzde İşçi Sınıfı*, İstanbul: Alan.

Örnebring, H. (2010). “Technology and Journalism-as-Labour: Historical Perspectives”, *Journalism*, 11(1), s. 58 – 74, <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1464884909350644>, Erişim: 25.05.2014.

Özbek, M. (2015). *Kamusal Alan*, İstanbul: Hil Yayınları.

Özdek, Y. (2011). “Marksizm ve Haklar”, *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri I*, (der. Y. Bürkev vd.), Ankara: Nota Bene, s. 51-108.

Özer, Ö. (2013) *Haber Roman: George Orwell ve Yaşar Kemal’den Örneklerle Edebi Gazetecilik / Röportaj*, Konya: Literatürk.

Özgen, M. (2002). “Yarım Asrı Aşkın Bir Süredir Faaliyet Gösteren Sivil Bir Meslek Kuruluşu: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, sayı 14, s. 23-33.

Özsever, A. (2004). *Tekelci Medyada Örgütsüz Gazeteci*, Ankara: İmge.

Öztürk, Ş. (2017). “Türkiye’de Gazetecilerin Çalışma Sorunları”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt 6, sayı 1, s. 89-111.

Özügürlü, M. (2005). *Anadolu’da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*, Ankara: Halkevleri Yayınları.

Özügürlü, M. (2006). *Nitel Araştırma Ders Notları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara: Teksir.

Özügürlü, M. (2010). “Tekel Direnişi: Sınıflar Mücadelesi Üzerine Anımsamalar”, *Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi* (der. G. Bulut), Ankara: Nota Bene.

Özveri, M. (2011). “Sosyal Haklar”, *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri II*, (der. Y. Bürkev vd.), Ankara: Nota Bene, s. 209-232.

Pekdemir, M. (1999). *Sıradan ve Sahici: Kuralsızlığın Masalları*, Ankara: Su Yayınları.

Petras, J. (1999). “The CIA and Cultural Cold War Rewisited”, *Monthly Review*, <http://monthlyreview.org/1999/11/01/the-cia-and-the-cultural-cold-war-revisited/>

Petrol-İş (1991). *Petrol-İş 1990 Yıllığı*, İstanbul: Petrol-İş Yayınları.

Przeworski, A. (1985). *Capitalism and Social Democracy*, Paris: Cambridge University Press.

Regulier, C. (2016). “Gündelik Yaşam”, *Marksizm Sözlüğü*, (der. G. Bensoussan, G. Labica), (çev. V. Yalçıntoklu), İstanbul: Yordam, s. 423-426.

Renshaw, S. W. (2006). “Postmodern Swing Dance and Secondary Adjustment: Identity As Process”, *Symbolic Interaction*, 29(1), s. 83-94.

Resnick, S.; Wolff, R. (1981). “Classes in Marxian Theory”. *Review of Radical Political Economics*, volume 13, no. 4, s. 1-18.

Roberts, J. (2006). *Philosophizing the Everyday: Revolutionary Praxis and the Fate of Cultural Theory*, London: Pluto Press.

Sarıca, M. (1981). *100 Soruda Fransız İhtilali*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Satıcı, M. (2010). “Modern Hukuk Açısından Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik”, *I. Uluslararası Felsefe Kongresi Bildiriler Kitabı*, 14-16 Ekim Bursa, s. 327-336.

Savran, S. (2010). *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri Cilt1: 1908 – 1980*, İstanbul: Yordam.

Savul, G. (2016). *Maddi- Gayri Maddi Emek Bağlamında Türkiye’de İşçi Sınıfının Oluşumu: Bilişim Sektörü Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi.

Sazak, D. (2014). *Batsın Böyle Gazetecilik*, İstanbul: Boyut.

Scase, R. (2000). *Sınıf: Yöneticiler, Mavi ve Beyaz Yakalılar*, (çev. B. Şarer), Ankara: Rastlantı Yayınları.

Schiller, H. I. (1976). *Communication and Cultural Domination*, New York: International Arts and Sciences Press.

Schiller, H. (1993), *Zihin Yönlendirenler*, (çev. C. Cerit), İstanbul: Pınar Yayınları.

Schultz, A. (2014). *Life Forms and Meaning Structure*, New York, Routledge.

Seçkin, G. (2004). *Ulusal Medyada Haber Üretim Sürecinde Çalışan Gazetecilerin Ekonomik ve Sosyal Statüsü Üzerine Bir Alan Araştırması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi.

Seçkin, G. (2010). “2000 Yılında Türkiye’de Gazetecilerin Ekonomik ve Sosyal Statüsü”, *Global Media Journal*, 1(1), s. 48-109.

Selek, C. ve Man, F. (2011). “Post-Fordist Dönemde İşletmeler ve Çalışanlar”, *Sosyal Siyaset Kürsüsü*,
http://www.sosyalsiyaset.net/documents/post_fordist.htm#_ftn16, Erişim:08.9.2014.

Sennett, R. (2009). *Yeni Kapitalizmin Kültürü*, (çev. A. Onacak) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, R. (2010). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, (çev. B. Yıldırım), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sieyes, E. J. (2005). *Üçüncü Sınıf Nedir?* (çev. İ. Birkan), Ankara: İmge.

Simons, G. (2013). “The Death of the Fourth Estate: Corporate Media and News Production”, *Izvestia Ural Federal University Journal*, no. 3, 118, s.145-156.
https://www.academia.edu/4438272/The_Death_of_the_Fourth_Estate_Corporate_Media_and_News_Production Erişim: 05.09.2017.

Sloan, D.; Mullikin Parcell, L. (der.) (2002). *American Journalism: History, Principles, Practices*, London: McFarland & Company Inc.

Smythe, D. W. (1977). "Communciations: Blindspot of Western Marksizm." *Canadian Journal of Political and Social Theory*, vol. 1, no. 3, sf. 1-27.

Sombart, W. (2011). *Burjuva: Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlaki ve Entelektüel Tarihine Katkı*, (çev. O. Adanır), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Soner, Ş. (2003). "Türkiye'de Gazeteciliğin Örgütsel Sorunları: Büyüyen Medya Küçülen Örgütler", *Türkiye'de Gazetecilik Eleştirel Bir Yaklaşım*, (der. D. Tılıç), Ankara: ÇGD Yayınları, s. 339-354.

Sönmez, M. (1994). "İşçi Sınıfının Öncü Rolü Panelinde Konuşma", *Toplumsal Araştırmalar Vakfı Panel Dizisi Bildiri Kitabı*, İstanbul: Alan Yayıncılık, s. 10-14.

Sönmez M. (2003a). *Filler ve Çimenler Medya ve Finans Sektöründe Doğan/Anti-Doğan Savaşı*, İstanbul: İletişim.

Sönmez M. (2003b). "Türkiye Medyasında Yeni Sahiplik Yapısı: Cepheler ve Profiller", *Türkiye'de Gazetecilik Eleştirel Bir Yaklaşım*, (der. D. Tılıç) Ankara: ÇGD Yayınları.

Sönmez, M. (2010a). *Medya Kültür Para ve İstanbul İktidarı*, İstanbul: Yordam.

Sönmez, M. (2010b). *Medya Ne Kadar Zararda*, <http://mustafasonmez.net/?p=102>, Erişim: 06.11.2016.

Sözeri, C.; Güney, Z. (2011). *Türkiye'de Medyanın Ekonomi Politikası Sektör Analizi*, İstanbul: TESEV Yayınları.

Sözeri, C. (2015). *Türkiye'de Medya-İktidar İlişkileri Sorunlar ve Öneriler*, İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları,
<http://platform24.org/Content/Uploads/Editor/T%C3%BCrkiye%E2%80%99de%20Medya-%C4%B0ktidar%20%C4%B0li%C5%9Fkileri-BASKI.pdf>, Erişim: 02.05.2017.

Stonor Saunders, F. (2004). *Parayı Verdi Düdüğü Çaldı: CIA ve Kültürel Soğuk Savaş*, (çev. Ü. İnce), İstanbul: Doğan Kitap.

Şafak, C. (2014). “Türkiye’de 1960-80 Dönemi Emek Tarihine İlişkin Kaynaklar”, *Çalışma ve Toplum*, 2014/3, sayı 42, s. 159-184.

Şahin, H. (2013). “Önsöz”, *Türkiye’de Soruşturmacı Gazetecilik* (yaz. G. Kurt Öncel), İstanbul: Evrensel Yayınları.

Şahin, Ö.; Balta, E. (2001). “Gündelik Yaşamı Dönüştürmek ve Marksist Düşünce”, *Praksis* (4), s. 185-217.

Şahin, M.; Avşar, Z. (2016). “Basın İş Kanunu Sorunlar ve Güncelleme Tartışmaları”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, Ekim, Cilt 6, sayı 2, s. 113- 138 .

Şakar, M. (2002). *Basın İş Hukuku Gazetecilerin Çalışma İlişkileri*, İstanbul: Beta Yayınları.

Şuğle, M. A. (2001). *İş Hukuku Açısından Gazeteci*, Ankara: ÇGD Yayınları.

Taylor, F. W. (1911). *The Principles of Scientific Management*, http://www.saasoft.com/download/Taylor_FW_Principles_of_Scientific_Management_1911.pdf, Erişim: 10.02.2017.

Tashakkori, A. ve J.W. Creswell (2007). “The New Era of Mixed Methods”, *Journal of Mixed Methods Research*, (1), s. 3-7.
<http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/2345678906293042>, Erişim: 04.12.2016.

Taş, O. (2010). “Gazeteciliğin Doğuşu: Eleştirel Bir Tarihyazımına Doğru”, *Mülkiye Dergisi*, cilt 34, sayı 269, s. 29-66.

Taş, O. (2012). *Gazetecilik Etiğinin Mesleki Sınırları, Profesyonellik, Piyasa ve Sorumluluk*, İstanbul: İletişim.

The McKinsey Global Institute (2012). *The World at Work: Jobs, Pay and Skills for 3.5 Billion People*.

http://www.mckinsey.com/insights/employment_and_growth/the_world_at_work,
Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2015.

Therborn, G. (1983). “Why Some Classes are More Successful Than Others”, *New Left Review*, Sayı 138, s. 37-55.

Thompson, E. P. (2004). *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, (çev. U. Kocabaşoğlu), İstanbul: Birikim Yayınları.

Thompson, E. P. (2006). *Avam ve Görenek: İngiltere’de Geleneksel Popüler Kültür Üzerine Araştırmalar*, (çev. U. Kocabaşoğlu), İstanbul: Birikim Yayınları.

Thompson, J. B. (2013). *İdeoloji ve Modern Kültür Kitle İletişimi Çağında Eleştirel Toplum Kuramı*, (çev. İ. Çetin), Ankara: Dipnot.

Tılıç, D. (1998). *Utaniyorum ama Gazeteciyim Türkiye ve Yunanistan’da Gazetecilik*, Ankara: İletişim

Tiffen, R. (1978). *The News From Southeast Asia: The Sociology of Newsmaking*, Singapore: Institute Southeast Asian Studies.

TİSK, (2001). *Avrupa’da Esneklik Uygulamaları*, Ankara: TİSK Yayınları.

Tokgöz, O. (2010). *Temel Gazetecilik*, Ankara: İmge.

Tonak, E. A. (2009). “Krizi Anlarken”, *Çalışma ve Toplum*, 2009/1, sayı 20, s. 29-44.

Topuz, H. (2015). *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Törenli, N. (2003). “EİT Dolayımında Kapitalist Üretim İlişkilerinin Yeniden Yapılandırılması: Enformasyon Toplumu ve Düşündürdükleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58 (2), s. 191 – 219.

TÜİK (2016a). “İşteki durum ve ekonomik faaliyete göre istihdam edilenler tablosu”, *İşgücü İstatistikleri Bülteni (Eylül 2016)*, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21575>

TÜİK (2016b). “Eğitim durumuna göre işgücü durumu tablosu”, *İşgücü İstatistikleri Bülteni (Eylül 2016)*, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21575>

TÜİK (2016c). *Doğum İstatistikleri Bülteni (2015 yılı için)*, 15 Nisan, sayı 21514, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21514>

TÜİK (2016d). “İstatistiki bölge birimleri sınıflandırmasına göre kaba doğum hızı tablosu”, *Doğum İstatistikleri Bülteni (2015 yılı için)*, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21514>

TÜİK (2016e). “En son mezun olunan okul ve mezun olunan alana göre işgücü durumu tablosu”, *İşgücü İstatistikleri Bülteni (2015 yılı için)*, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21567>

TÜİK (2017). *İşgücü İstatistikleri Bülteni (Ekim 2016)*, 16 Ocak, sayı 24623, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24623>

Uçak, O. (2011). “Medyada Fikir İşçilerine Tanınan Haklar Süreci ve Karşılaştırmalı Uygulama Örnekleri”, *III. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, s. 383-400, İstanbul: Petrol-İş Yayınları.

Urry, J. (1995). *Consuming Places*, London: Routledge.

Uzun, R. (2006). “Gazetecilikte Yeni Bir Yönelim: Yurttaş Gazeteciliği”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 16, s. 633-656.

Uzun, R. (2007). *İletişim Etiği Sorunlar ve Sorumluluklar*, Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Uzun, R. (2014). “Medya-Siyaset İlişkileri: Türkiye’de Savunucu Gazetecilik Olgusunun İncelenmesi”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, sayı 39, Güz, s. 129-147.

Uzunoglu, S. (2017). *Gazeteciler İtibar Liginde de Gelir Liginde de Çok Geride*, <https://journocom.tr/kar-amacli-gazetecilik>, Erişim: 05.05.2017.

Üstün, H. (2013). “Türk Basın Birliği’nin 1939–1946 Arasında Gazetecilerin Çalışma İlişkilerini Kurumlaştırma Girişimleri ve Günümüze Bıraktığı Miras”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, sayı 45, s. 149-170.

Ward, S. J. A. (2004). *The Invention of Journalism Ethics: The Path to Objectivity and Beyond*, Montreal: McGill-Queen’s University Press.

Weber, M. (2005). *Sosyoloji Yazıları*, (çev. T. Parla), İstanbul: İletişim Yayınları.

Wiener, J. H. (1970). *War of the Unstamped: Movement to Repeal the British Newspaper Tax, 1830-36*, New York: Cornell University Press.

Williams, R. (1993). *Kültür*, (çev. E. Başer), İstanbul: İletişim.

Williams, R. (2005). *Anahtar Sözcükler*, (çev. S. Kılıç), İstanbul: İletişim.

Williams, R. (2013). *The Long Revolution*, Cardigan: Parthian Books.

Williams, R. (2017). *Kültür ve Toplum 1780-1950*, (çev. U. Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim.

Willis, P. (2013). “Erillik ve Fabrika Emeği”, *Kültür ve Toplum Güncel Tartışmalar*, (Haz. J.C. Alexander ve S. Seidman), s. 217-230, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Wood, E. M. (2006). *Sınıftan Kaçış Yeni “Hakiki” Sosyalizm*, (çev. Ş. Alpagut), İstanbul: Yordam.

Wood, E. M. (2007). *Kapitalizmin Arkaik Kültürü: Eski Rejimler ve Modern Devletler Üzerine Tarihsel Bir Deneme*, (çev. O. Köymen), İstanbul: Yordam.

Wood, E. M. (2008). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, (çev. Ş. Artan), İstanbul: Yordam.

Wood, N. (1984). *John Locke and Agrarian Capitalism*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Wood, E. M.; Wood, N. (2008). *İsyen Borusu: Kapitalizmin Yükselişi ve Siyasal Teori 1509-1688*, (çev. F. Bakırcı), Ankara: Epos.

Wright, E.O. (1979). *Class, Crisis and the State*, London: Verso.

Wright, E.O. (1997). *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.

Wright, E.O. (2000). “Working Class Power, Capitalist Class Interests And Class Compromise”, *Amerikan Journal of Sociology*, Volume 105, no 4, January, s. 957-1002.

Wright, E. O.; Singelmann, J. (1982). “Proletarianization in the Changing American Class Structure”, *American Journal of Sociology*, vol. 88, s. 176-209.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, R. (2005). *Yazık Oldu ÇGD’ye*,
<http://www.suvaridergi.org/content/view/348/94/> Erişim: 01.06.2016.

Yıldırım, R. (2016). *Ergenekon'dan 15 Temmuz'a Medya*, <http://rahmi-yildirim.blogspot.com.tr/2016/10/ergenekondan-15-temmuza-medya.html> Erişim: 01.12.2016.

Yurtsever, H. (2012). *Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya*, İstanbul: Yordam.

Yurtsever, H. (2016). *Orta Sınıf Efsanesi*, İstanbul: Yordam.

Yücesan-Özdemir, G. (2002). “Emek Süreci Teorisi ve Türkiye’de Emek Süreci Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, 7. *Sosyal Bilimler Kongresi Kitabı*, s. 433-469, Ankara: İmaj

Yücesan-Özdemir, G. (2008). *İletişim, Emek ve Kalkınma: Ekonomi Politik Yaklaşım*, Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Yücesan-Özdemir, G. (2012). *Türkiye’de İletişim Endüstrilerinde Çalışma İlişkileri: Çağrı Merkezleri Üzerine Bir Araştırma*, 110K232 No’lu TÜBİTAK Projesi.

Yücesan-Özdemir, G. (2014). *İnatçı Köstebek Çağrı Merkezlerinde Gençlik, Sınıf ve Direniş*, İstanbul: Yordam.

Yücesan-Özdemir, G. (2015). *Sermayenin Görünmezlik Pelerini ve Masaldaki Çocuk*, <https://www.birgun.net/haber-detay/sermayenin-gorunmezlik-pelerini-ve-masaldaki-cocuk-93419.html> Erişim: 01.11.2015.

Yücesan-Özdemir, G.; Kaderoğlu Bulut, Ç. (2016). “Medyanın Sınıfsal Temelleri: Emegın Gerçekleri ve Sermayenin İllüzyonları”, *Toplum ve Hekim Dergisi*, Cilt 31, Sayı 2, Mart-Nisan, s. 85-95.

Yüksel, N. (2003). “Çalışma Hayatında Esnekleşme İhtiyacı”, *İşveren Dergisi*, 40 (5), s.9-11.

Yüksel, H. (2014). “Sermaye-Haber Ajansları İlişkisinin Dönüşümü Reuters Örneği”, *İlef Dergisi*, 1(1), Bahar, s. 33-56.

ÖZET

Bu tezin sorunsalı, proleterleşme süreçleri ekseninde gazetecilerin sınıf kapasitelerini üretim ve yeniden üretim alanlarındaki koşullarına ve deneyimlerine bakarak analiz etmektir. Gazeteciler, gerek kendilerine yüklenen toplumsal sorumluluklar, gerek ekonomik, siyasal ve kültürel elitlere yakınlıkları nedeniyle ayrıcalıklı bir grup olarak kavranmaları, gerekse de profesyonel meslek tartışmaları içindeki ayrık konumları dolayısıyla özgün bir toplumsal kesimi oluşturmaktadır. Üretim ilişkileri ve sınıfsal pratiklerinden ziyade kazançları, yaşam tarzları ve yukarıda sayılan özellikleriyle ele alınan gazeteciler, “orta sınıf”ın birer örneği olarak görülmektedir. Buna karşın tezde, gazeteciliğin meslekleşme sürecinin, gazetecilerin proleterleşmesinin ilk kapsamlı aşaması olduğu iddia edilmektedir. Benzer şekilde günümüzde yaşanan yeniden proleterleşme sürecinin de “orta sınıf” konumlarını (ve buna ilişkin tartışmaları) tarihsel olarak dönüştürdüğü vurgulanmaktadır. Tezde, bu sürecin yarattığı koşullar ile bunun gazetecilerce deneyimlenme biçimleri, aralarındaki çizgilerin giderek bulanıklaştığı üretim ve yeniden üretim alanlarındaki toplumsal örüntüler üzerinden incelenmektedir. Bu kapsamda gazetecilerin işçi sınıfının özgün bir parçasını oluşturduğu, alandan verilerle savunulmakta ve bu durumun gazetecilerin sınıf kapasitelerini nasıl şekillendirdiği tartışılmaktadır.

ABSTRACT

The problematique of this thesis is to analyse the class capacity of journalists in the axis of proletarianization processes through their conditions and experiences in the field of production and reproduction. Journalists form a unique social segment due to the social responsibilities they undertake, due to the fact that they are seen as a privileged group because of their closeness to economic, political and cultural elites and their distinctive positions within the debates on professional occupations. Journalists are approached through their salaries, life styles and those qualities mentioned above, rather than their relations of production and class practices and perceived as a specimen of “middle class”. Conversely, this thesis claims that the professionalization process of journalists is the first extensive stage of the proletarianization of journalists. Likewise, it is emphasized that the current re-proleterianization process has historically altered the “middle class” positions (and the relevant debates). In this thesis, the conditions created by this process and the forms in which journalists experience these conditions is examined through the social patterns in the fields of production and reproduction, where the demarcation lines are more and more blurred. In this context, it is argued that journalists form a unique part of the working class, through data collected from the field and it is debated how this position shapes the class capacity of journalists.

EKLER

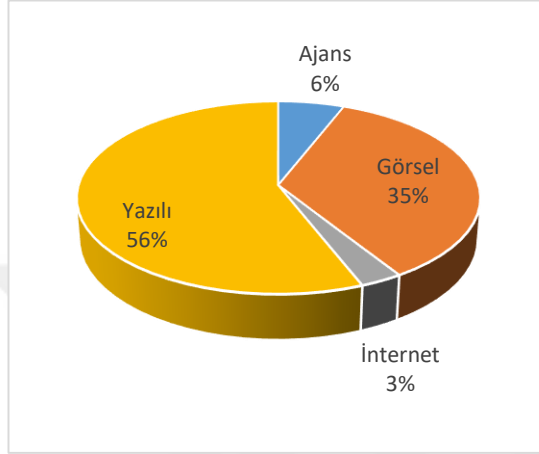

EK 1. BÖLÜMLERİN EKLERİ

Üçüncü Bölüm Ekleri

Ek-3.1

Farklı medya alanlarının anketteki dağılımı (y.s. 100)

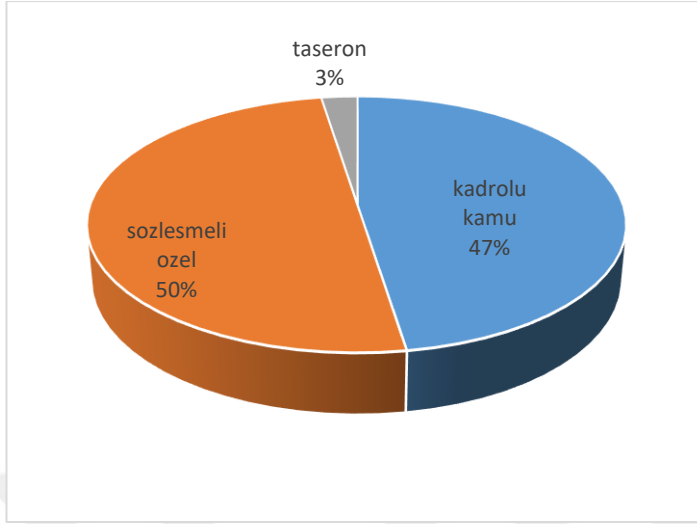
Ek-3.2

Cinsiyet ve eşin çalışması ilişkisi

	Eşiniz Çalışıyor mu?	
	Evet	Hayır
Kadın	93,8	6,3
Erkek	61,2	38,8
Total	69,2	30,8

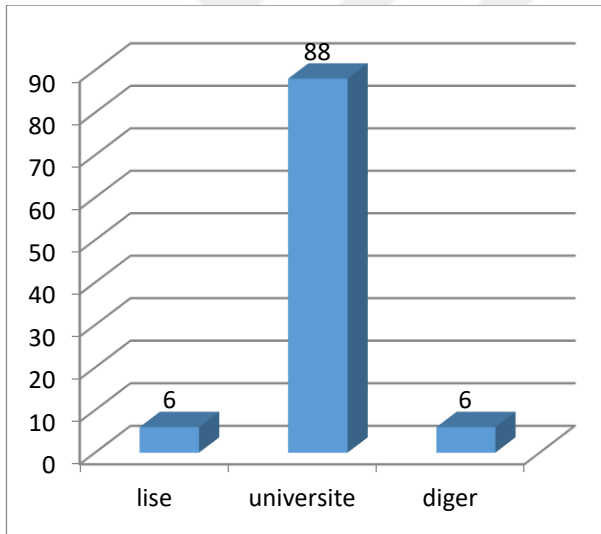
Ek-3.3

Eşin çalışma durumu (y.s. 64)

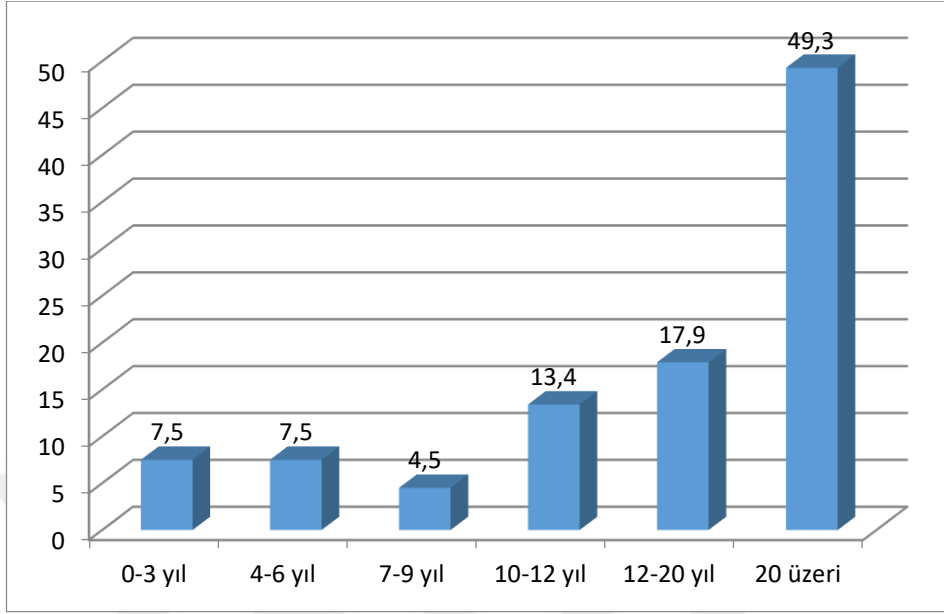
Ek-3.4

Eğitim Durumu Tablosu (y.s. 100)

Ek-3.5

Ne kadar süredir Ankara'da yaşıyorsunuz? (y.s. 99)

Ek-3.6

Oturulan semt ile çalışılan kurum ilişkisi

Oturulan Semt	Çalışılan Kurum																			
	24tv	A Haber	Aksam	Anadolu Ajansı	Anka	Atv	CnnTürk	Cumhuriyet	Fox	Habertürk	Gzt	Habertürk Tv	Hürriyet	Kanal D	Milliyet	Sabah	Sözcü	Sputnik	Star	Voice Of America
Altındağ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Çankaya	1,3	1,3	5,3	0,0	6,6	7,9	9,2	7,9	3,9	5,3	3,9	11,8	1,3	10,5	7,9	7,9	2,6	3,9	1,3	1,3
Etimesgut	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0
Gölbaşı	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Keçiören	0,0	30,0	0,0	10,0	0,0	10,0	0,0	0,0	10,0	0,0	10,0	0,0	10,0	0,0	20,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Mamak	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0
Yenimahalle	33,3	0,0	16,7	0,0	0,0	0,0	0,0	33,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	16,7	0,0

Ek-3.7

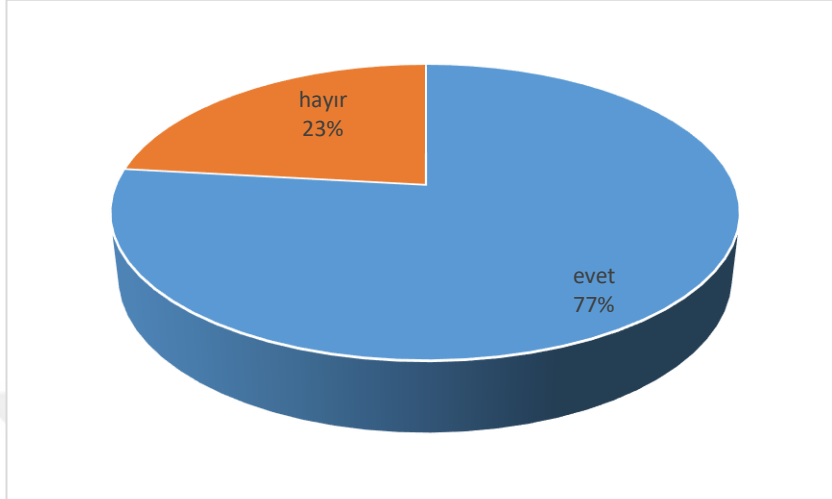
Oturulan semt ile politik yelpazedeki konum ilişkisi

Oturulan Semt	Politik Yelpazedeki Konum				
	Cevap Yok	Merkez	Nötr	Sağ	Sol
Altındağ	0,0	0,0	100,0	0,0	100,0
Çankaya	26,3	2,6	59,2	2,6	59,2
Etimesgut	50,0	0,0	50,0	0,0	50,0
Gölbaşı	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Keçiören	40,0	10,0	20,0	0,0	20,0
Mamak	0,0	0,0	100,0	0,0	100,0
Yenimahalle	33,3	16,7	33,3	16,7	33,3

Dördüncü Bölüm Ekleri

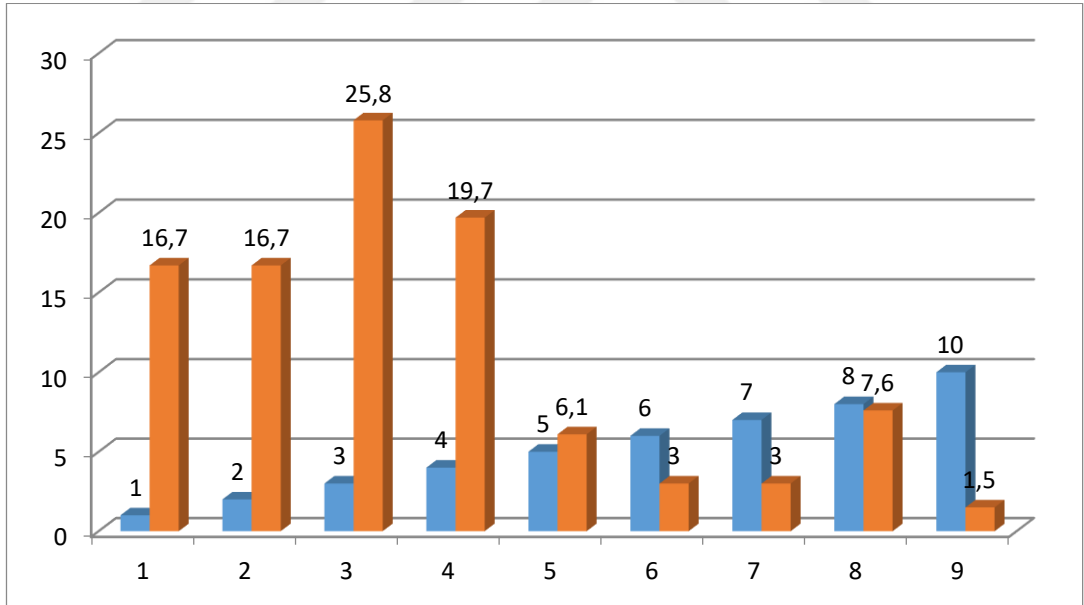
Ek-4.1

Hiç iş değıştirdiniz mi? (y.s. 100)

Ek-4.2

İş değıştirdiyseniz kaç kez? (y.s. 99)

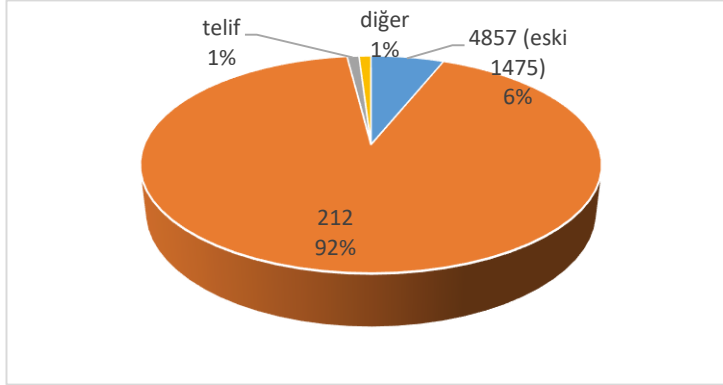
Ek-4.3

Şu anda alınan ücret ve bugüne kadar kaç kez iş değiştirildiği ilişkisi

Şu Anda Alınan Ücret	Kaç Kez İş Değiştirildiği									
	1,00	2,00	3,00	4,00	5,00	6,00	7,00	8,00	10,00	Total
Asgari ücret-2000	37,5	25,0	12,5	12,5	12,5	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
2001-4000	11,4	20,0	28,6	17,1	5,7	2,9	5,7	8,6	0,0	100,0
4001-6000	18,8	12,5	25,0	25,0	0,0	6,3	0,0	6,3	6,3	100,0
6001 ve üzeri	25,0	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	25,0	0,0	100,0
Total	17,5	17,5	27,0	17,5	4,8	3,2	3,2	7,9	1,6	100,0

Ek-4.4

İstihdam durumunuz nedir? (y.s. 100)

Ek-4.5

Kaç yıldır bu meslekte çalıştığı ve şu anki istihdam durumu ilişkisi

Bu Meslekte Çalışma Yılı	İstihdam Durumu			
	4857 (eski 1475)	212	Telif	Diğer
0-3	20,0	80,0	0,0	0,0
4-6	7,7	92,3	0,0	0,0
7-10	5,0	95,0	0,0	0,0
11-16	5,9	94,1	0,0	0,0
17-24	4,5	90,9	4,5	0,0
25 ve üzeri	4,5	90,9	0,0	4,5

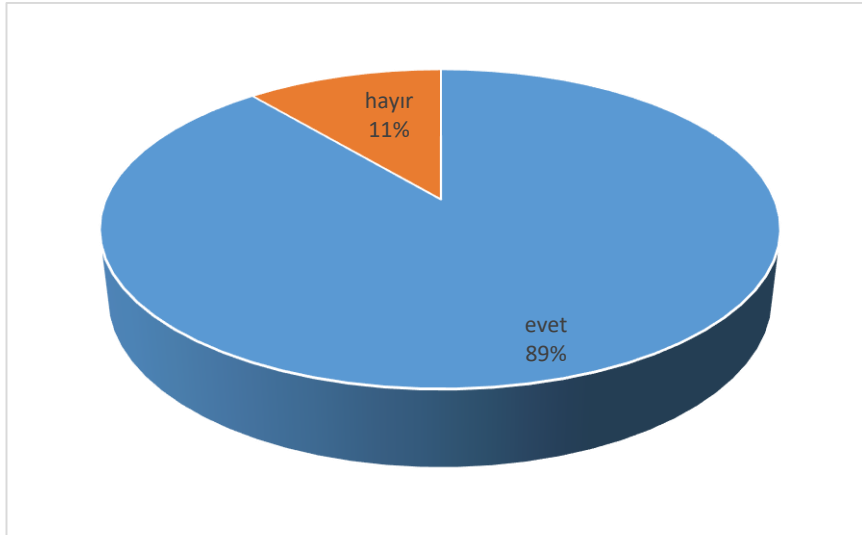
Ek-4.6

Şu anki istihdam durumu ve kaç yıldır bu meslekte çalıştığı ilişkisi

İstihdam Durumu	Bu Meslekte Çalışma Yılı					
	0-3	4-6	7-10	11-16	17-24	25 ve üzeri
4857 (eski 1475)	16,7	16,7	16,7	16,7	16,7	16,7
5953 (212)	4,4	13,2	20,9	17,6	22,0	22,0
Telif	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0
Diğer	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Total	5,1	13,1	20,2	17,2	22,2	22,2

Ek-4.7

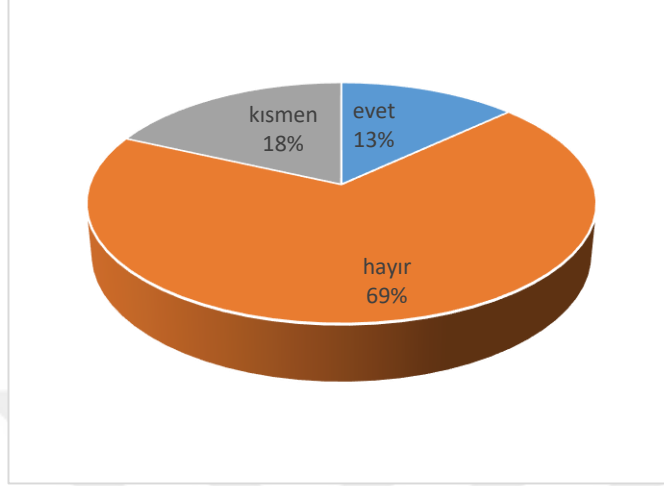
Sarı basın kartınız var mı? (y.s. 100)

Beşinci Bölüm Ekleri

Ek-5.1

Aldığımız ücretin emeğinizin karşılığı olduğunu düşünüyor musunuz? (y.s. 100)

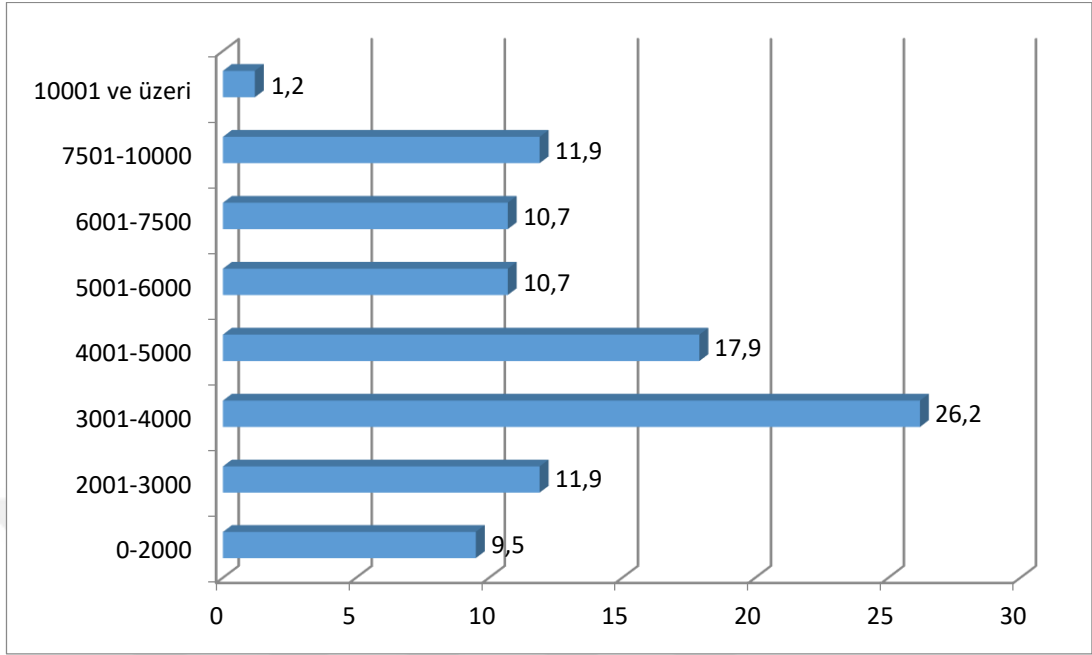
Ek-5.2

Cinsiyet ile gelirin aile bütçesi içerisinde nerede durduğu ilişkisi

Geliriniz Aile Bütçesi İçinde Nerede Durmaktadır?			
Cinsiyet	Ana Omurgayı Oluşturur	Tamamlayıcı Niteliktedir	Benzer Denk Büyüklüktedir
Kadın	28,9%	44,7%	26,3%
Erkek	64,5%	9,7%	25,8%
Total	51,0%	23,0%	26,0%

Ek-5.3

Ortalama aylık gideriniz ne kadar? (y.s. 99)

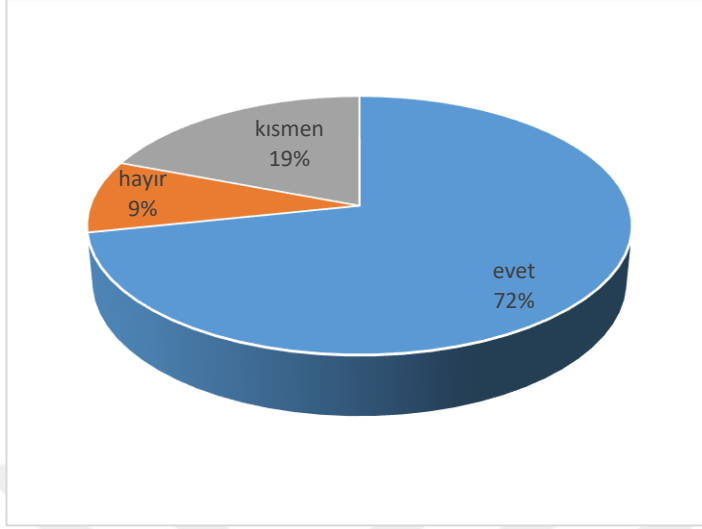
Ek-5.4

Aylık hane geliri ve aylık hane giderinin ortalama ne kadar olduğu ilişkisi

Aylık Hane Geliri	Ortalama Aylık Gider							
	0-2000	2001-3000	3001-4000	4001-5000	5001-6000	6001-7500	7501-10000	10001 ve üzeri
0-2000	19,2	23,1	46,2	7,7	0,0	0,0	3,8	0,0
2001-3000	7,3	7,3	24,4	31,7	12,2	14,6	2,4	0,0
3001-4000	0,0	0,0	0,0	0,0	25,0	25,0	50,0	0,0
4001-5000	0,0	20,0	0,0	0,0	20,0	0,0	40,0	20,0
Total	9,5	11,9	26,2	17,9	10,7	10,7	11,9	1,2

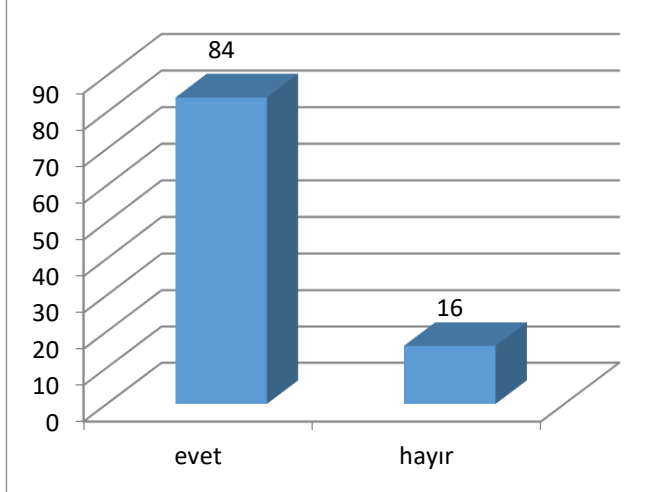
Ek-5.5

Borçlarınızı düzenli ödeyebiliyor musunuz? (y.s. 100)

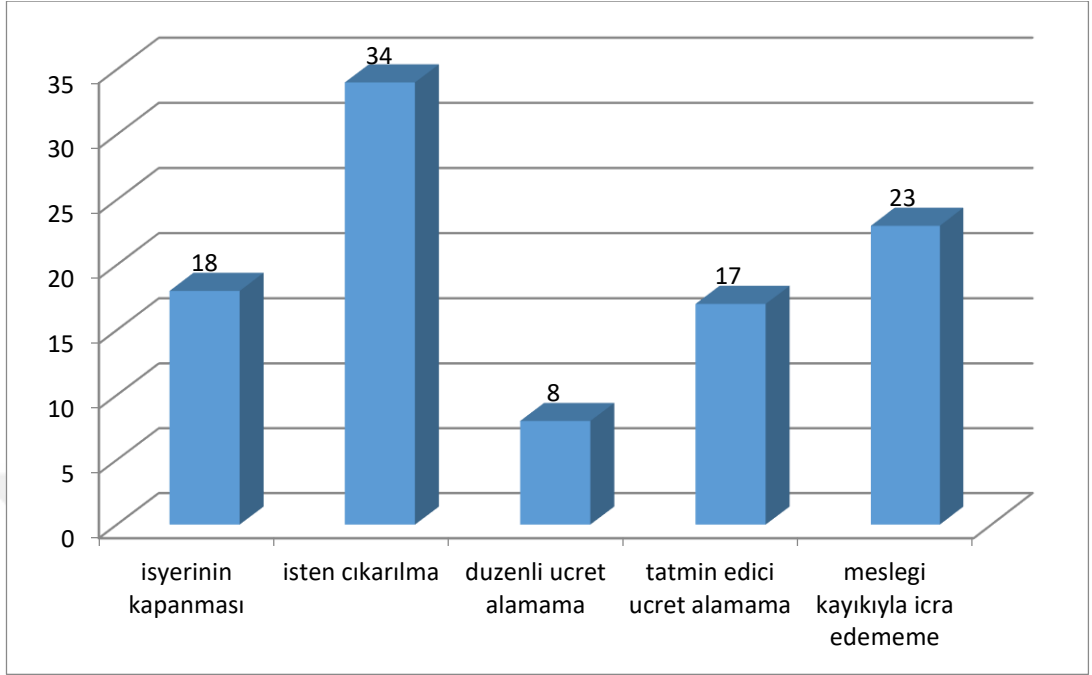
Ek-5.6

İşe dair gelecek kaygısı duyuyor musunuz? (y.s. 100)

Ek-5.7

En çok kaygı duyulan unsurlar (y.s. 100)

Ek-5.8

Kaç yıldır bu meslekte çalıştığı ve kıyaslama tercihi ilişkisi

Bu Meslekte Çalışılan Yıl	Tercih		
	İş Güvencesi	Yüksek Ücret	Diğer
0-3	40,0	40,0	20,0
4-6	46,2	53,8	0,0
7-10	63,2	10,5	26,3
11-16	35,3	52,9	11,8
17-24	36,4	27,3	36,4
25 ve üzeri	50,0	40,0	10,0
Total	45,8	35,4	18,8

Ek-5.9

Şu anda alınan ücret ve kıyaslama tercihi ilişkisi

Şu Anda Alınan Ücret	Tercih		
	İş Güvencesi	Yüksek Ücret	Diğer
asgari ücret-2000	50,0%	35,7%	14,3%
2001-4000	43,6%	38,2%	18,2%
4001-6000	40,9%	36,4%	22,7%
6001 ve üzeri	66,7%	33,3%	0,0%
Total	44,7%	37,2%	18,1%

Altıncı Bölüm Ekleri

Ek-6.1

08 Numaralı Basın-Yayın ve Gazetecilik İşkoluna Giren işler

Gazetelerin basımı
Diğer matbaacılık
Basım ve yayım öncesi hizmetler
Ciltçilik ve ilgili hizmetler
Kayıtlı medyanın çoğaltılması
Madeni para basımı
Kitap yayımı
Rehberlerin ve posta adres listelerinin yayımlanması
Gazetelerin yayımlanması
Dergi ve süreli yayınların yayımlanması
Diğer yayıncılık faaliyetleri
Diğer yazılım programlarının yayımlanması
Müzik yayıncılığı faaliyetleri (basılı müzik notaları, elektronik formdaki müzikal besteler, müzikal ses diskleri, indirilebilir müzikler vb.)
Ses kayıt ve canlı kayıt faaliyetleri (seslerin, sözlerin ve müziğin ses kayıt stüdyosunun özel teknik ekipmanları kullanılarak kaydedilmesi ile konferans, seminer, konser vb. canlı etkinliklerde yapılan kayıt hizmetleri vb.)
Radio programı yapımcılık faaliyetleri
Radio yayıncılığı
Televizyon programcılığı ve yayıncılığı faaliyetleri
Haber ajanslarının faaliyetleri
Bağımsız foto muhabirlerinin faaliyetleri
Bağımsız gazetecilerin faaliyetleri

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

Ek-6.2**2013-2017 arasındaki Basın-Yayın Gazetecilik İşkolu (08) İstatistikleri**

	2013		2014		2015		2016		2017	
	Ocak	Temmuz	Ocak	Temmuz	Ocak	Temmuz	Ocak	Temmuz	Ocak	Temmuz
	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı
	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)
İşkolu toplam	104.141	95.145	95.826	95.442	96.934	97.365	97.094	94.167	91.843	92.605
TGS (TÜRK-İŞ)	817 (0,78)	835 (0,88)	1.000 (1,04)	1.033 (1,09)	1.018 (1,06)	1.016 (1,06)	1.026 (1,06)	1.019 (1,09)	1.035 (1,13)	1.020 (1,11)
Basın-İş (TÜRK-İŞ)	1.791 (1,72)	1.734 (1,82)	1.764 (1,84)	1.864 (1,96)	1.887 (1,97)	2.078 (2)	2.107 (2,18)	2.115 (2,25)	2.252 (2,46)	2.221 (2,40)
Basın-İş (DİSK)	546 (0,52)	506 (0,53)	496 (0,52)	483 (0,51)	481 (0,50)	495 (0,50)	483 (0,50)	456 (0,49)	419 (0,46)	436 (0,48)
Medya-İş (HAK-İŞ)	560 (0,54)	959 (1,10)	1.110 (1,16)	1.273 (1,34)	1.338 (1,39)	1.573 (1,45)	1.922 (1,98)	1.928 (2,05)	2.328 (2,54)	2.451 (2,65)
Pak Medya İş	-	-	-	47 (0,05)	241 (0,25)	845 0,9	789 (0,82)	Kapatıldı	-	-
Sendikali toplam	3.714 (3,56)	4.033 (4,33)	4.370 (4,56)	4.700 (4,95)	4.965 (5,17)	6007 (6)	6327 (6,54)	5.518 (5,88)	6.034 (6,59)	6.128 (6,64)

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerinden Gökhan Bulut tarafından derlenmiştir.

EK 2. GÖRÜŞME FORMU

GÖRÜŞME BİLGİLERİ

Görüşme tarihi:

İsim:

Cinsiyet:

Doğum Tarihi:

Kurum:

Görüşmenin yapıldığı şehir ve yer:

Görüşülen Kişinin Görevi:

Görüşmeye dair notlar:

GÖRÜŞME KILAVUZU

A. Demografik özellikler ve eğitim

- Biraz kendinizi anlatır mısınız?

-Evli misiniz? Çocuğunuz var mı? Kimlerle yaşıyorsunuz? Eşinizin çalışma durumu? Aynı sektörde misiniz?

-Eğitim sürecinizden bahseder misiniz?

B. Aile, Köken, Kent

- Hep bu şehirde mi yaşadınız? Aslen nerelisiniz?

-Nerede oturuyorsunuz? Neden? Hep bu semtte mi oturdunuz?

-Oturduğunuz ev kira mı size mi ait?

- Anne-babanız ne zaman ve nereden gelmişler?

- Onların eğitim ve çalışma durumları nedir?

-Nerede oturuyorlar?

C. Emek Süreci ve Çalışma Deneyimi

-Kaç yıldır bu mesleği yapıyorsunuz? Bu mesleği yapmaya nasıl başladınız?

-Hep bu sektörde mi çalıştınız? Medya dışı işler de yaptınız mı?

-İşsiz kaldınız mı? Hangi nedenlerle işsiz kaldınız? En uzun işsizliğiniz ne kadar sürdü? (İşsizlik nasıl deneyimleniyor, sektör dışı kalma durumu nasıl oluyor?)

-Mesleğe başladığınızdan beri görevinizde bir değişiklik oldu mu? Hangi görevleri yürüttünüz?

-İşe giriş sürecinizi biraz anlatır mısınız? Bu süreçte etki eden kimseler oldu mu?

-Şu anki işyerinizde kaç yıldır çalışıyorsunuz?

-İş yerinizde kaç kişi çalışıyor?

-Günde kaç saat/haftada kaç gün çalışıyorsunuz? Düzenli mesai ve tatil yapabiliyor musunuz?

-Fazla mesai durumunuz nedir? Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

-Yaptığınız haber diğer yayın organlarında yayınlandığında ayrıca para/prim vb. alıyor musunuz?

-Şu anda çalıştığınız işte, sorumluluğunuz dışında kalan işlerle ilgilenmek zorunda kalıyor musunuz? Eğer kalıyorsanız bu duruma ilişkin görüşlerinizden söz eder misiniz?

-Bir iş gününüzü anlatabilir misiniz?

-Haber yapma sürecinizi biraz anlatır mısınız? Hangi habere gideceğinize nasıl karar veriyorsunuz?

-Haberinize son şeklini vermenizde kimler sürece katılıyor?

-Bir olayın haber olup olmayacağına kim karar veriyor? Bu konudaki kriterler neler oluyor?

-Haber yazımı sürecinizi biraz anlatır mısınız?

-Haber üretim sürecinde kendinizi nerede görüyorsunuz? Süreçte kontrolünüz var mı? Ne kadar?

-Haberleriniz, hazırladığınız haliyle yayınlanıyor mu? (Son karar kimin?) Bu konuda ne düşünüyorsunuz? Haberinizi savunmak durumunda kalıyor musunuz? Nasıl yapıyorsunuz?

-Yaptığınız haberin dili nasıl şekilleniyor? (kelime-fotoğraf-görüntü kullanımı, kalıplar vs.) Neleri gözetiyorsunuz?

-Sizce sizin yaptığınız işi (bu işi) herkes yapabilir mi? Neden? Yerinize kolaylıkla biri ikame edilebilir mi?

-İşinizi yaparken eğitiminizin bir avantajı/olumlu (olumsuz) etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?

-İşyerinizde/meslekte farklı bir öğrenme süreci yaşadınız mı? (usta-çırak vb.)

-Yaptığınız haber yayınlandığında ne hissediyorsunuz?

-Başka bir kurumda çalışsanız haberlerinizi yine şimdiki gibi mi yaparsınız? Gözeteceğiniz belirli unsurlar olur mu? Neler, neden?

-Sizce günümüz medyasında araştırmacı gazetecilik pratikleri var mı, yapılabilir mi? Ne düşünüyorsunuz? Siz yapabiliyor musunuz?

-Haberinize imza atıyor musunuz? Hangi durumlarda, hangi tür haberlerde? Neden?

-Teknolojinin çalışma pratiklerinize sağladığı olanak ve sınırlılıklar hakkında ne düşünüyorsunuz? Haber işi ve çalışma ilişkileri, teknolojiyle nasıl bir değişime uğruyor?

-Çalıştığınız mekanın özelliklerinden bahseder misiniz?

-Çalıştığınız binada kart ya da benzeri sistemler var mı? Nasıl kullanılıyor?

- Bu özellikler haber yapma pratiğinizi etkiliyor mu?

-İş güvencesi hakkında ne düşünüyorsunuz? Sektörde bu konudaki durumu nasıl görüyorsunuz?

-Sosyal güvenceniz bulunuyor mu? 212 mi sigorta mı? İşe girdikten ne kadar süre sonra yapıldı? Sigortanız aldığınız ücretten mi yatıyor?

-İkisi arasında kalsanız yüksek ücret mi iş güvencesi mi tercih edersiniz?

-Aldığınız ücret ne kadar? Sektörde genel durum içinde nerede duruyor?

-Aldığınız ücret geçinmenize yetiyor mu? Yaptığınız işin karşılığı olduğunu düşünüyor musunuz?

-Tasarruf ya da borçluluk durumunuz nasıl? Borçlanma durumunda nereden/kimden borçlanılıyor? (kredi kartı, kredi, aile, şirket?) (Borç ödemeleri sizi zorluyor mu?)

-Bu iş dışında yaptığınız başka işler bulunuyor mu? Ek iş yapıyor musunuz?

-Hastalık, askerlik gibi durumlarda nasıl bir süreç uygulanıyor?

-İş yerinizde en çok kimlerle iletişim halindesiniz? Neden? Bu ilişkiler nasıl?

-Çalışanlar arası ilişkiler nasıl? Onlarla iş dışı görüşüyor musunuz? Neden?

-İşyerinizde meslektaşlarınız ve yöneticiler hariç kimlerle karşılaşıyorsunuz? Kurduğunuz ilişkiler nasıl?

- Meslektaş olarak yakın arkadaşlarınız var mı?

-Yöneticiler ve patronlarla ilişkileriniz nasıl şekilleniyor? Çatışma mı uyum mu? Bu ilişkilerin haber yapma pratiklerine nasıl bir etkisi oluyor?

-İşyerinde yaşadığınız sıkıntılar mesleğinizi yapma biçiminizi ve hayatın diğer alanlarını nasıl etkiliyor?

-İşyeri dışında işle ilgileniyor musunuz? İlgileniyorsanız bu bir gereklilikten mi yoksa bir tercihten mi kaynaklanıyor? Bu konuya ilişkin görüşleriniz nelerdir?

-İlerisi için şu an çalıştığınız işinize ve/veya mesleğinize devam etmeyi öngörüyor musunuz?

-Şimdiye kadar çalışma yaşamında karşılaştığınız sorunlardan söz eder misiniz?

-Bu sorunlara ilişkin tepkileriniz ne yönde oluyor? Bu sorunun çözümü için ne gibi adımlar atıyorsunuz? Bireysel ya da kolektif çözümler mi? Neden?

-Çalışma hayatınızla ilgili en çok hangi konuda kaygı duyuyorsunuz? Neden? Bu kaygınızı paylaştığınız kimseler oluyor mu?

D. Mesleki Formasyon ve Mesleğe İlişkin Algı

-Sizce bu mesleğin temel nitelikleri nelerdir, diğer sektörlerden farkı nedir?

-Basın kartınız var mı? Basın kartının avantaj ve dezavantajları var mı? Bunun bir etkisi oluyor mu çalışmanıza? (saygınlık, mesleki sahiplenme vb.)

-Sizce bu alanda “prestij” ne ifade ediyor; ne gibi göstergeleri var?

-Kişisel deneyim ve bilginizi yaptığınız işe tam anlamıyla yansıtabiliyor musunuz? Neden?

-Gazeteciliğin Türkiye’deki durumu/dönüşümü hakkında ne düşünüyorsunuz? Mesleki ve toplumsal olarak kendinizi/mesleğinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?

-Meslekte dayanışma veya rekabetten hangisinin daha baskın olduğunu düşünüyorsunuz? Neden? (dayanışma ve rekabet nasıl görünür oluyor?)

-Sizce haber nedir? Gazeteci kimdir? (kime karşı sorumluluğu vardır?)

-Alan muhabirliğinin gazetecilik açısından olumlu ve olumsuz yönleri var mıdır? Bu süreç nasıl işler?

-Sizce kurumlar, yapılan haberciliğe ve habere ne kadar müdahale ediyorlar? Bunu nasıl yapıyorlar? Bu haber yapma üzerinde kimi alışılmış davranışlar yaratıyor mu? Oto sansür vb.

-Çalıştığınız grubu diğer medya şirketleriyle karşılaştırsanız neler söylersiniz?

- Siyasi iktidarla ilişkiler, habercilik işini nasıl etkiliyor?
- Bir gazetecinin bağımsızlığı sizce nasıl tanımlanmaktadır? Bu sınır nerede başlar nerede biter? Sınırı kim çizer?
- Bu işi bir meslek olarak tanımlar mısınız? Neden?
- Profesyonellik hakkında ne düşünüyorsunuz? Kendinizi profesyonel olarak görüyor musunuz? Profesyonelim diyen bir gazeteci sizce neyi kastediyordur?
- “Meslek etiği” hakkında ne düşünüyorsunuz? Sizce nasıl tarif edilir?
- Eğer bir kişi gazeteciliğe başlayacak olsa ona neler söylersiniz?
- Çalıştığınız kurum için önemli olduğunuzu düşünüyor musunuz? Neden?
- Sizce bu sektörde işsizliğin temel sebepleri nelerdir?
- Toplum tarafından mesleğin ve gazetecilerin nasıl görüldüğünü düşünüyorsunuz?
- Siyasi iktidar tarafından gazetecilerin nasıl görüldüğünü düşünüyorsunuz?
- Geçmişle bir kıyaslama yapsanız mesleğe ve gazetecilere ilişkin neler söylersiniz? Değişimler, ayrılıklar vs.
- Seçme şansınız olsa yeniden bu mesleği seçer misiniz?
- Mesleğin geleceği hakkında neler düşünüyorsunuz?

E. İş dışı Yaşam

- İş dışı yaşam ya da boş zaman sizin için ne ifade ediyor?
- Boş zamanlarınızı nasıl değerlendiriyorsunuz? Hangi mekanlar, aktiviteler, toplumsal çevre? Neden?
- Sosyal çevreniz çoğunlukla kimlerden oluşuyor?
- Gazetecilerin sosyal ilişkileri/sosyalleşme pratikleri nasıl gerçekleşiyor, bilgi verebilir misiniz?
- Çalışma yaşamındaki denetimin ve yoğunluğun iş dışı yaşama etkileri neler? Bunu kendi yaşamınızdan örneklerle anlatabilir misiniz?
- İş dışı zamana dair en önemli sıkıntılarınız neler?
- İş dışı yaşamınızın nasıl olmasını isterdiniz?

F. Sosyal Medya

- Sosyal medya hesaplarınız var mı? Bunları nasıl kullanıyorsunuz?
- Bu hesaplardaki paylaşımlarınız/kullanımlarınız nedeniyle zor durumda kaldığınız (uyarı, ceza vb.) durumlar oldu mu? Bahseder misiniz?
- Bu alanlarda oluşturduğunuz/katıldığınız gruplar var mı? (whatsup, face vs.)
- İşinizin yapılmasında bu mecraların rolü ve yeri sizce nedir?

G. Örgütlenme

- Sizin alanınızda hangi sendikalar ya da dernekler var? Bunlara üye misiniz? Neden?
- Örgütlenme konusunda fikirlerinizi alabilir miyim? Örgütlenmenin bir faydası olabileceğini düşünüyor musunuz? Ne tür örgütlenme pratiklerinin/yapılarının işe yarayabileceğini düşünüyorsunuz?
- Sendikayı ya da sendikalı olmayı başlı başına iş güvencenizi bozan bir unsur olarak değerlendirir misiniz?
- Sizi örgütlemek isteyen dernek ve/veya sendikanın sorumlulukları nelerdir?
- Bu sektörde örgütlenmenin önündeki engeller sizce nelerdir?

H. Kültürel, Toplumsal ve Politik Algı

- Kültürel ve sanatsal etkinliklere katılır mısınız? Ne tür etkinlikler, tercih edersiniz? Kimlerle katılırsınız?
- Sizi en çok etkileyen film ya da kitap hangisidir?
- Marka ürünler kullanıyor musunuz? Ürün alırken bunu gözetir misiniz? Neden? İşiniz için bir gereklilik mi? (prestij vb.)
- Patron, işçi sınıfı, orta sınıf gibi kavramlar size neyi çağrıştırıyor?
- Kendinizi hangi toplumsal sınıfa ait görüyorsunuz? Neden?
- “Gazeteciler toplumun aydınlarıdır” cümlesi sizce günümüzde ne ifade ediyor?
- Kendinizi aydın olarak tanımlar mısınız? Neden?

-Siyasete ilişkin düşüncelerinizi anlatabilir misiniz? Hayatınızda bir yeri var mı? Neden?

-Şimdiye kadar herhangi bir toplumsal mücadeleye (işyerinde, iş dışında) fiili olarak katıldınız mı? Nasıl, neden?

-Kendinizi siyasi yelpazenin neresinde konumlandırıyorsunuz? (Muhafazakar, sosyal demokrat, sosyalist, sağcı, solcu, vb.)

-Çalışma hayatınızda ve meslekte sizce en büyük problem nedir?

-Ülkenin en büyük sorunu sizce nedir?

I. Yaşam Standardına İlişkin Sorular

- Harcamalarınızı genelde hangi alanlarda yapıyorsunuz?

-Yaşam standardınızı nasıl değerlendiriyorsunuz? Korumak için neler yapıyorsunuz?

-Son on yılda hayatınızda ne gibi değişiklikler oldu? Genel olarak iyiye mi kötüye mi gitti? Neden?

-Çalışma koşullarınız son 10-15 yılda ne yönde değişti?

-Geleceğe dönük beklentileriniz ne yönde? Kendinizi nerede görüyorsunuz?

-Bundan sonraki yaşamınıza ilişkin hedeflerinizden kısaca söz eder misiniz?

EK 3. GÖRÜŞMECİ TABLOSU

	İSİM	YAŞ	EĞİTİM	KURUM	GÖREV	MESLEK DENEYİMİ	MEDENİ DURUM
1	Oya	33	Üniversite (DTCF-sosyoloji)	ANKA Haber Ajansı	Muhabir	7 Yıl	Evli
2	Mehmet	33	Üniversite (9 Eylül Üniv.-uluslararası ilişkiler)	Sputnik Haber Ajansı	Muhabir	8 yıl	Evli
3	Fatma	34	Üniversite (Anadolu Üniv. İletişim)	İşsiz	Muhabir	11 yıl	Evli
4	Ali	35	Üniversite (Anadolu Üniv. İletişim)	CNN Türk	Muhabir	10 yıl	Evli
5	Zeynep	39	Üniversite (Ankara Üniv. İletişim)	Voice of America	Muhabir	15 yıl	Bekar
6	Kemal	36	Üniversite (Anadolu Üniv. Sosyoloji)	Milliyet	Muhabir	10 yıl	Evli
7	Emrah	38	Üniversite (Ankara Üniv. İletişim)	Anadolu Ajansı	Muhabir	16 yıl	Evli
8	Gülşah	32	Üniversite (Kıbrıs, İletişim)	Hürriyet	Muhabir	10 yıl	Evli
9	Vedat	47	Üniversite (Gazi Üniv. İletişim)	Kanal 24	Temsilci	25 yıl	Evli
10	Faruk	40	Üniversite	Kanal 24	Haber Müdürü	17 yıl	Evli
11	Hakan	53	Üniversite (Gazi Üniv. İletişim)	Fox	Temsilci	30 yıl	Evli
12	Meltem	37	Önlisans (Radyo-TV Programcılığı)	Sözcü	Muhabir	15 yıl	Bekar
13	Gül	37	Üniversite (Selçuk Üniv. İletişim)	Sabah	Muhabir	17 yıl	Bekar
14	Sinan	40	Üniversite (İİBF)	ATV/A HABER	Haber Müdürü	20 yıl	Evli
15	Didem	56	Üniversite (Gazi Üniv. İletişim)	Hürriyet	Muhabir	23 yıl	Evli
16	Aydın	50	Üniversite (Ankara Üniv. İletişim)	Hürriyet	Muhabir	24 yıl	Bekar
17	Tarık	52	Üniversite (Gazi Üniv. İletişim)	Sözcü	Muhabir	30 yıl	Evli
18	Akın	31	Önlisans (Radyo-TV Yayıncılığı)	Habertürk TV	Muhabir	8 yıl	Evli
19	Barış	39	Üniversite (Gazi Üniv. İletişim)	Cumhuriyet	Muhabir	20 yıl	Evli
20	Emel	52	Üniversite (Ankara Üniv. İletişim)	Cumhuriyet	Haber Müdürü	30 yıl	Evli
21	Berkin	40	Üniversite (Selçuk Üniv. İletişim)	Milliyet	Haber Müdürü	23 yıl	Evli
22	Levent	37	Üniversite	Kanal 24	Editör	15 yıl	Evli
23	Gökhan	38	Üniversite (Ankara Üniv. İletişim)	Star	Editör	13 yıl	Evli